

Література західноєвропейського середньовіччя

НОВА КНИГА
ВИДАВНИЦТВО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*ЛІТЕРАТУРА
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ*

Навчальний посібник

Вінниця
НОВА КНИГА, 2003

УДК 82 (091)(075.8)

ББК 83.3 (0) Я73

В-53

1-64

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЛУ
(протокол № 4 від 25 листопада 2002 р.)

Рецензенти:

Бовсунівська Т.В., доктор філологічних наук, доцент
Приходій С.М., доктор філологічних наук, професор
Фесенко В.І., доктор філологічних наук, професор

Автори і упорядники:

Вступ – Висоцька Н.О.
Розділ I – Каустов А.В., Ніколаєв Б.І.
Розділ II – Висоцька Н.О., Горенко О.П.
Розділ III – Висоцька Н.О., Горенко О.П., Заремба Т.Ф.
Розділ IV – Висоцька Н.О., Горенко О.П.
Розділ V – Висоцька Н.О., Горенко О.П.
Розділ VI – Висоцька Н.О., Горенко О.П., Ніколаєв Б.І.
Розділ VII – Висоцька Н.О., Горенко О.П.

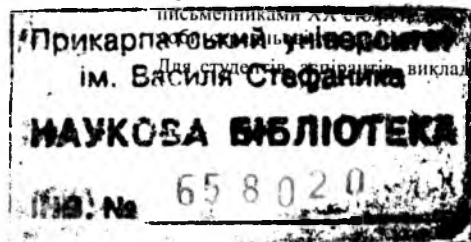
Література західноєвропейського середньовіччя /під ред. Висоцької Н.О.: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів з курсу “Історія зарубіжної літератури”. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2003. – 464 с.

ISBN 966-7890-31-7

Посібник, організований за жанрово-хронологічним принципом, поєднує у собі риси хрестоматії та історико-літературної антології. Основні жанри західноєвропейської середньовічної словесності (архаїчний та класичний епос, лицарська поезія та лицарський роман, жанри міської літератури та народної лірики) представлені або повними текстами, або у великих фрагментах чи репрезентативних підбірках. Вперше у вітчизняній практиці до видання такого типу включено значний за обсягом блок літератури релігійного спрямування з коментарями. Науково-методичний матеріал подається у вигляді фрагментів з праць провідних світових фахівців у галузі середньовічної літератури, культури та історії в українських перекладах. Зв'язки з сучасністю актуалізуються через зразки застосування новітніх дослідницьких методологій (структуралізм, герменевтика, міфокритика тощо) до аналізу та інтерпретації середньовічних текстів та за допомогою переосмислення традиційного сюжетно-образного матеріалу письменників ХХ століття у числі постмодерністами. Видання ілюстроване художніми матеріалами епохи.

Для студентів, аспірантів, викладачів, а також широкого кола читачів.

ББК 83.3 (0) Я73

ISBN 966-7890-31-7

© Автори, вказані на звороті титульної сторінки, 2003

© Видавництво “НОВА КНИГА”, 2003

З М І С Т

Слово до Читача	4
ВСТУП	6
Розділ I. Середньовічна релігійна література	21
Біблія	23
Апокрифічна література	25
Есхатологічна література	35
Патристика – патрологія	40
Агіографія	73
Розділ II. Ранні форми середньовічної епіки	84
Кельтський епос	88
Ісландські саги	96
Еддична поезія	99
Поема про Беовульфу	119
Розділ III. Класичний середньовічний епос	151
Французький героїчний епос	162
Іспанський героїчний епос	175
Німецький героїчний епос	192
Розділ IV. Лицарська поезія середньовіччя	243
Лицарство як особливе явище середньовічного життя	245
Поезія трубадурів	250
Міннезанг	260
Розділ V. Лицарський роман	265
Відмінності між героїчним епосом та куртуазним романом	267
Розвиток бретонського циклу західноєвропейського лицарського роману XII ст. ..	268
Роман про Трістана та Ізольду	286
Розділ VI. Міська література	360
Загальна характеристика	363
Тваринний епос (“Роман про Ренара”)	366
Поезія вагантів та голіардів	384
Творчість Франсуа Війона	389
Середньовічна драма	396
Видіння	408
Бестіарій	414
Передновелістика	415
Розділ VII. Народна лірика середньовіччя	438
Балада	440
Іспанський романс	447

Слово до Читача

Люба читачко! Шановний читачу!

Посібник з літератури західноєвропейського середньовіччя, що ти його тримаєш в руках, – не зовсім звичайний. Його відрізняють від подібних видань деякі особливі риси, до яких ми хочемо привернути твою увагу.

- ◆ По-перше, в нашому посібнику сполучаються кілька жанрів навчальної літератури. Оскільки він характеризує певні культурні та літературні явища, в ньому є елементи підручника; позаяк він містить тексти художніх творів, що вивчаються за програмою, або їхні великі фрагменти, він має риси хрестоматії. Враховуючи складність у доступі до художніх текстів доби середньовіччя, ми вирішили, що студенту необхідно насамперед надати саме їх.
- ◆ Але це ще не все: викладення науково-методичного матеріалу ведеться, головню, за допомогою уривків з творів визнаних фахівців у галузі середньовічної культури та письменства. На нашу думку, такий спосіб подання матеріалу щонайкраще відповідає вимогам сьогодення, оскільки дозволяє тобі безпосередньо долучитися до інтелектуального доробку кращих вітчизняних та зарубіжних знавців середньовічної словесності, як сучасних, так і попередніх. Крім того, це надає тобі можливість зіставити між собою різні, іноді навіть протилежні точки зору на той самий феномен, і таким чином вийти на рівень більш багатогранного бачення проблеми.
- ◆ Ще одна незвична риса нашого посібника полягає в тому, що ми прагнули показати тобі живу присутність середньовічної культурної парадигми в сучасності. Для цього до посібника включено своєрідні “відлуння” певних текстів у подальшому літературному процесі. Це можуть бути як новітні літературно-критичні або теоретичні підходи до старовинних текстів (скажімо, герменевтичний або структуралістський), так і творчі відгуки письменників наступних століть (зокрема, ХІХ та ХХ) на “поклики” минулого. Отже, ти знайдеш в посібнику постмодерні варіації на теми “Сповіді” Св. Августина, поеми про Беовульфа, бретонських ле...
- ◆ В деяких випадках до цього міжкультурного діалогу долучаються і інші види мистецтва – музика та кінематограф.
- ◆ І, звичайно, ми не могли обійти увагою українську складову в долі середньовічного літературного спадку. На жаль, не всі програмні твори існують в українських перекладах. Проте, коли вони є, ми включали до посібника саме їх. Всі науково-критичні фрагменти подані українською мовою (за винятком окремо обумовлених випадків переклади зроблені упорядниками). На сторінках посібника ти зустрінеш імена І. Франка, Л. Українки, сучасних українських перекладачів та дослідників, матимеш змогу порівняти переклади тих самих творів, зроблені різними авторами.

Ми рекомендуємо тобі такий порядок роботи з посібником:

- ✓ Первинне знайомство з художнім текстом – воно дозволить тобі пережити безпосередню емоційну та інтелектуальну реакцію на естетичні виміри твору
- ✓ Уважне прочитання матеріалів, що передують тексту твору, - завдяки їм ти потрапиш до “картини світу” середньовічної людини, краще пізнаєш культурний та літературний контекст, усвідомиш місце твору (або цілого жанру) в системі культури середньовіччя.
- ✓ Повернення до тексту – тепер, озброївшись теоретичним обладунком, ти зможеш тонше зрозуміти його нюанси.
- ✓ Знайомство з післятекстовими матеріалами – вони дадуть тобі уявлення про рух твору крізь час, про його значення для сучасної культури.
- ✓ Наприкінці кожного розділу ти знайдеш список рекомендованої літератури, яка допоможе тобі поглибити знайомство із світом середньовічного письменства.

Бажаємо тобі плідної та цікавої роботи! Будемо вдячні за твої зауваження та пропозиції, з якими просимо звертатися на кафедру теорії та історії світової літератури КНЛУ.

ВСТУП

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК КУЛЬТУРНА ЕПОХА: ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ АСПЕКТИ

Коли ми чуємо слова “Середні віки”, перед очима постають картини, що вражають своїм розмаїттям, – від палаючого Риму до гордовитих варязьких кораблів, від націлених у небо готичних соборів до багать інквізицій. І населяють цю добу в нашій уяві так само різні персонажі – безстрашні лицарі та побожні ченці, тиранічні, або, навпаки, слабкі королі та працюючі селяни, багатії-купці та безтурботні студенти-школярі, піднесені менеджери та насмішкваті гістріони, чарівні володарки замків та потворні жебраки... Отже, перше, що слід зауважити про цю добу, – вона (втім, як і будь-який інший період у поступі людської культури) багатоманітна й неоднозначна, незводима до єдиного спільного знаменника. Ця неоднорідність присутня як в діахронічній, так і в синхронічній перспективах. З одного боку, вона пов’язана з чималою часовою тривалістю Середньовіччя – адже його межі розтяглися приблизно на тисячоліття, – з другого ж – із строкатістю суспільної фактури на будь-якому окремому відрізку цього періоду. Уявіть собі: якогось вишуканого ерудита XV ст. відділяє від його предка-варвара, котрий жив у V ст., майже вдвічі більша часова відстань, ніж та, що пролягла між ним та нашим з вами часом! Таким чином, говорячи про певні типологічні риси середньовічної культури, матимемо на увазі, що йдеться про певне спрощення і узагальнення набагато складніших явищ.

Бачення Середніх віків наступними періодами так само неоднозначне і виявляє свою динаміку у часі. Якщо для Відродження та раннього Просвітництва, яке виростало з нього, Середньовіччя було “темним”, “похмурым”, “невігласним” у порівнянні із сліпучою ясністю античності, то романтики відкрили в ньому прояви народної душі та поезії. З точки зору позитивістського мислення, яке, починаючи з середини XIX ст., претендувало на чільне місце в європейському менталітеті і яке поставило на місце Бога науковий прогрес, Середні віки, ясна річ, виглядали як жалюгідний регрес в історії людства. На сучасному етапі, коли позитивістські ідеї не викликають більше колишнього захвату, спостерігається посилення, хоча також різноспрямований, інтерес до цього періоду. Щоб продемонструвати амплітуду оцінок, наведу лише два приклади. Ось як характеризує Середньовіччя письменник російського зарубіжжя Марк Алданов:

“Потім все рухнуло. Пішли процеси чаклунів, багаття, інкуби та суккуби, сім диявольських мистецтв, демонологія...сорок видів чорної магії, чарівна трава Андромеда, камінь Геліотрон, що змінює світло сонця, Malleus Maleficarum [“Молот відьом” – відомий трактат проти відьом – Н.В.] найбільшого авторитету доби Шпренгера, який так само ретельно викривав та виводив відьом, як Ленін виводив та викривав капіталістів. Була, звичайно, своя середньовічна культура. Її тепер модно переоцінювати, але ця мода мине... Факти залишаються. Історія пішла назад”.

З цим, хоч і визнаючи у наведених звинуваченнях частку істини, ніби прямо по-лемізує видатний французький письменник Анатоль Франс, чії слова, щоправда, написані раніше:

“Проте, не лише погане було в ту добу...було й багато іншого. Були люди, що коїли, зазвичай, багато лиха, – бо неможливо жити, не завдаючи лиха іншим, – але вони творили ще більше добра, позаяк саме вони підготували той кращий світ, благами якого ми тепер користуємося. Вони багато страждали, вони багато любили. У найскладніших умовах постійних навал та змішування племен вони започаткували новий устрій людської спільноти, доклавши до цього стільки праці та зусиль, що ми дивуємося їм ще й сьогодні... Коли я пишу ці рядки, в моїй уяві постають тисячі яскравих та різноманітних картин з життя наших предків. Є серед них такі, що спричиняють жах, але є й приємні картини. Ось мурують собор найвправніші майстри, які не залишили нам навіть своїх імен. Он ченці, подібні до давніх мудреців, бо вони проводять життя за книгою... Он богослови, що продираються крізь усі виверти схоластики у пошуках високого ідеалу; ось король з його лицарями, яких веде проста пастушка. Всюди бачу я святиню праці та любові, бачу вулик, повний бджіл та меду...”

За словами відомого дослідника цієї доби А.Гуревича, нині відбуваються спроби виправити “несправедливість історичної пам’яті” щодо неї, відчуті її самостійну історико-культурну цінність. А для цього, у свою чергу, необхідно володіти “мовою” тодішньої культури. Мається на увазі не тільки (і не стільки) “мова” у лінгвістичному розумінні слова. Цей світ настільки далекий від нас, що потребує “перекладу” на сучасні поняття і категорії. Нам сьогодні не достатньо просто прочитати твори, написані в ті далекі часи, – щоб їх зрозуміти, потрібно мати уявлення про те, як сприймали світ їхні творці та споживачі, у що вони вірили, чого боялися, – тобто створити модель їхньої “картини світу” та зробити спробу “увійти” в неї. Звичайно, повністю це навряд чи вдасться, оскільки кожна людина належить часові, в якому народилася. Але якщо ми хочемо, щоб своєрідний і яскравий світ середньовічної культури все ж таки, хоча б частково, відчинив перед нами свої двері, мусимо зробити крок йому назустріч.

Отже, Середньовіччям називають період в історії та культурі Європи приблизно між V та XV століттями нашої ери. Традиційно його поділяють на два етапи:

- раннє Середньовіччя (V-X ст.), інколи йменоване “темними століттями” через брак історичних відомостей;
- зріле Середньовіччя (X-XV ст.), останні століття которого називають ще “пізнім”, а в деяких країнах на цей відтинок часу припадає вже доба перед-(прото)-Ренесансу, або й самого Ренесансу.

Нова середньовічна культура зародилася на руїнах римської імперії, підточеної зсередини фатальними суперечностями та остаточно зруйнованої племенами так званих “варварів” (готів, аланів, сарматів тощо), які, підштовхуючи одне одного, хвилями ру-

халися з півночі та сходу Європи на південь та захід. Ці навали визначили обличчя сучасної Європи. Назви племен викарбувалися в топонімах на її карті – Англія (від германського племені англів), Франція (від франків), провінція Іспанії Андалузія (від племені вандалів), Ломбардія в Італії (від назви “лангобарди”) тощо. Хоч обидві цивілізації (занепадаюча римська та молода варварська) рухалися назустріч одна одній, їхня “зустріч” аж ніяк не була мирною. Перші століття після краху Риму, “прелюдія до історії середньовічного заходу”, як називає цей період знаний французький науковець Ж. Ле Гофф, були позначені війнами, голодом, епідеміями, які й надалі залишаться “зловісними протагоністами” історії. Ось свідчення очевидця:

“На Іспанію накинута варвари; з не меншою люттю навалилися інфекційні хвороби; майно і припаси в містах захоплені збирачами податків, а решту розграбувала солдатня. Голод лютує такий жорстокий, що люди їдять людей. Матері ріжуть дітей, варять і живляться їхньою плоттю. Дикі тварини, що звикли до людського м'яса, накидаються навіть на живих та сповнених сил. Війна, голод, хвороби і тварини, як чотири бичі, несамовито панують у всьому світі, і справджуються пророцтва Господа нашого та пророків його”

(Єпископ Ідацій)

Зміна римського світу на середньовічній відбувалася через серію рухів варварських племен, що увійшла до історії як доба “великого переселення народів” (IV–VI ст.). До головних її подій можна віднести остаточне падіння Риму під натиском вестготів на чолі з Аларихом (410 р.), завоювання вандалами північної Африки та Іспанії, переселення англів, саксів та ютів до Британії (V ст.), пришествя франків під проводом Хлодвіга на територію Галлії, становлення королівства остготів на чолі з “романізованим варваром” Теодорихом в Італії. Справжнім “бичем божим” став для всіх тодішніх мешканців Європи Аттіла – ватажок гуннів, який, об'єднавши монгольські племена, у 430-40 рр. переможною ходою перетнув значну частину континенту, залишаючи по собі смерть та жах. Ось як описує гуннів пізньоантичний історик Амміан Марцеллін:

“Їхня дикість більша за все, що можна уявити; за допомогою заліза вони наносять на щоби новонароджених глибокі шрами, щоб у зародку знищити волосяний покрив, тому, навіть старіючи, вони залишаються безбородими і потилиці, як євнухи. Мають присадкувату статуру, сильні руки й ноги, широкі потилиці; а шириною своїх плечей вони спричиняють жах. Їх можна скоріш прийняти за двоногих тварин...Гунни не варять собі їжу, вони живляться лише корінням диких рослин й сирим м'ясом будь-яких тварин...Вони не потребують даху над головою, і в них немає осель, так само, як і поховань... Тіло вони вкривають полотном або зшитими шкірками польових мишей; вони не знають відмінності між домашнім та святковим вбранням, і раз нап'явши свій тьмянний одяг, не знімають його, аж доки він не розвалиться від ветхості...Вони здаються зіздала-

ми, прибитими до своїх коней, бо їдять, і п'ють, не сходячи з них на землю, навіть сплять, схилившись до худих ший своїх коней”.

Напівлегендарні події цієї доби - загибель короля бургундів Гундихарія від рук гуннів (436) та смерть самого Аттіли (453), що, за легендою, спіткала його на ложі полонянки, германки Ільдико (Хільди), набагато пізніше будуть відбиті в германському героїчному епосі “Пісня про Нібелунгів”. Таким чином, на початок VI століття Захід виявився поділеним між низкою германських племен, які перебували на вищій стадії родо-племиного устрою. Наступні п'ять століть у розвитку Західної Європи позначені поступовим переходом до феодальних стосунків, які у більшості народів цього регіону встановляться у X ст.

Феодализм можна визначити як систему особистих зв'язків, що ієрархічно об'єднували членів вищого шару суспільства. Їхнім реальним підґрунтям були бенефіції, насамперед, земельні ділянки, якими сеньйор жалував васала в обмін на службу та клятву вірності. Саме вірність стає в зрілому середньовічному соціумі найвищою чесностю. Її закріплював васальний договір, згідно з яким васал зобов'язувався надавати сеньйору *consilium et auxilium* (пораду й допомогу), а той, у свою чергу, брав на себе певні зобов'язання щодо захисту та підтримки свого васала. Отже, насамперед йдеться про систему землеволодіння та землекористування, побудовану за вертикальним (ієрархічним) принципом; життя міста, навпаки, конструювалося навколо горизонтальної (егалітарної) осі, згідно з якою члени цехових гільдій користувалися рівними правами. X-XII століття принесли вершинні здобутки середньовічної культури в двох головних її іпостасях: лицарської культури замку та народної культури міста. До замків, а потім і до міст переходить від монастирів першість у духовному житті, насамперед в освіті, архітектурі, а також у письменстві. Йде процес формування національних держав на великих територіях, який в основному завершиться лише через кілька століть, вже після Відродження. Наприкінці середньовічної епохи феодально-християнська культура переживає глибоку кризу: через зростання ролі грошей хитаються підвалини феодального світу, що супроводжується іншими кризовими явищами. В надрах Середньовіччя визріває нова доба – Відродження, яка, на перший погляд, знаменує собою різкий розрив з попередніми світоглядними категоріями, але при уважнішому розгляді виявляє свою глибинну спорідненість з ними.

Повертаючись до початку Середньовіччя, зазначимо, що його культура формується з елементів трьох основних струменів, які сполучаються в різних пропорціях в залежності від часу та місця:

- ◆ культурних здобутків античного світу
- ◆ християнства (що виникло, як відомо, в надрах того ж античного світу)
- ◆ переважно усної культури варварських племен.

Таким чином, новий світ утворюється шляхом поступового злиття римського та варварського світів, причому “життя” кожного з цих пластів у синтезуючій середнь-

овічній культурі вирізняється певними особливостями. Поетично характеризує цей процес М.В.Гоголь:

Час її [середньовічної історії] вважали надто варварським, надто невігласним, і саме через це він і справді зробився для нас темним, розкритим не повністю, поціненим не за справедливістю, представленим не в геніальній величі. Невігласним можна назвати хіба що початок, але цей невігласний час вже містить в собі те, що має породити в нас надзвичайну цікавість. Самий процес злиття двох життів, стародавнього світу та нового, ця різка суперечність їхніх образів та властивостей, ці одряхлілі, вмираючі стихії старого світу, які тягнуться новим простором, немов ріки, що втекли у море, але довго ще не зливають свої прісні води з солоними хвилями”.

Культурні впливи античності. На відміну від майбутньої позиції діячів Відродження, які намагалися, мірою свого розуміння, відродити загальний дух античності, Середньовіччя має справу з матеріальними та духовними уламками античної культури, що воно їх використовує як будівельний матеріал для власних побудов. Адже ґрунтований на християнській вірі світогляд вимагав обережного підходу до “язичницьких” скарбів духу, хоча б вони й сприймалися як вартісні. З другого боку, у перших ідеологів середньовічної культури не було під руками іншої “сировини”. Ранні отці церкви, зокрема, Св.Августин (IV-Vст.), заклали підмурівок середньовічної традиції - не лише брати з античного спадку те, що відповідало новим ідеологічним потребам, а й тлумачити твори римських авторів (грецькі оригінали були невідомі Європі до самої доби Відродження) згідно з цими потребами. *“Якщо язичницькі філософи, особливо платоніки, випадково дійшли істин, корисних для нашої віри, – каже Августин, – то цих істин не лише не потрібно боронитися, але необхідно забрати їх у незаконних власників і вжити на користь нам”.* Набагато пізніше йому втворює один з найвидатніших середньовічних філософів – Фома Аквінський (XIII ст.), на думку якого, *неважливо, що хотів сказати автор, важливо те, що він сказав, і як це можна використати.* Відтак, використання грандіозних здобутків античності відбувається у формі фрагментів, цитат, висмикнутих зі свого контексту, несвідомих або навмисних перекручень в напрямку “християнізації”. Антична думка, як зазначає сучасний історик, вижила в середньовіччі лише у розідраному, викривленому та приниженому християнством стані (Ж.Ле Гофф). Середньовічну культуру взагалі можна вважати культурою цитат, вибраних місць та уривків. Проте існував ще один чинник трансляції культури Риму: це була мова. Адже саме латина, нехай у спрощеному, “вульгарному” варіанті, стала для варварських народів мовою не лише церкви, а й державного управління, права, міжнародного спілкування, основою для формування нових романських мов.

Християнство. Немає сумніву в тому, що саме християнство було найдорогоціннішим спадком, який Середні віки отримали від античності. Ядром середньовічної картини світу, провідною ідеологією доби була віра. Християнська релігія визна-

чала, особливо на ранньому етапі, основні вектори духовного розвитку Європи, отже, її роль у становленні та функціонуванні культури важко переоцінити. Водночас, далеко не завжди вона була беззастережно позитивна – адже саме через неї незворотно втрачені цінні зразки культури “язичницької” – як античні, так і створені варварськими народами Європи. Як могло статися, що християнська церква вижила серед вогнищ та руїнації, які супроводжували закат Римської імперії? Адже в неї було не вельми багато прихильників – вони становили лише 10-15% населення імперії. Причини її виживання – у високому ступені організованості та централізації, чим вона вигідно відрізнялась від інших римських інституцій тієї доби. Можна назвати серед цих причин: 1) інституціоналізацію, тобто наявність певної організаційної структури, інституту єпископів; 2) складання усталеного віровчення – кредо; 3) затвердження церковного канону, тобто схваленого церквою списку священних книг (II-IV ст. н.е.). Подальша історія церкви протягом всього періоду Середньовіччя та далеко за його межами пов’язана з постійною боротьбою пап із світською (імператорською) владою, моментами встановлення та порушення хиткої рівноваги між цими двома гілками влади. Можна виділити такі ключові віхи в історії середньовічної церкви, кожна з яких тою чи тою мірою позначилася на розвитку середньовічної думки та писемності:

Період раннього Середньовіччя (V – X ст.):

- Внутрішня експансія – навернення до християнства варварських народів Західної Європи (350–700 рр.).
- Відступи назад, до язичництва (дехристиянізація).
- Роль монастирів як оаз культури. Бенедикт Нурсійський як засновник західного чернецтва (монастир в Монтекассіно, 529 р.). Запровадження переписування книг в монастирях (Кассіодор, після 540 р.).

Період зрілого та пізнього Середньовіччя (X–XV ст.).

Спроби подолання церковної кризи.

- Зовнішня експансія – хрестові походи (XI–XIII ст.).
- Спроби повернення до євангельської простоти (vita vere apostolica – “справжнє апостольське життя”).
- Впровадження целібату для священників.
- Поширення самітництва.
- Виникнення жебрущих чернецьких орденів (францисканці, домініканці тощо).
- Створення “нового війська церкви” – лицарсько-чернецьких орденів (12): тамплієри, госпітальєри, іоанніти тощо.
- Поширення ересей (катари, альбігойці, богомили тощо).
- Створення святої інквізиції для боротьби проти них.

Очевидно, що християнство відіграє потужну та багатопланову роль в історії середньовічної культури та літератури: насамперед, воно центрує її, надає їй об'єднувального імпульсу, котрий відчувається у будь-якому середньовічному тексті; далі, релігійний дискурс є для мистецтва, із словесним включно, невичерпним арсеналом тем, сюжетів, мотивів, образів, символів, алюзій; а крім того, воно породжує свою власну, надзвичайно багату та розгалужену систему жанрів релігійної спрямованості.

Нарешті, третя основна складова культури середньовіччя – *культура варварських племен*. Її особливість полягає, передусім, у переважно усному характері – це народна поезія, спочатку синкретична (тобто така, в якій поєднуються епічні, ліричні та драматичні елементи). Пізніше з неї виділяються ліро-епічні пісні, зміст котрих пов'язаний з міфом або історичним переказом і які складуть підґрунтя героїчного епосу; пісні суто ліричні; і, нарешті, ранні форми обрядової чи культової драми. Як правило, висновки про цю стадію у культурному розвитку науковці роблять на підставі пізніших пам'яток літератури. Оригінальні твори саме язичницької культури майже не збереглися як через їхнє усне побутування, так і через вже згадану боротьбу церкви з залишками поганства, що спонукала борців за чистоту віри ревно знищувати цінні пам'ятники дохристиянської доби. Незважаючи на це, варварський компонент у вигляді язичницьких, і навіть доязичницьких, магічних вірувань та фольклору утворив глибинний субстрат культури європейського середньовіччя.

Подивимося тепер на “картину світу” середньовічної людини. Як вже зазначалося, її ядром була *віра*. Отже, за типом цю культуру можна означити як *теоцентричну* (тобто таку, в центрі якої знаходиться Бог). За словами А. Я. Гуревича, саме віра в Бога для людей Середньовіччя – це вища істина, “навколо котрої групувалися всі їхні уявлення та ідеї, істина, з якою були співвіднесені їхні культурні та суспільні цінності, остаточний регулятивний принцип всієї картини світу епохи”. З неї випливають інші риси середньовічної свідомості, суспільної та мистецької практики.

Провідною серед них можна вважати *енциклопедизм*, або *тягіння до універсальності*. Відомий російський дослідник першої половини ХХ ст. П.М. Біцільлі характеризує цю якість як “прагнення, що дається взнаки в усьому – в науці, в художній літературі, в образотворчому мистецтві, – охопити світ в цілому, зрозуміти його як певну завершену вседність і в поетичних образах, в лініях та барвах, в наукових поняттях – висловити це розуміння”. Енциклопедизм, продовжує свою думку вчений, – це закон середньовічної творчості. Чудовим його проявом можна вважати готичний собор, що із своїми сотнями й тисячами статуй, барельєфів, вітражів та фресок є величезною енциклопедією, “біблією для неписьменних”. В письменстві йому відповідають численні трактати під назвами “Образ світу”, “Зерцало світу” тощо, які намагаються в одній книзі представити всю повноту тодішніх (значною мірою, легендарних) знань про Всесвіт. Саме тому, що світ мислився як творіння Бога, його віддзеркалення, цілокупність світу створювалася тільки завдяки наявності Бога – без цього центру нічого,

па думку середньовічної людини, не поєднує предмети та істоти між собою, оскільки причинно-наслідкові зв'язки не були ще усвідомлені як рушійна сила космосу та суспільства. “Щойно думка відволікається від Бога та зосереджується на світі, його єдність зникає: бо в ньому самому, в цьому світові, немає жодного об'єднувального первня, жодної спільної точки тяжіння”. В кожній найменшій частці світу так само виявлений Божий промисел, як у найвеличніших його створіннях. Людина як мікрокосм є своєрідним дублікатом всесвіту – макрокосму; закони, які керують природою, суспільством, життям окремої людини – ті самі, Божі закони. Водночас, цілісність світобудови у тодішній свідомості не виключає її глибокої контрастності: одне одному протиставляються вічне й тимчасове, священне та профанне, душа й тіло. В межах загальної єдності виникає поняття “двосвітності” – небесний та земний світи сприймаються як (принаймні тимчасові) антиподи з безперечною вищістю небесного. Тільки він є дійсною реальністю – адже небесне життя душі вічне, тоді як скороминуще земне життя примарне й несправжнє; через слабке тіло воно лише піддає душу гріховним спокусам, позбавляючи її бездоганної чистоти. Слова одного з отців церкви, Григорія Великого (I ст.): “*Нехай кожний озирне плин свого життя, і він зрозуміє, як мало йому було потрібно*” – знаменували зневагу до світу та відмову від всього земного, що стали однією із складових середньовічної ідеології, хоч вона й не вичерпувалася аскетизмом.

Саме такий погляд на світ обумовлює *символічний та ієрархічний характер* середньовічного світовідчуття. “Символізм та ієрархізм – такою є формула середньовічного світогляду, такою є формула всієї середньовічної культури”. Реальність, дана нам у досвіді, сприймалася як символ другої, понаддосвідної (“справжньої”, тобто небесної) реальності, підпорядкована їй. Будь-який елемент земного світу вважався символом відповідного елементу світу небесного. Тільки Божество, що є джерелом всіх інших реальностей і відбивається у безлічі символів, самодостатнє і нічого більше вже не символізує. Образотворче мистецтво, поезія, релігійний культ, встановлення правових стосунків – всі ці сфери середньовічного життя конститууються як спроби передати непрямий смисл речей. Все, що оточує людину, витлумачується символічно, як розкидані у природі та суспільстві натики на божественні істини, які прямо відкрити людині неможливо. Як пише один з тодішніх авторів, “видимі форми, що ми їх бачимо або в природі, або в найсвятіших таїнах Божественного Письма, не заради них самих створені... але є образами незримої краси”. Йдеться не про надання предметам та явищам символічного значення, як це траплятиметься в мистецтві пізніше; йдеться саме про відпочаткове сприйняття їх як символів, сутності котрих потрібно дошукуватися. Звідси випливає і таке поширене в Середньовіччі символічне тлумачення природних феноменів; рослини й тварини, камені й астрономічні явища, числа і барви – все це цікавить людину не саме по собі, а як матеріальні втілення вищого смислу, який потрібно в них розкривати. Звідси й незрозуміле для нас відвертання середньовічної філософії від дослідного природознавства – люди нібито навмисно заплющують очі на очевидності довкілля, віддаючи перевагу умоглядним (схоластичним) теоретизуван-

ням про нього. Характерна в цьому контексті історія (можливо, вигадана, але досить показова) суперечки між двома провідними філософами пізнього середньовіччя – Фо-мою Аквінським та Альбертом Великим, що нібито відбулася на подвір'ї Паризького університету і стосувалася питання, чи є в крота очі. Після кількох годин безплідного словесного турніру садівник запропонував принести живого крота та подивитися, є в нього очі чи ні. Але – і це найцікавіше! – обидва мислителі навідріз відмовилися: їх не цікавила емпірика, їм потрібно було з'ясувати питання у принципі. Коментарем до цього епізоду можуть слугувати роздратовані слова О.І. Герцена: “Об’єктивність предмета нічого не важила для зарозумілого егоїзму середніх віків; в собі, в зосередженій думці, в розпаленій фантазії знаходила людина весь предмет, а природа, події визнавалися як слуги – допомогти у разі потреби й вийти геть!” Звідси й традиція багатозарового тлумачення Святого письма, звідси й алегоризм середньовічної літератури. Абстрактні, умоглядні поняття сприймалися людьми тієї доби тільки у “тілесній” формі уособлень – отже, в драматичному жанрі мораліте та у видіннях Добро та Зло в їх різноманітних іпостасях виведені як антропоморфні постаті, що фігурують на рівних з більш звичними персонажами. Уявлення про загальний символізм світу не було вигадано теоретиками – воно було природним результатом певного способу мислення, який не міг інакше пристосуватися до багатоманіття свого оточення. У ракурсі, який цікавить нас, тобто літературному, перевага, що віддавалася вищій реальності, призводила до нехтування абрисами матеріального світу – надто уважно намагалися очі середньовічної людини прозирнути світ горній. Тому література і мистецтво цього періоду не знають самоцінного пейзажу, портрета, натюрморту – вони відіграють суто службову роль. Тому в живопису відсутня перспектива – адже художник намагається дивитися на світ не зі своєї, людської, а з вищої, небесної точки зору.

Середньовічний культурний Космос організований за ієрархічним принципом. “Середньовіччя створило... ієрархічне суспільство, ієрархію чинів духовних та світських, ієрархію суспільних спілок, корпорацій, “університетів”, що разом створюють загальну universitas, християнсько-феодалний світ”. Такі стосунки – підпорядкованість нижчого вищому – поширюються на небо й землю, природу і соціум, макрокосм та мікркосм. Згідно з ієрархічним порядком можна розташувати стихії (вважалося, наприклад, що вода “благородніша” за землю, а повітря “благородніше” за воду); флору та фауну (одні рослини та тварини “вищі” за інших); правові поняття; якості та здібності людини (душа благородніша за тіло), не кажучи вже про соціальний домен, де ієрархічний принцип панує неподільно. Адже суспільство складається з “чинів” (станів), кожний з яких має свою соціальну функцію, і кожна людина міцно приписана до свого “чину”. Будь-який елемент світу раз і назавжди посідає своє місце на загальних “сходах”. Земній ієрархії відповідає небесна ієрархія ангельських чинів, і вся ця система бачиться як вічна й незмінна.

З визнанням вічності та незмінності Божих істин пов’язана характеристика середньовічної культури як традиціоналістської, антиноваторської за своєю природою.

Принцип мислення – наслідування зразків. Релігійно-філософське обґрунтування його полягає в тому, що божественне одкровення дане людству раз і назавжди. Колись Югом було створено ідеальний світ, але з тих пір він весь час занепадає, псується через недосконалість людини. Отже, мета – не рухатися вперед, а повертатися назад, до ідеалу. Досконалість – це ступінь наближення до першоістини; розвиток тягне за собою її зменшення, а сходження до неї полягає у поверненні до першообразу. Відтак, Середньовіччя як тип культури звернене не до майбутнього, а до уявного минулого. Намір діячів цієї культури – не створювати нового, а вічно відтворювати освячене звичаєм. Як пише Гільом Кошанський, “ми переказуємо та викладаємо стародавніх, а не винаходимо нове”. Істинність осягається не через досвід, а через підкріплення традицією. Головний принцип доведення чогось – посилення на першоджерело, тобто цитування, що стає художнім прийомом у мистецтві, як образотворчому, так і словесному. Середньовічний митець, зазначає дослідниця живопису І. Данілова, внутрішньо налаштований на повторення. Філософсько-теологічні трактати, так само як і художні твори, постійно апелюють до авторитету традиції, рясніють безліччю цитат. Навіть коли в думці або естетиці середньовічних діячів культури об’єктивно виникали оригінальні новації (що було неминуче), вони не сприймали їх як такі, а вважали вдалим поверненням до вже думаного або мовленого.

Часо-просторові уявлення тієї доби також підпорядковані її символічному та ієрархічному модусу світовідчуття. Час і простір – визначальні параметри існування світу і засадничі форми людського досвіду, саме в їхніх координатах конструюється і літературний твір. На відміну від сучасного розуміння часу та простору як абстрактних понять, об’єктивне існування котрих не залежить від їхнього конкретного “наповнення”, для середньовічної людини обидві ці категорії мали емоційно-поцінвальне насичення: і час, і простір не існували для них самі по собі, а лише як “добрий” або “поганий”, “сакральний” чи “профаний”, “центральний” чи “периферійний”. Особливі стосунки складаються у середньовічній людини з категорією часу. Час для неї – момент вічності, він належить Богові, отже, всі спроби оволодіти часом – виміряти його або здобути з нього зиск – слід вважати гріховними (це одна з причин низького суспільного статусу лихварів – адже вони “крали” час у Бога, примушуючи його працювати на себе!) В цю добу на архаїчну віру в те, що час рухається “по колу”, всередині котрого відбувається міфологічне “вічне повернення” (циклічний час), накладається породжене християнством уявлення про рух світу у певному напрямку, від створення до закінчення (лінійний час). Кінцевою метою з точки зору християнина є, зазвичай, друге пришестя Христа, що принесе з собою “кінець часу” (Страшний Суд і спасіння праведних), після чого коло замкнеться остаточно – час зіллється з вічністю. З релігійної площини поняття лінійного часу переноситься і на “мирську історію”, яка бачиться у вигляді переходу влади від однієї держави до іншої. (Так, у Св. Ієроніма знаходимо теорію чотирьох земних царств – ассіро-вавілонського, мідійсько-перського, греко-македонського і, на-решті, римського, яке є і вінцем, і кінцем історії). Як зазначає культуролог Мірча Еліа-

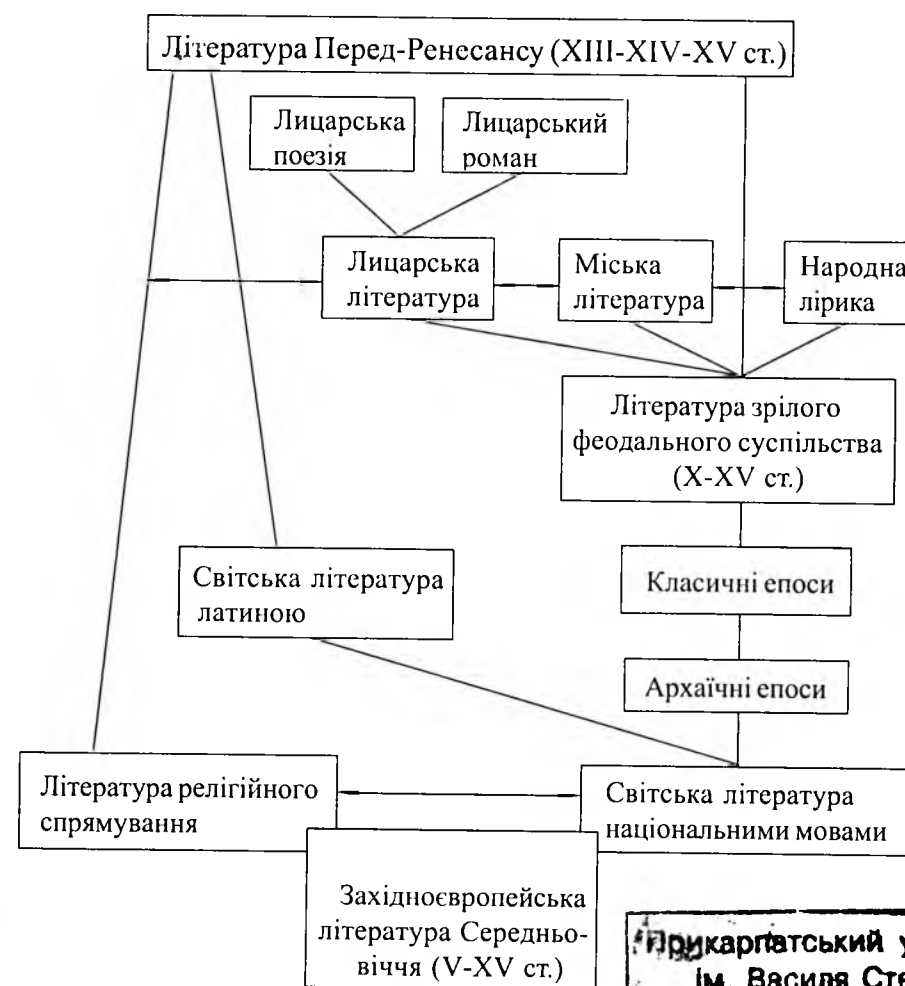
де, християнство невідворотно “вписало” людину в “жах історії”, позбавивши її “раю” архетипів та повторень. Уявлення про історію як про щось, що має початок і кінець, відбилися в аналогії між “шістьма віками” людини (мікрокосму) та світу (макрокосму), які водночас відповідають шести дням тижня/творіння. Періоди між створенням Адама та всесвітнім потопом, між потопом та жертвопринесенням Авраама, між Авраамом та царюванням Давида, між Давидом та вавилонським полонном, між полонном та різдвом Христовим, між цією подією та кінцем світу – розлядаються як паралелі до дитинства (до 7 років), юності (7–14), молодості (14–21), зрілості (21–50), старості (50–70) та дряхлості (до 100 років). Виходячи з такої схеми, очевидно, що світ перебуває у стані дряхлості, і саме ця сентенція – “mundus senescit” (“світ дряхлішає”) – стає одним з розхожих кліше (топосів) пізньосередньовічної думки. Глибоким песимізмом забарвлене бачення сучасного світу, що стоїть на порозі загибелі (у бурлескному ключі ту саму ноту “програє”, скажімо, поезія вагантів). Есхатологічні мотиви (тобто пов’язані з уявленням про кінець світу), які відіграють істотну роль у середньовічній словесності, супроводжувалися суперечливими переживаннями, в яких спліталися надія на спасіння та жах перед вічним прокляттям. Але в межах цієї загальної моделі існувало багато різнонаповнених “часів” – аграрний, що вимірювався річним циклом сільськогосподарських робіт; церковний – по відправах, які служили протягом дня, місяця, року; “час купців” тощо. Для пам’яток як усної, так і писемної словесності наслідками саме такого сприйняття часопростору стала їхня принципова фрагментарність, коли описи різних місць, скажімо, в “Старшій Едді”, не утворюють єдиного образу світу (бо кожний з цих просторів має свою ціннісну вартість, і їх неможливо звести до купи), а різні епізоди не організуються у хронологічно зв’язну оповідь. Коли в епічному творі упродовж певного періоду не відбувається зовнішніх подій, цей “порожній час” ніби призупиняється – герої “Пісні про Нібелунгів” аніскільки не постарішали за ті роки, що Кримхільда спокійно жила у шлюбі з Аттілою, вони наче застигли у часі, як у грі в “замри”; лише коли запрошення братам відвідати її знову призводить дію у рух, починає рухатися й час.

Як бачимо, судячи з розглянутих вище категорій та параметрів культури Середньовіччя, вона виглядає мало не суцільною протилежністю нашому типу культури. Однак, деякі сучасні науковці (наприклад, Умберто Еко) проводять паралелі між нею та сьогоденням, вбачаючи у середньовічній світоглядній парадигмі передтечу постмодерної. В усякому разі, адекватне розуміння конкретних творів середньовічної літератури або усної народної творчості вимагає знайомства з особливостями тодішнього типу мислення. Кожного разу читач подумки виконує цікаве завдання – вичленяє в тексті специфічні художні прийоми, за допомогою яких індивідуальний або анонімний автор/автори передавали саме таке, часто відмінне від нашого, переживання себе у світі. А з другого боку, після ідентифікації та усвідомлення “іншості”, в осадку залишається те спільне, що завжди притаманне людині, і завдяки чому твір середньовічного барда або мнестреля не тільки являє для нас історико-філологічний інтерес, а здатний схвилювати чи розсмішити, як будь-яка сучасна книжка.

Величезний корпус творів словесного мистецтва, народжених між V та XV сто-

літтями європейської історії, піддається класифікації за різними критеріями. Одним з них може бути мова, і тоді всі тексти, створені за ці десять століть, поділяться на латиномовні та тексти, переказані, а пізніше записані, національними мовами. З точки зору загального спрямування літературні пам’ятники доби розподіляють на релігійні та світські, хоч нездоланної стіни між ними немає. Ці дві класифікації взаємонакладаються – адже і релігійна, і “мирська” література створювалися як латиною, так і “молочими” мовами різних варварських народів. Взв’язавши цей факт до уваги, можна (із неминучими спрощеннями) представити систему середньовічної літератури у вигляді приблизно такої схеми:

Система літератури Середньовіччя

Докладнішу інформацію по кожному з цих підрозділів надають фрагменти розвідок, вміщені у відповідних розділах антології. Тут пропонується лише найзагальніша їхня характеристика, необхідна для бачення цілісної панорами середньовічної літератури.

Література релігійного спрямування, набираючи різних жанрових форм, позначає своєю присутністю кожну стадію середньовічної історії. Через писання отців церкви вона перекидає місток від античності до середньовіччя на світанку нової доби, і вона ж, у модифікованому вигляді, проводить її в минуле, у власних надрах нуртуючи гуманістичні ідеї, що сповіщають про інший культурний клімат – Відродження. Після Святого Письма, до жанрів християнсько-церковної літератури відносяться екзегетика (тлумачення Святого письма, коментарі до нього); літургійна література (тобто призначена для богослужіння); література для мирян (псалтир, перекази біблійних сюжетів, часовники, церковні календарі, тощо); життя святих (агіографія – найпопулярніший жанр Середньовіччя); розповіді про чудеса святих; літописи (які створювалися в монастирях як хроніка насамперед церковної історії); схоластичні трактати; дидактичні твори; видіння.

На відміну від попереднього блоку, відпочатково письмового і створюваного, перш за все, латиною, архаїчна епіка розквітла в усній формі. Її складання позначає добу переходу від міфологічного до історичного світосприйняття, якому в галузі словесної творчості відповідає перехід від міфу до епосу. Проте, йому ще притаманні численні казково-міфічні риси. Герой архаїчних епічних творів поєднує в собі риси богатиря та чаклуна, які споріднюють його з першопредком. Сюди відносяться зразки кельтського (ірландські перекази) та давньогерманського (давньоскандинавського, англосаксонського) епосів (ісландські саги, “Старша Едда”, “Беовульф”). Записані у XI–XIII століттях, пам’ятки цього типу відбивають суспільні відносини, побут та менталітет набагато більш ранніх епох – III–X століть нашої ери, коли народи, що створювали їх, перебували на останніх етапах родо-племінного устрою з його королівською владою, дружиною та інститутом вільних землевласників.

Класичний героїчний епос, зокрема французький (“Пісня про Роланда”), іспанський (“Поема про мого Сіда”), германський (“Пісня про Нібелунгів”) у художньо модифікованому вигляді відбиває народну точку зору на важливі для національної історії події, що відбуваються в “епічну” добу (у кожного народу вона своя). Хоч час їхньої з’яви у більш-менш остаточних письмових варіантах ненабагато відрізняється від часу запису попередніх пам’ятників, ці твори вже претендують на високий ступінь історичної достовірності, сприймаючи себе не як вигадку, а як правду. Питома вага казково-міфологічних елементів у них знижується, на перший план виходить розробка суспільно значущих тем (патріотизм, вірність королю, засудження феодального розбрату), а героями стають ідеальні воїни, які ще не відокремлюють себе від спільноти.

Формування лицарської літератури (найвищий пік у розвії котрої припадає на XII ст.), пов’язане з “відкриттям індивідуальності”, тобто початком руху від типологічно-символічного нехтування окремою особистістю до спроб розкрити її (свій) внутрішній

світ. Суворий воїн більш ранніх епох перетворюється на вишуканого лицаря, література про котрого переключає увагу з його злитності з (на)родом до суто індивідуальних проявів – кохання (куртуазна поезія) та особистих подвигів (лицарський роман). Паралельно із розгортанням у творах цієї доби індивідуальних “історій” утверджується й поняття їхнього індивідуального (а не колективного, як у епосі) авторства, що пануватиме в західній словесності наступних століть. Якщо лірика провансальських трубадурів та німецьких міннезингерів заклала підвалини європейської поезії Нового Часу, відкривши людям світ їхніх почуттів, то середньовічний роман (зокрема, бретонський/артурівський цикл) збагатив скарбницю світової літератури “золотим запасом” тем, мотивів та образів.

Те саме XII століття (що позначає вершину середньовічної цивілізації), відмічене розвитком культури й іншого типу – міської, яка сповідує зовсім інші цінності, хоч і не відокремлена ані від лицарської, ані від християнсько-церковної непроникним бар’єром. На противагу захопленню військовою звитягою та куртуазною галантністю лицарів або аскетизмом святих, міщанин понад усе цінує здоровий глузд, розважливість, кмітливість, спритність – а ще сміх у різних його проявах. Відповідно, жанри міської літератури відповідають новим запитам споживачів – їх можна умовно поділити на науково-дидактичні, куди відносяться численні бестіарії, гербарії, лапідарії тощо; морально-дидактичні (напучування, “прикладні”, зерцала, видіння) та коміко-сагіричні (французькі фавль та німецькі шванки, що містять у собі зародки новели та роману нового часу, й тваринний епос, зокрема, славнозвісний “Роман про Лиса”). Саме в містах пробуджується після довгого сну драма, що дасть протягом кількох наступних століть цікаві зразки у трьох основних серйозних жанрах (три “М” середньовічної драми – міракл, містерія та мораліте), в надрах яких, у свою чергу, викристалізується і споріднений з народною карнавальною культурою комічний жанр фарсу. Міські університети, що приходять на зміну монастирям в ролі осередків освіти, створюють ґрунт для розвитку латиномовної поезії вагантів та голіардів, на теренах міської низової культури розвивається і творчість найтрагічнішого поета пізнього середньовіччя Франсуа Війона.

Поруч з культурами собору, замку, міста в товщі народних мас продовжує жити й народна поезія, яка у XV ст. досягає свого апогею у жанрі балади. Черпаючи матеріал для себе із найрізноманітніших джерел – історичної хроніки та лицарського роману, казки та християнської легенди, героїчного епосу та античного міфу, – гнучка баладна форма перетворює його на хвилюючу ліро-епічну оповідь, сповнену таємничої недовомленості.

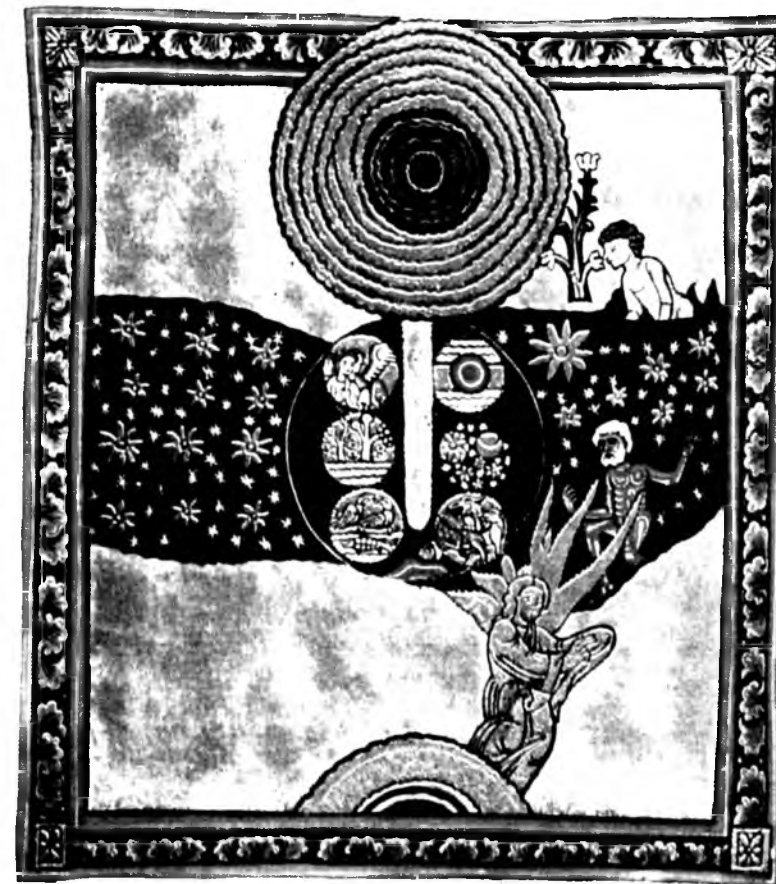
Оскільки різні регіони Європи розвивалися нерівномірно, перебуваючи в кожний момент часу на різних стадіях розвитку, Перед-Ренесанс приходив до них так само одночасно. Найраніше він заторкує Італію, де на порубіжжі двох епох височить велетенська постать Данте Алігьєрі (1265-1321), творця “Нового життя” та “Божественної комедії”. У світобаченні, політичних та моральних поглядах, естетиці Данте нерозривно переплелися середньовічні та ренесансні елементи. Водночас, його подорож потой-

бічним світом має загальнолюдське та позачасове відлуння, оскільки кожний, кому судилося йти життєвим шляхом, може ідентифікувати себе з поетом, бо кожний переживає злети та падіння, переходить від відчаю до надії. Типологічно схожу роль для англійської літератури відіграє століттям пізніше Джефрі Чосер (1340-1400), який у “Кентерберійських оповіданнях” вивів одним квітневим ранком на великий шлях прочан всю тодішню Англію – лицарів і купців, ремісників та селян, священників та школярів. Їхні оповіді, повторюючи всі наявні моделі оповідання історій, стали жанровим підсумком середньовічної літератури, водночас відкриваючи нові, гуманістичні обрії для подальшого руху культури.

Від руїн античного світу до зародків Відродження – все увібрала в себе середньовічна культура, створивши своєрідний, естетично різнобарвний синтез. Не темний, сповнений жахів коридор від світла античності до сяйва Ренесансу, а самостійний період в культурному розвої людства, що зробив до нього свій унікальний внесок, – так сьогодні дивляться на Середньовіччя видатні знавці цієї епохи. Сподіваємося, що читачам, які мають уявлення про те, як середньовічна людина вірила, мислила, кохала й творила, літературні пам’ятки цієї доби відкриють свою неповторну красу та значущість.

Н. О. Висоцька

РОЗДІЛ I

СЕРЕДНЬОВІЧНА
РЕЛІГІЙНА
ЛІТЕРАТУРА

1. БІБЛІЯ**2. АПОКРИФІЧНА ЛІТЕРАТУРА***"Пастир" Германи (уривки)***3. ЕСХАТОЛОГІЧНА ЛІТЕРАТУРА***Видение некоей беднейшей женщины**Видение Карла III***4. ПАТРИСТИКА – ПАТРОЛОГІЯ****4.1. Донікейська доба***Тертуліан. О плаще (уривки)***4.2. Золота доба патристики***Григорій Богослов. Мысли, написанные четверостишиями (уривки)**Святий Августин–письменник**Августин Аврелій. Сповідь (уривки)**Актуалізація "Сповіді" Св. Августина***4.3. Кінцева доба патристики***Псевдо-Дионисій Ареопагіт. Послання (уривки)***5. АГІОГРАФІЯ***Цветочки славного мессера святого Франциска и его братьев (уривки)***ПРИМІТКИ****РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА****1. БІБЛІЯ**

Назва *Біблія* походить з грецької і дослівно означає *книга* (у своєму латинському варіанті вона остаточно була прийнята в пізньому середньовіччі на позначення книг Старого та Нового Завіту). В Святому Письмі *завіт* як термін вживається в значенні теологічно-юридичному і позначає "волевиявлення", "договір", "союз" (1 Кор. 11:25; 2 Кор. 3:6):

Ось дні настають, – говорить Господь, – і складу Я із домом Ізраїлевим ...Новий Завіт (Єр. 31:31).

До Старого Завіту належить 44 або 46 книг (в залежності від відокремлення Плачу Ієремії та Книги Баруха), серед яких виділяють П'ятикнижжя, історичні книги, книги дидактичні, поетичні, книги пророків та книги малих пророків. Назви книг у християнській традиції відносять до грецького перекладу Старого Завіту (в іудаїстичній традиції назви книг походять від початкових слів (що відповідає літературній традиції Близького Сходу, а передусім Месопотамії) – напр., *Буття – На початку; Числа – В пустелі*).

До Нового Завіту належить 27 книг:

– чотири *Євангелія* (від Матвія, Марка, Луки та Іоана). Слово *євангеліє* – від грецького *добра новина* – в традиціях античного Риму використовувалося на позначення новин, що зміцнювали культ імператора. В християнських традиціях *євангеліє* використовується виключно в контексті Ісуса Христа як месії і позначає як християнську проповідь про спасіння, так і окремий жанр ранньої християнської літе-

ратури, що розповідає про життя Христа. Термін *євангеліє* близький за значенням до терміну *керігма*, який в античній культурі позначав проголошувану привселюдно новину, а в науці – усну традицію оповіді про Христа, що передувала першим письмовим пам'яткам;

– "Діяння апостолів" (або так звана книга історична);

– 21 послання апостолів (чотирнадцять приписується Павлові; одне Іакову, два Петрові, три Іоанові, одне Іуді), які традиційно називають "соборними" або "католицькими" – адресованими до всіх християн;

– та об'явлення Іоана Богослова (яке також називають Апокаліпсисом, або пророцькою книгою).

Традиційно вважається, що період формування всіх книг християнської Біблії охоплює понад 1300 років. Так, "П'ятикнижжя" відносять до XIII ст. до н.е. (хоча остаточно перші п'ять книг Старого Завіту були відредаговані та зведені в один комплекс, в іудаїстичній традиції відомий під назвою *Тори (Закону)*, в V ст. до н.е. проповідником Ездрую), а останні хронологічно книги Старого Завіту належать до I ст. до н.е.; натомість, Новий Завіт датують I ст. н.е. Оригінальними мовами Старого Завіту були гебраїська, арамейська та давньогрецька; Нового – давньогрецька і за деякими теоріями арамейська (Євангеліє від Матвія).

Християнський канон Біблії формувался протягом кількох століть – від першого відомого нам Канону Мураторія (II ст.), до списку канонічних книг, прийнятих постановами Вселенських Соборів (IV-V ст.). Остаточний список для Західної Церкви

був затверджений Тридентським собором 1546 р. (Decretum de canonicis Scripturis).

Слово *канон*, що в термінологічному значенні використовується багатьма дисциплінами, мало семітське походження і позначало прямий кий, ткацький вал, балку (гебрайське *qaneh* – кий для вимірювання)¹. Канонами називали також різні правила або принципи, що приймалися як зразок. Так, вчені Олександрійської бібліотеки створили список найкращих авторів античності (5 трагіків, 5 епіків, 9 ліриків тощо), беручи до уваги бездоганну форму та зміст, який в історії отримав назву Олександрійського канону².

В християнстві термін *канон* починає вживатися від другої половини II ст. в контексті норм та правил віри. Стосовно списку святих книг його використовують від IV ст. (першість приписують або св.Афанасію, або Оригену, які відокремлювали книги канонічні – святі – від неканонічних) в значенні зібрання книг, що використовувалися в християнському культі.

Письмовій традиції християнського канону передують майже півстоліття традиції усної. І хоча час перших письмових творів християнства припадає на середину I ст. – час написання послань апостола Павла – як книги священні вони починають сприйматися пізніше, як і решта творів, що увійшли до складу Нового Завіту. В сучасній науці існують кілька основних гіпотез про виникнення письмового оформлення християнського канону.

Перша, що належить Теодору Цану (1838-1933), одному з найвідоміших дослідників Нового Завіту, співвідносить це з логікою становлення християнських спільнот і вимогами розвитку культури³.

Друга (пера відомого історика церкви та теолога Адольфа фон Гарнака, 1851-1930) – ставить виникнення канону в залежність від еретицького руху Маркіона. Заможний судовласник із Малої Азії оселився в Римі в першій половині I ст. і прославився багатими внесками для християнської спільноти. Основою його вчення було протиставлення християнства іудаїзму, Нового Завіту – Старому. В своїй основній праці “Антитези” він формулює положення, за яким первісний зміст вчення Христа був понівечений нашаруваннями з іудаїзму. Маркіон вчив, що існує два Боги – Бог Старого Завіту (злий) та Бог Нового Завіту (добрий). Цей добрий Бог приніс в жертву власного сина і викупив тим самим власною кров’ю людство, підписуючи з ним новий договір – Новий Завіт. Як наслідок, Маркіон створює власний канон Святого Письма, який складався з відредагованих Євангелія від Луки та кількох Послань Павла. Ця спроба створення списку святих книг мала підштовхнути, на думку деяких дослідників, головні християнські осередки до створення власного канону⁴.

При створенні цього канону використовувався принцип, відомий пізніше з твору Вінсента Леринського⁵ “Трактат про давність та універсальність католицької віри” (прибл. 434 р.), написаного під іменем “Мандрівник”, “Пілігрим” – “Правильним вважається те, у що вірять всюди, завжди і всі”.

Основа християнського канону Біблії становили, передусім, найдавніший переклад Старого Завіту давньогрецькою мовою – *Септуагінта*, та переклад всього Святого Письма латиною – *Вульгата*.

Септуагінта (від лат. «сімдесят»), або “Переклад семидесяти тлумачів”, виник в III ст. до н.е. Згідно із *Посланням Арістея Філократа* (II-I ст. до н.е.), Деметрій із Фалерону, бібліотекар славетної Олександрійської бібліотеки, вислав своїх помічників Арістея та Андрія до Єрусалиму з метою отримати переклад священної книги іудеїв. За підтримки первосвященника Єлеазара було обрано сімдесят два перекладачі (звідси назва перекладу), які виїхали спочатку до Олександрії, а потім на острів Фарос, де протягом семидесяти двох днів вони, відокремлені один від одного, перекладали текст (за легендою після порівняння їхні переклади були однакові). Сьогодні існують дві гіпотези про виникнення перекладу. Перша доводить, що іудеї таким чином пропагували свою релігію та культуру в елліністичному світі⁶; друга, що переклад був створений на потреби еллінізованої іудейської спільноти в Олександрії.

Вульгата (в перекладі “народна”) – латинський переклад Святого Письма, здійснений Ієронімом наприкінці IV – на початку V ст. При перекладі використовувався порівняльний аналіз текстів як давньогрецькою, так і гебрайською та арамейською мовами (при цьому Ієронім, оскільки погано володів арамейською, використовував фахівця, який перекладав з арамейської на гебрайську, що спричинилося до певних помилок в латинському варіанті). Цей переклад редагувався багато разів протягом середньовіччя, був визнаний Тридентським собором як аутентичний і став обов’язковим у католицькій традиції.

У зв’язку з остаточним затвердженням списку святих книг виникло питання про

долю книг, які зарахували до сфальсифікованих або неправдивих. Ці книги, що не увійшли в склад Біблії, стали називати апокрифами (див. про це нижче).

А. Каустов

Падіння

2. АПОКРИФІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Термін *апокриф* (від грецького “приховувати”), позначає книгу або текст таємні, незрозумілі, невідомого походження або доступні виключно для обраних. В елліністичних традиціях (містерійних релігіях, або герметизмі) так називалися книги магичні, езотеричні, призначені для містиків (розрізнялися два види книг: для загалу –

коїної, фанерої та обраних, посвячених – апокрифи). Схожі книги були відомі й в іудейських традиціях. Це були біблійні тексти, що через помилки копіїстів або пошкодження внаслідок довготривалого використання були виключені з повсякденного релігійного вжитку і зберігалися в спеціальних сховищах. В традиціях християнських так називали книги, які не дозволялось читати протягом літургійних зборів, неканонічні (про канон середньовічної християнської літератури див. вище). Як писав один з Отців Церкви Ієронім, “Все, що існує поза канонічними книгами, повинно захищуватись до апокрифів”.⁷ У середньовічній літературі згідно з християнською традицією апокрифами називають неканонічні твори Старого Завіту (апокрифи іудейські: історичні, дидактичні, пророків) – час виникнення 200 р. до н.е. – 200 р. н.е.; та неканонічні тексти Нового Завіту (апокрифічні євангелія, листи, діяння, апокаліпсиси) – час виникнення II–V ст. Серед апокрифів Старого Завіту умовно виділяють *дидактичні* (Завіт XII Патріархів), *історичні* (Завіт Хіюба) та *апокаліптичні*, або *пророцькі* (Апокаліпсис Баруха). В Новому Завіті вирізняють *апокрифічні євангелія* (Євангеліє Нікодема), *апокрифічні послання* (Послання Павла до Сенєки), *апокрифічні діяння* (Діяння Петра) та *апокрифічні апокаліпсиси* (Апокаліпсис Петра).

Апокрифи доби середньовіччя переживають дві своєрідні епохи трактування офіційною церквою. Протягом першого, пов’язаного із становленням канону (до VI ст.) та боротьбою з ересями в межах християнської церкви, апокрифи наражаються на гостру критику з огляду на доктри-

нальну незгідність. Але, починаючи з VI ст., апокрифічні тексти все частіше використовуються в офіційній християнській літературі. Апокрифи, що часто розглядалися в контексті усної традиції, на думку християнських апологетів, могли переходити багато правдивих елементів, що не ввійшли до офіційного канону. Найчастіше цінувалися ті з апокрифів, переклад яких приписувався Отцям Церкви, наприклад Євангеліє св. Матвія – Ієронімові, що мало підтверджувати їхню правдивість.

Починаючи з пізнього середньовіччя апокрифи (як одне з найстаріших джерел християнського минулого) набувають певних ознак вірогідності і використовуються передусім в християнській історіографії як джерело узуповнення фактологічних прогалів. Найчастіше при цьому зустрічаються два підходи до трактування апокрифів:

а) вони вливалися в текст дослідження не виділяючись від канонічного матеріалу або навіть маскувались;

б) виділялись як окрема частина з відповідним коментарем, що мав на меті їх реабілітацію та обґрунтування вірогідності. Пропорції використання апокрифічного та канонічного матеріалу залежали від жанрової специфіки твору: наприклад, перевага канонічного матеріалу в теологічних дослідженнях та, навпаки, апокрифічного в середньовічній новелістиці.

Епоха контрреформації (XVI ст.), а зокрема, постанови Тридентського собору висунула гострі вимоги щодо заборони неканонічних книг та їх цитування (Тридентська постанова *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum et sacris imaginibus*). Згідно з цією концепцією

справжня християнська література повинна була виховувати вірних в повній догматичній чистоті.

Так само, як для канонічності існують певні визначені параметри, так і апокрифічність літературних творів визначається за певними ознаками:

1) Невпевне або невідоме походження

Автори або періоди написання апокрифів інші, ніж зазначено в самому тексті. Часто їх називали підкинутими книгами (*scripta spuria* в латинській традиції або *ta notha* в грецькій), маючи на увазі сфальсифікований характер апокрифів, автор яких ховався під іменами, відомими зі Старого або Нового Завітів, з метою надати своїм творам відповідної ваги. Іриней у славетному творі “Проти ересей” пише про послідовників гностицизму: “вони дійшли до такого безмежжя нахабства, що свій останній твір назвали Євангелієм Істини”.

2) Подібність до канонічних книг

Процес фальсифікації вимагав від автора “позичити” не тільки чуже ім’я, а й стиль написання твору. Апокрифи імітують канонічні книги, внаслідок чого деякі з них (наприклад, “Пастир” Герми) вважались протягом певних періодів аутентичними текстами.⁷ Уподібнення поетики апокрифів до поетики біблійних текстів висувало певні вимоги по відношенню до читача, який за правилами прочитання канонічних творів крім дослівного сприйняття повинен був шукати сенс прихований, більш глибокий.

3) Синкретичний характер

На відміну від книг канонічних, стосовно яких існували вимоги докладного відтворення оригіналу при переписуванні, для апокрифів таких обмежень не було.

Внаслідок цього апокрифи протягом свого існування вбирали елементи різних культурних середовищ – елліністичних, іудейських, християнських, які часто виразно виділяються під час текстологічного аналізу.

4) Узуповнюючий характер

Найчастіше апокрифи звертаються до тем біблійної історії, що залишаються нерозкритими, або створюють можливість узуповнень.⁷ Так звані *апокрифи діакронічні* звертаються до історії перших людей після вигнання з раю, життя Діви Марії та дитинства Ісуса; натомість *апокрифи синхронічні* описували окремих діячів, події, важливі місця – наприклад, есхатологічні візії.

5) Казковий/легендарний характер

Апокрифи дуже часто мають жанрові ознаки казки або легенди – їхні герої потрапляють у неправдоподібні, фантастичні ситуації,¹ або, на відміну від канонічних книг, наголошують не стільки на дидактиці, скільки на розважальному елементі.

6) Невідповідність доктрини

Апокрифи найчастіше пов’язують із християнськими середовищами, що пізніше визначені були як еретицькі. Апокрифічна література створювалась у цих середовищах з метою підтвердження правильності, відмінної від затвердженої доктрини.

7) Виключення з офіційного обігу

Як наслідок, апокрифи виключались з літургійного вжитку, а дуже часто вносились до індексу заборонених творів християнської церкви. Найдавніші з відомих списків канонічних книг Святого Письма – так званий Канон Мураторія (III ст.), канон Оригена (185-254 pp.) та Кирила Єрусалимського (IV ст.) – подають також

списки неканонічних книг, відкинутих церквою як апокрифічні. Ті з апокрифів, які не мали суттєвих догматичних розбіжностей з каноном, пропонувалися вірним як додаткова пізнавальна література. Свідощтва про розповсюдження таких апокрифів зустрічаються в творчості письменників як раннього, так і пізнього середньовіччя – зокрема, у Григорія Турського (VI ст.), св. Бонавентури (XIII ст.) чи Людольфа Саксонського (XIV ст.). Натомість ті апокрифічні писання, які суттєво відрізнялись від канону, суворо заборонялись. Перший список заборонених книг був створений на території Східної Римської імперії ще в V ст. (книги, внесені до таких списків, визнавалися єретицькими і підлягали знищенню).

А. Каустов

“Пастир” Герми (уривки)

“Пастир” Герми – (в інших варіантах Ерма) – твір ранньохристиянської літератури, що належить до есхатологічного жанру. Сама назва відображає символічне мислення середньовічної людини, де пастир уособлює божественну силу, що провадить свою отару (вірних) до спасіння. Частина Канону Мураторія, що стосується неканонічних книг, щодо “Пастиря” наводить таку інформацію: “Пастиря нещодавно за наших часів [purerrime temporibus nostris](II ст. н.е. – А.К.) у місті Римі написав Герма, коли на апостольському престолі в місті Римі сидів єпископом Пій, його брат, і тому хоча читати його і можна, не можна його одначе подавати вірним у Церкві”⁸. І хоча в остаточний

варіант канону “Пастир” не ввійшов, тим не менше деякий час вважався канонічним джерелом, що підтверджує так званий Синайський кодекс з IV ст. (найдавніше зібрання книг Нового Завіту, яке до нас дійшло).

Видение третьє⁹

Строение башни, изображающей церковь

I.

Однажды было мне, братья, следующее видение. После того как я много раз постился и молил Господа об откровении, которое было обещано мне чрез ту старицу, ночью явилась старица и сказала:

– Так как ты очень просишь и желаешь знать все, то приходи в поле и около шести часов я явлюсь тебе и покажу то, что нужно тебе видеть. Место же выбери сам.

И я избрал место прекрасное, уединенное. Но прежде чем я успел назвать ей это место, она сказала:

– Приду, куда желаешь.

Итак, братья, заметил я часы и явился на поле, к месту, куда назначил ей прийти. И вижу я поставленную скамью, на ней льняная подушка, а над скамьей простерта парусина. Видя такие приготовления, между тем как никого нет на месте, я изумился, волосы у меня поднялись, и ужас объял меня оттого, что я был один. Но придя в себя и вспомнив славу Божию, я ободрился и, преклонив колена, исповедал Богу свои грехи, как всегда. Вот пришла старица с шестью юношами, которых я прежде видел, и, ставши позади меня, слушала, как я молился и исповедовался перед Богом. Коснувшись меня, она молвила:

– Перестань молиться только о грехах своих, молись и о правде, чтобы часть из нее получил ты для дома своего.

Взяв меня за руку, она привела меня к скамейке и велела тем юношам:

– Идите и стройте.

Когда мы остались одни, она сказала мне:

– Садись здесь.

– Госпожа, пусть прежде сядут пресвитеры.

– Я тебе говорю, – настаивала она, – садись.

Я хотел было сесть по правую сторону, но она рукою показала, чтобы садился я по левую сторону. Когда опечалился я, что не позволила сесть мне по правую сторону, она проговорила:

– Не печалься, Герма. Место по правую сторону принадлежит тому, кто уже угодил Богу и пострадал за имя Его. У тебя много недостает для того, чтобы сидеть с ними. Но оставайся в простоте своей, как прежде, и будешь сидеть с ними, равно как и все, кто будет творить дела их и претерпит то, что они претерпели.

II.

Я сказал ей:

– Госпожа, я желал бы узнать, что они претерпели.

– Слушай: лютых зверей, бичевание, темницы, кресты ради имени Его¹⁰. За это принадлежит правая сторона святости им и всякому, кто пострадает за имя Божие, а остальным — левая сторона. Но для тех и других, и для сидящих по правую сторону, и для сидящих по левую, — одни и те же дары обетования; только сидящие по правую сторону имеют некоторую честь. Ты желаешь сидеть по правую сторону с ними, но у тебя много слабостей. Очисти

себя от своих слабостей, и все недвоедушные должны очиститься к тому дню¹¹ от своих слабостей.

Сказав это, она хотела удалиться, но я бросился к ногам ее и умолял ее Господом, чтобы явила мне обещанное видение. И она опять взяла меня за руку, подняла и посадила на скамейку по левую сторону и, поднимая какой-то блестящий жезл, спросила:

– Видишь ли большую работу?

– Госпожа, ничего не вижу.

– Неужели не видишь против себя великой башни, которая на водах строится из блестящих квадратных камней?

Действительно, строилась квадратная башня теми шестью юношами, которые пришли с нею. Многие тысячи других мужей приносили камни. Некоторые доставали камни со дна, другие из земли и подавали тем шести юношам, они же принимали их и строили. Камни, извлеченные со дна, сразу клали в здание, потому что они были гладкие и ровные и так плотно примыкали один к другому, что соединения их нельзя было заметить, и башня казалась возведенной из одного камня. Камни же, принесенные из земли, не все использовались для строительства. Некоторые из них строители откладывали, потому что были они шероховаты, или с трещинами, или светлы и круглы и не годились для здания башни. А некоторые камни они раскалывали и отбрасывали далеко в сторону. И отброшенные камни, видел я, падали на дорогу и, не оставаясь на ней, скатывались: одни в место пустынное, другие попадали в огонь и горели, иные падали близ воды и не могли скатиться в воду, хотя и стремились попасть в нее.

III.

Показав мне это, старица хотела удалиться, но я сказал:

– Госпожа, какая польза мне видеть, но не понимать, что значит это строение?

Она отвечала мне:

– Любопытный ты человек, если желаешь понять значение башни.

– Действительно, госпожа, я желаю понять и возвестить братьям, чтобы и они возрадовались, услышав это, и прославили Господа.

– Услышат многие. И, услышавши, некоторые возрадуются, а другие восплачут; впрочем, и последние, если, услышавши, принесут покаяние, также будут радоваться. Выслушай теперь объяснение башни, я открою все, и не докучай мне более об откровении. Откровения эти закончились, ибо имеют предел. А ты не перестаешь требовать откровений, потому что настойчив. Итак, башня, которую видишь строящейся, — это я, Церковь, которая явилась тебе теперь и являлась прежде. Спрашивай же что хочешь о башне, и я открою тебе, чтобы возрадовался ты со святыми.

– Госпожа, если однажды сочла ты меня достойным того, чтобы все открыть мне, то открой. — просил я старицу.

– Все, что следует открыть тебе, откроется, только бы сердце твое было с Господом и ты не сомневался, что бы ни увидел.

– Госпожа, — спросил я ее, — почему башня построена на водах?

– И прежде я говорила тебе, — отвечала она, — что ты любопытен и усердно изыскиваешь; ища — найдешь истину. Слушай же, почему башня строится на водах: жизнь ваша через воду¹² спасена и

спасется. А башня основана Словом всемогущего и преславного имени и держится невидимою Силою Господа.

IV.

Я на это сказал ей:

– Величественное и дивное дело! А кто, госпожа, те шесть юношей, которые строят?

– Это первозданные ангелы Божии, которым Господь вверил все свое творение для того, чтобы они умножали, благоустривали и управляли Его творением: их силами и будет окончено строительство башни.

– А кто те остальные, которые принесут камни?

– И это святые ангелы Господа, но первые выше. Когда окончится строительство башни, они все вместе будут ликовать около башни и прославлять Господа за то, что совершилось строительство башни.

– Желал бы я знать, — сказал я, — какое значение и в чем различие камней.

И она отвечала мне:

– Разве ты лучше всех, чтобы тебе это было открыто? Есть более достойные, которым следовало бы открыть эти видения. Но, чтобы прославлялось имя Божие, тебе это открыто и еще откроется ради тех, кто имеет сомнение в сердце своем, будет ли это или нет¹³. Скажи им, что все это истинно и что ничего нет ложного, но все твердо и крепко основано.

V.

Выслушай теперь и о камнях, на которых возведено здание. Камни квадратные и белые, хорошо приходящиеся один к другому своими соединениями, это суть апостолы, епископы, учителя и дьяконы, ко-

торые ходили в святом учении Божиим, надзирали и свято и непорочно служили избранникам Божиим, — как почившие, так и живущие еще доселе, — которые всегда пребывали в мире и согласии и слушали взаимно друг друга: потому-то они и в здании башни хорошо примыкают один к другому. А камни, извлекаемые из глубины и закладываемые в здание и соприкасающиеся с прочими камнями, вошедшими в здание, это суть те, которые уже умерли и пострадали за имя Господа.

– Госпожа, я желаю знать, кого означают другие камни, которые достали из земли.

– Те, которые неотделанными кладутся в основание башни, означают людей, которых Бог одобрил за то, что они жили праведно пред Господом и исполняли Его заповеди¹⁴. А которые приносятся и кладутся в само здание башни, это суть новообращенные к вере и верные. Ангелами призываются они к совершению добра, и потому не нашлось в них зла.

– А те камни, которые откладываются в сторону возле башни?

Она ответила:

– Это те, которые согрешили и желают покаяться; потому они брошены невдалеке от башни, что будут пригодны, если покаются. Посему желающие покаяться будут тверды в вере, если только принесут покаяние теперь, пока строится башня. Ибо когда строительство окончится, то им уже не найдется места в самом здании, и они, отверженные, только останутся лежать при башне.

VI.

Желаешь знать, кто те камни, которые раскалывают и отбрасывают далеко от башни?

– Желаю, госпожа.

– Это суть сыны беззакония, которые уверовали притворно и от которых не отступила неправда всякого рода; потому они не имеют спасения, что не годны в здание по неправедности своей, — они расколоты и отброшены далеко по гневу Господа за то, что оскорбили Его. А значение прошлых камней, которые во множестве видел ты сложенными и не использованными в строительстве, таково. Шероховатые суть те, которые познали истину, но не остались в ней и не находятся в общении со святыми, потому они и не годны. Камни с трещинами — это суть те, которые держат в сердцах вражду друг к другу; будучи вместе, они миролюбивы, но, разойдясь, обретают в сердцах злобу. И эта злоба — трещины в камнях. Камни меньшего размера — это те люди, которые, хоть и уверовали, но имеют еще много неправды, поэтому они коротки.

– Кто же, госпожа, белые и круглые камни, что тоже не идут в здание башни?

Она отвечала мне:

– Доколе ты будешь глуп и неразумен? Ты обо всем спрашиваешь и ничего не понимаешь. Белые и круглые камни — это те, которые имеют веру, но имеют и богатства века сего; и когда придет гонение, то ради богатств своих и попечений они отрекутся от Господа.

– Когда же будут они угодны Господу?

– Когда отсечены будут богатства их, которые их утешают, тогда они будут полезны Господу для здания. Ибо как круглый камень, пока не будет обсечен и не лишится некоторых своих частей, не может стать квадратным, так и богатые в нынешнем веке, если не лишатся своих богатств, не смогут быть угодными Гос-

поду. Прежде всего ты должен знать это по себе самому: когда ты был богат, был бесполезен; а теперь ты полезен и годен для жизни; ты и сам был из числа тех камней.

VII.

Прочие же камни, которые ты видел, были отброшены далеко от башни, катились по дороге и с дороги скатывались в места пустынные, означают тех, которые, хотя уверовали, но, по сомнению своему, оставили истинный путь, думая, что они могут найти лучший. Но они ободряются и бедствуют, ходя по путям пустынным. Камни, упавшие в огонь и горевшие, означают тех, которые навсегда отказались от живого Бога и которым, по причине преступных похотей, ими творимых, уже не приходит мысль покаяться.

— Кого же означают камни, которые падали близ воды и не могли скатиться в нее?

— Тех, которые слышали Слово и желают креститься во имя Господа, когда приходит им на память святость истины, но потом они уклоняются и опять предаются своим порочным пожеланиям.

Так она окончила объяснение башни. Но я, будучи настойчив, спросил ее:

— Есть ли покаяние для тех камней, которые отброшены, и будет ли им место в этой башне?

Она сказала:

— Есть для них покаяние; но в этой башне не найдут они места, а попадут в иное, низшее место, причем тогда, когда они пострадают и исполнятся дни грехов их. И за то они будут переведены, что приняли Слово истинное. И тогда избавятся они от наказаний своих, когда содрогнут-

ся сердцем от порочных дел, ими сотворенных, и они покаются. Если же они не опомнятся, то не спасутся из-за упорства своего сердца.

VIII.

Когда я перестал спрашивать старицу обо всем этом, она предложила:

— Хочешь увидеть еще что-то?

И так как я очень желал увидеть, то радость отразилась на лице моем. Взглянув на меня, она улыбнулась и спросила:

— Видишь семь женщин вокруг башни?

— Вижу, госпожа.

— Башня эта по распоряжению Господа ими поддерживается. Слушай теперь об их действиях. Первая из них, которая держит башню руками, называется Верою; посредством нее спасаются избранные Божии. Другая же, которая препоясана и ведет себя мужественно, называется Воздержанием, она — дочь Веры. Кто последует за нею, будет блажен в своей жизни, ибо удержится от всех худых дел и всякой злой похоти и станет наследником вечной жизни.

— Кто же другие пять, госпожа?

— Дочери одна другой. Одна называется Простотою, другая Невинностью, третья Скромностью, четвертая Знанием, пятая Любовью. Поэтому, когда исполнишь дела матери их, тогда сможешь и все соблюсти.

— Хотел бы я знать, госпожа, какую каждая из них имеет силу?

— Слушай, — отвечала она, — силы их одинаковы: они связаны между собою и следуют одна за другою, как и рождены. От Веры рождается Воздержание, от Воздержания Простота, от Простоты Невин-

ность, от Невинности Скромность, от Скромности Знание, от Знания Любовь. Действия их чисты, целомудренны и святы, и кто послужит им и будет в силе исполнять дела их, тот будет иметь обитель в башне со святыми Божиими.

Я спросил ее о времени, не конец ли уж теперь. Но она громко воскликнула:

— Неразумный человек! Неужели не видишь ты, что башня все еще строится? Когда башня будет построена, тогда и будет конец. Не спрашивай у меня ничего более. И этого напоминания и обновления душ ваших достаточно для тебя и для всех святых. Не ддя тебя одного это открыто, но чтобы ты возвестил всем. Итак, по прошествии трех дней ты, Герма, должен уразуметь следующие слова, которые имею сказать тебе, чтобы ты довел их до ушей святых, дабы, слушая и исполняя их, очистились от своих неправд — и ты вместе с ними.

IX.

Послушайте меня, дети. Я воспитала вас в великой простоте, невинности и целомудрии, по милосердию Господа, который излил на вас правду, чтобы вы очистились от всякого беззакония и лжи, а вы не хотите отступить от неправд ваших. Итак, теперь послушайте меня. Живите в мире, заботьтесь друг о друге, поддерживайте себя взаимно и не пользуйтесь одни творениями Божиими, но щедро раздавайте нуждающимся. Некоторые от многих яств наносят вред своей плоти и истощают ее. А у других, не имеющих пропитания, также истощается плоть оттого, что нет в достатке пищи и гибнут тела их. Такое невоздержание пагубно для тех, кто

имеет и не делится с нуждающимися. Подумайте о грядущем суде. Вы, кто превосходит других богатством, отыскивайте алчущих, пока еще не окончена башня. Ибо после, когда завершится строительство, пожелаете благотворить, но не будет вам места. Итак, смотрите вы, гордящиеся своими богатствами, чтобы не восстали терпящие нужду, стоп их взойдет к Господу — и удалены вы будете со своими сокровищами за двери башни. Тем теперь говорю, кто начальствует в Церкви и главенствует: не будьте подобны злодеям. Злодеи, по крайней мере, яд свой носят в сосудах, а вы отраву свою и яд держите в сердце; не хотите очистить сердце ваших и чистым сердцем сойтись в единомыслие, чтобы иметь милость от Великого Царя. Смотрите, дети, чтобы такие разделения ваши не лишили вас жизни. Как хотите вы воспитывать избранных Божиих, когда сами не имеете научения? Поэтому вразумляйте себя взаимно и будьте в мире между собою, чтобы и я, радостно представ пред Отцом вашим, могла дать отчет за вас Господу,

X.

Когда она перестала говорить со мною, пришли те шесть юношей, которые строили, и понесли ее к башне, а другие четверо взяли скамью и также отнесли ее в башню. Лица сих последних я не видал, потому что они были обращены в другую сторону. Когда она удалялась, я просил ее объяснить различные облики, в которых являлась она мне. Но она сказала в ответ:

— Это пусть другой объяснит тебе.

А явилась она мне, братья, в первом видении, в прошлом году, очень старою,

сидящею на кафедре. Во втором видении она имела лицо юное, но тело и волосы старческие, и беседовала со мною стоя; впрочем, была веселее, нежели прежде. В третьем же видении она вся была гораздо моложе, с прекрасным лицом, но со старческими волосами; она была вполне весела и сидела на скамейке. И очень я печалился, что не понятны мне такие различия, пока не увидел во сне ночном ту старицу, и она сказала мне:

– Всякая молитва нуждается в смирении, поэтому постись и получишь от Господа, чего просишь.

Итак, я постился один день, и в ту же ночь явился мне юноша и сказал:

– Почему ты так часто в молитве просишь откровений? Смотри, чтобы, прося многого, не повредить тебе своей плоти. Достаточно для тебя и этих откровений. Сможешь ли видеть откровения еще больше тех, которые видел?

– Господин, я об одном только прошу, чтобы мне было дано полное объяснение насчет трех обликов той старицы.

– Доколе будете вы неразумны? – укорил он. – Сомнения ваши делают вас неразумными, потому что не имеете в сердцах ваших устремления к Господу.

Я отвечал ему:

– От тебя мы узнаем об этом вернее.

XI.

– Слушай, – сказал он, – об обликах, которые тебя интересуют. Почему в первом видении явилась тебе старица, сидящая на кафедре? Потому что дух ваш обветшал и ослабел и не имеет силы от грехов ваших и сомнений сердца. Ибо как старцы, не имеющие надежды на обновление сил, ничего другого не желают, кро-

ме успокоения на ложе, так и вы, обремененные житейскими делами, впали в беспечность и не возложили попечении своих на Господа; одряхлел ваш разум и составились вы в печалях ваших.

– Я желаю узнать, господин, почему она сидела на кафедре?

– Потому, – отвечал он мне, – что всякий немощный сидит на седалище по причине своей слабости, чтобы имело поддержку немощное тело его. Вот тебе смысл первого явления.

XII.

– Во втором видении ты видел ее стоящей, с помолодевшим лицом и более веселою, нежели прежде; а тело и волосы были у нее старческие. Выслушай и эту притчу. Когда кто сильно состарится и отчаится в самом себе из-за своей слабости и бедности, то ничего другого не ожидает, только последнего дня своей жизни. Но вдруг получает он наследство. Узнав об этом, он вскакивает повеселевший, к нему возвращаются силы, обновляется дух его, который одряхлел от прежних дел; он уже не лежит, но, восставши, мужественно действует. То же произошло и с вами, когда услышали вы об откровении, которое Бог сообщил вам. Господь сжалился над вами и обновил дух ваш — и вы отложили свои немощи, пришло к вам мужество, вы укрепились в вере, и Господь, видя вашу верность, возрадовался. Поэтому показал Он вам строение башни — и иное покажет, если будет между вами чистосердечный мир.

XIII.

В третьем видении ты видел, что она еще моложе, прекрасна, весела и лицо ее

светло. Сравнить это с тем можно, как если бы к печалющемуся человеку пришел добрый вестник — тотчас он забыл бы прежнюю скорбь, ни о чем другом не думал, как об услышанной им вести; ободряется и обновляется дух его от радости. Так точно и вы получили обновление душ ваших, узнав такие блага. А что ты видел ее сидящею на скамье — это означает твердое положение, так как скамейка имеет четыре ножки и стоит твердо, да и мир поддерживается четырьмя стихиями. Поэтому и те, которые всецело, от всего сердца покаются, помолодеют и окрепнут. Теперь имешь ты полное объяснение. Не проси более никаких откровений. Если же нужно будет, то откроется тебе.

Заповедь седьмая

О том, что должно бояться Бога, а дьявола бояться не должно

– Бойся, – говорил пастырь, – Господа и соблюдай заповеди Его, ибо, соблюдая заповеди Божии, будешь тверд в любом деле и преуспеешь в нем. Боясь Господа, будешь все делать хорошо. Вот страх, которым должно страшиться, чтобы спастись. Дьявола же не бойся: боясь Господа, ты будешь господствовать над дьяволом, потому что в нем нет никакой силы. А в ком нет силы, того не должно бояться. В ком есть превосходная сила, того и должно бояться. Ибо всякий имеющий силу внушает страх; а кто не имеет силы, всеми презирается. Бойся, впрочем, дел дьявола, потому что они злы; боясь Господа, ты не совершишь дел дьявола, но удержишься от них. Двоякий есть страх. Если ты захотел сделать злое, то бойся

Бога — и не сделаешь этого. Равно если бы захотел ты сделать доброе, то опять бойся Бога и сделаешь его. Подлинно, страх Божий велик, силен и славен. Итак, бойся Бога, и будешь жить. И все те, которые будут бояться Его, соблюдая Его заповеди, будут жить с Богом; а которые не соблюдают Его заповедей, в тех нет жизни.

Видіння Господа на троні

3. ЕСХАТОЛОГІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Назва одного з найбільш популярних жанрів середньовічної літератури походить від грецького *eschatos* – останній, кінцевий, в значенні останніх часів існуван-

ня людства в системі християнського світобачення. Часто замість есхатологічна вживається термін апокаліптична література – від грецьк. *апокаліпсис* – об'явлення, розкриття майбутнього, схованого перед людиною: “об'явлення Ісуса Христа, яке дав йому Бог, щоб показати Своім рабам, що незабаром статися має” (Об.1:1). На відміну від пророцтва, яке віщує про майбутнє земне, есхатологія, апокаліптика звертається до кінця світу – останніх часів.

Популярність есхатологічної літератури слушно пов'язують із ознаками середньовічної ідеології, в якій дидактика спиралась переважно на почуття провини, гріх, і відповідно страх перед покараннями, із цим пов'язаними. “Створені дияволом небезпеки погібелі були такі численні, а шанси на спасіння так марні, що страх немиче переважав над надією”¹⁵.

Есхатологічні видіння супроводжують-ся найчастіше описами надприродних явищ, що уособлюють гнів та силу Бога. “І стала блискавки й гуркіт та громи, і сталося велике трясіння землі, якого не було, відколи людина живе на землі...” (Об. 16:18). Ці фрагменти, які в науці називають есхатологічними мотивами, наочно ілюструють невід'ємність апокаліптики в середньовічній ментальності, органічно вплітаючись до інших жанрів середньовічної літератури – героїчного епосу, історіографії чи навіть лірики трубадурів.

В межах есхатологічної літератури умовно виділяються три основні напрямки:

1. про страшний суд – починаючи від Об'явлення Іоанна, твори цього напрямку наголошують передусім на надприродних випробуваннях, що чекають на людство

(так звані знаки кінця світу – ріки полум'я, вершники Апокаліпсису тощо);

2. про пекло – співзвучний із формуванням християнської етики – передусім інтерпретацією поняття гріховності та відповідальності за неї. Провідний мотив становлять описи покарань грішників, характер яких змінюється в залежності від часу та місця написання твору (неперевершеним зразком цього напрямку вважають “Боже-ственну комедію” Данте).

3. тисячоліття (*millennium*) – виступає в безпосередньому зв'язку з ідеями месіянства – заповідями про друге пришестя Христа та встановлення на Землі тисячолітнього (звідси назва) періоду щастя та миру. Напрямок, винятково оптимістичний як на свій жанр, зосереджується не тільки на описах земного раю, що має надійти, а й на знаках, що його провіщують.

Серед основних джерел, що формували середньовічну есхатологічну літературу, головними вважають:

1. Іудаїстичну есхатологію. Одним із найдавніших есхатологічних текстів іудаїзму вважається *Книга пророка Ісаї* із Старого Завіту (відома також під назвою “Апокаліпсису Ісаї”), яка чи не першою використовує мотив воскресіння мертвих, такий характерний для картини Страшного Суду: “Померлі твої оживуть, воскресне й моє мертве тіло, ... і земля викине мертвих” (Іс. 26:19). Впливи іудаїстичної апокаліптики не обмежуються виключно творами Старого Завіту – це також величезний масив іудейських апокрифів та демонологічних трактатів вже пізнішої доби (варто назвати хоча б апокрифічну *Книгу Єноха*, або *Завіт дванадцяти патріархів*).

2. Античну. Серед перших традиційно

називають Гомера та Гесіода (VII ст. до н.е.), але свого найвищого розвитку набула в Греції в “Діалогах” Платона (що органічно вписалися в концепцію божественного і земного в християнстві) та в Римі в “Енеїді” Вергілія, улюбленця середньовіччя – йому приписувалось передбачення приходу Месії. Митці та філософи наступної епохи, а передусім Августин, Оріген, Тертуліан, Данте використовували їхні ідеї, цитуючи у своїх творах або використовуючи їх як дійові особи.

Крім цих двох безпосередньо успадкованих середньовіччям масивів есхатологічної літератури дослідники наводять численні впливи з культур Шумеру (*Епос про Гільгамеша*), Єгипту (*Єгипетська книга мертвих*) чи релігій – *Зороастризму*, що, як вважається, був однією із складових витоків маніхейства (додаткову інформацію про це можна отримати з джерел, наведених в списку рекомендованої літератури).

А.Каустов

Видення некої бедненької жінки¹⁶

Жила в Лаудонской области некая бедненькая женщина, которая, воспарив духом и вновь придя в себя, рассказала, будто видела много чудесного. Водил ее, как сама она передавала, какой-то человек в монашеском облачении туда, где узрела она упокоение святых и наказание неправедных, согласно тому, что Павел-апостол пишет в Послании своем: не видел того глаз, не слышало ухо и не приходило то на сердце человеку... Там же видела она некоего князя италийского под пытками и

многих других, знакомых ей, кого в муке, кого в славе. Спросила она онаго своего руководителя, доведется ли сему [князю] достигнуть вечной жизни. Он же сказал: «Доведется непременно, ибо, если Людовик-император, сын его, раздаст полностью семь братских трапез за душу его, будет он спасен».

Пиккона же, который некогда был другом этого короля, [видела она] лежащим навзничь в мучениях, а черные духи расплавления золото и лили ему в рот со словами: «Жаждал ты в миру и никак насытиться не мог: теперь напейся вдоволь! Также и Ирмингарту-королеву [узрела] в мучениях: было на ней три камня наподобие жерновов — один на голове, другой на груди, третий на спине, — которые непрестанно погружали ее в глубину. Дивные дела расскажу я! Возвала она к этой [женщине], говоря: «Пойди и упроси господина моего, императора, чтобы он соизволил помочь мне несчастенькой. И Расскажи ему в знак того, что ты мною послана, как в день обручения нашего я говорила с ним наедине в плодовом саду, и тотчас же он убедится, так как еще до сих пор беседа эта не известна никому, кроме нас двоих».

Когда же они ушли оттуда, показал ей руководитель стену, вершина коей достигала неба, а затем еще другую, всю испи-санную золотыми письменами. Она спросила, что это такое.

«Это, — сказал он, — земной рай, куда никто не войдет, кроме записанных здесь». Он велел ей прочитать. Она же молвила: «Не училась я грамоте». «Знаю, — сказал он, — но все же читай!» Тут она прочла и увидела имя Бернхарта, покойного короля, начертанное там такими пышными

буквами, как ничье другое; а затем – имя Людовика-короля, столь темное и поблекшее, что еле можно было разобрать. Она же сказала: «Что случилось, что это имя так поблекло?»

«Прежде, – молвил тот, – чем он совершил убийство Бернхарта, не было здесь имени светлее. Умерщвление [короля] стало его помрачением. Иди и всемерно опасайся скрыть что-либо из всего этого от короля...»

Она же, не имея смелости, умолчала [обо всем]. Немного спустя он опять напомнил ей, а она умолчала, как прежде. В третий же раз он явился и сказал: «Что это значит, что ты не собираешься повиноваться слову Господню?» Она отвечала: «Господи, я женщина низкого звания и не смею сказать этого перед всеми». Тогда он промолвил ей: «Будешь ты лишена глаз, пока не изложишь этого в присутствии короля». И тут же зрак ее покрывся тьмою. Через много дней предстала она перед королем, и пересказала все, и вернула себе зрение.

Видение Карла III

Во имя вышнего Бога, Царя царей! Я, Карл-император, щедрой милостью Божию король германский, римский патриций и император франков, в священную ночь на воскресение по свершении всенощного богослужения, удалившись, чтобы прилечь для отдыха и собираясь погрузиться в спокойствие сна, [услышал] донесшийся до меня голос, грозно ко мне взывающий: «Карл! Сейчас изойдет из тебя дух твой на время немалое!» И немедленно был восхищен дух мой. Восхи-

тивший же меня в духе был пресветел образом и держал к руке клубок льна, излучавший сияние яркого света, как делают кометы, когда появляются; и начал он разматывать его, и сказал мне: «Возьми нить сверкающего клубка и узлами крепко привяжи к большому пальцу правой твоей руки, ибо за эту нить будешь ты проведен по лабиринту адских мук».

И, сказав сие, пошел впереди меня, быстро разворачивая нитку светоносного клубка, и повел меня в долины глубочайшие и огненные, полные колодцев, в которых кипели смола, сера, олово, воск и жир. Там нашел я священнослужителей отца моего и дядьев; когда я в страхе спросил их, почему терпят они столь тяжкие мучения, они отвечали мне: «Мы были епископами отца твоего и дядьев твоих, и в то время, как должны были проповедывать им и побуждать их самих и их народы к миру и согласию, мы сеяли раздоры и были подстрекателями ко злу, и за это горим мы теперь в терзаниях Тартара, мы и все прочие охотники до смертоубийства и грабежей; сюда же попадут и твои епископы и приближенные, ибо и они охотно подобно нам поступают».

А пока я внимал этому и трепетал, вдруг прилетели пречерные демоны и раскаленными крючьями старались зацепить нить клубка, которую я держал в руке, и притянуть к себе, но, [ослепленные] сверкающими лучами клубка, не могли захватить нити. Тогда, забежав сзади, хотели они захватить меня и свергнуть в оные серные колодцы; но мой руководитель, державший клубок, дважды обернул вокруг плеч моих нить клубка и с силою потащил за собою.

Так поднялись мы на высочайшие горы огненные, из коих вытекали озера и реки горящие и всевозможные металлы кипящие, где нашел я бесчисленные души людей и князей отца моего и братьев моих, каковые были опущены туда, иные до волос, иные до подбородка, иные до пупа. И возопили они ко мне, рыдая: «Пока мы были живы, любили мы вместе с тобою и отцом твоим и дядьями и братьями твоими затевать сражения и убийства и грабежи ради мирской корысти; поэтому мы претерпеваем пытки в этих кипящих реках и разнородных металлах». Пока я в страхе прислушивался к этому, услышал я, как позади меня души восклицали: «Сильные сильно будут истязаны!» И обернулся я, и увидел на берегах кипящей реки печи со смолою и серой, полные больших драконов и скорпионов и змей разнородных. И там тоже узрел я некоторых князей отца моего, дядьев и братьев и моих собственных, говоривших мне: «Горе нам, Карл! Видишь, сколь тяжкие достались нам мучения за лукавство наше и гордость, и дурные советы, которые из корысти давали мы королям нашим и тебе!» Пока я плакал, сокрушаясь об этом, устремились ко мне драконы с пастями разинутыми и полными огня, и смолы, и серы, стремясь поглотить меня; но руководитель мой трижды обернул вокруг меня нить, сиянием лучей которой побеждены были огненные их пасти, и мощию увлек меня.

И спустились мы в некую долину, с одной стороны мрачную, пылающую, как печь огненная, с другой – столь приятную и лучезарнейшую, что я никак не могу описать ее. Обернулся я к мрачной и ог-

недышащей стороне и увидел там некоторых королей из моего рода в великих мучениях. Тогда, охваченный чрезвычайным смятением, я уже думал, что немедленно буду ввержен в эти мучения пречерными гигантами, которые раскаляли эту долину всевозможными видами огня.

И, сильно дрожа, увидел я при свете нити клубка, что на краю долины слегка брезжит свет и текут там два ключа; один был чрезвычайно горяч, другой – прозрачен и тепл; и были там две бочки. Подойдя туда (нить клубка направляла шаги мои) и заглянув в одну из бочек, в которой была вода кипящая, увидел я родителя моего, Людовика, стоящим [в воде] до бедер; и сильно мучимый болью и терзаемый страданиями, сказал он мне: «Господин мой (sic!) Карл, не бойся! Знаю я, что дух твой вновь вернется в тело твое. Господь же разрешил тебе явиться сюда, дабы ты узнал, за какие грехи я и все виденные тобою терпим такие мучения. Один день я купаюсь в этой кипящей бочке, а на следующий перемещаюсь в другую бочку, полную воды приятнейшей; совершается же сие по молитвам Святого Петра и Святого Ремигия, отчинами коих доселе управляет королевский наш род. Но если ты вовремя поможешь мне – ты и все верные мне епископы и все чины церковные – молебнами, псалмопением, бдениями, милостыней, то вскоре я буду освобожден из этой бочки с кипящей водой. Ибо брат мой Лотарь и сын его Людовик по молитвам Святого Петра и Святого Ремигия избавлены от этих мук и уже вознесены к блаженству Божьего рая». И еще сказал он мне: «Взгляни налево!» И, взглянув, увидел я там две вы-

сочайшие кипящие бочки. «Эти,— сказал он,— уготованы тебе, если не очистишься и не сотворишь покаяния в нечестивых твоих проступках». И испугался я сильно.

Спутник же мой, видя, что душа моя пребывает в таком страхе, сказал мне: «Следуй за мной направо, в пышнейшую долину райскую». И когда мы пришли, узрел я дядю моего Лотаря, сидящего в величайшей славе среди пресветлых королей на камне-топазе дивной величины, увенчанного драгоценною диадемою, а подле него сына его Людовика, тоже увенчанного. Увидя меня, он велел мне подойти ближе и сказал милостивым голосом: «Карл, третий мой наследник на императорстве римском, подойди ко мне! Знаю я, что ты прошел через место наказаний, где находится твой отец, а мой брат, помещенный в купальни, ему предназначенные. Но, по милости Божией, он вскоре избавится от этих мук, как избавлены мы по заслугам Святого Петра и молитвам Святого Ремигия, коим Бог дал великий апостолат над королями и над племенами франков. Если бы [апостолат этот] при всех преступлениях нашего потомства не поддерживал бы его и не помогал ему, то уже не было бы рода нашего ни на царстве, ни на королевстве. Итак, знай, что скоро будет вырвана императорская власть из руки твоей и после этого очень недолго ты проживешь». Тогда, обратясь ко мне, сказал мне Людовик: «Империю, кою ты владел доньше, по законному престолонаследию должен принять Людовик, сын дочери моей». И увидел я, что явился передо мною некий младенец. Тогда, взглянув на него, Лотарь, прадед его, сказал мне: «Таким представляется мне это

дитя, как то, которое поставил Господь посреди учеников, говоря: „Таковых есть Царствие Небесное... говорю вам, что ангелы их на небесах всегда видят лицо Отца Моего Небесного“. Ты же отдай ему императорскую власть вместе с нитью клубка, которую ты держишь в руке». И, отвязав нить от большого пальца десницы моей, вручил я ему всю имперскую монархию вместе с этой нитью, и тотчас же весь сияющий клубок свернулся на руке его, подобный сиянию солнца. А после этого чудесного явления вернулся дух мой в тело мое, весьма утомленный и испуганный. Посему да будет ведомо всем, желающим и нежелающим, что, согласно предопределению Божию, возвратится в руку его вся Римская Империя. И так как сам я не в состоянии совершить над ним этого, ибо истекает срок призвания моего, то пусть Бог, Властелин живых и мертвых, совершит сие и укрепит. Царствие же Его вечное и бесконечное да пребудет беспредельно во веки веков.

4. ПАТРИСТИКА – ПАТРОЛОГИЯ

Патристика – патрологія як терміни в сучасній науці вживаються замінно на позначення галузі, що займається дослідженням творчості та життя Отців Церкви. Однак наукова традиція приписує цим термінам певні відмінності значень:

– під *патрологією* розуміють гуманітарну галузь, що розглядає давню християнську літературу в історично-культурному плані. До неї звертаються історія, філологія, археологія тощо;

– *патристика* – теологічна дисциплі-

на, яка інтерпретує та досліджує твори Отців Церкви в контексті норм християнського богослов'я.

Отцями Церкви називають тих християнських письменників, життя та творчість яких відповідає чотирьом критеріям:

– *старовинність* – в ширшому значенні це письменники від першої після-апостольської генерації до середини VIII ст. Діяльність Отців Церкви умовно завершує Іоанн Дамаскін (пом. 749/750) на Сході та Беда Досточтимий (пом. 735) на Заході.

– *правовірність доктрини* – інтерпретується в історичному контексті існування християнства (розглядаються обставини життя і творчості письменників в контексті діяльності християнської спільноти, до якої вони належали).

– *святість життя* – на відміну від Учителів Церкви не мусить формально підтверджуватись Церквою.

– *Апробата Церкви* – цитування або використання ідей Отців Церкви як авторитету задля обґрунтування положень офіційних церковних документів.

Декого з письменників за визначне вчення (з тогочасної точки зору) офіційна церква називала також Вчителями Церкви або Великими Вчителями Церкви. Сьогодні (навіть в офіційних християнських дослідженнях) це сприймається як юридична формальність, оскільки в історичній перспективі творчість окремих Отців, але не Учителів, спричинилася до більшого розквіту теологічної думки та внутрішнього життя християнських спільнот (як, напр., Григорія Ниського – не Учителя в порівнянні з Антонієм з Падуї – Учителем). Цей титул в післяпатристичну добу нада-

вався також таким діячам, як Ансельм Кентерберійський, Бернар Клервоський або Фома Аквінський.

В західному християнстві до Учителів Церкви зараховують Іларіона з Пуатьє, Петра Хрисолога, папу Лева I Великого та Ісидора Севільського; до Великих Учителів – Амвросія, Августина, Ієроніма та папу Григорія Великого. В східному християнстві до Учителів Церкви належать Єфрем Сирійський, Кирил Єрусалимський, Кирил Олександрійський та Іоанн Дамаскін; до Великих Учителів – Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоустий та Афанасій.

Патрологія крім Отців Церкви вивчає також творчість християнських письменників зазначеної доби, т.зв. церковних письменників (*scriptores ecclesiastici*). Цей термін, вперше вжитий Ієронімом, позначав давніх християнських письменників, які не відповідають критеріям святості життя.

Хронологічно патрологія поділяється на три основні періоди:

1. Донікейський (90 – 325 р.р.).

Для цього періоду характерна наявність двох традицій – усної (див. про це вище) та письмової. Формування канону християнства та культу, що його супроводжував, вимагало також створення літератури, яка б пояснювала та інтерпретувала нове вчення. В межах донікейського періоду умовно виділяють три групи письменників:

– так званих *Апостольських Отців* – письменників, які, як вважалося, особисто знали апостолів або їхніх учнів, і як наслідок були здатні найбільш повно виразити зміст християнського вчення.

До Апостольських Отців зараховують,

серед інших, Ігнатій з Антіохії (? – прибіл. 110 р.), який був третім єпископом в Антіохії після апостола Петра. За часів переслідувань християн в добу імператора Траяна був арештований і приречений на смерть від диких тварин на арені в Римі. Під час транспортування в'язнів до Риму Ігнатій встиг написати і передати різним християнським спільнотам ряд листів, які сьогодні вважаються за одне з найбільш вартісних джерел з історії перших християн та формування основ християнського містицизму;

– *апологетів* (від гр. захищати) – письменників, що свої твори (*апології* як новий жанр патрологічної літератури відомі від другої чверті II ст.) присвячували захистові християнської доктрини в полеміці з античними авторами-язичниками та іудеями.¹⁶ В апологіях, спрямованих проти язичників, автори найчастіше використовують форму бесід згідно з правилами античних риторик або полемічних листів, адресованих до римської влади. В полеміці з іудеями найчастіше використовується форма діалогу.

Серед апологетів можна як приклад навести Юстина філософа (Justinus philosophus), прибіл. 100 – 167 р.р. Найвідоміший серед апологетів народився в місті Флавія Неаполь в Палестині. Навчання проходив майже в усіх тогочасних філософських школах (у стоїків, піфагорейців, платоніків тощо). Після прийняття християнства заснував в Римі школу, яка увійшла в історію патристики. Внаслідок гострої полеміки на захист християнства його ув'язнили прибіл. 165р. та двома роками пізніше стратили. Його творчості притаманне, передусім, пропагування діалогу між існуючими релі-

гіями та поєднання надбань християнства та класичної античної філософії;

– перші *теологи*, що ставили на меті створення наукової бази для інтерпретацій та пояснення християнської доктрини, а також системи тогочасної християнської освіти;

Климент Олександрійський (Titus Flavius Clemens), ?-прибіл. 212, народився чи в Олександрії, чи в Афінах. Отримав класичну освіту з філософії та літератури. Після прийняття християнства очолив катехетичну школу в Олександрії. Прославився своїм твором *Stromateis* (Нотатки), в якому закладаються основи християнської науки, аналізуються головні тези християнства та суть належності до нього.

2. *Золота доба* патристичної літератури (325-451 р.р.).

З початку IV ст. християнство набуває статусу офіційної релігії на території земель Римської імперії спочатку згідно з едиктом про толеранцію Костянтина Великого (313 р.), а потім з едиктом про надання християнству статусу офіційної релігії (323 р.). Світська влада не тільки надає привілеї новій релігії, а й захищає її за допомогою влади виконавчої. Статус офіційної релігії впливає і на рівень естетичних вимог щодо християнської літератури. Як наслідок, відбувається інтенсивне засвоєння мистецьких форм античної літератури, що є однією з ознак цієї доби. Протягом цього періоду остаточно формується християнський канон та принципи існування церковної організації, ієрархії та вірних, а також починає оформлюватись церковне законодавство на основі постанов Вселенських Соборів. Розквітові християнсь-

кої науки сприяв і факт виникнення від IV ст. потужних єретицьких рухів – христологічних (аполінаризм, несторіанізм, монофізитизм), тринітарних (аріанізм, македоніанізм) та антропологічних (пелагіанізм, семіпелагіанізм).

З огляду на ці ознаки цю добу патристики називають також добою великих Отців, великих Соборів та великих єресей.

Представників золотої доби найчастіше умовно поділяють за основними осередками християнської думки цього періоду на латинських (напр., Ієронім, Августин (див. відповідний підрозділ), грецьких (Афанасій, Кападежійці та ін.) та сирійських (Єфрем, Афраат та ін.).

3. *Кінцева доба* патристики (451-750) характеризується відносним занепадом найкращих традицій попередньої епохи, обумовлених кризою в Римській імперії, західна частина котрої припиняє своє існування внаслідок Великого переселення народів, а східна виборює суверенітет від персів, а потім арабів, втрачаючи азійські провінції. Як наслідок спостерігається і криза в межах християнської церкви – розпад єдності, численні єресі та міжєрархічні суперечки. Для кінцевої доби притаманне також оформлення ідеологічних розбіжностей між Західним та Східним християнством, що призводить пізніше в одинадцятому столітті до поділу Церкви на Католицьку та Православну.

Для патрології цього періоду характерний передусім компілятивний характер – письменники намагаються врятувати від знищення надбання своїх попередників, видаючи їх у вигляді антологій, збірок дидактичних порад, коментарів до Св. Пись-

ма тощо. Відбувається остаточне оформлення патристики як окремої галузі християнської думки – цьому сприяє новий підхід в обґрунтуванні основних положень віри. На відміну від попередньої епохи, де переважаючим був авторитет Святого Письма, кінцева доба починає щораз частіше посилається на Отців Церкви.

З огляду на зростаючі розбіжності між Східною та Західною Церквами письменників кінцевої доби умовно об'єднують у дві групи: латинські (або західні) та грецькі (або східні). До перших належать Боетій, Григорій Великий, Беда та ін. До других – Псевдо-Діонісій Ареопіт, Іоанн Дамаскін та ін.

А. Каустов

4.1. Донікейська доба

Тертуліан (Quintus Septimus Florens Tertullianus) – прибіл. 155-220 р.р.¹⁷ Народився в Карфагені, де, за свідченням інших християнських авторів, отримав класичну освіту та займався юридичною діяльністю. Прибіл. 195 р. переходить на християнство, а потім, згідно із свідченнями Ієроніма, незважаючи на статус одруженої людини, приймає свячення пресвітера. Прославився своїм безкомпромісним ставленням до церковного життя, що призводить до гострої полеміки з офіційною Церквою (“Про чистоту”, “Про переслідування”, “Про пости” та ін.) та переходом до секти монтаністів¹⁸, у якій засновує окрему групу тертуліанців. Пізніше секта була приєднана до Церкви Августином. Помирає прибіл. 220 р.

Для стилю творчості Тертуліана прита-

манне використання вульгарної латини, створення нових понять та слів за правилами латинської граматики. Його новою формулою передумови виникнення теологічної латини пізньої доби.

Твори Тертуліана поділяються на:

– *догматичні* (в яких він розглядає основні етичні положення християнства);

– *апологетичні* (що критикують принципи існування античного язичницького суспільства та моралі і захищають християнських правовірних). В цих творах (“Ad nationes”, “Apologeticus”, “De testimonio animae”) автор використовує свій юридичний досвід і передусім захищає християн з правової точки зору;

– *полемічні* (спрямовані проти ересей в межах християнства).

А. Каустов

Тертуліан. О плаще (уривки)⁹

III.1. И животные меняют облик в соответствии со сменой своего одеяния. Хотя бы и у павлина одеждой, и притом из числа дорогих, служит перо более багряного цвета, чем любой пурпур в том месте, где цветет его шея, с большей примесью золота, чем в любой обшивке там, где сверкает спина, и свободнее всякой сирмы там, где лежит его хвост — перо многоцветное и пестрое, никогда не бывающее одинаковым, всегда иное, хотя и когда иное — всегда то же самое, и столько раз, наконец, ожидающее изменений, сколько раз оно будет приведено в движение.

III.2. Хотя и после павлина, но следует упомянуть и змею. Ведь и она изменя-

ет то, что получила по жребью — кожу и век. Лишь только она почувствует старость, как забивается в тесное место и, одновременно входя в нору и тотчас от самого порога выходя из кожи, обновленная, разворачивает свои кольца. Вместе с чешуей же отбрасываются и годы. Гиена, если ты обратишь внимание, в течение года имеет один пол, становясь поочередно то самцом, то самкой. Обхожу молчанием оленя, поскольку и он является хозяином своего возраста. Съев змею, он возвращает себе с помощью ее яда юность²⁰.

III.3. Существует и

«четырёхногая, медленноходная, в поле живущая, малого роста, с бугристой спиной»²¹.

Ты думаешь о черепахе Пакувия²²? Речь здесь не о ней. Принимает этот стих и другое животное из весьма незначительных, однако имя его величественно²³. Если ты услышишь о хамелеоне, не зная о нем прежде, то, верно, в страхе подумаешь, что это нечто значительное, вроде льва. Но когда встретишь его в винограднике, почти целиком помещающегося под виноградным листом, тотчас усмехнешься смелости греческого названия, поскольку в теле его нет даже сока, каковой в большом количестве подобает иметь мелким тварям. Хамелеон живет своей кожей. Голова у него выходит непосредственно из спины, поскольку отсутствует шея. У хамелеона сильно отступающие назад, но выпуклые для кругового обзора глаза, даже зрачки вращаются²⁴. Вялый, бессильный, он едва держит свое тело над землей. Стоя неподвижно, замышляет движение и ведет тело вперед. Свой шаг

он более демонстрирует, нежели совершает. Он постоянно голоден, но не слабеет. Кормится, разинув рот, и, раздуваясь как мех, пережевывает свою жвачку. Пища у него от ветра²⁵. Однако и хамелеон может изменять себя как никто другой. Хотя собственный цвет у него и один, когда к нему что-либо приближается, он, подстраиваясь, заливается тем же самым цветом. Это свойство, которое обычно называется «играть своей кожей»²⁶, дано одному хамелеону.

III.4. Многое следовало сказать, чтобы, предварительно подготовившись, добраться до человека. Его вы также застаете в начале — наг и гол стоял он перед своим Создателем-гончаром²⁷. Лишь после человек овладел, — что было ему еще не позволено — мудростью, оказавшейся, таким образом, похищенной²⁸. Тогда же, спеша, покрывает он то, что еще не было подвержено стыду в новом теле, фиговыми листьями. И вот, с того времени, как Бог за совершенное преступление изгоняет его из места происхождения, человек, одетый в шкуру, отдается миру и металлу.

IV.2. Перемена одежды близка к проступку только в том случае, если изменяется не привычка, а природа. Существует достаточная разница между тем, что чтит время, и религией. Пусть привычка доверяет времени, а естество — Богу. Потрясающую природу Лариссейский герой²⁹ своим превращением в деву, — он, вскормленный мозгом и внутренностями зверей (отсюда и связь с именем, — ведь губы его были свободны от вкуса сосцов³⁰); он, прошед-

ший суровую школу подле грубого лесного чудовища-воспитателя³¹; он, терпевший диких зверей, как ребенок терпит заботу матери. Уже определенно повзрослевший³², уже определенно тайно выполнивший по отношению к кому-то роль мужчины, он продолжает облачаться в столу, укладывать волосы в прическу, придавать нужный вид своей коже, смотреться в зеркало, разглаживать свою шею, превращенный в женщину и своими проколотыми ушами³³. Все это сохраняет его статуя в Сигее³⁴.

Позднее он вполне стал воином, ибо нужда возвратила ему его пол. Зазвучал сигнал к сражению и — оружие недалеко³⁵. Сам меч, — говорит он, — притягивает к себе мужа. Впрочем, если бы он и после такой приманки продолжал оставаться девой, то смог бы и замуж выйти. Итак, вот вам перемена. Двойное, по крайней мере, чудовище: из мужа женщина, затем из женщины муж, хотя в противном случае не нужно было бы ни истину отрицать, ни в обмане признаваться. И тот, и другой вид изменения плох: один — против природы, другой же — во вред спасению.

IV.3. Похоть еще отвратительнее изменила облик мужа с помощью одежды, нежели какие-либо опасения матери³⁶. Но все же почитается у вас тот, которого должно стыдиться, тот «дубинострелошкуроносец», который весь жребий своего прозвища свел на нет женской одеждой. Столь многое было позволено таинственной Лидии, что Геркулес был выставлен как продажная женщина в лице Омфалы, а Омфала — в лице Геркулеса³⁷. Где Диомед и кровавые стойла³⁸? Где Бусирус и погреб-

бальные жертвенники³⁹? Где триждыединный Герийон⁴⁰? Палица Геркулеса желала издавать зловоние от их мозгов еще и тогда, когда ее оскорбляли благовониями. В то время как роскошь брала верх, уже удалялась пемзой старая кровь Гидры⁴¹ и кентавров на стрелах, для того, быть может, чтобы после уничтожения чудовищ эти стрелы скрепляли венки⁴². Также и плечи благоразумной женщины или какой-нибудь благородной девы не решились бы войти под шкуру столь большого зверя, если только шкура эта не была размягчена, ослаблена и надушена, что, я думаю, и было сделано у Омфалы бальзамом или телином⁴³. Полагаю, что и грива претерпела гребень, дабы львиная шкура не обожгла нежную шею. Пасть набита волосами, собственные волосы оттенены среди львиных, спадающих на лоб, – вся поруганная львиная морда заревела бы, если б могла! Немя, если и правда имелся бы у местности какой-нибудь гений, определенно стонала: ведь тогда только она, оглянувшись вокруг, заметила, что потеряла льва. Каков же был знаменитый Геркулес в шелках Омфалы, представила Омфала, облеченная в шкуру Геркулеса.

4.2. Золота доба патристики

Григорій Богослов або Григорій з Назіанзу (Gregorios Theologos) – 330-390 р.р. народився в Кападокії недалеко від Назіанзу. Освіту (349-359 р.р.) здобував в Кесарії Палестинській, Олександрії та в Афінах, зосереджуючись на риториці та філософії. В 379-381 р.р. єпископ Константинополя.

Від 383 р. до смерті в 390 р. вів життя пустельника на батьківщині в Карбала.

Григорій Богослов відомий як автор розвиненої християнської термінології, для створення якої він використовує найкращі надбання елліністичної культури. В жанрі християнської поезії вважається найбільш досконалим представником дидактичної лірики.

Разом з Василієм Великим прославився як автор принципів чернечого життя, що застосовувалися в численних монастирських статутах пізніших часів.

Твори Григорія Богослова умовно поділяють на три великі групи: лірика (майже в усіх класичних жанрах та метричних формах), бесіди (літургічні, догматичні, панегіричні, полемічні тощо), листи (близько 240, в більшості приватні).

А. Каустов

Григорій Богослов. Мисли, написанні четверостишнями (уривки)

Я – труд Григорієв и в духовных изречениях сохраняю четверостишный памятник мудрости.

1. Чему отдашь предпочтение – деятельности или созерцательной жизни? В созерцании могут упражняться совершенные, а в деятельности многие. Правда, что то и другое и хорошо, и вожделенно, но ты к чему способен, к тому и простирайся особенно.

3. Не всякому слову противься, не всякому и следуй; но знай: какому и когда противиться или следовать. Более будь привязан к Богу, чем стой за учение о Боге.

Всякое слово можно оспаривать словом; но жизнь чем оспоришь?

4. Или вовсе не учи, или учи доброй жизнью. Иначе будешь одной рукой притягивать, а другой отталкивать. Меньше потребуется слов, если делаешь, что должно. Живописец больше учит своими картинами.

6. Безгласное дело лучше неисполнимого слова. Никто никогда не стал высоким без добрых дел, а многие прославились без красного слова. Благодать дается не тому, кто говорит, но тому, кто хорошо живет.

8. Ничего не обещай Богу (Эккл. 5,4), даже и малости, потому что все Божие, прежде нежели принято от тебя. И что еще скажу? Не отдав обещающего, ты крадешь это сам у себя. Какой же необычайный примешь на себя долг? Да уверят тебя в этом Анания и Сапфира.

10. Тебе предлежит длинный путь, но еще большая награда. Представляя себе вдруг весь труд, не откажись от всего. И море переплывешь не все вдруг. А это нередко бывает искушением неприятного.

13. И от малой искры возгорается великий пламень; и семя ехидны бывало нередко пагубным. Видя сие, уклоняйся и от того, что производит малый вред. Теперь вред не велик, но со временем делается он большим.

15. Пусть непрестанно трудится твой ум, напечатлевая в себе божественные мысли и слова жизни. А на язык будь скуп, потому что он весьма способен делать вред, и чем скорее движется, тем меньше приносит пользы.

17. Залепляй воском уши от гнилого слова и от неблагоприличных извятий ус-

ладительного пения. Но отвержай слух для всего доброго и прекрасного. Между словом, слышанием и делом расстояния невелики.

20. Для людей здравомыслящих достоин смеха как вообще всякий смех, так еще более смех блуднический. Неумеренный смех бывает и до слез. Лучше быть угрюмым, нежели рассеянным.

23. Возвышайся более жизнью, нежели мыслью. Жизнь может сделать тебя богоподобным, а мысль доведет до великого падения. И жизнь устраивай не по малой мерке. Как бы высоко ни взшел ты, все равно будешь еще стоять ниже заповеди.

24. Не за всякой славой гонись, и гонись не слишком; лучше быть, нежели считаться добрым. А если не можешь себя умерить, лови славу, но не суетную и не новую. Что пользы обезьяне, если примут ее за льва?

27. Не хвались добрым плаванием, пока корабль твой не привязан к берегу. У многих счастливо плывшая ладья разбивалась у пристани. Многих уносил девятый вал. Одно безопасно — не возлагать вину на счастье.

30. Хорошо убережь что-нибудь от моли и от зависти. Лучше иметь должником Христа, нежели всем обладать. Христос за один кусок хлеба дарует царство; а накормив нищего, ты накормишь и оденешь Христа.

31. Приходил нищий и ушел, ничего не получив. Боюсь, Христос, чтобы и мне, который имею нужду в Твоей помощи, по моим же законам, не отойти от Тебя ничего не получившим. Ибо кто не дал, тот и получить не надейся.

32. Всего безопаснее человек неимущий. Он обращен к Богу и на Него одного взирает. Укрой же его в своих объятиях. И мощный орел, как говорят, согревает в гнезде своем мелкую птицу.

33. Нищета лучше несправедного приобретения, равно как и болезнь лучше худого здоровья. Человек не вдруг умирает с голода, но для порочных худая жизнь есть смерть.

34. Что значат слова: господин и слуга? Какое дурное деление! У всех один Творец, для всех один закон, один суд. Принимая услугу, смотри на служащего, как на сослуживца, и сподобишься большей чести, когда разрешишься от тела.

40. Если ты ни в чем не виновен перед Богом и ничем не заслужил наказания, то не имей сострадания и к тем, которые виновны перед тобой. А если сознаешь себя виновным перед Богом, то оказывай снисходительность и сам, потому что у Бога милость взвешивается милостью.

42. Плотская любовь, пьянство, ревность и бес — равны между собой. К кому пришли они, у того погублен ум. Умерщвление плоти, молитва, слезы — вот целебные пособия! Это составляет врачевство и для моих недугов.

50. Награждай добрых, презирай злых. Но и последним оказывай одну милость, нимало не оскорбляйся их поступками, чтобы великодушием и их со временем сделать добрыми. Прекрасный дар — милость.

53. Не слишком поддавайся игривым снам. Они не должны как пугать всем твой ум, так окрылять его неприятными мечтами. Все это бывает часто сетью неприятного врага.

Святой Августин — письменник

Вступ

На межі IV-V ст. жили три найбільш пошановані Отці Західної церкви: св. Августин (354-430), св. Ієронім /Єронім/ (345-420), св. Амвросій /Амброзій/ (333/340-398). Вони були або знайомі особисто, або листувалися між собою. Саме вони заклали підмурок сучасної Західної цивілізації. Св. Ієронім зробив досконалий переклад Святого Письма латиною, котрим і зараз послуговується Римсько-католицька церква. Він же організаційно та ідеологічно сприяв поширенню чернецтва на Заході. Св. Амвросій теоретично і практично започаткував західну модель відносин Церкви та Держави, за якою Держава має коритися Церкві. Щодо св. Августина, то існує думка, що його внесок у розвій християнства поступається лише вчителству ап. Павла.

Коротку бібліографію видань творів св. Августина та наукових розвідок про нього можна знайти у підручнику з патрології о. Василя Лаби. Повне зібрання творів Отця Церкви складається з 16 томів. В Україні в перекладах російською мовою зібрання творів св. Августина було видано в 1893–1908 рр. Це було перше видання творів західного Отця в Російській імперії, що зумовлено високим рівнем наукової підготовки викладачів Київської духовної академії, наступниці Києво-Могилянської. Українською мовою “Сповідь” була перекладена Юрієм Мушаком наприкінці 30-х рр. XX ст., але вийшла друком лишень у 1996 р. Є спеціальний покажчик бібліографії творів та наукових студій про св. Ав-

густина, що займає понад 200 сторінок. У Парижі виходить щорічник, котрий реєструє всі нові публікації. У кожному випуску їх більше 400.

Св. Августин-філософ звертався до проблематики, яка була і буде актуальною і для окремої людини, і для людства. Це проблеми буття людини в світі, стосунки особистості з усією світобудовою, вибору свого шляху, вчинку в екстремальній, пороговій ситуації. Проблема себе як іншого.

Св. Августином було започатковано християнську історіософію. У творі “Про місто Боже” /De civitate Dei/ він протиставляє будь-яку державність (земне місто) Божому місту – спільноті людей, оснований на любові до Бога. Два першопочатки зумовлюють динаміку історії людства. У тій чи іншій мірі людині притаманне прагнення стати часткою Божого міста, та рідко кому це вдається.

Теологія св. Августина визначала доктринальність Римсько-католицької церкви до XIII ст., до появи більш раціональних студій св. Фоми /Томи/ Аквінського (1225-1274). Августином був започаткований кордоцентризм у Західній церкві, тобто богопізнання через емоції, серце, що стає центром любові до Всевишнього. Зазначимо, що кордоцентризм вважається домінантою українського національного характеру. Його філософське витлумачення можна знайти у творах Г. Сковороди (1722-1794) та П. Юркевича (1827-1874). За наших часів багато теологічних концептів св. Августина живлять і Римсько-католицьку, і протестантські церкви.

До художньо-релігійних творів св. Августина, крім “Сповіді”, належать листи, діалоги, проповіді. У них поєднується

кілька дискурсів: догматико-полемічний, навчительський, іноді, коли надаються конкретні поради, розмовний.

Уся творчість св. Августина вже протягом шістнадцяти сторіч актуалізується та інтерпретується, знаходиться у безперервному діалозі зі все новими генераціями богословів, вірних, філософів, письменників, науковців, читачів. Зумовлено це наступними чинниками. По-перше, Августин жив у кризову, межову епоху: відходила у минуле антична середземноморська цивілізація, їй на зміну приходила нова, християнська, що боролася-сперечалася з попередньою. По-друге, кафолічне християнство перебувало у стані становлення, у безперервному діалозі з іншими релігійними течіями та філософськими доктринами. І це завжди персоналізувалося у певних особистостях. По-третє, сам Августин відрізнявся не тільки рідкісною геніальністю, але й пасіонарністю: кожний його текст емоційно забарвлений, відверто діалогічний. У тексті присутній образ адресата: Бога, якоїсь особистості чи інший, неавгустинівський дискурс. Первинною для Августина-письменника (у найширшому розумінні цього слова) є текстова реальність, тобто певна емоційно-ідеологічна позиція у світі, що притаманно всій культурі Середньовіччя, яка спиралася на фундамент безперервного читання та потрактування Святого Письма, інших релігійних текстів. Наприклад, у “Сповіді” немає опису зовнішності персонажів. Головне для автора – їхня мовленнєва характеристика.

Текстоцентризм зближує творчість св. Августина з художньо-естетичними пошуками сучасної, постмодерністської літератури. Одним із свідоцтв цього може по-

слуговувати роман норвезького письменника Юстейна Гордера “Vita brevis. Лист Флорії Емілії до Аврелія Августина”. В Августиновому тексті ім’я його подруги не називається, воно вигадано сучасним автором, як і весь твір, в котрому надзвичайно вправно відтворена стилістика доби Отця церкви та ще раз на новому витку історичної спіралі актуалізується тогочасна екзистенційно-гостроконфліктна проблематика.

Особливості поетики “Сповіді”

У сучасному літературознавстві концепт М.Бахтіна про те, що літературний жанр має власну творчу пам’ять і відтворює себе у кожному новому тексті даного жанру став аксіоматичним. Він абсолютно суголосний постмодерністським теоріям “смерті автора” та “інтертекстуальності”.

Перш за все, “Сповідь” св. Августина вписується в структуру чарівної казки, що була вперше описана В.Проппом. Вона також нагадує сюжет випробувань героя за Д.Кемпбеллом. Найбільш відомі приклади такої побудови – випробування Одиссея з поеми Гомера та Луція з роману Апулея “Метаморфози, або Золотий Осел”. До речі, існують дані, що саме Августин додав до первісної назви твору свого відомого краянину “Золотий Осел”.

Сюжетна схема цих творів та багатьох інших однакова: необхідність якогось пошуку порушує статику персонажу, той відправляється шукати когось чи щось, з ним трапляються різні пригоди, він проходить через різні випробування і, кінець кінцем, знаходить те, що шукав. Повер-

тається додому, одружується, відновлює собі людську зовнішність тощо. Повнюється рівновага, закінчується нарація.

В усіх попередніх до “Сповіді” творах фольклору та античної літератури пригоди пошукача були тільки подієвими. Навіть Луцій в Апулея не починає з пошуків нової духовності, а лишень у процесі пригод та перетворень приходять до необхідності навернення у нову релігію.

Св. Августин вклав у стару сюжетну схему абсолютно новий зміст, замість динаміки авантюри він показав динаміку розвитку особистості, її душевний, інтелектуальний та духовний поступ. Автор-герой “Сповіді” звертається до Бога: “Ти створив нас для Себе, і серце наше не спокійне, доки спочине в тобі” [1,3]. Це перший релігійний та інтелектуально-філософський роман в історії європейського письменства. У творах різних жанрів ідейно-естетичні відкриття св. Августина наслідували Петрарка, Данте, Гьоте, Руссо, Лев Толстой, М.Бердяєв та багато інших відомих і менш відомих майстрів красного письменства і філософів.

Чим більше жанрових дискурсивно-стилістичних первин організує той чи інший текст, тим до більшого загалу читачів він резонує: кожен знаходить у ньому те, що відповідає якимось емоційно-інтелектуальним запитанням його свідомості. У цьому сенсі “Сповідь” являє собою жанрову поліфонію.

Якщо взяти жанри християнської, нової для того часу писемності, котра в деякій мірі вже сформувалась, то жанр свого тексту св. Августин визначив сам – сповідь. Але слід розуміти тогочасні коннотації цього поняття. Сповідь – це покаєння перед

Богом, вдячність Богові, звертання до загалу вірних із каяттям. Водночас відречення від попередніх духовно-інтелектуальних пошуків, котрі штовхали автора то до маніхейства, то до неоплатоніків. Тому десяти-тринадцять книжки “Сповіді” є її органічною частиною, саме ними завершуються Августинові пошуки сенсу буття.

Водночас це й автобіографічний роман, якщо виходити із більш сучасної генетичної характеристики. Витоки жанру можна знайти у Платона та Ксенофонта. Автобіографізм Августинової оповіді насичений психологічною подієвістю, самозаглибленням і самопогляданням, суперечкою душі з тілом. Катарсис відбувається у формі видіння, осяяння, прозріння.

Необхідно підкреслити, що твір вводить у прозу новий, християнський ліризм, котрого не знала попередня література. У його основі – етико-естетична категорія катанікисусу /скрушності/: у людини пробуджується слізне замилювання добротою Бога та гармонією створеного Ним світу. У Серці зосереджуються всі пристрасті. Воно поступово стає Храмом всеосяжної Любові до Господа.

Поліфонізм твору св. Августина проявляється також в авторському багатоголоссі. Перед читачем водночас постають чотири авторські іпостасі: молодик-язичник, зріла людина у стані душевної кризи, філософ-теолог, єпископ церкви. У дискурси авторських голосів органічно вплітаються голоси персонажів: матері, друзів, коханої жінки та інших. Кожен голос відтворює певну ідеологічну, моральну, життєву позицію. Усі голоси, включаючи авторські, взаємодіють між собою, вступають у складні діалогічні та полілогічні відносини.

До навернення св. Августин був одним із найвизначніших і найосвіченіших риторів Римської імперії. У “Сповіді” він вміло користується всіма стилями античного красномовства. Коли йде звернення до Бога, це відбувається в епідейктичному /урочистому/ стилі. Звинувачення себе у гріхах робиться у стилі судового красномовства. Восьма книжка побудована на розвої до радного стилю, котрий застосовувався у ситуації сумніву, пошуку виходу із складного становища.

Увесь текст “Сповіді” насичений молитовними звертаннями до Господа. Цей стиль має свій першопочаток у дискурсі Святого Письма, у жанрах гімнографії та псалму. Саме ця мовленнева домінанта створює лірично-емоційну стильову цілісність твору.

Б. Ніколаєв

Хронологія життя св. Августина на тлі подій його доби

354 – 13 листопада в Тагасті (зараз – Сук-Ахрас [Souk-Ahras] в Алжирі) народився Аврелій Августин /Aurelius Augustinus/ Мати – Моніка, батько – Патріцій /Патрикій/.

361-363 – Імператор Юліан Відступник відновлює поганство.

366 – Після закінчення початкової школи в Тагасті Августин розпочинає заняття в середній (граматичній) школі в Мадаурі в 24 км від Тагаста.

370 – Початок гуннської навали на Європу.

371-372 /приблизно/ – Помирає батько Августина.

372-373 /приблизно/ – Августин розпочинає заняття в університеті (вищій школі) в Карфагені (сучасний Туніс, 250 км від Тагаста).

373 – Початок зацікавленості Августина вченням маніхейців.

373 – Августин знайомиться з жінкою, котра стає його неофіційною дружиною, у них народжується син Адеодат (даний Богом, Богдан). За іншими даними, це відбулося на рік раніше.

374 – Амвросій стає єпископом Медіоланським /Міланським/.

375 – Розгром гуннами готської держави на теренах півдня сучасної України, загибель короля готів Ерманариха, розселення готів у Мезії (сучасна Болгарія).

378 – Битва між готами та римлянами під Адріанополем. Загибель імператора Валента.

379-395 – Імператорство Феодосія.

380 – Імператор Феодосій проголосив ортодоксальне католицьке (кафолічне) християнство офіційною релігією Римської імперії. Заборона поганства та еретичних форм християнства. Дозвіл юдаїзму за умов певних обмежень.

382 – Ієронім розпочинає роботу над перекладом Святого Письма латиною.

383 – Августин приїздить до Рима. Початок праці викладачем риторики у Вічному Місті. Відречення від маніхейства. Захоплення неоплатонізмом.

384 – Августин стає викладачем Публічної школи в Медіолані (тоді найпрестижніший навчальний заклад у столиці Західної Римської імперії). Знайомство з Амвросієм.

385 – З Африки до сина у Медіолан приїздить Моніка. За одними джерелами – з

неофіційною дружиною Августина та його сином. За іншими – дружина і син весь час були з Августином.

385 – 22 листопада Августин виголошує промову (панегірик) на урочистому зібранні з нагоди 10-річчя правління імператора Західної Римської імперії Валентініана II.

386 – На початку року Августинові знаходять наречену із родини його соціального стану. Дівчинці приблизно дванадцять років. Одружитися з нею можна через два роки. Неофіційна дружина від'їздить до Африки (мабуть, вона була дочкою вільновідпущеників). Син залишається з батьком.

386 – Серпень. Навернення Августина у християнство.

386-387 – Відмова Августина від державної служби та шлюбу. Студіювання Святого Письма.

387 – 24 квітня. Страсна субота. Хрещення Амвросієм Августина у Баптистерії св. Іоанна в Мілані (розкопаний у 1961-1962 рр.).

387 – Кінець літа – початок осені. Рішення про повернення всієї родини до Африки. Зупинка в Остії. Хвороба та смерть Моніки. Пізніше була канонізована Римсько-католицькою церквою. У 1945 р. знайдено надгробну плиту з її могили.

387-388 – Перебування Августина в Римі. Початок активної праці як християнського письменника.

388 – Кінець літа. Повернення Августина з сином до Африки.

388-391 – Заснування чернечої общини в Тагасті – прообразу католицького чернечого Ордену св. Августина.

388-389 – Приблизна дата смерті Адеодата.

391 – Переїзд до Гіппона /сучасна Аннаба в Алжирі, 80 км від Тагаста/. Посвята у пресвітери. Заснування монастиря в Гіппоні.

391 – Зруйнування християнами в Александрії Єгипетській храму Серапіса /Серапейона/, де знаходилася Александрійська бібліотека.

392 – Заборона імператором Феодосієм Олімпійських ігор.

395 – Посвята Августина в єпископи-помічники Валерія, єпископа Гіппонського.

396 – Смерть єпископа Валерія. Повноправним єпископом Гіппонським стає Августин.

397-398 – Повстання Гільдона, командувача римськими військами в Африці, з метою здобуття незалежності від Римської імперії.

398 – Смерть Амвросія, єпископа Медіоланського.

388-400 – Написання Августином “Сповіді” (Confessiones).

400 – Заборона на теренах Римської імперії боїв гладіаторів.

404 – Вторгнення германців на територію сучасної Італії, облога Флоренції. Перенесення столиці Західної імперії до Равенни.

405 – Завершення Ієронімом латинського перекладу Святого Письма.

408 – Повстання язичників в африканському місті Калама, приборкане Августином.

410 – 24 серпня – падіння Рима, котрий був взятий вестготами під проводом Алариха. Місто було пограбоване, за винятком церков, бо Аларих був християнином-аріанином.

410 – 25 серпня – імператор Гонорій

підписав едикт, який забороняв ересь донатистів, що була розповсюджена в Африці.

411 – Карфагенський Собор для об'єднання кафолічної та донатистської церков, в якому активну участь брав Августин.

413 – Повстання Іракліана, військового намісника імператора в Африці, проти центральної влади.

415 – Початок боротьби Августина з ересю Пелагія /пелагіанством/, що продовжувалася до кінця життя.

419 – Заснування вестготського королівства зі столицею в Тулузі, формально залежного від Римської імперії.

426 – Посвята священника Іраклія в єпископи-помічники Августина.

426 – Августин закінчив твір “Про Трійцю” /De Trinitate/, (розпочатий приблизно в 399 р.).

427 – Августин завершив твір “Про християнську науку” /De doctrina christiana/ (розпочав приблизно в 397 р.).

427 – Августин завершив твір “Про місто Боже” /De civitate Dei/ (розпочав приблизно в 412 р.).

428 – Переправа вандалів на чолі з королем Гейзерихом через Гібралтар до Африки.

430 – У червні вандали розпочали облогу Гіппона.

430 – 28 серпня – смерть Августина.

431 – Серпень – взяття вандалами Гіппона.

439 – Уся Африка під контролем вандалів. Усе майно католицької церкви переходить до аріан.

Після смерті св. Августина: складання Поссідієм, єпископом Калами, земляком та на протязі сорока років учнем Августина, його біографії (Vita S. Augustini).

Сповідь (уривки)

I, 1. *Розпочинається Сповідь з молитовного звертання до Господа, що за стилем нагадує біблійну гімнографію.*

Великий еси, Господи, і достойний безконечної хвали, і велика могутність Твоя, і немає міри премудрості Твоїй.

І величати хоче Тебе людина, маленька частинка створіння Твого, людина, що носить із собою смертність свою, що носить із собою свідоцтво гріха свого і доказ, що Ти, Господи, “опираєшся гордим”.

Та одначе величати Тебе хоче людина – маленька частинка створіння Твого.

Це ж Ти спонукаєш нас шукати радощів у Твоїх похвалах, бо ж Ти створив нас для Себе, і серце наше не супокійне, доки спочине в Тобі.

I, 6. *Августин висловлює впевненість у тому, що всі земні блага людині надає лише Господь. Водночас він підкреслює певну гріховність вже немовляти.*

Отже, розрадила мене насолода людського молока. Але ж ні моя мати, ні пестунка не сповнювали ним своїх грудей; це Ти, Господи, через них давав мені поживу першого дитинства за Твоїм устроєм і за Твоїми багатствами, розподіленими аж до самих основ. Ти дав мені також те, що я не бажав більше, ніж Ти мені давав, і що мої годувальниці хотіли мені давати те, що Ти давав їм. Бо вони через схильність і любов до мене готові були давати мені те, чого мали досхочу завдяки Тобі. Бо їхнє добро було моїм добром, бо приходило від них до мене, воно не походило від них, але

через них. Бо від Тебе, Боже, походить усяке добро, і від Бога мого все спасіння моє. Лише згодом я пізнав це, коли Ти кликав мене через ті самі дари, що їх розділяєш всередині й назовні. Бо я тоді вмів тільки ссати, заспокоюватися тільки приємним, плакати, коли моєму тілу щось долягало, – а більше нічого.

Згодом я вже почав усміхатися; спершу у сні, а згодом і наяву. Те все оповіли мені пізніше про мене, і я повірив у це, бо бачимо те саме і в інших дітей, а я тих дрібниць з дитячих років не пам’ятаю. Аж ось поволеньки я почав спостерігати, де я був, а свою волю хотів виявити тим, хто міг її виконати. Та дарма. Мої бажання були в мені, а ті, хто міг їх виконати, — поза мною. І вони ніяким чином не могли ввійти в мою душу. І так я ручками й ніжками та криком давав знаки, подібні до моїх бажань, не багато, а скільки міг і скільки здужав, однак ці знаки не відповідали дійсності. І коли не вволювали моєї волі чи то через нерозуміння, чи зі страху, щоб мені не завдати прикrostі, я обурювався на старших за їх непослух і за те, що вони, вільні, не хотіли стати моїми рабами; я мстився за них своїм плачем. І я переконався, що такі всі діти, яких я мав нагоду пізнати, і що я сам теж був таким; і це все відкрили мені ті несвідомі немовлята краще, ніж досвідчені в тому мої годувальниці.

I, 7. *Августин, як досвідчений ритор, наводячи конкретні докази, розвиває думку про гріховність немовляти.*

Вислухай мене, Боже! Горе людським гріхам! І людина говорить це, а Ти вияв-

ляєш милосердя до неї, бо Ти створив її, а гріха не створив у ній. Хто ж пригадає мені гріхи дитинства мого? “Бо ніхто не чистий від гріхів перед лицем Твоїм, навіть маленька дитина, що жила на землі тільки один день”. [Йов. XIV,5] Хто ж пригадає їх мені? Може, яка-небудь маленька дитина, у якій бачу те, чого сам не пам’ятаю про себе?

То які ж були тоді гріхи мої? Може, я грішив тим, що жадібно і з плачем горнувся до грудей? Бо коли б я робив так сьогодні і з такою жадобою кидався не до материних грудей, а на поживу, відповідну для мого віку, то зовсім слушно мене б висміяли і зганили. Однак тоді я робив так, що треба було мене ганити, а що я був ще неспроможний зрозуміти догану, то ні звичай, ні розум не дозволяли ганити мене. Виростаючи, ми викорінюємо й відкидаємо від себе нетерплячки дитячих років, і я ще ніколи не бачив нікого, хто б свідомо відкидав добро, щоб очистити зло. А може, на той час і воно було добром: серед плачів просити того, що могло мені зашкодити; дуже сердитися на вільних і незалежних людей, на старших віком, на своїх батьків і на інших розумніших осіб, що не слухали моїх найменших вередувань і забаганок, намагатися дошкулити їм биттям за те, що вони не слухали моїх наказів, які можна було виконати хіба що мені на шкоду?

Отже, безсилля дитячих членів — це невинність дітей, а не їхня душа! Я мав нагоду бачити й оглядати заздрісну дитину. Вона ще не говорила, а вже, бліда, понурим поглядом дивилася на молочного брата. Хто ж не знає цього? Матері й пестунки кажуть, що вони вміють заклинати це лихо, не знаю, яким чином. Хіба й це

невинність, що при такому багатому джерелі материнського молока не можна стерпіти молочного брата, який так дуже потребує молока і який цією єдиною поживою підтримує своє життя? Але цим помилкам поблажливо потурають не тому, що вони малі або незначні, а тому, що з роками вони зникнуть. І це єдиний доказ. Але тих самих вчинків не можна стерпіти без обурення, запримітивши їх у дорослих.

I, 14. *У цьому уривку визначаються засадничі правила будь-якої педагогіки взагалі, зокрема – методики вивчення іноземних мов.*

То чому ж я ненавидів грецьку літературу, хоч вона оспівувала ту саму історію? Бо й Гомер теж уміє снувати такі самі байки, і так чудово все вигадує, а однак для мене, в моєму хлоп’ячому віці, він був гіркий, і я міркую, що так само для грецьких хлопців нудний Вергілій, якщо їх так само силують вивчати його, як мене силували вивчати Гомера. Видима річ, труднощі, так, труднощі вивчення основ чужої мови немовби скроплювали жовцю всі солодощі грецьких казок. Я не знав ні одного словечка по-грецькому, але мені загрожували суворими та страшними карами, щоб я вчився. Бо я колись, ще хлопчиною, не знав нітрохи латини, однак завдяки своїй праці навчився їй без жодного страху й без жодної муки, серед пестошів няньок, серед жартів і веселощів мого оточення, що сміялося з мене й бавилося зі мною. І я справді завчив латинські слова без погроз з боку тих, хто наполягав, і без покарань, бо моє серце вже само змушувало мене висловлювати свої думки, а цього я б не в

силі був зробити, коли б не навчився відповідної кількості слів, і то не від тих, хто мене вчив, а від тих, хто розмовляв біля мене. Між ними і я сам висловлював свої думки. З цього стає ясным, що кращою спонукою в навчанні є вільна цікавість, а не силування, до якого завжди приєднується страх. А це силування завдяки Твоїм правам, Боже мій, сповільнює одушевлення цікавості. Так, завдяки Твоїм правам, що від різок учителів аж до тортур мучеників уміють давати відповідну кількість цілющої гірчиці, щоб прикликати нас до Тебе від згубної принади, яка відвернула нас від Тебе.

II, 4. *Цей уривок має характер прикладу (екзамплу) з відповідним висновком. Своїм символізмом він близький до жанру притчі.*

Адже Твоє право, Господи, карає злодійство, право, викарбуване в серцях людей, право, якого не знищить навіть саме безправ'я. Бо який крадій байдуже стерпить іншого крадія? Який багач пробачить злодієві, що краде, змушений до того злиднями? О! Як я хотів красти, і крав без жодної потреби, тільки з браку почуття справедливості та з пересичення беззаконністю. Бо я крав те, чого сам мав досхочу та ще й далеко кращої якості. Я не хотів користуватися тими предметами, які намагався красти, я впивався самою крадіжкою, спокушуваний гріхом.

По сусідству з нашою винницею росла груша, що вгиналася під тягарем грушок, які нікого не манили ані красою, ані смаком. Ми пішли з цілою ватагою молодих злодійчуків, щоб її обтрясти й пограбува-

ти серед темної ночі (свої забави, згідно з нашим огидним звичаєм, ми завершували пізно вночі на площі). Ми набрали там велику кількість грушок не для наших бенкетів, а для того, щоб віддати їх свиням. А коли ми навіть їли їх, то все наше задоволення походило з того, що це нам було заборонено.

Ось моє серце, Боже, ось це серце, над яким Ти змилосердився, — у найглибшій безодні. Ось це серце, нехай воно скаже Тобі, чого воно там шукало, щоб я був злий без особистої користі, а моя злоба не мала жодної іншої причини поза самою злобою. Вона була гидка, а я її любив; я любив свою власну погибель; любив своє каліцтво; не предмет, що був її причиною, а сам свій вчинок. Я його таки любив! Мерзенна та душа, яка відривається від Твоєї підпори, щоб перетворитися на руїну, а в ганьбі не бажає нічого іншого, як самої ганьби.

IV, 2. *Тут розповідається про життя Августина в Карфагені, столиці провінції.*

У ті роки, коли я вивчав мистецтво красномовства, я піддався пристрасті й почав продавати мистецтво перемагати словами. Тому я волів, Ти знаєш це, Господи, набирати добрих учнів, саме таких, яких називають “добрими учнями”, і саме їх без підступу навчав мистецтва підступу; правда, не такого, щоб за його допомогою вони могли колись занепастити невинну голову, а щоб могли колись урятувати голову винуватця. А Ти, Боже, Ти здавна бачив мене, що падав на слизькому шляху. Ти побачив серед клубів диму іскорку тієї доброї віри, яку я виявляв у своїх

лекціях для “улюбленців суєти”, шукачів брехні, — я, що дорівнював їм у всьому.

У ті часи я жив з однією не зв'язаною зі мною “законним” шлюбом жінкою, яку знайшов мені нерозум палкої пристрасті. Я знав тільки її одну і дотримував вірності لها, але не переставав вимірювати віддалі між розумним подружнім обов'язком, метою якого є плоди життя, і згодою плотської любові, коли також народжуються діти але проти волі батьків, хоча, раз вони вже народжені, то ми зобов'язані любити їх.

V, 6. *Йде мова про те, що Августин зневірився у маніхействі після знайомства з маніхейським єпископом Фавстом. Уривок закінчується молитовним звертанням до Господа.*

За тих майже дев'ять років, коли своїм блудним розумом я прислухався до маніхейців, я з гарячою тугою чекав приходу цього Фавста. Мої одновірці, з якими звела мене доля і які не вміли дати мені відповіді на поставлені мною питання, тільки вихваляли Фавста як людину, з приходом якої не стане вже ніяких труднощів, а після розмови з ним я матиму дуже докладні пояснення на ці й навіть ще трудніші питання, якщо тільки випадково запитаю про щось. Нарешті він приїхав! Я пізнав у ньому людину дуже ввічливу й милу в розмові, він набагато приємніше говорив про ті самі речі, про які звикли говорити й маніхейці. Але як міг угамувати мою спрагу цей підчаший, що з найкращими манерами подавав мені дорогоцінні чаші? Я вже мав повні вуха подібних історій, його розповіді не здавалися мені кращими, хоч були краще виголошені, і я не вимірював їх

правди їхньою красномовністю, більше того, я не знаходив у Фавста мудрості, хоч він мав гарну поставу й чарівну вимову. Але ті, хто його мені так хвалив, не були добрими знавцями, і якщо він навіть видавався їм розсудливим і мудрим, то лише тому, що їх зачаровувала його бесіда [...].

Я довго з нетерпінням чекав людини, яку б зацікавило пристрасне поживавлення, що його Фавст при висловлюванні своїх думок уносив до розмови щасливим добром слів, які пливли з його уст з надзвичайною легкістю. Так, він зачарував мене, я звеличував його і разом з іншими цінував його дуже високо. Врятувало мене те, що в колі слухачів я не міг звіритися йому, поділитися з ним тими питаннями, що так мучили мене, щиро поговорити з ним, аби ми вислухали один одного і один одному відповіли. Нарешті трапилась мені нагода; я використав її разом з приятелями тоді, коли розмова перейшла у вільну гутірку. Я поставив йому кілька запитань, які мене дуже непокоїли, і переконався, що він не має уявлення про вільні науки, крім одної граматики, та й ту він знав поверхово. Він прочитав кілька промов Ціцерона, якусь децицію з розвідок Сенеки, кілька уривків поезії й декілька розправ своєї секти, написаних прегарною, соковитою латинню. Але щоденні вправи в красномовстві дозволили йому досягнути справжню гнучкість слова, що набирало більше чару та зрадливого обману завдяки тому, що він умів користуватися своїм талантом і природною принадиністю. Чи ж не так воно, Господи, як я це показую у своїх спогадах, Господи Боже мій, судде мого сумління? Відкриваю серце моє і пам'ять мою перед Тобою, що провадив мене тоді незбагненними таємницями Провидіння Твого і привер-

тав мій погляд до моїх ганебних вчинків, аби я побачив і зненавидів їх.

V, 8. *В уривку, де розповідається про від'їзд Августина до Рима, є натяк на те, що це був шлях до його навернення у християнство.*

Але Ти знав. Боже мій, чому я покинув Карфаген і подався до Рима, але не сказав цього ні мені, ні моїй матері. Вона ревно оплакувала мій від'їзд і супроводжувала мене аж до моря. Вона міцно вхопила мене за мене, щоб або утримати мене, або поїхати зі мною. Але я збив її з пантелику, вигадавши, що не можу покинути товариша, який чекає попутного вітру, щоб відплисти. Я збрехав матері, і то якій матері! І я вирвався. Але Твоє милосердя пробачило мені й це. Воно, незважаючи на те, що я був повний огидного бруду, врятувало мене й від морських хвиль, аби лиш увести мене в воду ласки Твоєї, щоб, обмитого в ній, мене висушили потоки сліз із материних очей, які щодня і щоночі зрошували за мене землю під її обличчям. Вона відмовлялася вертатися без мене. Я насилу вмовив її, щоб вона провела цю ніч у каплиці, присвяченій блаженному Кіпріанові, тут-таки, біля нашого корабля. Однак тієї ж ночі я тайкома вирушив у дорогу, а вона тим часом залишилася сама з молитвами і слезами.

V, 13. *Принципова подія в житті Августина – його переїзд до Мілана та знайомство з Амвросієм.*

І як тільки місто Мілан звернулося до префекта Рима, щоб він вистарався для

нього вчителя риторики, обіцяючи при цьому навіть зробити це на державний кошт, я заходився коло того, щоб за допомогою тих самих приятелів, задурманених маніхейським безумством, самому зайняти це становище. Я йшов туди, щоб розстатися з ними, але ні вони, ні я не знали цього. Я виголосив пробну промову перед Симмахом, тодішнім префектом міста. Вона припала йому до вподоби, і він послав мене до Мілана.

Зразу ж після приїзду я пішов відвідати єпископа Амвросія, відомого на весь світ як найкраща душа і Твій побожний раб. А його палка проповідь розподіляла щедро між Твоїм народом “щедру субстанцію пшениці Твоєї”, “радість оливи Твоєї” [Пс. 73, 27], та “тверезого сп'яніння” вина Твого.

У моїй несвідомості провадила мене до нього рука Твоя, щоб він мене, вже свідомого, завів до Тебе. Цей раб Божий прийняв мене по-батьківськи і зрадів моему приходові зі щирою любов'ю ближнього, справді гідною єпископа.

І я полюбив його, спочатку не як учителя правди (я вже втратив усяку надію знайти такого у Твоїй Церкві), але як прихильну до мене людину. Я дуже пильно прислухався до його проповідей для народу, не тому, зрештою, що вони мені подобалися, а щоб упевнитися, чи його красномовність стоїть на такій висоті, про яку казали люди, і чи він стоїть вище чи нижче від своєї слави. Затаївши дух, я прислухався до його слів, але без зацікавлення і з погордою до його провідної думки; але солодощі його проповідей чарували мене. Вони відзначалися більшою вченістю, ніж проповіді Фавста, але спосіб їх

виголошення був менш розрахований на те, щоб розвеселити й зачарувати. Що ж до самої провідної думки, то нема жодного порівняння: коли той блукав манівцями брехні, цей учив найздоровішої науки спасіння. Однак спасіння було далеко від таких грішників, яким я був тоді. Та все ж таки я поволеньки й несвідомо наближався до нього.

VI, 6. *Тут Августин з позиції єпископа Гіппона засуджує своє життя в Мілані та наводить приклад іншого життєвого шляху.*

Я всім серцем бажав почетею, багатства, шлюбу, а Ти сміявся з мене. Ці похоті завдавали мені найбільшого клопоту, а Ти був настільки добротливіший, наскільки менше дозволяв мені знаходити радість в тому, що не було Тобою. Поглянь на моє серце, Господи, Ти, хто хотів, аби я пригадав собі це й висповідався перед Тобою. Хай пригорнеться тепер до Тебе душа моя, яку Ти зірвав із цупкого гачка смерті.

Яка нужденна була вона! А Ти ще колов до живого її рану, щоб вона, покинувши все, повернулася до Тебе, який над усім і без якого не було б нічого, — щоб повернулася до Тебе йвилікувалася. Який же я був безталанний! І як Ти довів до того, щоб я відчув свою нужденність? Було це того дня, коли я готувався виголосити панегірик на честь Кесаря; я сподівався виголосити там чисту брехню, а та брехня мала нагородити мене оплесками слухачів, свідомих тієї брехні. І від цього розхвилювалося й забилося моє серце й горіло у вогні думок, що вбивали його.

Аж ось, переходячи якоюсь міланською вулицею, побачив бідного жебрака, який уже, мабуть, підхмелився, бо в найкращому настрої жартував і тишився. Я зітхнув і почав розважати зі своїми приятелями, що йшли зі мною, у яке велике нещастя кидає нас наше власне божевілля. Невже всі ми тоді, ледве тягнучи під жалом похотей тугар безвір'я, який зростав шохвилі, не бажали нічого іншого, як тільки добрести до тієї радісної безжурності, у якій випередив нас цей старець-жебрак і куди ми, мабуть, не дійдемо ніколи? Те, що він уже осягнув завдяки кільком шагам, які вижебрав у перехожих, я б міг назвати радіщами хвилинного щастя, — я ж шукав того самого, йдучи до нього тернистими кружними стежками й тисячними шляхами. Немає сумніву, що він не зазнав справжнього щастя, але ж і я у своїх честолюбних починаннях шукав ще оманливішого щастя. У всякому разі, він був сповнений радощів, а я тривоги; він безжурності, а я неспокою. І коли б хтось запитав мене, чи я волів би радіти, чи лякатися, я б відповів: “Радіти”; а коли б мене хтось запитав, чи я волів би стати таким, як цей жебрак, чи лишитися таким, як є. то я вибрав би друге, незважаючи на журбу та тривогу, що з'їдала мене. Що за нахабство! Невже я думав слушно? Я не повинен був цінувати себе вище за нього лише тому, що я був ученіший, бо мої знання не давали мені більшого задоволення, вони були в мене тільки засобом подобатися людям, а не чогось їх навчати. Ось чому Ти “трощив кості мої” [Пс. 42,11] палицею суворості своєї.

VI, 11. *Уривок відображає пошуки Августином сенсу буття, його тодішні*

сподівання, що хтось (Фавст, неоплатоніки, Амвросій) може цьому навчити.

Аж ось я вже дійшов до тридцятого року життя і грузну в тому самому болоті, жадібний теперішніх радощів, що завжди тікали від мене й розсипалися, коли я йшов і повторював: “Завтра знайду; очевидно явиться мені, і я більше не випущу його. Ось прийде Фавст і пояснить мені все”. Ой великі мужі, академіки! Хіба ж ми не можемо докласти наших рук до чогось цілком певного, щоб воно покермувало нашим життям? Але ні! Шукаймо ще старанніше, не втрачаймо надії. Ось уже речі, які в церковних книгах здавалися мені нісенітницею, перестали бути для мене такими. Їх можна вже розуміти інакше і достойно пояснювати. Я хочу так довго утверджуватись на тому шаблі, на який поставили мене батьки, коли я ще був хлопчиною, доки не явиться мені ясна правда, без жодної хмаринки. Але де ж шукати її? Амвросій не має часу на розмови; я не маю часу читати. А зрештою, де ж шукати самих книг? Де й коли подбати про них? У кого їх узяти? Визначмо хвилини й розкладімо години для спасіння нашої душі. Згасла велика надія: католицька віра не вчить так, як мені здавалося, і я марно обвинувачував її.

VI, 13. *Сподівання матері Августина Моніки на одруження сина та наступне навернення у християнство. Можливо, вона вважала, що жінка, з якою Августин живе, заважатиме наверненню.*

І на мене раз у раз налягали, щоб я од-

ружився. Я вже поставив навіть свої умови, і їх обіцяли виконати. Моя мати заходилася коло цього з великим захопленням; вона розраховувала на те, що колись я, вже одружений, обмиюся у спасенній воді хрещення. Вона раділа, що я все більше схиляюсь до хрещення, а в моїй вірі вона вбачала здійснення своїх бажань і Твоїх обіцянок.

VI, 15. *Цей уривок – найважливіший, найбільш контраверсійний для розуміння і біографії Августина, і звичай його доби, і особливостей ідеологічних позицій його сучасників.*

Тим часом множилися мої гріхи; коли ж відірвали від мого боку жінку, з якою я ділив моє ложе і яка стояла на перешкоді моему одруженню, моє серце, до якого вона так дуже припала, стало болючою раною і ще довго кривавило.

Та жінка повернулася до Африки, склавши Тобі обітницю, що ніколи більше не знатиме жодного чоловіка. Вона залишила мені природного сина, якого народила від мене. А я, безталанний, не вміючи навіть наслідувати тієї жінки, надто нетерплячий, щоб почекати два роки руки тієї, що була мені приречена, я, не так прихильник шлюбу, як раб розкошів, знайшов собі іншу жінку-полубовницю, мовби для того, щоб підтримати й продовжити недугу моєї душі, щоб лишити її непорушену, щоб та недуга ще більше загострилася і під наглядом тривалого призвичаєння допровадила до царства справжнього шлюбу. Але рана, яку мені заподіяла перша розлука, не гоїлася, а після першого пекучого, гострого болю ще довго ятрилася, а потім біль почав

слабшати й поволі переходив у ще болючішу безнадійність.

VII, 9. *Тут йде мова про принципову різницю між філософськими поглядами неоплатоніків та основними засадами християнства. Водночас вказується і на близькість деяких фундаментальних позицій.*

І спочатку Ти хотів показати мені, як “Ти опираєшся гордим”, а зате “покірним даєш ласку” [I Петр. У,5], яке ж велике милосердя Твоє, що ним Ти показав людям шлях покори, бо “Слово Твоє стало тілом і поселилося між людьми” [Ів. I,14]. Це ти ж подбав за допомогою якоїсь надутої нечуваною пихою людини, щоб я прочитав деякі книжки платоніків, перекладені з грецької мови на латинську.

І в них я вчитав, щоправда, невластивими словами, але в цілком подібному значенні, підкріпленому великою кількістю різних доказів, що “на початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог”. “Воно було на початку у Бога. Все було створене Ним, а без Нього не сталося нічого; а те, що сталося, є життям у Ньому, а життя було світлом людей. І світло світить у темряві, і темрява не огорнула його”. Я вчитав там, що людська душа “свідчить про світло”, однак сама вона — денне світло; але Слово — сам Бог, що є “правдивим світлом, яке просвічує кожну людину, що приходить на цей світ”. І що “Він був на світі”, що “світ був створений Ним, і світ не впізнав Його”. Але того, що “Він прийшов до свого власного, а свої не прийняли Його, а тим, що прийняли його, Він дав змогу стати Божими дітьми, що віру-

ють в ім'я Його” [Пор.: Ів. I, 1-12], там зовсім не було сказано.

Я прочитав там, що Слово, Бог, “не народилося ні з тіла, ні з крові, ні з бажання мужа, ні з бажання тіла, а народилося з Бога”. Але того, що “Слово стало тілом і оселилося між нами” [Пор.: Ів. I, 13-14], — там зовсім не було сказано.

VIII, 8, 12. *Два уривки, що наводяться нижче, розповідають про подію навернення Августина у християнство.*

Коло нашого помешкання був маленький городчик. Він був у нашому розпорядженні, як і решта будинку, бо його власник, наш хазяїн, не жив там. Туди кинула мене хуртовина мого серця; ніхто не міг там спинити вогненної суперечки, яку я почав вести з самим собою і результат якої Тобі вже був наперед відомий, а мені ні! Але це божевілля провадило мене до розуму, а ця смерть — до життя; я був свідомий того, що я злий, але зовсім не знав, що незабаром стану добрим. Отже, я пішов на город; Аліпій ішов за мною крок у крок, бо я почував себе самотнім навіть поряд з ним. Зрештою, хіба ж він міг покинути мене в такому настрої?

Ми сіли якомога далі від дому. Я бунтувався в душі, усе піднімалося в мені від обурення, тому що я ще не пішов за Твоє волею, не дійшов до примирення з Тобою, Боже мій, куди закликали мене “всі кості мої”, здіймаючи до небес хвалу Тобі. А для цього не потрібно було ні кораблів, ні четверні; не треба було навіть зробити тих кілька кроків, що відділяють дім від того місця, куди ми прийшли, щоб сісти. Бо не тільки йти, а й дійти аж до Тебе було нічим

іншим, як тільки бажанням іти туди, але з власне сильної й повної волі, а не з напівзраженої, що хилиться то сюди, то туди й борсається в боротьбі, коли одна її частина не може здійснитися вгору тому, що друга, ослаблена, тягне вниз.

Я говорив і ридав у гіркоті мого журного серця. Аж ось раптом я почув голос із сусіднього дому, голос хлопця чи дівчини, вже не пам'ятаю, який співав і повторював на різні лади: “Бери, читай! Бери, читай!” І зразу ж змінився вираз мого обличчя. Я почав напружено пригадувати, чи цей рефрен, бува, не з якоїсь дитячої гри; але ніяк не міг пригадати, чи вже чув щось подібне. Вгамувавши свої даремні сльози, я встав: єдиним поясненням, яке я передчував, було те, що це Божий наказ дуже виразно наказує мені відкрити книгу Апостола і читати першу главу. Бо я чув про Антонія, що він одного дня, читаючи Євангеліє, натрапив на такі слова, які зрозумів як звернену до себе пересторогу: “Іди, продай усе, що маєш, роздай убогим, і матимеш скарб на небі: приходи і йди слідом за мною” [Мт. XIX, 21]. І що через таке віщування зразу ж навернувся до Тебе.

Тим-то я хутко повернувся на те місце, де сидів Аліпій, бо, відходячи, залишив там книгу Апостола. Я вхопив її, відкрив і почав потихеньку читати першу главу, на яку впав мій погляд. “Не живіть у бенкетах і пияцтві, ні в перелюбстві й розпусті, ні у сварках та в заздрості, а одягніться Господом Нашим Ісусом Христом, і не догоджайте тілу в похотях” [Рим. XIII, 13-14]. Я не схотів читати далі, бо вже не мав потреби. Бо щойно дочитав це речення до

кінця, як у моєму серці немовби розлилося світло впевненості, що розвіяло всю темряву моїх вагань.

Ми пішли до матері й розказали їй усе. Вона дуже зраділа. А коли ми розповіли їй, як це все сталося, зраділа ще дужче. Вона триумфувала, благословляючи Тебе, Тебе, що “можеш зробити більше того, чого ми просимо або що розуміємо” [Еф. III, 20], бо вона бачила, що Ти через мене дав їй набагато більше, ніж вона просила Тебе серед ридань і гарячих сліз. Бо Ти навернув мене до Себе, щоб я вже не шукав жінки, щоб облишив усі надії цього світу, стаючи відтепер на тому “правилі віри”, яке Твоє об'явлення показало їй на стільки років раніше. І Ти перемінив її печаль на радість, набагато більші, ніж вона сама хотіла, й набагато дорожчі й чистіші за ті, які сподівалася мати з онуків, народжених з мого тіла.

IX, 6. Розповідається про хрещення Августина, його друга Аліпія, котрий потім став єпископом у Тагасті, та Адеодата. Зверніть увагу на типове для тодішніх християн почуття катанікисусу (скрушності, сльозоточивості).

Коли ж згодом настав мені час подати своє ім'я до списку оглашених, ми залишили село й повернулися до Мілана. Аліпій також вирішив відродитися в хрещенні разом зі мною. Він уже зодягнувся в покору, що відповідає духу Твоїх таїнств, а його завзяття в опануванні тілом було таке велике, що він ходив босий по італійській землі, укритій льодом, а це риса небувалої відваги.

Ми прийняли також до свого гуртка

молодого Адеодата, тілесного сина мого гріха, Ти щедро обдарував його. Йому було заледве п'ятнадцять років, а він уже бистрою розуму перевершував багатьох поважних мужів.

Це Твої дари, я визнаю це, Господи, Боже мій, Творче Всесвіту. Ти такий могутній, що укладаєш нашу нескладність: бо в цьому хлопчині не було нічого мого, крім переступу, і навіть те, що ми виховали його у Твоїй науці, бо ж так натхнув нас Ти, а не хтось інший, — це, визнаю, — Твої дари.

Одна з моїх книг має заголовок “Учитель”. У ній Адеодат сам розмовляє зі мною. А Ти знаєш, що всі думки, вкладені в уста мого співрозмовника, — це його власні на шістнадцятому році життя. Я пізнав ще чимало інших його прикмет, і то набагато дивніших. Його талент поймав мене якимось страхом. Але хто ж інший, крім Тебе, може бути творцем таких архітворів?

Але Ти швидко забрав його з цього світу, і я тим спокійніше згадую його сьогодні, бо не боюся ні за його хлоп'ячий, ані юнацький вік, ні взагалі за нього як людину.

Ми прийняли його до нашого гуртка. Він був нашим однолітком у Твоїй ласці. Ми хотіли виховати його у Твоїй науці. Ми прийняли хрещення, і я залишив неспокій минулого життя. А протягом тих усіх днів я не міг насититися чудесною солодкістю, яку відчував при розважанні глибини висловленої Тобою думки для спасіння людського роду. Як я ридав серед Твоїх гімнів і як наспівував, зворушений до глибини благозвучними голосами, якими сповнювалася Твоя Церква. Ті голоси вливалися в моє вуха, а в моє серце цідилася правда, а згодом розгорілося сильне почуття побож-

ності, і сльози покотилися по моєму обличчі, і добре було мені з ними.

IX, 8, 9, 11. У зв'язку з кончиною матері, св. Моніки, Августин дає оцінку її життю, підкреслюючи ті риси, що, на його погляд, демонструють саме християнські чесноти.

Ми шукали місця, де б з більшою користю могли служити Тобі; ми разом поверталися до Африки. А коли прибули до Остії у гирлі Тібру, вмерла моя мати. Пропускаю чимало подробиць, тому що дуже поспішаю. Прийми, Боже мій, сповідання й подяку за Твої незліченні дари, хоч я замовчую їх. Однак не обмину жодної думки, яка зродилася в моїй душі щодо тієї раби Твоєї, тіло якої породило мене для земного життя, а серце — для життя вічного. Говоритиму не про її особисті дари, а про Твої дари для неї. Бо ж вона й не створила себе, і не виховала. Це Ти створив її, ні батько, ні мати не думали навіть, якою буде їхня дитина. А вивчила її різка Христа Твого у страху Твоєму, дисциплінованість Єдинородного Сина Твого в домівці вірних, святому члені Твоєї Церкви.

Врешті і свого чоловіка уже наприкінці його недовгого життя вона схилила до Тебе; а коли він став християнином, не оплакувала в ньому того, що так терпляче зносила до його навернення. Отже, вона була “рабою рабів Твоїх”. І кожен, хто тільки знав її, дуже хвалив Тебе, Тебе шанував і Тебе любив у ній, бо відчував Твою присутність у її серці, яку підтверджували “плоди” її такого святого життя. Вона була “жінкою лише одного чоловіка, батькам

відплачувала вдячністю”, а її добрі вчинки “давали свідчення про неї”. Виховувала своїх синів, стільки разів “народжуючи їх у болях”, скільки разів бачила, що вони йдуть від Тебе на манівці. А врешті про нас усіх, Господи, нас – рабів Твоїх (бо ж Твоя доброта дозволяє нам уживати таку назву), які вже одержали ласку Твого Хрещення й жили таким самим життям у Тобі, вона так дбала, наче була матір’ю нас усіх, і так нам служила, наче кожний із нас був її батьком.

Отже, на дев’ятий день своєї недуги, на п’ятдесят шостому році життя, а на тридцять третьому мого, ця свята й поборжна душа розлучилася з тілом.

Х, 18, 24. *Наступні уривки демонструють зразки біблійного стилю, в якому поєднуються приклади (екзамплі) з гносеологічними та теологічними висновками, що мають емоційне забарвлення.*

Бо загубила жінка драхму і шукала її з ліхтарем, а коли б її не пам’ятала, то не знайшла б, а якщо б навіть знайшла, то не знала б, чи то саме та, якщо б її не пам’ятала. Я пам’ятаю, що я шукав, і знайшов чимало речей, які загубив. А знаю це з того, що під час моїх пошуків мене питали: “Може, це воно? Чи, може, випадково не воно?” – а я так довго відповідав: “Ні, не воно”, – доки мені не подали того, що я шукав. Коли б я не пам’ятав тієї речі, хоч би яка вона була, то хай би мені й показувати, я все одно не знайшов би, бо не міг би впізнати. І так буває завжди, коли ми шукаємо загублене і знаходимо його. Коли

випадково якась річ зникне з наших очей, але не з нашої пам’яті, — маю на оці матеріальні й видимі предмети, — то її образ залишається відбитий у нашій душі, і ми шукаємо її доти, доки вона знов не повернеться на очі. А коли вона знайдеться, тоді ми впізнаємо її на основі того образу, що зберігся в душі. Ба більше, ми не кажемо, що знайшли загублене, коли його не впізнаємо, й не можемо впізнати, бо не пам’ятаємо. Ця річ згинула тільки для наших очей, але наша пам’ять зберігає її завжди.

Дивись, які великі простори моєї пам’яті я перебіг у пошуках Тебе, Господи, але я не знайшов тебе поза нею. Бо я не знайшов нічого про Тебе, чого б не пам’ятав з того часу, коли навчився пізнавати Тебе. Бо ж з того часу я не забув Тебе. Бо там, де я знайшов правду, знайшов Бога мого, саму Правду, і відтоді, коли пізнав правду, я не забув її. Ось чому Ти залишаєшся в моїй пам’яті, відколи я пізнав Тебе, і тут я знаходжу Тебе, як тільки згадаю тебе, і радію в Тобі. Ось мої святі радощі, якими Ти обдарував мене в милосерді Твоєму, коли зглянувся на моє убозтво.

XII, 7; XIII, 5. *Тут в емоційній формі особистого звертання до Всевишнього викладено основні засади вчення про Святу Трійцю та креативність Господа.*

Ти створив небо й землю, не беручи їх із Своєї субстанції, бо інакше це було б щось, що дорівнює Єдинородному Синові Твоєму, а в подальшому й Тобі. І це було б зовсім неслухно, якщо б те, що не походить від Тебе, дорівнювало Тобі. А поза Тобою не було нічого, з чого б Ти міг їх

створити, Боже, Єдина Трійце і Тройста Єдносте. Ось чому створив Ти з нічого небо й землю – велич і цю дешицю. Бо ж Ти всемогутній, і Твоїй доброті подобалося творити добрі речі: безкрає небо й невеличку землю. Ти був, а біля Тебе не було нічого. І саме з того нічого Ти створив небо й землю – ці дві речі, одна з яких наближена до Тебе, інша – ні до чого. Одна, що не має, крім Тебе, нічого кращого за себе, інша – не має вже нічого нижчого за себе!

Ось виринає у моїй “загадці” Трійця, тобто Ти Сам, Боже мій, тому що Ти, Отче, створив “небо й землю” “на початку” нашої мудрості, яка є Твоєю Мудрістю, бо зроджена з Тебе, рівна і співвічна Тобі, тобто створив у Твоєму Синові [...].

І вже під цим ім’ям “Бога” я зрозумів Отця, що створив усі ті речі під словом “початок”; я зрозумів Сина, у якому Він створив, і на основі моєї глибокої віри в Трійцю Бога я шукав цієї Трійці у Твоїх святих вішуваннях. І ось “Твій Дух ширяв над водами”. У цьому я зрозумів тепер Трійцю мого Бога – Отця, Сина, Духа Святого, Творця Всесвіту!

XIII, 38. *Заключний ліричний акорд твору. Він підсумовує поступ духу автора у пошуках Бога.*

Сьогодні, коли наше серце одержало від Твого Духа поняття Добра, ми спроможні чинити добро. Раніше в наших поганих учинках ми покидали Тебе. Але Ти, Боже Єдиний і Добрий, Ти ніколи не переставав робити добро. Деякі з наших учинків можуть бути добрі завдяки Твоїй ласці, але

ж вони не вічні. Однак ми сподіваємося, що колись, після їх довершення, ми побачимо спочинок у Твоїй безконечній святості. Але Ти — Добро, що не потребує ніякого іншого добра — Ти вічно в спочинку, бо спочинок — це Ти!

(Августин Святий. Сповідь /Пер. з латини Ю.Мушака. – К.: Основи, 1996. Римськими цифрами позначаються книжки, арабськими – частини. Посилання на Святе Письмо взяті з того ж видання і подаються у дужках).

Актуалізація “Сповіді” Св. Августина

Юстейн Гордер “Vita brevis”.

*Лист Флорії Емілії до Аврелія
Августина” (уривки)*

Ю.Гордер – сучасний норвезький письменник, народився в 1952 р. Він відомий як автор роману-бестселера “Світ Софії”, котрий увібрив у себе всю історію філософії. Роман було видано у 1991 році, його перекладено всіма основними сучасними мовами, в тому числі й українською.

У 1996 р. Ю.Гордер видрукував роман “Vita brevis”, який було перекладено українською мовою в 1998 р. Це постмодерністська деконструкція “Сповіді” св.Августина з точки зору Августинової неофіційної дружини, з якою він прожив близько п’ятнадцяти років. Письменник створює яскравий образ інтелектуалки кінця IV-початку V ст., котра не поступається Аврелію Августину ані розумом, ані емоційністю. Вона палко, в дусі античного красномов-

ства відстоює свою ідеологічну позицію в тогочасному суспільстві. Водночас текст письменника насичений ідеологічними реаліями нашого сьогодення. По-перше, в ньому відзеркалюються пошуки кожною особистістю своєї системи координат, свого світогляду. По-друге, в тексті присутня полеміка протестантизму з католицизмом. По-третє, текст збагачений психологічними відкриттями З.Фройда. Тобто, це типовий постмодерністський текст, котрому притаманна особлива постмодерна чутливість, діалогічність і полілогічність, толерантність.

Нижче наводяться уривки з роману в перекладі Наталі Іванчук за виданням львівського видавництва "Літопис" (1998).

1

Ти ніколи не замислювався над тим, що сталося? У кожному разі Ти нічого не згадуєш про це у своїй сповіді. Але хіба не витонченою формою зради є втеча від коханої задля спасіння власної душі? Хіба не легше було б жінці змиритися з тим, що чоловік покинув її, одружився, або ж просто віддав перевагу іншій? Проте у Твоєму житті не існувало інших жінок, тільки Твоя душа, котра була Тобі любішою за мене. Її, свою душу, Аврелію, Ти прагнув врятувати, ту душу, яка колись знаходила спочинок коло мене. Ти ніколи не прагнув одружитися, принаймні, доки у Тебе була я. Про шлюб Ти говорив тільки як про виконання синівського обов'язку. Але ж Ти не одружився. Твоя наречена була не з цього світу.

А ми ще мали нашого сина, і беру Бога за свідка: я була настільки матір'ю Адеодатові, наскільки Ти був йому рідним бать-

ком. Я його виносила, і я його вигодувала, бо іншої годувальниці ми не мали. Пишеш, що потім я покинула його з Тобою. Жодна мати не вчинить цього з власної волі, не покине без глибокого жалю єдиного сина. Але одірвана від Тебе я не могла висувати якихось вимог, бо ж у мене не було жодних маєтностей. Чи не тому Моніка прагнула одружити Тебе з дівчиною із заможної сім'ї? Здається, якийсь грек сказав: «Справедливість існує лише серед рівних» (с. 26-27).

2

У всіх своїх книжках без упину пишеш про «чуттєвість» та «гріховну жагу». Невже ніколи не спало Тобі на думку, що, може, з погордою ставишся до Божих дарів? Мені видається, Твоя зневага до чуттєвого світу походить радше від маніхейців та платоніків, аніж від самого Назаретянина (с. 49).

3

Я сиділа разом з іншими студентами, і нічого дивного у тому не було, але Тебе вразило, що я брала участь у дискусії нарівні з ними. Це й стало першою темою нашої розмови, тільки-но ми zostалися наодинці. Спочатку дискусія між студентів велася про Вергілія, потім про життя та кохання. Здається, я пригадую Твоє здивування, коли Ти слухав, з яким переконанням захищала я вчинок Дідони, продиктований коханням. Ти наче запитував мене поглядом, невже жінка й справді може так незмірно кохати чоловіка, що здатна через зраду накласти на себе руки (с.65).

4

Але перестрибнімо до Дев'ятої книги. Ти пишеш у ній про свою печаль, коли в Остії померла Моніка: «Я відчував, що розривається моє життя, яке становило одне ціле з її життям».

Але ж, Аврелію! Чи Ти не маєш встиду? Невже Ти цілковито забув Едіпа та його матір? Що ж, він осліпив себе, Ти ж би охоче дав себе каструвати. До певної міри – це одне і те ж. Поетичне натхнення, Аврелію! Спокусливо ж бо час від часу сказати правду жартома.

Та все ж пізнав Ти тепер пустку у своєму житті і – я сприйняла це саме так – послав мені звістку. Не минуло багато часу, як на місце матері Ти поставив Бога. Він був єдиним, хто залишився після неї, став тобі за другу матір. Бо спершу місце Бога біля Тебе займала Моніка, а зараз Бог наче замінив її. Спершу вона стояла поміж мною й Тобою, потім це місце зайняв Бог із Назарету (с. 91).

5

За якийсь час цісарським указом Тебе призначили вчителем красномовства у Мілані. Переїзд став для Тебе важливою подією. Та пора була для нас, можливо, наймиліша. Пригадуєш, як розкішного осіннього дня ми йшли по Віа Кассія – Адеодат, Ти, я і кілька друзів, Аврелію, а ще багато інших, не знайомих нам до того часу людей. Ми були великою громадою.

Згодом ми прибули до давнього гарнізонного міста Флорентії над річкою Арно. Пам'ятаєш, ми спинилися, показуючи на вкриті снігом гори, які раптом зблисли поміж деревами? Ти пригадуєш лише думки та міркування, невже не можеш прига-

дати чогось справді реального й чуттєвого? (с. 107).

6

Без моїх обіймів Ти не міг жити, Аврелію, про це ми не раз розмовляли з Тобою. Чому Ти не написав про це? Що ж, не кожен наважиться називати речі своїми іменами.

Ці питання ви раз у раз обговорювали з Аліпієм. «Та ні він, ні я майже не брали тоді до уваги суттєвої принади і краси подружжя – так би мовити, обов'язку керуватися спільним життям і виховувати дітей. Ні, те, що найбільше манило мене і так сильно мучило, це була моя звичка вдовольняти ненаситну похоть...» [Сповідь, VI, 12].

Насправді Тебе мучило одне: одруження, до якого я не надавалася з тієї тільки причини, що не володіла жодними земними благами, стало би зрадою мене. Хіба не душами-близнятами ми були, Аврелію, хіба не були ми так міцно зрощені, духовно і тілесно, що роз'єднати нас зміг би тільки хірург, а не сваха-мати? (с. 123).

7

Та не забуваймо, врешті, й про Моніку. Отож в Остії вона лежала прикута гарячкою до ліжка. Ти чув, як вона відверто розмовляла з кількома твоїми приятелями «про зневагу до цього життя і про благодать смерті» [Сповідь IX, 11]. Sic!

Вона була побожною людиною, тож, я гадаю, їй легко було гордувати життям. Та хотіла би, окрім того, додати, що зневага до життя означає, мабуть, також зневагу до творіння Господа. Ми ж не знаємо, чи Бог створив для нас ще якийсь інший світ. Ловлю себе на тому, що і я починаю по-

вторюватися, але тільки через Твої нескінченні повтори у сповіді, благочестивий єпископе. Як на мене, то зневага до життя з усіма його земними втіхами заради голої екзистенції, яка, можливо, є лише абстракцією, мала би називатися людською зверхністю. Сподіваюся, Ти не забув Арістотелевої критики всіх отих уявлень, котрі, на його думку, належали до світу ідей? Життя таке коротке, Аврелію. Ми маємо право надіятися на життя після смерті. Але не маємо права трактувати інших людей і себе погано або ж як знаряддя для досягнення екзистенції, про яку нічого не знаємо. Проте існує ще й інша можливість, про яку ані словом не згадуєш у жодній із своїх книг. Як цісарський оратор мав би принаймні врахувати можливість існування вічного життя для деяких душ, але ті душі повинні вибиратися за іншими, відмінними від твоїх, мірками (с. 173–174).

Микола Бердяєв.

“Самопізнання (досвід філософської автобіографії)” (уривки)

М.Бердяєв (1874-1948) народився в Києві. Його брат Сергій Бердяєв (1860-1914) був українським поетом. М.Бердяєв писав російською мовою, тому вважається російським філософом, хоча багато його міркувань знаходяться в річищі українського кордоцентризму.

М.Бердяєв пройшов шлях від марксизму до християнського екзистенціалізму (порівняйте шлях св. Августина від маніхейства до християнства). Він є одним із засновників релігійного екзистенціалізму в Європі.

“Самопізнання” Бердяєва вирізняється з усіх його творів тим, що це скоріше художній текст, аніж філософський. За побудовою він з усіх художньо-філософських текстів європейської культури сповідальної традиції ХХ ст., на наш погляд, найближчий до “Сповіді” св. Августина. У ньому споглядається такий самий персоналізм, такий самий екзистенційний пошук сенсу особистого буття, та ж автобіографічна відвертість.

Уривки з твору подаються за виданням: Бердяєв Н.А. Самопознание: (Опыт философской автобиографии). – М.: Книга, 1991.

1

Истоки человека лишь частично могут быть поняты и рационализированы. Тайна личности, ее единственности никому не понятна до конца. Личность человеческая более таинственна, чем мир. Она и есть целый мир. Человек – микрокосм и заключает в себе всё. Но актуализировано и оформлено в его личности лишь индивидуально-особенное. Человек есть также существо многоэтажное. Я всегда чувствовал эту свою многоэтажность. Огромное значение имеет первая реакция на мир существа, в нем рождающегося. Я не могу помнить первого моего крика, вызванного встречей с чуждым мне миром. Но я твердо знаю, что я изначально чувствовал себя попавшим в чуждый мне мир, одинаково чувствовал это и в первый день моей жизни, и в нынешний ее день. Я всегда был лишь прохожим. Христиане должны себя чувствовать не имеющими здесь пребывающего града и града грядущего выискующими. Но то первичное чувство, которое я здесь описываю, я не считал в себе

христианской добродетелью и достижением. Иногда мне казалось, что в этом есть даже что-то плохое, есть какой-то надлом в отношении к миру и жизни. Мне чуждо было чувство вкорененности в землю. Мне более свойственно орфическое понимание происхождения души, чувство ниспадания ее из высшего мира в низший (с. 14).

2

Есть еще одно противоречие, которое я остро в себе сознавал. Я всегда был человеком чрезвычайной чувствительности, я на все вибрировал. Всякое страдание, даже внешне мне малозаметное, даже людей совсем мне не близких я переживал болезненно. Я замечал малейшие оттенки в изменении настроений. И вместе с тем эта гиперчувствительность соединялась во мне с коренной суховатостью моей природы. Моя чувствительность сухая. Многие замечали эту мою душевную сухость. Во мне мало влаги. Пейзаж моей души иногда представляется мне безводной пустыней с голыми скалами, иногда же дремучим лесом. Я всегда очень любил сады, любил зелень. Но во мне самом нет сада. Высшие подъемы моей жизни связаны с сухим огнем. Стихия огня мне наиболее близка. Более чужды стихия воды и земли. Это делало мою жизнь малоуютной, малорадостной. Но я люблю уют. Я никогда не мог испытывать млеия и не любил этого состояния. Я не принадлежал к так называемым «душевным» людям. Во мне слабо выражена, задавлена лирическая стихия. Я всегда был очень восприимчив к трагическому в жизни. Это связано с чувствительностью к страданию. Я человек драматической стихии. Более

духовный, чем душевный человек (с. 37).

3

Я говорил уже, что во мне сочетались мечтательность и реализм. Тут, может быть, и нет противоречия, потому что мечта относится к одному, реализм же к совсем другому. Идеализация действительности, иллюзии, склонность очаровываться, а потом разочаровываться противны моей натуре. То, что называют романтическим отношением к действительности, мне совершенно чуждо. Если меня и можно было бы назвать романтиком, помня об условности этого термина, то совсем в особом смысле. Я мало разочаровывался, потому что мало очаровывался. Я не любил возвышенного вранья, возвышенно-нереального восприятия действительности. Верно было бы сказать, что у меня есть напряженная устремленность к трансцендентному, к переходу за грани этого мира. Обратной стороной этой направленности моего существа является сознание неподлинности, неокончателности, падшести этого эмпирического мира. И это во мне глубже всех теорий, всех философских направлений. Я не делаю себе никаких иллюзий о действительности, но считаю действительность в значительной степени иллюзорной. Мне этот мир не только чужд, но и представляется не настоящим, в нем объективируется моя слабость и ложное направление моего сознания (с. 38).

4

Другая основная тема есть тема тоски. Всю жизнь меня сопровождала тоска. Это, впрочем, зависело от периодов жиз-

ни, иногда она достигала большей остроты и напряженности, иногда ослаблялась. Нужно делать различие между тоской и страхом и скукой. Тоска направлена к высшему миру и сопровождается чувством ничтожества, пустоты, тленности этого мира. Тоска обращена к трансцендентному, вместе с тем она означает неслиянность с трансцендентным, бездну между мной и трансцендентным. Тоска по трансцендентному, по иному, чем этот мир, по переходящему за границы этого мира. Но она говорит об одиночестве перед лицом трансцендентного. Это есть до последней остроты доведенный конфликт между моей жизнью в этом мире и трансцендентным. Тоска может пробуждать богосознание, но она есть также переживание богооставленности. Она между трансцендентным и бездной небытия (с. 50).

5

Христианство есть откровение иного, духовного мира, и оно несоединимо с законом этого мира. Поэтому эсхатологическое христианство революционно в отношении к христианству историческому, которое приспособилось к миру и часто рабствовало у мира. Христианство аскетическое было обратной стороной христианства, приспособленного к миру. Эсхатологизм, к которому я пришел, совсем особенный и требует больших разъяснений. Он мало общего имеет с монашески-аскетической эсхатологией и во многом ей противоположен. Монашеский аскетизм был соглашательством с миром и его эсхатологизм пассивно-послушный. Я же исповедую активно-творческий эсхатоло-

гизм, который призывает к преобразению мира (с. 301).

6

Я говорил уже, что никогда не мог примириться ни с чем тленным и преходящим, всегда жаждал вечного и только вечное казалось мне ценным. Я мучительно переживал расставание во времени, расстояние в пространстве. Вопрос о бессмертии и вечной жизни был для меня основным религиозным вопросом. И я никогда не понимал людей, которые осмысливают свою перспективу жизни вне решений этого вопроса. Нет ничего более жалкого, чем утешение, связанное с прогрессом человечества и блаженством грядущих поколений (с. 301).

7

Христос победил смерть. Победа эта совершилась в субъекте, то есть в подлинной перво-жизни и перво-реальности. Объективация этой победы есть экзотерическое приспособление к среднему уровню сознания. Всякая объективация есть применение наших категорий и понятий к божественным тайнам. Объективация носит социологический характер и носит на себе печать социоморфизма. К Богу неприменимы наши категории. И их так усердно и так принудительно применяли, что стало стыдно употреблять священное слово Бог. О, Бог совсем, совсем не то, что о Нем думают. Но меня совсем не удовлетворяет очищенное спиритуалистическое учение о бессмертии души, как и идеалистическое учение о бессмертии универсального идеального начала. Эти

учения отрицают трагедию смерти и не направлены на конкретную целостную личность. Только христианское понимание направлено на всего человека, на образ личности. У греков бессмертны были боги, человек же был смертен. Достоинство бессмертия было признано сначала за героями, полубогами, сверхчеловеками. Но это значило, что бессмертие признавалось лишь за сверхчеловеческим, божественным, а не за человеческим. [...] Только христианство по-настоящему утверждает бессмертие всего человека, всего человеческого в нем, за исключением принесенной грехом и злом тленности. Есть единственность христианства в его последовательном персонализме. Душа человека дороже царств мира, судьба личности прежде всего (с. 302-303).

4.3. Кінцева доба патристики Псевдо-Діонісій Ареопагіт

Діонісій Ареопагіт, V–VI ст. – про біографію письменника, який використовує ім'я Діонісія, наведеного у християнство апостолом Павлом на Ареопагу, нічого не відомо. Протягом середньовіччя твори Ареопагіта відносили до апостольського періоду, надаючи їм першість у вирішенні багатьох полемік. Щойно дослідження XIX ст. визначили час написання пам'яток на V–VI ст. Спроби знайти відомості про справжнього автора результатів не дали, а відтак його стали називати Псевдо-Діонісієм, не применшуючи цим його значення для патристики і середньовічної літератури взагалі.

Автор вважається батьком теорії хри-

стіянської містики, використовуючи положення неоплатонівської філософії (зокрема Прокла).

Андрій Каустов

Послання⁴⁵

ПОСЛАНИЕ 7

Поликарпу черарху⁴⁶

1. Я не умею говорить с эллинами или с другими *язычниками*, полагая, что для добрых мужей достаточно, если они смогут уразуметь и высказать то, что само по себе истинно, – насколько *кто* воистину *таковым* обладает. Ведь когда такое, чем бы оно ни являлось, *будет* по закону истины открыто и беспримесным установлено, все содержащее *что-то* иное и прикидывающееся истинным будет изобличено⁴⁷ как чуждое истинно сущего, неподобное *ему* и скорее, кажущееся, нежели сущее. Излишне и бороться с ними или с такими изъяснителю истины. Каждый ведь утверждает, что владеет царской номисмой – и наравне с некоей истинной частичкой держит какого-то обманного идола. И только ты его обличишь, тут же за него заступятся и тот и другой. А если ты прямо утверждаешь истинное никем другим не опровергнутое слово, то все совершенно иное по содержанию опровергается само по себе благодаря непобедимому стоянию поистине сущего истинным. Хорошо, как мне кажется, это осознав, я и не поторопился говорить с эллинами или с другими *язычниками*: мне ведь достаточно – и дай-то Бог! – прежде *самому* увидеть истину, а потом, зная *ее*, подобающим образом *о ней* говорить.

2. Ты говоришь, что софист Аполлофанний⁴⁸ бранит меня и называет отцеубийцей как нечестиво пользующегося *достижениями* эллинов против *самих* эллинов. Справедливее было бы, однако же, нам ему сказать, что эллины нечестиво пользуются божественным против божественного, стараясь с помощью премудрости Божией ниспровергнуть божественное. Я уж не говорю о вере многих⁴⁹, приземленно и страстно приверженных *произведениям* поэтов и почитающих «тварь паче Творца» (Рим. 1:25), но *говорю*, что и сам Аполлофанний нечестиво пользуется божественным против божественного. Ведь знание сущего⁵⁰, правильно называемое им философией, а божественным Павлом названное премудростью Божией (см. 1 Кор. 1:21), истинных философов должно возводит к Виновнику и самого сущего, и ведения его.

И чтобы мне не обличать, вопреки убеждению, взгляды других лиц или его, скажу лишь, что Аполлофанию⁵¹, как человеку мудрому, следовало бы разуметь, что никак и никогда ничто небесное не может уклониться от *своего* порядка и движения, если только и к этому его не подвигнет Виновник и Содержатель его бытия, Творящий и Претворяющий все, согласно священному слову (см. Быт. 1:1; Дан. 2:21). Как, удивляясь Тому, Кто обладает всепричинной и пренеизреченной силой, не почитает он и отсюда познаваемого нами истинно сущего всеобщего Бога, когда солнцу и луне⁵², по силе и статусу сверхъестественнейшим⁵³, Он приказал быть совершенно неподвижными (см. Ис. Нав. 10:12-14) вместе со всем прочим и стоят в продолжении целого дня

всем в одних и тех же знаках *зодиака*? И, более того, — когда все, и большее и объемлемое, так *согласованно* обычно движется, *тогда вместе с объемлющим* не двигалось им объемлемое. И — когда некий иной день почти утраивается⁵⁴ по продолжительности, и в течение целых двадцати часов, или приблизительно такого времени⁵⁵, движение *солнца обращается* вспять (см. Ис. 38:8) и затем вновь в высшей степени сверхъестественно возвращается назад. И солнце, своим путем за десять часов совершившее свое пятиобразное движение⁵⁶, Он заставляет в остальные десять возвращаться точно назад, двигаясь неким новым путем (см. 4 Цар. 20: 9-11). Это естественным образом и вавилонян поражало и без борьбы подчинило их Иезекии как некоему богоравному, превосходящему людей, *существо*. И я не буду, пожалуй, говорить о великих чудесах в Египте или о каких-то иных где-либо имевших место богознамениях, но *напомню* об общих небесных знамениях, явленных повсюду и всем.

Аполлофанний обязательно скажет, что таковое не истинно. Особенно то, о чем говорится в персидских священных рассказах⁵⁷, *благодаря* чему маги и до сих пор совершают празднования тройному Митре⁵⁸. Ну и пусть по незнанию или по неопытности он таковым не верует. Но скажи-ка ему: «Что ты думаешь о затмении, бывшем во время спасительного распятия?» (см. Мф. 27:45; Мк. 15:33; Лк. 23:44-45). Ведь оба мы тогда, вместе находясь в Илиополе⁵⁹ и стоя рядом, видели как луна невероятным образом⁶⁰ заслонила солнце при том, что это не было время их схождения, и как затем⁶¹, начи-

ная с девятого часа до вечера, она сверхъестественным образом помещалась внутри солнечного диаметра. Напомни ему и кое-что другое. Он ведь знает, что мы видели, что это совмещение начиналось с востока, и *луна*, дойдя до края солнца, затем возвратилась и, стало быть, не с одной и той же *стороны* произошло совмещение и очищение, но с диаметрально противоположных сторон.

Таково тогда бывшее сверхъестественное, одному Христу Всевиновному возможное, творящему «великое и чудесное, которому нет числа».

3. Если тебе удобно и возможно, скажи *ему* так: «Аполлофанний, обличи меня, тогда с тобою бывшего, смотревшего вместе с тобой, с тобой обсуждавшего все и вместе удивлявшегося». Не знаю, чем побуждаемый, Аполлофанний пустился тогда прорекать и, как будто объясняя мне происходящее, сказал: «О, добрый Дионисий, это знамение происходящего в делах божественных».

Столько да будет нами в послании к тебе сказано. Ты же способен недостаточное наполнить и в конце концов привести к Богу мужа весьма мудрого, который, быть может, снизойдет до того, чтобы кротко изучить премудрую истину нашего исповедания.

5. АГИОГРАФИЯ

Літературний жанр, який отримав свою назву від грецьк. *hagios* – святий та *grapho* – пишу, охоплює як прозові, так і поетичні твори, що описують *життя християнських святих* та історію їхнього культу. Поштовх розвитку цього культу

в середньовіччі дали відомі єпископи Амвросій Медіоланський та Паулін з Нолі в IV ст., висуваючи ідею про використання для окремих християнських громад святих як патронів, своєрідних посередників між земним первнем (з огляду на походження) та божественним (з огляду на героїчну віру).

Поняттю *святого* в середньовічній ментальності найчастіше були притаманні певні характерні ознаки:

- винятковість померлої людини (при цьому часто її реальна біографія зникала під нашаруванням легенд та переказів). Ця винятковість стверджувалась як через життя святого – праведність, чудеса, які він здійснював, так і через смерть, яку приймав найчастіше в муках від переслідувачів, вихваляючи Бога (в цьому простежується також символічне мислення середньовіччя, в якому цей ідеал спостерігався як паралель до Христа);

- нетлінність тіла святого, яке також набувало символічного виміру. В релігійній свідомості воно було останньою перевіркою, підтвердженням чистоти не тільки вчинків, а й душі померлого (гріх мав розкладати не тільки душу, а й її тілесну оболонку).

Агіографія – це один з небагатьох жанрів середньовічної літератури, який так наочно демонструє ментальні різниці, що формувалися на Сході та Заході Європи відповідно до двох напрямків християнства. В традиціях Східної Церкви, яка знаходилась під захистом держави, святий відповідав принципу *vita passiva* (пасивного життя), який усі світські вартості свого часу (гроші, владу і т.под.) відкидає задля покути та медитації. Як зразок до наслідування в літературі формується образ пустельника, аскета, що відходить від спокус

цього світу не тільки в духовній площині, а й в матеріальній, мешкаючи на самоті або у віддалених від цивілізації місцях, присвячуючи повністю життя Богу (*vir Dei*). Цьому протистоїть активний ідеал на Заході, де головними проблемами церкви довгий час були захист основ віри від еретицьких рухів та навернення на християнство варварських народів. На перший план в літературі виходять лідери релігійних спільнот, засновники церков, єпископи, що активно беруть участь у повсякденному житті (пор. окремих жанр скандинавських саг – саги про єпископів).

Початки агіографії сягають доби пізньої античності (II ст. н.е.), коли на потреби локальних християнських спільнот створюються списки єпископів та мучеників з метою вшанування їхньої пам'яті під час літургії – *Diptycha* – (вони дали поштовх наступним церковним календарям та мартирологіям). Від II ст. з'являються також офіційні записи актів процесів проти перших християн *Acta proconsularia*, які склалися з юридичного документу процесу та опису наочного свідка. Хоча ці процесуальні документи в оригіналі до нас не дійшли, значна частина їх була використана в *Acta Martyrum* (перероблених описах життя та смерті мучеників). Так наприклад, в описах гоніння християн за імператора Діоклетіана згадується, що автор використав при їх написанні офіційні акти, придбані за високу для того часу суму 200 динарів від римського урядовця⁶². Найчастіше *Acta Martyrum* супроводжувалися додатковою інформацією про включення опису мученицької смерті до літургійного вжитку.

Acta Martyrum та *Acta Sanctorum* (ці

назви використовуються замінно) можна умовно поділити на три групи:

1) твори у формі юридичного документу процесу, відредатовані для дидактичного читання – *acta, gesta*;

2) розповіді безпосередніх свідків з наголосом на їхнє емоційне переживання – *passiones*;

3) пізніші переробки оригінальних актів з вільною інтерпретацією подій та залученням вигаданих елементів – *legenda*.

Першим агіографічним твором, який до нас дійшов, вважається *Життя Антонія*, написане в IV ст. св. Афанасієм на зразок життєписів античних філософів, натомість першою антологією – *Vitae Patrum* св. Ієроніма, що переклав з грецької описи життя пустельників.

Найбільш відомим та популярним зібранням агіографічних оповідей за доби середньовіччя була *Золота легенда* Якуба де Воразіна (XIII ст.), яка складалася з кількох проповідей та більше 170 описів життя святих (навіть ще в XV ст. вона витримала 70 друкованих видань в різних містах Європи).

А. Каустов

Цветочки славного мессера святого Франциска и его братьев (уривки⁶³)

Глава XX. Как святой Франциск освободил город Агоббио от одного свирепого волка

В то время, когда святой Франциск жил в городе Агоббио, появился в окрестностях Агоббио волк, огромный, страш-

ный и свирепый, пожирающий не только животных, но даже людей. Так что все горожане пребывали в великом страхе, ибо он много раз приближался к городу, и все выходили даже вооруженные в поле, словно на войну. Но и так не могли они защитить себя от него, если встречались с ним один на один. В страхе своем перед волком дошли они до того, что никто не осмеливался выходить в поле.

В виду этого, святой Франциск, сжалившись над горожанами, решил выйти к этому волку, хотя горожане не советовали ему этого ни под каким предлогом, он же, осенив себя крестным знаменем, вышел из города со своими товарищами, возлагая все свое упование на Бога. И так как те (товарищи) заколебались идти дальше, святой Франциск идет к месту, где был волк. И вот, названный волк, когда видит множество горожан, сошедшихся поглядеть на это чудо, бросается он на святого Франциска с разинутой пастью и приближается к нему, а святой Франциск точно так же осеняет его крестным знаменем, подзывает к себе и говорит так: «Повелеваю тебе от имени Христа не причинять зла ни мне, ни кому другому». Чудно вымолвить! Едва святой Франциск совершил крестное знамение, страшный волк закрывает свою пасть, прекращает бег и в соответствии с повелением подходит кротко, как ягненок, и пав к ногам святого Франциска, лежит. Тогда святой Франциск говорит ему таким образом: «Брат волк, ты приносишь много вреда в этих местах, ты совершил величайшее преступление, обижая и убивая Божью тварь без Его соизволения, и ты не только убивал и пожирал животных, но даже имел дерзость

убивать и причинять вред людям, созданным по образу Божью, за это ты достоин адских мучений, как разбойник и худший из убийц. Весь народ ропщет и кричит на тебя, вся эта страна во вражде с тобой. Но, я хочу, брат волк, установит мир между тобой и теми людьми, так чтобы ты больше не обижал их, а они бы простили тебе всякую прошлую обиду, и чтобы больше не преследовали тебя ни люди, ни собаки». Когда он произнес эти слова, то волк движениями тела, хвоста, ушей и наклоном головы показал, что он соглашается с тем, что святой Франциск говорит, и хочет это соблюдать. Тогда святой Франциск говорит: «Брат волк, с тех пор, как тебе угодно будет заключить и соблюдать этот мир, я обещаю тебе, что ты будешь постоянно получать пищу от людей этой страны, пока ты живешь, так что ты не будешь терпеть голода. Ведь я хорошо знаю, что все зло ты совершаешь из-за голода. Но, за эту милость, я хочу, брат волк, чтобы ты обещал мне, что ты не причинишь вреда ни человеку, ни животному. Обещаешь ты мне это?» И волк покачиванием головы, явно дает понять, что обещает. А святой Франциск говорит: «Брат волк, я хочу, чтобы ты заверил меня в этом обещании, так, чтобы я мог вполне положиться на тебя». И как только святой Франциск протягивает руку для заверения, волк поднимает переднюю лапу и кладет ее на руку святого Франциска, заверяя его так, как может.

Тогда говорит святой Франциск: «Брат волк, я повелеваю тебе, во имя Иисуса Христа, идти со мной без всяких сомнений, и мы пойдем и заключим этот мир во имя Божие». И волк послушно идет за ним,

как прирученный ягненок, чему видевшие это горожане сильно дивились. И тотчас же новость эта стала известна всему городу, и все – большие и малые, мужчины и женщины, юноши и старики – отправились на площадь посмотреть на волка со святым Франциском. И вот, когда весь народ там собрался, встает святой Франциск и держит перед ними проповедь, говоря среди прочего о том, как Господь за их грехи посылает им испытания. И не гораздо ли губительнее пламя Ада, которое вечно для осужденных, чем бешенство волка, каковой может погубить только одно тело. Поэтому, насколько же сильнее следует страшиться пасти Ада, раз такая толпа стоит в страхе и трепете перед пастью какого-то маленького животного! Итак, дорогие, обратитесь к Богу, совершите достойное покаяние в своих грехах, и ныне Господь избавит вас от волка, а в грядущем — от пламени Ада. И вот в конце проповеди говорит святой Франциск: «Слушайте, братья мои, брат волк, который здесь перед вами, обещал и заверил меня в том, что заключит с вами мир и никогда ни в чем не будет обижать вас, если вы обещаете давать ему необходимую пищу. Я же выступаю поручителем за него в том, что договор о мире он будет соблюдать нерушимо». Тогда весь народ в один голос обещал кормить его постоянно. А святой Франциск перед всеми говорит волку: «Ты же, брат волк, обещаешь соблюдать соглашение о мире с ними, не обижай ни людей, ни животных, ни другую какую тварь». И волк, встав на колени, наклонив голову и кроткими движениями тела, хвоста и ушей показывает насколько возможно, что он всячески желает

соблюдать договор с ними. Говорит святой Франциск: «Я хочу, брат волк, чтобы так же, как говорил ты мне за воротами (города), так же здесь перед всем народом ты заверил бы меня в своем обещании, и что ты не обманешь моего поручительства за тебя». Тогда волк, подняв правую лапу, вот так, кладет ее в руки святого Франциска. Отчего, вследствие этого действия, а также других, упомянутых выше, было такое изумление и радость во всем народе, как из благоговения перед Святым, так и из-за небывалого чуда и мира с волком, что все начали громко обращаться к небу, хваля и благословляя Господа, который послал им святого Франциска, заслугами которого были они избавлены от жестокого зверя.

И после этого сказанный волк, прожив в Агоббио два года, как ручной, ходил по домам от двери к двери, не причиняя никому зла и не получая его ни от кого. И люди любезно кормили его, и когда он проходил по городу мимо домов, никогда ни одна собака на него не лаяла. Наконец, когда через два года брат волк умер от старости, горожане сильно скорбели об этом, потому что видя его у себя в городе таким ручным, они тотчас же вспоминали о добродетели и святости святого Франциска. Во славу Христа.

Глава XXI. Как некий юноша подарил горлиц Святому Франциску, и те не покидали монастыря, пока не получили от него разрешения

Некий юноша поймал голубиц и понес их продавать. Встречается ему святой Франциск, который всегда отличался осо-

бленным состраданием к ручным животным. Когда глянул он с состраданием на этих горлиц, так говорит он этому юноше: «О, добрый юноша, прошу тебя, отдай мне их! Да не попадут эти столь невинные птицы, которые в Священном Писании уподоблены чистым, смиренным и верным душам, в руки жестоких, которые убьют их!» Тот, по внушению Божию, тотчас же отдает их всех святому Франциску. И он, посадив их на колени, начинает с нежностью говорить им: «О, сестрицы мои, простые невинные, чистые голубицы, зачем вы позволили себя обижать? Я вот хочу избавить вас от смерти, устроить вам гнезда, чтобы вы плодились и размножились по слову Бога, вашего Творца⁶⁴».

И идет святой Франциск и делает им гнездо. А они, воспользовавшись этим, начали класть яйца и выводить птенцов на глазах у братьев. И таким вот образом (стали) они ручными, а святой Франциск и другие братья кормили их, как простых кур. И не улетали они до тех пор, пока святой Франциск не дал им своего благословения и не позволил им улететь. А тому юноше он сказал: «Ты еще будешь братом в этом Ордене и будешь служить Богу». Так оно и случилось, потому что названный юноша сделался братом и жил в великой святости. Во славу Христа. Аминь.

Глава XXII. Как Святой Франциск увидел, что весь монастырь окружен демонами, и только один вошел в него

Однажды святой Франциск молился в обители Порцинкуола и видит он, по Божьему откровению, что вся обитель окружена и осаждена демонами, словно бы

большим войском. Но ни один из них, однако, не мог проникнуть внутрь обители, ибо братья были такой святости, что демонам не в кого было войти. Но вот, из-за какого-то упорства один брат поссорился с другим, и замыслил он в сердце своем, как бы обвинить и отомстить тому. Вследствие чего, пока он пребывал в этих дурных помыслах, демон видит вход открытым, так вот, входит он в обитель и садится на шею тому брату. Когда увидел заботливый пастырь, который постоянно стерег стада свои, что волк вошел пожрать овцу его, тотчас же велел он позвать к себе того брата и немедленно повелел ему, что отныне не должен он копить яд ненависти против ближнего, из-за чего он отдан в руки недруга. Тот в испуге, видя, что святой отец понял его, так вот, открыл он перед ним всякий яд и всякую злобу, сознался в своей вине, и смиренно просил о покаянии и милосердии. А как только освободился он от греха и покаялся, демон вдруг исчез перед святым Франциском. Брат, освобожденный таким образом по благодати благого пастыря от лап хищного зверя, возблагодарил Бога и, вернувшись исправленным и наставленным в стадо святого пастыря, жил после в великой святости. Во славу благословенного Христа. Аминь.

Глава XXXIII. Как Святой Людовик отправился навестить брата Эгидия, а они никогда не виделись и без слов поняли друг друга

Когда святой Людовик⁶⁵, король Франции, отправился в паломничество по святым местам, прослышал он великую мол-

ву о святости брата Эгидия⁶⁶, одного из первых товарищей святого Франциска, положил он в сердце своем и решил во что бы то ни стало посетить его самолично.

С этой целью прибывает он в Перуджу, где обитал тогда брат Эгидий, и подоидя к двери обители братьев, как бедный незнакомый паломник, с немногими товарищами, начал он с великой настойчивостью спрашивать брата Эгидия, ничего не говоря привратнику о том, кто его спрашивает. Привратник идет и говорит брату Эгидию, что у ворот стоит какой-то паломник и спрашивает его. А тот, по откровению Божию, понял, что это был король Франции, отчего вдруг с великой поспешностью выходит он из кельи и бежит к воротам, и не спрашивая, виделись ли они когда-нибудь, с великим почтением встает на колени. Обнялись они и облобызались так просто, как будто давно уже водили дружбу друг с другом. Но со всем тем один другому ничего не говорил, но пребывали они так обнявшись, в молчании, являя нежные знаки любви. И простоявши долгое время указанным образом, без слов расстались они друг с другом, и святой Людовик отправился в путешествие, а брат Эгидий возвратился в келью.

Когда же отъезжал святой Людовик — король, некий брат спрашивает одного его товарища, кто это был, кто обнимался с братом Эгидием, и тот отвечает, что это был Людовик, король Франции, который приходил повидаться с братом Эгидием. Когда затем сказал он это другим, то они испытали великую печаль, что брат Эгидий не промолвил ни слова, и так вот, говорят они ему с сожалением: «О, брат Эгидий, почему ты так невежливо обошелся

с этим королем, который пришел из самой Франции, чтобы видеть тебя и услышать от тебя какое-нибудь доброе слово, а ты ничего не сказал?» Отвечает брат Эгидий: «Дорогие братья, не удивляйтесь этому, вышло так, что ни я ему, ни он мне не мог сказать ни слова, ибо, едва мы обнялись, как свет премудрости Божьей открыл и явил мне его сердце, а ему — мое, и, глядя так по Божьему соизволению в сердце друг друга, мы гораздо лучше и с большим утешением узнали то, что хотели сказать друг другу, чем если бы говорили наши уста, а если бы мы захотели голосом выразить то, что чувствовали в сердцах, то из-за недостатка человеческой речи, которая не может ясно выразить сокровенных тайн Божьих, мы испытали бы скорее огорчение, чем утешение, а теперь вы знаете, что король ушел утешенный чудесным образом». Во славу Христа. Аминь.

ПРИМІТКИ

¹ Beyer H.W. Kanon. // Theologisches Wörterbuch zum NT. T.III. Stuttgart, 1938. С.600-606.

² Apokryfy Nowego Testamentu. T. I. Lublin, 1986. С.27.

³ Zahn Th. Grundriss der Geschichte des Neutestamentlichen Kanons. Eine Ergaenzung zu der Einleitung in das Neue Testament. 2. Aufl. Lpz., 1904. С.35.

⁴ Hamack A. Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott. 2. Aufl. Lpz., 1924.

⁵ Вінсент з Лерину (псевдонім Peregrinus) – IV–V ст. Своє ім'я отримав від назви міста, а абацтві якого після бурхливого життя, він провів решту своїх днів. Відомий своїми творами *Commonotoria*, написаними приблизно 434 р., в яких формує та обґрунтовує методи розрізнення правдивого вчення та ересі.

⁶ Шифман И.Щ. Ветхий Завет и его мир. М., 1987. С.14.

⁷ Apokryfy Nowego Testamentu. Lublin, 1986. – с.33.

⁸ Apokryfy Nowego Testamentu. T.I., Lublin 1986. S.38.

⁹ Текст та коментарі за виданням: «Пастырь» Герм. М., 1997.

¹⁰ Имеются в виду преследования христиан при императоре Нероне, который обвинил их в поджоге Рима во время грандиозного пожара 64 г. Христиан подвергали изощренным пыткам и казням.

¹¹ То есть ко дню Второго Пришествия Христа и Страшного суда.

¹² То есть через крещение.

¹³ Во II в. среди христиан усилились сомнения в реальности скорого наступления Страшного суда (ср. Второе послание апостола Петра в Новом завете: «...явятся наглые ругатели... говорящие: где обетование пришествия Его? Ибо с тех пор как стали умирать отцы, от начала творения все остается так же». — 3:3-4).

¹⁴ Имеются в виду ветхозаветные пророки и праведники, которые провозвестили, согласно христианским верованиям, приход на землю Иисуса.

¹⁵ Ж.-Л.Гофф. Цивилизация средневекового Запада. М., 1992. С.302.

¹⁶ Текст за: Ярхо Б.И. Средневековые латинские видения. // Восток-Запад. Вып.4. – М., 1989. – С.50-53.

¹⁷ Більшість даних про цього письменника відсутня або суперечлива. Нижче наведені традиційні відомості про його життя.

¹⁸ Засновником цієї християнсько-стойцької течії був Монтан (середина II ст.) – протривала до VI ст. Це спрямування відоме передусім фаталістичним поглядом на людство, що поділялося на святих, які ніколи не грішать, та грішників, приречених на вічні муки без можливості покаяння.

¹⁹ Текст та коментарі за виданням: Тертуллиан. О плаще. СПб., 2000.

²⁰ Расхожие древние простонародные представления о чудесных свойствах разного рода животных, к которым прибегает здесь Тертуллиан, были чрезвычайно стойки и дожили до позднего средневековья, несмотря на то, что аргументированно опровергал их уже Аристотель (о «двуполости» гиевы см. Hist. anim., VI, 180; об «омолаживании» змеи – Ibid., VIII, 113).

²¹ Цитата из «Антиопы» Пакувия (Ribbeck O. Tragi-corum Romanorum fragmenta. Ed. III. Lipsiae, 1897. P. 86, t'g. IV). Пакувий, Марк (219~ок.130 г. до н. о.) – римский трагик, племянник знаменитого Энния. Эту же цитату в более полном виде находим у Цицерона (Declivin., 64 [133]). Согласно ему, подобным высокопарным образом выражался в «Антиопе» Пакувия некий кифарист Амфион, обращаясь к афинянам. Когда же те высказали недовольство темнотой его речи и попросили говорить яснее, Амфион выразил сказанное одним словом – «черепаха».

²² См. прим. 56.

²³ ... однако имя его величественно. – Греческое слово «хамелеон» (÷ ἰάδαεῦύι) буквально означает «земляной лев».

²⁴ ... даже зрачки вращаются. – Имеется в виду способность хамелеона вращать глазные яблоки независимо одно от другого (Ср. Arist. Hist. anim., II, 42).

²⁵ Пища у него от ветра. – Вероятно, это выражение следует понимать в том смысле, что хамелеон нуждается в чрезвычайно малом количестве пищи, т. е. «питается словно бы воздухом». Другой вариант понимания – видеть в данных словах указание на то, что хамелеон питается крылатыми насекомыми.

²⁶ Mart., III, 16; ср. Apul. Met., VII, 11.

²⁷ Сравнение Бога с художником или ремесленником, который созидает мир и человека в творческом акте, как заранее задуманное произведение, весьма характерно для всей ранней апологетической литературы, во многом ориентированной на позднюю Стою (См.: Бычков В. В. Эстетика поздней античности. М., 1981. С. 214-225). Однако для Тертуллиана, более других апологетов стремящегося к смысловой строгости своих аллегорий и максимальной соотносительности символического истолкования Писания с его буквой, отождествление Творца с гончаром (figulus) – нечто большее, чем просто литературно-художественный образ. В другом месте (Deearn. Chr., 9), опираясь, вероятно, на Быт., 2:7 («И создал Господь человека из праха земного...»), он прямо говорит о том, что тело человека в буквальном смысле создано из глины и до сих пор в несколько измененном виде несет следы своего происхождения (плоть человеческая, как некий элемент, схожа с землей, а кровь – с водой).

²⁸ Имеется в виду известная библейская история грехопадения Адама и Евы, вкусивших запретный плод с дерева познания добра и зла (Быт., 3:1-24).

²⁹ ... Лариссейский герой... – Речь идет о знаменитом Ахилле, возглавлявшем во время похода под Трою фессалийское племя мирмидонян (Ларисса или Лариса – город в Фессалии).

³⁰ ... отсюда и связь с именем, – ведь губы его были свободны от вкуса сосцов... – Возводя этимологию имени Ахилл к греческому фб чеЯлз – губы («и») таким образом оказывается и – privativum), Тертуллиан, конечно же, ошибается.

³¹ Имеется в виду мудрый кентавр Хирон, сын бога Сатурна, живший на горе Пелион, которому отец Ахилла Пелей поручил воспитание своего юного сына. Хирон выкормил будущего героя внутренностями львов, медведей и диких вепрей, а также обучил его верховой езде, игре на музыкальных инструментах и врачеванию (Apollod. III, 13, 6).

³² ... повзрослевший... – Досл.: «покрытый шерстью» (histricalus).

³³ Согласно мифическому преданию, мать Ахилла Фетида, зная, что ее сыну суждено погибнуть под Троей, если он присоединится к походу, спрятала Ахилла во дворец царя Ликомеда на острове Скирос. Там он под женским именем, облаченный в женские одежды, и жил достаточно долгое время среди царских дочерей (Apollod. III, 13,6-7; Hylm.Fab.96).

³⁴ ... его статуя в Сигее... – По сообщениям древних авторов, в малоазийском городе Сигее находилась гробница Ахилла (См., напр., Lucian. Chaeron. 23).

³⁵ Когда ахейцы узнали предсказание жреца Калханта, что без участия Ахилла поход на Трою окончится неудачей, они отправили за ним на Скирос Одиссея, Нестора и Аякса. Посланцы нигде не могли обнаружить Ахилла, но Одиссей додумался разложить перед собравшимися женщинами, среди которых были и дочери царя, украшения вперемешку с оружием и, предложив им выбрать себе подарок, неожиданно приказал своим воинам сыграть боевой сигнал. Испуганные девушки стали разбегаться и лишь одна из них схватила щит и меч. Это и был Ахилл, согласившийся после этого присоединиться к ахейскому войску (Apollod. III, 13,8; Hylm.Fab., 96).

³⁶ Тертуллиан имеет в виду Геркулеса, чье облачение в женские одежды ради удовлетворения похоти Омфалы (см. след. прим.) он считает более постыдным, чем «вынужденное» переодевание юного Ахилла, вызванное опасениями матери Фетиды за его жизнь.

³⁷ Омфала – царица Лидии, в рабство к которой

был продан, по распоряжению дельфийского оракула, Геркулес в наказание за убийство Ифита. По ее желанию героя одевали в женские одежды, причесывали и украшали как женщину, после чего он вместе со служанками пряд шерсть и занимался работой по дому. Сама же Омфала в это время облачалась в львиную шкуру Геркулеса и носила его дубину и лук (Ovid. Her., IX, 55 sq., Fast., II, 315 sq.; Stat. Theb., X, 646-649).

³⁸ Диомед – легендарный царь Фракии, сын бога войны Марса (Ареса). Один из 12 канонических подвигов Геркулеса заключался в том, что он, по поручению Эврисфея, должен был привести в Пелопоннес четырех свирепых кобылиц (вариант: жеребцов) Диомеда, которых фракийский царь кормил мясом захваченных чужеземцев. Одолев Диомеда и бросив его самого на съедение коням-людоедам, Геркулес выполнил поручение (Apollod. II, 5, 8; Hygin. Fab., 30; Diod.Sic. IV, 15; Eurp. Alces., 483; Her., 380 исл.).

³⁹ Бусириис – царь Египта, сын бога Нептуна (Посейдона). После того как в стране несколько лет свирепствовали засуха и голод, кипрский прорицатель Фрасий предсказал Бусириису, что бедствие прекратится, если каждый год в жертву Зевсу будет приноситься один чужеземец. Бусириис начал с самого Фрасия и продолжал жертвоприношения до тех пор, пока в Египте не появился Геркулес. Позволив связать себя и подвести к жертвенному алтарю, герой разорвал путы и убил Бусирииса, его сына, а также всех находившихся поблизости жрецов (Apollod. II, 5, 11; Hygin. Fab., 31 и 56; Diod. Sic. IV, 18; 27).

⁴⁰ Гернион – живший на далеком острове Эрифия силач, обладавший тремя головами, шестью руками и тремя туловищами, сросшимися в поясице. Совершая очередной подвиг, Геркулес похитил его знаменитых коров, убив при этом пастуха Эвритиона, двуглавого пса Орфа, а затем и самого Герниона (Hes. Theog., 287-294; Hygin. Fab., 30).

⁴¹ Уничтожение лернейской гидры – порожденного Тифоном и Ехидной ядовитого чудовища с девятью зменными головами, одна из которых была бессмертна, – стало вторым подвигом Геркулеса на службе у царя Эврисфея (Hes. Theog., 313 sq.; Hygin. Fab., 30; Apollod. II, 5, 2).

⁴² ... для того, быть может, чтобы после уничтожения чудовищ эти стрелы скрепляли венок. – Т. е. превратились всего лишь в придаток украшений Омфалы (ирония).

⁴³ Телин – род благовоный.

⁴⁴ Текст та коментарі за виданням: Григорий Богослов. Собрание творений в 2 т. Минск-М., 2000.

⁴⁵ Текст з оригінальними коментарями Максима Сповідника (VII ст.) подається за виданням: Дионисий Ареопагит. О церковной иерархии. Послания. СПб., 2001.

⁴⁶ Этот святой Поликарп Смирнский стал епископом Церкви в Азии, будучи слушателем святого Иоанна Евангелиста, как говорит Иринея в третьей книге слов «Против лжеименного знания», и скончался мучеником от огня. И у самого божественного Поликарпа есть послания к Филиппийцам. Это послание блаженного Дионисия содержит много удивительного и странного о солнечном затмении во время распятия Христова.

⁴⁷ «Будет изблечено» – по-разговорному; так ведь и синтаксис. («Идола» сказано вместо «подобие»).

⁴⁸ Речь идет о софисте Аполлофании, бывшем товарищем великого Дионисия, ноносившем его как ставшего христианином и говорящего против эллинов: ведь и человеческая мудрость происходит от Бога.

⁴⁹ Эту фразу надо так построить: «Я не говорю уж о вере многих, приземленно и страстно приверженных словам или страстям поэтов».

⁵⁰ Знанием сущих он назвал понимание движения небес и постижение устройства других частей творения, – согласно одному из правил философии, гласящему: познать как существует сущее. Изречение же апостола, высказанное в Первом послании к Коринфянам, таково: «Поскольку ведь мир своею премудростью не познал Бога в премудрости Божией» (1 Кор. 1:21). То есть, ясно, что под премудростью он понимал уяснение гармонии и устройства твари. Заметь, что знание сущего называется философией, каковую апостол в Первом послании к Коринфянам называет премудростью Божией. [В начале он ведь сказал о цели, соответственно которой он не писал ни против эллинов, ни против других язычников.]

⁵¹ Он сказал, что причиной всего, исходя из представлений эллинов, надо считать Бога: уже из этого следовало бы познать все определившего Бога, – повелевшего солнцу и луне иметь часы дня и всему кругу небесному обращаться, то есть двигаться с востока на запад. Хотя они и не увлекаются охватывающим их небом – небо ведь и неизменная сфера

неподвижных звезд обращается циклически с востока на запад, – сами солнце и луна движутся навстречу всему с запада на восток. И так, в первую очередь, познается и заслуженно становится предметом удивления Творец всего и Повелитель. Бог. Это мы разьяснили – против Аполлофания, заявляющего, что небо не остановилось тогда вместе с солнцем; выше этого, в предисловии, мы сказали об этом точно. [Он говорит о звездном порядке, останавливаемом по воле Божией и не движущемся вновь, когда захочет, – как то было при Иисусе Навине и Иезекииле.]

⁵² Здесь он рассказывает о том, что было при Иисусе Навине, а напоминает эту историю святому Поликарпу для того, чтобы тот пересказал ее Аполлофанию. Ведь он говорит: «Скажи ему: Знай, что Бог, когда солнце и луна были диаметрально друг другу противоположны, и солнце уже заходило, приказал светилам стоять на месте, и они стояли, остановленные некоей невыразимой силой Виновника их бытия, Бога. И все стояло неподвижно вместе с двумя светилами, ибо ни небо, ни прочие звезды не перемещались, но стояли вместе с двумя светилами неподвижно. И не на малое только время остановился ход всего и движение, но на целый день, так что был при Иисусе Навине день удвоенный, из двадцати четырех часов каждый, как ясно говорит это Иисус Сирах в гимне отцам (Сир. 46:4)». Потом он прибавляет: «Если же Аполлофаній скажет: “Это невозможно, ибо не остановились тогда вместе с двумя светилами небеса и остальные звезды, но двигались”, – отвечай ему так: “Прежде всего подобает тебе обратиться к истинному Богу и Его разуму, движущему объемлющее светила небо и оставляющему неподвижными объемлемые им светила. Это ведь требует большей силы – при движении неба и прочих звезд оставлять неподвижными солнце и луну, а не разом двигать вместе все, что всегда во взаимосвязи соотнобращается”».

⁵³ Он говорит ведь, что небо оставалось неподвижным (это ведь он назвал «все») во время остановки солнца и луны. Намного же, говорит он, более удивительно было бы, если бы небо двигалось (его ведь он имел в виду, говоря «все», «большее» и «объемлющее»), солнце же и луна (это ведь «объемлемое») не двигались вместе с объемлющим.

⁵⁴ Он добавил «почти», поскольку тройным по протяженности тот день не был (ибо он состоял из тридцати двух часов): десять часов – от восхода до

времени, когда это произошло, когда было дано знание, десять – до момента, когда солнце попятилось назад на восток, и двенадцать до окончательного заката. Этот образ здесь, в слове, он и использовал, сказав: все небо вместе с солнцем на протяжении двадцати четырех часов совершало это сверхъестественное движение в обратную сторону, или же одно солнце?

⁵⁵ То, о чем так сказано, пойми как происходящее в нарушение законов природы. В самом деле, все возвращается и движется в обратных направлениях, отступая, благодаря этим превосходящим понимание поворотам кругом, назад на такой же промежуток времени. Об этом и в 4-й книге Царств говорится, и особенно в переводе Симмаха, и во 2-й Паралипоменон.

⁵⁶ Годовое движение солнца совершается пятью образами: во-первых, это северное восхождение, то есть – время от весеннего равноденствия до осеннего тропика; во-вторых, северное схождение – от того момента до момента осеннего равноденствия; в-третьих, схождение южное – от равноденствия до северного тропика; в-четвертых, отсюда вновь южное восхождение до равноденствия; и пятое – противоположное всему. Рассказав о пятиобразном движении, посредством прибавления члена, прибавляя его, он показал знакомое и обычное. То, что отец говорит здесь, надо понять так. Предположим, что солнце в некий день в час восхода полностью находится в первой части знака Овна, не имеющей минут. Возвратиться в ту же самую часть Овна ему было невозможно, не совершив предписанное ему пятиобразное движение, то есть – через триста шестьдесят пять дней с четвертью. Итак, за десять часов, начиная с двенадцатого, в котором оно находилось, до места, где оно совершило восход, то есть до первой части Овна, воспятившись в нее, оно как бы совершило пятиобразное движение, то есть путь годового обхождения. А за остальные десять часов после возвратного движения, оказавшись на месте, на котором было, когда было дано знамение, – предположительно сказать, в одной с половиной части Овна, – подобным же образом исполнило пятиобразное движение, возвратившись, как он сказал «точно назад». Невозможно ведь, чтобы оно вновь оказалось в этой одной с половиной части Овна, единожды выйдя из нее, кроме как спустя все дни года, как сказано.

⁵⁷ Сказано вместо «историях».

⁵⁸ Митру персы называют солнцем. На продолжительность этого дня он указал словом «тройному». И заметь при этом, что отец говорит, что тьма во время распятия Господня от шестого часа до часа девятого была по всей земле.

⁵⁹ По-видимому, он говорит об Иллиополе в Египте; они ведь оба там тогда еще учились.

⁶⁰ Говорят ведь, что не иным образом происходит солнечное затмение, как только если луна заслонит солнце.

⁶¹ Обрати здесь внимание на объяснение предмета недоумения, согласно евангелисту Луке. Никто ведь кроме него не объяснил странность того, как произошло чудо. Божественный Лука сказал, что от шестого часа настала тьма во время распятия Господня от солнечного затмения (Лк. 23:44-45), и все сомневаются, как это он назвал это затмением, когда была четырнадцатая луна и не происходило совмещения солнца и луны. Ведь почти все экзегеты, жившие многое время спустя сочли, что солнце само прекратило испускать свои лучи на три часа до девятого часа. Применительно к этому случаю и говорится о странном образе затмения. Он же говорит, что луна будучи четырнадцатой после восхода (ведь это не было время схождения) в шестой час настигла солнце и покинула его с восточной стороны солнечного диска, откуда она и подошла, а подойдя, наплыла на него, и, остановившись, почти весь его диск затенила. Подобало бы, если бы это было обычное затмение, с одной и той же стороны произойти и затемнению и очищению. Поскольку когда луна находит на солнце – скажем, с востока – закрывает сначала восточную часть солнечного диска, на которую начинает наплывать. Оттуда же, с восточной части, начинается и очищение солнечного диска: когда луна движется на запад, то первой при прохождении и пробегании солнца открывает ту сторону, которую первой закрыла, то есть восточную. При страдании же Спасителя произошло не так, но наоборот. Ибо, придя с востока, луна заслонила солнце и закрыла весь его диск. А затем не пошла дальше на запад, но попятилась вновь на восток, и обнажила первым делом западную сторону солнечного диска, ибо отошла к противоположному краю солнца, на восток. Так что больше затемнения и очищения солнца с одной и той же стороны не бывало. И Флегон, эллинский летописец, тоже вспоминает это затмение, бывшее во время сто третьей Олимпиады, в тринадцатой книге «Хронографий»,

говоря, что оно произошло не обычным образом, но он не описал как. И наш Африкан в пятой книге «Хронографий», и Евсевий Памфил в своих сочинениях упоминают это узатмение.

⁶² Поснов М.Э. История Христианской Церкви. Брюссель, 1964. С.106.

⁶³ Текст та коментарі за виданням: Цветочки славного мессера святого Франциска и его братьев. СПб., 2000.

⁶⁴ Ср. Быт. 1:22.

⁶⁵ Св. Людовик IX Благочестивый, король Франции, сын королевы Бланки, родился в 1226 году. Проводил светскую и духовную реформы. Отличался исключительной набожностью, совершал паломничества по многим святым местам. О встрече св. Людовика К и бр. Эгидия в 1250 году Мариано в «Компендиуме из хроник» писал: «И среди прочего был он (Людовик) неузнанным в странствии, и посетил он названные области в пределах апостольских, и все монастыри св. Франциска в Ассизи, а оттуда, придя в Перуджу, посетил бр. Эгидия, третьего (брата) св. Франциска» (Arch. Franc. Hist. T. II. P.)

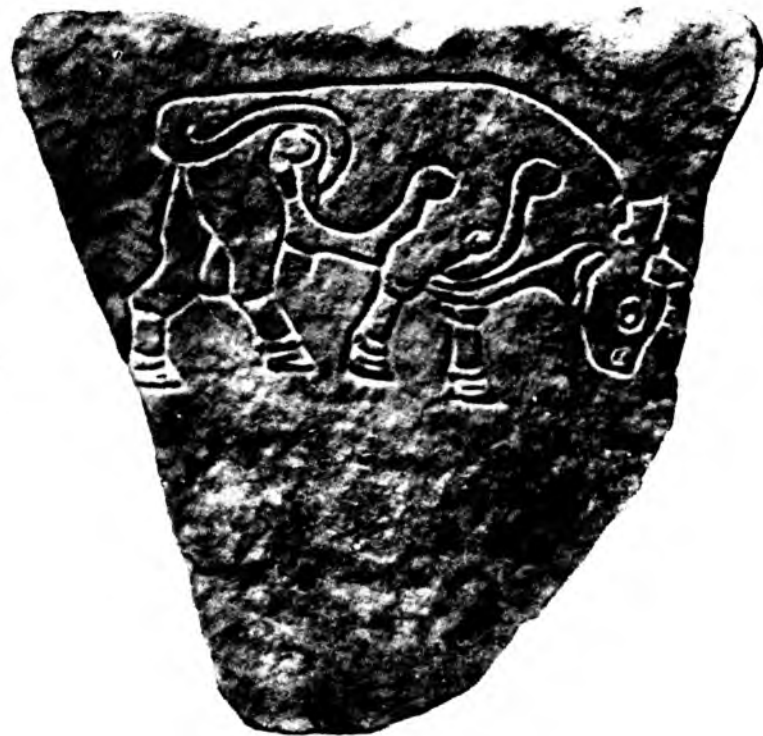
⁶⁶ Св. Бонавентура в «Большой легенде» о нем пишет: «Среди них третьим избранным называется

святой отец Эгидий, муж от Бога, и светлой памяти достойный» (S. Bon. Op. Omn. T. VIII. P. 510).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Августин Святій. Сповідь / Пер. з латини Ю. Мушака. К.: 1996.
2. Апокрифические апокалипсисы. СПб. 2000
3. Апокрифы древних христиан. М.: 1989.
4. Бычков В.В. Aesthetica Patrum. Эстетика Отцов Церкви. М.: 1995.
5. Лаба В. Патрологія. Львів, 1998.
6. Лезов С.В. История и герменевтика в изучении Ветхого Завета. М.: 1996.
7. Свенцицкая И. Апокрифические евангелия. М., 1996.

РОЗДІЛ II

РАННІ ФОРМИ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ
ЕПІКИ

Ранні форми епосу

1. КЕЛЬТСЬКИЙ ЕПОС

Ірландські саги

Загальна характеристика ірландських оповідей як ранніх епічних творів

"Викрадення бика з Куальнге"

Рождение Кухулина

Повесть о Байле Доброй Славы

2. ІСПАНСЬКІ САГИ

О Торстейне Морозе

3. ЕДДИЧНА ПОЕЗІЯ

історія рукопису "Старшої Едди"

Відбиття міфологічного світосприйняття в міфологічних піснях "Старшої Едди"

Песни о богах. Прорицанне Вельвы

Виправа по молот

історія та героїчні пісні "Старшої Едди"

Вторая песнь о Гудрун

4. ПОЕМА ПРО БЕОВУЛЬФА

історія рукопису

Особливості створення поеми як зразка усної народної творчості

Наративні рівні поеми "Беовульф"

"Беовульф" як історія

"Беовульф" як поезія

Особливості поетики твору

Система цінностей в поемі

Беовульф (із скороченнями)

Постмодерністське переосмислення сюжету про Беовульфа

Дж. Гарднер. Грендель (уривки)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Ранні форми епосу

...Героїчний епос розвивається як безпосереднє продовження традицій архаїчного оповідного фольклору докласового суспільства, спочатку на підставі взаємодії героїчної пісні-казки та первісного міфологічного епосу про першопредків – культурних героїв. Лише після того, як досвід державної консолідації завдав рішучого удару міфологізуванню історичного минулого, найважливішим джерелом епічних оповідей стають історичні або квазі-історичні перекази про міжплемінні війни, переселення, видатних військових ватажків тощо...

... На відміну від казки героїчний епос формується в процесі етнічної консолідації, розвивається та розповсюджується в ході етногенезу та розселення племен; відтак, він менш проникливий для міжнародних впливів.

Героїчний епос як жанр сформувався ще в усній традиції, і багато пам'ятників книжкового епосу зберегли сліди усної імпровізаторської техніки.

Героїчний епос спочатку виник в добу розкладу первісно общинного ладу, можливо, на стадії так званої військової демократії, в період посилення міжплемінних війн та утворення тимчасових військово-політичних союзів під егідою того чи того племені. Створення образу богатиря вимагало певного ступеня виділення особистості з первісної спільноти, а поява епічного тла була б неможливою без подолання родоплемінної замкненості. Героїчний епос зберігається та розвивається в античному та феодальному суспільствах за умов часткового збереження патріархальних уявлень, за яких типове для епосу зображен-

ня людських стосунків як кровних, родових могло ще не бути свідомим художнім прийомом. Спогади про первіснообщинні звичаї та правові норми складають субстрат епічних ідеалів. Для розуміння генези героїчного епосу та процесу його поступового розвитку з фольклорної стихії докласового суспільства дуже істотно виділення серії архаїчних епічних пам'ятників, що їх можна умовно віднести до **ранніх форм епосу**...

Архаїчні епічні пам'ятники склалися до чіткої державної консолідації народностей – носіїв епосу, а відтак вони широко користуються мовою міфу. Героїка виступає в них у казково-міфологічній оболонці, епічні вороги мають вигляд фантастичних чудовиськ, а богатирі сполучають воїнську звитягу з властивостями шаманів, чаклунів, зрідка царів-жерців. В сюжетах є релікти діянь культурних героїв, а головними темами залишаються **боротьба з чудовиськами, героїчне сватання до нареченої та родова помста**...

...Основними персонажами давньоскандинавського книжкового епосу поруч з героями-богатирами є самі боги – Один, Тор, Бальдр, Локі та інші. Проте в міфологічних еддичних піснях та переказах “Молодшої Едди” в образах богів насамперед підкреслені функції культурних героїв: Один виступає як культурний герой – творець та шаман (жрець), Тор – як героїчний борець, що захищає богів та людей від чудовиськ, Локі – як негативний варіант культурного героя..., міфологічний крутий-трікстер та порушник спокою... Один – здобувач-крадій священного меду (джерела шаманської та поетичної наснаги) та магичних рун, носій мудрості, магії та пророцт-

ва... Локі – вічний здобувач (за допомогою викрадень та трюків) міфологічних цінностей у карликів та велетнів для богів, у богів для велетнів тощо, “оператор” їх вічного циркулювання...

Один, Тор та Локі водночас уявляються як предки, причому Один – батько головних богів, а Локі – батько хтонічних чудовиськ (Фенрір, Хйоль, Йормунганд, восьминогий кінь Слейпнір). Безпосереднім предком людей та соціальних станів в “Едді” виступає бог Геймдалль, щільно пов'язаний зі світовим деревом – ясенем Ідрассілем, проте боги Один, Хйонір та Локі також беруть участь в оживленні деревних прообразів людей...

Загалом, в архаїчній епіці в цілому культурний герой – здобувач та деміург – постать, що, за деякими винятками, відмирає, хоч пережитки цього найдавнішого міфологічного типу цілком очевидні. Але культурний герой вищої формації – захисник “справжніх людей”, культури та космосу від “нелюдей”, хтонічних чудовиськ, велетнів та природного хаосу – займає в архаїчній епіці міцні позиції, а пережитково продовжує функціонувати і в низці пам'ятників, які ми умовно називаємо класичними...

Для архаїчної епіки типова суто міфологічна постать “матері”, або “хазяйки” демонських богатирів... З цими персонажами можна порівняти ...у більш розвинених епосах королеву Медб в ірландських сагах, матір Гренделя в “Беовульфі”...

Велетні та хтонічні чудовиська виступають в архаїчних епосах інколи як зберігачі вогню, небесних світил, культурних рослин та чудесних предметів, які здобувають герої, але набагато частіше – як військові вороги, викрадачі жінок та руйнів-

ники, загалом і в цілому як представники хаосу, котрі борються проти космосу...

В архаїчній епіці часто виступає певна, доволі міфологічна дуальна система племен, що ворогують: “свого” – людського та “чужого” – демонського. Таке протиставлення анітрохи не перешкоджає тому, що в епосах згадуються та фігурують ще інші міфічні “світи” та “племена”, але на передній план висунуті саме ці два “племені”, які перебувають у стосунках постійної ворожнечі... Боротьба між двома племенами і конкретизує захист космосу від хаосу...

Те, що архаїчна епіка утримує з традиції власне первісного міфологічного епосу про першопредків – культурних героїв, слугує насамперед створенню епічного тла міфологічними засобами (герой осмислюється як міфічний предок, той, хто влаштовує життя та захищає людський світ від хтонічних сил, космос від хаосу), тоді як самі сюжети більшою мірою пов'язані з богатирською казкою. Від богатирської казки, зокрема, йде ланцюг епізодів поетичної біографії богатиря, а також його героїчно-непоступливий характер.

В героїчній епіці герої мають здебільшого божественне чи чулесне походження... Сігурд та Хельгі, що стоять на межі архаїчної та розвиненої епіки, в деяких варіантах – онуки Одина; те ж саме можна сказати і про ірландського Кухуліна – сина Луга (або плода інцестуального шлюбу Конхобара та його сестри). В розвинених епосах божественне походження та чудесне народження необов'язкові... Безпосередньо ініціаційний характер мають... отримання Кухуліном імені після вбивства лютого пса коваля, а також навчання його

військового мистецтва у Скатах, випробування, яким піддає героїв ірландський чарівник Курої..., тощо. Першим подвигом, скоєним в юному віці, часто є помста за батька... Родова помста може виступити важливим стимулом до дії і в наступних пригодах героя.

Ми знаємо, що вельми важливою ланкою поетичної біографії героя є "героїчне сватання". Ця тема дістає розвитку у переказах про... Сігурда (його героїчне сватання "для іншого" – Гуннара – складає підґрунтя головної колізії), про Кухуліна тощо. Історії викрадення та повернення викрадених жінок посідають величезне місце в... скандинавському (з міфологічними піснями включно) та ірландському епосах. В ірландському епосі та в скандинавських піснях про Хельгі та Вйолунда розробляється також мотив кохання героя та сіди (феї) або валькірії...

В архаїчній епіці тип богатиря-воїна та героїчний характер конституювалися не остаточно, герой діє не лише силою, а й чаклунством... В міфологічних піснях "Едди" Один у вигляді збожествленого вождя-шамана певною мірою протистоїть Тору як богу-богатиру, наділеному надзвичайною силою.

В жартівливій "Пісні про Гарбарда" Один та Тор навіть зіштовхуються між собою як підступний хитрун та простак-силач, але таке загострення не поширюється на інші пісні та перекази.

Зрозуміло, в героїчних піснях "Едди", які можна вважати героїчною класикою, Сігурд, Хельгі та інші герої – вже типові богатирі-воїни...

... Героїчний характер призводить до богоборчості саме в архаїчній епіці, в якій

так чи так присутнє міфологічне тло. Різноманітні конкретні найдавніші міфологеми, що лежать у підмурівку богоборчих епізодів в архаїчних епосах, самі по собі не пов'язані з героїчними характеристиками богатирів, але в епосах набувають саме такого додаткового мотивування. Богоборчі мотиви, підкреслю ще раз, специфічні для частини архаїчних епосів і малохарактерні для епосів класичних.

Навіть на найраннішій стадії героїчного епосу досить чітко виявляється національна своєрідність, точніше, своєрідність ареальна, етнічна. Вона, зокрема, виявляється в самому ступені архаїчності та формах її прояву, у відбитті різних господарчих устроїв, племінних організацій, ритуально-міфологічних традицій, тощо...

(Е.М.Мелетинский, «Введение в историческую поэтику эпоса и романа», М., Наука, 1986, «От мифа и героической сказки к эпосу. Ранние формы эпоса» С.62-78).

1. КЕЛЬТСЬКИЙ ЕПОС

Ірландські саги

Ірландія має багату фольклорну традицію. Історія цього острова невіддільна від світу ірландських середньовічних саг, що потрапили на сторінки рукописів після утвердження у цій місцевості в V ст. християнства і дійшли до нас через усі перепони та непрості обставини, які неодноразово загрожували самому існуванню кельтської культури.

Слово *сага* (яке взагалі не ірландського походження) увійшло в ужиток лише у

Новий час. Самі ірландці називали свої оповіді словом *scel* "повідість", "історія". Нищівні напади вікінгів, загарбницькі походи лицарів-норманів, часи англійського панування в Ірландії призвели до загибелі величезної кількості рукописів. І все ж у Європі, хоча б як це було дивно, література середньовічної Ірландії поступається за своїм багатством лише грецькій та латинській. З VI по X ст. у Ірландії постійно трудилося не менше сотні скрипторіїв, діяльність яких далеко не зводилася до переписування текстів релігійного змісту. Рукописи більш пізнього часу переважно походять від праваріантів, що виникли саме у ту епоху, та все ж важко навіть уявити собі, скільки ниток традицій перервалося і було втрачено.

У розпорядженні дослідників є списки саг, які датуються X ст. і в яких згадано близько двохсот назв, а загальна кількість історій, якою мав володіти вищий за рангом поет (*оллам*), визначається цифрою 350. 250 з них вважались "головними" (*primscela*), а 100 – "вступними" або "передуючими" (*remscela*). Це перший з принципів класифікації саг, якого дотримувалися ірландські поети, що звалися філідами. Другим принципом був розподіл саг за сюжетами: сватання, викрадення, руйнування, видіння і т.д. Вже у Новий час до них додався третій принцип: віднесення саг до одного з так званих циклів – уладського, циклу Фінна, міфологічного та історичного, або, інакше, королівського.

Природно припустити, що вже в найранніші часи ірландські поети усвідомлювали розподіл саг на декілька великих груп в залежності від того, які в них використовувалися типи персонажів і колізій. На цю

думку наводить і таке, висловлене, правда, не в перші віки християнської культури, твердження: "Той не філід, хто не узгоджує і не пов'язує між собою саги". Та все ж жодних прямих вказівок на певне впорядкування саг за циклами у ранньоірландській традиції не існує. Скоріше, філіди бачили у сагах якесь інше внутрішнє джерело упорядкування, яке важко виявити сучасним поглядом. Автори одного з серйозних досліджень кельтського минулого вважають, що це джерело – у довго утримуваній сагами релігійно-магічній ролі і твердій прив'язці до певних моментів буття. Характерно, що тексти переказів насичені нагадуваннями про те, що виконання саг за обставин, схожих на сюжетні, може принести успіх у справі. Це міркування є суттєвим, але не може бути єдиним ключем і застосовуватися до всіх саг однаковою мірою. Так чи так, але деякі з них все-таки демонстрували тенденцію до природної циклізації до утворення єдності більш високого рівня. На прикладі найвідомішого ірландського епосу, "Викрадення Біка з Куальнге", ми бачимо, що деякі оповіді могли зливатися одна з одною, а інші неначе підлаштовуватися до основних сюжетних колізій головного тексту. Варто лише зауважити, що деяка надсагова єдність, помітна в одних випадках, зовсім не відчувається в інших. Буває й так, що сутнісний зв'язок можна віднайти між сагами, що належать взагалі до різних циклів.

Звичайно, погляд на ірландську традицію через призму розподілу на цикли є достатньо умовним. Стосовно різних часток спадщини середньовічної Ірландії саме слово "цикл" не може розумітися однаково чиним. Культура цієї країни, зафіксо-

вана в рукописах, перебувала у постійному становленні, переживала складні і багато в чому своєрідні процеси. Однак сама ця складність, переплетення архаїчності та новацій, творчої активності та дотримання багатовікових канонів і роблять знайомство з ірландською традицією достатньо привабливим як для фахівців, так і просто для зацікавлених читачів.

(За С.В. Шкунаєвим / Предания и мифы средневековой Ирландии. Под ред. Г.К. Косикова. – М., 1991.)

Кельтський шолом

Загальна характеристика ірландських оповідей як ранніх епічних творів

...Виникає питання, що ми маємо на увазі, вживаючи терміни [ірландські] “міфи” та “легенди”? Під міфами ми маємо на увазі розповіді про богів, що стосуються таких подій, як (світо)творення, стосунки між богами, їхні битви з гігантами,

демонами та іншими подібними супротивниками, а також їхньої ролі у формуванні пейзажу. Під легендами маються на увазі розповіді про історичних осіб, місця, предмети чи події, в яких нерідко є понадприродні елементи.

Джерелом наших знань щодо ірландської міфології є середньовічні документи. Коли вони писалися, ірландці стали християнами і більше не шанували стародавніх богів. Проте їх не забули, а просто низили до рівня доісторичної раси, “племені богині Дану”, належність якої до людей – це лише тонка машкара. Наприклад, одним з їхніх ватажків був Дагда, саме ім’я котрого означає “добрий бог”. Середньовічні мешканці Ірландії вірили й в інші доісторичні раси, і до цих вірувань вони додавали елементи, що походили з Біблії, апокрифів та класичних авторів.

Основне населення середньовічної Ірландії складало гельські, або гойдельські кельти, від яких пішли гельські шотландці. Кельти вірили, що вони відняли острів у “племен богині Дану”, і дія значної кількості легенд відбувається в гельський період. Ці легенди належать до трьох великих циклів:

а) уладський цикл, в якому розповідається про діяння Червоної Гілки та, зокрема, їхнього головного героя, Кухуліна;

б) цикл Фінна, в якому йдеться про подвиги Фінна МакКула та Фіанна;

в) королівські цикли, де головними героями є Конн Ста Битв та Кормак МакАрт.

Важко визначити, де в цих творах закінчується легенда і починається історія. Цикл Фінна здається повністю міфологічним, але в решті циклів можуть бути елементи справжньої історії.

Паралельно з ірландськими легендами існували легенди стародавніх бриттів; сліди їхніх богів, так само евгемеризованих, як ірландські, можна знайти у середньовічній уельській традиції. Вірування континентальних кельтів були також подібні, наскільки можна судити з нечисленних згадок в античній літературі та з інформації, отриманої завдяки археологічним дослідженням. Наприклад, у ірландців був бог Луг, аналогічний богу Ллеу у бриттів та Лугосу у континентальних кельтів...

(Cohlan Ronan, *Irish Myth and Legend*, 1985, p.5-6)

Історія та легенда у центральному творі уладського циклу – “Викрадення бика з Куальнге”

...Час дії саг уладського циклу та, зокрема, “Викрадення бика з Куальнге”, яке [традиційно] відносили до порубіжжя нашої ери, немов вміщували поміж двох епох. Про першу з них розповідається в оповідях, які ще повністю належать міфологічній традиції, щоправда, викладеній мовою вже іншої свідомості. Послідовність подій, що відносяться до цього часу, не є, по суті, історичною, – це послідовність актів творіння, в результаті котрих Ірландія здобула свій вигляд, а її мешканці стали власниками певної суми сакральних та профанічних цінностей. Ці акти творіння описуються у жорстких рамках, якими для упорядників відомої “Книжки Завоювань Ірландії” стали остаточно розроблені в їхній час (бл. XI ст.) принципи переліку “рас”

завойовників острова, що йшли на зміну одна одній шляхом військових зіткнень або через інші причини. Таких “рас” традиційно налічується п’ять..., і лише після них, тобто шостими, до Ірландії прибули предки її історичного населення, сини легендарного Міля (або Міліда)...

...Життя саг... в рукописній традиції розпочалося близько VII ст. Події, про які в них оповідається, вміщувалися самими ірландцями на рубежі нашої ери, тобто віддалені від зазначеної дати на сім століть. Появу усних переказів про ці події більшість науковців, виходячи скоріш із здорового глузду, ніж з надійних доказів, відносять до II–IV ст. ... Ми маємо на увазі, що традиційна прив’язка “світу саг” до хронологічної шкали певною мірою обгрунтована. Так це чи ні? Відповісти на це питання очевидно можна лише рухаючись вже торованим шляхом, що його колись намітив Шліман, інакше кажучи, вийшовши з хибного кола даних самої традиції та звернувшись до матеріально зафіксованих свідчень минулого. Такі спроби робилися не раз, і їх результати з розвитком археологічної науки стають дедалі вагоміші. Взяті разом, вони дозволяють побачити свого роду матеріальний “негатив” текстів, які дійшли до нас. Якщо взяти зріз цього негативу близько рубежа нашої ери, виявляється, що він доволі точно відповідає відомостям саг. В той час дійсно існувала оспівана як резиденція короля Конхобара Емайн Маха в Уладі; Тара, яка вважалася резиденцією верховного правителя Ірландії; Круахан – столиця Коннахта – та багато інших поселень. Рівень матеріальної культури в цілому, а також у численних деталях відповідає в цей період такому,

який ми зустрічаємо в оповіді про “Викрадення бика з Куальнге”. Це стосується зброї та способу ведення бою..., деталей одягу, устрою колісниць тощо. Отже, ірландські саги уладського циклу дійсно мають відношення до того відтинку часу, куда їх вміщує традиція.

Проте “світ саг” та самі саги – далеко не те саме. Не можна проводити прями аналогії від усвідомленої нами історичної визначеності його матеріального наповнення до персонажів та подій, зображених в самих сагах...

... Як відомо, королева Медб та король Айліл, вирішивши здобути собі чарівного бика, що належав уладові Дайре, збирають для воєнного походу війська чотирьох королівств Ірландії. Разом з самим Уладом, північним королівством, їх, таким чином, виявляється п'ять... Якщо шілко очевидно, що чотирма королівствами вважалися Улад на півночі, Коннахт на заході, Лейнстер на сході та Мунстер на півдні країни, то щодо п'ятої частини виникають сумніви. Логічно було б припустити, що нею була центральна частина країни. Справді, ми знаємо про існування такої області, що мала назву Міде, тобто якраз область центру...

...Насамперед, з'являється можливість якщо не об'єднати, то якось узгодити дві основні ... точки зору на зміст саги “Викрадення бика з Куальнге” – умовно кажучи, історичну та міфологічну. Серія героїчних переказів про Кухуліна, здійснені ним найзначніші подвиги та перенесені випробування оформилася у національний епос на тлі головного діяння, що надає їм всім смисл, – захисту найбільшого скарбу Улада, бика Дайре. Цей головний подвиг, який проходить крізь все, що він здійснив,

був закладений в самому імені Кухуліна [“пес Кулана”] та історії про те, як він його отримав. Ще хлопчиком він прямує по слідах пошту короля Конхобара та змушений битися з гігантським псом, який стежить череди та багатства, що належать ковалеві Кулану. Перемігши пса й тим самим залишивши володіння коваля без захисту, він дає обітницю до певного часу самому нести замість пса варту службу. Вся доля Кухуліна, яка розгортається вже на тлі цілого королівства, служить своєрідним справдженням цієї обітниці – адже саме він один, коли всі уладські воїни і сам Конхобар вражені страшною хворобою, захищає кордони свого краю та зберігає від угону череди уладів та самого Бика, Донна Куальнге. Весь героїзм та чоловіча сила, якої тимчасово позбавлені герої королівства, зосереджені в Кухуліні і слугують порукою збереження найбільшого здобутку королівства. Тема захисту його кордонів від військ королеви Медб надавала ідеальну можливість нанизувати один на один подвиги-двобої юного воїна...

(Шкунаев С., «Похищение быка из Куальнге» и предания об ирландских героях. В кн. *Похищение быка из Куальнге*, М.: Наука, 1985, с. 382–444).

Рождение Кухулина

Однажды, когда Конхобар вместе со своими самыми знатными воинами находился в Эмайн-Махе, случилось вот что. Налетели на окрестные поля птицы неведомой породы и стали пожирать все плоды, злаки, траву, всю зелень до самого

корня, так что остались после них лишь сухая земля да голые камни. Великая печаль охватила уладов при виде того, как погибает от этих птиц все пропитание их. И они решили снарядить девять колесниц, запрягши в них самых быстрых коней, какие только были в Уладе, чтобы пуститься в охоту на птиц. Выехал на охоту и сам Конхобар, и сестра его Дехтире с ним; она в ту пору была уже взрослой девушкой и служила ему возницей. Выехали также и другие герои и возницы уладов, в том числе Брикрен, сын Карбада.

Тогда птицы, улетаая от них, устремились в сторону горы Фуат и равнины Муртемне, к Эдман, к равнине Брега. Прекрасная была стая, улетающая от уладов. Во главе ее как вожак неслась большая птица, величайшая, прекраснейшая в мире. Девятью двадцать было число всех птиц: они разделялись на пары, каждая из которых была соединена цепочкой из светлого золота. Двадцать же птиц прекрасной раскраски летели впереди других при каждой переправе, и каждая пара их была соединена цепочкой из красного золота.

Затем птицы исчезли из глаз уладов, и никто не знал, куда они девались, кроме трех птиц, которые полетели на юг. Улады устремились вслед за ними, но тут настигла их ночь, так что и эти три птицы скрылись от них.

– Распряжем наших коней и поставим вместе колесницы, — сказал Конхобар. — Пусть кто-нибудь пойдет на разведку, поискать, не найдется ли какого-нибудь жилища или пристанища для нас на эту ночь.

Пошли Конал Победоносный и Брикрен на разведку. Недолго пришлось им бродить: вскоре заметили они одиноко сто-

ящий дом, не очень большой, с виду недавно построенный и крытый белыми птичьими перьями. Он был внутри вовсе не отделан и ничем не убран; не было в нем даже поластей и одеял. Только задний угол был приспособлен под кухню. Не было видно в доме никаких ценных вещей и даже ничего съестного. Двое хозяев, муж и жена, сидевшие в доме, ласково приветствовали вошедших.

Конал Победоносный и Брикрен вернулись к Конхобару и другим уладам и рассказали им все, что видели и разузнали.

– Какая польза нам идти в этот дом? Нет там ничего путного, даже пищи никакой. Да и мал он, чтобы приютить нас всех.

Все же улады решили направиться в этот дом. Они вошли в него все, сколько их было, поместились в нем со всеми своими конями и колесницами, и оказалось, что все это заняло очень мало места в доме. И они нашли там вдоволь пищи и одеял, всякого удобства и приятности; никогда еще не случалось им лучше проводить ночь.

После того как они с удобством там расположились, они увидели в дверях мужа, с виду юного, необычайно высокого роста, с прекраснейшим в мире лицом. Он сказал им:

– Если вы считаете, что уже пришло время для ужина, то он будет вам сейчас подан. Ибо то, что вы ели раньше, было только закуской.

– Время как раз подходящее, — ответил Брикрен. И тогда им были поданы всякие кушанья и напитки, по вкусу и желанию каждого, после чего они, насытившись, захмелели и развеселились.

Тогда тот же муж им сказал:

– Моя жена лежит сейчас в соседней комнате и мучится, рожая. Хорошо было бы, если б эта девушка с белой грудью, что с вами, пошла помочь ей.

– Пусть идет, – сказал Конхобар.

Дехтире вошла в комнату, где рожала женщина. Вскоре та произвела на свет мальчика. В это же самое время статная кобыла, что была при доме, принесла двух жеребят, и юный муж подарил младенцу этих жеребят на зубок.

Когда улады утром проснулись, не было больше ни дома, ни хозяев, ни птиц, а одна лишь пустая равнина вокруг них. Они вернулись в великую Эмайн-Маху, захватив с собой новорожденного мальчика, кобылу и двух жеребят, которые остались подле них. Мальчик воспитывался при Дехтире, пока не подрос и не стал юношей. Тогда напала на него болезнь, и он от нее умер. Сильно оплакивали его все в Эмайн-Махе.

Больше всех печалилась Дехтире о смерти своего приемного сына. Три дня она ничего не ела и не пила. Затем, после такой тяжелой скорби, ею овладела сильнейшая жажда. Подали ей чашку с питьем. Когда она поднесла ее к губам, ей показалось, что какой-то крошечный зверек хочет прыгнуть ей в рот из чашки. Она дунула, чтобы отогнать его. Посмотрели все: никакого зверька не было больше видно. Снова подали ей чашку, чтобы она глотнула. И в то время, как она пила, зверек проскользнул ей в рот и пробрался внутрь ее.

Тотчас же она впала в сон, длившийся до следующего дня. Во сне ей предстал некий муж и возвестил, что ныне она зачала от него.

– Это я создал птиц, – сказал он ей. – Я

побудил вас гнаться за птицами до того места, где я создал дом, приютивший вас. Я создал и женщину, мучившуюся родами; я же принял облик мальчика, который там родился, и меня воспитала ты; это меня оплакивали в Эмайн-Махе, когда мальчик умер. Но теперь я снова вернулся, проникнув в твое тело в виде маленького зверька, который был в питье. Я — Луг Длинной Руки, сын Этлепа, и от меня родится сын, ныне заключенный в тебе. Сетанта будет имя его.

После этого Дехтире забеременела. Пошли от этого меж уладов споры и ссоры, ибо никто не мог понять, от кого зачала она. Говорили даже, что виновник этого – сам Конхобар; ибо она часто спала возле него, так как он был к ней очень привязан.

После этого к Дехтире посватался Суалтам, сын Ройга. И Конхобар отдал ему сестру в жены. Она очень стыдилась взойти на его ложе, будучи уже беременной. Она подошла к столбу, оперлась на него плечом и стала бить себя по спине и бедрам, пока – как ей показалось – не освободилась от плода. И сразу же она обрела вновь свою девственность.

После этого она взошла на ложе Суалтама и родила ему сына. Величиной с трехлетнего ребенка был младенец. Приемным отцом его стал Кулан-Кузнец. Сетантой назвали мальчика, и имя это он носил до тех пор, пока не убил пса Кулана и не отслужил ему за это: с той поры стали звать его Кухулином.

(Исландские саги. Ирландский эпос, – пер. А.А.Смирнова // БВЛ. М.: «Художественная литература», 1973. – С.583-586.)

Повесть о Байле Доброй славы

Байле Доброй Славы был единственным сыном Буана. Он вызывал любовь к себе во всех, кто хоть раз его видел или только слышал о нем, как в мужчинах, так и в женщинах, из-за доброй молвы, шедшей о нем. Но сильнее всех полюбила его Айлен, дочь Лугайда. Он полюбил ее также. И они сговорились встретиться в Росна-Риге, что на берегу Бойны Брегской, чтобы заключить там союз любви.

Байле двинулся в путь из Эмайн-Махи к югу и, миновав гору Фуат и равнину Муртемне, достиг местности, прозванной Трайг-Байли. Там он и его спутники выпрягли коней из колесниц и пустили их пастись на лужайке.

Они отдохали там, когда вдруг предстал им страшный образ человека, направлявшийся к ним со стороны юга. Он двигался стремительно, он несся над землей, как ястреб, ринувшийся со скалы, как ветер с зеленого моря. Наклонен к земле был левый бок его.

– Скорей к нему! – воскликнул Байле. – Спросим его, куда и откуда несется он, к чему спешит так.

– Я стремлюсь в Туайг-Инбер, – был ответ им. – И нет у меня иной вести, кроме той, что дочь Лугайда полюбила Байле, сына Буана, и направлялась на свиданье любви к нему, когда воины из Лагена напали на нее и убили ее, как и было предсказано друидами и ведунами, что не быть им вместе в жизни, но что в смерти будут они вместе вовеки. Вот весть моя.

И с этим он покинул их, и у них не было силы удержать его.

Когда Байле услышал это, он упал на

месте мертвым, бездыханным. Вырыли могилу ему, насыпали вал вокруг нее, поставили каменный столб над ней, и стали улады справлять поминальные игры над могилой его. И выросло тисовое дерево на могиле этой, с верхушкой, похожей видом на голову Байле. Потому-то и зовется место это Трайг-Байли.

А страшный образ направился после этого на юг, в то место, где была Айлен, и проник в лиственный домик ее.

– Откуда явился этот неведомый? – спросила девушка.

– С севера Ирландии, из Туайг-Инбер, – был ей ответ.

– Какие же вести несешь ты? – спросила девушка.

– Нет у меня вести, из-за которой стоило бы печалиться здесь, кроме той, что в Трайг-Байли видел я уладов, справлявших поминальные игры, после того как вырыли они могилу, насыпали вал вокруг нее, поставили каменный столб над ней и вырезали имя Байле, сына Буана, из королевского рода уладов. Ехал он к милой своей, к возлюбленной, которой отдал сердце свое но не судьба была им вместе быть в жизни, увидеть друг друга живыми.

Он унесся, окончив злую повесть свою. Айлен же упала мертвой, бездыханной, и погребли ее, как и Байле. И выросла яблоня из могилы ее, разрослась она на седьмой год, а на верхушке ее – словно голова Айлен.

Когда прошло семь лет с того дня, друиды и ведуны срубили тис с головой Байле и сделали из его ствола таблички, на которых поэты и рассказчики стали записывать повести о любви, сватовствах и разных деяниях уладов. Так же поступили

и лагены с яблоней Айлен; а они писали о своих деяниях на табличках из ее ствола.

Настал канун Самайна, и все собрались праздновать его у Кормака, сына Арта. Поэты и люди всех ремесел сошлись на праздник, по обычаю, и были туда же принесены таблички эти. Увидев их, Кормак велел подать их ему. Взял он их, одну в правую, другую в левую руку, так что они были обращены лицом друг к другу. И тогда одна сама прыгнула к другой, и они соединились так, как жимолость обвивается вокруг ветви; и невозможно было разъединить их.

Так и сохранили их, как другие драгоценные предметы, в сокровищнице Темры.

Сказал поэт:

Благородная яблоня Айлен, Несравненный тис Байле! Того, что хранят нам древние песни, Не понять неразумному слуху.

(Исландские саги. Ирландский эпос. – пер. А. А. Смирнова // БВЛ. М.: «Художественная литература», 1973. – С.674-675.)

2. ІСЛАНДСЬКІ САГИ

Ісландці є представниками одного з найменших народів світу, який проте від самого початку свого існування в усьому і завжди йшов своїм власним шляхом. Першопереселенці, які почали прибувати сюди з Норвегії з 870 по 930 рр., створили в Ісландії суспільство, що не мало жодної центральної виконавчої влади, жодної військової сили, протиставленої народу.

Своїм шляхом пішов народ Ісландії і в сфері релігії. Офіційне прийняття християнства (у 1000 р.) відбулося за любов-

ною згодою між язичниками і християнами. Завдяки цьому в Ісландії була дбайливо збережена оригінальна літературна традиція.

Основну масу давньоісландської літератури складають *саги*. Ісландське слово “*saga*” походить від дієслова, яке означає “*сказати*”, “*розповідати*”. Сагою називалася будь-яка прозаїчна оповідь. Письменність з’явилася в Ісландії, скоріш за все, ще на початку XII ст., але найважливіші твори давньоісландської літератури були записані у XIII ст. Давньоісландська сагова література дуже різноманітна. Є саги, що розповідають про історію Норвегії. Вони називаються “*саги про королів*”. Є саги, присвячені історії церкви в Ісландії. Вони називаються “*саги про спископів*”. Існують також “*саги про стародавні часи*”. В них немає нічого історично достовірного, і ґрунтуються вони на стародавніх епічних оповідях та героїчних піснях. Найбільш відома з таких саг – “Сага про Вельсунґів”. Є й саги, побудовані цілковито на казкових мотивах. Ще у стародавні часи вони називались “неправдивими сагами”.

Найсвоєріднішими й найвідомішими з ісландських саг вважаються “Саги про Ісландію” або “Родові саги”. Ці твори містять інформацію про природу Ісландії, її історію, образ життя і побут народу. Середньовічна оповідь часто мала зовсім не ту мету, яку вбачає в ній сучасний читач. Яскравою ілюстрацією цього може слугувати запропонована “Сага про Торстейна Мороза”. Сучасний читач відчуває лише комізм ситуації, між тим як насправді ця оповідь – християнська легенда про чудо. Мета її полягає у поширенні віри в чудот-

ворну силу короля Олава Трюггвасона як представника християнської церкви.

(За М.І. Стебліним-Каменським / Исландские саги. Ирландский эпос. // БВЛ. – М., 1973. С.7-13)

О Торстейне Морозе

Рассказывают, что Олав конунг ездил по пирам на востоке в Вике и других краях. Однажды он пировал на хуторе, что зовется У Межи. С ним было очень много народу. Был с ним человек по имени Торстейн. Он был сыном Торкеля, сына Асгейра Дышла, сына Аудупа Гагача. Он был исландец и приехал к конунгу прошлой зимой.

Вечером, когда люди сидели за столами и пили, Олав конунг сказал, чтобы ночью никто из его людей не выходил один в отхожее место и каждый, кому понадобится выйти, просил бы соседа по постели пойти с ним. Иначе, мол, будет плохо.

Люди пировали до позднего вечера и, когда столы были убраны, легли спать.

К концу ночи проснулся исландец Торстейн, и захотелось ему встать с постели, но тот, кто лежал рядом с ним, спал так крепко, что Торстейн не стал его будить. Вот Торстейн встает, сует ноги в башмаки, накидывает толстый плащ и отправляется в нужное место. Оно было такое большое, что одиннадцать человек могли в нем сидеть с каждой стороны. Садится он на крайнее сиденье и, посидев некоторое время, видит, что у самого дальнего сиденья появляется черт и садится. Тогда Торстейн сказал:

– Кто это там?

Нечистый отвечает:

– Торкель Тоший, что погиб с Харальдом конунгом Боезубом.

– Откуда же ты сейчас? – спросил Торстейн.

Тот сказал, что он прямо из ада.

– Ну и как там? – спросил Торстейн.

Тот отвечает:

– А что ты хотел бы знать?

– Кто лучше всех терпит адскую муку?

– Сигурд Убийца Дракона Фафнира, – сказал черт.

– А какая у него мука?

– Он топит пылающую жаром печь, – отвечает привидение.

– Ну это уж не такая мука, – говорит Торстейн.

– Да, конечно, – сказал черт. – Ведь он сам топит.

– Все же это большое дело, – сказал Торстейн. – А кто хуже всех терпит муку? Привидение отвечает:

– Старкад Старый. Он так вопит, что нам, бесам, это худшее из мучений. Из-за его воплей мы никогда не можем поспать.

– Какую же это муку он так плохо терпит? Ведь он всегда был здоровущий, как рассказывают.

– Он весь по шиколотки в огне.

– Ну это не такая уж великая мука, – сказал Торстейн, – для такого героя, как он.

– Не скажи, – отвечало привидение. – Ведь у него торчат из огня одни ступни.

– Да, это великая мука, – сказал Торстейн. – А ну-ка повопи немного, как он.

– Изволь, – сказал черт.

Он разинул пасть и страшно завыл, а Торстейн накинул себе на голову подол плаща. У Торстейна дух захватило от воя, и он сказал:

– Он всегда так вопит?
 – О нет, – сказала привидение. – Так вопим мы, чертенята.
 – Нет, ты повопи, как Старкад вопит, – сказал Торстейн.
 – Пожалуйста, – сказал черт.
 И он завопил так страшно, что Торстейн диву дался, как это маленький чертенок может так вопить, и он снова обмотал плащом себе голову, и ему показалось, что он сейчас упадет без чувств. Тогда черт спросил:
 – Что же ты молчишь?
 Торстейн ответил, придя в себя:
 – Я молчу, потому что диву даюсь, как это у такого чертенка может быть такой страшный голос. Что же, это самый громкий вопль Старкада?
 – Ничуть, – говорит тот. – Это его наименее громкий вопль.
 – Брось увививать, – сказал Торстейн. – Завопи-ка его самым громким воплем.
 Черт согласился. Торстейн приготовился, сложил плащ вдвойне, обмотал его вокруг головы и стал держать его обеими руками. А привидение с каждым воплем приближалось к Торстейну на три сиденья, и теперь между ними оставалось только три сиденья. И вот черт страшно разинул свою пасть, закатил глаза и стал так громко вопить, что Торстейну стало невмоготу. Но тут зазвонил колокол, а Торстейн упал на пол без чувств.
 Черт, услышав колокольный звон, провалился сквозь пол, и долго был слышен гул от него внизу в земле.
 Когда наступило утро, люди встали. Конунг прошел в церковь и отстоял службу. После этого сели за стол. Конунг был не слишком ласков. Он сказал:

– Ходил кто-нибудь ночью один в отхожее место?
 Торстейн встал, упал в ноги конунгу и признался, что нарушил его повеление. Конунг отвечает:
 – Мне-то это большого вреда не принесло. Но верно, значит, что вы, исландцы, очень строптивы, как о вас говорят. Ну и как, заметил ты что-нибудь?
 Тут Торстейн рассказал все, что произошло.
 Конунг спросил:
 – Почему же ты хотел, чтобы он завопил?
 – Это я вам сейчас скажу, государь. Ведь вы не велели никому ходить туда одному, и, когда явился бес, я понял, что дело мое плохо, и я решил, что когда он завопит, вы проснетесь, государь, и тогда я спасен.
 – Так оно и было, – сказал конунг. – Я проснулся и понял, в чем дело, и велел звонить. Я знал, что иначе тебе придется плохо. Но неужели ты не испугался, когда черт начал вопить?
 Торстейн отвечает:
 – Я не знаю, государь, что это такое испуг.
 – И не было у тебя страха? – сказал конунг.
 – Нет, – сказал Торстейн. – Но от последнего вопля у меня вроде как мороз по коже пробежал.
 Конунг отвечает:
 – Будет у тебя теперь прозвище. Ты будешь отныне зваться Торстейн Мороз. И вот тебе меч в придачу к прозвищу.
 Торстейн поблагодарил конунга. Говорят, что он стал дружинником Олава конунга и с тех пор был с ним и погиб на

Длинном Драконе вместе с другими воинами конунга.

(Исландские саги. Ирландский эпос. – пер. М. И. Стеблин-Каменского // БВЛ. М., «Художественная литература», 1973. – С. 127-130.)

3. ЕДДИЧНА ПОЕЗІЯ

Історія рукопису “Старшої Едди”

...Основний пам'ятник еддичної поезії – це давньоісландська збірка міфологічних та героїчних пісень, який нині звичайно називають “Старша Едда”. Ця збірка збереглася у єдиному рукописі – стародавньому пергаментному кодексі, знайденому в Ісландії 1643 року ісландським вченим Бринйольвом Свейнссоном. В XVII ст... в Данії та Швеції пробудився інтерес до давніх рукописів, і в Ісландії – тоді датській колонії – почали їх посилено збирати. Проте уявлення вчених того часу про давню літературу нерідко були, на думку сучасних науковців, фантастичні. Зокрема, в них були перебільшені уявлення про діяльність ісландського вченого Семунда Сигфуссона (1056–1113), якому приписувалася універсальна мудрість (його і звали “Семунд Мудрий”). Разом з тим, їм була відома книжка, що її, як вважалося, написав Сноррі Стурлуссон (1179–1241) за назвою “Едда”(...), і в них склалося враження, ніби Сноррі в своїй книзі ґрунтувався на втраченому творі Семунда... Не дивно, що, знайшовши давній пергаментний кодекс, який містив низку пісень про богів та героїв – тих самих богів та героїв, про яких

йдеться і в книзі Сноррі, – Бринйольв вирішив, що знайшов твір Семунда, який прислужився за підґрунтя для Сноррі, і написав на списку знайденого ним кодексу “Едда Семунда Мудрого”. З цього моменту слово “Едда” набуло цілком нового значення..., і хоч далі було встановлено, що знайдені Бринйольвом пісні не мають жодного відношення ані до Семунда, ані до назви “Едда”, ця назва закріпилася за ними, і вони стали називатися “Еддою Семунда Мудрого”, “Пісенною Еддою”, “піснями Едди”, просто “Еддою” або, найчастіше, “Старшою Еддою”, тоді як книга Сноррі стала йменуватися “Еддою Сноррі”, “Прозовою Еддою”, чи, найчастіше, “Молодшою Еддою”.

Знайдений Бринйольвом пергаментний кодекс – один з найвідоміших рукописів світу – невдовзі потрапив до Королівської бібліотеки в Копенгагені... Але 1971 року його було повернено до Ісландії, де він тепер зберігається як найцінніша національна реліквія в Ісландському інституті рукописів...

...На підставі заголовків та абзаців в рукописі його зміст зазвичай поділяють на 29 пісень – 10 міфологічних та 19 героїчних. Між окремими піснями, а інколи між строфами тієї самої пісні, трапляється проза, що пояснює або доповнює текст пісень...

...Історія рукопису “Старшої Едди” до того, як його було знайдено, абсолютно невідома. Проте за орфографічними та палеографічними даними встановлюють, що його було написано близько 1270 р...

...Пісні за віршунням, фразеологією та змістом цілком аналогічні пісням основного рукопису “Старшої Едди”, є в так зва-

них “сагах про давні часи” (...) та деяких інших джерелах. Пісні основного рукопису разом з такими піснями називаються “еддична поезія”. Їх прийнято включати до видань “Старшої Едди” як додаток чи доповнення...

(Стеблин-Каменский М.И. Древнескандинавская литература. М.: Высшая школа, 1979. С. 31-33).

Культурна модель візка з Штреттвега (Австрія)

Відбиття архічного світосприйняття в міфологічних піснях “Старшої Едди”

...Зміст еддичної поезії не менш архічний, ніж її віршування та фразеологія. В ньому є два шари: більш давній – міфи, менш давній – героїчні перекази. Міфи складають зміст міфологічних пісень, героїчні перекази – героїчних. Очевидно, вже на той час, коли складалася “Старша Едда”, усвідомлювали, що міфи – це більш

давня традиція, ніж героїчні перекази (про це свідчить те, що в “Старшій Едді” міфологічні пісні передують героїчним). Міфологічними вважаються перші дев’ять пісень та одинадцять...

...Багато в цій міфології, як видно з аналогічних слідів язичницьких вірувань в німецькомовних країнах, сходиться і до доби германської спільності. Отже, немає сумніву в тому, що міфи, відомі нам за “Старшою” та “Молодшою Еддою”, упродовж багатьох століть побутували в усній традиції... Немає сумніву, однак, що зміни, яких зазнавали міфи в усній традиції, не були результатом свідомої вигадки... Відтак, у своїй основі еддична міфологія все ж таки сходиться до епохи, коли міфи, тобто оповіді, що їх, хоча б які невірні, вони були, приймали за правду, були живою формою словесної творчості. Архічне підґрунтя еддичних міфів дається знаки насамперед в уявленнях щодо простору, відбитих у цих міфах.

Об’єктивний простір, як його усвідомлює сучасна людина, нескінченний, безперервний та одноманітний. В еддичних міфах простір часто-густо не нескінченний, не безперервний та не одноманітний... В еддичних міфах простір зображується тією мірою, якою даний його клаптик – це або місце якоїсь дії, ...або місце чийогось перебування, як, наприклад, помешкання богів. Таким чином, в еддичних міфах простір існує лише як його фрагменти. Саме через це неможливо скласти карту світу еддичних міфів. Місцевості, що згадуються в них, як правило, ніяк не зорієнтовані ані щодо світу в цілому, ані навіть щодо таких його частин, як земля та небо... Отже, еддичні міфи виявляють

відсутність уявлення про весь світ як про цілий єдиний світ...

...Найхарактерніше уявлення про простір, відбите в еддичних міфах про створення світу, – те, що центральний образ в цих міфах – людиноподібний велет Імір, тобто образ, що максимально наближується до уявлення про світ як ціле: частини світу – це шматки його тіла, і, відтак, він сам – це світ як ціле. Ототожнення світу з людським тілом – шлях до усвідомлення світу як цілого, а тим самим і максимальне наближення до усвідомлення безперервності простору. Водночас, ототожнення світу з людським тілом – це відсутність чіткого протиставлення свідомості зовнішньому світу, людини – природі, що її оточує, мікрокосма – макрокосму...

...Відсутність еддичності простору в еддичних міфах виявляється в тому, що коли в них йдеться про місцезнаходження якогось предмета, то звичайно називають або середину світу, або його околицю. Проте локалізація чогось в середині чи на околиці світу є водночас і якісною, тобто емоційно поціновальною характеристикою: все добре перебуває в середині світу, все зле – на його околиці. В середині світу перебуває і Мідгард – місце помешкання людей, і Асгард – житло богів, і священне дерево Іггдрасіль... Хоч в евклідовому просторі таке місцезнаходження було б неможливе, в міфологічному просторі помешкання людей, помешкання богів та священне дерево не можуть бути ніде, окрім як в середині світу. На противагу середині світу, його околиця – це місце перебування всього злого, лячного, ворожого людям. Тому околиця світу – це й море, що опоясує землю і в якому плаває жах-

ливий змії Йормунганд, що кусає власний хвіст, і суходіл – помешкання велетів, Йотунхейм, і Утгард, царство Утгарда-Локі. Проте Йотунхейм і Утгард – це не просто околиця, а околиця, що розташована на сході. Місцезнаходженням злого, страшно-го та ворожого людям буває в еддичних міфах або східна, або північна околиця...

...Уявлення про час, що відбилися в еддичних міфах, не менш архічні, ніж уявлення про простір. Час у цих міфах часто перервний, не нескінченний, не еддичний та оборотний. В еддичних міфах є навіть матеріалізований час. Так, нитка долі, яку прядуть норни людині, коли вона народжується, або яблука Ідунн, що їх куштують боги, коли починають старішати, щоб знову помолодшати, – це, вочевидь, матеріалізований час... Проте трактування часу в еддичних міфах дуже суперечливе. З одного боку, час виявляється циклічним чергуванням його, сказати б, природних одиниць – частин доби, фаз місяця, літ та зим, і, відтак, час трактується як процес безперервний... Але уявлення про час як про циклічне чергування природних одиниць виявляється в еддичних міфах лише в оповідях про створення часу. Загалом же час в еддичних міфах ніколи не абстрагований від свого конкретного змісту і існує лише тією мірою, котрою відбуваються якісь події, тобто щось трапляється з якимись активними істотами – велетнями, богами тощо. Якщо ж такі події не відбуваються, час не існує. Отже, він все-таки уявлявся як перервний... Еддичні міфи – це, як правило, шматки з життя головних міфічних персонажів, причому шматки, нечітко орієнтовані відносно один одного. Інакше кажучи, життя міфічного

персонажу – це не рух від народження до смерті, а щось постійне, стійке...

...Еддичні міфи дотепер трактуються як сентиментальна картина боротьби “добрих” із “злими”. Насправді ж, однак, в цих міфах “добрих”, по суті, немає. Головні персонажі в еддичних міфах ніколи не виступають як моральні ідеали або як встановлювачі чи блюстителі моралі. Вони діють, як правило, не з етичних, а з егоїстичних міркувань...

...В деяких міфологічних піснях “Едди” є комізм. Проте це комізм дуже архаїчний. Пісні ці смішили, як в наші дні смішить клоунада в цирку. Так, “Пісня про Трюма” смішила тим, що головний персонаж в ній – чоловік, переодягнений в жіноче вбрання, а “Пісня про Гарбарда” та “Лайка Локі” смішили тим, що їхні персонажі змагаються у лайнні один одного (у деяких народів дотепер зберігся звичай змагатися в лайці, і такі змагання – розважальні, святкові дійства)...

(Стеблин-Каменский М.И. Древнескандинавская литература. М.: Высшая школа, 1979. – С. 40–50).

Песни о Богах. Прорицание Вельвы

¹ Внимайте мне все
священные роды,
великие с малыми
Хеймдалля дети!
Один, ты хочешь,
чтоб я рассказала
о прошлом всех существ,
о древнем, что помню.

² Великанов я помню,
рожденных до века,
породили меня они
в давние годы;
помню девять миров
и девять корней
и древо предела,
еще не проросшее.

³ В начале времен,
когда жил Имир,
не было в мире ни песка, ни моря,
земли еще не было
и небосвода,
бездна зияла,
трава не росла.

⁴ Пока сыны Бора,
Мидгард создавшие
великолепный,
земли не подняли,
солнце с юга
на камни светило,
росли на земле
зеленые травы.

⁵ Солнце, друг месяца,
правую руку
до края небес
простирало с юга;
солнце не ведало,
где его дом,
звезды не ведали,
где им сиять,
месяц не ведал
мощи своей.

⁶ Тогда сели боги
на троны могущества
и совещаться

стали священные,
ночь назвали
и отпрыскам ночи –
вечеру, утру
и дня середине –
прозвище дали,
чтоб время исчислить.

⁷ Встретились асы
на Идавёлль-поле,
капища стали
высокие строить,
сил не жалели,
ковали сокровища,
создали клящи,
орудья готовили.

⁸ На лугу, веселясь,
в тавлеи играли,
все у них было
только из золота, –
пока не явились
три великанши,
могучие девы
из Ётунхейма.

⁹ Тогда сели боги
на троны могущества
и совещаться
стали священные:
кто должен племя
карликов сделать
из Бримира крови
и кости Блаина.

¹⁰ Мотсогнир старшим
из племени карликов
назван тогда был,
а Дурин – вторым;
карлики много

из глины слепили
подобий людских,
как Дурин велел.

¹¹ Нии и Ниди,
Нордри и Судри,
Аустри и Вестри,
Альтиов, Двалин,
Бивёр и Бавёр,
Бёмбур, Норн, Ан и Анар,
Аи, Мьёдвипир,

¹² Гандалвь и Вейг,
Виндалвь, Гранп,
Текк и Торин,
Трор, Вит и Лит,
Нар и Нюрад –
вот я карликов –
Регин и Радсвинн –
всех назвала.

¹³ Фили и Кили,
Фундин, Нали,
Хефти, Вили,
Ханар, Свиор,
Фрар и Хорнбори,
Фрег и Лони,
Аурванг, Яри.
Эйкинскьяльди.

¹⁴ Еще надо карликов
Двалина войска
роду людскому
назвать до Ловара;
они появились
из камня земли,
пришли через топь
на поле песчаное.

¹⁵ Это был Драупнир

и Дольгтрасир с ним,
Хар и Хаугспори,
Хлеванг и Глои,
Дори и Ори,
Дув и Андвари,
Скирвир, Вирвир,
Скафинн и Аи,

¹⁶ Альв и Ингви,
Эйкинсьяльди,
Фьялар и Фрости,
Финн и Гиннар;
перечень этот
предков Ловара
вечно пребудет,
пока люди живы.

¹⁷ И трое пришло
из этого рода
асов благих
и могучих к морю,
бессильных увидели
на берегу Аска и Эмблу,
судьбы не имевших.

¹⁸ Они не дышали,
в них не было духа,
румянца на лицах,
тепла и голоса;
дал Один дыханье,
а Хёпир – дух,
а Лодур – тепло
и лицам румянец.

¹⁹ Ясень я знаю
по имени Иггдрасиль,
древо, омытое
влагою мутной;
росы с него

на доли нисходят;
над источником Урд
зеленеет он вечно.

²⁰ Мудрые девы
оттуда возникли,
три из ключа
под деревом высоким;
Урд имя первой,
вторая Верданди, –
резали руны, –
Скульд имя третьей;
судьбы судили,
жизнь выбирали
детям людей,
жребий готовят.

²¹ Помнит войну она
первую в мире:
Гулльвейг погибла,
пронзенная копьями,
жгло ее пламя
в чертоге Одина,
трижды сожгли ее,
трижды рожденную,
и все же она
доселе живет.

²² Хейд ее называли,
в домах встречая, –
вещей колдуньей, –
творила волшбу
жезлом колдовским;
умы покорялись
ее чародейству
злым женам на радость.

²³ Тогда сели боги
на троны могущества
и совещаться

стали священные:
стерпят ли асы
обиду без выкупа
иль боги в отмщенье
выкуп возьмут.

²⁴ В войско метнул
Один копьё,
это тоже свершилось
в дни первой войны;
рухнули стены
крепости асов,
ваны в битве
врагов побеждали.

²⁵ Тогда сели боги
на троны могущества
и совещаться
священные стали:
кто небосвод
сгубить покусился
и Ода жену
отдать великанам?

²⁶ Разгневанный Тор
один начал битву –
не усидит он,
узнав о подобном! –
крепкие были
попраны клятвы,
тот договор,
что досель соблюдался.

²⁷ Знает она,
что Хеймдалля слух
спрятан под деревом,
до неба встающим;
видит, что мутный
течет водопад
с залога Владыки, –

довольно ли вам этого?

²⁸ Она колдовала
тайно однажды,
когда князь асов
в глаза посмотрел ей:
«Что меня вопрошать?
Зачем испытывать?
Знаю я, Один,
где глаз твой спрятан:
скрыт он в источнике
славном Мимира!»
Каждое утро
Мимир пьет мед
с залога Владыки –
довольно ли вам этого?

²⁸ Один ей дал
ожерелья и кольца,
взамен получил
с волшбой прорицанья, –
сквозь все миры
взор ее проникал.

³⁰ Валькирий видала
из дальних земель,
готовых спешить
к племени готов;
Скульд со щитом,
Скёгуль другая,
Гунн, Хильд и Гёндюль
и Гейрскёгуль.
Вот перечислены
девы Одина,
любо скакать им
повсюду, валькириям.

³¹ Видала, как Бальдр,
бог окровавленный,
Одина сын,

смерть свою принял:
стройный над полем
стоял, возвышаясь,
тонкий, прекрасный
омелы побег.

³² Стал тот побег,
тонкий и стройный,
оружьем губительным,
Хёд его бросил.
У Бальдра вскоре
брат родился, –
ночь проживши,
он начал сражаться.

³³ Ладоней не мыл он,
волос не чесал,
пока не убил
Бальдра убийцу;
оплакала Фригг,
в Фенсалир сидя,
Вальгаллы скорбь –
довольно ли вам этого?

³⁴ Сплел тогда Вали
страшные узы,
крепкие узы
связал из кишок.

³⁵ Пленника видела
под Хвералундом,
обликом схожего
с Локи зловещим;
там Сигюн сидит,
о муже своем
горько печалась, –
довольно ли вам этого?

³⁶ Льется с востока
поток холодный,

мечи он несет, —
Слид ему имя.

³⁷ Стоял на севере
в Нидавеллир
чертог золотой, –
то карликов дом;
другой же стоял
на Окольнир дом,
чертог великанов,
зовется он Бримир.

³⁸ Видела дом,
далекий от солнца,
на Береге Мертвых,
дверью на север;
падали капли
яда сквозь дымник,
из змей живых
сплетен этот дом.

³⁹ Там она видела –
шли чрез потоки
поправшие клятвы,
убийцы подлые
и те, кто жен
чужих соблазняет;
Нидхёгг глодал там
трупы умерших,
терзал он мужей –
довольно ли вам этого?

⁴⁰ Сидела старуха
в Железном Лесу
и породила там
Фенрира род;
из этого рода
станет один
мерзостный тролль
похитителем солнца.

⁴¹ Будет он грызть
трупы людей,
кровью зальет
жилище богов;
солнце померкнет
в летнюю пору,
бури взъярятся –
довольно ли вам этого?

⁴² Сидел на холме,
на арфе играл
пастух великанши,
Эггдер веселый;
над ним распевал
на деревьях лесных
кочет багряный
по имени Фьялар.

⁴³ Запел над асами
Гуллинкамби,
он будит героев
Отца Дружин;
Другой под землей
первому вторит
петух черно-красный
у Хель чертога.

⁴⁴ Гарм лает громко
у Гнипахеллира,
привязь не выдержит
вырвется Жадный.
Ей многое ведомо,
все я провижу
судьбы могучих
славных богов.

⁴⁵ Братья начнут
биться друг с другом,
родичи близкие
в распрах погибнут;

тягостно в мире,
великий блуд,
век мечей и секир,
треснут щиты,
век бурь и волков
до гибели мира;
щадить человек
человека не станет.

⁴⁶ Игру завели
Мимира дети,
конец возвешен
рогом Гьяллархорн;
Хеймдалль трубит,
поднял он рог,
с черепом Мимира
Один беседует.

⁴⁷ Трепещет Иггдрасиль,
ясень высокий,
гудит древний ствол,
турс вырывается.

⁴⁸ Гарм лает громко
у Гнипахеллира,
привязь не выдержит
вырвется Жадный.
Ей многое ведомо,
все я провижу
судьбы могучих
славных богов.

⁶⁰ Хрюм едет с востока,
щитом заслонясь;
Ёрмунганд гневно
повернулся;
змей бьет о волны,
клеочет орел,
павших терзает;
Нагльфар плывет.

⁵¹ С востока в ладье
Муспелля люди
плывут по волнам,
а Локи правит;
едут с Волком
сыны великанов,
в ладье с ними брат
Бюлейста едет.

⁵² Что же с асами?
Что же с альвами?
Гудит Ётунсхейм,
асы на тинге;
карлики стонут
пред каменным входом
в скалах родных –
довольно ли вам этого?

⁵³ Сурт едет с юга
с губящим ветви,
солнце блестит
на мечях богов;
рушатся горы,
мрут великанши;
в Хель идут люди,
расколото небо.

⁵⁴ Настало для Хлин
новое горе,
Один вступил
с Волком в сраженье,
а Бели убийца
с Суртом схватился, –
радости Фригг
близится гибель?

⁵⁵ Гарм лает громко
у Гнипахеллира,
привязь не выдержит –
вырвется Жадный.

Ей многое ведомо,
все я провижу
судьбы могучих
славных богов.

⁵⁵ Сын тут приходит
Отца Побед,
Видар, для боя
со зверем трупным;
меч он вонзает,
мстя за отца, –
в сердце разит он
Хведрунга сына.

⁵⁶ Тут славный приходит
Хлодюн потомок,
со змеем идет
биться сын Одина,
в гневе разит
Мидгарда страж,
все люди должны
с жизнью расстаться, –
на девять шагов
отступает сын Фьёргюн,
змеем сраженный –
достоин он славы.

⁵⁷ Солнце померкло,
земля тонет в море,
срываются с неба
светлые звезды,
пламя бушует
питателя жизни,
жар нестерпимый
до неба доходит.

⁵⁸ Гарм лает громко
у Гнипахеллира,
привязь не выдержит –
вырвется Жадный.

Ей многое ведомо,
все я провижу
судьбы могучих
славных богов.

⁵⁹ Видит она:
вздывается снова
из моря земля,
зеленея, как прежде;
падают воды,
орел пролетает,
рыбу из волн
хочет он выловить.

⁶⁰ Встречаются асы
на Идавёлль-поле,
о поясе мира
могучем беседуют
и вспоминают
о славных событиях
и рунах древних
великого бога.

⁶¹ Снова найтись
должны на лугу
в высокой траве
тавлеи золотые,
что им для игры
служили когда-то.

⁶² Заколосятся
хлеба без посева,
зло станет благом,
Бальдр вернется,
жить будет с Хёдом
у Хрофта в чертогах,
в жилище богов –
довольно ли вам этого?

⁶³ Хёнир берет

прут жеребьевый,
братьев обоих
живут сыновья
в доме ветров –
довольно ли вам этого?

⁶⁴ Чертог она видит
солнца чудесней,
на Гимле стоит он,
сияя золотом:
там будут жить
дружины верные,
вечное счастье
там суждено им.

⁶⁵ Нисходит тогда мира владыка,
правлящий всем
властелин могучий.

⁶⁶ Вот прилетает
черный дракон,
сверкающий змей
с Темных Вершин;
Нидхёгг несет,
над полем летя,
под крыльями трупы –
пора ей исчезнуть.

(Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о
Нибелунгах. – пер. А. Корсуна. // БВЛ. М.:
Худлит, 1975. – С. 183-190.)

Виправа по молот

У люті страшній скаженів громовик,
Бо, прокинувшись, молота він не знайшов.
Почав бороною трясти і волоссям
Син Ерди і бити круг себе руками,
І це його слово найперше було:

«Слухай, о Локі, тобі тільки звірюсь...
О, сталась страшна і нечувана річ:
У сильного бога хтось молота вкрав».
Пішли до оселі прекрасної Фреї,
І там його слово найперше було:
«Позич мені, Фреє, сорочку крилату,
Щоб молота міг я здобути назад».

Фрея:
«Хоч срібною, хоч золотою вона,
Та сорочка, була б, то досталась би вам».
Злетів тоді Локі, крила шумлять,
Оселі богів за собою лишає,
І ось перед ним уже велетнів край.
Турсів володар сидів на горбі,
Сплутував коні мотуззам злотистим,
Розчісував гриви кобилам своїм.

Трюм:
Як же ж там асам живеться і альбам?
Що привело тебе в Йотунггейм наш?»

Локі:
«Погано живеться і асам, і альбам,
Бо Торова зброя прихована в тебе».

Трюм:
«Торову зброю я добре сховав –
Вісім миль під землею. Ніхто не дістане
Її звідтіля, хіба що він Фрею,
Як наречену, мені приведе».

Злетів тоді Локі, крила шумлять,
Велетнів гори він покидає,
І ось перед ним вже країна богів.

Насамперед Тора він бачить надворі,
І той йому кидає слово найперше:
«Як же вдалася мандрівка? Як справа?
Ти з височин кажи всі новини,

Бо сядеш – дещо забудеш сказати,
А ляжеш – подумавши, дещо прибрешеш».

Локі:
«Вдалася мандрівка, і справа вдалася:
Твій молот у Трюма, володаря Турсів.
Тому він дістанеться, хто лише Фрею,
Як наречену, йому приведе».

Обоє пішли до ясної богині,
І там його слово найперше було:
«Вдягнися, о Фреє, у шлюбнії шати,
З нами у Йотунггейм вирушиш ти!»

Розлютилась Фрея, від гніву її
Аж тверджа богів затряслася, і тріснув
Брезінгів обруч, що з золота був.

Фрея:
«Чи ж ярість нечиста мене розпалила,
Щоб я віддалася за велетня з Йотунг-
гейма?»

Тут всі боги і богині зібрались,
Щоб між собою раду чинити.
Владарі довго с'як-так міркували,
Як повернути Торові зброю.

І Геймдаль почав, із богів найясніший —
Йому, як і ванам, було все відоме:
«Тора вдягнімо у шлюбнії шати,
Брезінгів обруч злотий хай візьме,
Начепить на пояс ключі, щоб бряжчали,
Жіноче вбрання до колін хай спадає,
Груди йому самоцвітами всійте,
На голову хай ще корону наложить».
Сказав тоді Тор, потужний і сильний:
«Боги засміють мене, бабою зватимуть,
Як одягну я жіноче вбрання».

На це відповів йому Локі, син Лявфи:
«Мовчи ти, о Торе! Про що тут балакать:
Житимуть скоро в Асгарді йоти,
Коли не повернеш ти молота свого».

В шлюбнії шати вдягли вони Тора,
Брезінгів обруч йому начепили
На шию; на пояс ключі, щоб бряжчали.
Жіноче вбрання по коліна спадало,
Груди йому самоцвітами всіяли,
А на волосся корону поклали.
Сказав тоді Торові Локі, син Лявфи:
«Я за служницю буду при тобі,
В Йотунггейм разом поїдемо ми».
Жваво тоді баранів привели,
В одну мить запрягли й помчали удвох.
Падали скелі, і іскри летіли,
Як їхав дорогою Воданів син.
Вже велетнів владар кричав на своїх:
«Мерщій-но, ви, йоти, готуйте сидіння!
Їде вже Фрея, моя наречена;
Навгейм покинула Норда дочка.
Погляньте, багато корів злоторогих
І чорних волів у моїм господарстві,
Багато у мене і срібла, і скарбу,—
Одної ще Фреї мені бракувало».
Надвечір вчасно зібралися гості,
Велетням служба підносила пиво.
Вола одного і вісім лососів,
І ласощі всі, що були для жінок,
Поїв тоді Тор і все це залив
Трьома тільки відрами пива міцного.
«Хто бачив, щоб їли жінки так багато!
Не бачив дівчат я, що стільки з'їдають,
Не бачив дівчат я, що п'ють так багато».

Поруч сиділа дотепна служниця,
Потрапила вставити слово належне:
«Вісім ночей не їла вже Фрея:
Так сумувала вона за тобою».

Для поцілунку тоді покривало
Він трохи підняв і з жахом одскочив:
«Як же ж палають Фреїні очі!
Погляду племінь мене обпалив».
Поруч сиділа дотепна служниця,
Потрапила вставити слово належне:
«Вісім ночей не спала вже Фрея,
Так сумувала вона за тобою!»
Ввійшла до покою царица сестра,
Стала просити собі подарунку:
«Віддай ти мені золоті свої персні.
Цим ти любов здобудеш у мене,
А з нею прихильність і ласку мою».
Йотів володар Трюм тоді мовив:
«Несіть сюди молота шлюб освятити.
Міельніра ви покладіть на коліна
Фреї, хай Вара шлюб наш освятить».
Засміялося серце в Торових грудях,
Коли він углепив свій молот блискучий.
Трюма він першого тут же ударив.
Знищив дощенту увесь його рід,
Убив він і Трюмову сиву сестру,
Ту, що просила собі подарунку.
Замість перснів блискучих удари рясні
Сипались щедрим дощем на всі боки.
Так повернув собі молота Тор.

(Тисячоліття. К., Дніпро, 1995. – пер.-
О.Бургардта – С.441-444.)

Історія та героїчні пісні «Старшої Едди»

...Тоді як походження еддичних міфів
губиться у товщі століть, походження ге-
роїчних переказів, представлених в ед-
дичній поезії, як правило, піддається вста-
новленню... Більшість героїчних переказів
в еддичній поезії – південногерманського

походження. Проте історичне підґрунтя переказів далеко не завжди зрозуміле. В тих випадках, коли воно простежується, ним виявляються події не давніші IV–V ст. нашої ери. Так, встановлено, що історична основа переказу про загибель Гуннара та Хьогні (представленого в “Пісні про Атлі” та “Промовах Атлі”) – це зруйнування гуннами бургундського королівства на Рейні в 436 р., коли загинув “разом із своїм народом та родичами” бургундський король Гундихарій (тобто Гуннар), та смерть ватажка гуннів Аттілі (тобто Атлі) 453 р. в ліжку його дружини Ільдико (зменшувальне від “Хільд”, звідки німецьке Крیمхільда, замінене в ісландському на Гудрун), а історичне підґрунтя переказу про Гамдира та Сьорлі (представленого в “Промовах Гамдира”) – це замах на остготського короля Ерманаріха (тобто Йормунрекка) братів Саруса та Амміуса (Гамдіра та Сьорлі), що мстилися за свою сестру Сунільду (тобто Сванхільд), котру Ерманаріх звелів прив’язати до хвостів коней та розірвати на частини, та його самогубство у 375 році, коли його царство було зруйноване гуннами.

Хоч історичне підґрунтя інших героїчних переказів, представлених в еддичній поезії, неясне або спірне, воно, мабуть, все ж таки завжди існувало. Щоправда, факти дійсності, що стали основою переказів, побутуючи в усній традиції як зміст пісні, могли бути перетворені особами, що виконували пісню, настільки радикально, що від цих фактів не лишалося нічого, окрім певного елементарного трагічного конфлікту, тобто до цілковитої невпізнанності. Отже героїчний переказ – це, по суті, вигадка. Проте оскільки перетворення фактів дійс-

ності, що мало місце в усній традиції, не було усвідомлене, переказ все-таки вважався бувальщиною. Але саме через це героїчні перекази були ширші за своєю функцією, ніж література: вони також були історією.

На історію окремих героїчних переказів, представлених в “Старшій Едді”, проливає певне світло те, що в кількох випадках ці перекази є також сюжетами деяких інших творів... Порівняння творів, в котрих представлений той самий героїчний переказ, у деяких випадках дозволяє простежити, як розвивався переказ в різних суспільствах. Так, в “піснях Едди”, творах, що виникли в дофеодалному ісландському суспільстві, Гудрун мстить своєму чоловіку Атлі за те, що він вбив її братів Гуннара та Хьогні (мораль родового суспільства – брати ближчі за чоловіка), тоді як в “Пісні про Нібелунгів” Крیمхільда (Гудрун) мстить, навпаки, своїм братам за те, що вони вбили її чоловіка Зігфріда (мораль феодального суспільства – чоловік ближчий за братів)...

...Уявлення про світ, яке панує в героїчних піснях “Едди”, аж ніяк не схоже на характерне для її міфологічних пісень. В героїчних піснях у світа немає середини, а у частин світу – якісної характеристики. В цих піснях південь – це країни, розташовані на південь від Скандинавії...

...Час в героїчних піснях “Едди” також не той, що в її міфологічних піснях. Щоправда, і в героїчних піснях час також не абстрагований від свого конкретного змісту, він існує лише тією мірою, якою відбуваються якісь події (в героїчній поезії ці події – подвиги героїв, тобто те, що утворює вершинні моменти в їхньому житті) та припиняє своє існування у проміжках

між цими подіями. Звідси, зокрема, – уривчатість та стрибкоподібність оповіді в героїчних піснях. Проте на відміну від міфологічних пісень героїчні пісні виявляють явну тенденцію до того, щоб події, про які в них оповідається, витяглися в єдиний ланцюжок у межах життя героя, а життя героя долучилося б до генеалогічного ланцюжка роду, до якого герой належить...

На противагу міфічним епічні герої (тобто герої героїчних пісень) – це, як правило, постаті ідеальні. Такі Хельгі, Сігурд, Гуннар та Хьогні, Гамдир та Сьорлі. Всі вони ідеальні вояки, всі вони наділені силою та хоробрістю у найвищому ступені, всі вони прагнуть подвигів і не ухиляються, навіть якщо знають, що, здійснивши їх, загинуть. Всі вони неухильно виконують свій обов’язок і завжди безстрашні перед лицем смерті.

Але вияв сили та хоробрості, численні перемоги над ворогами – всього-навсього зовнішні атрибути героїзму і необов’язкові в переказі про героя. Тому героєм переказу може бути й жінка. Сутність героїзму – в безмежній силі духа, в перемозі людини над собою, у звершенні нею чогось трагічного для неї самої, часто такого, що веде її до загибелі. Тому героїчний переказ – це, як правило, не панегірик, а трагедія, його сутність – горе та загибель.

Герой або героїня отримували перемогу над собою в ім’я того, що уявлялося вищим обов’язком, а саме заради підтримання честі роду чи героїчної честі взагалі. А підтримання честі полягало насамперед у помсті. Вбивство заради помсти було справою не ганебною, а, навпаки, найславнішою. Заради помсти людина йшла на все...

...Хоч конкретну історичну особу, що

послужила прообразом епічного героя, не завжди вдається встановити..., такий реальний прообраз існував або, принаймні, міг існувати у кожного епічного героя... Між тим існування реального прообразу у міфічного героя цілком неймовірне... Міфічний герой – це, зазвичай, повністю продукт фантазії, тобто творчого узагальнення дійсності. Немає сумніву, однак, що міфічний та епічний герої – це послідовні стадії у розвитку уявлення про особистість. Таким чином, конкретний образ особистості, що не має за прообраз конкретну особу, поступається місцем ідеальному образу особистості, що має за прообраз конкретну особу. Іншими словами, реалістичне зображення особистості поступається місцем її ідеалізації. Але чи тотожний міфічний реалізм реалізму нового часу? Чи не є він якимось більш раннім ступенем в історії співвідношення часткового та загального в уявленні про особистість? Якщо в літературі нового часу реалістичні образи особистості – це типи, тобто узагальнення, усвідомлені як узагальнення, то реалістичні образи особистості в міфі – це узагальнення, що не усвідомлювалися як узагальнення, тобто не типи, а поодинокі особистості (боги). Дещо аналогічний такому узагальненню збіг особини з видом, що, якщо вірити етнографам, має місце під час сприйняття дикуном-мисливцем дикого звіра...

...Міфічний та епічний герої – два послідовні ступені в розвитку уявлень про особистість. Це впливає, зокрема, з того, що в зображенні епічного героя дається ознаки концепція романічного кохання, тобто ідеалізація та сентименталізація особистісного статевого почуття... Між тим в

міфологічних піснях немає слідів романічного кохання, проте є сліди трактування сексуального моменту, що віддзеркалює більш архаїчний ступінь становлення особистості, ніж той, який відбиває романічна концепція, а саме культ сексуальної сили, тобто сили понадособистісної...

(Стеблин-Каменский М.И. Древнескандинавская литература. М.: Высшая школа, 1979. С. 51-56).

Вторая песнь о Гудрун

Убийство Нифлунгов

Гуннар и Хегни взяли тогда все золото, наследье Фафнира. Между Гьёкунгами и Атли была тогда вражда. Он обвинял Гьёкунгов в смерти Брюнхильд. Помирились на том, что они должны были отдать ему в жены Гудрун. Они дали ей выпить напиток забвения, прежде чем она согласилась выйти замуж за Атли. Сыновей Атли звали Эрп и Эйтиль. А Сванхильд была дочерью Сигурда и Гудрун.

Конунг Атли пригласил к себе Гуннара и Хёгни и послал к ним Винги и Кнефрёда. Гудрун знала коварный замысел и написала им рунами, чтобы они не приезжали. В подтверждение она послала Хёгни кольцо Андвари, которое она обвязала волчьим волосом.

Гуннар сватался к Оддрун, сестре Атли, но ему ее не отдали. Тогда он женился на Глаумвёр. А Хегни был женат на Костбере. Сыновей их звали Солар, Сневар и Гьюки.

Когда Гьёкунги приехали к Атли, Гуд-

рун велела своим сыновьям просить оставить Гьёкунгов в живых. Но они не захотели. У Хёгни вырезали сердце, а Гуннара бросили в змеиный ров. Он играл на арфе и усыпил змея, но одна гадюка укусила его в печень.

Конунг Тьодрек был у Атли и потерял там большую часть своих людей. Тьодрек и Гудрун жаловались друг другу на свои несчастья. Она сказала ему;

Песнь о Гудрун

¹ «Девой счастливейшей
в женских хоробах
я родилась,
любила я братьев,
покуда мне Гьюки
золота не дал, –
золото дал он
и выдал за Сигурда.

² Таким был Сигурд
пред Гьюки сынами,
как стебель лука,
из трав встающий,
как легкий олень
меж тварей лесных,
как золота пламя
пред оловом тусклым.

³ Зависть братьев
моих обуяла –
муж мой был лучшим
между героями;
спать не могли,
ни дела обсуждать,
пока они Сигурда
не погубили.

⁴ Грани примчался, –
слышен был топот, –
Сигурд тогда
сам не приехал;
были все кони
обрызганы кровью,
в пути утомясь,
убийц привезли они.

⁵ С Грани пошла я
беседовать, плача,
стала спрашивать,
слезы роняя;
Грани понурил
голову низко –
знал о беде он:
не стало хозяина.

⁶ Долго терзалась я,
долго молчала,
все же спросить
решилась у Гуннара.

⁷ Голову скорбно
Гуннар склонил;
Хёгни сказал мне
о смерти жестокой:
«Лежит изрубленный
там за рекой
убивший Готторма, –
отдан волкам он.

⁸ Взгляни на юг –
вот Сигурд лежит!
Слушай, как воронов
каркает стая,
добычу орлы
с клетотом делят,
волки над мужем
твоим завывают».

[Гудрун сказала:]
⁹ «Хёгни, зачем ты
счастья лишенной
о горе подобном
поведать вздумал?
Пусть сердце твое
ворон терзает
в далекой земле,
которой не знаешь ты».

¹⁰ Одно лишь Хёгни
молвил в ответ, –
сумрачен был он
от сильного горя:
«Гудрун, тебе бы
сильней горевать
о том, что сердце
склюют мне вороны!»

¹¹ Одна я ушла
после этой беседы
в лес, чтобы взять
волчью добычу:
не голосила,
руки ломая,
не причитала,
как жены другие,
как мертвая, сидя
над телом Сигурда.

¹² Ночь мне казалась –
как в новолунье,
когда над Сигурдом
в горе сидела я;
мнилось, что волки
благо бы сделали,
если б меня
жизни лишили!
Если б сгорела
я, как береза!

¹³ Пять дней я спускалась
по горным склонам,
пока не увидела
Хальва палаты.

¹⁴ Прожила я у Торы
семь полугодий,
у дочери Хакона
в датской земле.
Шитьем золотым
меня забавляла,
вышивая палаты
и витязей датских.

¹⁵ Вышили с ней мы
конунгов подвиги,
были на тканях
воины князя,
щиты червленые,
гуннов воители,
с мечами и в шлемах
княжья дружина;

¹⁶ по морю струги
Сигмунда плыли –
драконьи морды
и штевни резные;
вышили мы,
как бились на юге
Сигар и Сиггейр
на острове Фьоне.

¹⁷ Проведала Гримхильд,
готская женщина,
где я живу
.....

Оставила вышивку,
вызвала сына,
чтобы спросить

своенравного воина,
согласен ли он
сестре отплатить
иль выкуп за мертвого
мужа отдаст он.

¹⁸ Гуннар готов был –
и Хёгни тоже –
выплатить золото,
выкуп за распря.
Спросила она,
кто согласится
коня оседлать,
в повозку запрячь,
скакать на коне,
сокола взвить,
луком из тиса
стрелы пуская.

¹⁹ Вальдар датский,
и Ярицлейв с ним,
Эймод третий,
а с ними и Ярипкар
в палату вошли,
подобны князьям,
Лангбарда воины,
в красных плащах,
кольчуги их в золоте,
острые шлемы,
мечи у бедра,
волосы темные.

²⁰ Каждый пытался
подарок вручить мне,
подарок вручить
и в печали утешить,
как будто могли
горе мое
этим унять,
но им я не верила.

²¹ Гримхильд напиток
мне поднесла
терпкий, студений,
чтоб горе забыла я;
сдобрен он был
силой земли,
холодной волной
и кровью вепря.

²² Были на роге
багряные руны –
что они значат,
прочесть не могла я:
вереска рыба,
Хаддицги края
несрезанный колос,
звериная пасть.

²³ Были в той браге
многие беды,
листья и желудя
жженого пепел,
роса очага
и жертв требуха,
печень свиная,
свары гасящая.

²⁴ Забыли тогда,
что совершили
[непонятное место]
Трое князей
ко мне подошли,
прежде чем мне она
молвила слово.

²⁵ «Дам тебе, Гудрун,
золота груду,
все, что отец
в наследье оставил,
кольца червленые,

Хлёдвера земли,
ковёр драгоценный
за конунга мертвого.
²⁶ Девушек гуннских,
ткущих искусно,
золотом шьющих
тебе на забаву,—
Будли сокровища
будут твоими,
вся в золоте выйдешь
замуж за Атли!»

[Гудрун сказала:]

²⁷ «Нет, не бывать
браку такому,
никогда я за брата
Брюнхильд не выйду!
Мне не пристало
с отпрыском Будли
род умножать
и радостно жить!»

[Гримхильд сказала:]

²⁸ «Враждебной не будь
к героям воителям,
хоть и повинны
мы пред тобою!
Снова все будет,
как если б жили
Сигурд и Сигмунд,—
роди сыновей лишь!»

[Гудрун сказала:]

²⁹ «Гримхильд, постылы мне
шумные пиршества,
как уступлю я
желаниям Атли,
если трупов чудовище
с Хугином вместе
Сигурда кровь
пили из сердца!»

[Гримхильд сказала:]

³⁰ «Великого конунга
я тебе выбрала,
первым из всех
он признан повсюду;
с ним проживешь ты
до самой смерти,
а не захочешь —
не быть тебе замужем!»

[Гудрун сказала:]

³¹ «Нет, не стремись,
к сварам привычная,
злое родство
мне навязать!
Гуннару он
зло причинит,
сердце у Хёгни
вырвет из ребер.
Не буду спокойной,
пока не убью
того, кто забавы
мечей затевает».

³² Горько рыдая,
молвила Гримхильд,
беды сынов
и родичей видя,
злые напасти
для них ожидая;

³³ «Еще я дам земли
и с ними дружину,
Винбьёрг и Вальбьёрг,
коль взять ты согласна,—
до смерти владей
и счастлива будь!»

[Гудрун сказала:]

³⁴ «Выбор я сделаю,
конунга выберу,

но так поступит
родня принуждает?
не суждено мне
счастливой быть с мужем,
братьев беда
не спасет сыновей!»

³⁵ Воины все
на коней вскочили,
вальские жены
сели в повозки:
семь дней мы ехали
по землям студеным,
семь дней веслами
волны месили
и семь еще дней
по суху шли.

³⁶ Тогда вратари
высокого града
открыли ворота,
чтоб въехать во двор нам.

³⁷ Разбудил меня Атли —
в тревоге была я,
предчувствуя смерть
родичей милых.

[Атли сказал:]

³⁸ «Норны меня
пробудили недавно,
зловещую мне
дали загадку:
мне снилось, ты, Гудрун,
дочь Гьюки, вонзила
отравленный меч
в тело мое».

[Гудрун сказала:]

³⁹ «Сон про железо

огонь предвещает, —
женщины гнев —
желанья пустые;
язву я выжгу
и вылечу хворь,
хоть бы тебя
я ненавидела».

[Атли сказал:]

⁴⁰ «Снилось еще,
что здесь во дворе
упали побеги, —
их посадил я, —
вырваны с корнем,
облиты кровью,
лежат на столе,—
я должен жевать их.

⁴¹ Снилось, что пущены
соколы мною,
голодные птицы,
навстречу погибели;
как будто сердца их,
набухшие кровью,
в горе смешал я
с медом и съел их.

⁴² Снилось, что пущены
мною щенята,
два их, и воют
оба уныло;
снилось, что падалью
стало их мясо,
что его пожирать
принуждают меня».

[Гудрун сказала:]

⁴³ «То воины будут
улов обсуждать,
у белых рыб

отрывая головы:
дохлыми станут
в недолгое время,
перед рассветом
люди съедят их.

⁴⁴ Не легла, не спалось мне, жаждавшей мести
на ложе моем —
ясно я помню...»

(Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. // БВЛ. М., Худлит, 1975. — пер. А. Корсуна. — С. 302-307.)

4. ПОЕМА ПРО БЕОВУЛЬФА

Історія рукопису

...Єдиному рукопису пощастило пережити закриття монастирів за часів Генріха VIII та знищення їхніх великих бібліотек; оскільки ім'я Лоуренса Ноуелла (Lawrence Nowell), вченого XVI ст., написано на одній з частин, саме йому могла належати честь врятування «Беовульфа». Рукопис є копією, написаною двома різними почерками; скільки ще існувало копій, чи наскільки близький до оригіналу саме цей варіант, ми, мабуть, ніколи не дізнаємося. Більше того, оскільки погана палітурка разом з пожежею 1731 року призвели з часом до серйозного пошкодження рукопису, деякі слова у тексті відомі лише з двох переписаних копій, зроблених у 1786-1787 рр. датським вченим Торкеліном (Thorkelein). Інші слова та рядки зникли ще до того, як Торкелін побачив рукопис, або їх просто бракує, або вони

неповні; лакуни доводиться заповнювати за допомогою здогадок – а інколи ультрафіолетового просвічування.

(Бертон Раффель (Burton Raffel), перекладач поеми сучасною англійською мовою, *Beowulf*. N.Y., Scarborough, 1963. P.IX).

Особливості створення поеми як зразка усної народної творчості

...Героїчний епос як жанр сформував ще в усній традиції, і багато пам'ятників книжкового епосу зберегли сліди **усної імпровізаторської техніки**.

(Е.М. Мелетинський)

...Ось як і коли виникла пісня про Беовульфа, принаймні, в уяві її автора. Вже наступного ранку після здійснення героєм його першого подвигу серед святкуючих був співець, який "почав сплітати мережу слів про Беовульфову перемогу..." Радісні дани та переможці-геати слухали, і деякі з них слухали дуже уважно. Отже, ця нова мережа слів, що її сплітав старий воїн, залишилася у пам'яті якогось молодшого воїна, і він проспівав її, коли в свою чергу, зістарився, ще якомусь молодому воїну... аж доки нарешті ця мережа не досягла слуху людини, яка вміла писати. Таким чином, унікальний тисячолітній рукопис поеми, із слідами пожежі та плямами, який гордо демонструється в Британському музеї, позначає не перший, а один з останніх днів в історії переказу про Беовульфа... Кожна традиційна поема, [створена у такий спосіб], несе на собі безпомилкову печатку свого походження. Бо кожний поет-

...мав будувати свої твори за допомогою **формул та тем**... Вони є продуктом і необхідності, і мистецтва. Адже [митець] не зміг би легко складати розмірені вірші, не маючи під рукою готового епітету до часто вживаного іменника... У "Беовульфі" є багато формул – буквально тисячі – але більшість з них настільки прості та звичайні, що можна прослухати давньоанглійську поему багато разів, не помічаючи їх, тому, що вони не просто майстерно вплетені у текстуру поеми: вони *самі і є* цією текстурою...

Довші мотиви або описи – подорожі, бенкети у палаці, обміни гречностями, якщо назвати лише декілька з тих, що повторюються в "Беовульфі", – так само були будівельним матеріалом для співця, як і формули.

(проф. Роберт Крід (Robert Creed), *Beowulf*. N.Y., Scarborough, 1963. P.128-132).

Наративні рівні поеми "Беовульф"

Достатньо один раз прочитати поему "Беовульф", щоб пересвідчитись у тому, що оповідь у ній розвивається паралельно на кількох нараційних рівнях: вона поєднує історичний матеріал, який включає реальні історичні події та реальних історичних осіб; казково-міфологічний матеріал, нашарування християнської ідеології та певний пласт античної епічної описовості, що імпліцитно відчувається в деяких сюжетних сценах.

Що стосується історичних персонажів, то з найбільшою легкістю ідентифікується геатський король Хігелак, дядько Бе-

вульфа. Це є той самий Хохілайк, про якого Григорій Турський пише, що він загинув десь близько 520 року під час походу на Західну Фрізію, саме тоді, коли королем франків був Теодорік. В поемі опис цієї події з конкретними географічними деталями подається двопланово – як передбачення майбутньої трагедії геатського народу, яке висловлюється автором ще у першій частині, під час перебування Беовульфа у Данії (1202 вірш), і ретроспективно – як згадка Беовульфа, вже людини похилого віку, про події давно минулі (вірші 2354, 2910). Ми також знаходимо інформацію про Хігелак в старій норвезькій "Інґлінґа Сазі", де це ім'я подається як Хуглеікр.

Саксон Грамматик у своїй праці "Gesta Danorum" (бл. 1200р.) описує датський королівський двір і згадує короля Хротгара, його синів, його небожа Хротульфа. До цього ж можна додати ісландську сагу про Хротульфа, де його називають Хрольф Кракі. Ця сага дійшла до нас у редакції XIV сторіччя. Серед інших персонажів в тексті також згадуються такі історичні особи, як Ерманарік, ватажок ост-готів (IVст.), Оффа, ватажок континентальних англів (V ст.), Меровінґська династія в особі її короля, а також шведський король Онела, який помер у 535 році.

Здійснюючи перехід з історичного рівня на епічний, ми одразу поринаємо у чарівний світ казково-міфологічних персонажів, оскільки постать благородного переможця дракона і вбивці водяної потвори має величезну кількість аналогів. Ми зустрічаємо подібних героїв у різних легендах та казках народів всього світу. Усі вони – "герої, більші за життя", що наближаються до богів чи напівбогів. Беовульф, Зігурд

(Зіґфрід) чи Персей, який бореться із гігантською змією, нагадують водночас і Аполлона у битві з Піфоном, і святого Георгія, який перемагає дракона, чи навіть Архангела Михаїла, зануреного у космічну битву зі Злом в образі Змія.. Хоча у поемі немає жодного натяку на те, що Беовульф – божественного походження, сама його функція в оповіді відповідає примітивним уявленням про богоподібність. І тому не дивно, що критика XIX сторіччя схилилась до міфологічного тлумачення сюжету. У цей період дуже поширеною була думка, що всі переможці драконів були відбиттями богів Сонця, які постійно борються проти сил Темряви і звільняють людину від жаху перед цими силами.

Зараз такий підхід вже не має прихильників. Натомість сюжет поеми розглядається у порівнянні з численними казками світового фольклору, що містять опис аналогічних ситуацій. Поглиблений аналіз цього матеріалу продемонстрував його спорідненість із великою кількістю легенд, які поєднуються мотивом "син ведмеда" і описують пригоди героя надприродного походження, з загальмованим розвитком у дитинстві (як і Беовульф –ч.ІІ, вірш 2183), наділеного надзвичайною силою і уславленого героїчним вчинком переслідування і вбивства чудовиська, що живе у нижчому, підземному царстві, де воно переховує вкрадену принцесу. Дуже часто біля входу у той підземний світ залишаються зрадливі помічники героя, що крадуть (тимчасово) у нього принцесу. У поемі "Беовульф" датчане (але не геати) так саме залишають героя біля входу у підводну печеру, коли вони подумали, що він загинув. Найчастіше цей герой – най-

менший з братів. Саме він врятовує принцесу, а двоє старших викрадають (тимчасово) її у нього. У фольклорі можна знайти величезну кількість варіацій навколо цієї теми. В ірландському епосі існує ціла низка легенд, що наближаються до цього сюжету. Саме це дало підставу деяким дослідникам висловлювати думку, що цю поему було складено в Ірландії, а не у Скандинавії.

В ісландській літературі існує дві легенди про вбивство чудовиська, які подаються в історичному оточенні, подібному до історичного фону поеми "Беовульф". Одна з них розповідає про героїчні вчинки Бозвара Бьярки, героя при дворі Датського короля Хрольфа Кракі. У поемі це Хротульф. Бьяркі – молодший із трьох синів, чий батько перетворюється на ведмедя. Бьяркі починає життя як боягуз, але пізніше перетворюється на справжнього героя. Як і Беовульф, він виходець із Геатландії, служить Хрольфу так само як і Беовульф Хротгару, визволяє королівський двір від жахливого чудовиська і тим самим завойовує дружбу і почесні. Такі паралелі надихнули деяких дослідників ідентифікувати Беовульфа з Бьяркі, хоча подібності надто загальні, щоб провести остаточну ідентифікацію. "Сага про Хрольфа", так само як і поема "Беовульф", відбиває спорідненість як із магичним світом казки, так і з героїчною традицією.

Особливої уваги заслуговує нашарування християнської ідеології в рамках сюжетної структури. Критики відмічають, що цей вплив дещо розмитий і не догматичний. Хоча Грендель і має Каїна за біблійного прашура (до речі, такий самий

прийом ми знаходимо і у давньоірландських легендах) і хоча в цьому ж контексті згадується боротьба між Богом і Сатаною, все ж тут немає жодних посилок ані на Христа, ані на янголів, розп'яття, святих, реліквії, чи якісь інші атрибути християнської релігії. Водночас можна провести певну паралель між текстом поеми та працею Августина Аврелія "Про град Божий", оскільки і тут і там дуже різко засуджуються язичницькі культури. Прослідковується також певна спорідненість із "Коментарем до Генезису" Беди Високошановного, оскільки сварка між Каїном і Авелем порівнюється тут із боротьбою між Злом і Добром. Але схожість з цими патристичними джерелами також є дещо поверховою, тому що в поемі ідея дуалістичної боротьби відбита у такий спосіб, що її можна інтерпретувати дуже неоднозначно.

Просякнутість язичницького героїчного матеріалу новою ідеологією була результатом свідомих зусиль вдумливого автора, вихованого на нових доктринах, але текст поеми залишив неглибокий слід його роздумів над певними теологічними проблемами. Врешті решт, позитивним моментом стало те, що автор тільки злегка стилізував давній сюжет германської історії і фольклору, сильно не змінивши і не спотворивши його.

Вплив античної епічної оповіді є дуже відчутним у поемі на структурному рівні. Можна провести паралель між використанням деяких структурних компонентів у старій англійській поемі та в "Енеїді" Вергілія. По-перше, існує велика подібність між тим, як описує Еней свої пригоди Дидоні, та докладною доповіддю Беовульфа

Хігелаків про свої подвиги у Данії після повернення до Геатландії. Це тим більше здається імітацією з боку англо-саксонського поета, що такий перелік зовсім не мотивований потребами моменту: Беовульф повторює те, про що читач вже знає, в той час, як Еней описує падіння Трої вперше. Сходження Беовульфа в чарівне озеро якоюсь мірою нагадує сходження Енея в Гадес, щасливе панування Беовульфа над геатами подібно до правління Енея в королівстві, яке він заснував у Італії. І, крім того, співпадають місії двох епічних героїв. Вергілій, який творив у добу розквіту Римської імперії, наслідує епічну модель "Іліади" та "Одиссеї" Гомера, щоб вшанувати імператора Августа, а з ним – і домінуючий вплив Італії в античному світі. Із цією метою він використовує форму доімперського племінного епосу, в якому герої ідентифікуються з процвітаням невеличких племінних союзів. Автор Беовульфа, який і сам живе при такому племінному союзі, міг з легкістю спиратися на псевдоплемінну поему античності. Беовульф – герой, відданий справі процвітаня свого народу, так само як і Еней, намагається бути так само простим і безкорисливим героєм, що мало б нагадувати історичні риси правителя Августа.

(M.Schlauch. English Medieval literature. London, Oxford University Press, 1961 Ch. II, C.)

"Беовульф" як історія

На початку ХХ ст. був поширений підхід до аналізу "Беовульфа" насамперед як до

джерела історичних відомостей. В 1921 р., наприклад, було висловлено таку думку:

"Беовульф" являє собою картину цілої цивілізації, тих германських племен, які описує Тацит. Отже, головний інтерес поеми для нас полягає не лише в її літературних достоїнствах. "Беовульф" – це важливий історичний документ".

(проф. А.Стронг)

... Беовульф напевно ніколи не існував, проте його народ (геати) безумовно існував як могутнє та незалежне плем'я... у південній Швеції...

... Фрагмент історії VI ст., вплетений в поему – це епізод невдалого походу короля Хігелака на франків та його загибелі біля гирла Рейну (рядки 1202–1207 та 2910–2921 оригінального тексту поеми). Про "війну" Хігелака проти франків та фрізів розповідає історик франків Григорій Турський, який народився менш, ніж через одне покоління після цих подій. Свідчення Григорія підтверджують та дещо розширюють ще два пізніші франкські джерела. Сама ця "війна", ймовірно, відбувалася у третьому десятилітті VI ст. В будь-якому разі, поразка та загибель короля Хігелака є, таким чином, історичним фактом, причому таким, дату якого можна встановити з точністю до кількох років.

Через це певні вчені вважають деякі частини цієї інколи фантастичної поеми хронікою створення шведської нації. Коли народ Беовульфа був після його смерті підкорений його північними сусідами - шведами, за рахунок їхніх людських ресурсів та територій плем'я переможців збільшилося до розмірів могутнього королівства.

(проф. Роберт Крід (Robert Creed), Beowulf. N.Y., Scarborough, 1963. P.138-140)

Археологічні знахідки як докази побутової історичності поеми

(Йдеться про опис поховання Скільда Скевінга у кораблі на початку поеми)

...Розкопки в Саттон Ху (Sutton Hoo) (Саффолк, Великобританія), ймовірно, королівського поховання у кораблі приблизно VII ст. н.е. показали, наскільки незначною була роль уяви в цьому описі ... Як і всі поети, цей також здатний на перебільшення... – проте не у дійсно важливій справі, якою безперечно, було для нього поховання короля. Навіть його слова про коштовні предмети, “привезені з різних кінців землі” виявилися аж ніскілечки не перебільшеними: серед поховального скарбу Саттон Ху є й велике срібне блюдо з печаткою візантійського імператора Анастасія...

(Бертон Раффель (Burton Raffel), Beowulf. N.Y., Scarborough, 1963. P.XVII)

... Пагорб, що приховував великий корабель та його дорогоцінний вантаж, був розкопаний влітку 1939 р.; ... пізніше скарби були виставлені для огляду в Британському музеї. Ці “стародавні скарби” залишалися у темряві могили протягом 1300 років. Нікому достеменно не відомо, ким був воїн або король, з яким були поховані ці багатства. Поруч з його величезним скарбом не залишилося кісток або попелу. Проте там лежав його меч, його штандарт, прикрашений на кінці фігуркою оленя, та тупий, примітивно вирізьблений пред-

мет, що міг бути його королівським скипетром. Лежали там і його гаманець, прикрашений витонченою та гарною філігранню, монети, які були в ньому, а також його майстерно зроблена велика золота пряжка. Був там і срібний посуд, привезений здалека – скарби, які не соромно було б охороняти дракону або покласти у королівське поховання...

(проф. Роберт Крід (Robert Creed), Beowulf. N.Y., Scarborough, 1963. P.136)

Вікінги. Залізна сокира, інкрустована сріблом, з Маммена (Данія)

“Беовульф” як поезія

...Якщо підійти до неї [поєми] як до археологічної реліквії, вона захоплює. Як лінгвістичний документ, вона є дивом, скарбницею відкриттів та суперечностей. Вона надає нам напрочуд важливі відомості про суспільне та політичне життя давніх англійців та про багато інших речей, щодо яких науковці воліли б мати набагато більше інформації. **Але роль “Беовульфа” як великого твору поезії має залишатися первинною; інші цілі, яким він слугує, важливі, але вторинні по відношен-**

ню до цього центрального факту суто літературних достоїнств.

(Бертон Раффель (Burton Raffel), перекладач поеми сучасною англійською мовою. Beowulf. N.Y., Scarborough, 1963. P.X)

Відомий англійський письменник Дж. Р. Р. Толкієн, автор трилогії “Володар кілець”, був також професійним медієвістом. Заперечуючи сприйняття “Беовульфа” переважно як джерела історичної інформації, він наполягав на приматі художньої самоцінності твору, в якому, на його думку, універсально-символічна проблематика знаходить досконале естетичне втілення. Відповідаючи критикам поеми, які докоряли її автору за вибір у героїчну добу надто архаїчної теми (боротьба з чудовиськами, а не з представниками інших етносів), він обстоює своє розуміння центрального конфлікту твору: “людина, що протистоїть ворожому світу, та її немінуча поразка у Часі”.

...Беовульф, таким чином, не є у точному сенсі слова героєм героїчної пісні. Він не страждає ані від суперечливих зобов'язань, ані від нещасного кохання. *Він – людина, і це, як і для багатьох інших, само по собі достатньо трагічно.* Те, що тон поеми такий піднесений, а тема така незначуща, не є прикрим випадком. Саме тема у своїй смертельній серйозності породжує урочистість тону... Думка, яка лежить у підґрунті, настільки смертельна та невідворотна, що люди, котрі знаходяться у колі світла, всередині обложеного палацу, занурені в роботу чи роз-

мову, або не сміють зустрітися з нею вічна-віч, або відсахаються від неї. Смерть приходить на свято...

... Автора поеми все ще турбує, насамперед, *доля людини на землі*, і він під новим кутом зору обробляє стародавню тему: **що людина, кожна людина і вся люди, і всі їхні справи, мають померти.** Це тема, якою не може нехтувати жоден християнин. Проте, вона не дістала б саме такого трактування, якби поганські часи не були ще такі близькі. Тінь їхнього відчаю, принаймні як настрої, як потужне відчуття жалю, все ще присутня тут. Цінність переможеної звитяги в цьому світі все ще глибоко відчувається. Оглядаючись назад у минуле, на історію королів та воєнків старих традицій, поет бачить, що будь-яка слава (чи, як сказали б ми, “культура” або “цивілізація”) закінчується ніччю. Розв'язання цієї трагедії не розглядається – воно не впливає з матеріалу. Фактично, перед нами поєма, створена у важливий момент рівноваги та оглядання назад, у прірву, людиною, обізнаною у старих переказах, яка намагалася окинути загальним поглядом їх всі, усвідомлюючи їхню спільну трагедію немінучої руйнації, і водночас відчуваючи її більш поетично, оскільки сама вона вийшла з-під прямого тиску їхнього відчаю. Він міг спостерігати ззовні, але відчувати безпосередньо та зсередини, стару догму: відчай від події, разом з вірою у вартість приреченого опору. Він все ще розглядав велику часову трагедію, але не писав ще алегоричну проповідь у віршах. Грендель мешкає у видимому світі та живиться плоттю та кров'ю людською; він входить в їхні оселі через двері. Дракон викидає реальне полум'я і

прагне золота, а не душ; його вбивають залізом у черево. Погребальне вогнище для Беовульфа робить Веланд, а залізний щит для захисту від дракона – його власні ковалі: це ще не броня праведності або щит віри для протистояння всім полум'яним язикам зла...

...Якщо подивитися на поему з такої точки зору, неважко зрозуміти загальну побудову твору... Безперечно, слід викинути з голови уявлення про те, що “Беовульф” – це оповідна поема, що в ній розповідається якась історія, причому послідовно... Перед нами насамперед збалансоване протиставлення начал та кінців. Попросту кажучи, це контрастне зображення двох моментів великого життя, підйому та занепаду; розробка стародавнього та надзвичайно зворушливого протиставлення молодості та старості, першого успіху та кінцевої смерті. Відповідно, вона поділяється на дві протиставлені одна одній частини, відмінні за змістом, манерою та довжиною...

...”Беовульф” – не епічна поема, і навіть не розширена “пісня”. Жодний термін, запозичений з грецької або будь-якої іншої літератури, повністю не підходить для визначення її жанру: а чому, власне, вони мають підходити? Але якщо ми все-таки повинні знайти термін, радше слід назвати її “елегією”. Це героїчно-елегійна поема; і у певному сенсі всі її перші 3 136 рядків є прелюдією до погребальної пісні..., однієї з найбільш зворушливих з написаних будь-коли. Але для досягнення універсальної значущості, якої вона надає долі героя, ...просто необхідно, щоб його остаточним суперником був не якийсь шведський вояк або зрадливий друг, а дракон: істо-

та, створена уявою саме для такої цілі...

...Саме тому, що головними ворогами в “Беовульфі” не є людські істоти, ця історія набуває більшої значущості... Вона [поєма] прозирає у космічні глибини та відповідає думкам всіх про долю людського життя та поривань; вона стоїть серед дрібних сутичок ватажків, але над ними, і виходить за межі дат та історичних періодів, хоча вони й важливі. На початку, і в процесі розгортання, і особливо в кінці ми дивимося униз ніби з уявної висоти на людське помешкання в юдолі світу. Спалахує світло... і лунають звуки музики; але зовнішня темрява та її вороже породження постійно чекають у засідці, доки не згаснуть смолоскипи та не замовкнуть голоси. Гренделя розлючують звуки арфи...

(J.R.R.Tolkien, *The Monsters and the Critics*. L., Harper Collins, 1997. P.5-49).

Особливості поетики твору

...Поєма сповнена художньої вишуканості. Той, хто створив її, хоч це й був традиційний співець, не був наївним народним митцем або селянином-неуком. Він міг і не вміти читати, але він привчив себе запам'ятовувати те, що почув. Він навчив себе відчувати найважливіше у своїй історії та виявляти цю важливість за допомогою простих, але майстерних прийомів повторення та контрасту.

Він також навчився будувати образи через дію та діалог. Одним з його найбільших досягнень став образ самого героя...

Вся остання частина поеми – це насправді складна та чарівна елегія, що

складається з багатьох менших елегій; це меланхолійний спомин про великі події, що залишилися у минулому.

(Проф. Роберт Крід (Robert Creed), *Beowulf*. N.Y., Scarborough, 1963. P.144)

...Форма **алітераційного вірша** існувала у германців ще до нашої ери. Найдавніші сліди цього вірша простежуються, як вважається, в алітеруєчих іменах германських вождів того самого князівського роду, про які згадують римські автори (...). В давньогерманському віршуванні алітерація – не випадкова прикраса чи засіб виразності, а основа вірша. Зустрічаючись лише у певних місцях двох сусідніх рядків, та лише у складах, що мають метричний наголос, алітерація пов'язує два сусідні рядки в єдине ціле, і водночас, виокремлюючи рядки, що мають метричний наголос, визначає ритм. Як сказано в одному давньоісландському пам'ятнику, алітерація так само скріплює рядки, як гвіздки скріплюють корабель, зроблений майстром. Алітераційний вірш не згладжує контрасти наголосу в словах, як силабо-тонічний вірш згладжує їх своєю метричною схемою, яка повторюється, а навпаки, посилює ці контрасти, стилізує мовлення у напрямі більшої емпізи, більшої урочистості...

...**Кенінг** (ісл. “kenning” буквально – “визначення”) – це заміна іменника звичайного мовлення двома іменниками, з яких другий визначає перший, тобто перифраз типу “кінь моря” (тобто корабель) або “син Одина” (тобто Тор). Основна властивість будь-якого... кенінга – це те, що його...не вигадували під час складання

того твору, де його було вжито, а брали готовим з традиції. Деякі з кенінгів, як от “син Одина”, взагалі не “вигадані,” оскільки вони – не образний опис, а просто констатація загальновідомого факту... А в тих кенінгах, де, як у кенінгу “кінь моря”, є метафора, вона, як правило, цілком трафаретна. Це видно насамперед з того, що кенінгами, які містили метафору, завжди описувалося лише те, про що найчастіше йшлося у поезії, а саме – конунг, вояк, битва, меч, корабель, золото, рідко щось інше, і образ, що містився у такому кенінгу, був завжди той самий: конунг описувався як “роздавач кілець” (тобто золота), вояк – як “дерево битви”, битва – як “буря списів”, “зустріч мечів”, тощо, меч – як “палка битви” чи “змія крові”, корабель – як “кінь моря”, “олень моря” тощо, море – як “мешкання вугрів” тощо, золото – як “вогонь моря” (як відомо з одного переказу, воно слугувало за освітлення на бенкеті у морського велетня Егіра) або “ліжко дракона” (за іншим переказом, на ньому лежав дракон)...

(М.И.Стеблин-Каменский. *Древнескандинавская литература*. М., Высшая школа, 1979. С.34-35; 38-39).

Система цінностей в поемі

..Битва – це спосіб життя, необхідна функція найбільш достойних членів суспільства. Королі та вояки взагалі – це найвідоміші люди свого часу, президенти корпорацій, дослідники космосу, кінозірки. Це люди, про яких треба знати, яких треба наслідувати, але не сліпо, не лише тому,

що вони мають успіх (адже остаточною результатом їхньої діяльності виступає смерть). А тому, що їхній шлях – вірний та істинний; у своїх словах, думках та вчинках вони є втіленням англо-саксонського способу життя.

(Бертон Раффель (Burton Raffel), *Beowulf*. N.Y., Scarborough, 1963. P.XIV).

...“Беовульф” – це твір поета-християнина. В XIX ст., коли всі країни Європи шукали або навіть створювали для себе славне поганське минуле, було модно шкодувати про християнські елементи в поемі та звинувачувати в їхній присутності “втручання ченців”... Для цього було певне виправдання. Відомо, що ані справжні геати короля Хігелака у VI ст., ані сам вигаданий герой Беовульф не могли бути християнами. Християнство закріпилося у Швеції лише чотирма століттями пізніше. Отже, якщо поема зберегла – як здається ймовірним – певну правду про поразку геатів від рук шведів, тоді “християнський колорит” мав бути пізнішим додатком до раннього варіанту переказу про подвиги Беовульфа.

Звичайно, так воно й було. Проте він не був доданий якимсь ченцем-нахабою до щирої історії, розказаної або записаної добрим старим язичником-англосаксом у VII чи VIII ст.

...Це могло трапитися таким чином. Англо-саксонський співець почув необроблену пісню про боротьбу з чудовиськом та про міжусобні війни, та вирішив перетворити героя цих диких подвигів на

кращу людину. Як вже знав співець, Бог є джерелом всіх добродійностей, і найшляхетніший подвиг – це наслідування Христа. Тож його шляхетний герой має по-своєму наслідувати Христа. Власне, саме це і робить Беовульф в поемі – бореться із злом.

(Проф. Роберт Крід, . *Beowulf*. N.Y., Scarborough, 1963. P.140-142)

Беовульф (із скороченнями)

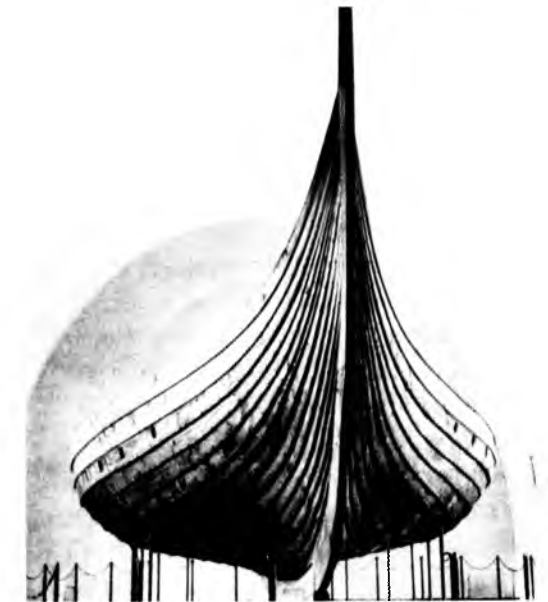
–1–

Истинно! истари
слово мы слышим
о доблести данов,
о конунгах датских,
чья слава в битвах
была добыта!
Первый — Скильд Скевинг,
войсководитель,
не раз отрывавший
вражьи дружины
от скамей бражных.
За все, что он выстрадал
в детстве, найденыш,
ему воздалось:
стал разрастаться
властный под небом
и, возвеличенный
силой принудил
народы заморья
дорогой китов
дань доставить
достойному власти.
Добрый был конунг!

В недалгом времени
сын престола,
наследник родился,
посланный Богом
людям на радость
добыча походов.

груды сокровищ —

Я в жизни не видывал
ладьи, оснащенной
лучше, чем эта,
орудьями боя,
одеждами битвы —
мечами, кольчугами:
все — самоцветы,
оружие, золото —
вместе с властителем
будет скитаться
по воле течений.
В дорогу владыку
они наделили
казной не меньшей,
чем те, что когда-то
в море отправили
Скильда-младенца
в суденышке утлом.
Стяг златотканый
высоко над ложем
на мачте упрочив,
они поручили челн теченьям:
сердца их печальны,
сумрачны души,
и нет человека из воинов этих,
стоящих под небом,
живущих под крышей,
кто мог бы ответить,
к чьим берегам
причалит плывущий.

Вікінги. Погребальний корабель з
Усеберга (Норвегія)

–2–

Долго правил
твердыней данов
Беовульф датский,
народоводитель
Скильдинг, наследник
единодержца,
пока не сменил его
сын его, Хальфдан
славный, что властил
до самой смерти, —
и в старости Скильдинг
бойцом был отменным.
Родилось на землю
от Хальфдана четверо:
Херогар, Хродгар,
Хальга Добрый
и дочь, которая,
слышал я, стала

подругой Онелы
в опочивальне,
супругой Скильвинга,
конунга шведского.
Хродгар возвысился
в битвах удачливый,
без споров ему
покорились сородичи,
выросло войско
из малой дружины
в силу великую.
Он же задумал
данов подвигнуть
на труд небывалый:
хоромы строить,
чертог для трапез,
какого люди
вовек не видывали;
там разделял бы он
со старыми, с юными
все, чем богат был
по милости Божьей,—
только земля неделима
и войско едино.
Слышал я также,
по воле владыки
от дальних пределов
народы сходились
дворец возводить
и воздвигли хоромы
в срок урочный,
а тот, чье слово
было законом,
нарек это чудо
Палатой Оленя,
именем Хеорот;
там золотые
дарил он кольца
всем пирующим.
Дом возвышался,

рогами увенчанный;
недолговечный,
он будет предан
пламени ярому
в распре меж старым
тестем и зятем
— скоро нагрянули
зло и убийство.

Тут разъярился
дух богомерзкий,
житель потомков,
который вседневно
слышал застольные
клики в чертогах:
там арфа пела
и голос ясный
песносказителя,
что преданье повел
от начала,
от миротворенья;
пел он о том,
как Создатель устроил
сушу — равнину,
омытую морем, о том,
как Зиждитель
упрочил солнце
и месяц на небе,
дабы светили всем земнородным,
и как Он украсил
зеленью земли,
и как наделил Он
жизнью тварей,
что дышут и движутся.

Счастливо жили
дружинники в зале,
пока на беду им
туда не явилось

ада исчадие:
Гренделем звался
пришелец мрачный,
живший в болотах,
скрывавшийся в топях,
муж злосчастливый,
жалкий и страшный
выходец края,
в котором осели
все великаны
с начала времен,
с тех пор, как
Создатель род их проклял.
Не рад был
Каин убийству Авеля,
братогубительству,
ибо Господь
первоубийцу
навек отринул
от рода людского,
пращура зла,
зачинателя семени
эльфов, драконов,
чудищ подводных и
древних гигантов,
восставших на Бога,
за что и воздалось
им по делам их.

Ночью Грендель
вышел разведать,
сильна ли стража
кольчужников датских
возле чертога,
и там, в покоях,
враг обнаружил
дружину, уснувшую
после пиршества,—
не ждали спящие
ужасной участи,—

тогда, не мешкая,
грабитель грозный,
тать кровожадный
похитил тридцать
мужей-воителей, и,
с громким хохотом
и корчась мерзостно,
вор в берлогу
сволока добычу,
радуясь запаху
мяса и крови.
Лишь на рассвете
открылись людям
следы побоища
и сила Гренделя,—
был после пиршества
плач великий!
Скорбь огласила
утро стенаньями;
муж безупречный
сидел неутешен —
горе страшное,
слишком тяжелое! —
след проклятого
гостя видева,
он оплакивал,
конунг, павших
в неравной схватке.
Но не успели даны опомниться:
ночь наступила,
и враг ненасытный,
в грехе погрязший,
опять набег
учинил убийственный;
не раз случалось
людям в ту пору искать ночлега,
стелить постели
вдали от высокой
дворцовой кровли,
ибо враг кровожадный

в этом доме
бесчинствовал,
и, спасаясь от недруга,
уходили воины
прочь от места опасного;
он один одержал
верх над множеством
и остался, злокозненный,
в доме конунга
беззаконным хозяином,
и надолго чертог
обезлюдел.
Так двенадцать зим
вождь достойный,
друг Скильдингов,
скорби смертные
и бесчестье терпел
и печали неисчислимые.
И слагались в то время
по всей земле
песни горестные,
но правдивые
о том, как Грендель
войной на Хродгара
год за годом
злосердый ходит,
и нет предела
проклятой пагубе,
не ищет враг
замирения с данами,
не прекращает
разбоя кровавого,
цену крови
платить и не думает,
мужа знатного
даже золотом
у злодея не выкупить.
Так преследовал
датских ратников
призрак дьявольский,

ждал юных в засадах
и старых воинов
рвал на части,
из топей туманных
являлся ночью,—
кто знает, откуда
приходят скитальцы,
причастные тайн
самой преисподней!—
и множил муки
богоотверженец;
светлый Хеорот
стал пристанищем
полночной нечисти —
только места высокого,
освященного Богом,
не касался поганый,
не смел осквернять
трона кольцедарителя.
Такое Скильдингу
на долю выпало
горе долгое.
Сидели знатные,
судили мудрые,
в совете думали,
как бы вернее
людей избавить
от страшной участи;
молились идолам,
душегубителям,
и, воздавая им
жертвы обетные,
просили помощи
и подкрепления —
то суеверие,
обряд языческий,
то поклонение
владыке адскому!
Был им неведом
Судья Деяний,

Даритель Славы,
Правитель Неба,
не знали Бога,
не чтили Всевышнего.
Горе тому,
кто нечестьем и злобой
душу ввергает
в гееннский огонь,—
не будет ему
послабления в муках!
Но благо тому,
кто по смерти предстанет
пред Богом
и вымолит у Милосердного
мир и убежище
в лоне Отца!

[Почувши про безчинства Гренделя,
дружинник геатського короля Хігелака
Беовульф з 14 воїнами відправляється на
допомогу данам. Хротгар радісно зустрі-
чає їх, але під час бенкету один з знатних
данських дружинників, заздрісний Унферт
намагається покепкувати з Беовульфом]

-9-

Тут Унферт,
сын Эгглафа,
сидевший в стопах
у владыки Скильдингов,
начал прение
(морепроходец,
пришелец Беовульф,
его раззадорил:
неужто в мире
ему соперник
нашелся, воин
под небом славный,
его сильнейший),

и вот он начал:
“Не тот ли ты Беовульф,
с которым Брека
соревновался
в умении плавать,
когда, кичась
непочатой силой,
с морем спорили
вы, бессмыслые,
жизнью рискуя?
Ни друг, ни недруг,
ни муж разумный
не мог отвортить вас
от дикой затеи
соперничать в океане.
Пучин теченья
сеча руками,
взмахами меряя
море-дорогу,
выплыли по волнам,
по водам, взбитым
зимними ветрами,
семеро суток.
Тебя пересилил
пловец искусный,
тебя посрамил он:
на утро восьмое,
брошенный бурей
к норвежскому берегу,
он возвратился
в свои владенья,
в земли Бродингов,
в дом наследный,
где правит поныне,
на радость подданным,
казной и землями.
Клятву сдержал
сын Бенстана —
был первым!
Вот почему я

предчую худшее
 (хотя и вправду
 ты крепок в битве,
 в честной сече),
 коль скоро, с вечера
 тут оставшись,
 ты встретишь Гренделя!”
 Ответил Беовульф,
 сын Эггтеова:
 “Не чересчур ли
 ты, друг мой Унферт,
 брагой упившись,
 о подвигах Бреки
 тут разболтался?
 На самом же деле
 никто из смертных
 со мной не сравнится бы
 мощью на море,
 выдержкой на океане.
 Когда-то, поспорив,
 мы вправду задумали,
 жизнью рискуя
 (а были оба еще
 недоростками!),
 взапуски плавать
 в открытых водах.
 Сказано — сделано:
 кинулись в зыби,
 клинки обнажив
 ради защиты
 от хищных тварей,
 там обитавших.
 Сил не достало
 ему тягаться
 со мной на быстринах,
 но я не покинул
 его над бездной:
 вместе держались
 в опасных водах,
 рядом плыли

пятеро суток,
 покуда буря
 и сумрак ночи,
 северный ветер,
 снег и волны
 кипящих течений
 не разлучили
 нас в ненастье.
 Со дна морского
 нечисть восстала —
 в пене ярились
 полчища чудищ.
 Рубаха-кольчуга
 искусной вязки,
 железной пряжи
 мне послужила,
 шитая золотом,
 верной защитой,
 когда морезитель,
 стиснув коггистыми
 лапами тело,
 вдруг потащил меня
 в глубь океана;
 Судьбой хранимый,
 я изловчился,
 — клинком ужалил
 зверя морского —
 канул на дно
 обитатель хлябей.

—10—

Кишела нежить,
 грозя мне погибелью
 в бурлящей бездне,
 но я поганых
 мечом любимым
 учил, как должно!
 Не посчастливилось
 злобной несыти

мною поживиться,
 плотью лакомою,
 пищей пиршественной
 в глубоководье,
 зато наутро
 в прибрежных водах
 всплыли распухшие
 туши животных,
 клинком усыпленных, —
 и с этой поры
 стал безопасен
 путь мореходный
 над теми безднами.
 Божий светоч
 взошел с востока,
 утихла буря,
 и я увидел
 источенный ветром
 скалистый берег —
 Судьба от смерти
 того спасает,
 кто сам бесстрашен!
 Всего же девять
 избил я чудищ
 и, право, не знаю,
 под небом ночным
 случались ли встречи
 опасней этой,
 был ли кто в море
 ближе к смерти,
 а все же я выжил
 в неравной схватке —
 меня, усталого,
 но невредимого,
 приливом вынесло,
 морским течением
 к финским скалам.
 Но я не слышал
 подобных былей
 о подвигах ратных,

тобой совершенных:
 ни ты, ни Брека —
 в игре сражений
 не смели вы оба
 железом кровавым
 творить, как должно,
 дела достойные...

—12—

Из топей сутемных
 по утесам туманным
 Господом проклятый
 шел Грендель
 искать поживы,
 крушить и тратить
 жизни людские
 в обширных чертогах;
 туда поспешал он,
 шагая под тучами,
 пока не увидел
 дворца златоверхого
 стен самоцветных, —
 не раз наведывался
 незванный к Хродгару,
 сроду не знавший
 себе соперника,
 не ждал и нынче,
 найти противника,
 дозор дружинный
 в ночных покоях.
 (Шел ратобитец
 злосчастный к смерти.)
 Едва он коснулся
 рукой коггелапой
 затворов кованых —
 упали двери,
 ворвался пагубный
 в устье дома,
 на пестроцветный

настил дворцовый
ступил, неистовый,
во тьме полыхали
глаза, как факелы,
огонь извергали
его глазницы.
И там, в палатах,
завидев стольких
героев-сородичей,
храбрых воителей,
спящих по лавам,
возликовал он;
думал, до утра
душу каждого,
жизнь из плоти,
успеет вырвать,
коль скоро ему
уготовано в зале
пышное пиршество.
(После той ночи
Судьба не попустит —
не будет он больше
мертвить земнородных!)
Зорко высматривал
дружинник Хигелака
повадки вражды,
стерег недреманный
жизнекрушителя:
чудище попусту
не тратило времени!
-тут же воина
из сонных выхватив,
разъяло ярое,
хрустя костями,
плоть и остов
и кровь живую
впивало, глотая
теплое мясо;
мертвое тело
с руками, с ногами

враз было съедено.
Враг приближался;
над возлежащим
он руку простер,
вспороть намерясь
когтистой лапой
грудь храбросердого,
но тот, проворный,
привстав на локте,
кисть ему стиснул,
и понял грозный
пастырь напастей,
что на земле
под небесным сводом
еще не встречал он
руки человечесей
сильней и тверже;
душа содрогнулась,
и сердце упало,
но было поздно
бежать в берлогу,
в логово дьявола;
ни разу в жизни
с ним не бывало
того, что случилось
в этом чертоге.
Помнил доблестный
воин Хигелака
вечернюю клятву:
восстал, угнетая
руку вражью,—
хрустнули пальцы;
недруг отпрянул —
герой ни с места;
уйти в болота,
зарыться в тину
хотело чудище,
затем что чужало,
как слабнет лапа
в железной хватке

рук богатырских,—
так обернулся
бедой убийце
набег на Хеорот!

Гром в хоробах,
радости бражные
вмиг датчанами,
слугами, воинами,
были забыты;
в гневе сшибались
борцы распаленные:
грохот в доме;
на редкость крепок, ,
на диво прочен
был зал для трапез,
не развалившийся
во время боя,—
скобами железными
намертво схвачен
внутри и снаружи
искусно построенный;
в кучу валились
резные лавы,
скамьи бражные
(об этом люди
мне рассказали),
допрежде не знали
мудрые
Скильдинги, что
крутоверхий,
рогами увенчанный
дом дружинный
не властна разрушить
рука человеческая —
это под силу лишь
дымному пламени.
Громом грянули
крики и топот;
жуть одолела

северных данов,
когда услышали там,
за стенами,
стон и стенания
богоотверженца —
песнь предсмертную,
вой побежденного,
воплъ скорбящего
выходца адского.
Верх одерживал,
гнул противника
витязь незыблемый,
сильнейший из живших
в те дни под небом.

-13-

Причины не было
мужу-защитнику
щадить сыроядца,
пришельца миловать,
не мог он оставить
в живых поганого
людям на пагубу.
Спутники Беовульфа
мечами вращали,
тщась потягаться,
сразиться насмерть
за жизнь дружинного
вождя, воителя
всеземнознатного:
в толпу стеснившись,
они обступили
врага, пытались,
мечами тыча,
достать зломогучего,
о том не ведая, что ни единым
под небом лезвием,
искуснокованым
клинком каленым

сразить не можно
его, заклятого,—
он от железных
мечей, от копий
заговорен был,—
но этой ночью
смерть свою встретил
он, злосчастливый,
и скоро мерзкая
душа, изыдя
из тела, ввергнется
в объятия адские.
Враг нечестивый.
Противный Богу,
предавший смерти
несметное множество
землерожденных,
теперь и сам он изведет смертную
немошь плоти, изнемогавший
в руках благостойкого
дружинника Хигелакова;
непримиримы они под небом.
Неисцелимая
в плече нечистого
кровоточащая
зияла язва —
сустав разъялся,
лопнули жилы;
стяжал в сражении
победу Беовульф,
а Грендель бегством
в нору болотную
унесся, гибнувший,
в берлогу смрадную
бежал, предчуя
смерть близкую;
земная жизнь его
уже кончилась.
И тотчас даны,
едва он скрылся,

возликовали:
герой-пришелец
изгнал злосчастье
из дома Хродгара,
он, доброхрабрый,
избыл их беды;
битва умножила
славу гаута,
слово чести,
что дал он данам,
герой не нарушил;
спас их от гибели,
исправил участь
людей, не знавших
удачи в стычках,
избавил скорбных
от долгострадания,—
тому свидетельство
люди увидели,
когда победитель
под кровлей дворцовой
поднял высоко
плечо с предплечьем —
острокогтистую
лапу Гренделя.

[Серед загального святкування Хродгар та його дружина Вальхтеов щедро нагороджують переможця. Проте нещастя данів на цьому не скінчилися; мститися за сина до палацу приходять мати Гренделя – жено-чудовисько. Беовульф приймає рішення битися і з нею.]

—22—

Беовульф молвил,
потомок Эггтеова:
“Мудрый! не стоит
печалиться! — должно

мстить за друзей,
а не плакать бесплодно!
Каждого смертного
ждет кончина! —

пусть же, кто может,
вживе заслужит
вечную славу!
Ибо для воина
лучшая плата —
память достойная!
Встань же, державный!
Не время медлить!
Пойдем по следу,
и мать Гренделя
не сможет скрыться —
вот мое слово! —
ни на пустоши,
ни в чащобе,
ни в пучине,—
нет ей спасения!
Ты же нынче
скорбящее сердце
скрепи надеждой,
ибо я знаю твое желанье!”

[Вистеживши потвору, Беовульф спускається за нею у темну безодню].

Завет измолвив,
не стал ждать ответа,
но прынул прямо
в бурлящие хляби
вождь гаутский —
морские воды
над ним сомкнулись.
Ко дну он канул
(был переходу
дневному равен
путь через бездну),

а там злобесная,
вод владычица,
бурь хозяйка
встретила, лютая,
героя, дерзнувшего
проникнуть сверху
в ее пределы;
и, выпустив когти,
в охапку воина
она схватила,
но был в кольчуге,
в наряде ратном
неуязвим он —
не по зубам ей,
кровоавгубой,
сбруя железная,
сеть нагрудника,—
и потащила
пучин волчица
кольцевладельца
в свой дом подводный,
и зря он пытался,
страха не знающий,
достать врагиню,
его влекущую,
мечом ужалить;
морские чудища,
клыками лязгая,
грызли железо.
Так в скором времени
он оказался
в неведомом зале,
который кровлей
был отмежеван
от вод прозорливых,
от бездн холодных,
чертог обширный;
и там при свете
огня, в сиянье
лучистого пламени

пред ним предстала
пучин волчица,
женочудовище.
Тогда он с размаху,
сплеча обрушил
железо тяжкое —
запело лезвие
о голову чудища
погудку бранную, —
но тут же понял он,
что луч сражений
над ней не властен,
ее не ранит
меч остролезвий,
он бесполезен
здесь, в этой битве,
шлемодробитель,
издревле слывающий
острейшим в сечах,
всесокрушающий —
впервые слава
меча лучистого
тогда помрачилась!
Но тверд был духом
и помнил о славе
вершитель подвигов,
родич Хигелака:
он прочь отбросил
искуснокованный,
наземь кинул
клинок свой бесценный,
и сам, разгневанный,
себе доверился,
мощи рук своих.
(Так врукопашную
должно воителю
идти, дабы славу
стяжать всевечную,
не заботясь о жизни!)
Не утрашился

гаутский витязь:
схватил за плечи
родитель Гренделя
и, гневом кипящий,
швырнул врагиню,
тварь смертоносную
метнул на землю;
она ж немедля
ему ответила:
в него кровавыми
впилась когтями —
и тут, уставший,
он оступился,
муж могучий,
он рухнул наземь.
Уже, пришельцу
на грудь усевшись,
она готовилась
ножом широким
воздать за сына;
но были доспехом
покрыты прочным
плечи героя,
была кольчуга
ножу преградой,
и сгинул бы воин,
потомок Эггтеова,
вождь гаутский,
в водной пучине,
когда б не спасла его
сбруя ратная,
сеть боевая,
когда б Всевышний,
Правитель Славы,
его покинул;
но Бог справедливо
судил — и витязь
воспрянул, ратник
сильный, как прежде.

Тогда он увидел
среди сокровищ
орудие славное,
меч победный,
во многих битвах
он был испытан,
клинок — наследие
древних гигантов;
несоразмерный,
он был для смертного
излишне тяжек
в игре сражений,
но ухватился
герой за черен,
посланец Скильдинга,
страха не знающий,
сплеча ударил
и снес ей голову, —
шею рассекши,
разбив хребтину,
пронзило лезвие
плоть зломерзостную;
тварь издохла;
клинок окровавился;
герой возрадовался!
И тут победный
меч изнутри
озарился светом —
так ранним утром
горит на тверди
свеча небесная.
Вдоль стен по залу
прошел воитель,
кипящий яростью
дружинник Хигелака,
держа оружие
наизготове, —
тот меч герою

еще был нужен! —
воздать он задумал,
как должно, Гренделю
за то, что чудовищный
ходил еженощно
войной на данов
и не единожды,
но многократно
крал из Хеорота
родичей Хродгара,
спящих дружинников
губил без жалости —
пятнадцать сожрал он
мужей датских,
без счета прочих
ему досталось
людей в поживу;
за те злодеяния
он поплатился! —
сыскал отмститель
труп Гренделя в зале,
плоть изувеченную, —
таким, спасаясь,
бежал враг из Хеорота,
с места схватки;
далеко отпрянула
мертвая туша,
когда от тулова
отъяло лезвие
огромную голову.
.....
И тут меч, смоченный
в крови зломерзких,
клинок, как ледышка,
в руках стал таять —
то было чудо:
железо плавилось,
подобно льдинам,
когда оковы
зимы на море

крушит Создатель,
Судеб Владыка,
Повелитель Времени.
Из всех сокровищ,
какие видел
гаутский воин
в подводном доме,
лишь вражью голову
да еще самоцветный
взял чудо-черен,
меча огарок
(истлила лезвие,
сожгла железо
кровь ядовитая
врагов человеческих)
и в путь обратный
он, невредимый
чудищеборец,
пустился в пучинах;
и были чисты
бурные воды...

[Після нових нагород та бенкетів Беовульф із своїми воїнами повертається до держави гаутів, де розповідає про події, що сталися, та щедро обдаровує короля Хігелака та королеву дарами, отриманими від данів]

Таковым оказался
сын Эггтеова,
в битвах доблестный,
в делах добродетельный:
он в медовых застольях
не губил друзей,
не имел на уме
злых намерений, —
воин, взысканный
промыслом Божиим
и под небом сильнейший

из сынов земли,
незлюбив был
и кроток сердцем,
Прежде гауты
презирали его и бесчестили,
и на пиршествах
обходил его
вождь дружинный
своей благосклонностью,
ибо слабым казался он
и беспомощным,
бесполезным в бою;
но теперь он за прежнее
получил с лихвой
воздаяние!
Конунг Хигелак
повелел внести
в зал дружинный
наследие Хределя

златоблещущее —
тот, единственный
из гаутских мечей,
наилучшее лезвие, —
и отдал клинок
во владение Беовульфу;
и отрезал ему
семь тысяч земли
вместе с домом,
с чертогом престольным, —
сообща они правила,
сонаследники,
и дружиной и землями,
но державой владел
только конунг,
законный владыка.
И случилось так
по прошествии лет,
что и Хигелак сгинул,
и Хардред

от меча погиб, —
под стеной щитов
пал наследник
дружиноводителя,
когда рать свою
вел в сражение
против воинства
жестоких Скильвингов,
сгинул в битве
племянник Херерика.
И воспринял тогда
власть державную
конунг Беовульф:
пять десятков зим
мудр правил он
мирным краем
и состарился.

В те поры дракон,
змей, исчадьє тьмы,
там явился, хранитель
клада, скрытого
в неприступных горах
среди каменных круч,
где дорога
человеку заказана;
лишь однажды
к тем богатствам языческим
некий смертный
посмел проникнуть,
и покуда уставший
страж беспечно спал,
вор успел золоченую
чашу выкрасть,
умыкнуть из сокровищницы
драгоценный сосуд —
вот начало злосчастья,
вот причина
людских печалей!

[Розлютившись через викрадення дорогоцінної чаші, дракон починає сталювати поселення людей. Ніхто, крім вже старого Беовульфа та юного воїна Віглафа, не наслідуються стати на прю з драконом

Слова последние,
клятву пред битвой
измолвил Беовульф:
“Немало я с молодости
сеч перевидел,
и ныне снова,
защитник народа,
ищу я встретиться
с жизнекрушителем,
свершу возмездье,
коль скоро выползет
червь из пещеры!”
Так он прощался
с ратью dospешной,
державный воин
с верной дружиной:
“Я без оружия,
без меча остролезвого
пошел бы на недруга,
когда бы ведал
иное средство,
убив заклитого,
обет исполнить,
как то было с Гренделем;
пламя опасно,
и, чтобы укрыться
от ядовитого огнедыхания,
нужны мне dospехи
и щит железный.
Не уступлю я
пламевержителю
в битве ни шагу! —
и да свершится

суд справедливый
Судьбы-владычицы! —
не похвальба спасет,
но храбросердие
в борьбе с крылатым!
А вы дожидайтесь
вблизи кургана,
мужи доспешные
того, победного,
из двух соперников,
кто упасется
от раны смертельной;
не вам сражаться,
но я — единственный,
кому по силам
тягаться с гадом,
с поганым в битве
мериться мощью!
Возьму добычу,
богатства курганные,
либо гибель
в удел достанется
вашему конунгу!”

Встал щитоносец
в кольчуге, в шлеме,
воин гордый,
сил преисполненный
и добромужества,
путь свой направил
к серым утесам, —
трус отступил бы! —
но вождь, победивший
во многих схватках,
где рати враждебные
сшибались с грохотом,
шел, и вскоре
увидел в скалах
жерло, откуда
потоком жарким

огонь изливался,
путь преграждая
в недра кургана:
никто не смог бы
пройти невредимым
в глубь подземелья,
проникнуть в пещеру
сквозь раскаленное
дыханье змея.
Тогда разъярился
вождь ведеров:
воплъ неистовый
из горла вырвался,
гневное слово
громом грянуло
среди утесов;
и распалился
ревнитель клада,
заслышав клич, —
не мольбу о мире,
но вызов на битву.
Сперва из пещеры
дыханье смрадное
червя курганного
взметнулось дымом —
скалы дрогнули.
Гаут державный,
щитом прикрывшись,
пред каменным устьем
стоял, покуда
гад, извиваясь,
полз в потемках
к месту схватки;
и меч двуострый,
наследье древних,
сиял, подъятый,
в руках у конунга;
и оба сердца
равно кипели
и страхом и ненавистью.

Держа наготове
свой щит спасительный,
стоял незыблемо
войсководитель
в наряде ратном,
а змей тем временем,
свиваясь в кольца,
лез из пещеры
судьбе навстречу.
Казалось ратнику,
что щит, защитник
души и тела,
не так надежен,
как то хотелось бы
герою, коль скоро
впервые в жизни
Судьба не хранит его
в единоборстве,
в победной битве.

Тогда на недруга
воитель гаутский
мечом обрушился,
искуснокованным
наследьем конунгов,
но вкось по кости
скользнуло железо,
клинок по черепу,
не так, как нацелился
высокородный;
удар неловкий
лишь раззадорил
холмозащитника:
он пыхнул пламенем —
далеко хлынул
пар ядовитый.
Правитель ведеров
не мог похвастаться
удачей в стычке:
не лучшим образом

ему служило
лезвие славное.
Нелегкую долю
избрал достойнейший
сын Эггтеова,
решившийся биться
с драконом насмерть, —
и суждено ему
в край далекий
уйти, покинув
юдоль земную,
как и всякому смертному!
И снова, не медля,
сошлись противники;
но страж подземелья,
приободрившись,
приподнял голову,
и стал, польхая
дыханьем смрадным,
огневержитель
теснить героя;
и не нашлось
под рукой у конунга,
как должно в сражении,
благородного воинства —
но в дальнюю рощу
спаслась дружина,
рать укрылась.
Из них лишь единственный
смутился в сердце —
ибо изменником
стать не может
муж доброчестный!

—37—

...
сдохло чудище.
Так рано поутру
два ратника-родича
убили змея, —

да будут примером
они для воинов! —
но стал последним
тот бой победный,
работа ратная,
в жизни конунга:
набухли раны,
следы драконьих
клыков на шее,
горя, смердели,
и грудь покрылась
глубокими язвами —
яд змеинный
въедался в тело.
Вождь мудромыслый
под серыми скалами
сел на камень
вблизи кургана,
напротив жерла,
устья пещеры,
своды которой
на вековечных
столпах покоились.
Лицо владыки
и грудь водою
Дружинник добрый
Омыл из пригоршней...

[Сумуючи над тілом Беовульфа, гаути
чують від співця про свою наступну по-
разку у битві зі шведами та про загибель
гаутської держави]

—43—

Костер погребальный
воздвигли ведеры,
мужи дружинные,
украсив ложе
щитами, кольчугами,

как завещал им
дружиноводитель
еще при жизни,—
там возложили
на одр возвышенный
скорбные слуги
старца-конунга;
и скоро на скалах
вскипело пламя,
ратью раздутое;
черный взметнулся
дым под небо;
столам пожара
вторили плачи
(ветра не было);
кости распались,
истлились мышцы,
сгорело сердце.
Герои-сородичи
горе оплакивали,
гибель конунга,
и некая старица
там причитала,
простоволосая
выла над Беовульфом,
плакала старая
и погребальную
песню пела
о том, что страшное
время близится —
смерть, грабежи
и битвы бесславные.

Дым от кострища
растаял в небе;
десять дней
насыпали гаути
курган высокий
над прахом владыки,
бугор могильный,

заметный издали,
морескитальцам
знак путеводный.
Ограду крепкую
вокруг могильника
они воздвигли,
из камня стены,
мужи искусные.
Захоронили
в холме сокровища,
добычу битвы,
витые кольца,
и все, что было
в пещере драконьей, -
вернулось в землю
наследие древних,
и будет золото
лежать под спудом
вовек, как и прежде,
от смертных скрытое.

Вождю воздали
последнюю почесть
двенадцать всадников
высокородных, —
объехав стены
с обрядным пением,
они простились
с умершим конунгом,
восславив подвиги
и мощь державца
и мудромыслие, —
так подобает
людям, любившим
вождя при жизни,
хвалить, как прежде,
и чтить правителя,
когда он покинул юдолю земную!
Так поминали
гаути мертвого,

навек ушедшего
ратеначальника, провозглашая:
среди владык земных
он был щедрейший,
любил народ свой
и жаждал славы
всевековечной!

(Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о
Нибелунгах. // БВЛ. М., Худлит, 1975. —
пер.В.Тихомиров. — С.27–181.)

Постмодерністське переосмислення сюжету про Беовульфа

Одним з поширених прийомів постмо-
дерністської літератури другої половини
XX ст. є гра з літературними фактами ми-
нулих епох, які у переосмисленому вигляді
стають матеріалом для нових текстів. При
цьому акцент часто робиться на руйну-
ванні традиційних ієрархічних систем та
децентруванні загальноприйнятих ціннос-
тей. В ранньому романі відомого амери-
канського прозаїка (і водночас професора
середньовічної літератури) *Джс. Гарднера*
(1933–1982) *“Грендель”* (1971) події,
відомі з англосаксонського епосу про Бео-
вульфа, переповідаються від імені перемо-
женого ним чудовиська Гренделя. Цей па-
радоксальний хід у сполученні з філософсь-
кою насиченістю та неоднозначністю тво-
ру, що заперечує можливість єдиної інтер-
претації, дозволив автору в оригінальний
спосіб наголосити на складності людської
природи та на проблемі співвідношення
добра і зла в світі та в душі людини.

Ось так, згідно з романом, закінчилася

перша і остання спроба Гренделя порозумітися з людьми.

... Потім роздалися звуки арфи. Натовп припишк.

Арфа зітхнула, і старий заспівав, ніжно-голосий, як дитя. Він співав про створення світу на початку часів, розповідав про те, як найвеличніший з богів створив землю, чудово-яскраві доли та бурхливі моря і увінчав своє творіння, пустивши її небу сонце та місяць, котрі осяяли царства та дарували світло мешканцям землі, потім розквітчав луки, створивши трави та дерева, та вдихнув життя у кожну істоту, що населяє світ.

Арфа залунала більш урочисто. Співець розповів про стародавню ворожнечу між двома братами, ворожнечу, що розколола весь світ на світло й темряву. І я – Грендель – був породженням темряви, промовив він наприкінці. Нащадком мерзенного племені, проклятого Богом.

Я повірив йому. Таку силу мала його арфа! З викривленим від страждання обличчям я стояв, утираючи кулаками сльози, які нестримним потоком текли по щоках, і через це мені довелося притиснути ліктем труп, який і був доказом того, що або ми обидва прокляті, або жоден з нас; що не було жодних братів, так само, як не було й Бога, що судив їх.

“Ва-а-а!” – заревів я.

О яке перетворення! Навернення у віру!

Похитуючись, я вийшов з гущавини і з ношею на плечі попрямував до палацу, стогнучи: “Змилюйтеся! Мир!” Арфіст змовк, натовп заволав. (В них є свої версії щодо цього, проте все було саме так). П’яні чоловіки рвонулися до мене з бойовими со-

кирами. Я рухнув на коліна, вигукуючи: “Друг! Друг!” Завивши, мов той собака, вони кинулися на мене. Я загородився мертвим тілом. Декілька списів проткнули його, а один зачіпив мене, трохи подряпавши лівий бік грудей, але через жагучий біль я зрозумів, що його змашено отрутою, і після першого потрясіння я усвідомив, що вони можуть вбити мене – і обов’язково вб’ють, якщо я надам їм таку можливість. Прикриваючись трупом, немов щитом, я розмітав їх, і від мого першого удару пазурами двоє впали, обливаючись кров’ю. Решта відступила. Я розчавив мертве тіло в своїх обіймах, жбурнув його в них, повернувся та пішов геть. Вони не стали мене переслідувати...

А ось зображення першого нападу Гренделя на данів в королівському палаці Георот:

...Трьома чи чотирма днями пізніше я вчинив перший набіг. Вони всі спали, коли я увірвався, висмикнув сімох з ліжок, розідрав їх та зжер до останнього шматочка. Я відчував дивне, неземне піднесення. Наче зробив неймовірно відкриття, так само приголомшуюче, як моє давнє відкриття залитого місячним сяйвом світу за димним озером. Я перетворився. Я став новим центром, зосередженням смислу в хаосі простору: одного разу Всесвіт стиснувся до розмірів дерева, де я чекав, спійманий у пастку та сповнений болю; тепер він вибухнув, волаючи від жаху, та розлетівся геть. Я сам став тією мамою, яку колись марно виглядав по скелях. Але це був лише натяк на моє призначення. Я знайшов себе, немов заново народився на

світ. Раніш я висів у повітрі перед можливістю вибору: між холодною правдою, що її знав я, та зачаровуючим зворушливим ошуканством Співця; тепер це минуло. Я став Гренделем, Руйнівником Медових Палат, Жахом Королів!

І – як ніколи раніш – я був самотній.

Роман закінчується двобоєм Гренделя з Беовульфом, що призводить, як відомо за текстом поеми, до загибелі оповідача.

...Раптово зала стає білою, наче в неї вдарила блискавка. Я ошелешено дивлюся донизу. Він відірвав мені руку! Видер з плеча! Там, де була рука, хлище кров. Я волаю, я ридаю, як дитя. Він розправляє свої сліпучі білі крила та видихає полум’я. Я мчусь до дверей й вибігаю з палацу. Я несусь мов вітер. Спотикаюся, падаю і знов підіймаюся. Я помру! Я завиваю. Ніч пломеніє крилатими людьми. *Ні, ні! Думай!* Раптом я знову пробуджуюся від кошмару. Морок. Я справді помру! Кожний камінь, кожне дерево, кожна сніжинка сповіщає про це з холодною об’єктивністю. Повсюди навколо мене холодні гострі тіні: чіткі, відокремлені, безпристрасні, немов мерці. Я розумію. “Мама! – зойкаю я. – мама, мама! Я вмираю!” Та її любов у минулому. Його шепотіння переслідує мене навіть у лісі, хоч я далеко втік від чужинця. “Це була випадковість! – кричу я назад через плече. Я триматимуся того, що вважаю за правду. – Сліпа, нерозумна, механічна. Проста логіка вибору”. Я слабшаю від втрати крові. Тепер уже ніхто не переслідує мене. Я знов спотикаюся і єдиною рукою, що стає слабшою, хапаюся за величезне, вигнуте дубове коріння. Я див-

люся крізь зірки донизу у жахаючу темряву. Мені здається, я впізнаю місце, проте це неможливе. “Випадковість”, – шепочу я. Зараз я впаду. Виглядає на те, що я хочу впасти, і, хоч борюся з цим бажанням, напружуючи всю свою волю, я задалегідь знаю, що не зможу подолати. Збентежений, я стою, трусячись від жаху, в трьох футах від краю кошмарної скелі і виявляю – неймовірно, – що рухаюся до обриву. Я дивлюся униз, у бездонну чорноту, відчуваючи, як темна сила затягує мене, розливається в мені, наче океан, якийсь монстр всередині мене, глибоководне чудовисько, моторошний нічний цар ворухиться у своїй печері, повільно підштовхуючи мене до добровільного падіння у смерть.

Знову прояснення. Я весь у крові. Виявляю, що більше не відчуваю болю. Навкруги збираються тварини – мої старі вороги – подивитися, як я помру. Я посміхаюся їм, наче ягня, сподіваюсь, що це виглядає саме так. Серце грюкає від жаху. А що, як решта життя вийде з мене, як я видихну? Вони дивляться безглуздими байдужими очима, чорними як ніч та спокійними як прірва під мною.

А чи не радість я, бува, відчуваю?

Вони дивляться й дивляться, злі, неймовірно дурні, радіють моему краху.

– З бідним Гренделем трапився нещасний випадок, – шепочу я. – Таке може спіткати будь-кого.

(Дж.Гарднер, “Крушение Агатона. Грендель” Пер с англ. Н.Махлаюка, С.Слободянюка, С.-Пбг, Гуманитарное Агентство “Академический проект”, 1994. С. 308-309; 328-329; 391-392).

**РЕКОМЕНДОВАНА
ЛІТЕРАТУРА**

1. Гуревич А. Я. История и сага. М., 1972.
2. Древнеанглийская поэзия. М., 1982 (ЛП).
3. Исландские саги. Ирландский эпос. М., 1973 (БВЛ).
4. Мелетинский Е.М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М., 1986.
5. Мелетинский Е.М. «Эдда» и ранние формы эпоса. М., 1963.
6. Поэзия скальдов. Л., 1979 (ЛП).
7. Предания и мифы средневековой Ирландии. М., 1991.
8. Стеблин-Каменский М.И. Культура Исландии. Л., 1967.
9. Стеблин-Каменский М.И. Мир саги. Л., 1971.

РОЗДІЛ III

КЛАСИЧНИЙ
СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ
ЕПОС

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Типологічні риси класичного епосу Середньовіччя

Критика теорії редакційного зводу Андреасом Хойспером
Традиціоналістська та індивідуалістична теорії складання
героїчного епосуПорівняльна характеристика французького та іспанського
епосів**2. ФРАНЦУЗЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС**

Значення діяльності Карла Великого

Історичне підґрунтя "Пісні про Роланда"

Передмова Василя Шурата

*Пісня про Роланда (із скороченнями)***3. ІСПАНСЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС***Песнь о моём Сиде (із скороченнями)***4. НІМЕЦЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС.**

Два періоди в історії германського героїчного епосу

історичні етапи дослідження німецького героїчного епосу

"Пісня про Нібелунгів" як результат тривалого розвитку
традиційних епічних сюжетів

історія та міф у німецьких історичних переказах

Художня структура "Пісні про Нібелунгів"

*Переказ про рогового Зігфріда**Пісня о Нибелунгах (із скороченнями)*Структуральний аналіз міфологічного підґрунтя "Пісні про
Нібелунгів"

"Пісня про Нібелунгів" в інших видах мистецтва

Оперний цикл Рихарда Вагнера

Ідеологічна функція фільму "Нібелунги" в гітлерівській
Німеччині**РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА****1. ЗАГАЛЬНА
ХАРАКТЕРИСТИКА****Типологічні риси класичного
епосу Середньовіччя**

...Під час переходу до класичного героїчного епосу насамперед змінюється епічне тло: воно втрачає міфічні риси та набуває історичних, вірніше, квазіісторичних, оскільки суттєвою є зміна мови опису, а не правдиве зображення історичних об'єктів.

Формування державності врешті решт (не одразу, а коли ранні політичні утворення вже стали героїчним минулим) породжує цю нову мову опису в термінах історичних, етнічних, конкретно-географічних. Доба ранніх державних утворень та етнічно-політичної консолідації витискає та замінює образ "ранніх часів" міфічного першотворення; вона описується іноді як особливий героїчний час, як славетне національне минуле, взірць для наслідування нащадками. Елементи ідеалізації героїчної минушини посилювалися в обстановці занепаду стародавніх державних центрів та іноземних навал. Квазіісторичне тло надає нового значення старим сюжетам, наприклад, боротьбі з чудовиськами, образи яких тепер зливаються з уявленням про іноплемище, іновірське, вороже етнічне середовище. "Своє" плем'я деміфологізується набагато скоріше, ніж "чужі" племена. Герої зазвичай мають імена легендарно-історичних царів та полководців. Новий тип епічного мислення (а квазіісторизм і є специфічним для власне епічного мислення) відкриває шлях для широкого застосування епосом історичних переказів,

котрі раніш були здебільшого поза увагою героїчної епіки як такої. З історичними переказами, вочевидь, пов'язаний і образ великої історичної події, вміщеної до центру епічного тла.

Історизація епічного тла та безпосередня обробка історичних переказів та легенд, в тому числі, генеалогічних, – два боки формування класичної форми епосу, щільно пов'язані та взаємообумовлені. Проте, "історизм" епосу не виключає щонайширшого застосування до історичних персонажів та подій міфічних мірок, моделей та структур. Генеалогії, що їх використовує епос, у перших ланках зазвичай включають міфічних персонажів, найдавніші держави описуються як "ранній час" етнічної групи або національної культури, подеколи як міфічна "золота доба", історичні події часто збільшуються до космічних масштабів, численні історичні сюжети просто орієнтовані на міфічні зразки; хоча тло в цілому історизується, "божественний" далекий план не виключається повністю. Міфологічні моделі відпочатково визначають сюжетні схеми, а не вносяться потім через забування історичних фактів... В класичному епосі зникають чаклунські, шаманські риси ідеалізації героя, остаточно складається військова героїчна естетика, посилюється уславлення фізичної сили та хоробрості, формується героїчний характер, непокірливість котрого тепер вже призводить не до богоборчості, а до конфлікту з владою...

...Доти перехід від ранніх форм епосу до класичних аналізувався головню в плані синтезування архаїчного казково-міфологічного спадку з історичним переказом та формування героїчного характеру бога-

тирів. Але є ще інші дуже важливі сторони: перехід від коротких пісень до розлогих епопей, перехід від усного епосу до книжкового, становлення класичного епічного стилю та відповідних прийомів оповіді.

...Романтична за своїми витоками теорія редакційного зводу (К. Лахман, К. Мюлленгоф, Г. Парис, Л. Готье) розглядала великі епоси як механічний звід малих пісень, як “ланцюжок кантилен”, що стали розділами великої книги, в найкращому випадку як об’єднання паралельних версій книжковим редактором (Вільманс, Тен-Брінк).

Якісний характер перетворення коротких пісень у велику епопею найвиразніше було розкрито в працях класика європейської германістики початку ХХ ст. Андреаса Хойслера. Хойслер показав, що пісні не епізодичні і не вкладаються в “розділи”, оскільки вони завжди по-своєму вичерпують той або інший сюжет, доводячи його до розв’язання. Під час трансформації коротких пісень у великий епос відбувається не зведення пісень в єдину суму, а розростання, “розбухання” короткої сюжетно завершеної пісні (за рахунок збільшення кількості дійових осіб, сцен та епізодів, введення статичних описів обстановки та душевних станів), що супроводжується певними стилістичними змінами...

...Епос як жанр зародився та досяг повного розвитку в межах усного побутування, і книжковий епос виник спочатку як запис усного епосу, можливо самими оповідачами. Коли виникли письмові версії епосу, декламація речитативом стала здебільшого витискати спів з музичним супроводженням.

Головним спадком фольклору в епічних книжкових пам’ятниках, як показали М. Перрі та А. Лорд, є “формульність”, тобто наявність численних словесних формул, які реалізують теми та мотиви, що повторюються, в жорстких межах метричної схеми. Вміщуючи певну групу слів або їх еквівалентів в ту саму метричну позицію, тобто користуючись знов і знов певними словесно-метричними позиціями (що, в свою чергу, залежать від тематичних), оповідач полегшує собі усну імпровізацію. Використання мовних формул сполучається з постійною імпровізацією...

...Епічний стиль в цілому сформувався в умовах усного побутування з його імпровізаційною технікою, зорієнтованою на тематичні та стилістичні кліше, на панування родового первня над індивідуальним, на широку повторюваність та варіюваність всіх елементів твору.

В епосах часто повторюються описи прибуття та прийняття гостей, бенкетів, вставань героїв зранку, одягання та озброєння, двобоїв, плачів, зловісних прикмет та віщих снів, і ще багато іншого. Повторюваність виражається також в постійних епітетах, в яких особливо чітко виявляється першість родового над індивідуальним. Повторюються і самі дії (здебільшого тричі), найважливіші моменти часто виокремлюються та підкреслюються редуплікацією.

Епічний стиль, так яскраво представлений в класичних формах героїчного епосу, по суті, завершує естетичні та поетичні тенденції, притаманні раннім формам словесного мистецтва в цілому. Головним предметом зображення в усій оповідній літературі (усній та писемній) раннього

періоду, з казками включно, є дія. Саме зображення дії в парадоксальний спосіб має вельми статичний характер, дії богатирів малюються як низка фіксованих станів, поетичних картин. Наприклад, смерть Роланда подається як низка паралельних кадрів-варіантів: Роланд розбиває свій меч, віддає янголу рукавичку, лягає обличчям на схід. В епосі торжествує статично-пластичний принцип. Відповідно власне сюжет, оповідь про дії доповнюється (на відміну від казки) не менш важливим планом статичних описів та церемоніальних діалогів. В епосі домінує закон хронологічної несумісності, тобто дія розвивається лінійно, і паралельні події зображуються як послідовні...

...Специфічна краса героїчного епосу виявляється в його особливій гармонійності, пов’язаній з відносно незрілими суспільними стосунками. Зокрема, співвідношення між індивідуально-героїчним та колективно-епічним елементами в епосі, де повнота виявлення особистої активності стає знаряддям виявлення народного, національного первня, глибоко зрозумів Гегель: “...справжня епічна поема відноситься по суті своїй до середнього часу, коли народ прокинувся вже від тяжкого сну, а дух окріпнув вже в самому собі настільки, щоб створювати свій особливий світ та почуватися в ньому як під рідною стелею. І, навпаки, все, що пізніше стає твердою релігійною догмою чи громадянським та моральним законом, залишається ще цілком живим умонастроєм, не відділеним від індивіда як такого...”

(Е. М. Мелетинский, “Введение в историческую поэтику эпоса и романа”, М., 1986, С.80-98)

Критика теорії редакційного зводу Андреасом Хойслером

Основні положення теорії:

– Епос виникає в результаті додавання пісенних сюжетів.

– Об’єднання пісень здійснюється в основному механічно якимось “збирачем” або “систематизатором”, який додає невелику кількість з’єднувальних строф власного творення.

– Манера викладення епосу в основному така ж сама, що й в піснях...

– Укладач епосу, зводячи окремі пісні до купи, здійснює зв’язок, що вже поставив перед очима поетів, які створили окремі пісні...

– Всі пісні були більш-менш несамостійні, мали епізодичний характер; жодна не викладала якийсь переказ повністю, і лише одна – остання – доводила переказ до кінця...

Цей погляд на межі сюжетів епічних пісень був поширений на всі твори германського епосу. Германський епос має циклічний характер – так стверджували прихильники цієї теорії: коли співець хотів скласти пісню, він обирав той або інший відрізок з циклу даного переказу для окремого, самостійного виконання. Пісні створювалися задалегідь, як перлини для намиста, незалежно від того, чи це намисто створювалося у дійсності, чи лише в уяві поета та його слухачів...

Заперечення:

...Уважне вивчення германських середньовічних пісень оповідного характеру, як алітераційних, так і римованих, виявляє у переважній більшості випадків такі положення: пісня викладає не один якийсь

окремий епізод, а завершений сюжет. Епічний сюжет та зміст пісні збігаються... А це означає, що основним в германських героїчних епічних поемах, тим, що надає їм жанрової ознаки "епосу" є аж ніяк не сполучення двох чи трьох фабул... Отже, в чому тоді полягає основна відмінність між "піснею" та "епосом"? Насамперед, без сумніву, в манері оповіді. З одного боку – стиль стислий, сповнений натяків, такий, що рухається стрибками – "пісенна стислість". З другого боку – стиль спокійний, повільний, такий, що зупиняється на подробицях – "епічна розлогість"... Поруч з протиставленням: пісенна стислість – епічна розлогість – часто йдуть разом деякі інші протиставлення: усний чи писемний характер; пісенне виконання чи декламація. Проте ці межі не такі чіткі...

...Шлях від пісні до епосу веде через **розбухання**, через більш розлогий стиль. Згідно з теорією редакційного зводу, епос відноситься до пісні, як шерг людей до окремої людини або як алея дерев до окремого дерева. Якщо ж ми візьмемо епічні поеми та пісні у тому вигляді, як їх знає поетична традиція германців, то маємо сказати, що епос відноситься до пісні так, як доросла людина до ембріона, як гілчасте дерево до саджанця... Обидва пісенні сюжети, які містяться в епосі про Нібелунгів, оповідь про Брюнхільду та оповідь про бургундів, перетворилися під впливом більш багатого стилю лицарської поезії на пісні, все більш за розміром, вже не в 50 чи 80 строф, а в 150, потім в 300, і далі – можна уявно продовжити цю шкалу аж до 1200 строф, тобто до розмірів кожного з пісенних сюжетів нашого епосу. Але цей процес являє собою розбухання, а зовсім не додавання!

(А. Хойслер. Песнь и эпос в германских эпических приданиях. В кн.: Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах, Изд-во худ. лит., М., 1960, с.297-333. Andreas Heusler. Lied und Epos in germanischer Sagendichtung, Dortmund, 1905 /1955/).

Традиціоналістська та індивідуалістична теорії складання героїчного епосу

...Основне розходження між двома теоріями стосується історичності середньовічного епосу. Деякі науковці були схильні вбачати в переказах про Роланда, Сіда, інфантів Лари міфологічні елементи. Ця думка настільки невірна, що навіть не потребує спростування. У французькому та іспанському епосі розробляються лише історичні теми. Предметом суперечки може бути лише питання про походження цих епічних пам'ятників та про те, якою мірою вони історичні, інакше кажучи, чи відбивають вони прямо або опосередковано дійсні історичні події, які в них оспівуються.

Прихильники теорії традиціоналізму вважають, що будь-який епічний твір у своєму первісному вигляді ґрунтується на безпосередньому враженні від історичних подій. Воно закріплюється в поетичній формі в той час, коли ці події ще свіжі у пам'яті. Надалі ж, мірою передання поеми з покоління в покоління, її поетична оповідь все далі відступає від реальних історичних подій. Отже, в першій редакції епічної пісні завжди присутній значний історичний елемент, що ґрунтується на безпосередніх споминах про події, які відбулися.

Індивідуалістична теорія, навпаки, вважає, що епічні поеми зароджуються через кілька століть після того, як сталися події, які в них описуються. Творці епосу звертаються до подій історії подібно до сучасних авторів, які беруть теми для своїх творів з якоїсь хроніки або історичної праці. Таким чином, індивідуалістична теорія недооцінює історичний елемент в середньовічних епічних поемах, гадаючи, що він обмежений лише сухими відомостями про події далекого минулого, котрі поет почерпнув у хроніці, якомусь документі або усному переказі...

...Згідно з традиціоналістською концепцією, поява на світ середньовічних героїчних поем була спричинена прагненням зберегти пам'ять про дійсні події минулого та бажанням їх увічнити. Вельми давню вказівку на це ми знаходимо у французькому епосі. Індивідуалістична теорія не може нам пояснити, звідки жонглери XII століття черпали імена маловідомих історичних персонажів, що фігурують в їхніх поемах. Ми вже бачили, що документи, наявні в монастирських архівах, не дають можливості пояснити їхню появу. Але навіть якщо це було б можливе, навіщо стали б ченці та жонглери видобувати з архівного пилюці забуті імена людей, які жили у X столітті, яких у XII столітті вже ніхто не пам'ятав і які нікого не обходили?..

... Якщо історичний роман є у певному сенсі продуктом історіографії, то середньовічна героїчна поема народжується як свого роду заміник ще не існуючої історіографії. Вона виникає в той час, коли розлогих оповідей у прозі ще не було, і про значні події широко повідомляли в піснях...

Наведені міркування спонукають нас

сказати хоча б кілька слів про героїчну добу.

Прихильники індивідуалістичної теорії не беруть на себе труд пояснити, чому в історичних оповідях з XII по XV століття описуються важливі або незначні події VIII–X століть. Вони не пояснюють, яке повальне захоплення могло змусити стількох французьких поетів пізнього середньовіччя описувати саме раннє середньовіччя, а не події більш близькі. Прихильники теорії традиціоналізму гадають, що ці століття відносяться до героїчної доби, під час якої існували особливі умови, сприятливі для життя та розвитку епопей, де оспівувалися національні герої. Вони вважали також, що перекази цих далеких століть зберігали популярність в період пізнього середньовіччя.

Що ж це за доба, коли в народі народжуються та оспівуються в поемах герої? На початку XIX століття Вільгельм Грімм, вивчаючи романську епічну поезію, вважає, що епос з'являється в період, коли складається чи перетворюється національна самосвідомість народу. Карл Великий створив Францію, Сід вигнав з Іспанії арабів, і обидва вони породили національну поезію своїх народів. Потім в останній чверті XIX століття Пю Райна сформулював іншу концепцію героїчної доби. Він гадав, що епос виникає лише в атмосфері варварства, але розвивається лише в період підйому культури, що йде за ним, коли варварство ще широко зберігається. Без середньовічного варварства не було б французького епосу, а про германський зберігся б лише неясний спогад. Ще пізніше, на початку XX століття, У. П. Кер, так само, як і Х. М. Чедвік, вивчаючи грецький та германський епос, дійшов вис-

новку, що героїчна доба – це насамперед доба первісної анархії, що не мала сильної політичної організації, яка обмежувала б потужні прояви індивідуума; це доба, що відкривала широкий простір для діяльності видатної особистості, чие гордове прагнення до слави та багатства придушує всі інші... Так, в залежності від того, на якому аспекті героїчного часу науковці концентрують свою увагу, вони характеризують його або як добу кризи, що підносить героя – засновника нації, або як стан варварства, що сприяє розквіту дикої рослинни, або як епоху анархії, що висуває на перший план героя та обмежує вияви національного життя.

Ми ніколи не зможемо подолати суперечливість різних аспектів героїчної доби, які більш-менш вірно визначаються в залежності від конкретних обставин, якщо розглядатимемо епос перед усім як прояв анархічного варварства. Це далеко не так. Героїчний час – це певний період в історії культури, що його переживають народи, котрі, усвідомлюючи істотні особливості свого буття, прагнуть закарбувати в своїй літературі події свого теперішнього та минулого. Ми маємо розглядати епос як особливий літературний жанр, і, характеризуючи героїчну добу, в котру епос народжується, нам слід перш за все встановити її власне літературні відмінні риси. Героїчний час, як я вважаю, є добою в житті низки народів, які ще до того, як в них розвинулася історіографічна проза національною мовою, відчувають потребу закарбувати свою історію та передають її за допомогою єдиної наявної на той час літературної форми – поетичної форми народних пісень...

...Героїчна доба охоплює ті століття,

коли в народа, який створив епопеї, ще живий звичай розповсюджувати в піснях відомості про сучасні події. Але поряд з сучасними подіями протягом цих століть оспівуються також діяння, пісні про які склалися у минулому, але які зберегли загальний інтерес. Відтак, епос – це літературний жанр, споріднений з історією. Романський епос – старший брат історіографії. Він зародився, коли історіографічних творів ще не існувало, або ж вони були писані латиною, мовою, незнайомою народу.

(Р. Менендес-Пидаль, Избранные произведения М., 1961. – С.135-143.)

Порівняльна характеристика французького та іспанського героїчного епосу

... Очевидно, що французькі середньовічні героїчні поеми справили величезний вплив на розвиток іспанських героїчних поем. Тому досвід у вивченні французького епосу постійно має братися до уваги під час вивчення епосу іспанського. Але на часі також визнання того, що іспанські епічні поеми, у свою чергу, можуть багато в чому допомогти кращому розумінню французького епосу.

Своєрідність іспанського епосу полягає в його винятковій прихильності до найдавніших поетичних форм, від яких інші романські літератури давно відмовилися. Це надає іспанському епосові особливого значення та дозволяє використовувати його як унікальний матеріал під час вивчення історичної еволюції жанру середньовічних героїчних поем... Порівняння метричної

форми іспанських поем з нерівноскладовою формою англо-нормандських та франко-італійських героїчних поем дозволяє дійти висновку, що французький епос також мав пережити первісний період, коли склалися вірші з нерівною кількістю складів.

Отримані результати стосуються не лише форми... 1934 року ми змогли в такий спосіб узагальнити результати низки тривалих досліджень: розвиток іспанського епосу відбувався незрівнянно повільніше французького, внаслідок чого в ньому збереглися епічні форми та пам'ятники набагато архаїчнішого типу. Тому саме на матеріалі іспанського епосу нам зручніше та легше вивчити витoki всього середньовічного героїчного епосу. Відтак, можна припустити, що свого часу, в сивій давнині, французький епос пройшов етапи, подібні до тих, які в Іспанії тяглися набагато довше. Я зміг висловити впевненість, що «раніш або пізніш наша література завдяки її глибокій архаїчності слугуватиме необхідним керівництвом для дослідження цих складних питань».

Історичне, або краще сказати, археологічне значення іспанської епічної поезії, що особливо явно зберігала вірність традиції, незмінно пов'язане з її виключною художньою дійовістю, на чому я наразі коротко зупинюся. Життя якоїсь теми у поетичній традиції, тобто її відтворення у письмовій або усній формі протягом низки поколінь або століть у колективі, об'єднаному національною спільністю, завжди потребує послідовних оновлень чи переробок, кожна з яких де в чому повторює стару редакцію, і при цьому її творець виявляє повагу до авторитету своїх поперед-

ників і водночас оновлює попередню редакцію, знаходячи в кожній новій творчій задоволення. Творці кожної нової іспанської переробки незмінно зверталися до народу, до всієї нації. Їхні особисті ідейні та естетичні вимоги завжди підпорядковувалися колективним, вони не призначали свої поеми лише для вузького кола знавців літератури. Іспанська епічна традиція проста, всеохоплююча та стійка. Не такою є традиція французького епосу, яка не настільки цілісна та більш короткочасна. Творці французького епосу нерідко прагнуть поставити свою творчу індивідуальність понад колективом, все більше орієнтуючись на смаки освіченої публіки.

Іспанський епос глибоко народний за своєю спрямованістю і не відчуває потреби в поетичних викрутасах. Текст кожної нової переробки епічної поеми відіграє для її слухачів набагато менш важливу роль, аніж сама її тема, що приваблює своїм загальнонаціональним значенням. Одна переробка легко змінює іншу, позаяк їхня віршована форма вельми проста: для неї характерні нерівноскладовий розмір та асонанси. Щоб поновити тему та надати її трактуванню безпосередності, що відповідає смакам публіки, достатньо небагатьох змін та низки деталей в оповіді. Обсяг поем невеликий, він коливається між 500 та 5000 віршами, оскільки поема розрахована на те, щоб її співали або декламували перед натовпом слухачів. Творець переробки не прагне особистого визнання, не женеться за славою; він завжди залишається анонімним. Отже, варто лише з'явитися новій переробці епічної теми, як попередня редакція поеми зазвичай хутко забувається. Окремі тексти втрачаються,

проте епічна тема, що розроблялася в них, продовжує жити, як і раніш, викликаючи зацікавлення слухачів.

9. Через особливу традиційність французького епосу, що тяжіє до вченого мистецтва, окремі переробки французьких поем, навпаки, несуть на собі більш явний відбиток особистості поета.

Не всі їх творці хочуть залишатися невідомими, отже, понад двадцять відсотків шансон-де-жест (“Пісні про діяння”), що збереглися, повідомляють імена авторів. Творці переробок намагаються блиснути вишуканою поетичною технікою. Вони складають силабічні вірші різноманітних метричних форм, рима переважно точна. Оповідь розтягується на десять – двадцять тисяч або навіть ще більшу кількість віршованих рядків. Французькі поеми призначалися радше для читання у вузькому колі, аніж для пісенного виконання перед широкою аудиторією. Їх творцям, що прагнули викликати захоплення своїм мистецтвом у людей, які розумілися на літературі, поталанило добитися того, щоб шанувальники мистецтва поцінували та зберігали їхні твори. Французькі середньовічні героїчні поеми звичайно перероблялися рідко через те, що кожна нова редакція вимагала напружених зусиль автора, оскільки віршована форма потребувала ретельної обробки, а обсяг поеми був великий. Внаслідок того, що матеріал часто не оновлюється, епічні теми затухають, епічні перекази припиняють жити в пам’яті народу.

5 Відмінність між традиційністю іспанського та французького епосу вельми істотна. Всі або майже всі записи творів іспанського епосу, що відносяться до най-

давнішої героїчної доби, а також до періоду максимального розквіту цього жанру, були втрачені. Від періоду розквіту вціліли всього-на-всього п’ять безжалюбно спотворених рукописів, у яких бракує багатьох сторінок; від одного з них збереглося лише два жалюгідні аркуші. Проте епічні теми творів, записи яких були втрачені, продовжували плідно розвиватися в усній традиції, аж доки не влилися до річища нового поетичного жанру ліро-епічних балад або романсів...

Всі твори французького епосу, що відносяться до раннього періоду його історії, коли він був позначений найвищою мірою рисами традиційності і його віршована форма була проста, були втрачені так само, як і рукописи іспанських героїчних поем того періоду. Проте від доби найвищого розквіту, коли французькі епічні поеми стали більш оброблені та вчені, їх, на противагу іспанським, збереглася значна кількість. До нас дійшло 400 рукописних текстів, причому деякі перебувають у чудовому стані, оскільки їх ретельно зберігали у шафах бібліотек та приватних помешканнях. Проте епічні теми, віддзеркалені в рукописах, не збереглися в усній традиції і не змогли справити вплив на ліро-епічні балади, які набули особливої популярності починаючи з XIV століття...

Отже, підіємо підсумки. З кінця XII століття відкривається новий період в історії французького епосу; в нових переробках стали застосовувати точні рими, і поеми розрослися до багатьох тисяч віршів, призначених скоріш для читання, аніж для пісенного виконання. Створення таких поем вимагало великої праці, тому їхня кількість була невелика. Притаманні

епічним поемам риси традиційності в процесі переробок поступово зменшуються та зникають. Через це шансон-де-жест не стали джерелом натхнення для творців балад або якогось іншого традиційного жанру.

Завдяки своїй традиційності, що збереглася як в героїчну добу, так і в період розквіту епосу, починаючи з XII століття, іспанський епос, рухаючись у своєму розвитку шляхом, докорінно відмінним від французького, живе загальнонародним та національним життям. Творці нових редакцій поем такою мірою зневажають обробку форми, що продовжують уперто зберігати вірність нерівноскладовій метриці та винятково архаїчному асонансному віршу, від яких відмовилися в усіх інших поетичних жанрах, що існували на той час в іспанській літературі. Переробки епічних поем здебільшого поширювалися не в формі закріплених у рукописах постійних текстів, а у вигляді нашвидкуруч зроблених списків та в усному переданні. Тому збереглося так мало записів цих переробок. Однак вони пустили глибоке коріння у свідомості, а їхній епічний дух перебрався до інших жанрів, що мають велике національне значення.

В період розквіту, а точніш з кінця XIII століття іспанські епічні поеми стали наперед переходити до “Загальних хронік” Іспанії, прозаїчного жанру, який на той час набув певною мірою традиційного характеру. Кожний список цих хронік, що дійшли до нас у сотнях рукописів, містить здійснену невідомою особою переробку епічного матеріалу, що мав інтерес для хроніста. В своїй історіографічній праці хроністи звертали собливу увагу на зміни,

які привносилися до епічних поем. Поширеність хронік сприяла забуванню поем; літописці у прозі розповідали про події історії, про які раніше повідомляли хуглари, викладали події у хронологічній послідовності та завоювали поступово велике визнання публіки.

Далі, як ми казали, дух епопей переселився до романсів. Хоч перші романси, які співалися більш мелодійно та відрізнялися ліричною стислістю, також сприяли забуванню епічних поем, в них продовжували жити героїчні теми, вони широко представлені в романсах XVI та XVII століть. Деякі з цих тем й дотепер поширені в народних піснях іспанців, португальців, латиноамериканців та євреїв-сефардів.

Якщо народи інших країн під впливом ідей ренесансу швидко й рішуче втратили всілякий інтерес до свого середньовічного минулого, то в Іспанії завдяки довготривалій та потужній привабливій силі романсів віяння Ренесансу не призвели до забуття епічних героїв. У другій половині XVI та протягом всього XVII століття давні героїчні теми переходили з романсів до драматургії. Інсценуванням романсів займалися як невідомі драматурги, так і найвидатніші національні поети. Далі ці теми знов ожили в неокласицистичних, а пізніше романтичних п’єсах, а також, хоч і меншою мірою, в драматургії нового часу...

...Іспанський епос, який завжди був менш продуктивний [ніж французький], і в якому ніколи не виявлявся інтерес до удосконалення форми, ретельно оберігав колективні первні, що визначили його життєву стійкість. Він завжди розвивався в атмосфері архаїчних уявлень, в яких зародився,

і відтак тепер має для нас особливе історичне значення як джерело для вивчення походження, характеру та еволюції всієї середньовічної героїчної поезії. Крім того, він має неповторну естетичну вартість. Давня традиційність, яка відіграла важливу роль у формуванні та закріпленні національної самосвідомості, довгий час зберігала силу та свіжість і навіть пережила літературний жанр, в надрах котрого вона виникла. Ця традиційність послідовно переходила у нові жанри, набираючи аж до нашого часу нових форм, зберігаючи стародавній дух героїчного епосу; в жодній іншій літературі немає епічної поезії, що за своїм традиційним характером дорівнювала б іспанській. Традиційність іспанського епосу – це дійсно поетичне диво Іспанії.

(Р. Менендес-Підаль, Избранные произведения М., 1961. – С.144–149).

2. ФРАНЦУЗЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС

Значення діяльності імператора Франків Карла Великого

...771 року Карл Великий один став на чолі успадкованого від Піпіна королівства... У трьох родах діяльності здобув він собі славу – завойовник, законодавець та просвітитель Західної Європи... Від вступу свого на престол у 768 р. і до кінця правління, 814 р., імператор сам, або головне військо під орудою старших полководців, здійснили 53 походи, великі експедиції, не рахуючи дрібних, і у більшості цих

кампаній брав участь сам Карл. Могло бути, що ці військові походи... не мали іншої мети, окрім грабунку та темного прагнення до слави, що вони не несли в собі жодної державної думки. Проте, придивляючись уважно до цих походів, ми бачимо, що жодний з них не був розпочатий без глибоко обміркованої мети... Наслідком цих війн було поєднання всіх германських племен під однією владою. Переселення народів припинилося; Карл поклав край цьому рухові та надав можливості розвиватися новому порядку речей... Своїми капітуляріями Карл зв'язав європейське суспільство певними загальними установами... В цьому відношенні вони мають величезне, досі ще не досягнуте значення... 789 року він видав свій знаменитий капітулярій про створення народних шкіл – цю велику хартію європейської цивілізації. Ці школи створювалися при церквах: священники безкоштовно зобов'язувалися вчити в них народ (читати та співати)... Карл... не шкодував нічого, щоб згуртувати навколо себе діяльних сподвижників цивілізації та освіти. Більша частина цих сподвижників Карла складалася з італійців та англосаксів. Перше місце обіймає тут найбільш освічена людина того часу чернець Алкуїн, англієць, вихований у Йорку та викликаний Карлом для облаштування всього, що стосувалося освіти (735-804)... При дворі Карла утворилося також вчене товариство, на кшталт академії, що складалося з освічених членів духовенства, іноземців, юнаків, що виростили та були виховані під наглядом самого імператора... Карл сам брав діяльну участь у працях вчених, що оточували його...

(Грановский Т. Н. Лекции по истории Средневековья, М.: Наука, 1987, Лекции 1848/49 г. – С.43–48.)

Історичне підґрунтя "Пісні про Роланда"

"Життя Карла Великого" Ейнгарда (бл. 768–840 pp.) – це біографія,

написана ченцем, який входив при Карлі до складу його літературної Академії. За часів наступного імператора, Людовіка Благочестивого, він став державним секретарем, а потім вихователем королевича Лотаря. Тоді ж він написав цю біографію, яка ушляхує Карла та є недовісною щодо його ворогів.

Розділ 9. В той час, коли тривала запекла і майже безперервна боротьба з саксами, Карл, розмістивши гарнізони у відповідних прикордонних місцях, пішов на Іспанію з якомога більшими силами. Він перейшов через Піренейські гори, всі міста і фортеці на його шляху здалися, і він вже повертався із здоровим та неушкодженим військом; і лише у самих Піренеях, на зворотному шляху, йому прийшлося дещо відчутти підступність басків. Саме коли військо йшло розтягнутою лінією, наскільки дозволяла тіснота ущелини, баски, влаштувавши засідку на вершині гори... напавши зверху, збили... (ар'єргард)... У цій битві разом із багатьма іншими за-

гинули Еггігард, начальник монаршого столу, Ансельм, пфальцграф, та Роланд, начальник Бретонського кордону. І за цей вчинок і досі не можна було помститися, оскільки ворог, після його здійснення, так розсіявся, що не можна було навіть дізнатися, де шукати його...

(История Средних веков (V–XV в.). Хрестоматия. Ч.1. М.: Просвещение, 1980. С.55)

Передмова Василя Шурата

I.

Перекладати "Пісню про Роланда" я почав ще під кінець 1889 р. Спонукала мене до того її схожість з нашим "Словом про похід Ігоря Святославича", на яку мені не раз звертав увагу в своїх викладах української літератури краший з учителів, Володимир Коцовський. Його зближення нашої лицарської пісні зі старофранцузьким епосом, хоч і намічувані злегка, давали не лиш те саме, що в 11 літ пізніше дав В. В. Еаллаш, але навіть дещо більше.

Вже Коцовський в 1889 р. звертав увагу на факт, що майже рівночасно на Сході й на Заході Європи з'являються лицарські поеми, в яких основою є боротьба з "поганими", а пануючим духом – помста й патріотизм, а причиною катастрофи – брак солідарності між своїми. Тоді ж проводив Коцовський паралель між героями поем: київським Святославом і Карлом Великим, Ігорем Святославичем і Роландом, Всеволодом і Олівером. Зближував голосіння Святослава по Ігорю з голосінням Карла по Роланду. Порівнював більш значущу

роль Ярославни в “Слові про похід Ігоря Святославича” з ледь помітною роллю Альди в “Пісні про Роланда” й робив із того порівняння висновки на користь нашої пісні, як документу вищого становища жінки на Україні в XII столітті, а значить – і вищої культури тогочасної України. Вказував Коцовський також на такі паралельні появи в обох поемах, як тісний зв’язок людини з природою, як велике значення незвичайних явищ у природі (затміння сонця, бурі з громами, злету гайворона), як сни. Він зауважував, що як у “Пісні про Роланда”, так і в “Слові про похід Ігоря Святославича” вихідним пунктом подій стала дрібна історична пригода – там побиття ар’єргарду французької армії Басками в Ронсевалі, тут – невдача походу Ігоря Святославича на Половців.

Від себе я до тих давних спостережень Коцовського додав би, що обидві воєнні катастрофи, оспівані в двох різних поемах, були попереджені перемогами й після обох катастроф, на завершення подій, наспіли хвилини радості – в старофранцузькій поемі з приводу хрещення еспанської цариці Брамимонди в столиці при великім здвигу народу, в нашій пісні з okazji повороту Ігорового сина з полону й весілля його з Кончаківною в Києві. Цей паралелізм у розвитку акцій можна доповнити схожістю обох поем в основі, за темами, ідеями, настроєм, змалюванням характерів героїв і їх світоглядів.

Звертаючи увагу на подробиці, можна б ще відмітити схожість у висловах лицарського завзяття в Роланда й Ігоря, котрим у битві однаково краща від ганьби смерть; схожість у ніжності відносин між Роландом і Олівером, як і між Ігорем і

Всеволодом, навіть у самім розгарі битв; схожість у змалюванні безжурного нічлігу вояків після перемоги; однакове в обох поемах символізування невольницького упокорення пересіданням покороного з лицарського коня на просту шкапу, з княжого сідла в Коцієве; однаково зазначуваний співаками факт, що вони співають про давнину згідно з переказаними фактами, за хронікою св. Жіля чи по билинах свого часу, і саме тому на їх пісні слід дивитись як на історичні (*chansons de geste*).

II.

“Пісня про Роланда” належить до циклу тих історичних пісень (*chansons de geste*) з X–XIV століття, який в’яжеється з особою Карла Великого, хоч оспівувані факти є і раніші і пізніші, а часто й зовсім фантастичні. З того циклу пісень “Пісня про Роланда” дійшла до нас у найстаршій формі. Представляючись піснею в віршах із асонансами замість рим, вона могла з’явитися не раніше другої половини XI століття. Вказують на це властивості мови, історичні натяки (наприклад, пограбування Єрусалима Турками, Оріфлам), згадки про історичні особи, які жили в X столітті (наприклад про Ричарда Норманського, Готфріда з Анжу) і загальна поетична декорація. В такій редакції ця пісня записана в оксфордському рукописі, який було переписано в Англії в другій половині XII століття. В тій редакції на кінці пісні було згадано поета чи співця Турольда.

Ядром пісні є дрібний історичний факт: знищення малого відділу французької армії Басками в Ронсевалі в 778 р. Та пригода викликала серед Франків велике враження. А хоч визначні імена убитих лицарів

були довго у Франції всім відомі, в пісенній традиції залишилося одно ім’я Гротланда (Роланда), бретонського маркграфа. Це є свідченням того, що пісні про ронсевальську пригоду склалися серед Гротландових дружинників, мешканців французької Бретані. На бретонське походження й першої редакції “Пісні про Роланда” вказують і сліди бретонського діалекту, які містяться в останній редакції.

Про різні моменти ронсевальської пригоди у Франції було складено величезну кількість невеликих пісень. Під кінець XI століття була складена на їх основі велика епічна пісня. «Вона не збереглася. Але свідоцтво про неї дають нам дві латинські переповідки – одна в прозі, друга в стихах. Прозова переповідка – то дев’ять розділів хроніки з першої половини XII століття, приписуваної архієпископові Турпіну; переповідка в стихах – то «*Chantem de proditiōne Guenonis*» (пісня про зраду Ганелона). Обі вони оперті на пропавшій найстаршій редакції «Пісні про Роланда». Обі незвичайно помічні при порівнянні та зіставленні старших і новіших частин редакції пісні.

(Василь Щурат. Передмова. // Пісня про Роланда. Львів, 1918. – С.1-5.)

Пісня про Роланда (із скороченнями)

Пісня про Роланда – одна з французьких середньовічних героїчних поем, які називались у Франції піснями про подвиги (*Chansons de geste*). В ній оповідається про події, що справді відбувалися в кінці VIII

ст. (778 року), коли французький король, “римський імператор” Карл Великий повертався з Іспанії, з походу проти арабів (араби тоді володіли Іспанією) і коли ар’єргард його війська в Ронсевальському межигір’ї Піренеїв був знищений гірським племенем басків. Разом з багатьма іншими французами, передають літописи, загинув і граф Роланд (Хруодланд). Пісня про ці події склалася значно пізніше самих подій (найдавніший запис її належить до кінця XI ст.) і переказує їх зовсім вільно: в центрі оповідання стоїть Роланд, якого зроблено племінником Карла, ідеальним лицарем, втіленням васальної вірності сюзеренові – Карлу. Роландові протиставлено другого васала Карла – зрадника Ганелона; басків-християн замінено сарацинами (арабами), яких автор вважає язичниками, поклонниками неіснуючого бога Махмета (Магомета). В плані поеми досить ясно визначаються три частини: 1. Зрада Ганелона: а) нарада сарацинського короля Марсілія в Сарагосі; б) нарада Карла в Кордові; в) посольство Ганелона та його зрада; г) безвихідне становище ар’єргарда на чолі з Роландом. 2. Смерть Роланда. 3. Помста за Роланда. Спочатку поему було призначено для усного виконання: вона розповідалася, як російські біліни, під акомпанемент музичного інструменту. Повний текст поеми складається з 290 строф (або тирад), написаних десяти-складовими рядками; закінчення рядків об’єднані співзвуччями останнього наголошеного голосного звука (асонансом, або неповною римою); в кожній строфі пересічно від 12 до 35 рядків.

Король наш Карл, великий імператор,

Сім довгих літ в Іспанії провів.
Гористий край здобув він аж до моря,—
Нема вже замка, щоб йому не здався,
В руїнах всі міста і їхні мури,
Крім Сарагоси на верху гори.
Король Марсілій править там невірний,
Мухмеду служить, Аполліна молить,—
Та не минуть йому за те біди.
Король Марсілій був у Сарагосі.
Пішов він в сад, у тінь дерев плодкових,
Приліг на біломармуровий камінь.
Круг нього більш як двадцять тисяч маврів.
Він мовив герцогам і графам так:
“Послухайте, панове, сталося лихо—
Карл, Франції прекрасної король,
Прийшов сюди, щоб всіх нас уярмить.
А тут ні військ, щоб мірятися з ним,
Ні сил таких, щоби його здолати.
Пораду дайте, наймудріші з маврів,
Як рятуватись від ганьби і смерті”.
На це хоч би один промовив слово;
Озавсь лиш Бланкандрін, барон Вальфонди.

III

Вважався Бланкандрін одним з мудріших,
Відважним був і лицарем чудовим,
Готовим королю допомогти.
Він так Марсілію сказав: “Не бійтесь,
Упевніть Карла, гордого чванька,
У вірній службі і приязні щирій:
Пошліть в дарунок львів, ведмедів, псів,
Сімсот верблюдів, соколів сот десять,
Чотири сотні мулів з сріблом-злотом,—
Всього добра на п'ятдесят возів,
Щоб воїнам він міг ним заплатити.
Вже годі в цій землі йому сидіти,
Нехай, скажіть, до Ахена верта,
А ви, мов, пройдете слідом за ним
Якраз в самий Михайлів день святий,

Щоби прийняти там закон Христа
І відтоді його васалом стати,
Щоб честю і майном йому служити.
Дамо йому й заручників, як схоче,
Десятків два, щоб певність мав у цім,
Дамо йому хоч би й своїх синів,—
На муки перший я б свого послав!
Вже ж краще їм голів своїх позбутись,
Ніж мали б ми маєтки й честь згубити
І жебраками стать у цій землі”.

XII

В тині ялини сів могучий Карл,
Своїх баронів кличе він на раду.
Прийшов Оджер, Турпін-архієпископ,
Старий Річарт, його небіж Анрі,
Хоробрий граф гасконський Ацелін,
Тедбальт із Реймса й брат його Мілон.
Крім цих прибув Джерін, був там Джер'єр,
Прийшов також на раду граф Роланд
І сміливий та славний Олів'єр.
Багато франків з франківської землі
На заклик Карла до його прийшло.
Також і Ганелон, що Карла зрадив,—
Так почалась та нещаслива рада.

XIII

“Мої барони, — мовив Імператор, —
Марсілій-цар прислав послів до мене.
Він обіця нам блага незліченні:
Ведмедів, львів, пов'язаних хортів,
Сімсот верблюдів, соколів сот десять,
З арабським злотом сот чотири мулів, —
Всього добра на п'ятдесят возів, —
І просить нас до Франції вертатись.
Він прийде сам в мою столицю Ахен
Прийнять закон спасенний, християнський;
Хрестившись, — буде ленником моім.
Так каже. В мене ж сумніви чималі”.
На те барони: “Слід остерігатись”.

XIV

Скінчив свою промову володар.
Не годиться із ним лиш граф Роланд;
Стає на ноги і говорить Карлу:
“Марсілію ніяк не можна вірить!
Сім літ, як ми в Іспанію прийшли.
Я Нопль здобув для вас, здобув Коммібль,
Вальтерну взяв і всю округу Піни,
Севілію, Іуделу, Баласгет.
Король Марсілій завжди був зрадливий:
До вас прислав п'ятнадцять сарацинів;
У них були в руках гілки оливи
Й такі ж улесливі слова були.
Спитали ви поради у французів,
Хвалили вас за той безумний вчинок,
Послали ви поганинові двох —
Один був граф Базон, другий — Базілій, —
І Мавр стяв голови обом в Альтілії.
Я раджу й далі ворогів громити,
Вести до Сарагоси всі війська,
Й держать облогу хоч би й все життя,
Але ж помститись зраднику за вбитих”.

XV

Поник чолом великий імператор,
Він крутить вус і підборіддя гладить,
Роландові ні слова не відкаже.
Замовкли франки. Тільки Ганелон
Мовчать не став. Зривається, підходить
І горде слово Карлові говорить.
Він мовив так: “Не вірте похвалькам,
Хто б це не був, хоч навіть і я сам,
А слухайте того, хто раду дасть корисну.
Король Марсілій справді вам кориться:
Іспанію він хоче взяти, як лен,
Та ще й закон Христа прийняти згоден.
Хто радить вам не вірити йому,
Забув, які тяжкі нас муки ждуть.
Чванлива рада послуху не варта,—
Лишим нерозум, розуму тримайтесь!”

“Французькі лицарі, — промовив Карл, —
З моїх баронів оберіть того,
Хто б мавру відповідь мою доставив”.
Роланд сказав: «Хай їде Ганелон,
Мій вітчим — найдостойніший барон”.
Всі франки згодились: “Хай буде так,
З дорученням він справиться найкраще”.

XXIV

“Ось рукавички й палиця, бароне, —
Сказав король могучий Ганелону. —
Адже ви чули: франки вас обрали”.
А Ганелон: “Роландова це справа!
Повік ненавиджу його і перів,
Прихильних до Роланда й Олів'єра,
Чіп друг йому! Одверто заявляю :
Це — вороги мої, і викликаю
Їх всіх на смертний бій...”
А Карл на те:
“Гнівливі дуже ви й завзяті надто!
Я вам наказую іти, барон!”
“Що ж, я піду, — промовив Ганелон. —
Але я йду на видиму загибель,
Як граф Базан і брат його Базілій”.

XXV

Великий Карл тримає рукавичку.
Та Ганелон хотів би там не бути,
І рукавичку упустив в нестямі...
О, боже наш! — покликнули французи, —
Що це за знак? Він щось лихе віщує,
На горе тяжке цей посол іде!”
“Побачите!” — їм Ганелон на це.

XXVIII

Ось їде Ганелон: в оливковому гаї
Він тих послів арабських доганяє
(їх Бланкандрін навмисне тут тримає).
Майстерно розмовляли граф із мавром:
Говорить мавр: “Який чудний ваш Карл —

Апулію й Калабрію здобув,
Досяг аж за солоним морем англів
І дань Петру примусив їх платити,
Чого ж йому у нашій ще землі?”
Граф відповів: “Так хоче Карл Великий;
Йому ніхто перечити не може.
Нема того, хто Карла переможе”.

XXXI

Так їхав Бланкандрін із Ганелоном,
І присягалися один одному,
Що будуть важити на смерть Роланда.
Так їхали дорогами, шляхами
Й спинилися під тисом в Сарагосі.
Тут під тінистою сосною трон,
Александрійським шовком весь укритий.
На нім сидить іспанський повелитель,
І більш як двадцять тисяч маврів з ним,
Цікаві, що їм скаже Бланкандрін,
Стоять в глибокій тиші навколо.
От входять Бланкандрін із Ганелоном.

XXXIII

Граф Ганелон надумавсь, що сказати.
Він починає дуже мудре слово,
Неначе справжній майстер на промови.
Він так сказав: “Нехай боронить бог Вас,
царю
І Бог, в якого вірим ми,
І Карл Великий, пан, велів сказати,
Що мусите закон Христа прийняти.
Він пів-Іспанії вам в лен дає,
Не схочете ж–він візьме вас, скує
І одведе в свою столицю Ахен.
Там грізний суд відбудеться над вами
І сором, і ганьба, і люта смерть...”
Розгнівався Марсілій, вчувши це,
Закутий в золото спис на графа звів:
Якби не люди, певно б, що убив.

XXXIV

Розлютувався Марсілій, збагровів,
Хапає спис і ратищем трясє,
Те бачить граф, бере меча свого,
В два пальці з піхв видобува його
І так говорить: “Гарний і ясний
Ти, добрий, вірний, славний мечу мій,
Аж поки ти блищиш в руці моїй,
Не докорить Великий Карл мені,
Що я загинув сам на чужині.
Загинуть перше з маврів найсильніші”.
Тут всі невірні: “Не дамо їм битись!”
“Мій добрий графе, – каже тут Марсілій, –
Я нерозважний вчинок допустив,
Коли замірився на вас у гніві.
За це відшкодять соболеві хутра, –
З них кращі ліврів п’ятисот,
Не менше варті. Їх віддам вам завтра”.
“Охоче, – мовить граф, – прийму цей дар.
Нехай сторицею вам бог віддасть!”

XLII

“Дивуюсь Карлу я, – сказав Марсілій, –
Старий він, сивий, двісті літ прожив
Отримав перемог немало
Булатних списів зазнавав удари
І сам без ліку королів разив...
Коли кінець отим боям його?”
“Кінця не буде, – мовив Ганелон, –
Поки Роланд лишається живий.
Де ще на світі рицар є такий?
Так само і відважний Олів’єр,
І з ним усі дванадцять франкських перів,
І двадцять тисяч їхньої дружини –
Не страшно Карлові нікого з ними”.

XLIII

“Мій любий граф, – король Марсілій каже, –
І в мене військо – кращого не знайдеш:
Чотири сотні тисяч зможу я

Повести в бій супроти короля”.
“Тепер не час, – відмовив Ганелон, –
Багато військ загине по-дурному.
Нерозум киньте, розуму держіться!
Пошліть добра до Карла якнайбільше.
Щоб здивувалися йому французи;
Заручників пошліть десятків два –
І Карл в прекрасну Францію поверне.
За ним піде сторожа військова,
А в ній лишиться певне й граф Роланд,
Відважний та звитяжний Олів’єр –
Обох, ручуся в тім, спітка тут смерть!
Пиху прийдеться Карлові сховати,
І він покине з вами воювати”.

XLIV

“А як же ж, любий графе Ганелоне, –
Питає мавр,–Роланда нам убити?”
А граф на це: “Я можу пояснити:
Як прийде Карл в міжгір’є Цезарійське,
То там залишить військовою сторожу,
З Роландом на чолі, з своїм небожем,
І з Олів’єром, відданим йому,
А з ними буде двадцять тисяч франків.
На них своїх сто тисяч ви пошліть–
Хай розпочнуть із ними бій одразу.
Загине війська їхнього багато,
Та й ваших жертвою немало ляже.
Тоді почніть новий із ними бій–
В однім бою з цих двох Роланд сконає.
Здобудете отак ви перемогу,
І вже не треба буде воювати”.

LVI

Могучий Карл спустошив край Іспанський,
Взяв кріпості, поруйнував міста,
І вирішив війну тим закінчити,
До Франції прекрасної спішити...
Напроти неба, наверху горба
Роланд поставив прапор військовий –

В долині військо стало навкруги.
Долинами вже сунуть сарацини
У панцерах, кольчугах і шоломах;
У них шити, в руках мечі,
Тримають всі списи напереваги.
Спинились маври в лісі, серед гір.
Чотири сотні тисяч ждуть світанку.
О, горе! зрада і невздогад франкам.

LIX.

Минає ніч, займається зоря.
Вже на коні відважний Імператор
Стурбовано на військо поглядає:
“Дивіться-но, панове, – мовить Карл, –
Які ось тут ущелини ворожі,
Кого б лишити з військом на сторожі?”
“Сміліший всіх мій пасинок Роланд,
Лишім його!” – озвався Ганелон.
На зрадника поглянув Карл суворо
І відповів: “Ти справжній чорт
І лють твоя за тебе промовляє,
А хто ж передні поведе полки?”
“Нехай датчанин їх веде Одж’єр, –
Говорить граф, – найкращий він для цього”.

LXIV

Могучий Карл промовив до Роланда:
“Лишаю тут з тобою, любий графе,
Всього свого я війська половину,
Воно тебе від смерті порятує”.
“Цього не треба, – відповів Роланд, –
Себе і рід свій я не посоромлю!
Лишіть зо мною двадцять тисяч франків
І йдіть спокійно: поки я живу –
Ніхто вас вже ніяк не потривожить”.

LXV

І скочив на коня Роланд одважний,
З ним поруч побратим став Олів’єр,
За ними Джерін і сміливий Джер’єр,

Пішов Оттон, так само Беранджєр,
Пішов Самсон і Ансеїс старий,
Джерарт погордий, русільйонський граф,
Так само і гасконєць Енджелєр.
Турпін сказав: “Авжеж і я піду”.
“Роланд – сеньйор мій, я його не кину”,
Такі слова промовив граф Готьєр.
З усіх обрали рівно двадцять тисяч.

LXIX

... Іспанський цар своїх васалів кличе:
Віконтів, графів, герцогів, баронів.
Із челяддю, з синами всі прийшли,
Всього зібрав він тисяч сот з чотири.
Гуркочуть в Сарагосі барабани,
Стоїть на вежі Мухамеда ідол,
І моляться йому всі маври ревно.

LXXX

На маврах панцери міцні, потрійні,
На голові шоломи сарагоські,
Мечі при боці сталеві,
У всіх щити і списи валенсійські,
І прапорці на списках різно мають,
Серед яких червоні, білі, сині.
Уже зійшли з дорожніх мулів маври
І мчать вперед на баских конях чвалом.
Був ясний день, вгорі світило сонце,
Блищала зброя безліччю вогнів,
Сурмили сурми, кличучи на бій;
Страшний той гук почуло й військо франків.
“Здається, друже, – Олів’єр сказав, –
Нам з маврами до бою треба братись”.
“Ну, що ж, дай боже! – відповів Роланд, –
За короля повинні ми стояти:
Васал повинен за свого сеньйора
Терпіть нестатки, спеку і мороз,
Віддати тіло й кров і все життя!
Глядіть же всі, без жалю бийте маврів,
Вони невірні, з нами ж бог і правда!

Щоб злих пісень про нас не заспівали,
Я ж прикладу поганого не дам”.

LXXXIV

Знов каже Олів’єр: «Багато маврів,
А наших франків, знамо, мало дуже...
Гей, засурміть, Роланде, любий друже,
Почує і повернеться наш Карл!”
На те Роланд: Не мудро б я зробив,
Всю Францію ганьбою я б укрив!
Волю я своїм мечем разити,
Свій Дюрандаль в ворожу кров втопити.
Прийшли сюди на лихо сарацини.
Ручуся вам, що всі вони загинуть!”

LXXXIX

Роланд вже бачить – буде бій великий,
Відважніший стає від лева й барса.
Скликає франків, каже Олів’єру:
Облиш що мову, друже мій, тепер!
Нам досить війська володар залишив,
З найкращих двадцять тисяч вибирав,
І боягузів серед них не знав.
Васал повинен за свого сеньйора
Терпіть нестатки, спеку і мороз,
Віддати тіло й кров і все життя!
Є в тебе спис, а в мене Дюрандаль,
Мій добрий меч, самого Карла дар.
Помру – новий його хазяїн скаже:
Ним вірний, славний володів васал!”

CV

Загальний бій і дивний скрізь лютує,
Де більша небезпека, там Роланд;
Разить він списом, поки спис придатний,
Та спис з п’ятнадцятим зламавсь ударом.
Тоді Роланд вхопивсь за Дюрандаля,
Пустив коня, наскочив на Шернубля,
Розсік шолом, сіяючий алмазом,
Розтяв шишак сталевий і волосся,

Лице і очі, груди і кольчугу,
Спинний хребет надвоє розрубав
Враз із сідлом, і луку золотую.
У кінських крупі тільки меч спинився,
Розтявши й кінські кості всім на диво, –
Два трупи у траву зелену впало.
І мовив граф Роланд: “Нікчемні маври! –
Не в добрий час з’явилися сюди:
Ваш Мухамед вам тут не допоможе.
Така почвара нас не переможе!”

CXII.

Страшний, кривавий бій лютує далі.
Разять відважно Олів’єр з Роландом,
Турпін наніс свій тисячний удар.
І пери теж не відстають від них –
Всі франки б’ються дружно, як один.
Невірних сотні, тисячі упало,
Тим явна смерть, які не повтікали, –
Рад, чи не рад – прощаються з життям.
Але ж і франки кращих тратять там.
Їх не побачать вже батьки й жінки,
Ні Карл король, що жде їх серед гір...
А що ж то сталося у франкській стороні?
Гримлять громи, бушують буруни,
Невпинний град і ливний дощ без краю,
І часті блискавки все небо криють,
І вся навкруг здригається земля:
Від церкви Сен-Мішель і аж до Санса,
Від Безансона до Гюйтсандських брам
Нема будівлі, де би мур не падав.
У самий південь скрізь там темно стало,
Он тільки й світла, як на небі спалах.
І люди всі навкруг вжахнулись з того,
І всі кричать: “Це судний день настав!”
Ніхто ж не знає з чого – ураган:
Природа тужить, що помре Роланд.

CXIV

Долиною зближається Марсілій.

Велике військо скликає він зумів –
Веде на бій десятків два полків.
Горять шоломи злотом, самоцвітом,
Блищать щити та панцери дамаські,
Сім тисяч сурм ураз до бою грає, –
Несеться гомін по цілому краю.
“Мій Олів’єре, друже мій і брате, –
Сказав Роланд, – продав нас Ганелон.
Сховати зраду вже тепер не можна,
За нас помститься наш великий Карл!
А в нас тут буде бій тяжкий, кривавий,
Такого ще на світі не бувало.
Почну рубати маврів Дюрандалем,
Ти ж Альтеклером, друже мій, рубай!
Ми стільки світу вже сходили з ними,
Так ними виграла багато боїв,
Що пісні не складуть про нас лихої!

CXXIX

... Хто бачив Олів’єра і Роланда,
Як люто билися вони мечами,
Або Турпіна з списом у руках
Всього чотири тисячі невірних
Вони убили в січі щій кривавій, –
Пісні і кличі так порахували.
Чотири наступи відбили наші,
Останній, п’ятий згубний був, нещасний:
Загинули в бою барони франків,
Лиш шістьдесят з усіх лишалось, –
За них пізніше маври заплатили.

CXXX

Побачив згубу франків граф Роланд
І Олів’єру другові сказав:
“Мій любий друже, що ти тут поробиш?
Бач, скільки в нас загинуло відважних,
Які барони не живуть вже нині,
На жаль і смуток обої країни!
Великий Карле, наш королю славний,
Чом ти не тут? Ой, любий Олів’єре,

Що ж нам робить? Як повідомить Карла?”
 “Не знаю, друже, – мовить Олів’єр, –
 Як ждять безчестя, краще смерть тепер!”

CXXXI

“Я засурмлю в свій ріг, у Оліфант,
 В міжгір’ї Карл іде, – сказав Роланд, –
 Ручуся, він почує й вернеться назад”.
 “Це був би сором, – каже Олів’єр, –
 Цим тільки вкриєте себе ганьбою,
 Себе і весь свій рід на цілий вік.
 Було б тоді сурмити, як казав,
 Тепер на це я згоди би не дав.
 Тепер сурмить не честь і не хвала,
 Коли вам кров всі руки залила”.
 Роланд на те: “То кров ще не моя!”

CXXXIV

Але Турпін цю суперечку вчув,
 Коня свого острогами торкнув,
 Примчав до друзів і почав корити:
 “На бога, киньте, друзі, тут сваритись,
 Бароне Олів’єре, сір Роланд.
 Сурмити пізно вже, спізниться Карл.
 Хіба для того тільки слід сурмити,
 Щоб імператор міг за нас помститись,
 Щоб маврам не прийшлося ні одному
 У radoшах вертатися додому.
 Як тільки зйдуть з коней наші франки,
 Побачать наші зсічені останки,
 Складуть у труни, покладуть на мули
 Заплачуть від журби і жалю гірко
 І поховають в склепах монастирських,
 Щоб свині, пси й вовки не жерли нас”.
 “Ви добре мовите”, – сказав Роланд.

CXXXV

Узяв тут міцно в руки граф Роланд
 Дзвінкий свій ріг, свій славний Оліфант,
 До уст своїх його він притулив

І з мукою тяжкою засурмив.
 На тридцять миль через вершини гір
 Чудовий ріг Роланда загримів.
 Почув король і франки всі цей грім...
 І мовив Карл: “Б’ють наші ворогів!”
 А Ганелон покvapно відповів:
 “Коли б хто інший отаке сказав, –
 Усякий брехуном його б назвав!”

CXXXVI

Роланд сурмив так болісно і тяжко,
 Що кров’ю вкрилися червоною уста,
 Й порвалися всі жили на висках.
 Гуде протяжно-гучно Оліфант, –
 І вчув його в міжгір’ях Карл Великий,
 Учув Немон і все французьке військо.
 І мовив Карл: “Роланд сурмить в свій ріг.
 Роланд сурмить не дурно, тільки в бій”.
 “Який там бій! – промовив Ганелон, –
 Соромтесь, сір, старі ви вже і сиві,
 Говорите ж, неначе та дитина.
 Та хто ж Роландову не зважить силу?
 Ходімо, франки, далі! треба йти,
 Не близько ще до Франції-краси”.

CXXXVII

Сурмить Роланд, в крові його уста,
 І жили всі відкрились на висках,
 Сурмить над силу тяжко і напружно.
 Почули франки й Карл: “Як смутно-тужно
 Роландова сурмить сурма!” – він мовить.
 “Роланд в біді, там бій!
 Наш рицар молить
 Допомогти йому! – скричав Немон, –
 Нас держить тут лиш зрадник Ганелон.
 До зброї, Карл, нехай ваш клич лунає, –
 То ж граф Роланд в розпуці в ріг свій грає!”

CXXXVIII

Могучий Карл звелів у сурми грати,

Посходить з коней, зброю свою взяти –
 Кольчуги й золоті мечі, шоломи,
 Щити розписані й списи міцні.
 На коней бойових бійці сідають, –
 Над ними прапорці похідні мають:
 Червоні, жовті, сині й білі, –
 І мчать назад по згір’ях що є сили.
 О, якби був Роланд іще живий!
 Барони між собою говорили, –
 “Рубатимемо страшно з ним невірних”.
 Даремно все: вони примчать запізно.
 Кругом сіріють скель верхи високі,
 В долинах ринуть скрізь прудкі потоки...
 А сурми франків все гудуть і грають –
 Роландовій сурмі відповідають.
 Вперед щосили поспішає Карл,
 За ним його барони мчать сумні –
 Всі моляться і журяться, і плачуть,
 Живого ще Роланда щоб побачить.
 Та що ж, що франки виступають грізно?
 Даремно все: вони примчать запізно.

CLVIII

Відважно б’ється й далі граф Роланд.
 Палає тіло, піт тече струмками,
 І нестерпуче голова болить,
 Бо, як сурмив у ріг, порвалися жили.
 Та мусить знати, а чи прийде ж Карл?
 І знов сурмити почина Роланд –
 І тихо-тихо грає Оліфант.
 Проте король почув ці ніжні звуки,
 Спинив коня і каже: “Горе нам”
 Сьогодні ми навік Роланда втратим,
 По звуках чую, що йому не жити...
 То ж хто до нього хоче поспішити –
 Спішіть! Хай сурмлять сурми, скільки є!
 І шість десятків тисяч сурм гуде,
 Загнали гори й долини озвались...
 Погани чують звуки, не сміються,
 Поміж собою кажуть: “Карл іде”.

CLXXIII

Відчув Роланд, що морок очі криє,
 На ноги став, напруживши всі сили –
 В лиці червоної ні краплі крові,
 До скелі темнобурої підходить
 І десять раз у розпачу і гніві
 Мечем об камінь б’є. А сталь дзвенить
 І навіть не щербиться. І молить граф:
 О, матір божа, поможи мені!
 Мій добрий меч, о, Дюрандалю вірний,
 Коли я вмру, ти більше не потрібний!
 А скільки битв з тобою виграв я,
 А скільки царств завоював тобою
 Для імператора з сідою бородою!
 Ти не потрапиш в руки страхунам, –
 Тобою володів такий васал,
 Яких не зна вже Франція-краса!”

CLXXVI

Роланд почув себе в обіймах смерті –
 Смертельний холод в голові і серці.
 Лягає під ялину ниць Роланд,
 Притис до серця меч і Оліфант.
 Він ліг обличчям до країни маврів,
 Щоб Карл сказав своїй дружині славній,
 Що граф Роланд умер – та перемиг.
 Згадав ще раз Роланд свої гріхи
 Й простяг у небо рукавичку праву.

CLXXXI

Велить король у сурми засурмить
 І на чолі дружини франків мчить.
 Знайшли сліди іспанських сарацин
 Й пустилися за ними навздогін.
 Тут бачить Карл, що скоро ніч заходить,
 З коня свого на луг зелений сходить.
 Упавши ниць, став бога він молити
 Продовжить день, рух сонця припинити.
 І от що ангел Карлові сказав –
 Той, що звичайно з Карлом розмовляв:

“Устань, король, не змеркне сонця світ,
Бо зна творець – загинув франків цвіт, –
За все тепер ти зможеш відомстити!”
Почувши це, король ізнову мчить.

CLXXXII

Для Карла бог являє чудеса:
Без руху сонце стало в небесах.
Тікають маври, франки їх женуть,
Наздоганяють коло Валь-Тенебри,
А звідси аж до Сарагоси гнали,
Вбиваючи невірних всіх без жалю.
Тут заступили маврам всі стежки,
Притисли їх до Ебро, до ріки.
Ріка прудка, глибока і грізна,
А тут тобі ні човна, ні судна
Стрибають просто в воду сарацини,
Звучи на поміч бога Тервагана.
У кого зброя трапилась важка,
Відразу пойняла того ріка.
А інший в хвилях закрутився.
Щасливіший був той, хто захлинувся сам, –
Загинули ж усі невірні там.
А франки кажуть: “Так Роланд помстився!”

CLXXXIX

Утік до Сарагоси цар Марсілій,
Зійшов з коня під деревом оливним,
Свій шолом, меч і панцер слугам дав
І сам сумний, злидений тут же впав.
Лежить без правої руки Марсілій,
І кров тече струмками на траву,
І з кров'ю тратить він свідомість-силу.
Над ним стоїть цариця Брамимонда,
Ридає, тужить і голосить тяжко.
А з нею купно двадцять тисяч маврів
Кленуть і Карла й Францію прекрасну.
А далі йдуть в печеру Аполліна,
Кленуть його і зневажають всі:

«Поганий боже, нащо нас покинув,
Навіщо соромом царя укрит,
За вірну службу лихом заплатив?”
Зривають з нього скіпетр і корону,
Прив'язують на стовп, скидають знову,
Ногами топчуть, палицями б'ють
І на дрібнесенькі шматки січуть.
Також схопили й бога Тервагана,
Карбункул ясний відламали в нього
І з Мухамедом в рів обох звалили,
Щоб рвали їх там пси і свині рили.

CCLXXIV

Вернувся Карл з Іспанії додому,
В найкраще місто Франції, в столицю.
Іде в палац, проходить у світлицю.
Прекрасна Альда Карла зустрічає.
Де ж граф Роланд? – вона його питає, –
Що одружитися зо мною має?”
Від горя Карл і світла вже не бачить –
Рве сиву бороду і гірко плаче:
“О, сестро-друже, не питай – загинув,
Та дам тобі ще кращого в заміну –
Це Людвік, син мій – кращого не маю,
Він буде королем у нашім краю”.
І мовить Альда: “Дивні ці слова!
Господь хай милує і його ангел,
Щоб я жила, коли помер Роланд!”
Поблідла вся і впала нежива
Під ноги Карла – бог простить її!
Заплакали всі франки у журбі.

CCLXXVI

Вернувся Карл в свій Ахен первостольний.
Перед палацом просто на майдані
Став зрадник Ганелон в міцних кайданах.

(Пісня про Роланда. – пер. Василя Щурата. Львів, 1918. – С.7-21.)

3. ІСПАНЬКИЙ
ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС

Історичний Руй Діас де Бівар – Сід Воїн – був типовим представником свого бурхливого часу. Він з'єднував у собі всі суперечливі риси цієї доби. Належачи до вищої феодалної знаті, він відстоював її інтереси. Його сварки з королем Альфонсом VI були спричинені не одними тільки міркуваннями вищої справедливості або прагненням захистити права простого народу, але в ряді випадків переслідували й егоїстичні цілі. Цереможець маврів, у яких він відвоював найбагатший регіон – Валенсію, історичний Сід одного часу не за страх, а за совість служив мавританському царю Сарагоси і здобув перемогу над своїм колишнім хазяїном графом барселонським. Він був жорстокий з маврами, хоча і виявляв в окремих випадках рідке до них милосердя, не соромився вдаватися до всіляких хитрощів і вивертів.

Але попри всі свої недоліки, обумовлені особливостями того суворого й бурхливого часу, історичний Сід був непересічною людиною, найбільшим діячем Реконквісти в XI столітті. Саме йому належала честь перемоги, здобутої християнами поблизу Валенсії у 1094 році над полчищами альморавидів, покликаних на допомогу з Африки мусульманськими царями, перемоги, що поклала межу просуванню загарбників на схід.

Цю незвичайність Сіда змушені були визнати навіть ворожі йому мусульманські історики, які усіляко старалися очорнити національного героя Іспанії, приписуючи йому риси виняткової жорстокості. «Лю-

дина ця була бичем свого часу, – писав про Сіда через десять років після його смерті арабський хронікер Ібн-Бассам, – але по своїй любові до слави, мудрій твердості характеру і героїчній доблесті він був одним з чудес Аллаха».

Як відомо, основними поетичними сказаннями про Сіда, які дійшли до нас у віршованій версії, а іноді й у вигляді прозаїчних переробок, вкраплених в історичні хроніки, є:

1. Цикл, представлений поемами про короля Санчо II і про облогу Самори (XIII–XIV вв.), це своєрідний пролог до «Пісні про Мого Сіда».

2. Знаменита «Пісня про Мого Сіда», у якій біля трьох з половиною тисяч віршів. Виникла близько 1140 року, коли була ще свіжа пам'ять про історичного Сіда. Поема, очевидно, була складена якимось народним хугларом можливо, з колишніх дружинників Сіда. Витримана в реалістичному дусі, «Пісня» передає історичні події XI сторіччя й ідеалізує образ Сіда. В ній багато побутових мотивів і деталей; велике місце приділене сімейній тематиці. Послідовний антиаристократизм, особливо яскраво виражений в епізоді безчестя, нанесеного Сіду в особі його дочок інфантами Карріонськими, і в сцені суду, «Пісня» демократизує образ Сіда. Вона, всупереч історії, зображує його не представником феодалної знаті, яким Сід був насправді, а так званим «інфансоном», тобто лицарем нижчої категорії.

Демократизація героя, його дружини, цілком відповідає загальному духу «Пісні», що є, по суті, поемою про Реконквісту, яка здійснювалася в основному не феодалною знаттю, а селянством і містами. Цим

пояснюється високий патріотизм і народність «Пісні».

Сід – не тільки талановитий полководець, він справжній вождь і зберігає вірність королю, але проникнутий почуттям справедливої ненависті до феодальної знаті, що пригноблює народ. Це той Сід, якого й дотепер народна Іспанія вважає своїм національним героєм.

3. Поема, або римована хроніка, «Родриго» (1125 віршів) і романси, що примикають до неї, про Сіда (XIII–XV вв.). Цей цикл носить явно казково-фольклорний характер, розповідає про юнацькі роки Сіда, якого іменує Родриго, про вбивство ним графа Гомеса де Гормаса, який образив його старого батька – Дієго Лаїнеса, про шлюб Родриго з дочкою вбитого Хіменою, про численні подвиги, здійснені ним у битвах з маврами, про вдалий двобій з арагонським лицарем, про видатну роль, яку він грав у боротьбі з могутньою антиіспанською коаліцією в складі німецького імператора, французького короля, папи і патріарха.

Сід, або Родриго, у цій поемі з'являється перед нами з іншими рисами, ніж у «Пісні». Це не герой, наділений високою свідомістю, яка зумовлена його історичною місією, а буйний васал, що не бажає підкоритися волі короля, людина явно вираженого анархічного складу. Однак, незважаючи на всю фантастичність свого змісту, поема «Родриго» і романси, що примикають до неї, перейняті тими ж демократичними, антиаристократичними почуттями, що і «Пісня про Мого Сіда». Саме до поеми «Родриго» і до циклу романсів зверталися у своїй творчості знані французький письменник Корнель у прослав-

леній трагедії «Сід», видатний іспанський драматург XVII сторіччя Гільєн де Кастро в драматичній хроніці «Юність Сіда» і, нарешті, наш сучасник, Едуардо Маркіна в трагічній легенді «Дочки Сіда».

(Смирнов А. А. Введение. // Песнь о Сиде. М.-Л.: Наука, 1959. – С.10-11.)

Песнь о моем Сиде (із скороченнями)

«Пісня про Сіда», що містить 3735 віршів, розпадається на три частини. У першій частині, що її дослідники називають «Пісня про вигнання», зображуються перші подвиги Сіда на чужині. Спочатку він добуває гроші для походу, заклавши євреям-лихварям під виглядом фамільних коштовностей скрині, наповнені піском. Потім, зібравши загін у шістдесят воїнів, заїжджає в монастир Педро де Карденья, щоб попроситися з дружиною і дочками. Після цього він їде в Мавританську землю. Почувши про його вигнання, люди стікаються під його прапори. Сід здобуває низку перемог над маврами, відсилає частину здобутого королю Альфонсу.

(Сід послав за своїми родичами й васалами і оголосив, що король звелів йому вийти із своєї землі, що дав він йому термін не більш ніж дев'ять днів, і що тепер хоче він дізнатися, хто з них піде з ним, а хто залишиться.)

1а «И тем, что со мной отправятся, дай, господи, награду,
И от тех, что останутся, ухажу я без досады».

Тут молвил Альвар Аньес, родич его ближайший:

«С вами пойдем мы, Сид, степью и городами.
5а. Никогда вас не оставим, пока живы и здоровы.

И лошадей и мулов с вами загоним насмерть,
С вами мы разделим одежду и достаток.

Служить вам будем вечно, как друзья и вассалы».

Тут все подтвердили, что молвил дон Альвар.
10а Благодарил их мой Сид за привет и за ласку.

Выехал мой Сид на Бургос из Бивара.
Безлюдно, сиротливо стоит его замок.

1

Жгучими слезами так горестно плача,
Назад он обернулся, взглянул на палаты.
Видит двери без запоров и ворота все настежь,
И пустые нашествия без шуб и без платья,
Без соколов и ястребов слинявших.

Король за Сидом проследить приказал,
Чтоб, буде до срока не пройдет он рубежа,
315 Ни за серебро ни за злато не смог он убежать.

Вот день миновал и надвинулась тьма.
Сид своих рыцарей вместе собрал.

«Слушайте, бароны (не в обиду молвлю вам),
Малы мои достатки, но вашу долю я вам дам.
320 Поступайте же разумно, как подобает бойцам:

С самою зарею, чуть проснутся кочета,
Пусть всякий, не медля, седлает скакуна.

В колокол ударит в Сан-Педро аббат,
Троицynu мессу отслужит он нам.

325 Чуть мессу отслужит, должны мы ускакать:

Наш срок истекает, а дорога далека».

Так и сделали все, как мой Сид им приказал.

Ночь миновала, вот и день заблистал,
До первых петухов уже начали седлать,

330 К заутрени ударили во все колокола.

Мой Сид с супругой вступают во храм.
Припала донья Химена к ступенькам алтаря,

Создателя молила, как только могла,
Чтоб Сида Кампеадора уберег он от зла.
335 «О господи преславный, отец на небесах!

Ты создал небо и землю и с ними морскую гладь,

Ты создал звезды и солнце, и месяц, чтоб блистать,

Плотью ты облекся чрез пречистую мать,
В Вифлееме родился, когда пожелал.

340 Пастухи тебя восславили в великих хвалах,

С поклоном из Аравии явились три волхва
(То были – Мельхиор, Гаспар и Валтасар),
Злато, смирну и ладан принесли тебе в дар.

Спасен тобой Иона, как в море он упал.
345 Спасен Даниил из злого львиного рва,

Спасен тобою в Риме сеньор наш Сан-Себастьян,

Спасена тобой Сусанна от ложного суда.
Тридесять два года на земле ты пребывал.

Чудеса нам явил ты, есть о чем рассказать:
350 Из воды вино ты сделал, а из камня – хлеба,

Лазаря пробудил ты от смертного сна.
На горе, что зовется Кальвария, от евреев ты принял казнь,

На Голгофу взошел ты и распят был там.
Два разбойника висели у тебя по бокам.

355 Один пошел на небо, другой же – в ад.
На кресте изнывая, творил ты чудеса:

Слеп был Лонгин, ничего он не видал;
Пронзил тебя копьем, и кровь потекла,

По древку побежала, осталась на руках;
360 Поднял он руки и коснулся он лица,

Посмотрел во все стороны – открылись его глаза;

В тебя он уверовал, геенны избежал.
Из гробницы ты вышел, от смерти ты восстал.

По святой своей воле спустился ты в ад,
365 Вывел патриархов, раздробивши врата.

Ты – отец всей вселенной, над царями ты царь.
С молитвой и верой припадаю к твоим стопам,
И апостола молю я, чтоб вторил моим
мольбам:
Чтоб Сида Кампеадора сохранил ты от зла.
370. Чтоб свидеться нам в жизни, коль
расстаемся мы сейчас».
Как окончила молитву, обедня отошла.
Повалили все из храма, собрались уезжать.
Мой Сид донью Химену обнял в
последний раз,
Донья Химена у Сида стала руки целовать.
375. Горестно плачет, не знает, что начать,
На него и на дочек обращает свой взгляд.
«Отдаю я вас в руки бога и небесного отца,
Разлучаемся и свидимся – бог ведает когда».
Вовек вы не видали, чтоб плакали так:
380. Как ноготь от мяса, от него оторвалась.
Мой Сид со всей дружиной собрался уезжать.
Чтоб взглянуть на своих, обернулся он назад.
Минайя Альвар Аньес так мудро тут сказал:
«Мой Сид, где ваша стойкость, рожденный
в добрый час?»
385. Скорее в путь-дорогу! Пора нам
поспешать.
Придет время, и в радость обратится ваша
печаль.
Господь, что дал нам души, и совет нам
подаст».
К аббату дону Санчо обратили слова,
Чтоб донью Химену с дочерьми охранял,
390. А с нею всех женщин, что остались там;
Пусть знает аббат, что получит добрый дар.
Повернулся к ним дон Санчо, и Альвар
Аньес сказал:
«Коль людей вы увидите, что к нам идут, аббат,
Пусть едут по следу, скажите, пусть спешат.
395. Нагонят нас в пустыне или в людных
местах».
Опустили уздечки, принимаются скакать.
Уже близко срок подходит, чтоб край им свой
покидать.

Ночевал мой Сид подле Эспинас-де Кан,
400. За ночь отовсюду стекается толпа.
399. Наутро с зарею он дальше поскакал.
401. Уходит в изгнание верный Сид де-Бивар.
Оставил он влево добрый город Сант-Эс-
теван,

404. Добрался до Альковьехи, кастильского
рубежа.
405. Кинейскую дорогу пересек он с утра.
Выше Навас-де-Палос Дуэро он миновал.
У Фигеруэлы мой Сид заночевал.
Отовсюду к нему стекалась толпа.

19

Там прилег мой Сид, чуть надвинулась ночь,
410. Так сладко заснул он, объял его сон.
Архангел Гавриил в видении к нему сошел:
«Скачите, мой Сид, о добрый Кампеадор!
Никогда с такой удачей не выезжал еще никто:
Покуда вы живы, все пойдет хорошо».
415. Пробудился мой Сид, перекрестил он лицо.
Графа дону Раймунда в бою полонил он
И добыл меч Коладу, в тысячу марок це-
нимый.

59

Победил он в этой битве, свою бороду про-
славил,
1025. Взял графа в полон и отвел в свою
ставку,
Верным слугам своим отдал его под стражу.
Вышел в поле мой Сид, покинул палатку.
Со всех сторон стеклись его вассалы;
Доволен был мой Сид, что пожива громадна.
1030. Ужин для Сида состряпали на славу;
Но графу Раймунду ничто не по нраву.
Вот яства приносят, перед графом их ставят.
Не хочет он есть, осыпал их бранью.
«Не съем ни куска, хоть отдай мне всю Ис-
панию

1035 (Лучше тела лишусь и с душою рас-
станусь),
Раз в бою меня побили такие голодранцы».

60

Услышьте, что молвил дону Раймунду мой
Сид:
«Поешьте, граф, хлеба, испейте этих вин.
Если нам подчинитесь, свободу вам дадим,
1040 А не то не видать вам христианской
земли».

61

«Ешьте вы, дон Родриго, предавайтесь ве-
селью.
Я не съем ни куска, умру голодной смертью».
Вплоть до третьего дня уломать не сумели.
Покуда они делили поживу и именье,
1045 Не заставили съестъ ни крупиночки
хлеба.

62

Молвил мой Сид: «Поешьте, граф, немного,
А не то не видать вам крещеного народа.

(У другій частині («Пісня про весілля») зоб-
ражується завоювання Сідом Валенсії. По-
бачивши могутність Сіда і схвильований
його дарунками, Альфонс мириться із Сідом
і дозволяє його дружині і дітям перебрати-
ся до нього у Валенсію. Потім відбувається
побачення Сіда із самим королем, що вис-
тупає сватом, пропонуючи Сіду в зятті по-
важних інфантів де Карріон. Сід, хоча і нео-
хоче, погоджується на це. Він дарує зяттям
два своїх бойових мечі і дає за дочками
багате придане. Далі йде опис пишних вес-
ільних торжеств.)

102

«О милости вас молим, как короля и сеньора,
И вашей доброй помощи просим мы покорно,
1910. Чтоб посватали вы нас дочерям Кам-
пеадора:

Хотим на них жениться ему в честь, себе на
пользу».
Задумался король и раздумывал долго:
«Изгнал я из царства доброго Кампеадора,
Я принес ему вред, он – доход мне огромный.
1915 Этот брак, я не знаю, почтет ли он
добрым,
Но коль просите вы, так начнем переговоры».
Альвар Аньеса Минайю и Педро Бермудеса
К себе приглашает король дон Альфонсо,
В обширной палате отвел он их в сторонку:
1920 «Минайя и Бермудес, слушайте, что я
молвлю.
Доволен я службою Сида Кампеадора,
За заслуги его я помилую скоро.
Предо мной пусть предстанет, коль так ему
угодно.
Но здесь при дворе другая есть новость:
1925 Диэго и Феррандо, инфанты из
Карриона,
Хотят нынче взять дочерей его в жены.
Будьте добрыми гонцами, и прошу вас обоих,
Чтоб сказали вы об этом добром Кампеа-
дору:
Возрастет его слава и честь его рода,
1930 Коль он породнится с инфантами
Карриона».
Минайя в согласье с Бермудесом молвил:
«О том, что вы сказали, у Сида мы спросим,
И пусть он решает, как душа его хочет». –
«Передайте Руй Диасу, рожденному в час
добрый,
1935 Что навстречу ему приду по уговору,
Назначим мы место, где Сиду угодно,
Явить ему желаю я свою благосклонность».
Простились посланцы с королем Альфонсом,
В Валенсию едут знакомой дорогой.
1940 Чуть вести об этом дошли до
Кампеадора,
Он выехал навстречу к вассалам своим
добрым.
Улыбнулся мой Сид и крепко их обнял:

«Вы ли, Минайя и Бермудес, предо мною?
Не всюду найдешь двух таких баронов!
1945 Как здоровье Альфонса, моего сеньора?
Принял ли дары и остался ли доволен?»
Ответил Минайя: «И сердцем и душою
Доволен он остался и вернул вам
благодарность».
Промолвил мой Сид: «Благодарение богу!».
1950 Как послам подобает, повели они слово
О том, что поручил им дон Альфонс из
Леона, –
Посватать дочек Сида за инфантов Карриона.
Мол, найдет в том Сид честь и славу для рода;
От сердца и души совет дан Альфонсом.
1955 Как Сид мой Кампеадор услышал это
слово,
Задумался он и раздумывал долго.
«Спасибо Христу, моему сеньору!
Изгнан я был с бесчестьем и позором.
С великими трудами богатство я добыл.
1960 И милость короля вернул я, слава богу:
Вот он просит моих дочек для инфантов
Карриона,
1961а Скажите, Педро Бермудес, и вы,
Минайя добрый:
1961б Что думается вам об этом сговоре?» –
1961в «Решайте, как хотите; не будем мы
спорить». –
1961 «Инфанты Карриона – от крови
благородной.
При дворе они в силе, и нравом прегорды.
Этим сватовством не очень я доволен.
Но раз советует тот, кто всех нас дороже,
1965 Начнем переговоры, но тайно и остро-
рожно;
А там нас бог наставит на верную дорогу». –
«А сверх всего того говорит вам Альфонсо,
Что встретится он с вами, где будет вам
угодно:
Видеть вас он хочет и взыскать своей
любовью.

1970 Как лучше поступить, сговоритесь
вы оба».
Тут промолвил мой Сид: «Сердечно я
доволен.
Это свиданье где назначить нам должно?».
Тут молвил Минайя: «Где будет вам удобно».–
«Не худо бы знать решение короля Альфонса:
1975 Туда, где он будет, и мы придем охотно,
Чтоб честь ему воздать, как королю и
сеньору.
Но раз он так хочет, то мы ему покорны:
У берега Тахо, той реки полноводной,
Встретить готов я моего сеньора».
1980 Написали письмо, запечатали плотно,
Отправили с ним двух рыцарей конных:
Исполнит Кампеадор желанье дона Альфонса.

103

Принял ту грамоту король достопочтенный.
Как только прочел, возрадовался сердечно:
1985 «Кланяйтесь Сиду (в добрый час свой
меч надел он).
Назначаем мы встречу отсель чрез три
недели.
Если буду я жив, так приду непременно».
Гонцы вернулись к Сиду, нимало не
помедлив.
С обеих сторон снаряжаются к отъезду.
1990 Кто видел в Кастилье столько мулов
бесценных,
Столько коней для хорошего бега,
Холеных лошадей, скакунов безупречных,
Столько пестрых флажков, на копья надетых,
Щитов с золотой и с серебряной отделкой,
1995 Шелков александрийских и мантий и
меха!
Велит король отправить много всяческой
снеди
На побережье Тахо, где условлена встреча.
Скачет Альфонс с дружиной отменной,
Инфанты из Карриона едут за нею.

2000 Кой-что взяли в долг, а иное за деньги.
Думают, ждет их пожива без сметы,
И золото, и серебро, и всякое именье.
Король дон Альфонс скачет поспешно.
А графы и вельможи со свитою – следом.
2005 Инфанты из Карриона с большим
конвоем едут.
С королем галисийцы, и леонцы в доспехах,
И кастильцы, которым и счета там нету,
Отпустив поводья, спешат к месту встречи.

104

В городе Валенсии – мой Сид Кампеадор;
2010 Он не мешкает нимало, готовится в
поход.
Сколько мулов холеных и коней на подбор,
Сколько доброго оружия и добрых скакунов,
Сколько добрых плащей, епанчей и мехов!
Большие и малые – все в платье цветном.
2015 Минайя Альвар Аньес и Пер Берму-
дес лихой,
И Мартин Муньос, что держит Монте-
Майор,
И Мартин Антолинес, бургосец удалой,
И отважный дон Жероме, епископ святой,
И Альвар Сальвадорес, и Альвар другой,
2020 И Муньо Густиос, этот рыцарь удалой,
И Галинд Гарсиас, что покинул Арагон, –
Все они снарядились с Руй Диасом в поход,
И все вассалы, сколько было их у него.
Но Альвару Сальвадоресу велит Кампеадор,
2025 И Галиндо-арагонцу приказывает он,
Чтоб Валенсию хранили и сердцем и душой.
Под начало их он отдал весь прочий народ.
Ворота алькасаара (так повелел сеньор)
Должны быть на запоре весь день и всю ночь:
2030 Там его супруга и две дочери его
(За них душу и сердце отдать он готов)
И прочие женщины, что служат им давно.
Следить приказал он, как добрый барон,
Чтоб не вышла ни одна из дворцовых ворот,

2035 Пока тот не вернется, что в час добрый
рожден.
Вот ушли из Валенсии и скачут во весь опор.
Сколько ратных коней, холеных скакунов!
Мой Сид взял их с бою: не дарил ему никто.
Так он едет на место, где ждет его король.
2040 Днем ранее прибыл король дон Альфонс.
Как увидели, что едет добрый Кампеадор,
С великим почетом встречал его король.
Как завидел его тот, что в час добрый
рожден,
Позади оставляет он весь свой конвой,
2045 Едут с ним лишь пятнадцать
вернейших бойцов,
Вместе с ними с коня сошел Кампеадор.
Вот как сделал рожденный под счастливой
звездой:
Ладони и колени прижал к земле сырой,
Зубами грызет он ковыль полевой,
2050 Горячо он плачет от радости большой.
Так умел поклониться сеньору герой.
Распростерся мой Сид у королевских ног,
И сильно опечалился король дон Альфонс.
«Встаньте немедля, о Сид Кампеадор!
2055 Целуйте мне руки, но ноги – ни за что.
Коль сейчас же не встанете, опалы ждите
вновь».
Но все на коленях стоит Кампеадор:
«Милости прошу я, природный мой сеньор!
Вот так пред вами стоя, пусть буду я
прошен,
2060 Чтоб слышали все, что стоят здесь
кругом».
Молвил король Альфонс: «Всей душой я
готов.
При всех я вас прощаю, возвращаю вам
любовь.
В пределы своей державы принимаю вас
вновь».
Ответил мой Сид, так вымолвил он:
2065 «Прошение принимаю, о Альфонс, мой
сеньор!

Спасибо богу в небе, а вам после него,
И всем этим дружинам, что стоят здесь
кругом».
Руку Альфонсу целуя, Сид с земли не встает.
Наконец, поднявшись, в уста лобзает его.
2070 Всем это было любо и по сердцу при-
шлось,

Длишь Альвар Диас и Гарсия Ордоньес в
душе затаили зло.

Тут вымолвил слово мой Сид Кампеадор:

Всякий в дом свой вернулся, откуда пришел.
Тут прославил свое имя мой Сид Кампеадор.

2145 Столько мулов отменных и коней на-
подбор,

2147 Столько платьев хороших (все –
ценное добро)

2146 Раздавал он без счета всем, кто брал
от него,

Кто что ни попросит, то взять ему вольно.

Шестьдесят лошадей раздарил Кампеадор.

2150 Всем людям на радость был этот
сговор!

Собрались они в дорогу, чуть стало темно.

Обоих инфантов взял за руки король;

Сиду Кампеадору поручает их он:

«Пусть же будут зятья вам вместо сынов:

2155 Что угодно, творите над ними,
Кампеадор».

–

«Принимаю ваш дар, спасибо вам, сеньор,
Сторицей за это да воздаст вам господь!

105

2160 Прошу вашей милости, король бого-
данный:

Раз выдали вы дочек по вашему желанью,
Отца посаженного, прошу, им назначьте:

2165 Своєю рукой ни за что не отдам их».

Ответил король: «Вы здесь, Альвар Аньес?

Возьмите их за руки и отдайте их инфантам,
Как сделал бы я, если б там я был с вами.

Отцом посаженным будьте на свадьбе.

2170 О ней мне при встрече расскажите всю
правду».

Отвечал Альвар Аньес: «Сеньор, я согласен.

Все уладили, знайте, с толком и разумением.

106

«О король дон Альфонс, сеньор достопо-
чтенный,

Примите подношенье в память нашей встречи:

2175 Тридцать вьючных коней, все в сбруях
отменных,

И тридцать скакунов, все в седлах драго-
ценных,

Примите от меня – целую руки смиренно».

Молвил дон Альфонс: «Смущен я непомерно,
Но от вас принимаю я это подношенье.

2180 Пошли вам творец со всей силою
небесной

Большое возмещение за дар прелюбезный.

Вы, Сид мой, Руй Диас, почтить меня

сумели –

Премного я доволен, вы служите мне верно.

Коль буду я жив, добром вам отвечу.

2185 Поручаю вас богу и отсюда я еду.

Господь да обратит нам это на потребу».

107

2158 На коня Бабьску мой Сид вскочил
проворно:

«Вот здесь я говорю пред королем

Альфонсом:

2160 Кто хочет быть на свадьбе и уйти ода-
ренным,

Пусть едет со мною, получит он пользу».

2187 Простился мой Сид с королем, своим
сеньором,

Провожатых не просит, в путь собрался скоро.

Видать бы вам рыцарей! Как все они

довольны!

2190 Целуют они руки королю Альфонсу:

«Да будет ваша милость: отпустить нас
извольте;

Хотим мы у Сида, в Валенсии высокой,
Попировать на свадьбе инфантов Карриона
С доньей Эльвирой и доньей Соль,
дочерьми Кампеадора».

2195 Доволен был король, и всем дал он
отпуск.

Рать у Сида растет, и тает у Альфонса.

Уходят с Кампеадором бесчисленные толпы.
Подступают к Валенсии, что взял он в час
добрый.

К Феррандо и Диэго приставил он для
надзора

2200 Педро Бермудеса и Муньо Густиоса –
Двух лучших слуг Биварского дома, –
Чтоб разведали норы инфантов Карриона.

Был тут Асур Гонсалес, крикун
пустозвонный,

На язык только бойкий, но на дело – не очень.

2205 Везут с большим почетом инфантов
Карриона.

И вот они в Валенсии, добыче Кампеадора.

120

Радостен мой Сид со всем своим двором:
Убил царя Букара и мавров поборол.

Руку поднял, погладил бороду он:

«Восславим Христа, что над миром сеньор!

2510 Сегодня я видел, что милей мне всего:

Как зятья мои оба бились рядом со мной.

Хорошие вести придут в Каррион.

И им будет слава, и нам от них – прок».

121

Велика та пожива, что все получили.

2515 Про запас часть отложена, часть уже
поделили.

Приказал мой Сид, что в час добрый родился,
Чтоб из этой добычи, завоеванной в битве,

Законную долю взял каждый воитель

И чтоб не забыли про Сидову пятину.

2520 Так и сделали всё: распорядок там
чтили.

Шестьсот лошадей достались тут Сиду

И уйма верблюдов и вьючной скотины,

Так много всего, что и счесть нету силы

122

Всю эту поживу захватил Кампеадор.

2525 «Благодарю тебя, боже, ты над миром
сеньор.

Беден прежде был я, богатым стал с тех пор.

Добыл почести и земли, и золото, и серебро.

В зятья себе взял я инфантов де Каррион.

Побеждал я в сраженьях – поддержал меня бог.

2530 Мавры и христиане дрожат передо мной.

Марокканцы в мечетях трепещут давно,

Ждут набега дружин моих каждую ночь,

Хоть пока что мне это и на ум не пришло:

Не пойду их искать, мне и дома тепло.

2535 Но дань они заплатят, коль поможет
нам бог.

Мне иль другому, как мне будет вольно».

Великое веселье в Валенсии пошло:

Ликуют дружина и с ней Кампеадор;

2540 Вспоминают сраженья и арабов разгром.

2537 И ликуют беспечно оба зятья его.

На пять тысяч марок добычи им пришлось.

Мнят себя богачами инфанты де Каррион.

Вот вместе с другими пришли они на сбор.

Там – епископ дон Жероме, и Сид Кампеадор

2545 И добрый Альвар Аньес, воитель удалой,

И прочие из тех, кого вскормил Кампеадор.

Как в палатку вступили инфанты де Каррион,
Миная ради Сида отвесил им поклон:

«Из-за вас, свояки, больше стоит наш род».

2550 И Сиду Кампеадору был мил их приход:

«Здесь я, зятья, с благородной женой,

И обе мои дочки, донья Эльвира и донья Соль;

Пусть служат они вам верно, обнимают

вас тепло:

Хвала приснодеве, богоматери честной.

2557 Вы получите славу от брака своего,
О вас добрые вести пойдут в Каррион».

123

На эти слова отвечал дон Феррандо:
2560 «Слава богу и вам, – о Сид
достолавный!
Столько у нас добра – несметное благо!
Ради вас мы отличились и добыли славу,
2555 Побеждаем мы в поле, убиваем мы
мавров,
2556 И сражен нами Букар, отъявленный
предатель.
2563 О другом вы пекитесь, а наше все
сохранно».
Все Сидовы вассалы сидели усмехаясь:
2565 Знали, кто был храбрейшим в погоне и
в схватке,
Но не видели там ни Дизго, ни Феррандо.
Обнимал их отец, а мать их миловала:
«Идите вы, дочки, господь вам охрана,
2635 А моя и отцовская милость – над вами.
Поезжайте в Каррион, в ваши земли и замки.
В добрый час, мне сдается, я вас выдала
замуж».
У отца и у матери руку лобызали,
А те их благословили с любовью и лаской.
2640 Мой Сид и другие тут стали собираться.
Роскошна их сбруя, и лошади, и латы.
Из Валенсии светлой уходят инфанты,
Обняли дочки Сиды своих служанок.
Быстрой рысью миновали валенсийские
ограды.
2645 Бодро едет мой Сид, и вассалы все рады.
Хоть видел по птицам в добрый час надев-
ший шпагу,
Что не будет добра им от этого брака, –
Но раз выданы замуж, не возьмешь их
обратно.

126

«Где ты, Фелес Муньос, племянник мой

кровный?
2650 Ты двоюродный брат дорогим моим
дочкам.
Проводить ты их должен до самого Карриона,
Чтоб видеть надел, им в дар отведенный,
И с этими вестями вернуться к Кампеадо-
ру».
Молвил Фелес Муньос: «С любовью и
охотой».
2655 Минайя Альвар Аньес тут к Сиду
подходит:
«Возвратимся, мой Сид, в Валенсию тотчас,
Коль допустит господь, отец, что нас создал,
Мы сами в Каррион наведаемся в гости». –
«Донья Эльвира и донья Соль! Поручаем вас
богу.
2660 Живите счастливо на радость вашим
кровным».
Отвечали зятья: «Дай бог вам здоровья!».
При разлуке настало превеликое горе,
В сокрушенья рыдают и родитель и дочки.
И с ними рыдает дружина Кампеадора.
2665 «Слушай, Фелес Муньос, племянник
мой кровный!
Нынче ночью в Молину вы приедете на
отдых, –
Поклонитесь там другу, мавру Абенгальбону.
Пусть зятьев моих примет радушно и охотно.
Выдал-де я дочек за инфантов из Карриона;
2670 Пусть всем, что потребно, снабдит их
на дорогу
И вплоть до Медины проводит мне в угоду.
За все, что он даст им, расплачусь я втрое».
Тут расстались они, словно мясо и ноготь.
Вот вернулся в Валенсию рожденный в час
добрый;
2675 Двинулись дальше инфанты Карриона:
В Санта-Мариа Д'Альваррасин был первый
их отдых.
Едут дальше инфанты и скачут так бодро,
Что вот уже они в Медине у мавра Абен-
гальбона.

Как увидел их мавр, доволен был премного;
2680 Гостей он встретил с великим почетом.
Боже, как улажал он их всем, чем угодно!
Наутро пустился вместе с ними в дорогу,
Для охраны две сотни отрядил он конных.
По кряжу проходят, что зовется Лусоном,
2687 Пересекши Арбухуэло, добрались до
Халона.
2688 В местечке Ансарера стали на отдых.
2685 Щедро мавр одарил дочерей Кампеа-
дора,
2686 Много дал лошадей инфантам из Кар-
риона,
2689 Все это он сделал Руй Диасу в угоду.
2690 Видят братья: богатство у мавра ог-
ромно.
Предательство злое тут задумали оба:
«Все равно мы покинем дочерей Кампеа-
дора,
Так убьем заодно и мавра Абенгальбона.
Все, что есть у него, станет нашим без спора,
2695 Будет цело и сохранно, как доход с
Карриона.
Мой Сид ничего с нас не взыщет до гроба».
Когда этот обман замыслили каррионцы,
Мавр, по-нашему знавший, их подслушал и
понял...

У третій частині («Образа в гаю Корпес») розповідається, як зяті Сіда виявилися нікчемними боягузами. Не стерпівши глузувань Сіда і його васалів, вони вирішили помститися за цю образу його дочкам. Під приводом бажання показати дружин своїй рідні вони знарядились в путь. Доїхавши до дубового гаю Корпес, зятья зійшли з коней, жорстоко побили своїх дружин і залишили їх прив'язаними до дерев. Вони загинули б, якби не племінник Сіда Фелес Муньос. Він розшукав їх і привіз додому. Сід вимагає помсти. Король скликає кортеси, щоб судити винних. Зав'язавши свою бороду, щоб хтось не образив

його, смикнувши за неї. Сід з'являється у кортесах. Справа вирішується судовим дво-боям («божий суд»). Бійці Сіда перемагають відповідачів, і Сід тріумфує. Він розв'язує свою бороду, й усі дивуються його величнотому стану. До дочок Сіда сватаються нові наречені – принци Навари й Арагона. Поема закінчується славослів'ям Сіду.)
2765 Сколько ни просили, не вняли им злодеи.
Каррионские инфанты их бьют, не жалеют,
Бьют ременною плетью, жестоко их хлещут,
Бьют острою шпорой, кровь так и хлещет.
Изодрали рубахи и мясо на теле.
2770 На платье исподнем кровь светлая
рдеет,
А обида проникла до самого сердца.
Вот было бы счастье, кабы дал царь небесный,
Чтоб Сид Кампеадор объявился в том месте.
Так тяжко их избили, едва не до смерти.
2775 Окровавлены рубашки и нижние одежды.
Примахались у братьев и руки и плечи:
Ведь они состязались, кто ударит крепче.
Донья Эльвира и донья Соль от боли онемели.
Замертво их бросили в лесу меж деревьев.

129

2780 Горностаевые шубки забрали у избитых,
Оставили без плащей, в рубахах, полуна-
гимы.
Среди птиц этих горных, средь зверей этих
диких
Полумертвы лежат, поймите, полуживы.
Вот было бы счастье, если б прибыл Руй Диас!

130

2785 Замертво их бросили каррионские ин-
фанты;
Не помогут друг дружке, лежат бездыханны.
А мужья по горам, похваляясь, скачут:

«Мы за нашу женитьбу отдарили им подарок. Никогда и в наложницы не взяли б мы их сами,
2790 Не принудь нас король к неравному браку.
За шутку со львом мы сполна расквитались».

131

Так похвалялись инфанты де Каррион.
О Фелесе Муньосе теперь речь пойдет (Родной ему дядя мой Сид Кампеадор).
2795 Не с охотой, по приказу поехал он вперед,
По тропинке он скачет, но тоска его грызет. Вот отстал он от других, свернул с дороги вбок И в чаще густой у тропинки залег.
Там ждет, не увидит ли двоюродных сестер,
2800 Не узнает ли, что сделали инфанты де Каррион.
Услыхал он их речи и увидел их вдвоем;
А они его не видят, и им невдомек,
Кабы его заприметили, не ушел бы он живьем.
Вот скачут инфанты, мчатся во весь опор.
2805 По следам их вернулся Фелес Муньос лихой;
Сестер своих находит, без чувства и без слов.
С криком «Сестры, о сестры!» с седла он сошел.
Коня привязал он, подбежал к ним бегом.
«О сестры, мои сестры, донья Эльвира и донья Соль!
2810 Горько вас обидели инфанты де Каррион.
Горшее воздаянье да пошлет им бог».
В чувство он начал приводить их, как мог.
Так они ослабели, что нет у них слов.
От горя разрывается сердце у него.
2815 Кличет: «Сестры, сестрицы, донья Эльвира и донья Соль!
Очнитесь, сестрицы, – да поможет вам господь, –
Пока светит нам солнце и не стелется ночь,

Чтоб не съели нас звери среди диких этих гор».
Понемногу очнулись донья Эльвира и донья Соль.
2820 Открыли глаза и видят Муньоса пред собой.
«Мужайтесь, сестрицы, – да поможет вам бог, –
Чтоб меня не застали инфанты де Каррион.
Искать меня будут, обыщут весь бор, –
Здесь умрем мы все трое, коль не выручит бог».
2825 В таком великом горе сказала донья Соль:
«Если дорог вам, братец, отец наш Кампеадор,
Водицы нам дайте, – наградит вас господь».
Фелес Муньос своею шапкой дорогой,
Новой и ладной, что из Валенсии привез,
2830 Воды зачерпнул и сестрицам поднес.
Питье бедняжкам по вкусу пришлось.
Уговаривал их долго и поднял с трудом,
Ободрять он их начал, утешал их, как мог,
Когда малость окрепли, взял их на руки он.
2835 Как можно скорее посадил их в седло,
Плащом своим обеих укутал тепло.
Под уздцы взял он лошадь, покидает он бор.
Втроем они едут в лесу меж дубов;
Когда стало смеркаться, они вышли из гор.
2840 До берега Дуэро дошли они шагком,
У башни доньи Урраки он оставил их вдвоем,
Поехал в Сант-Эстебан к Диэго Тельесу в дом;
У Альвара Аньеса Минайи был ленником тот.
Узнав, что случилось, опечалился он.
2845 Взял добрую одежду и мулов под седлом,
Поехал сейчас же к донье Эльвире и донье Соль
И в Сант-Эстебан их привез в ту же ночь.
Как только умел, оказал он им почет:
Живет в Сант-Эстебане учтивый народ.
2850 Огорчились сант-эстебанцы из-за этих невзгод.

Дали дочкам Кампеадора и пищу и уход,
Чтоб до выздоровленья там жили без забот.
Хвастаются дома инфанты де Каррион.
2851а Известье об этой расправе по Кастилии разнеслось.
Весьма огорчился добрый король дон Альфонс.
2855 В Валенсию Великую прислали гонцов.
Как об этом прослышал Сид Кампеадор,
Задумался надолго, не молвил ничего.
Вот поднял он руку, гладит бороду он.
«Восславим же Христа, – он над светом сеньор, –
2860 За честь, что мне воздали инфанты де Каррион,
Клянусь бородою (не дергал ее никто):
Не пройдет это даром инфантам де Каррион.
А дочек моих обеих я замуж выдам легко».
Огорчен был мой Сид и все люди его,
2865 А Минайя Альвар Ацьес – и сердцем и душой.
Вот скачут Минайя и Бермудес лихой,
И Мартин Антолинес, бургосец удалой,
С двумя сотнями конных, что дал им Кампеадор.
Накрепко велел им скакать и день и ночь,
2870 Привезти его дочек в Валенсию домой.
Исполнили, не мешкая, что велел им сеньор.
Во все дни и все ночи они шпорят скакунов.
Вот прибыли в Гормас, где Дуэро течет.
Там, знаю я верно, провели они ночь.
2875 До Сант-Эстевана известие дошло,
Что едет Альвар Аньес, чтоб взять своих сестер.
Тут все сант-эстебанцы, как люди с умом,
Встречают Минайю и двести его бойцов.
Принесли они Минайе в ту ночь большой оброк.
2880 Принять не захотел он, благодарил их, как мог:
«Спасибо, сант-эстебанцы, – разумный вы народ, –

За честь, что оказали вы нам среди невзгод.
Благодарит вас издалече мой Сид Кампеадор,
И я, здесь на месте, от имени его.
2885 Господь, царь небесный, да воздаст вам за то».
Все его благодарили, доволен им народ.
Разошлись по домам, чтоб проспаться эту ночь.
Пошел туда Минайя, где сестрицы его.
Глядят, не наглядятся донья Эльвира и донья Соль:
2890 «Так мы вам рады, точно бог к нам пришел.
Его благодарите, что мы живы до сих пор.
А после, на досуге, как вернемся мы в свой дом,
Рассказать мы вам сможем про весь наш позор».

137

3270 Тут граф дон Рамон сказал такое слово:
«И золото и серебро растратили вы оба.
Но так мы решаем пред лицом дона Альфонса:
Вам натурой платить, а принять Кампеадору».
Тут видят инфанты, что платить придется.
3275 Видеть бы вам, как ведут скакунов быстроходных,
Сколько крепких коней, сколько мулов надежных,
Сколько несут мечей и доспехов отборных!
Принял их мой Сид по оценке законной.
Кроме двух сотен, что за доном Альфонсом,
3280 Все отдали инфанты рожденному в час добрый.
Своего не хватило, так признали чужого.
Эта тяжба, знайте, пошла им не на пользу.

138

Все это добро Сид Руй Диас принял,
Отдал под охрану и присмотр дружине.
3285 Но покончив с одним, о другом

говорит он:
«Смилуйтесь, король, сеньор благочестивый!
С ума мне нейдет эта худшая кривда.
Слушайте, кортесы, сострадайте моей
обиде:
От инфантов каррионских в большой я
обиде;
3290 Не могу без боя расстаться с ними.

139

Скажите, что я вам сделал, инфанты Карриона,
В шутку иль взаправду, иль поступком, иль словом?
По решению кортесов все исправить готов я.
Но зачем меня в сердце вы ранили глубоко?
3295 Увезти из Валенсии я вам дочек позволил
С превеликою честью и именем огромным.
Если вы их не любили, собаки и воры,
Зачем вы их вывели из Валенсии высокой?
За что вы их избили и плетью и шпорой,
3300 Одних их оставили средь дремучего бора,
Средь диких зверей и коршунов горных?
Да покроет вас срам за дело такое.
Если мне не ответите, пусть решают бароны».

140

Тут граф дон Гарсия на ноги поднялся:
3305 «Смилуйтесь, король, о лучший в Испании!
Вот он, мой Сид, на кортесы эти званый.
Отрастил себе бороду и ходит косматый.
Одни его боятся, другим нагнал он страха.
Но из знатного рода каррионские инфанты:
3310 Они бы этих дочек, рождением им неравных,
Не взяли и в наложницы, а в жены – и давно.
Если бросили их, поступили по праву.
А все, что говорит он, не ценим мы нимало».
В ту пору мой Сид начал бороду гладить:

3315 «Слава богу, что небом и землею правит!
Бороду себе я отрастил на радость.
Что же вам, граф, от нее теперь надо?
До сих пор за нее не краснел никогда я:
Никто из людей не дернул ее ни разу,
3320 Не рвал ее рожденный ни христианкой, ни арабкой,
Как я вам ее дергал в крепости Кабра.
Когда Кабру я брал с бородой вашей графской,
Драл ее по шепотке каждый мальчик плюгавый.
До сих пор в ней проплешины видит каждый.
3324а А клочья ношу в кошельке я сохранны».

141

3325 Ферран Гонсалес тут на ноги встал,
Голосом громким, услышьте, что он сказал:
«Эту тяжбу, мой Сид, пора вам кончать.
Все мы вам вернули из вашего добра.
Пусть не будет между нами ни разлада, ни свар.
3330 От графов Каррионских порода в нас пошла:
И король, и император нам бы дочь свою дал;
Но дочки идальго никак нам не чета.
Оттого, что по праву мы бросили их там,
Мы собою гордимся еще больше, чем всегда».

142

3335 На Педро Бермудеса Сид глянул с усмешкой:
«Что ж, Педро Немой, ты, муж, молчащий вечно?
Хоть мне они дочки, да ведь сестры тебе-то.
Меня бранят инфанты, но в тебя они метят.
Не будешь ты биться, если я им отвечу».

143

3340 Тут Педро Бермудес ответ ему держал

(Он туг на язык и на речи не тароват,
Но начнет, так за словом не полезет в карман):
«Скажу вам, Кампеадор, уж таков у вас нрав:
Немым вы на сходках меня дразните всегда.
3345 Хорошо вам известно: не моя в том вина;
Но дело за мною не станет никогда. –
Лжешь ты, Феррандо, вздор ты наболтал,
Из-за Сида Кампеадора возросла вам цена.
Про все твои ухватки расскажу я сполна.
3350 Припомни, как битва под Валенсией была.
У честного Кампеадора просил ты первый удар –
Увидел ты мавра и к нему поскакал,
Но еще не подъехав, обратно удрал.
Кабы я не подвернулся, тебе бы пропадать.
3355 Я встал между вами и на мавра напал,
После первых ударов свалил его с седла.
Передал тебе лошадь, и никто не видал:
До нынешнего часа я об этом молчал.
Муньо Густииос встал на ноги в ту пору:
«Молчи, предатель, изменник ты подлый!
3420 Раньше ты ешь, чем помолишься богу;
Коль с кем поцелуешься, рыгнешь ему в морду.
Правды не говоришь ты ни другу, ни сеньору,
Всех оболгал ты, а больше всех – бога.
Дружбы твоей не ценю я нисколько.
3425 Признать тебя заставлю, что таков ты, как я молвил».
Сказал дон Альфонс: «Пререкаться довольно.
Кто вызвал, пусть бьется, и бог ему в подмогу».
Не успели покончить с этим разговором,
Как видят: два рыцаря в кортесы входят.
3430 То Иньиго Хименес и Охарра достойный.
От наваррского инфанта Охарра был послан,
А Иньиго – сватом от инфанта из Арагона.
Целуют они руки королю Альфонсу
И просят дочерей моего Сида Кампеадора,

3435 Чтоб быть им королевами Наварры и Арагона,
Чтоб с честью и благословеньем король их отдал в жены.
Тут все замолчали, и слушают бароны.
Мой Сид дон Родриго встал на ноги скоро.
«Смилуйтесь, дон Альфонс, король и сеньор мой!
3440 Всем сердцем благодарен я господу богу,
Что сватов ко мне послали из Наварры и Арагона,
Не я, а вы, сеньор, их выдали в ту пору,
И в ваших же руках теперь они снова.
Без вашего приказа не скажу я ни слова».
3445 Король поднялся и возвысил голос:
«По воле вашей, Сид, Кампеадор благородный,
Согласился я на все, что вам будет угодно.
Эти две свадьбы порешим мы сегодня;
Возрастет ваша честь и земли и угодья».
3450 Встал на ноги Сид и к руке подошел он:
«Согласен я, сеньор, если так вам угодно».
Тут промолвил король: «Бог воздаст вам, как должно.
Вам, Иньиго Хименес и Охарра, я молвлю:
На эту женитьбу я согласен без спора.
3455 Донью Эльвиру и донью Соль, дочерей Кампеадора,
Этим двум инфантам Наварры и Арагона
С благословеньем и почетом отдаю я в жены».
Хименес и Охарра встали проворно,
Целуют они руки у короля Альфонса,
3460 А после него у Сида Кампеадора.
Порешили сговор и скрепили его словом,
Чтоб все сделалось так иль лучше, коль возможно.
Пришлось это по нраву на кортесах многим,
Но не очень понравилось инфантам из Карриона.
3465 Минайя Альвар Аньес встал на ноги в ту пору:

«Прошу вашей милости, как короля я сеньора
(И пусть будет не в досаду моему Сиду Кампеадору):

Во все время кортесов я вас не тревожил,
Но теперь от себя сказать хотел бы слово».
3470 Ответил король: «Разрешаю вам охотно.
Говорите, Минайя, все, что угодно». –
«Послушать прошу я собравшихся баронов.
Велика моя обида на инфантов Карриона:
Им сестер своих вручил я от лица дона Альфонса.

3475 С благословеньем и почетом они взяли их, как должно,
Много приняли добра от Сида Кампеадора,
Но назло нам отринули дочерей его с позором.

Я в том их обвиняю, как изменников подлых.
Правда, они вышли из рода Вани-Гомес,
3480 В нем много было графов и славных и достойных.

Но хорошо нам известны их нынешние козни.
За то благодарю я милость господню,
Что донью Эльвиру и донью Соль посватали в жены
Эти оба инфанта Наварры я Арагона...

.....
3570 Вот ровно три недели после кортесов прошло,
Бойцы Кампеадора явились в этот срок,
По велению сеньора, чтоб исполнить свой долг.

Взял их под защиту король дон Альфонс.
Два дня они прождали инфантов де Каррион.
3575 На лихих конях – инфанты, в оружие дорогом.

Со всей своей роднёю сошлись они на том,
Что бойцов Кампеадора захватят врасплох
И убьют их среди поля, их сеньору на позор.
Злое дело задумали, но не вышло ничего:

3580 Уж очень был им страшен король дон Альфонс.

С оружием во храме промолились всю ночь.
Когда ночка миновала и солнце взошло,
Много там съехалось всяких добрых вельмож,

Чтоб видеть поединок и потешить свой взор,
3585 Сверх прочих явился и король дон Альфонс,
Чтобы правды добиться, а кривды – ни за что.
Поединщики Сида снаряжаются в бой.

Все – в добром согласье: ведь один у них сеньор.

Оружье надевают инфанты де Каррион,
3590 Граф Гарсия Ордоньес советы им дает.
Королю дону Альфонсу они били челом –
Чтоб Коладой и Тисоной не бился никто,

Чтоб люди Кампеадора не пускали их в ход.
Жалеют, что их отдали инфанты де Каррион.
3595 Короля они просили, но не слушал их он.

«Надо было в кортесах просить нас о том.
Бейтесь храбро, и будет остер ваш клинок,
Как Колада с Тисоной у ваших врагов.

Так ступайте же на поле, инфанты де Каррион;
3600 По-рыцарски сражайтесь; вам будет нелегко:

Не станет дело за теми, кого избрал Кампеадор.
Если вы их победите, то прославите свой род,
Если будете побиты, на нас не таите зло:

Все знают, что вы сами напросились на то».
3605 Горько стало инфантам и на сердце тяжело.

Теперь им раскаяться в злодействе пришлось!

За то, чтоб его не было, подарили б Каррион.
Бойцы Кампеадора снарядились в бой.

Взглянуть на них приходит король дон Альфонс.

3610 Тут молвили трое биварских бойцов:
«Целуем ваши руки, вы – король наш и сеньор.

Их и нас вы рассудите справедливым судом.
Помогите нам в правде, а в кривде – ни за что.
Большая свита у инфантов де Каррион.

3615 Что они замышляют – не ведаем о том.
На ваше попеченье нас отдал наш сеньор.
Окажите нам защиту, да поможет вам бог!».
Тут промолвил король: «От сердца я готов».
Подвели им коней, боевых скакунов;
3620 Седла перекрестивши, помчались они в бой.

Щиты у них на шеях с хорошим шипом,
В руках у них копья с разящим острием,
Три добрые пики, и каждая – с флажком;
Много добрых баронов с ними скачут верхом.
3625 Вот выехали в поле, где вехи – кругом.
У бойцов Кампеадора был крепкий уговор:
Каждому рубить без страха противника своего.

Вот навстречу выезжают инфанты де Каррион
Со свитой несметной: многолюден их род.

3630 Король назначил присяжных, судящих правду и ложь,
Чтоб не смели с ними спорить, где правда и где ложь.

Как прибыли на поле, рек король дон Альфонс:
«Услышьте, что скажу вам, инфанты де Каррион!

Если б вы не отказались, в Толедо был бы бой.
3635 Этих трех рыцарей, что избрал Кампеадор,

Под своею охраной я привел в Каррион.
Домогайтесь же правды, но кривды – ни за что.

Ибо кто в чем скривит, тот наказан будет зло:
Во всей моей державе нет места для него».

3640 Тяжко это слышать инфантам де Каррион.

Расставили вехи пристава и король.
Все покинули поле и стали кругом.
Хорошо растолковали им всем вшестером,

Что, кто ступил за вехи, тот уже побежден.
3645 Вокруг расположился весь честной народ,
Ровно на шесть древков от вех отведен.

Поделили тут солнце меж обеих сторон;
Лицом к лицу их оставив, из круга вышли вон.

Мчатся воины Сида на инфантов де Каррион,
3650 А инфанты Карриона – на биварских бойцов.

Каждый себе наметил противника своего.
Прикрыли они грудь свою широким щитом.
Наперевес они взяли копья с флажком,

Наклонили они лица над лукой и седлом,
3655 Скакунов подгоняют ударами шпор.
Земля затрепетала от конских тех ног.

Каждый из рыцарей наметил своего;
Трое против троих они сшиблись вшестером:
Ни один не уцелеет – так думают кругом.

3660 Первым Бермудес вступает в бой с врагом;
С Феррандо Гонсалесом сшибается он.

Разят они в щит, не боясь ничего.
Феррандо дону Педро весь щит пропорол;
Копье торчит наружу, но в мясо не вошло;

3665 В двух местах преломилось сразу древко его.
Не качнулся от удара Бермудес удалой.

Один удар он принял, а другой сам нанес:
Весь шип в щите сломал он и сразу вышиб вон.

Прошло копье сквозь тело, тут и щит не помог.

3670 Вонзилось в грудь железо, от сердца недалеко.
Но тройной была кольчуга, и Феррандо это спасло:

Два пласта копье пробило, сквозь третий не прошло.

И нательник, и рубашка, и все кольца заодно
Вошли ему в тело на целую ладонь.
3675 Из горла наружу кровь хлынула ртом.

3745 Скажем мы теперь о рожденном в час добрый.

Валенсия великая охвачена восторгом,
Ибо так отличились бойцы Кампеадора.
За бороду взялся Руй Диас благородный:
«Отомстил я за дочек, слава господу богу!
3750 Заплатил я за них каррионцам позором.
Без стыда их выдам за кого мне угодно».
Сделали свое наваррцы и арагонцы –
Свиделись опять с Альфонсом Леонским;
Донья Эльвира и донья Соль обвенчаны
снова.

3755 Первый брак был почетен, а второй еще
боле:

Лучшим, чем прежде, мужьям Сид их отдал.
Смотрите, как прославился рожденный в час
добрый.

Царят его дети над Наваррой и Арагоном.
Испанские короли теперь – его потомки,
3760 И на честь им родство с рожденным в
час добрый.

Преставился от мира Руй Диас благородный
В Троицын день, спаси его, боже!

Всем нам, грешным и праведным, дождатся
того же.

Вот славные деянья моего Сиды Кампеадора.
3765 На этом кончаем мы наше слово.

Аминь. Кто писал эту книгу, пусть от бога
дождется рая.

Писал ее Пер Аббат среди месяца мая,
В год нашей эры тысяча триста сорок пятый.

Эта песня прочтена,
Дайте нам вина;
А коль денежки нету,
Снимайте, во что одеты,
И дадут вам под это.

(Песнь о Сиде. Староиспанский героический эпос. М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1959. Пер. Б. И. Ярхо и Ю. Б. Корнеева – С.13-42.)

4. НІМЕЦЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС

Два періоди в історії германського героїчного епосу

В історії германського героїчного епосу розрізняють два періоди. Перший відноситься до доби «великого переселення народів» (IV–VI століття), розкладу патріархально-родових стосунків, зрушень та завойовницьких походів давньогерманських племен та утворення на руїнах Римської імперії нових варварських держав. Героїчні пісні, підказані подіями цієї бурхливої доби, склалися та виконувалися дружинними співцями, передаючись в усній традиції; з зовнішнього боку вони характеризуються принципом «алітерації», тобто повторення початкових приголосних наголошених слів у межах чотирьохнаголосного акцентного вірша.

Християнська церква ставилася вороже до цього спадку поганської давнини. Через це давньогерманський алітераційний епос зберігся лише у малій кількості пам'ятників ранньофеодальної доби; до них відносяться в Німеччині уривок «Пісні про Хільдебранда» (VIII ст.), в Англії – поема «Беовульф» (близько 700 р., рукопис, X ст.), уривки епосу про Вальтера Аквітанського («Вальдере», X–XI ст.) та про битву в замку Фінна («Фіннсбург») інакше трапилося на півночі германського світу, в скандинавських країнах, особливо в Ісландії, де давня епічна традиція збереглася та набула подальшого самостійного розвитку завдяки пізньому збереженню патріархально-родового ладу в історичних умовах, подібних до загальногерманських доби пере-

селення народів (збірка «Едда» – давньоісландські міфологічні та героїчні пісні IX–XII ст., рукопис XIII ст., та деякі інші залишки «еддичної» поезії). Додатковими джерелами для відновлення втрачених сюжетів та версій епічних переказів, як давньогерманських, так і спеціально скандинавських, слугують прозаїчні перекладення ісландських «саг про стародавні часи» (fornaldarsögur, з середини XIII ст.), а також латинські твори середньовічних істориків германських племен – гота Йордана (VI ст.), франка Григорія Турського (VI ст.), лангобарда Павла Діакона (VIII ст.), саксонця Відукінда (X ст.) та особливо датчанина Саксона Граматика (друга половина XII ст.), котрі, розповідаючи про легендарні часи історії своїх народів, нерідко переказували їхні героїчні пісні та усно-поетичні перекази.

Другий період представлений середньовісверхньогерманським епосом XII–XIII ст., епохи розвиненого феодалізму. Переробка старих епічних пісень, що продовжували побутувати в народній уснопоетичній традиції, відбувається в нових умовах феодально-християнського суспільства. Носіями цієї традиції стають мандрівні, професійні співці, так звані шпільмани, які виступають перед народною аудиторією та при феодальних дворах як творчі зберігачі епічного переказу. При цьому старі усні пісні переробляються на великі поеми; в процесі запису їх піддавали літературній обробці під впливом, більш або менш значущим, модних у феодальному суспільстві віршованих лицарських романів, які представляли в Німеччині переробку імпортованих з останньої третини XII століття французьких взірців. Німецький епос замі-

нив алітерацію кінцевою римою (парними двовіршами чи складнішими строфічними формами типу «нібелунгової строфи»). До найважливіших епічних пам'ятників цього періоду належать «Пісня про Нібелунгів», «Кудруна», цикл Дітріха Бернського, цикл Вольфдітріха, «Король Ротер» та інші.

(В. М. Жирмунский, “Германский героический эпос в трудах Андреаса Хойслера” // А. Хойслер. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. М.: 1960, С. 3–5)

Історичні етапи дослідження німецького героїчного епосу

... Початок вивчення національного героїчного епосу був пов'язаний в Німеччині з відродженням з середини XVIII ст. цікавості до рідної старовини, в якій національна самосвідомість, що прокинулася, шукала опори в своїй боротьбі за національно-політичне відродження німецького народу та за самобутню національну культуру.

(Знайдений близько цього часу рукопис «Нібелунгів» вперше в 1757 році опублікував швейцарський критик І.-Я. Бодмер, один з перших поціновачів поетичних пам'ятників національного минулого. На початку 1770-х років Гердер висуває нове поняття «народної поезії», відкриття якої було із захопленням зустрінуте молодими письменниками епохи «бурі та натиску» на чолі з Гете. В народній поезії бачили вираз безпосереднього почуття, національної своєрідності, загальнонародних ідеалів на відміну від штучної книжкової літератури як продукту верхівкової цивілізації панів-

них класів. Гомер та інші епічні поети давнини розглядалися як народні співці, а їхні твори – як «народні пісні».

Національне значення «Нібелунгів» особливо підкреслювали німецькі романтики: глава романтичної школи Август Вільгельм Шлегель вже в 1803–1804 роках читав у Берліні лекції про «Нібелунгів», в яких зіставляв германський національний епос з «Ліадою» Гомера та намагався встановити його стародавні джерела.

З кола романтиків вийшли і брати Грімм, засновники наукової германістики. Мова, міфологія, поезія, матеріальна та духовна культура народу були для них різними, але по суті єдиними виразами «народного духу». Епос Якоб Грімм розглядав як народну поезію, розуміючи останню як несвідому творчість недиференційованого народного колективу. «Народна поезія, – вчив Я. Грімм, – народжується в душі всього народу, те, що я називаю штучною поезією, – в душі окремої людини. Тому нова поезія пам'ятає імена поетів, а стара не знає жодних імен; вона створюється не одним, не двома або трьома, вона – сума цілого... Я не можу уявити собі, що існував Гомер або автор «Нібелунгів». «Епічна поезія не була створена окремими співцями, знаними на ймення, але самим народом; вона виникла в устах народу й довгий час виношувалася ним... «В епічній поезії діяння та подвиги немовби самі творять звуки». «Було б безглуздо бажати створити епос, оскільки будь-який епос сам себе творить (jedes Epos muss sich selbst dichten) і не може бути написаний окремим поетом...»

...Можна сказати, що вивчення германського героїчного епосу виростало про-

тягом всього XIX ст. на подоланні романтичних теорій засновників цього вивчення – Якоба Грімма, Лахмана та їхніх послідовників, неначе в процесі прикладення романтичної доктрини та її методів дослідження до реального історичного матеріалу. Народна поезія, в тому числі й поезія епічна, розглядалася на початку XIX ст. як творчість безіменна, «об'єктивна» і мало що не колективна – тепер підкреслюють значення індивідуальної ініціативи та манери співця та поета, хоча б вона й розвивалася в межах традиції. Народний співець виступав як безособовий представник цього соціально недиференційованого народного цілого – тепер навчилися розрізняти його професійні та соціальні риси як давньогерманського дружинного співця або середньовічного мандрівного шпільмана. Про народне мистецтво говорили як про нехитру імпровізацію, що висловлювала безпосереднє почуття – тепер охоче підкреслюють свідому майстерність митця-професіонала та наполягають на значенні професійної традиції або школи...

У зв'язку з цим і саме поняття «народної поезії», в уявленні романтиків науково нечітке та містифіковане, було піддане рішучій критиці, особливо у застосуванні до героїчного епосу.

...Найзначнішим представником теорії епосу в Німеччині на початку XX ст. справедливо вважається Андреас Хойслер. Праці його стали класичними і можуть розглядатися як узагальнення та завершення результатів столітньої праці з вивчення германського героїчного епосу...

Андреас Хойслер (Andreas Heusler, 1865–1940), за походженням швейцарець, народився в Базелі, був учнем відомого

германіста Германа Пауля, був професором скандинавської філології та академіком у Берліні (1890–1919), після закінчення першої світової війни повернувся до свого рідного Базеля, де, продовжуючи читати лекції з германістики, присвятив останні роки життя майже виключно науковій праці.

Спеціальні роботи Хойслера стосуються, головню, питань скандинавської (давньоісландської) літератури в межах загальної германістики, переважно теорії та історії давньогерманського епосу... Книга «Переказ та пісня про Нібелунгів» (1921), що була написана в популярній формі та витримала ч'ять видань..., ілюструвала його вчення про розвиток германського героїчного епосу на прикладі історії складання німецької національної епопеї...

Такий широкий розмах наукової та літературної діяльності, що об'єднувала спеціальні дослідження з великими та самостійними узагальненнями, науку з популяризацією, визначив положення Хойслера в німецькій германістиці в період між першою та другою світовими війнами. Немає сумніву, що він був у цій галузі першим, для багатьох своїх учнів безперечним, науковим авторитетом, і його інтерпретації найдавнішого періоду німецької поезії, і зокрема германського героїчного епосу, здобули в цей період найширше визнання та розповсюдження.

Слід відзначити, що поза всю свою любов до германської старовини та при всьому своєму патріотичному почутті, що лунає в багатьох його висловлюваннях та оцінках, Хойслер не був заражений тією шовіністичною псевдоромантикою, що була така характерна для німецької германістики напередодні фашизму та в пері-

од його панування. В своїх роботах, як спеціальних, так і теоретичних, він вмів зберігати критичну гостроту й тверезість думки науковця-дослідника...

(В. М. Жирмунский, «Германский героический эпос в трудах Андреаса Хойслера» // А. Хойслер. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. М., 1960, С.6–14)

“Пісня про Нібелунгів” як результат тривалого розвитку традиційних епічних сюжетів

...Останній варіант “Пісні про Нібелунгів” дійшов до нас в 30 списках.

Основними джерелами, звідки черпав матеріал останній поет, були ... два пам'ятники... Один з них дійшов до нього в усному переданні, другий – у письмовому:

1. Усна пісня, що містила переказ про Брюнхільду та смерть Зігфріда, твір не книжкового типу, обсягом близько двохсот двовіршів, що склався в попередні десятиліття та прийшов, можливо, з рейнських земель.

2. Героїчна книжкова поема обсягом біля чотирьохсот довгих строф про загибель бургундів або Нібелунгів, що була призначена для читання та створена в Австрії за якихось 30 років до того; за своїм обсягом та змістом вона була найвищим досягненням німецької героїчної поезії, створеної до тих пір.

У порівнянні з цими основними джерелами побічні джерела поета відходять на другий план. З них варто згадати лише два:

коротку пісню, присвячену переказу про юного Зігфріда, яка оповідає про те, як він здобуває скарб альбів Нібелунгів, та найдавніший дунайський епос, що містить переказ про втечу Дітріха. З першого він почерпнув низку мотивів, які збагатили історію Зігфріда та Брюнхільди. Щодо другого, він дав йому більш багату на деталі картину життя при дворі Етцеля, а також відомості про воїнів Амелунгів, котрі разом із старим Гільдебрандом оточували свого повелителя – Дітріха.

З точки зору обох основних сюжетів «Пісня про Нібелунгів» є новоутворенням; для першого сюжету, переказу про Брюнхільду, – третім ступенем його розвитку, для другого – переказу про загибель бургундів – четвертим ступенем.

Таким чином, ми простежили до кінця передісторію «Пісні про Нібелунгів». Ми дійшли до того моменту, коли на арену виступає останній майстер цієї будівлі. Ми переконалися, що те, що він застав, аж ніяк не було туманною масою «народних пісень та народних переказів». Це були два певні та значні поетичні пам'ятники.

Завдяки скандинавським джерелам ми маємо можливість намалювати родовід цих поетичних пам'ятників, щоправда, із значними прогалинами. Як найдавніші предки перед нами постають алітераційні пісні доби Меровінгів. Далі йде пісенний проміжковий ступінь часів Карла Великого та старої «Пісні про Гільдебранда». Нарешті, римовані форми розвиненого середньовіччя часів Гогенштауфенів – пісня та героїчна поема. Багато проявилось відносно причин, що спричинили переробку; нам вдається проникнути у гру нових, творчих та відсталих, консервативних сил. Вели-

кий героїчний епос німецького народу постає перед нами як наслідок багатомісячної творчої діяльності.

(А. Хойслер. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. М., 1960, С.122–123)

Історія та міф у німецьких історичних переказах

1. Роль історії.

Два підводні камені... загрожують дослідженню германських переказів. Німецькі науковці зазнають краху від Сцілли міфологічного тлумачення; Харібдою ж, що загрожує скандинавським дослідникам, є історична інтерпретація. Грундтвіг, так само, як і до нього Вільгельм Грімм, підкреслював значення третього моменту, що лежить посередині: вільної поетичної творчості; він різко заперечував проти формули – героїчний переказ є суміш міфу та історії...

Це аж ніяк не означає, що германські героїчні перекази не черпали матеріал з історії. Ціла низка достовірних фактів вчить, що історичне тлумачення не завжди є Харібдою. Деякі дослідники навіть підкреслювали, що щодо германських переказів ми перебуваємо у вигіднішому стані, аніж щодо грецьких, оскільки маємо можливість документально підтвердити історичне коріння цих переказів. І насправді, не така вже й нечисленна кількість особистих імен, які ми можемо із впевненістю або з вірогідністю обґрунтувати як історичні...

Специфічний характер переказів... визначається моментом поетичним. В цьому відношенні праві В. Грімм та Грундтвіг:

сюжет будь-якого германського героїчного переказу не “пояснюється” історією. І не тому, що ми надто мало знаємо історію тієї епохи, і не тому, що перекази ці дійшли до нас лише у невеликій кількості, а тому, що германські історичні перекази за своїми мотивами та колом думок не історичні і не здатні відобразити історію.

Ці перекази нічого не знають про літочислення та мало про географію, вони аполітичні та чужі питанням стратегії, не цікавляться виникненням держав, завоюванням або втратою земель, переселенням народів, і взагалі мало уваги звертають на нарід... Загибель [героїв] у висвітленні епосу не має характеру національної катастрофи; адже пісня про загибель Гунтера та Етцеля закінчувалася тріумфальним вигуком про те, наскільки велична тут помста, здійснена рукою жінки: ось чим стала у героїчному переказі історична катастрофа 437 року!... В нашому переказі панують ідеї особистого характеру: взаємні обов'язки та приязнь у межах роду, між названими братами, між ватажком дружини та дружинниками; військова честь визначає поведінку окремої особи, її образа накладає клеймо ганьби. Особистий сюжет визначає зміст германської героїчної пісні... Через героїчну поезію інших народів червоною ниткою проходить боротьба народу проти національного ворога... Германські перекази не знають національного ворога... Положення про те, що такі надіндивідуальні сили, як батьківщина та релігія, не були рушійними мотивами давньогерманської героїчної поезії, є, мабуть, найбільш різкою з багатьох протилежностей, що відрізняють її від французького епосу...

Найвірогідніше, більш давній героїчний епос південних германців мав нерелігійний характер, тобто, не мав жодних чітко виражених язичницьких або християнських рис (отже, не мав богів, а мав лише істоти нижчої міфології). Цілком зрозуміло, що серед строкатого хаосу народів язичницьких, аріанських та католицьких не прикріплені до місця, мандрівні героїчні пісні якщо і не від самого початку дотримувалися у питаннях релігії нейтральної та безбарвної манери, то незабаром мали принаймні сприйняти таку манеру. Інша річ, що потаємні глибини, яких не торкнулися ані води хрещення, ані символ віри, ще довгий час лишалися язичницькими...

Порівняємо найбільш історичний з германських переказів – загибель бургундів – із змістом епосу про Роланда. В обох випадках привнесено як рушійний мотив зраду; пов'язано до купи те, що не було поєднано у дійсності: фабула, власне, є витвором поетичної вигадки. Але французький поет зробив з ар'єргардної сутички із випадковими ворогами басками величну картину боротьби між двома всесвітньо-історичними силами – французами та маврами, християнством та ісламом, тоді як німецький поет перетворив велику битву, що виявилася фатальною для цілого племені, на приватний розбрат між родичами, та прирік на загибель, не проводячи відмінності, обох противників – володаря бургундів та короля гуннів...

Після всього викладеного слід очікувати, що германський епос зберіг лише дуже мало чітких споминів про час свого походження – епоху великого переселення народів. Хоч є вагомими підстави вважати, що мистецтво героїчної пісні, а разом з ним і

героїчні перекази виникли в добу переселення народів, але вони містять лише імена, а не факти культури, що вказували б з необхідністю на цю “героїчну добу”. Нашим поетичним переказам бракує саме категорій, що відбивали б усе те, що було характерне для цієї епохи: масові рухи народів, створення держав на чужоземному культурному ґрунті... Візантія та Рим залишили в германських героїчних переказах лише кілька неясних місць... та жодного епічного мотиву; епос, для якого існують лише зіткнення людських доль, а не світові конфлікти, міг втратити з поля зору боротьбу з Римською імперією..

2. Роль міфу

...Одне зрозуміло: германські героїчні перекази, без сумніву, містять міфічні елементи, якщо розуміти слово “міфічний” у звичайному, буденному значенні: в них діють альби та карлики, водяні тролі та дракони, тобто істоти з царини героїчного міфу... Проте до поняття “міф” вкладали настільки різний зміст, що єдність думок з цього приводу була скоріш позірною... За попередніми теоріями, оскільки героїчний переказ має міфічне походження, він дозволяє та потребує якогось “тлумачення”, тобто розшифрування глибшого та справжнього змісту. Відстань між тим, що дійсно розказано, та цим справжнім змістом переказу буває така велика, що довелося б визнати наявність свідомо символічного мовлення, а не несвідомо антропоморфної аперцепції, скажімо, коли нічна варта Беовульфа та його двобій з чудовиськом, що душить сплячих, витлумачуються як боротьба з морськими по-

веннями. З такими “тлумаченнями” повсюди буває пов’язана тенденція до зведення різних пісенних сюжетів про одного героя у струнку біографічну формулу та прагнення розшифрувати цю повну біографію...

В цьому полягає основне заперечення проти міфологічних теорій такого гатунку. Нехай навіть окремі риси переказу допускають зрештою тлумачення в дусі природної міфології, конструкція героїчних переказів, що збереглися, ніде не є відбиттям природних міфів, переказ як ціле не піддається такому тлумаченню...

У новітній час набула поширення теорія, згідно з якою казка як жанр аж ніяк не молодша за міфи про богів та героїчні перекази... Казка потрапила і до теорії двох джерел. Формула “історія + міф” набула тим самим нового змісту... – героїчний переказ складається з історії та казки... Постулат про два джерела, хоча б як їх назвати – історією та міфом, чи історією та казкою – не має справжнього зв’язку з тим матеріалом, який дійсно переданий нам германською традицією. Насильницьким спробам вкласти цей матеріал у прокрустове ложе теорії двох джерел протиставляється визнання чотирьох джерел, з яких творці героїчних переказів черпали свої сюжети: 1) з історії, 2) з приватного життя, 3) з власної вигадки, 4) з оповідного матеріалу, який існував раніш...

(Historisches und Mythisches in der germanischen Heldensage, Berlin, 1909. – Истoрия и миф в германских героических сказаниях (А. Хойслер. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. М., 1960, с.345–376.)

Художня структура “Пісні про Нібелунгів”

Попри велику кількість використаних джерел... “Пісня про Нібелунгів” аж ніяк не є простою сумою попереднього матеріалу. Автор “Пісні”, користуючись досягненнями своїх попередників, створив новий, справжній, цілісний художній твір.

Ця цілісність полягає насамперед в **архітектонічній співрозмірності**. Ті дві частини, на які поділяється “Пісня про Нібелунгів”, приблизно рівні за розміром: перша частина складається з 19 авентюр та охоплює 1442 строфи, друга частина складається з 20 авентюр та охоплює 1237 строф. Між тим, в джерелах “Пісні”, як переконливо доводить А.Хойслер, “Пісня про Брюнхільду”, що склала підґрунтя першої частини, була значно коротшою за “Пісню про загибель бургундів”, яка послужила підмурівком для другої частини. Таке урівнювання обох частин було досягнуте завдяки тому, що автор нашої “Пісні” додатково включив до першої частини багато епізодів: війну з саксами (IV авентюра), поїздку Зігфріда до країни нібелунгів (VIII авентюра), випитування Хагеном у Крїмхільди таємниці Зігфріда ..., долю скарба нібелунгів – аж до його занурення Хагеном у Рейн... Крім того, багато сцен були поширені шляхом впровадження нових, більш докладних описів – особливо описів, пов’язаних з куртуазним побутом, з церемоніями та з вбранням...

Звичайно, і друга частина “Пісні” не залишилася незмінною. І тут, як показує Хойслер, було введено кілька нових епізодів... Але вставок, що просто прикрашають та описують, взагалі простого епі-

чного “розбухання” тут набагато менше.

Проте найважливішим кроком до художньої єдності “Пісні про Нібелунгів” стало чітко проведене всією поемою **висування як головної дійової особи Крїмхільди**... Опис юної Крїмхільди складає заспів “Пісні”, загибель Крїмхільди – по тому, як вона доводить до кінця свою помсту, – складає завершення епосу. І протягом всієї “Пісні” образ Крїмхільди – прямо чи опосередковано – визначає оповідь... Вельми чітко та переконливо зображений в “Пісні” психологічний розвиток Крїмхільди – від самовпевненої дівчини до гордовитої й навіть пихатої, хоч і наївної, дружини могутнього Зігфріда, потім до невтішної удови, котра звинувачує свою легковірність у трагедії, що сталася. І, нарешті, до жінки, що цілком присвятила себе помсті...

Єдність “Пісні про Нібелунгів” як художнього твору виявляється і в тому, що вона від самого початку **“націлена” на свою трагічну розв’язку**... Починаючи з I авентюри, до оповіді весь час вплітаються вказівки на майбутнє горе, на ту загибель багатьох витязів, яку віщує шлюб юної Крїмхільди із Зігфрідом. Це не означає, що трагедійна вся “Пісня” в цілому, всі її авентюри. Ні, в ній є й низка світлих епізодів, сповнених радісного, весняного настрою... Але саме такі епізоди ще більше відтінюють похмурість та трагічність оповіді в цілому...

Націленість на фінал, постійне співвіднесення моменту, що зображується, з майбутнім, виражається у певному **ліризмі** поеми, а також знаходить відображення в самому її **віршованому ладі**... В “Пісні про Нібелунгів” використано за-

позичену з міннезангу так звану кюренбергову строфу, що складається з чотирьох віршів, кожний з яких розпадається на два напіввірші. Останній вірш строфи, а в ньому другий напіввірш, виявляється особливо вирізненим,.. створюючи тим самим в кожній строфі таку ж саму інтонацію невідворотного руху уперед, до певної – тут ритмічної – розв'язки, яка в сюжетно-емоційному плані характерна для всієї поеми в цілому...

Звичайно, під час синтезування багатоманітних джерел “Пісні про Нібелунгів” автору не вдалося уникнути суперечностей та неув'язок.

Певною суперечливістю характеризується сам стильовий та епохальний колорит поеми. Риси давньої, дружинної героїчної пісні та історичної дійсності, що стоїть за нею і йде до доби великого переселення народів, а особливо риси шпільманської поезії з її грубуватістю та з простотою зображуваного нею способу життя проглядають в “Пісні про Нібелунгів” крізь той покров куртуазної гречності, в який “Пісню” одягнуто... Проте в цілому сполучення стародавньої героїки та куртуазного етикету виявляється все-таки в “Пісні” настільки органічним, що поема не розпадається на окремі шматки, які належать до різних стильових пластів. Це саме стосується й співвідношення між християнським тлом, на якому розігрується драма “Пісні про Нібелунгів”..., та аж ніяк не християнською сутністю центральних героїв “Пісні” – Хагена та Кримхільди, а також всієї її основної дії. Розпадення “Пісні” на християнські та язичницькі шматки не відбувається, і християнство виступає саме як обрядово-побутовий покров, кот-

рий приховує справжню сутність людей та їхніх вчинків...

(В. Г. Адмони, “Песнь о Нибелунгах” – ее истоки и ее художественная структура”//Песнь о Нибелунгах. Ленинград: Наука. 1972, с.329–335).

Переказ про рогового Зігфріда

У багатьох німецьких епічних творах зустрічаються згадки про героїв та події “Пісні про Нібелунгів”. Одним з таких творів був народний переказ “Найдивовижніша історія про рогового Зігфріда”. Наступний уривок в грубуватій народній формі інтерпретує мотив здобуття Зігфрідом невразливості в результаті вбивства дракона.

...Отже, коли ніч скінчилася й почався день, хазяїн кличе Зігфріда й каже йому: “Мені конче потрібне вугілля, отже, йди до цього лісу та принеси мені повний лантух вугілля, там мешкає вугільник, з яким я постійно маю справу.” Насправді ж він мав на увазі дракона, що сидів у лісі під липою,... і дракон той мав вбити та зжерти Зігфріда. Зігфрід почвалав до лісу, нічого не підозрюючи, і думав лише про те, як здобути вугілля. Ось підходить він до липи – аж гульк, назустріч йому страхітливий дракон, що, без сумніву, готується його зжерти. Не довго думаючи, Зігфрід хапає перше-ліпше дерево, вириває його з землі та жбурляє в дракона, який одразу заплутався хвостом в гілках дерева, так що не міг звільнитися; Зігфрід зумів скористатися з цього – він став виривати дерева одне за

одним та жбурляти ними у драконових байстрюків (а зміючат цих навколо було чималенько). Далі побіг до вугільника, взяв в нього вогню та підпалив дерева над зміючатами, так що вони всі згоріли. А сало їхнє потекло струмочком. Зігфрід занури в нього палець, й коли сало застигло, воно перетворилося на тверду рогову оболонку. Побачивши це, Зігфрід роздягся догола й намастив все тіло драконовим салом, окрім одного місця між лопатками, до якого він не міг дотягнутися, що й коштувало йому потім життя, як ви у свій час почуєте. Ось з цієї причини його й почали називати роговим Зігфрідом...

(“Найдивовижніша історія про рогового Зігфріда”// Песнь о Нибелунгах. Ленинград: Наука. 1972, с. 279).

Песнь о Нибелунгах (із скороченням)

Авентюра I

¹ Полны чудес сказанья давно минувших дней
Про громкие деянья былых богатырей.

Про их пиры, забавы, несчастья и горе
И распри их кровавые услышите вы вскоре.

² Жила в земле бургундов девица юных лет.
Знатней ее и краше еще не видел свет.
Звалась она Кримхильдой и так была мила,
Что многих красота ее на гибель обрекла.

³ Любит ее всем сердцем охотно б
каждый стал.
Кто раз ее увидел, тот лишь о ней мечтал.
Наделена высокою и чистою душой,
Примером быть она могла для женщины
любой.

⁴ Взростала под защитой трех королей она.
Бойцов смелей не знала бургундская страна.

То были Гунтер, Гернот, млад Гизельхер
удалый.

⁵ Сестру от всех опасностей любовь их
ограждала.

⁶ Всем взяли – и отвагой, и щедростью – они,
И род их достославный был знатен искони.
Владели эти братья Бургундией втроем,
И многих гуннов Этцеля сразил их меч потом.

⁷ На Рейне в Вормсе жили с дружиной короли,
И верность нерушимо вассалы их блюли:
Не изменили долгу герои даже там,
Где смерть им уготовила вражда двух
знатных дам.

⁸ Была в крещенье Утой их мать наречена.
Отец их Данкрат умер, и перешла страна
По праву и закону под власть его сынов.

⁹ А смолоду он тоже был грозой для врагов.

¹⁰ Могущественны были три брата-короля.
Служили им оплотом, как вам поведал я,
Богатыри-вассалы, привыкшие к победам,
Отважные воители, которым страх неведом.
¹¹ Владетель Тронье Хаген, и Ортвин Мецский
с ним,

И Фолькер из Альца, что слыл бойцом
лихим,

И Данкварт, храбрый витязь, брат Хагена
меньшой,

И два маркграфа – Эккеварт и Гере удалой.

¹² Начальником над кухней был в Вормсе
Румольт смелый.

Следили он, и Синдольт, и Хунольт, чтоб имела
Дружина все, что нужно для честного життя.
А сколько добрых воинов не называю я!

¹³ За чашника был Синдольт, воитель,
полный сил.

Постельничим был Хунольт, конюшим
Данкварт был,

И стольник Ортвин Мецский, его племянник
славный,

С ним честь владык Бургундии оберегал
исправно.

¹⁴ О том дворе блестящем, о тех богатырях,
О подвигах великих и доблестных делах,
При жизни совершенных отважными бойцами,

Я мог бы вам без устали рассказывать часами.

¹³ И вот Кримхильде знатной однажды сон приснился,

Как будто вольный сокол у ней в дому прижился,
Но был двумя орлами заклеван перед нею.
Смотреть на это было ей всех смертных мук страшнее.]

¹⁴ Про сон свой вещей Уте поведала девица,
И мать ей объяснила, какой в нем смысл таится:

«Тот сокол – славный витязь. Пусть бог хранит его,
Чтоб у тебя не отняли супруга твоего».

¹⁵ – «Нет, матушка, не надо о муже толковать.
Хочу, любви не зная, я век провековать.
Уж лучше одинокой до самой смерти жить,
Чем, потеряв любимого, потом о нем тужить».

¹⁶ – «Не зарекайся, дочка, – так Ута ей в ответ. –
Без милого супруга на свете счастья нет
Познать любовь, Кримхильда, придет и твой черед,

Коль витязя пригожего господь тебе пошлет».

¹⁷ Сказала королева: «Нет, госпожа моя,
Любви конец плачевный не раз видала я.
Коль платится страданьем за счастье человек,
Ни с кем себя венчанием я не свяжу вовек».

¹⁸ И вот, любви чуждаясь, прекрасна и юна,
Покою наслаждаясь, жила она одна
И сердце не дарила ни одному бойцу,
Покуда витязь доблестный с ней не пошел к венцу.

¹⁹ То был тот самый сокол, что снился ей во сне.
И страшно отомстила она потом родне,
Кем у нее был отнят супруг и господин:
Погибли многие за то, что принял смерть один.

О Зигфриде
Авентюра II

²⁰ В ту пору в Нидерландах сын королевский жил.

От Зигмунда Зиглиндой рожден на свет он был
И рос, оплот и гордость родителей своих,
На нижнем Рейне в Ксантене, столице крепкой их.

²¹ Носил он имя Зигфрид и, к славе сердцем рьян,
Перевидал немало чужих краев и стран,
Отвагою и мощью везде дивя людей.
Ах, сколько он в Бургундии нашел богатырей!

²² Еще юнцом безусым был королевич смелый,
А уж везде и всюду хвала ему гремела.
Был так высок он духом и так пригож лицом,
Что не одной красавице пришлось вздыхать о нем.

²³ Отменно воспитали родители его,
Хоть был природой щедро он взыскан без того.
Поэтому по праву воитель молодой
Считался украшением страны своей родной.

²⁴ Когда ж герою время жить при дворе пришло,
Его там каждый встретил сердечно и тепло.
Он стал желанным гостем в кругу прекрасных дам,
Он им пришелся по сердцу, и это видел сам.

²⁵ Отныне с пышной свитой он начал выезжать.
Богато одевали его отец и мать.
Он у мужей, искусных в совете и в бою,
Учился быть правителем и честь блюсти свою.

²⁶ Стал скоро в состоянье носить доспехи он,
Затем что был с рожденья бесстрашен и силен.
На женщин все упорней он пылкий взор стремил.
Его вниманье льстило им: любой был Зигфрид мил.

²⁷ Узрев, что сыну время сан рыцарский носить,
Велел вассалов Зигмунд на пир к себе просить
И в сопредельных землях дал знать через гонцов,
Что дарит платьем и конем своих и пришлецов.

²⁸ На празднество созвали всех юношей, чей род
По возмужанье право стать рыцарем дает,
И препоясал Зигмунд в день торжества того

Мечом и королевича и сверстников его.
²⁹ Про праздник тот рассказы дивят людей поныне.

Гостеприимный Зигмунд был щедр на благостыню.
Радушней, чем Зиглинда, не знал хозяйки мир.
Недаром столько витязей к ним съехалось на пир.

³⁰ Всем однолеткам сына – четыремстам бойцам
Король одежду роздал: над ней немало дам
В честь Зигфрида трудились все дни до торжества.

Они камень в золото оправили сперва,
³¹ А после их нашли на бархат дорогой –
Ведь смелым и пристало носить наряд такой.
Был в день солнцеворота тот пышный праздник дан.

Где принял Зигфрид рыцаря достоинство и сан.
³² Пошли оруженосцы и рыцари в собор.
Служили, как ведется со стародавних пор,
Юнцам мужи и старцы на этих торжествах.

Все ожидали празднества с веселием в сердцах.
³³ Пока во славу божью обедня в храме шла,
Толпа простого люда на площади росла.
Народ валил стеною: не всякому опять Чин посвященья в рыцари удастся увидеть.

³⁴ Потом воитель каждый был оделен конем.
Большой турнир устроил король перед дворцом.

Дрожмя дрожали стены от грохота копыт –
Всегда потеха ратная отважных веселит.
³⁵ Сшибались молодые и старые бойцы.
Обламывались копий каленые концы,
Со свистом отлетая с ристалища к дворцу.

Усердно бились витязи, как удальцам к лицу.
³⁶ Но поднял Зигмунд руку, и развели бойцов.
Ах, сколько там валялось изрубленных щитов,
И сколько с их застежек попадало камней!
Они траву усеяли, как жар, сверкая в ней.

³⁷ Потом за стол уселся с гостями властелин.
Для них не пожалел он отборных яств и вин.
В одно мгновенье ока прошла усталость их.
Король на славу чествовал приезжих и своих.

³⁸ Весь день, до поздней ночи, гуляли храбрецы.
В искусстве состязались бродячие певцы,
А гости награждали их от своих щедрот.

Тот пир прославил Зигмунда и весь его народ.
³⁹ Король позволил сыну, как делал встарь и сам,
В лен города и земли пожаловать друзьям,
И сверстников отважных так оделил герой,
Что был своей поездкою доволен гость любой.

⁴⁰ Семь дней тянулся праздник, не молкли шум и смех,
И золотом Зиглинда одаривала всех,
Чтоб сын ее пригожий стал людям мил и люб:
Не будет тот им по сердцу, кто на даянье скуп.

⁴¹ Стал самый бедный шпильман за эти дни богат.
Был каждый приглашенный так щедр и тороват,
Как будто жить осталось ему лишь до утра.
Пышней и расточительней не видел мир двора.

⁴² Когда ж простились гости с радушным королем,
Знатнейшие вассалы речь завели о том,
Что Зигфриду пора бы воссесть на отчий трон.
Но даже слышать не хотел об этой чести он.

⁴³ Пока живут на свете его отец и мать,
Он, сын их, на корону не станет притязать;
Но если враг посмеет грозить родной стране,
Заменил он родителя охотно на войне.

О том, как Зигфрид
приехал в Вормс

Авентюра III

⁴⁴ Так жил воитель смелый, не ведая забот,
Покуда не услышал в свой час и свой черед
О девушке бургундской, что так была мила.
Она и счастье Зигфриду и горе принесла.

⁴⁵ Ходил по многим странам слух о ее красе,
За добрый нрав и разум ее хвалили все,
И так везде пленяла мужчин молва о ней,
Что не было у Гунтера отбою от гостей.

⁴⁶ Но между тех, кто б с нею охотно в брак вступил,
Никто Кримхильде не был настолько люб и мил,

Чтоб в сердце королевны мог воцариться он:
Еще не знала девушка того, кто ей сужден.
⁴⁷Меж тем стал думать Зигфрид, кого в
супруги взять?
Кто б жениху такому решился отказать?
Кто из знатнейших женщин не жаждал
брака с ним?
Недаром он Кримхильдою был так потом
любим.
⁴⁸Он о любви все чаще мечтал день ото дня,
И стали все упорней дружина и родня
Твердить, чтоб в жены выбрал он ровно по
рожденью.
И Зигфрид так ответственвал на эти
наставленья:
⁴⁹«С бургундской королевной хочу я в брак
вступить –
Ничья краса не может Кримхильдину затмить.
Славнейший император, мечтай он о жене,
Ее бы счел невестою, достойною вполне».
Весь двор пришел в волненье, узнав ответ его,
И Зигмунд огорчился за сына своего.
Старик-король боялся, что кончится бедой
Любовь его наследника к бургундке молодой.
⁵¹Когда ж поведал Зигмунд Зиглинде обо всем,
Она загоревала об отпрыске своем:
Ей страх большой внушали бургунды искони.
И сына отговаривать взялись вдвоем они.
⁵²Но молвил пылкий Зигфрид: «Мой
дорогой отец,
Уж лучше не пойду я вовеки под венец,
Коль не могу жениться на той, кого люблю.
И в этом, как ни гневайтесь, я вам не уступлю».
⁵³«Ну, раз ты так настойчив, – король в
ответ ему, –
Не стану я перечить желанью твоему
И облегчу чем в силах тебе твои труды.
Но помни: люди Гунтера спесивы и горды».
⁵⁴А смелый Хаген стоит всех прочих,
взятых вместе.
Ревниво он печется о королевской чести.
Гляди, мой сын, чтоб ссоры у вас не
вышло с ним,
Коль мы к такой красавице посвататься решим».

⁵⁵Лишь усмехнулся Зигфрид: «Отец, да что
мне в том?
Коль я свою невесту не получу добром,
Ее я силой вырву у братьев-королей,
А земли их и подданных возьму в
придачу к ней».
⁵⁶Король ему, нахмуясь: «Опасные слова!
А вдруг на Рейн к бургундам их донесет молва?
Тогда тебе не видеть вовеки их страны:
Я знаю, Гунтер с Гернотом отважны и сильны».
⁵⁷К тому ж, – добавил Зигмунд, – я помню,
сын мой милый,
Что брать себе невесту не подобает силой.
Но коль охрану хочешь ты взять с собой туда,
Тебе надежных спутников сыщу я без труда».
⁵⁸Ответил королевич: «Иду я не в поход,
И мне с дружиной ехать к бургундам не расчет.
Снискать любовь Кримхильды едва ль сумею я,
Коль силою оружия ей навяжусь в мужья».
⁵⁹Нет, я ее добуду лишь доблестью своей.
Я еду сам-двенадцать к бургундам в
Вормс за ней.
А вас прошу пристойно одеть моих бойцов».
Тут Зигмунд их пожаловал мехами двух цветов.
⁶⁰Заплакала Зиглинда, узнав про сватовство, –
Так боязно ей стало за сына своего.
А вдруг уже не будет ему пути назад?
Вдруг жизни люди Гунтера ее дитя лишат?
⁶¹Но он пошел в покои, где горевала мать,
И начал королеву любовно утешать:
«Вам, матушка, о сыне лить слезы ни к чему.
В бою с любым противником легко я
верх возьму.
⁶²Вы лучше тех, кто едет со мною в край
чужой,
Снабдите на дорогу одеждою такой,
В какой предстать бургундам мы без стыда
могли бы
И вам скажу за это я великое спасибо».
⁶³Она в ответ: «Коль скоро стоишь ты на своем,
Тебе не откажу я, дитя мое, ни в чем
И дам такое платье всем спутникам твоим,
Чтоб рыцари знатнейшие завидовали им».
⁶⁴Ей отдал королевич признательный поклон.

«Со мной людей немного, – учтиво молвил он, –
Нас будет лишь двенадцать. Собирайте же
сына в путь.
Мне на Кримхильду гордую не терпится
взглянуть».
⁶⁵Созвала дам Зиглинда, а те, чтоб ей помочь,
Прилежно за работой сидели день и ночь.
И Зигфриду успели одежду к сроку сшить.
Не внял он просьбам подданных поездку
отложить.
⁶⁶Чтоб с честью сын покинул родной страны
предел,
Отец доспехом ратным снабдить его велел.
Он ни кольчуг блестящих, ни шлемов, ни щитов
Не пожалел для Зигфрида и для его бойцов.
⁶⁷Но вот спрелело время к бургундам
путь держать.
Весь двор, стена, собрался героя провожать.
Кто знал, вернется ль Зигфрид домой,
к родне своей?
Кладь уложили путники на вьючных лошадей,
⁶⁸А сами ловко сели на скакунов лихих.
Отделкой золотою сверкала сбруя их.
Собой гордиться было к лицу таким бойцам.
Сын попросил родителей: «Дозвольте
ехать нам».
⁶⁹Те дозволенье дали, хотя их страх терзал,
А Зигфрид на прощанье им ласково сказал:
«Напрасно не тревожьтесь, не плачьте обо мне.
За жизнь мою вы можете спокойны
быть вполне».
⁷⁰Душили слезы женщин, тоска гнела мужчин.
Унынью предавались они не без причин:
Подсказывало сердце в тот миг, наверно, им,
Что многим плакать предстоит по ближним
и родным.
⁷¹Застал в пути героев рассвет седьмого дня.
Бойцы скакали к Вормсу, оружием звеня.
Они тропой вдоль Рейна неслись во весь опор,
И золотом поблескивал их воинский убор.
⁷²Все в прочных звонких шлемах, при каждом
новом щит,
Они являли взору великолепный вид.
Мир не знавал им равных – столь дорогой наряд

Носил любой, кто Зигфридом в Бургундию
был взят.
⁷³До самых шпор свисало мечей их острие.
Большого веса было у каждого копье,
У Зигфрида же – ровно в две пяди толщиной.
Легко броню распарывал конец его стальной.
⁷⁴У них и кони были красавцы хоть куда –
Поперсие из шелка, злаченая узда.
Народ глазеть сбегался на витязей чужих.
Потом и люди Гунтера встречать явились их.
⁷⁵Вот рыцари к приезжим спешат со всех сторон
И, как велит обычай, им отдают поклон.
Щиты оруженосцы снимают с рук гостей
И под уздцы заботливо берут их лошадей.
⁷⁶Коней усталых в стойла они уже ведут,
Но Зигфрид, витязь смелый, бургундов
просит тут:
«Нет, нет, пусть наши кони останутся при нас.
Мы снова в путь намерены пуститься
сей же час».
⁷⁷Вы ж нам не откажите в услуге превеликой:
Хочу я знать, где Гунтер, Бургундии владыка.
Кому известно это, тому молчать не след».
И так промолвил Зигфриду один
бургунд в ответ:
⁷⁸«Коль впрямь король вам нужен, как вы
сейчас сказали,
Его увидеть можно вон в том просторном зале.
В кругу своей дружины он восседает там,
Внимая многоопытным и доблестным мужам».
⁷⁹Меж тем шепнули вормсцы владыке своему,
Что чужеземец знатный пожаловал к нему
Со свитой в пышном платье, в сверкающей
бронне,
А как их звать – не ведает никто во всей стране.
⁸⁰Осведомился Гунтер у всех, кто был кругом,
Откуда эти люди в уборе дорогом –
При каждом меч блестящий, широкий
новый щит,
И был он раздосадован, что двор в ответ молчит.
⁸¹Но встал тут Ортвин Мецский и королю сказал
(То был могучий воин и преданный вассал):
«Пускай мой дядя Хаген придет и бросит взгляд
На незнакомых витязей, что у ворот стоят.

⁸²Уж он-то их узнает, ручаюсь в этом я.
Недаром он объездил все страны и края». За Хагеном поспешно король послал гонцов, И витязь прибыл во дворец с толпой своих бойцов.
⁸³Спросил с поклоном Хаген, что королю угодно.
«Явился в Вормс со свитой воитель благородный, А кто он – неизвестно. Взгляд на пришельцев бросьте. Быть может, вы нам скажете, откуда наши гости».
⁸⁴«Извольте», – молвил витязь, открыл окно во двор И в удалцов приезжих вперил свой острый взор. Их платьем и оружием был Хаген восхищен, Но понял, что в Бургундии не мог их видеть он,
⁸⁵И молвил: «Эти люди, откуда б ни пришли, Иль королей посланцы, иль сами короли. У них на славу кони, да и наряд хорош. В них сразу знатных рыцарей по виду узнаешь».
⁸⁶Я вам, – добавил Хаген, – вполне могу ручаться, Хоть и не приходилось мне с Зигфридом встречаться, Что это он со свитой стоит перед дворцом. Себя он сразу выдает и статью, и лицом.
⁸⁷О нем уже немало дошло до нас вестей. Сразил он нибелунгов, двух братьев-королей: Из них был Шильбунг старшим и Нибелунг меньшим. Тот бой затмил все подвиги, содеянные им.
⁸⁸Слышал я, что без свиты, с конем своим сам друг, Однажды ехал Зигфрид и гору видит вдруг, А под горой толпятся какие-то бойцы. Тогда еще не ведал он, кто эти храбрецы.
⁸⁹То были нибелунги, которые когда-то Там, на горе, в пещере, зарыли клад богатый, А ныне порешили достать и разделить. Могло такое зрелище любого удивить.

⁹⁰Подъехал витязь ближе к толпе бойцов чужих, И, путника приметив, вскричал один из них: Вон Зигфрид Нидерландский, прославленный герой!»... Да, навидался удалец чудес под той горой!
⁹¹Тут Шильбунг с Нибелунгом встречать его пошли. Вняв общему совету, просили короли, Чтоб клад отважный витязь делить им пособил, И были столь настойчивы, что Зигфрид уступил.
⁹²Там камней драгоценных была такая гряда, Что их на ста подводках не увезли б оттуда, А золота, пожалуй, и более того. Таков был клад, и витязю пришлось делить его.
⁹³Меч нибелунгов взял он в награду за труды, Но помощью своею довел лишь до беды: Остались недовольны два брата дележом И с Зигфридом рассорились, вина его во всем.
⁹⁴Хотя и охраняли особу королей Двенадцать великанов, лихих богатырей, – Что толку? Поднял Зигфрид свой Бальмунг, добрый меч, И великаньи головы в траву упали с плеч.
⁹⁵Семь сотен нибелунгов он истребил в бою, А те, кто помоложе, страшась за жизнь свою, Его молили слезно, чтоб соизволил впредь Он их землей и замками, как государь, владеть.
⁹⁶Затем воздал воитель двум братьям-королям, Хоть, жизни их лишая, чуть не погиб и сам: С ним бой затеял Альбрих, мстя за своих господ, Но карлик поражение изведаль в свой черед.
⁹⁷Не смог и он тягаться с противником таким. На гору победитель взлетел, как лев, за ним, Плащ-невидимку отнял, и в плен был Альбрих взят. Вот так во власти Зигфрида и оказался клад.
⁹⁸Расправившись со всеми, кто с ним вступил в сраженье, Распорядился витязь, чтоб клад на сохраненье В пещеру потайную был вновь перенесен, И Альбриха к сокровищу приставил стражем он.
⁹⁹А тот ему поклялся его слугою стать, –

Сказал владелец Тронье и продолжал опять: – Таков отважный Зигфрид, храбрейший из мужей. Досель еще не видел мир бойца, его сильней.
¹⁰⁰Могу я и другое порассказать о нем. Он страшного дракона убил своим мечом, В крови его омылся и весь ороговел. С тех пор чем ни рази его, он остается цел.
¹⁰¹Быть должен принят с честью воитель молодой, Чтоб нам за нерадушье он не воздал враждой. Нехудо будет лаской того к себе привлечь, Кто совершает чудеса, пуская в ход свой меч».
¹⁰²Сказал могучий Гунтер: «Наш смелый Хаген прав. Все в госте обличает неукротимый нрав. Он в бой, судя по виду, готов вступить всегда. Ему навстречу надлежит мне выйти, господа».
¹⁰³«И это, – молвил Хаген, – для чести не урон. Ведь он не первый встречный, а королем рожден. К тому ж бойца такого к нам из чужой земли Дела не пустяковые, наверно, привели».
¹⁰⁴В ответ король бургундский: «Нам этот гость приятен: Ведь мы теперь узнали, что он и смел и знатен. Найдет он здесь почетный и ласковый прием». И Гунтер вышел к Зигфриду со всем своим двором.
¹⁰⁵Бургундами учтиво был встречен знатный гость. Знать людей радушной ему не довелось, И Гунтеру он отдал поклон от всей души За то, что с ним хозяева так были хороши.
¹⁰⁶Спросил король немедля: «Узнать хотел бы я, Как и зачем попали вы в здешние края. Что нужно, смелый Зигфрид, на Рейне в Вормсе вам?» И гость сказал хозяину: «Ответ охотно дам.
¹⁰⁷Слышал в стране отцовской я от людей не раз, Что состоит немало лихих бойцов при вас. Любой король гордился б вассалами такими. И силами померяться мне захотелось с ними.

¹⁰⁸Рассказывают также, что храбры вы и сами, Что равного в бесстрашье вам нет меж королями. По сопредельным странам гремит о вас молва, И жажду убедиться я, насколько она права.
¹⁰⁹Как вы, я – тоже витязь, и ждет меня корона, Но доказать мне надо, что я достоин трона И что владеть по праву своей страной могу. Я ставлю честь и голову в залог, что вам не лгу.
¹¹⁰Коль впрямь бойца отважней, чем вы, не видел свет, Я спрашивать не стану, согласны вы иль нет, А с вами бой затею и, если верх возьму, Все ваши земли с замками у вас поотниму».
¹¹¹Немало удивились король и двор его, Когда они узнали от гостя своего, Что он все достоянье отнять у них решил. Дружину возмущенную безмолвный гнев душил.
¹¹²«Ну нет, – ответил Гунтер, Бургундии властитель, – Тем, чем владел так долго и с честью наш родитель, Веки чужеземцу не дам я завладеть Иль права зваться рыцарем лишен я буду впредь».
¹¹³Упрямо молвил Зигфрид: «Я на своем стою, И коль меня оружием не сломишь ты в бою, Я на престол твой сяду, как сядешь ты на мой, Коль скоро в силах справиться окажешься со мной.
¹¹⁴Земель твоих бургундских мое наследье стоит. Так пусть число владений и подданных удвоит Тот, кто убьет другого и разрешит наш спор». Тут смелый Хаген с Гернотом вступили в разговор.
¹¹⁵Воскликнул Гернот: «Что вы! Зачем нам враждовать? Не станем у другого мы землю отбивать – И без того обширна бургундская страна. По праву нам, как отчина, принадлежит она».
¹¹⁶Своим ответом Гернот друзей разгневал так, Что бросил Ортвин Мецский, прославленный смельчак:

«Мне миролюбье ваше не по душе пришлось.
Ведь вызовом без повода нас всех обидел гость.
¹¹⁷ Пусть даже с целым войском он к нам сюда придет,
А вас и ваших братьев покинет наш народ,
С ним в одиночку биться я буду до конца
И от привычки хвастаться отважу гордеца».
¹¹⁸ Воитель нидерландский от гнева покраснел:
«Тебе со мной тягаться не след, хоть ты и смел.
Я – государь могучий, а ты – вассал простой.
Не справишься и дюжине таких, как ты, со мной».
¹¹⁹ Меч вынул Ортвин Мецский движением одним –
Ему недаром Хаген был дядею родным.
Но сам боец из Тронье молчал, чем всех дивил.
По счастью Гернот Ортвина в тот миг остановил.
¹²⁰ Воскликнул он: «Вам, Ортвин, сдержаться надлежит –
Ведь Зигфрид нам пока что не причинил обид.
Для нас почетней будет поладить с ним добром.
Тогда мы не противника, а друга в нем найдем».
¹²¹ Могучий Хаген молвил: «Как каждый ваш вассал,
Задет я нашим гостем: он ясно показал,
Что с умыслом недобрый приехал к нам сюда,
Хоть зла ему не сделали вы, наши господа».
¹²² Ответил смелый Зигфрид: «Коль не по нраву вам
То, что сказал я, Хаген, здесь вашим господам,
Придется вам увидеть, как под руку свою
Возьму я всю Бургундию, а их сломлю в бою».
¹²³ «Не допущу я ссоры», – вмешался Гернот тут
И приказал вассалам, пусть все себя ведут
Так, чтоб надменной речью гостей не раздражать.
Притих и Зигфрид, устращась Кримхильду потерять.
¹²⁴ Промолвил Гернот: «Биться вам с нами не расчет.
Ведь в том, что бесполезно цвет наших стран падет,
Нам будет чести мало, вам тоже проку нет».
И Зигфрид, отпрыск Зигмунда, сказал

ему в ответ:
¹²⁵ «Зачем так медлит Хаген и Ортвин поутих?
Что ж на меня не двинут они друзей своих?
Иль те бояться схватки и пыл их поостыл?».
Бургунды не ответили – им Гернот запретил.
¹²⁶ Сын Уты молвил снова: «Прошу вас гостем быть.
Здесь вам и вашим людям все рады угодить.
А я с родней своею всегда служить готов».
И стал вином он потчевать могучих пришлецов.
¹²⁷ Сказал державный Гунтер: «Попросите добром –
И никогда отказа не встретите ни в чем.
Все – жизнь и достоянье – мы отдадим за вас».
Гнев господина Зигфрида от этих слов угас.
¹²⁸ Приезжим снять доспехи бургунды помогли
И лучшие покои в дворце им отвели.
Там Зигфрида и свиту с дороги отдых ждал.
С тех пор герой в Бургундии желанным гостем стал.
¹²⁹ Тех почестей, какими его там осыпали,
И тысячную долю я опишу едва ли.
Он этим был обязан лишь доблестям своим:
Кто б Зигфриду ни встретился, все восхищались им.
¹³⁰ Какой потехой ратной ни тешился бы двор,
Был в каждой Зигфрид первым, всему наперекор.
В метании ли копий, в бросании ль камней,
Он был любых соперников ловчее и сильней.
¹³¹ Когда же развлекались бойцы по вечерам
Учтивою беседой в кругу прекрасных дам,
Те глаз не отводили от гостя своего –
Такою страстью искренней дышала речь его.
¹³² Он им во всех затеях всегда был рад помочь,
Но сам лишь о Кримхильде мечтал и день и ночь,
Да и она, хоть деву еще не видел он,
Тайком все чаще думала, как смел он и силен.
¹³³ Чуть во дворе потеху затеет молодежь,
От окон королевну силком не оторвешь:
На рыцарские игры весь день глядит она,
И больше никакая ей забава не нужна.
¹³⁴ Узнай об этом Зигфрид, как витязь был бы рад,

Что на него бросает Кримхильда теплый взгляд!
Ведь он всем сердцем жаждал так пылко и давно,
Чтоб было с милой свидеться ему разрешено.
¹³⁵ Когда же прерывалась для отдыха игра
И гость в толпе героев стоял среди двора,
Отважный сын Зиглинды был так хорош собой,
Что чувства нежные будил он в женщине любой.
¹³⁶ Нередко думал Зигфрид: «Когда ж предлог найду я
Воочию увидеть Кримхильду молодую?
Ее люблю я пылко и здесь давно гощу,
Но с ней еще не встретился и оттого грущу».
¹³⁷ Когда ж объезд владений свершали короли,
Они с собою брали весь цвет своей земли,
И – к горю королевны – сопровождал их гость.
Не раз ему по девушке потосковать пришлось.
¹³⁸ Вот так, – и я порукой в том, что молва не лжет, –
В земле бургундов прожил воитель целый год,
Но все еще не видел той, кем он был пленен,
С кем счастье и страдание потом изведал он.

(В цей момент на королівство бургундів напали саксонці та датчани, і Зіґфрід зіграв вирішальну роль у здобутті перемоги над ними. Гунтер пообіцяв Зіґфріді руку Кримхильди, якщо Зіґфрід допоможе йому здобути за дружину войовничу королеву Ізенштейну. Брюнхильду Гунтер, Зіґфрід та інші воїни відправляються до Ізенштейну.)

О том, как Гунтер добыл Брюнхильду

Авентюра VII

³⁸⁹ Все ближе к Изенштейну нес судно пенный вал,
И Гунтер в окнах замка внезапно увидал
Немало дев, взиравших на витязей чужих.
Король был раздосадован тем, что не знает их.
³⁹⁰ Он спутнику промолвил: «Узнать я был бы рад,
Что это за девицы у окон встали в ряд,

Вперяя взоры в море, где наш корабль бежит,
И почему у них такой высокомерный вид?».
³⁹¹ Ему ответил Зигфрид: «Вы лучше осторожно
На тех девиц взгляните и молвите неложно,
Какую б вы избрали, когда б вам выбор дать».
Воскликнул Гунтер доблестный: «Нетрудно угадать!
³⁹² С осанкой горделивой стоит она одна
В одежде белоснежной вон у того окна.
Пленила взор мой жадный она красой своей,
И если б был мне выбор дан, женился б я на ней».
³⁹³ – «Ты не ошибся, Гунтер. Сбылась твоя мечта:
Перед тобой Брюнхильда, перед тобою та,
В кого ты понаслышке уже давно влюблен».
Красою девы царственной король был ослеплен.
³⁹⁴ Она уйти велела прислужницам своим:
Невместно на приезжих глядеть из окон им.
Исполнили послушно они приказ ее,
Но лишь затем, чтоб тут же вновь приняться за свое.
³⁹⁵ Принарядившись наспех, они опять тайком
Приникли к узким окнам в надежде хоть глазком
(От века любопытством страдает женский пол!)
Взглянуть на тех, кого господь в их дальний край привел.
³⁹⁶ Сошли четыре гостя на берег с корабля.
По сходням королевич свел лошадь короля,
И Гунтер словно вырос – так был он горд и рад,
Что взоры женские за ним в подобный миг следят.
³⁹⁷ Надежно нидерландец держал его коня, –
А был тот конь могучий и резв, и полн огня, –
Покуда Гунтер в стремя ногою не ступил,
Но все услуги Зигфрида король потом забыл.
³⁹⁸ Хоть быть слугой впервые пришлось в тот день ему
И не держал с рожденья он стремя никому,
Проделал это Зигфрид, не устыдившись дам,
И своего коня затем на сушу вывел сам.
³⁹⁹ У короля бургундов и Зигфрида бела,
Как первый снег, одежда и масть коней была.

У каждого на локте сверкал блестящий щит.
Собой являли витязи великолепный вид.

⁴⁰⁰ К Брюнхильде в замок мчалась
четверка смельчаков,
И скакуны их были достойны седоков:
Поперся и седла сплошь в дорогих камнях,
Бубенчики из золота на узких поводах.

⁴⁰¹ Отточенные копья вздымали удалцы.
До самых шпор свисали у них мечей концы,
А меч был остр и тяжек у каждого бойца,
И все это заметила Брюнхильда из дворца.

⁴⁰² За нидерландцем Данкварт и смелый
Хаген мчались.
Красой и шириною щиты их отличались,
И был крыла воронья чернее их наряд,
О чем сказанья древние поныне говорят.
⁴⁰³ Униженная густо индийскими камнями,
Одежда их сверкала в лучах зари огнями.
Вот так, оставив судно у побережных скал,
Сын Зигмунда с бургундами до замка доскакал.

⁴⁰⁴ Насчитывалось башен там
восемьдесят шесть,
Да три больших палаты, да зал, который весь
Был мрамором отделан, зеленым, как трава.
В том дивном зале двор и ждал гостей
в день сватовства.

⁴⁰⁵ Ворота распахнулись, и замок отворен,
И люди королевы бегут со всех сторон,
Дабы достойно встретить гостей,
прибывших к ней.

Снимают слуги с них щиты, уводят их коней.

⁴⁰⁶ Постельничий им молвил: «Клинки
и шишаки
Мне на хранение сдайте». – «Нам это
не с руки, –
Вскричал владелец Тронье. – Носить хочу
свой меч я».

Но королевич Хагена унял разумной речью:
⁴⁰⁷ «При входе в этот замок сдают оружие гости.
Таков обычай здешний, а потому без злости
Смолчать и покориться разумней будет вам».

Был Хаген раздосадован, но внял его словам.
⁴⁰⁸ Вином их угостили, и был им отдых дан.
Тем временем немало бойцов-островитян

Уже стекалось к замку в одеждах дорогих,
Но пышностью затмить гостей не мог
никто из них.

⁴⁰⁹ Извещена Брюнхильда была людьми своими,
Что к ней приплыли гости, чье неизвестно имя,
Хотя весь облик – царствен, наряд –
ему под стать,
И слугам стала госпожа вопросы задавать.

⁴¹⁰ Сказала королева: «Вы разузнать должны,
Что здесь за незнакомцы, и из какой страны,
И как их именуют, и для чего сюда
Явились эти витязи, чья поступь так горда».

⁴¹¹ Один исландец молвил: «Признаться
должен честно,
Что эти чужеземцы мне тоже неизвестны,
Хотя один уж очень на Зигфрида похож,
И я принять их ласково советовал бы все ж».

⁴¹² Второй из них столь важен в
спокойствии своем,
Что знатную особу узнать нетрудно в нем.
Такой боец, бесспорно, был королем рожден.
Смотрите, как величествен, как неприступен он!

⁴¹³ Хоть третий из приезжих запальчив и гневлив,
Он, как и остальные, поистине красив.
Но этот воин злобой, сдается мне, объят –
Недаром мечет он вокруг такой
свирепый взгляд.

⁴¹⁴ И самый младший тоже весьма хорош собой.
На вид куда скромнее он девушки любовью.
Вот и сейчас стоит он, потупив чинно взор,
Но худо будет тем, кто с ним дерзнет
затеять спор.

⁴¹⁵ Хотя учтив, приветлив и весел он всегда,
Но многих дам поплакать заставит без труда,
Коль честь его затронуть решатся их друзья –
Таких, как он, воителей не часто видел я».

⁴¹⁶ Сказала королева: «Подайте платье мне.
Коль очутился Зигфрид затем в моей стране,
Что возымел надежду вступить со мною в брак,
Он головой поплатится за свой безумный шаг».

⁴¹⁷ Красавица Брюнхильда оделась побыстрей
И вышла к чужеземцам со свитой своей
Из ста иль даже больше одетых пышно дам,
Сгоравших от желанья скорей предстать гостям.

⁴¹⁸ По сторонам Брюнхильды, с мечами наголо,
Пятьсот иль даже больше бойцов
исландских шло –
Успел с досадой Гунтер число их подсчитать,
Когда пред королевою пришлось
приезжим встать.

⁴¹⁹ Теперь я, правды ради, поведаю сполна,
Что, Зигфрида увидев, промолвила она:
«Приветствую вас, Зигфрид, в моем
родном краю.
Зачем пожаловали вы в Исландию мою?».

⁴²⁰ – «Передо мною первым такую речь держа,
Ко мне не по заслугам добры вы, госпожа.
Мой господин – пред вами, и вам
при нем не след
К его вассалу скромному свой обращать привет.

⁴²¹ Он уроженец Рейна, но бросил край родной,
Чтоб за морем Брюнхильду назвать своей женой.
В намерении этом он непоколебим.
Подумайте, разумно ли вам состязаться с ним.

⁴²² Он Гунтером зовется, король могучий он.
Одной любовью только сюда он приведен.
Что мне еще добавить? Я здесь лишь потому,
Что в путь угодно было взять меня с собой ему».

⁴²³ Она в ответ: «Коль скоро ты лишь
простой вассал
И господин твой вправду моей любви взалкал,
В трех состязаньях должен он победить меня.
А проиграет – вас казнят до истечения дня».

⁴²⁴ Владелец Тронье молвил: «Нам,
госпожа, ответьте,
В чем будут заключаться три состязанья эти.
Ужель они и вправду столь трудны могут быть,
Что мой король откажется от мысли
вас добыть?».

⁴²⁵ «Он бросить должен камень, догнать
его прыжком,
Затмить меня в уменье цель поражать копьем.
С решением не спешите, – добавила она, –
Не то вас ждет бесчестие и смерть вам суждена».

⁴²⁶ Отвел отважный Зигфрид в сторонку короля,
Его не падать духом вполголоса моля:
«Спокойствие храните и будьте посмелей.
Ручаюсь вам, что хитростью возьму я

верх над ней».

⁴²⁷ Сказал державный Гунтер: «На все
пойти я рад.
Пусть будут состязанья труднее во сто крат,
Без колебаний жизнью я, госпожа, рискну,
Коль этою ценою могу в вас обрести жену».

⁴²⁸ Увидев, что на гостя ей страху не нагнать,
Брюнхильда состязанье решила начинать
И свите приказала, пусть та ей поспешит
Дать панцирь раззолоченный и добрый
звонкий щит.

⁴²⁹ Под панцирь королевой надет подлатник был.
Ничей клинок ни разу его не прорубил.
Пошли на тот подлатник ливийские шелка,
И золотом расшила их искусная рука.

⁴³⁰ Смutilа гордость девы гостей отважных дух.
Был Хаген нем и мрачен, взор Данкварта потух.
Что станет с государем? Как Гунтера спасти?
«Домой, – так оба думали, – нам нет уже пути».

⁴³¹ Меж тем на берег Зигфрид отправился тайком.
Там их корабль качался, колеблем ветерком.
Плащ-невидимку витязь из тайника достал,
Надел его и в тот же миг незрим для глаза стал.

⁴³² Вернувшись спешно в замок, увидел удалец,
Что все для состязанья готово наконец,
Через толпу прокрался и подошел к друзьям,
По-прежнему невидимый тем, кто собрался там.

⁴³³ Был круг для игр очерчен, а за его чертою
Семьсот исландцев встали железною стеною.
Звенели их доспехи, оружие блестело.
За состязаньем наблюдать им госпожа велела.

⁴³⁴ Вступила в круг Брюнхильда, но вооружена
Была скорей для боя, чем для игры она.
Сияло золотое, блестящее шитье
На пышном платье шелковом, надетом на нее.

⁴³⁵ Несли за нею следом оруженосцы щит,
Что золотом червонным искусно был обит
И прочными стальными застежками снабжен.
Брюнхильде в состязаньях служил
прикрытьем он.

⁴³⁶ Расшит ремень подшитный камнем
был у ней.
Травы камень это казалось зеленой
И пламенело ярче, чем золото щита.

Да, лишь героєм быть могла Брюнхильда
добыта!

⁴³⁷ Хоть щит ее широкий из золота и стали
Четыре сильных мужа с натугой поднимали
И был он посредине в три пяди толщиной,
Справлялась с ним играючи она рукой одной.

⁴³⁸ Когда увидел Хаген, как этот щит тяжел,
Лихой боец из Тронье в изрядный гнев пришел
И Гунтеру промовил: «Погибнуть мы должны.
Вы в дьяволицу сушую, король мой, влюблены».

⁴³⁹ Я про одежду девы еще не кончил речь.
Поверх брони спускалась у ней рубаха с плеч.
Из ткани, что красою всем женщинам мила, –
Из ацагоукских шелков рубаха та была.

⁴⁴⁰ Затем велела дева копье себе подать.
Она его умела без промаха кидать.

Огромно было древко тяжелого копья
И остры наконечника каленые края.

⁴⁴¹ На то копье железа истратили немало –
Четыре с половиной четверика металла.

Три воина Брюнхильды несли его с трудом,
И горько пожалел король о сватовстве своем.

⁴⁴² Державный Гунтер думал: «Да что же
здесь творится?

Сам черт живым не выйдет из рук такой девицы,
И окажись я чудом в Бургундии моей,
Поостерегся б докучать я вновь любовью ей».

⁴⁴³ Сказал отважный Данкварт, брат
Хагена меньшей:

«В том, что сюда приехал, я каюсь всей душой.
Мы – витязи лихие; тем горше будет стыд,
Коль обезглавить женщина таких бойцов велит.

⁴⁴⁴ Нет, плыть на этот остров нам было ни к чему.
Вот если б брат мой Хаген и я, под стать ему,
Мечи свои не сдали на сохраненье здесь,
С людей Брюнхильды сразу бы слетела
вся их спесь».

⁴⁴⁵ Но если б даже дали исландцы нам уйти,
А я сто раз им честью поклялся мир блюсти,
Все ж до того, как пал бы мой господин в бою,
Пришлось бы гордой девушке утратить
жизнь свою».

⁴⁴⁶ Ответил Хаген брату: «И в плен не
взяли б нас,

И плыли б мы спокойно на родину сейчас,
Когда бы нам вернули доспехи и клинки.

Тогда б уж было чваниться Брюнхильде
не с руки».

⁴⁴⁷ Услышала Брюнхильда двух братьев разговор
И молвила с усмешкой, взглянув на них в упор:
«Коль впрямь они так смелы и нравом горячи,
Пусть им доспехи отдадут и возвратят мечи».

⁴⁴⁸ Дала приказ Брюнхильда – и вот мечи несут.
От радости зарделся отважный Данкварт тут.
«Пусть начинают игры! – воскликнул
громко он. –

Пока при нас оружие, король не побежден».

⁴⁴⁹ Безмерной силой дева была наделена.
Внести метальный камень велела в круг она,
А этот тяжкий камень размером был таков,
Что подняли его с трудом двенадцать
смельчаков.

⁴⁵⁰ Вслед за копьем метала она его всегда.
Почуяли бургунды, что им грозит беда.

«Вот горе! – молвил Хаген. – Король
влюбился зря:

В мужья ей нужно дьявола, а не богатыря».

⁴⁵¹ Проворно засучила Брюнхильда рукава
И щит на левый локоть повесила сперва,
Затем рукою белой схватилась за копье
Испуг король почувствовал, увидев прыть ее.

⁴⁵² Бой начался, и Гунтер простился б с головою,
Когда бы друга Зигфрид не подменил собою.

Он за плечо бургунда украдкой тронул вдруг
И этим пуще прежнего привел его в испуг.

⁴⁵³ «Да кто ж это коснулся оплечья моего?» –
Подумал муж отважный, не видя никого,

И тут услышал шепот: «Мой друг,
воспрянь душой!

Я – Зигфрид, и с Брюнхильдою мы
выиграем бой».

⁴⁵⁴ На локоть незаметно повесь мне
щит свой прочный

И повторяй за мною мои движенья точно.
Ты только притворяйся – все сделаю я сам».

Король, душою вновь воспряв, внимал
его словам.

⁴⁵⁵ «Коль никому не скажешь ты о моем обмане,

Ты избежишь бесчестья, которому заране
Обречь тебя сегодня воительница мнит.

Смотри, какой уверенный у королевы вид!».

⁴⁵⁶ Тут дева-богатырша копье метнула в цель.
Столь страшного удара в сражениях досель
Могучий сын Зиглинды не отбивал щитом.

Из стали искры брызнули и вверх
взвилась столбом.

⁴⁵⁷ Конец копья каленый сквозь щит
прошел, звеня,

И грянул в прочный панцирь, исторгнув
сноп огня.

Толчок поверг бы наземь воителей лихих,
Но спас от верной гибели плащ-невидимка их.

⁴⁵⁸ Кровь хлынула струею из Зигфридова рта.
Отпрыгнул нидерландец и вырвал из щита
Застрявшее в наверхше Брюнхильдино копье,
Чтоб отплатить противнице оружием ее.

⁴⁵⁹ Но жалость к королеве вдруг овладела им,
И он копье направил вперед концом тупым,
С такою силой древко в исландку он метнул,
Что издала ее броня протяжный звонкий гул.

⁴⁶⁰ Столбом взметнулись искры, сверкнула
сталь, как жар,

И ощутила дева чудовищный удар.
На землю им Брюнхильду сын Зигмунда свалил:

У Гунтера для этого недоставало сил.
⁴⁶¹ Вскричала королева, вскочив с земли сырой:
«Спасибо, Гунтер знатный, вам за удар лихой!».

Она ведь полагала, что с нею бьется он.
Нет, ей другим, кто посильней, удар
был нанесен.

⁴⁶² Затем огромный камень, лежавший
рядом с ней,
Взметнула богатырша над головой своей
И вдаль его швырнула, придя в великий гнев,
И прыгнула вослед ему, кольчугой зазвенев.

⁴⁶³ В двенадцати сажнях упал он на песок,
Но королеву дальше уже унес прыжок.

Тогда за камень Гунтер схватился для того,
Чтоб все подумали, что сам он и метнул его.

⁴⁶⁴ Был витязь нидерландский высок, силен и смел.
Он бросить камень дальше, чем девушка, сумел
И обогнал в полете его одним прыжком,

Хотя и прыгал не один, а вместе с королем.

⁴⁶⁵ Когда же пал на землю тот камень
необхватный,

То близ него, как прежде, стоял лишь
Гунтер знатный.

Отважный нидерландец его вторично спас.
От гнева лик красавицы зардел в последний раз.

⁴⁶⁶ Решив, что перепрыгнул король почти
весь круг,

Брюнхильда объявила толпе вельмож и слуг:
«Ко мне, мои вассалы, ко мне, моя родня!

Вы – подданные Гунтера с сегодняшнего дня».

⁴⁶⁷ С себя доспехи сняли и дева, и жених.
Пред Гунтером Бургундским, владыкой
новым их,

Пришлось склонить колени исландским
удальцам:

Все думали, что выиграл он состязанье сам.

⁴⁶⁸ Он поклонился деве, как витязю к лицу,
И протянула руку Брюнхильда удалцу,
Ему передавая свою страну и трон,
Чем даже Хаген доблестный был
умиротворен.

⁴⁶⁹ Бургундов попросила Брюнхильда наконец
Пожаловать немедля с ней вместе во дворец.
Теперь прием радушный нашел там
каждый гость,

Что по душе и Данкварту, и Хагену пришлось.

⁴⁷⁰ Меж тем отважный Зигфрид опять
сумел схитрить,

Успев в надежном месте плащ-
невидимку скрыть,

Затем вернулся в замок, вошел в приемный зал
И там, при дамах, Гунтеру такую речь сказал:

⁴⁷¹ «Король, что ж не спешите вы игры начинать?
Мне, вашему вассалу, не терпится узнать,
Что ждет – венец иль плаха – владыку моего?».

И все подумали, что он не видел ничего.

⁴⁷² Спросила королева: «А по какой причине
Вы, Зигфрид, пропустили те игры, в коих ныне
Ваш господин победу стяжал своей рукой?».

И Хаген из Бургундии ей дал ответ такой:

⁴⁷³ «Нас так смутил сначала суровый
ваш прием,

Что в час, когда тягались вы с рейнским королем,
Ушел на берег Зигфрид и наш корабль стерег.
Вот почему он, госпожа, на играх быть не мог».
⁴⁷⁴ Отважный Зигфрид молвил: «Признаюсь
откровенно,
Я рад, что смелый витязь сломил ваш нрав
надменный,
Что и на вас управа нашлась среди мужчин
И увезет вас, госпожа, на Рейн мой властелин».
⁴⁷⁵ Красавица сказала: «Не торопитесь так.
С вассалами обдумать должна я этот шаг.
Родимый край не раньше смогу покинуть я,
Чем мне на то согласие дадут мои друзья».
⁴⁷⁶ Брюнхильда разослала по острову гонцов,
Чтоб те мужей созвали со всех его концов.
Пускай ее вассалы к ней в Изенштейн спешат –
В дар каждому из них она даст дорогой наряд».
⁴⁷⁷ К Брюнхильдиному замку со всей ее земли
Дружины королевы и днем, и ночью шли.
«Беда! – воскликнул Хаген. – Пока
мы медлим тут,
Сюда мужи исландские с оружием идут».
⁴⁷⁸ А вдруг, собрав вассалов со всей
земли своей, –
Ведь мы отнюдь не знаем, что на уме у ней, –
На нас она внезапно возьмет да нападет?
Ох, всем нам эта девушка наделает хлопот!».
⁴⁷⁹ Сказал могучий Зигфрид: «Я и на этот раз
Предотвращу опасность, что вам грозит сейчас,
И приведу на помощь таких бойцов сюда,
Каких еще никто из вас не видел никогда».
⁴⁸⁰ Меня вы не ищите – уеду я тайком.
Пусть сохранит создатель вам жизнь в
краю чужом,
Пока не подоспеют, за Зигфридом вослед,
К вам десять сотен воинов, которым равных нет».
⁴⁸¹ Державный Гунтер молвил: «Не
медлите в пути
И постарайтесь быстро подмогу привести».
Ответил Зигфрид: «Скоро вернусь
я с удальцами,
А вы Брюнхильде скажете, куда я послан вами».

(Зігфрід вирушає до країни нібелунгів і при-

возить звідти з собою тисячу воїнів. Проте
битися з ісландцями їм не доводиться, оскільки
Брюнхильда вирішує їхати з Гунтером до Вормсу.
Зігфрід їде вперед як гонець, щоб попередити
двір про приїзд короля.)

*О том, как Брюнхильду
приняли в Вормсе*

Авентюра X

⁵⁷⁹ Вот, наконец, увидел на берегу народ,
Что через реку Гунтер с гостями в Вормс плывет,
А дамы вниз по склону съезжают чередой,
И лошадь каждой в поводу ведет боец лихой.
⁵⁸⁰ Гребли усердно гости, проворны и сильны.
Стрелой по рейнским волнам летели их челны,
И с каждым взмахом весел все близилась земля,
Где ждали с нетерпением бургунды короля.
⁵⁸¹ Теперь повествованье я поведу о том,
Как королева Ута со свитою верхом
Направилась на берег, чтоб сына встретить там.
Немало познакомилось в тот день бойцов и дам.
⁵⁸² Сначала герцог Гере коня Кримхильды вел,
Но у ворот дворцовых к ней Зигфрид подошел
И дальше всю дорогу служил прекрасной он,
За что ее взаимностью был вскоре награжден.
⁵⁸³ Коня почтенной Уты вел Ортвин под уздцы.
За ними вслед попарно – девицы и бойцы.
Вовек никто не видел, – признаюсь
вам по чести, –
Так много смелых воинов и жен
прекрасных вместе.
⁵⁸⁴ Кримхильду развлекали на всем пути герои
То рыцарской забавой, то воинской игрою,
Покамест кавалькада к реке не подошла
И витязи учтивые не сняли дам с седла.
⁵⁸⁵ Но вот король причалил, и ринулась родня
К воде, ему навстречу, доспехами звеня,
В бою потешном копья ломая сгоряча
И о щиты соседние шипом щита стуча.
⁵⁸⁶ С челна, в котором Гунтер подъехал
прямо к месту,
Где находились дамы, встречавшие невесту,

Свел за руку Брюнхильду ликующий жених.
Как камни драгоценные, сверкала наряд на них.
⁵⁸⁷ Приветлива с невесткой, с ее людьми мила,
Красавица Кримхильда к исландке подошла,
И, сдвинув осторожно венки с чела рукой,
Расцеловались девушки с учтивостью большой.
⁵⁸⁸ Сказала королева: «Безмерно рада я,
Равно как наша свита и Ута, мать моя,
Здесь видеть вас, чья прелесть дивит
весь белый свет».
И поклонилась вежливо Брюнхильда ей в ответ.
⁵⁸⁹ Тут обнялись две девы вновь и еще тесней.
Едва ль бывала встреча когда-нибудь теплей!
И госпожа Кримхильда, и королева-мать
Не уставали вперевой невестку обнимать.
⁵⁹⁰ Меж тем к воде сбегалось немало удальцов.
Исландкам помогали они сойти с челнов
И каждый, руку гостыи в своей руке держа,
Шел с ней туда, где девушек ждала их госпожа.
⁵⁹¹ Знакомств немало было в то утро сведено,
Немало поцелуев приветливо дано.
Пока бойцы на берег вели приезжих дев,
Весь двор дивился прелести двух юных королев.
⁵⁹² Кто знал их лишь по слухам, тот
убедился разом,
Что не напрасно верил восторженным
рассказам
И что обеим девам прикрас отнюдь не надо,
Чтоб всех соперниц затмевать и восхищать
все взгляды.
⁵⁹³ Кто мнил себя судьей по части красоты,
Тот восхвалял Брюнхильды точеные черты;
А кто был и постарше, и малость поумнее,
Тот предпочтенье отдавал Кримхильде
перед нею.
⁵⁹⁴ Собралось там немало прекрасных дев и жен.
Сбегавший к Рейну берег был ими запружен,
А в поле, отделявшем столицу от реки,
Шатры из шелка высились, нарядны и легки.
⁵⁹⁵ Но вот толпу густую, шумевшую кругом,
Бургундские вельможи рассеяли с трудом,
И, чтоб спастись от зноя, к тем
шелковым шатрам
Три королевы двинулись в сопровожденье дам.

⁵⁹⁶ А гости и бургунды на лошадей вскочили,
И поле потемнело от черной тучи пыли,
Как будто дым пожара простерся над землей.
То витязи затеяли на копьях конный бой.
⁵⁹⁷ Взирало с восхищеньем немало дев на них,
И Зигфрид, мне сдастся, особенно был лих,
Когда перед шатрами носился взад-вперед,
И нибелунгов вслед за ним скакало десять сот.
⁵⁹⁸ Чтоб женские наряды вконец не запылить,
Король распорядился потеху прекратить.
Владелец Тронье Хаген остановил бойцов,
И возражать ему не стал никто из храбрецов.
⁵⁹⁹ Дал Гернот приказанье: «Не уводит коней!
Едва наступит вечер и станет холодней,
Мы до ворот дворцовых проводим дам опять.
Как только двинется король, старайтесь
не отстать».
⁶⁰⁰ Уставшие изрядно от воинской игры,
Пошли герои к дамам в нарядные шатры
И за беседой с ними день скоротали так,
Что даже не заметили, как стал спускаться мрак.
⁶⁰¹ Вечернею прохладой пахнуло наконец,
И королевы ехать собрались во дворец.
Сопровождали женщин бойцы на всем пути,
И не могли они глаза от спутниц отвести.
⁶⁰² Как требует обычай, они потехой ратной
В дороге развлекали красавиц многократно,
Пока у стен дворцовых, блюдя свой долг и честь,
Учтиво им не помогли с высоких седел слезть.
⁶⁰³ Друг с дружкой распростились три
королевы там,
И Ута с милой дочкой в сопровожденье дам,
Храня приличьям верность, ушла в свои покои.
Какой царил повсюду шум, веселие какое!
⁶⁰⁴ Теперь настало время засесть за пир честной.
Гостей встречали Гунтер с красавицей-женой.
Бургундская корона у девы на челе
Сверкала ослепительно в вечерней полумгле.
⁶⁰⁵ Как говорят сказанья, ломились от еды
Столов, накрытых пышно, бессчетные ряды.
Вин, и медов, и пива хватало там вполне,
А уж гостей наехавших не сосчитать и мне!
⁶⁰⁶ Коль уверять вас станут, что побогаче все ж
Порой бывали свадьбы, – не верьте: это ложь.

Ведь Гунтер даже воду, чтоб руки умыть,
 Велел в тазах из золота приезжим подавать.
⁶⁰⁷Но сам правитель рейнский еще не
 вымыл рук,
 Как Зигфрид Нидерландский ему
 напомнил вдруг,
 Об исполненье клятвы, им данной до того,
 Как плыть в Исландию склонил он друга своего.
⁶⁰⁸Гость молвил: «Разве слово вы не дали тогда,
 Что в день, когда с Брюнхильдой
 воротитесь сюда,
 Пригостите Кримхильду я получу в супруги?
 Иль ни во что не ставите вы все мои услуги?»
⁶⁰⁹«Вы всеконечно правы, – сказал
 король в ответ. –
 Вовеки не нарушу я данный мной обет
 И пособлю вам, Зигфрид, чем только я могу».
 И за сестрою тотчас же он отрядил слугу.
⁶¹⁰Когда она со свитой войти хотела в зал,
 Ей Гизельхер навстречу по лестнице сбежал.
 «Немедля отошлите всех дам своих назад.
 Лишь вас одну зовет к себе наш
 государь и брат».
⁶¹¹Красавица Кримхильда направилась за ним
 На середину зала, где за столом большим
 Сидел король с Брюнхильдой, супругою своей,
 Среди толпы наехавших из разных стран гостей.
⁶¹²Бургундии властитель промолвил:
 «Будь добра,
 И мой обет исполнить мне помоги, сестра.
 За одного героя просватана ты мной.
 Отказом нас не огорчай и стань его женой».
⁶¹³Ответила Кримхильда: «Тут просьбы ни к чему:
 Не откажу вовеки я брату своему.
 Быть вам во всем покорной – обязанность моя.
 Я рада выйти за того, кто избран мне в мужья».
⁶¹⁴Под взором девы Зигфрид мгновенно
 вспыхнул весь
 И молвил, что слугою ей быть почтет за честь.
 Поставив их бок о бок, ее спросили вновь,
 Отдаст ли королевичу она свою любовь.
⁶¹⁵Хоть долго стыд девичий ей сковывал язык,
 Не изменило счастье герою в этот миг:
 Сказала «да» чуть слышно в конце концов она,

И тут же Зигфриду была женой наречена.
⁶¹⁶Когда же были клятвы обоими даны
 В том, что друг другу будут они по гроб верны,
 Красавицу в объятья воитель заключил
 И поцелуй при всем дворе от девы получил.
⁶¹⁷Круг, их двоих обставший, внезапно поредел,
 И Зигфрид против зятя за стол с женою сел.
 Был к радости всеобщей на это место он
 Своими нибелунгами с почетом отведен.
⁶¹⁸Увидев, как золовка близ Зигфрида сидит,
 Надменная Брюнхильда почувствовала стыд,
 И горестные слезы, одна другой крупней,
 На щеки побледневшие закапали у ней.
⁶¹⁹Спросил король бургундский: «Что
 огорчает вас?
 Чем омрачен нежданно блеск ваших ясных глаз?
 Вам радоваться б надо, что вы приобрели
 Так много новых подданных, и замков, и земли».
⁶²⁰Ответила Брюнхильда: «Могу ль не лить я слез,
 Коль тяжкую обиду мой муж сестре нанес,
 За своего вассала ее решив отдать?
 Как, видя рядом с ней его, от горя не рыдать?»
⁶²¹Сказал державный Гунтер: «Я объясню
 позднее,
 Зачем мне было нужно, чтоб в брак вступил
 он с нею.
 Покамест же об этом и думать не должны вы,
 Тем более, что проживут они свой век
 счастливо».
⁶²²Она ему: «И все же Кримхильду жалко мне.
 Не будь я в вашей власти – ведь я в чужой стране,
 Не подпустила вас бы я к ложу ни на шаг,
 Пока б вы не ответили, зачем вам этот брак».
⁶²³Державный Гунтер молвил: «Тогда вы
 знать должны,
 Что благородный Зигфрид – король
 большой страны.
 Богат он и землею, и замками, как я.
 Вот почему он избран мной моей
 сестре в мужья».
⁶²⁴Речь короля Брюнхильду утешить не смогла,
 Тут высыпали гости во двор из-за стола,
 И от потехи ратной вновь задрожал дворец.
 Но Гунтер с нетерпением ждал, чтоб ей

пришел конец.
⁶²⁵Хотелось поскорее ему возлечь с женой.
 Был славный витязь занят в тот миг
 мечтой одной –
 О том, как он познает любовные улады.
 Все пламенной бросал король на
 молодую взгляды.
⁶²⁶Но вот и попросили гостей турнир прервать:
 Молодоженам время настало почивать.
 По лестнице спустились две королевы вместе.
 Тогда еще не полнились сердца их жаждой мести.
⁶²⁷Заторопилась свита вдогонку молодым.
 Дорогу освещали постельничие им.
 За Гунтером немало вассалов знатных шло.
 Но было их у Зигфрида не меньшее число.
⁶²⁸В свои опочивальни герои удалились.
 Перед любовным боем сердца их веселились –
 Ведь в нем была победа обоим суждена.
 И Зигфрид ею в эту ночь насытился сполна.
⁶²⁹Когда воитель ложе с Кримхильдой разделил
 И утолила дева его любовный пыл,
 Ценить свою супругу стал больше жизни он.
 Милей была ему она, чем десять сотен жен.
⁶³⁰Но речь об их утехах вести я не охоч.
 Послушайте-ка лучше о том, как эту ночь
 Провел король бургундский с красавицей женой.
 Уж лучше б он возлечь не с ней, а с
 женщиной иной.
⁶³¹Ввели супругов в спальню, и разошелся двор,
 И дверь за молодыми закрылась на запор,
 И Гунтер мнил, что близок миг торжества его.
 Увы! Не скоро он сумел добиться своего.
⁶³²В сорочке белой дева взошла на ложе нег,
 И думал славный витязь: «Я овладел навек
 Всем тем, к чему стремился так долго
 и так страстно».
 Теперь он был вдвойне пленен Брюнхильдою
 прекрасной.
⁶³³Огонь, горевший в спальне, он
 потушил скорей
 И, подойдя к постели, прилег к жене своей.
 Король, желанья полон, от счастья весь дрожал
 И дивный стан красавицы в объятьях пылко жгал.
⁶³⁴Всю чашу наслаждений испил бы он до дна,

Когда бы сделать это дала ему жена.
 Но мужа оттолкнула она, рассвирепев.
 Он встретил там, где ждал любви, лишь
 ненависть и гнев.
⁶³⁵«Подите прочь! – сказала красавица ему. –
 Я вижу, что вам нужно, но не бывать тому.
 Намерена я девство и дальше сохранять,
 Пока не буду знать всего, что мне угодно знать».
⁶³⁶Сорочку на Брюнхильде король измял со зла.
 Стал брать жену он силой, но дева сорвала
 С себя свой крепкий пояс, скрутила мужа им,
 И кончилась размолвка их расправой с молодым.
⁶³⁷Как ни сопротивлялся униженный супруг,
 Он был на крюк настенный подвешен,
 словно тюк,
 Чтоб сон жены тревожить объятьями не смел.
 Лишь чудом в эту ночь король остался
 жив и цел.
⁶³⁸Недавний повелитель теперь молил, дрожа:
 «С меня тугие путы снимите, госпожа.
 Я понял, королева, что мне не сладить с вами,
 И вам не стану докучать любовными делами».
⁶³⁹Но не сумел мольбами Брюнхильду
 тронуть он.
 Его жена спокойно вкушала сладкий сон,
 Пока опочивальню рассвет не озарил
 И Гунтер на своем крючке не выбился из сил.
⁶⁴⁰Тогда спросила дева: «Не стыдно ль будет вам,
 Коль вашим приближенным войти сюда я дам
 И все они увидят, что вас связала я?»
 Король промолвил ей в ответ: «Погибнет
 честь моя,
⁶⁴¹Но вам от срама тоже себя не уберечь.
 Поэтому дозволейте мне рядом с вами лечь,
 И коль уж так противна вам мужняя любовь,
 Я даже пальцем не коснусь одежды
 вашей вновь».
⁶⁴²Брюнхильда согласилась с супруга путы снять
 И королю на ложе дала взойти опять,
 Но, повинувшись деве, так далеко он лег,
 Что до ее одежд рукой дотронуться не мог.
⁶⁴³Явились утром слуги будить господ своих
 И в новые наряды одели молодых.
 Весь двор был весел духом и шумно ликовал,

Один виновник торжества скорбел и тосковал.
⁶⁴⁴ Блюды обычай, чтимый от века в том краю,
 Король в собор к обедне повел жену свою.
 Пришел туда и Зигфрид с Кримхильдой
 в свой черед.

Был полон храм, и вокруг него стеной стоял народ.

⁶⁴⁰ Венцы и облаченье – всё клир уже припас.
 Две пары обвенчались в один и тот же час,
 И радовались люди, на молодых смотря,
 Что их союз теперь навек скреплен у алтаря.

⁶⁴⁶ Шестьсот бургундов юных созвали короли
 И в рыцарское званье с почетом возвели.

Возликовал весь город, и тут же меж собой
 Был рыцарями новыми потешный начат бой.

⁶⁴⁷ Трещали древки копий, сверкала сталь щитов.
 Красавицы из окон глядели на бойцов.

Лишь Гунтеру хотелось остаться одному:
 Восторг, одушевлявший всех, несносен был ему.

⁶⁴⁸ Но хоть король тайлся от зятя своего,
 Тот, как он ни был счастлив, заметил грусть его

И шурина промолвил: «Узнать бы я не прочь, –
 Коль не обидит вас вопрос, – что принесла
 вам ночь?».

⁶⁴⁹ Сказал хозяин гостю: «Лишь стыд и
 срам безмерный.

Женился не на деве – на черте я, наверно.
 Я к ней со всей душою, она ж меня, мой друг,
 Связала и повесила на крюк в стене, как тюк.

⁶⁵⁰ Пока я там терзался, жена моя спала
 И лишь перед зарею с крюка меня сняла.

Но я позор мой в тайне хранить тебя молю».
 Гость молвил: «О случившемся я всей
 душой скорблю».

⁶⁰¹ Но помогу тебе я, коль ты дозволишь мне,
 И нынче лечь придется с тобой твоей жене
 Так, чтобы ты отказа ни в чем не получил».

Он этим обещанием скорбь Гунтера смягчил.
⁶⁵² Прибавил нидерландец: «Забудь свою тревогу.

Хоть был я нынче ночью тебя счастливей много
 И жизни мне дороже теперь сестра твоя,
 Заставлю и Брюнхильду стать тебе женою я.

⁶⁵³ Когда в постель ложиться вам будет с ней пора,
 Плащ-невидимка скроет меня от глаз двора,
 И вслед за вами в спальню я проберусь, незрим,

А ты прикажешь уходить постельничим своим.

⁶⁵⁴ Когда ж погаснут свечи в руках юнцов-пажей,
 Знай: это я явился сбить спесь с жены твоей.
 Гордячку я сегодня в покорность приведу,
 Коль в схватке с богатыршею за друга не паду».

⁶⁵⁵ Король ему: «Лишь девства Брюнхильду
 не лишай,

А в остальном что хочешь над нею совершай.
 И если даже смерти предашь мою жену,

Вовек тебе расправу с ней я не вменю в вину».

⁶⁵⁶ Ответил нидерландец: «Ручательство даю,
 Что не намерен девства лишать жену твою –
 Ведь мне моя Кримхильда милей всех дев и
 жен».

И Гунтер словом Зигфрида был
 удовлетворен.

⁶⁵⁷ Весь день в столице длился у рыцарей турнир.
 Они его прервали лишь в час, когда на пир

Опять настало время вести прекрасных дам
 И разъезжаться всадникам велели по домам.

⁶⁵⁸ Едва от них очищен был подступ ко дворцу,
 Как обе королевы направились к крыльцу,
 И каждую епископ к столу сопровождал.
 Валом валили витязи вослед за ними в зал.

⁶⁵⁹ Душой и сердцем весел был Гунтер
 вечер весь.
 Поверил он, что Зигфрид собьет с
 Брюнхильды спесь,
 И день ему казался длинней, чем
 тридцать дней, –

Так не терпелось королю возлечь с женой своей.

⁶⁶⁰ Конца честного пира дождался он с трудом.
 Но вот все гости встали, и подкрепиться сном

Пошли две королевы с толпою дам своих.
 Ах, сколько смелых витязей сопровождало их!

⁶⁶¹ Неустрашимый Зигфрид с
 Кримхильдою сидел.
 С безмерною любовью он на нее глядел,
 И руку пожимала жена ему в ответ,
 Как вдруг она увидела, что мужа рядом нет.

⁶⁶² Пропал, как в воду канул, ее сердечный друг.
 Спросила королева в недоуменье слуг:

«Кто увести отсюда мог мужа моего?
 Кем вырвана из рук моих была рука его?».

⁶⁶³ Затем она умолкла, а Зигфрид в этот миг
 Уже к Брюнхильде в спальню,
 невидимый, проник.

Там погасил он свечи в руках пажей-юнцов,
 И Гунтер понял: Зигфрид здесь и в бой
 вступить готов.

⁶⁶⁴ Старательно исполнил король его наказ:
 Велел он свите спальню покинуть сей же час
 И двери в опустевший супружеский покой
 Немедля на двойной засов закрыл своей рукой.

⁶⁶⁵ Он свет задул у ложа, и Зигфрид с девою лег,
 Затем что по-иному вести себя не мог,
 Склоняя к игре любовной Брюнхильду начал он,
 Чем был король обрадован и все же огорчен.

⁶⁶⁶ Но прежде чем коснулся хоть пальцем
 гость ее,
 Воскликнула Брюнхильда: «Вы снова за свое?
 Коль не уйметесь, Гунтер, я вас свяжу опять».

Да, много муки с ней пришлось ему в ту
 ночь принять.

⁶⁶⁷ Был Зигфрид осторожен – упорно он молчал,
 Но Гунтер ясно слышал (увидеть – мрак мешал),
 Что зять не посягает на честь его жены
 И что отнюдь не ласками они поглощены.

⁶⁶⁸ Брюнхильдой принят Зигфрид и впрямь
 за мужа был:
 Едва в объятьях деву он стиснул что есть сил,
 Как сбросила с постели она его толчком
 И о скамейку стукнулся сразмаху он виском.

⁶⁶⁹ Смелчак, вскочив проворно, на ложе
 прынул вновь,
 Чтоб вынудить Брюнхильду принять его любовь,
 Но получил от девы столь яростный отпор,
 Какого из мужчин никто не встретил до сих пор.

⁶⁷⁰ Увидев, что паденьем не отрезвлен супруг,
 Она вскочила с ложа и закричала вдруг:
 «Вы мять мою сорочку дерзнули, грубиян,
 И будет вам за это мной урок вторично дан».

⁶⁷¹ В охапку смелый витязь был схвачен
 девою милой.
 Связать его Брюнхильда, как Гунтера, решила,
 Чтоб он не смел тревожить ее во время сна,

«Кто увести отсюда мог мужа моего?

Кем вырвана из рук моих была рука его?».

⁶⁶³ Затем она умолкла, а Зигфрид в этот миг
 Уже к Брюнхильде в спальню,
 невидимый, проник.

Там погасил он свечи в руках пажей-юнцов,
 И Гунтер понял: Зигфрид здесь и в бой
 вступить готов.

⁶⁶⁴ Старательно исполнил король его наказ:
 Велел он свите спальню покинуть сей же час
 И двери в опустевший супружеский покой
 Немедля на двойной засов закрыл своей рукой.

⁶⁶⁵ Он свет задул у ложа, и Зигфрид с девою лег,
 Затем что по-иному вести себя не мог,

Склоняя к игре любовной Брюнхильду начал он,
 Чем был король обрадован и все же огорчен.

⁶⁶⁶ Но прежде чем коснулся хоть пальцем
 гость ее,

Воскликнула Брюнхильда: «Вы снова за свое?
 Коль не уйметесь, Гунтер, я вас свяжу опять».

Да, много муки с ней пришлось ему в ту
 ночь принять.

⁶⁶⁷ Был Зигфрид осторожен – упорно он молчал,
 Но Гунтер ясно слышал (увидеть – мрак мешал),
 Что зять не посягает на честь его жены
 И что отнюдь не ласками они поглощены.

⁶⁶⁸ Брюнхильдой принят Зигфрид и впрямь
 за мужа был:
 Едва в объятьях деву он стиснул что есть сил,
 Как сбросила с постели она его толчком
 И о скамейку стукнулся сразмаху он виском.

⁶⁶⁹ Смелчак, вскочив проворно, на ложе
 прынул вновь,
 Чтоб вынудить Брюнхильду принять его любовь,
 Но получил от девы столь яростный отпор,
 Какого из мужчин никто не встретил до сих пор.

⁶⁷⁰ Увидев, что паденьем не отрезвлен супруг,
 Она вскочила с ложа и закричала вдруг:
 «Вы мять мою сорочку дерзнули, грубиян,
 И будет вам за это мной урок вторично дан».

⁶⁷¹ В охапку смелый витязь был схвачен
 девою милой.

Связать его Брюнхильда, как Гунтера, решила,
 Чтоб он не смел тревожить ее во время сна,

И за сорочку мятую с ним разочлась сполна!
⁶⁷² Он был силен, но все же Брюнхильды
 не сильней
 И вскоре убедился, что шутки плохи с ней.
 Как Зигфрид ни боролся с могучею женой,
 Ей удалось его зажать меж шкафом и стеной.

⁶⁷³ «Увы! – храбрец подумал. – Пропали
 все мужья,
 Коль здесь от рук девицы погибну нынче я:
 Как только разнесется вездь об этом весть,
 Забудут жены, что на них управа в доме есть».

⁶⁷⁴ Король, дрожа за друга, весь обратился в слух.
 Тут Зигфрид устыдился, воскрес в нем
 прежний дух.

Он с силами собрался и, преисполнясь гнева,
 Решил любой ценой сломить упорство королевы.

⁶⁷⁵ Король все ждал развязки, вперяя взор
 во мрак.
 Меж тем Брюнхильда руки врагу сдарила так,
 Что брызнул ток кровавый из-под ногтей его,
 Но нидерландец доблестный добился своего

⁶⁷⁶ И укротил Брюнхильду, преодолевая боль.
 Он не сказал ни слова, но услышал король,
 Как богатыршу смаху на ложе бросил он
 И так прижал, что вырвался у ней
 протяжный стон.

⁶⁷⁷ Она – рукой за пояс, чтоб им врага связать,
 Но Зигфрид, увернувшись, сдарила ее опять,
 И разом затрещали все кости у нее,
 И дева обузданье пришлось тщеславие свое.

⁶⁷⁸ «Король, – она взмолилась, – не убивай меня.
 Тебе покорна стану я с нынешнего дня
 И больше мужней воле перечить не дерзну.
 Теперь я вижу, что смирить способен ты жену».

⁶⁷⁹ Гость отошел от ложа, как если бы совлечь
 Хотел с себя одежду, чтоб после с девою лечь,
 Но, удаляясь, пояс и перстень золотой
 Успел тайком с Брюнхильды снять и унести
 с собой.

⁶⁸⁰ Он отдал их Кримхильде, а для чего – бог весть.
 Наверное, хвастливость всему виною здесь.
 Из-за нее и принял он смерть в свой час и срок...
 Меж тем король ликующий с красавицей возлег.
⁶⁸¹ Жене дарил он ласки, как мужу долг велит,

И та их принимала, смилив свой гнев и стыд.
 На ложе сладкой неги, бледна, утомлена,
 Мощь и гордыню прежнюю утратила она.
⁶⁸² Равна по силе стала она любой из жен.
 Ее красотой безмерной был Гунтер восхищен.
 Он от жены отказа не получил ни в чем.
 Что пользы спорить, коль супруг поставил
 на своем?
⁶⁸³ Всю ночь в его объятьях Брюнхильда провела,
 Пока перед рассветом не поредела мгла.
 Тем временем из спальни, в полночной тишине,
 Незримо Зигфрид выскользнул и поспешил
 к жене.
⁶⁸⁴ На нежные расспросы он отвечать не стал
 И даже пояс с перстнем Кримхильде передал
 Лишь дома, в Нидерландах, когда на трон воссел.
 И все же он своей судьбы избегнуть не сумел!
⁶⁸⁵ Иным, чем накануне, хозяин встал с одра:
 Был духом бодр и весел он к радости двора
 И всех, кто в Вормс приехал, чтоб короля почтить.
 Старались гостю каждому бургунды угодить.
⁶⁸⁶ Две полные недели тянулся пир честной.
 Веселье не стихало ни днем, ни в час ночной,
 И развлекались гости, как было им угодно.
 Не пожалел на них казны хозяин благородный.
⁶⁸⁷ Одеждой, и конями, и всяческим добром,
 И золотом червонным, и звонким серебром
 Он одарить приезжих велел своей родне,
 Чтоб каждый щедростью его доволен был вполне.
⁶⁸⁸ Пораздарили и Зигфрид с дружиною своей
 Из тысячи могучих воинственных мужей
 Все, с чем на Рейн к бургундам приехали они –
 Наряды, седла, скакунов. Умели жить в те дни!
⁶⁸⁹ Подарки раздавали так много дней гостям,
 Что им уж не терпелось уехать по домам.
 Да, с Гунтером в радушье никто не
 мог сравниться.
 Так свадебные торжества закончились в столице.

(Зіґфрід з дружиною їдуть до нього на батьків-
 щину, до Ксантену, де Зіґфрід стає королем і
 править протягом 10 років. У них народжується
 син, якого на честь дядька називають Гунтером.
 Брюнхільді не дає спокою думка, що Кримхільда

дружина вассала Гунтера; бажаючи дізнатися
 про все, вона намовляє чоловіка запросити
 Зіґфрїда з дружиною у гості)

О том, как королевы поссорились

Авентюра XIV

⁸¹⁴ В тот день, перед вечерней, потехой
 ратной вновь
 Погорячить решили себе герои кровь.
 От топота и кликов гудел дворцовый двор,
 А из дворца на витязей бросали дамы взор.
⁸¹⁵ Сидели королевы бок о бок у окна,
 И вдруг о двух героях пришла им мысль одна.
 Промолвила Кримхильда: «Супруг мой
 так силен,
 Что мог бы подчинить себе и вашу землю он».
⁸¹⁶ Брюнхильда возразила: «Напрасные мечты!
 Вот если б пережили всех нас твой муж да ты,
 Наш край и прямо достался б супругу твоему,
 Но раз мой Гунтер здравствует, вовек
 не быть тому».
⁸¹⁷ Ответила Кримхильда: «Ты лучше посмотри,
 Насколько Зигфрид краше, чем все богатыри.
 Меж ними он – как месяц меж звезд
 порой ночной.
 Горжусь я тем, что он меня назвал своей женой».
⁸¹⁸ Брюнхильда не смолчала: «Как Зигфрид
 ни хорош,
 Ни храбр, ни прям душою, признать должна
 ты все ж,
 Что Гунтер, брат твой смелый, – знатней
 и удалей.
 С ним не идет в сравнение никто из королев».
⁸¹⁹ Воскликнула Кримхильда: «Поверь,
 сестра моя,
 Превозношу супруга не без причины я:
 Себя он так прославил в дни мира и войны,
 Что Зигфрид с Гунтером твоим величием
 равны».
⁸²⁰ – «Тебя я не хотела, Кримхильда, оскорбить,
 Но с Гунтером не может супруг твой
 ровней быть».

Об этом я узнала от них самих в те дни,
 Когда искать моей руки приехали они.
⁸²¹ Тогда твой брат отвагой любовь мою стяжал,
 И Зигфрид мне признался, что он –
 простой вассал.
 А коли так, вассалом он должен и считаться».
 Красавица Кримхильда ей: «Как это может
 стать?»
⁸²² Не верю я, чтоб братья и вся моя родня
 За подданного выдать осмелились меня,
 А потому покорно прошу тебя, подруга,
 Не говорить подобных слов про моего супруга».
⁸²³ «Я говорить их буду, – Брюнхильда
 ей в ответ. –
 Мне с мужем отречься от подданных не след:
 Пускай и впредь нам служат, как долг и
 честь велют».
 Тут на невестку кинула Кримхильда
 гневный взгляд.
⁸²⁴ «Придется все ж отречься тебе от одного:
 Мой муж слугою не был вовек ни у кого.
 Знатнее, чем твой Гунтер, его отважный зять,
 И ты должна свои слова назад немедля взять».
⁸²⁵ Вот что еще мне странно: коль впрямь он
 ленник твой
 И ты повелеваешь по праву им и мной,
 Как он посмел так долго вам дани не платить?
 Тебе надменный свой язык пора б укоротить».
⁸²⁶ Воскликнула Брюнхильда: «Свой чванный
 нрав уйми!
 Ведь мы еще посмотрим, кто больше
 чтим людьми –
 Ты или я, чьей воле покорен каждый здесь».
 И тут уж вовсе королев объяли злость и спесь».
⁸²⁷ – «Пусть будет так, Брюнхильда, как ты
 сейчас сказала.
 Ты моего супруга считаешь за вассала,
 А я при всех, кто службой обязан вам и нам,
 Перед тобою, первая, войду сегодня в храм.
⁸²⁸ Сегодня ж ты увидишь, что выше родом я
 И что славней, чем Гунтер, тот, кто мне
 дан в мужья.
 Отучишься ты думать, что я – твоя раба.
 А коль воображаешь ты, что это похвальба,

⁸²⁹ Я повторяю снова, что первой в храм войду
 У всех твоих вассалов и женщин на виду,
 Чтоб моему величью дивился вормсский двор».
 Вот так меж королевами и начался раздор.
⁸³⁰ Брюнхильда заключила: «Коль ты убеждена,
 Что верностью вассальной пренебрегать вольна,
 Ты от меня отдельно со свитой в храм пойдешь».
 И ей вдогонку бросила Кримхильда: «Ну,
 так что ж?».
⁸³¹ Затем велела дамам: «Оденьтесь сей же час.
 Пускай в восторг бургунды придут, увидев вас,
 И знают, что не в меру их госпожа горда,
 И я от чванства отучу Брюнхильду навсегда».
⁸³² Принарядились дамы, и, свиту оглядев,
 Из всех па праздник в Вормсе прибывших
 с нею дев
 В собор взяла с собою Кримхильда сорок три.
 Шли с ними люди Зигфрида, бойцы-богатыри.
⁸³³ Шелк яркий аравийский на женщинах сверкал,
 Но даже он, казалось, бледнел и померкал,
 Как только на Кримхильду бросали
 вормсцы взгляд –
 Так царственно роскошен был в тот день
 ее наряд.
⁸³⁴ Народ давался диву: звать, что-нибудь
 стряслось,
 Коль обе королевы идут к вечерне врозь –
 Ведь раньше их, бывало, не разольешь водой.
 Увы, кто знал, что их раздор для всех
 чреват бедой!
⁸³⁵ Тем временем Брюнхильда со свитою своей
 Направилась к собору и встала у дверей.
 Беседа завязалась у витязей и дам,
 А тут и гостья подошла ко входу в божий храм.
⁸³⁶ Наряд ее прислужниц был сказочно хорош –
 Такой вовек не снился и дочерям вельмож.
 За Зигфридом не бедно жила его жена:
 Богатством тридцать королев могла затмить она.
⁸³⁷ Вам подтвердил бы каждый, кто был в тот
 миг у храма,
 Что в жизни он не видел пышней одетой дамы,
 Чем спутницы Кримхильды, пришедшие
 в собор.
 Она принарядила их невестке вперекор.

⁸³⁸ Итак, столкнулись свиты обеих королев,
И тут хозяйка госте, от злобы побелев,
Надменно приказала не преграждать пути:
«Пускай супруга ленника даст госпоже пройти».
⁸³⁹ Разгневанно Кримхильда воскликнула в ответ:
«Молчи! Твое злоречье тебе самой во вред.
Как саном королевским кичиться может та,
Кто подданным своим была в наложницы
взята?».

⁸⁴⁰ – «Кого же ты, Кримхильда, наложницей
зовешь?» –
«Тебя, и ты не смеешь сказать, что это ложь.
Впервые насладился твоею красотой
Не Гунтер, твой законный муж, а милый
Зигфрид мой.
⁸⁴¹ Ужель тебе рассудок в ту ночь не подсказал,
Что, к хитрости прибегнув, возлег с тобой вассал?
Уймись и грех свой тайный не ставь
себе в заслугу».
Брюнхильда ей: «Твои слова я передам супругу».
⁸⁴² – «Изволь! Ты не уронишь меня во
мнение брата.
Сама ты возгордилась, сама и виновата.

Коль подданной своею ты смела счесть меня,
Меж нами больше дружбы нет с
сегодняшнего дня».

⁸⁴³ Заплакала Брюнхильда, и первой, перед ней,
Вошла в собор Кримхильда со свитой своей.
Вот так вражда меж ними и началась с тех пор,
И помутнел от горьких слез у многих ясный взор.

⁸⁴⁴ Какою благолепной вечерня ни была,
Брюнхильда с нетерпеньем конца ее ждала.
В надменной королеве кипели желчь и злость,
Из-за которых многим смерть потом
принять пришлось.

⁸⁴⁵ Из церкви божьей выйдя, подумала она:
«Бранчливая гордячка мне объяснить должна,
За что меня дерзнула наложницей назвать.
Коль Зигфрид впрямь расхвастался, ему
несдобровать!».

⁸⁴⁶ Тут вышла и Кримхильда с толпою удалцов.
Брюнхильда ей: «Постойте! Из ваших
бранных слов

Мне видно, что назвали наложницей меня вы.
Кто, дерзкая обидчица, вам дал на это право?».

⁸⁴⁷ Кримхильда ей: «Дорогу! Ответ на ваш вопрос
Дает вот этот перстень, что Зигфрид мне принес
В ту ночь, когда на ложе вы с ним
взошли вдвоем».

Да, для Брюнхильды этот день стал самым
черным днем.

⁸⁴⁸ Она в ответ сказала: «Не спорю,
перстень – мой,
Но у меня украден он чьей-то злой рукой,
И кем он был похищен, теперь я вижу ясно».
Тут обуял обеих гнев, безмерный и ужасный.
⁸⁴⁹ Воскликнула Кримхильда: «Нет, не воровка я.

Умолкни, иль навеки погибла честь твоя.
Да, ты принадлежала супругу моему,
И пояс, что на мне надет, – порукою тому».

⁸⁵⁰ Из шелка Ниневи был этот пояс свит,
Каменьями унизан и жемчугом расшит.
Заплакала Брюнхильда при взгляде на него
И так сказала подданным супруга своего:

⁸⁵¹ «Пускай властитель рейнский сюда
придет сейчас

И от меня услышит, как я вот здесь, при вас,
Его родной сестрою была оскорблена.
Наложницею Зигфрида я ею названа».

⁸⁵² Пришел державный Гунтер и с ним весь
цвет страны.

Король спросил с участием у плачущей жены:
«Кто вам посмел обиду, любовь моя, нанести?».
В ответ Брюнхильда: «У меня для слез
причины есть.

⁸⁵³ Твоей сестрой бесчестьем я предана при всех.
Она твердит, что тайно я совершила грех
И что не ты, а Зигфрид со мною первый лег».
Король вспыллил: «Несправедлив и лжив
ее упрек».

⁸⁵⁴ – «Она бесстыдно носит мой перстень золотой
И драгоценный пояс, что был потерян мной.
От горя и обиды мне белый свет не мил,
И я молю, чтоб ты с меня пятно позора смыл».

⁸⁵⁵ Сказал ей муж: «Мы зятя к ответу призовем.
Коль он в бахвальстве грешен, пусть
повинится в том;

А нет, пусть опровергнет слова жены своей».
И повелел он Зигфрида позвать к нему скорей.

⁸⁵⁶ Явился нидерландец, в слезах увидел дам
И молвил удивленно собравшимся мужам:
«Что заставляет женщин так горько слезы лить
И для чего меня король просил к нему
прибыть?».

⁸⁵⁷ В ответ державный Гунтер: «Скрывать
не стану, зять.
Осмелилась невестке сестра моя сказать,
Что ты Брюнхильду первым познал в обиду мне
И этим не побрезговал похвастаться жене».

⁸⁵⁸ Вскричал могучий Зигфрид: «Коль ты, мой
шурин, прав,
Поплатится Кримхильда за свой сварливый нрав,
А я великой клятвой при всем дворе готов
Поклясться, что не говорил супруге этих слов».

⁸⁵⁹ Сказал властитель рейнский: «С тобою мы
согласны.

Не будет эта клятва ни лишней, ни напрасной.
Она тебя очистит от подозрений в лжи».
Тут окружили Зигфрида бургундские мужи,

⁸⁶⁰ А Зигфрид поднял руку и смело клятву дал.
Тогда воскликнул Гунтер: «Теперь я увидел,
Что мне не причинили вы никакого зла
И что моя сестра на вас напраслину взвела».

⁸⁶¹ Отважный Зигфрид молвил: «Весьма
жалею я
О том, что оскорбила в сердцах жена моя
Пригожую Брюнхильду, чей муж – мой
верный друг».

Переглянулись витязи, стоявшие вокруг.
⁸⁶² Он продолжал: «Мой шурин, обязанность
мужчины –

Укоротить супруге язык не в меру длинный.
Ты дай урок Брюнхильде, а я Кримхильде дам.
Из-за ее бесчинств меня постигли стыд и срам».

⁸⁶³ Но гордых женщин было уже не укоротить.

Брюнхильда продолжала по целым дням
грустить,
И жалость все вассалы почувствовали к ней,
И Хаген доблестный пошел к владычице своей.

⁸⁶⁴ Он расспросил в чем дело, о чем скорбит она,
И ей поклялся смело, что Зигфриду сполна
Воздаст за поношение, бесчестье и позор,
Иль в жизни радости ему не видеть с этих пор.

⁸⁶⁵ Он с Гернотом могучим и Ортвином втроем
Лишить героя жизни задумали тайком.

Но Гизельхер услышал, о чем ведется речь,
И молвил заговорщикам, чтоб друга оберечь:
⁸⁶⁶ «Вам, витязи, об этом невместно рассуждать.
За что хотите смерти вы Зигфрида предать?
Ужель заплатит жизнью прославленный герой
За то, что вздорят женщины по пустякам
порой?».

⁸⁶⁷ Ответил Хаген: «В поле траве не место сорной.
Держать чужих ублюдков в своем доме зорно.
Погибнет, кто клеветает на нашу госпожу,
И пусть не жить мне самому, коль слова
не сдержу».

⁸⁶⁸ Тогда вмешался Гунтер: «От зятя никогда
Я с братьями не видел бесчестья и вреда.
За что же ненавидеть и убивать того,
Кто, кроме блага, мне и вам не сделал ничего?».

⁸⁶⁹ На это Ортвин Мецский дал королю ответ:
«Хоть он силен безмерно, ему спасенья нет,
И лишь мигнуть вам стоит, чтоб я его убил».
Так ими обречен на смерть безвинно
Зигфрид был.

⁸⁷⁰ От слова к делу, правда, не перешел никто.
Лишь Хаген государю нашептывал про то,
Как много стран захватит по смерти зятя он.
Молчал король, но явно был расстроен
и смущен.

⁸⁷¹ А гости в честь Кримхильды затеяли турнир
И много крепких копий, с ней едучи на пир,
Переломать успели от храма до дворца.
Бургундам же великий гнев переполнял сердца.

⁸⁷² Сказал вассалам Гунтер: «Умерьте
вашу злость.
Пусть здравствует и дальше наш
благородный гость.

К тому ж, могуч он слишком – ему отпор
не дашь,
Коль на беду он вызнает про тайный сговор ваш».

⁸⁷³ «Он нас, – ответил Хаген, – не заподозрит даже. Беды не опасайтесь – я так все дело слажу, Что за позор Брюнхильды мы Зигфриду отмстим. Его до смерти буду я считать врагом своим».

⁸⁷⁴ Спросил король бургундский: «Но как убить его?».
«От вас я, – молвил Хаген, – не скрою ничего. Пришлем мы не известных здесь никому гонцов К вам с объявлением войны от имени врагов.
⁸⁷⁵ Как только сообщите вы зятю про войну, Вам вызовется Зигфрид помочь, как в старину, И тут уж он погибнет по жениной вине, Затем что тайну мужнюю Кримхильда выдаст мне».
⁸⁷⁶ Так короля на низость сумел вассал подбить, И Зигфрида бургунды решили погубить, Пока он все не вызнал и не убил их сам. Да, много славных витязей унес раздор двух дам!

О том, как Зигфрид был предан

Авентюра XV

⁸⁷⁷ Чуть солнце в день четвертый сверкнуло поутру,
Как тридцать два посланца явились ко двору
С известьем, что войною враги на Вормс идут.
Какое горе и тоска объяли женщин тут!
⁸⁷⁸ Немедля чужеземцев король к себе призвал,
И лжегонцы сказали, что в стольный Вормс прислал
Их Людегер Саксонский, тот самый государь,
Который Зигфридом разбит и в плен был угнан встарь.
⁸⁷⁹ Присесь радужный Гунтер велел гостям своим,
Один из них ответил: «Мы лучше постоим,
Покуда вам не скажем то, что сказать должны.
Узнайте ж, государь, что вы – в преддверии войны.

⁸⁸⁰ Вас Людегер Саксонский на смертный бой зовет
И с Людегастом Датским на вас идет в поход.
За старые обиды отмстить он вам грозит». Тут сделал Гунтер вид, что он известием убит.
⁸⁸¹ Велел посланцам мнимым он отвести покой. Не мог бесстрашный Зигфрид, да и никто другой, Злой умысел бургундов в то время разгадать. Но им потом за все пришлось самим же пострадать.
⁸⁸² В сомненье пребывая, прав Хаген или нет, Все вновь и вновь с друзьями король держал совет,
И дело бы, пожалуй, уладилось добром, Когда бы Хаген не стоял упорно на своем.
⁸⁸³ За тайным совещаньем застав их как-то раз, Вопрос супруг Кримхильды им задал сей же час: «Что короля печалит и всех его бойцов? Коль он обижен кем-нибудь, я отомстить готов».
⁸⁸⁴ Сказал державный Гунтер: «Как тут веселым быть!
Вновь Людегер со мною задумал в бой вступить И с Людегастом вместе на нас ведет войска». Ответил витязь доблестный: «Коль так, моя рука
⁸⁸⁵ От смерти и бесчестья бургундов оградит, А недругов, как прежде, постигнут срам и стыд. Опустошу их земли, смету их замки я. Да будет в том порукою вам голова моя.
⁸⁸⁶ Оставайтесь дома, шурина, с дружиною своей. В поход возьму я только моих богатырей – Чтоб справиться с врагами, мне большего не надо.
Мои вассалы, как и я, всегда служить вам рады».
⁸⁸⁷ В ответ король отвесил признательный поклон, Как будто ждал от зятя подмоги вправду он, И Зигфриду промолвил: «Я рад таким словам», А тот сказал: «Теперь враги не страшны больше вам».
⁸⁸⁸ Затем для виду Гунтер готовить войско стал, Чтоб гость его случайно обман не разгадал; А Зигфрид Нидерландский созвал бойцов своих, И вскоре собрались они в доспехах боевых.
⁸⁸⁹ «Родитель мой, – промолвил сын Зигмунда отцу, –

Войну живой рукою мы приведем к концу
И в стольный Вормс с победой воротимся опять,
А вы останьтесь здесь, где вам король не даст скучать»
⁸⁹⁰ Взметнулись ввысь знамена, как будто впрямя война.
Не зная, в чем тут дело, смятенная страна
Весь этот шум и сборы за правду принимала,
И с Зигфридом рвались в поход бургундские вассалы.

⁸⁹¹ Доспехи погрузили на вьючных лошадей.
Готов был в поле Зигфрид вести своих людей,
И тут к Кримхильде Хаген пришел в последний миг –
Мол, попрощаться хочет он с сестрой своих владык.
⁸⁹² Сказала королева: «Я счастлива, что мне Достался муж, способный во всем помочь родне.
Шурьев не даст в обиду мой Зигфрид никогда,
Чем я, – прибавила она, – довольна и горда.

⁸⁹³ А вас, владетель Тронье, люблю я всей душой
И услужить готова вам с радостью большой.
Вы ж на моем супруге не вымещайте зла
За то, что оскорбленье я Брюнхильде нанесла».
⁸⁹⁴ Кримхильда продолжала: «Мне дан и так урок.
Когда известно стало, сколь дерзостный упрек
В порыве злобы мною невестке брошен был,
Меня разгневанный супруг безжалостно побил».
⁸⁹⁵ «Вы с нею помиритесь еще найдете случай, – В ответ промолвил Хаген. – Поведайте мне лучше,
Чем Зигфриду я мог бы в бою полезен быть.
Такою честь я никому не склонен уступить».
⁸⁹⁶ Красавица сказала: «Я не страшусь того,
Что в битве жизнь отнимут у мужа моего.
Покуда хладнокровен и осторожен он,
Не будет Зигфрид доблестный противником сражен».
⁸⁹⁷ Коварный Хаген молвил: «Коль опасенья есть,
Что могут в сече рану ему враги нанести,
Мне, госпожа, откройте, как отвести беду,

И от него я ни на шаг в бою не отойду».
⁸⁹⁸ Воскликнула Кримхильда: «С тобою мы родня,
И ты сберечь супруга обязан для меня.
Тебе его вверяю». – И Хагену она Сболтнула то, о чем по гроб молчать была б должна.
⁸⁹⁹ «Мой муж, – она сказала, – и храбр, и полон сил.
Однажды под горою дракона он сразил,
В его крови омылся и стал неуязвим.
Не взять супруга моего оружием никаким.

⁹⁰⁰ И все ж, когда я знаю, что Зигфрид бой ведет,
Что каждый миг в героя летит копьё иль дрот,
Безумный страх за мужа испытываю я
И от предчувствий тягостных болит душа моя.
⁹⁰¹ Лишь ты один узнаешь, как родственник и друг,
Куда быть может ранен мой дорогой супруг,
Но за доверье, Хаген, мне верностью воздай
И неотступно Зигфрида в бою сопровождай.
⁹⁰² Когда в крови дракона он омываться стал,
Листок с соседней липы на витязя упал
И спину меж лопаток на пядь прикрыл собой.
Вот там, увы, и уязвим супруг могучий мой».
⁹⁰³ Владетель Тронье молвил: «Нашейте, коли так,

На пышную одежду ему условный знак,
Чтоб видел я, где мною прикрыт быть должен он».
Вот тут и был герой на смерть женою обречен.
⁹⁰⁴ Ответила Кримхильда: «Я твой совет приму
И шелковою нитью супругу своему
Едва заметный крестик на месте вышью том,
А ты в сраженьи прикрывай его стальным щитом».
⁹⁰⁵ Сказал на это Хаген: «Прикрою, госпожа», –
И распростился с нею, от радости дрожа.
Вот так, спасти желая супруга своего,
Кримхильда помогла сама врагам сгубить его.
⁹⁰⁶ Воитель подозрений отнюдь не возымел.
Тут нечему дивиться: никто бы не сумел
Искуснее, чем Хаген, сеть ков и лжи сплести

И к женщине встревоженной в доверие войти.
 907 Опять настало утро, и Зигфрид на врагов
 Повел с собой дружину из тысячи бойцов,
 Своей родне бургундской надеясь порадеть.
 Поехал Хаген рядом с ним, чтоб
 крестик разглядеть.

908 Все высмотрев украдкой, велел он двум гонцам
 Скакать с известьем новым наперерез войскам:
 Мол, Людегер раздумал на Рейн идти в поход
 И впредь на земли Гунтера вовек не посягнет.

909 Не вдруг решился Зигфрид коня
 поворотить –
 Ведь он за дерзкий вызов хотел врагам отметить.
 С трудом уговорили его вернуться вспять.
 С признательностью Гунтером был встречен
 смелый зять.

910 Король воскликнул: «Зигфрид, да наградит
 вас бог!

Вы вновь врагам не дали застать меня врасплох.
 Я за усердье ваше навек в долгу у вас,
 И вы мне всех моих друзей дороже во сто раз.

911 Теперь, когда сумели вы саксов отпугнуть,
 В Вогезский лес направим мы завтра утром путь:
 Там я травить медведей и кабанов люблю.
 (Коварный Хаген подсказал все это королю.)

912 Гостей предупрежу я, что едем мы с зарею.
 Кто хочет поразмяться, тех я возьму с собою;
 А те, кому по чаще за зверем гнаться лень,
 Здесь в разговорах с дамами пускай
 проводят день».

913 Не отказался Зигфрид участвовать в охоте.
 «Я рад поехать с вами, коль вы меня возьмете.

Нужны мне только ловчий да пара добрых псов,
 И с вами в лес отправиться я хоть сейчас готов».

914 В ответ учтиво молвил бургундский
 властелин:

«Для вас найдется ловчий, и даже не один,
 А три или все четыре, и лес им так знаком,
 Что вы с добычей знатною вернетесь вечерком».

915 Тут Зигфрид Нидерландский ушел в
 покой к жене,
 И с Хагеном остался король наедине,

Чтоб обсудить, как лучше сгубить бойца лихого.
 Спокон веков не видел мир предательства такого!

О том, как Зигфрид был убит

Авентюра XVI

916 С веселым видом Гунтер и Хаген удалой
 Заутра отправлялись из Вормса в лес густой
 Лосей, медведей, зубров и кабанов травить.
 Что может истым витязям милей охоты быть?

917 С собой везли бургунды съестных
 припасов много.
 Без опасений Зигфрид собрался в путь-дорогу,
 Но у ручья лесного лишился жизни он:
 На смерть Брюнхильдой мстительной
 смельчак был обречен.

918 Навьючили поклажу бойцы на лошадей.
 За Рейном очутиться хотелось им скорей.
 Пошел к супруге Зигфрид и с ней
 прощаться стал,
 Но сердце королевы страх томил и угнетал.

919 Кримхильду витязь обнял и начал утешать:
 «Даст бог, с тобою скоро мы свидимся опять.
 Я должен отлучиться на три-четыре дня,
 А ты покуда здесь побудь с родиёю без меня».

920 Тут страшная догадка ей разум озарила.
 Припомнила Кримхильда, что Хагену открыла,
 И, Зигфриду признаться в своей вине боясь,
 Слезами покаянными бессильно залилась.

921 «Не езди на охоту, – промолвила она. –
 Мне сон дурной приснился: гнались два кабана
 По лугу за тобою, и все цветы вокруг
 Внезапно стали красными. Не езди, мой супруг!

922 Рыдаю я от страха – мне кажется, что здесь
 Какой-то тайный недруг у нас с тобою есть.
 Он нам из мести может наделать много бед.
 Останься и не уезжай – вот мой тебе совет».

923 Он молвил: «Дорогая, назад вернусь я скоро.
 Здесь у меня к тому же ни с кем не вышло ссоры
 И все без исключения благоволят ко мне –
 Ведь я, Кримхильда, лишь добра желал

твоей родне».

924 – «Поверь, не зря слезами мой отуманен взор.
 Мне сон дурной приснился: стоял ты
 меж двух гор,
 И вдруг они упали, и ты раздавлен был.
 Останься, чтобы твой отъезд мне сердце
 не разбил».

925 Супругу витязь обнял, прижал к груди своей,
 Лобзаннями утешил, потом простился с ней
 И поспешил вдогонку за шурином своим,
 И больше мужа увидеть ей не пришлось живым.
 926 Героев в лес дремучий помчали скакуны.
 Взял Гунтер на охоту с собою весь цвет страны.
 Лишь Гизельхер и Гернот отсутствовали там –
 Не шло веселие на ум двум младшим королям.

927 Был переправлен первым за Рейн
 большой обоз.
 Немало в тяжких вьюках с собою Гунтер вез
 Вин, хлеба, мяса, рыбы – всего, в чем есть всегда
 У короля радушного изрядная нужда.

928 Как только стан разбили, – а расположен он
 Был на лесной опушке, где начинался гон, –
 От приближенных Гунтер узнал, что
 прибыл зять,

И отдал приказание к охоте приступать.
 929 Через минуту были все на местах своих,
 И смелый нидерландец спросил у остальных:
 «Друзья, а кто укажет нам в чаще леса путь
 К местам, где зверя красного сумеем
 мы вспугнуть?».

930 В ответ промолвил Хаген: «Нам лучше
 разделиться
 И не сходитья вместе, пока охота длится.
 Пусть каждый промышляет один и без помех.
 Мы поглядим потом, кто был удачливее всех.

931 Поделим меж собою мы ловчих и собак,
 И всяк, куда захочет, направить может шаг,
 И честь тому, кто первым окажется из нас».
 Тут разойтись охотники решили сей же час.

932 Сказал супруг Кримхильды: «Немного
 нужно мне –
 С меня одной собаки достаточно вполне,
 Коль этот пес проворен и след легко берет,
 Я в том, что зверю не уйти, ручаюсь наперед».

933 Один искусный ловчий, взяв гончую с собой,
 Владыку Нидерландов провел лесной тропой
 Туда, где дичь водилась в обилии таком,
 Что за собакой поспедал герой с
 большим трудом.

934 Но хоть зверей немало в чаще поднял пес,
 Им всем удар смертельный сын Зигмунда нанес:
 Был скакуна любого резвее конь под ним,
 И сам он – тоже не чета охотникам другим.

935 Во всяком деле Зигфрид примером
 всем служил.
 Он первым в это утро добычу уложил:
 Был им подсвинок дикий без промаха сражен.
 Затем на льва огромного в лесу наткнулся он.

936 Зверь, вспугнутый собакой, прочь от
 людей пустился,
 Но богатырь проворно за лук тугой схватился,
 И, трижды прыгнув, хищник на землю
 мертвым пал.

За что от спутников храбрец наслушался похвал.
 937 Стрелой золотоперой пронзенные насквозь,
 Свалились тур матерый, четыре зубра, лось.
 От Зигфрида ни разу не ускользнула дичь –
 Ведь даже лань его скакун мог на бегу настичь.

938 Вновь след взяла собака, но в тот же миг она
 Метнулась в гущу леса, завидев кабана.
 Спасая пса, охотник помчался к зверю вскачь,
 И ринулся на смельчака разгневанный секач.

939 Взмахнул мечом воитель, и вепрь
 свалился с ног.
 На свете только Зигфрид свершить такое мог.
 Пока, над зверем стоя, собаку он свистел,
 Слух о его деянии всю местность облетел.

940 Охотники взмолились: «Оставьте ради бога
 На нашу долю, Зигфрид, добычи хоть немного,
 Не то опустошите вы этот лес вконец»,
 И улыбнулся шутке их польщенный удалец.

941 В недавно тихой чаще стояли шум и гам,
 И разносило эхо по долам и горам
 Смех, крики, конский топот и тявканье борзых:
 Бежало их две дюжины в тени деревьев густых.

942 Зверей понастреляли богатыри немало –
 Ведь каждому хотелось во что бы то ни стало
 Охотничьей удачей пред всеми отличиться,

Но с Зигфридом не удалось ни одному сравниться.
⁹⁴³ Однако постепенно сморил героев зной, И потянулись к стану они тропой лесной. Обильную добычу вез каждый зверолов, И повара без отдыха трудились у костров.
⁹⁴⁴ Распорядился Гунтер гостей поторопить – Пора уж им вернуться и силы подкрепить, И громко рог призывный разнес повсюду весть О том, что хочет государь за стол с друзьями сесть.
⁹⁴⁵ Тут ловчий нидерландцу сказал: «Прошу прощенья, Но я раскаты рога слышал в отдаленье, А это знак, что Гунтер нас на привале ждет». Так молвил он и рог к губам приблизил в свой черед.
⁹⁴⁶ Ответил смелый Зигфрид: «Туда и поспешим». Пустилась свита следом за королем своим, Но тут медведя поднял внезапный стук копыт, И крикнул витязь, услышав, как грозный зверь рычит:
⁹⁴⁷ «Мне здесь медведь попался. Спустите пса, друзья. Изрядно распотешу всех наших нынче я, Живым и целым зверя доставив на привал. Боюсь я только одного – чтоб он не убежал».
⁹⁴⁸ Со сворки пса спустили, нырнул в кусты медведь, За ним помчался Зигфрид, но не преодолеть Коню лихому было кустарника густого, И зверь уже надеялся удрать от верхового.
⁹⁴⁹ На землю прыгнул витязь, и через краткий миг Беспечного медведя он на бегу настиг, Но не убил, не ранил, а только взял живьем, Связал покрепче и к седлу приторочил ремнем.
⁹⁵⁰ Ни зубы в ход, ни когти медведь пустить не мог. К охотничьему стану повез его седок В надежде распотешить товарищей своих. Как ликовал тогда герой, как был красив и лих!
⁹⁵¹ Как царственно и гордо он ехал через бор!

Клинок его широкий свисал до самых шпор. Рог с золотой насечкой носил он на боку И тяжелое копье в руке вздымал на всем скаку.
⁹⁵² Охотника нарядней не видел мир дотолле. Пошел у нидерландца на шапку мех соболий. Из шелка цвета угля был у него кафтан, Обвит тесьмою дорогой вместительный колчан.
⁹⁵³ От этого колчана струились ароматы – Был шкурою пантеры отделан он богато. Лишь сам могучий Зигфрид свой смертоносный лук Мог натянуть без ворота, одною силой рук.
⁹⁵⁴ На плащ его роскошный из выдровых мехов Нашиты были сверху меха других цветов. Был этот плащ просторный и легкий, и хорош, И канителью золотой насквозь прострочен всплошь.
⁹⁵⁵ Как мы уже сказали, меч Зигфрида стальной Изрядной отличался длиной и шириной – Любые шлемы Бальмунг в сраженье пробивал. Так ехал, весел и могуч, охотник на привал.
⁹⁵⁶ Еще одно поведать о нем я не успел. Колчан его ломился от златоперых стрел, Чей острый наконечник был шириною в пядь. Кто сбит такой стрелою с ног, тому уже не встать.
⁹⁵⁷ К охотничьему стану примчался вихрем он, И ринулись бургунды к нему со всех сторон. На землю прыгнув, витязь им бросил удила. Привязан был большой медведь к луке его седла.
⁹⁵⁸ Он снял со зверя путы. Разинул пленник пасть, Расправил с ревом лапы и восвояси шасть. Залаяли собаки, раздались вопли слуг, И начался переполюх на всей опушке вдруг.
⁹⁵⁹ В испуге удирая куда глаза глядят, Зверь забежал на кухню, рассеял поварят, В костры попопрокинул котлы и вертела. Эх, сколько яств из-за него испачкала зола!
⁹⁶⁰ С мест повскакала челядь, вскочили господа. Медведь остервенился, и приказал тогда Король ему вдогонку со свор спустить борзых. Уж то-то славный был денек у витязей лихих!
⁹⁶¹ За копыта и за луки охотники взялись. Они за зверем долго по зарослям гнались, Но выстрелить боялись, чтоб не поранить псов.

Весь лес гудел от топота и громких голосов.
⁹⁶² Медведь прибавил ходу, спасаясь от собак. Не удавалось людям настичь его никак. Лишь муж Кримхильды зверя в лесной глуши нагнал, Убил мечом и приволок обратно на привал.
⁹⁶³ Бургундов в изумленье проворством он привел. Тут пригласил хозяин охотников за стол, И на лугу зеленом они уселись в круг, И потянулась с яствами к ним вереница слуг.
⁹⁶⁴ Любое угощенье в достатке было там, И если б не забыли вина подать гостям, Чему виной не скупость, а умысел дурной, Гордиться бы хозяин мог, что задал пир такой.
⁹⁶⁵ «Дивлюсь я, – молвил Зигфрид. – Еды довольно тут, А вот вина упорно к столу не подают. Коль этак принимают охотников у вас, Не буду вам товарищем я в следующий раз.
⁹⁶⁶ Такого обхожденья никак я ждать не мог». С прискорбьем лицемерным король в ответ изрек: «Придется, видно, чем-то нам заменить вино. По небреженью Хагена отсутствует оно».
⁹⁶⁷ Сказал владетель Тронье: «Да, я виной всему. Мне, государь мой, мнилось, не знаю – почему, Что в Шпессарт на охоту мы повезем гостей. Туда я и послал вино, но буду впредь умней».
⁹⁶⁸ Сердито молвил Зигфрид: «Вы удружили всем. Сюда б доставить надо вам было вьюков семь С кларетом и медами, а если уж их нет, Вдали от Рейна разбивать нам было стан не след».
⁹⁶⁹ Ответил хитрый Хаген: «Не гневайтесь, друзья. К ручью с водой студеной дорожку знаю я И, если вам угодно, туда вас отведу».
⁹⁷⁰ Измучен смелый Зигфрид был жаждою вконец. Поэтому поспешно поднялся удалец, Чтоб за водой студеной отправиться к ручью. Ах, внял совету Хагена он на беду свою!
⁹⁷¹ Зверей, которых Зигфрид успел понастрелять, Велели на телегах в столицу отослать.

Всяк, кто добычу видел, охотника хвалил. Лишь Хаген изменил ему и кровь его пролил.
⁹⁷² Пошли герои к липе, стоявшей над ручьем, И тут промолвил Хаген: «Наслышан я о том, Что в беге верх над всеми берет наш знатный гость. Пусть скажет, правду или ложь мне слышать довелось».
⁹⁷³ Ответил смелый Зигфрид: «Разумней в этом вам Воочью убедиться, чем доверять словам: Бежим наперегонки, коли желанье есть. Кто первый будет у ручья, тому хвала и честь».
⁹⁷⁴ «Согласен, – молвил Хаген. – Размяться мне в охоту»- «Тогда, – воскликнул Зигфрид, – получите вы льготу: Я дам, улегшись наземь, вам убежать вперед». Был Гунтер, слыша это, рад, что все на лад идет.
⁹⁷⁵ Добавил нидерландец: «За вами гнаться сзади Я собираюсь в полном охотничьем наряде, На руку щит повесив, с колчаном за спиной». С собою взял он также лук, копье и меч стальной.
⁹⁷⁶ С себя одежду Гунтер вплоть до сорочки снял. Примеру государя последовал вассал. К ручью, как две пантеры, бургунды понеслись И все же позже Зигфрида до цели добрались.
⁹⁷⁷ Что бы ни делал витязь, был первым он везде. Отставших поджидая, спустился он к воде, Приставил к ближней липе тяжелое копье И меч с колчаном положил на землю близ нее.
⁹⁷⁸ Свой щит отбросил Зигфрид, от жажды еле жив, Но даже здесь остался любезен и учтив: Дал королю бургундов сперва напиток он. Ах, плохо был за вежливость храбрец вознагражден!
⁹⁷⁹ Звенел ручей студеный, вода была чиста, И Гунтер с наслаждением в ней омочил уста. Напившись, он поднялся и отошел опять, И наклонился к роднику его отважный зять.
⁹⁸⁰ Вот тут-то за сердечность ему и воздал друг. Отнес подальше Хаген меч Зигфрида и лук, Схватил копье героя и, напрягая взгляд,

Всмотрелся в крестик, что нашит был на его наряд.

⁹⁸¹ Как только Зигфрид воду рукою зачерпнул, Бургунд, нацелясь в крестик, копьё в него метнул. Кровь брызнула из раны на Хагена струёй.

Никто досель не совершал такой измены злой.

⁹⁸² До сердца через ребра прошло копьё его. Не бегал в жизни Хаген еще ни от кого Быстрой, чем в этот полдень по зарослям лесным. Едва лишь Зигфрид раненый сообразил, что с ним,

⁹⁸³ Вскочил он и, неистов, метнулся вдоль ручья С засевшим меж лопаток в спине концом копья: Сыскать пытался витязь свой лук иль добрый меч,

Чтоб смерти, как и надлежит, предателя обречь.

⁹⁸⁴ Но из-за тяжкой раны он не нашел меча. Лишь щит лежал, как прежде, у звонкого ключа. Помчался с ним вдогонку за Хагеном смельчак, И приближенный Гунтера уйти не смог никак.

⁹⁸⁵ Был Зигфрид ранен насмерть, но жаждал отомстить.

Он так сумел в убийцу своим щитом пустить, Что лопнул щит и наземь посыпались дождем Каменья драгоценные, сверкавшие на нем.

⁹⁸⁶ От мощного удара свалился с ног злодей И разом загудела земля в округе всей.

Будь меч у нидерландца, изменнику б конец – Так, даже в миг предсмертных мук, был страшен удалец.

⁹⁸⁷ Но вот он пошатнулся, внезапно ослабел, Глаза его померкли, стал лик прекрасный бел, И смерть на нем незримо поставила печать. Ах, скольким женщинам пришлось о Зигфриде рыдать!

⁹⁸⁸ Всем богатырским телом пал на цветы герой. На мураву из раны струилась кровь рекой.

Но от тоски и боли уже лишаясь сил, Он все-таки успел проклясть тех, кто его сгубил.

⁹⁸⁹ Сказал боец сраженный: «Вы низки и трусливы,

Коль за мои услуги мне так воздать могли вы. Я был всегда вам верен и вами же убит.

Но ждут за это весь ваш род позор и

вечный стыд.

⁹⁹⁰ Предательски и подло заколот вами я. На вас и ваших детях пребудет кровь моя.

Что из того, что ею вы утолили месть, Коль все, кто честен, вправе вас изменниками счесть?».

⁹⁹¹ Охотники сбежались туда, где он лежал. Днем гнева и печали тот день для многих стал. Всяк, кто не чужд был чести, рыдал над храбрецом.

Грех было бы не горевать о витязе таком!

⁹⁹² Стал и король бургундский оплакивать его, Но раненый промолвил: «Что пользы от того, Что слезы о злодействе льет сам виновник зла? Не скроет скорбь притворная постыдные дела».

⁹⁹³ Сказал жестокий Хаген: «Скорбеть и впрямь не след –

Ведь мы теперь свободны от всех забот и бед. Отныне не опасен нам ни один боец.

Я рад, что вас от гордеца избавил наконец».

⁹⁹⁴ «Легко теперь хвалиться! – чуть слышно Зигфрид рек.

Когда б друзей в измене я заподозрить мог, С лица земли давно бы вы были сметены. Но полно! Думать должен я лишь о судьбе жены.

⁹⁹⁵ И участь сына также в меня вселяет страх. Господь да не попустит, чтоб он в людских глазах Безвинно опорочен был с детства до могилы За то, что низость некогда его родня свершила».

⁹⁹⁶ Возвысил голос слабый смельчак в последний раз:

«Коль честности хоть капля, король, осталась в вас И вы еще способны кого-нибудь любить, Я вас молю моей жене во всем опорой быть».

⁹⁹⁷ При вас, по-королевски, Кримхильда жить должна. Защитником ей будьте – ведь вам сестра она, А я уж не увижусь ни с батюшкой, ни с ней.

⁹⁹⁸ Цветы вокруг покрылись багряною росой. Со смертью неминуемой вступил в борьбу герой,

Но бой недолго длился – утратил речь храбрец, И дням его земным пришел безвременный конец.

⁹⁹⁹ Когда все убедились, что вечным сном он спит, Был труп его положен на золоченый щит. И стали вормсы думать, как им ловчей схитрить, Чтоб преступленье Хагена от посторонних скрыть.

¹⁰⁰⁰ «Повинны мы в злодействе, – промолвили вельможи.

Поэтому нам надо твердить одно и то же – Что Зигфрид в одиночку охотиться любил И, заблудясь в лесу, убит разбойниками был».

¹⁰⁰¹ Сказал владетель Тронье: «Труп отвезу я сам. Пусть все Кримхильда знает – не страшно это нам.

Гордячка честь Брюнхильды осмелилась задеть. С какой же стати мне ее жалеть теперь и впредь?».

(Тіло Зіґґріда було привезено до Вормсу та поховано під ридання багатьох воїнів та дам. Скарб Нібелунгів присвоїли собі брати Крїмхільди. Сама вона залишалася невтішною вдовою протягом наступних 13 років. Після цього за неї сватається король гуннів Етцель і після довгих вагань вона приймає його пропозицію. Крїмхільда прибуває до країни гуннів, де стає дружиною Етцеля.)

О том, как Кримхильда добилась, чтобы братьев ее пригласили на пир

Авентюра XXIII

¹³⁸⁷ Со славою и честью – мне лгать расчета нет – За Этцелем Кримхильда жила шесть с лишним лет, А в год седьмой их брака господь послал ей сына К великой гордости отца и всей его дружины.

¹³⁸⁸ Сумела королева супруга улестить, И Этцель ей дозволил ребенка окрестить. Был Ортлибом в купели младенец наречен. Весь гуннский край порадовал своим рождением он.

¹³⁸⁹ Была при жизни Хельха для подданных как мать.

Во всем с нее Кримхильда пример старалась брать.

Деррата нравы гуннов узнать ей помогла, Хоть слезы о покойнице по-прежнему лила.

¹³⁹⁰ Как во владеньях гуннских, так и за рубежом Кримхильду поминали всегда и все добром, Затем что королевы щедрей не видел свет. Вот так со славой протекло двенадцать с лишним лет.

¹³⁹¹ Кримхильда убедилась, что исполнять готов Ее приказы каждый из мужниных бойцов. Но хоть ей здесь служило двенадцать королей, Она не позабыла зла, что причинили ей.

¹³⁹² Не раз ей вспоминалась былая жизнь ее, И в крае нибелунгов счастливое житье, И Хаген поступивший столь беззаконно с нею, И стала размышлять она, как отомстить злодею.

(Крїмхільда посилає братам запрошення і, незважаючи на застереження Хагена, брати Крїмхільди вирішили прийняти запрошення)

О том, как Нибелунги ехали к Гуннам

Авентюра XXV

(Під час подорожі до королівства гуннів, брати Крїмхільди отримали зловісні знамення щодо їхньої подальшої долі, але вирішили продовжувати подорож.)

¹⁵³³ По зарослям прибрежным бродя туда-сюда, Воитель вдруг услышал, как плещется вода, И вскоре ключ прохладный предстал его глазам. Купались сестры вещице со звонким смехом там.

¹⁵³⁴ Подкрадываться Хаген к ним стал, держась в тени, Однако различили его шаги они И вовремя отплыли, и он их не настиг, Хоть их одеждой завладел за этот краткий миг.

¹⁵³⁵ Сказала Халебурга, одна из вещей жен: «Коль вами будет, Хаген, наряд наш возвращен, Мы вам, достойный витязь, откроем сей же час,

Чем празднество у Этцеля закончится для вас).

¹⁵³⁸ Носясь, как птицы, сестры едва касались волн,

И, видя это, Хаген был нетерпенья полн:
Коль скоро им проникнуть в грядущее дано,
У них обязан вызнать он, что статься с ним должно.

¹⁵³⁷ Промолвила вещунья: «Ручательство даю,
Что с вами не случится беды в чужом краю.
Без страха отправляйтесь и знайте наперед –
Окажут вам у Этцеля неслыханный почет».

¹⁵³⁸ Словам ее был Хаген так неподдельно рад,
Что сразу отдал сестрам волшебный их наряд.
Когда ж его надели провидицы опять,
Они решились витязю всю правду рассказать.

¹⁵³⁹ Воскликнула Виглинда, вторая из сестер:
«Сын Альдриана Хаген, мы лгали до сих пор,
Боясь, что, рассердившись, уйдешь ты с нашим платьем.

Знай, угрожает смерть тебе и всем твоим
собратьям.

¹⁵⁴⁰ Вернись, пока не поздно, иль ждет тебя конец.
Не с доброй целью к гуннам ты заван, удалец.
Вы едете на гибель, а не на торжество.
Убьют вассалы Этцеля вас всех до одного».

¹⁵⁴¹ «Не лгите, – молвил Хаген, – вам это ни к чему.
Не может быть, чтоб пали мы все лишь потому,
Что нам одна особа мечтает навредить».

Тут попытались сестры вновь пришельца
убедить.

¹⁵⁴² Одна из них сказала: «Назначено судьбою
Тебе лишиться жизни и всем друзьям с тобою.
Нам ведомо, что только дворцовый капеллан
Вернется в землю Гунтера из чужедальних стран».

¹⁵⁴³ Отважный Хаген вспыхнул: «Довольно слов, всезнайки!
Того сочту я смелым, кто скажет без утайки
Трем нашим государям, что перебьют всех нас.
Ответьте лучше, как попасть нам за Дунай сейчас».

(на шляху вормсці погостювали у маркграфа

Рюдегера Бехларенського і Гізельхер заручився з його дочкою. Крімхильда не дуже привітно зустрічає братів, а надалі поступово провокує гостей на сутички, аж доки всі вони не втягуються у бійки з гуннами.)

*О том, как Бургунды
бились с Гуннами*

Авентюра XXXIII

¹⁹⁵¹ Слуг Этцеля отбросив, смельчак
пробился в зал,
Дверь распахнул широко и на пороге встал.
Забрызган кровью витязь был с головы до ног.
В руке держал он наголо булатный свой клинок.

¹⁹⁵² Окликнул брата Данкварт так, чтобы все слышали:
«Не в меру, милый Хаген, вы засиделись в зале.
Поведать вам и богу хочу я скорбь свою –
Всех наших слуг до одного лишились мы в бою».

¹⁹⁵³ Владетель Тронье крикнул: «Кто уничтожил их?».
Ответил Данкварт: «Блѣдель с толпой
мужей своих,
Хотя он поплатился за это очень скоро:
Ему я голову мечом отсек без разговора».

¹⁹⁵⁴ Сказал на это Хаген: «Жалеть его неместно.
Кто, с витязем сражаясь, погиб, как витязь честный,
Того должны живые счастливец почитать,
И даже женщинам о нем не следует рыдать».

¹⁹⁵⁵ Но почему от крови броня у вас красна?
Сдается мне, вам рана была нанесена.
Того, кто поднял, Данкварт, на вас свой дерзкий меч.
Сам сатана от рук моих не сможет уберечь».

¹⁹⁵⁶ – «Оставьте страх напрасный – ваш Данкварт жив-здоров.
Я мокр от крови красной, но это кровь врагов.
Их уложил я столько, что сбился бы со счета,
Когда бы трупы сосчитать пришла мне вдруг охота».

¹⁹⁵⁷ «Мой брат, – воскликнул Хаген, –
оберегайте дверь,
Чтоб ни один из гуннов не ускользнул теперь.
Я ласковых хозяев порасспросить хочу,
За что их люди предали всех наших слуг мечу».

¹⁹⁵⁸ «Покорен, – молвил Данкварт, – я нашим
королям.
Коль скоро приставляют они меня к дверям,
Ручаюсь, не сыскать им привратника верней».

В унынье ввергла эта речь Кримхильдиных
мужей.
¹⁹⁵⁹ А Хаген усмехнулся: «Я вижу с удивленьем,
Что гуннские герои охвачены смятеньем.
Наверно, им не любо, что у дверей застыл
Тот, кто об истребленье слуг бургундам
возвестил».

¹⁹⁶⁰ Слыхал я, что Кримхильда о прошлом
не забыла
И будет жажда мести кипеть в ней до могилы.
Помянем же усопших хозяйкиным вином
И гуннам за него платить с наследника начнем».

¹⁹⁶¹ На Ортлиба обрушил жестокий Хаген меч,
И голова ребенка, слетев со слабых плеч,
Кримхильде на колени упала тяжело,
И тут кровопролитие у витязей пошло.

¹⁹⁶² Наставник принца тоже не избежал конца.
Застигнутый ударом бургундского бойца,
Простился с головою и навзничь рухнул он.
Ах, плохо воспитатель был за труд
вознагражден!

¹⁹⁶³ Играл на скрипке Вербель пред
королем своим.
К нему метнулся Хаген, взмахнул мечом
стальным
И руку музыканту по локоть отрубил.
«На, получай за то, что ты гонцом к
бургундам был!».

¹⁹⁶⁴ Несчастный шпильман вскрикнул: «Где ты, рука моя?
Что вам, владетель Тронье, худого сделал я,
Когда посольство правил и жил у вас в стране?
Чем, руку потеряв, держать смычок
отныне мне?».

¹⁹⁶⁵ Но что за дело было до жалоб скрипача
Тому, кто исступленно врагов разил сплеча?

Удары сыпал Хаген, клинок его свистел,
Валились на пол с грохотом десятки мертвых тел.
¹⁹⁶⁶ Вступился шпильман Фолькер за
друга своего,
И заходил со звоном смычок в руках его,
Но не по струнам скрипки – по темени врагов.

Их много стало у него меж гуннских смельчаков.
¹⁹⁶⁷ Три короля пытались унять бойцов лихих,
Но глас благоразумья был слишком слаб и тих,
Чтоб Хаген или Фолькер прислушались к нему.

Где вспыхнул бой, там гнев уже не обуздать уму.
¹⁹⁶⁸ Поняв, что нет надежды беду предотвратить,
За благо счел и Гунтер оружие в ход пустить.
Кольчуг блестящих много король мечом рассек
И доказал в тот день, что он – бесстрашный
человек.

¹⁹⁶⁹ Могучий Гернот в схватку вступил за
братом вслед
И воинству хозяев принес изрядный вред.
У смелого бургунда от крови стал багрян
Тот меч, что Рюдегером был ему в подарок дан.

¹⁹⁷⁰ Пришел друзьям на помощь и Уты
сын меньшей.
Им причинен был гуннам ущерб весьма
большой.
Мечом он вражьи шлемы со звоном сокрушал.
Никто столь славных подвигов досель
не совершал.

¹⁹⁷¹ Отважны были люди бургундских королей,
Но Гизельхер рубился всех земляков смелей.
За витязем бесстрашным никто поспеть не мог.
Везде, где меч его взлетал, враги валились с ног.

¹⁹⁷² Однако гунны были противникам под стать
И за себя умели нехудо постоять.
Сверкали и свистели мечи со всех сторон.
Стенаньями и воплями дворец был оглашен.

¹⁹⁷³ Дверь осаждали гунны из зала и извне:
Одни рвались снаружи на вырубку родне,
Другие путь пытались пробить себе во двор,
Но Данкварт, на пороге встав, им всем
давал отпор.

¹⁹⁷⁴ Шла там, где он сражался, жестокая резня.
Крушил на гуннах шлемы клинок его, звеня,
И все же он навряд ли б остался жив и цел,
Когда бы старший брат его о нем не порадел.

¹⁹⁷⁵ Владетель Тронье крикнул лихому скрипачу:
«Друг Фолькер, об услуге я вас прошу хочю.
Взгляните, как у входа мой брат тесним врагами.
Спасите Данкварта, иль он падет под их мечами».
¹⁹⁷⁶ «Иду», – ответил шпильман и двинулся
к дверям.
Играл все ту же песню он по пути врагам –
На шлемах, а не струнах, мечом, а не смычком.
Остались рейнцы смелые довольны скрипачом.
¹⁹⁷⁷ Он Данкварту промолвил: «Прислал
меня ваш брат,
И разделить я с вами ваш труд нелегкий рад.
Спина к спине мы встанем, оберегая вход, –
Снаружи вы, я изнутри, и недруг не пройдет».
¹⁹⁷⁸ Теперь снаружи Данкварт за лестницей
следил,
И вниз катился каждый, кто к двери подходил,
А Фолькер отбивался от гуннов изнутри.
Отбросили противников назад богатыри.
¹⁹⁷⁹ И крикнул шпильман громче, чем сеча
грохотала:
«Мы наглухо закрыли, друг Хаген, двери зала.
Их заперли для гуннов мечи двух смельчаков,
Надежные и прочные, как тысяча замков».
¹⁹⁸⁰ Когда услышал Хаген о том, что вход закрыт,
Он за спину закинул стальной широкий щит
И за обиды начал расплачиваться так,
Что перестал спасенья ждать отчаявшийся враг.
¹⁹⁸¹ Вскочил правитель Берна проворно на скамью
И, увидав, что Хаген уже успел в бою
Десятки крепких шлемов на части раздробить,
Сказал: «Он чашу горькую заставит нас испытать».
¹⁹⁸² Был утрашен хозяин отвагою гостей.
Немало перебили они его друзей,
И сам он из-за вормсцев лишиться жизни мог.
От них и королевский сан его б не уберег.
¹⁹⁸³ Кримхильда обратилась со слезною мольбой
К владыке Амелунгов: «Спаси меня, герой,
И помоги нам с мужем покинуть этот зал.
Коль Хаген подойдет ко мне, мой смертный
час настал».
¹⁹⁸⁴ Но Дитрих ей ответил: «Как помогу я вам?
В опасности смертельной я нахожусь и сам.
Кипит такая ярость в бургундах удалых,
Что впору мне теперь спастись себя, а не других».

¹⁹⁸⁵ – «Нет, выведи отсюда меня, мой
храбрый друг,
Не то погибнет Этцель, державный мой супруг,
И я паду с ним рядом от вражьего клинка».
Ни разу к смерти не была Кримхильда так близка.
¹⁹⁸⁶ – «Ну что ж, я выйду с вами попробую
во двор,
Хотя не приходилось мне видеть с давних пор
Богатырей столь многих в неистовстве таком.
Из-под разбитых шлемов кровь бежит
у них ручьем».
¹⁹⁸⁷ Бесстрашный Дитрих начал скликать
своих бойцов.
Его могучий, звонкий, как звуки рога, зов
Разнесся над толпою и огласил дворец.
Безмерной силой наделен был бернский удалец.
¹⁹⁸⁸ Сказал бургундам Гунтер, как только
понял он,
Чьим кличем грохот боя так властно заглушен:
«Я слышу, как взывает к друзьям
правитель Берна.
Кого-то из его людей убили мы, наверно.
¹⁹⁸⁹ Взгляните, как рукою он машет, встав на стол.
Боюсь я, чтоб на помощь он гуннам не пришел.
Прервите схватку, рейнцы, и Дитриха спрошу я,
За что к бургундам возымел он злобу
столь большую».
¹⁹⁹⁰ Как только Гунтер отдал бойцам такой приказ,
Оружье опустили вассалы сей же час:
Покорны государю все были, как один.
И вот что Дитриху сказал бургундский властелин:
¹⁹⁹¹ «Коль причинили бернцам ущерб
мои друзья,
Любое возмещение вам дать согласен я.
Должны вы грех невольный нам,
Дитрих, извинить.
У нас и в мыслях не было обиду вам чинить».
¹⁹⁹² «Худого, – молвил Дитрих, – от вас я не видал.
Вы мне лишь дайте мирно покинуть этот зал
И вывести отсюда всех бернских удалцов.
За это верно вам служить до смерти я готов».
¹⁹⁹³ Но тут вмешался Вольфхарт: «Зачем
просить о том,
Чтоб отперли нам выход, закрытый скрипачом?
Замки куда покрепче сбивал наш добрый меч».

Воскликнул Дитрих: «Черт бы вас побрал за
эту речь!».
¹⁹⁹⁴ Ответил бернцу Гунтер: «Вы можете уйти
И всех, кого хотите, с собою увести.
Лишь тем, с кем мы враждуем, я ускользнуть
не дам:
Урон чрезмерный нанесли сегодня гунны нам».
¹⁹⁹⁵ Услышав это, Дитрих обвил одной рукой
Дрожащую Кримхильду, а Этцеля – другой
И к выходу из зала повел поспешно их.
Шли вместе с витязем шестьсот его мужей лихих.
¹⁹⁹⁶ А Рюдегер достойный, бехларенский
маркграф,
Промолвил: «Будет лучше, коль, бернцам
выйти дав,
И мне вы удалиться позволите из зала.
Досель меж мной и вормсцами вражда не
возникала».
¹⁹⁹⁷ И Гизельхер Бургундский сказал ему в ответ:
«Причин для ссоры с вами у нас и ныне нет.
Бехларенцев мы любим, как истинных друзей,
И не мешаем вам уйти с дружиною своею».
¹⁹⁹⁸ Зал Рюдегер достойный оставил в свой черед,
За ним – его вассалы, а было их пятьсот,
И каждый расположен к бургундам всей душой.
Но нанесли они потом гостям урон большой.
¹⁹⁹⁹ Один из гуннов видел, как Дитрих за порог
Пригожую Кримхильду и Этцеля увлек.
По их примеру к бернцам пристроился и он.
Но был у двери Фолькером замечен и сражен.
²⁰⁰⁰ По лестнице спустившись и выходя во двор,
Владыка гуннов бросил назад тревожный взор.
«Увы, теперь я тоже таким гостям не рад.
Они всех воинов моих сегодня истребят.
²⁰⁰¹ Зачем, – прибавил Этцель, – я праздник
затевал?
Встал на несчастье наше скрипач у входа в зал.
Как дикий вепрь, он грозен, как суший
дьявол, зол.
Еще спасибо, что хоть я от рук его ушел.
²⁰⁰² Его напев смертелен, его смычок багров.
Играючи, прикончил он множество бойцов.
Не знаю я, чем Фолькер так сильно разъярен.
Вовек никто не причинял мне больше
зла, чем он».

²⁰⁰³ Уйти бургунды дали всем, кто им был не враг,
И тут же вновь на гуннов набросились, да так,
Что им сполна воздали за земляков своих.
Ах, сколько шпильман изрубил доспехов
дорогих!
²⁰⁰⁴ Поднялся шум у двери, и громко Гунтер рек:
«Вы слышите, мой Хаген, как Фолькеров
смычок
Из шлема исторгает напев свой удалой?
Покрыт он кровью алою, а не натерт смолой».
²⁰⁰⁵ «Король, – ответил Хаген, – жалею
я безмерно,
Что в одиночку бьется мой сотоварищ верный.
Прийти к нему на помощь я должен был давно.
Ведь мы с ним навсегда друзья, коль жить
нам суждено.
²⁰⁰⁶ Взгляните, как усердно он нынче служит вам,
Как расторопно ходит по вражьим головам
И пробивает шлемы смычок богатыря.
Брал Фолькер ваше золото и серебро не зря.
²⁰⁰⁷ Я отродясь не видел такого скрипача.
На гуннов низвергает он лезвие меча,
И жалобную песню поет на них броня.
Не грех ему в награду дать и платье, и коня».
²⁰⁰⁸ Дрались упорно гунны, оставшиеся в зале,
Но все в жестокой сече добычей смерти стали.
Умолкли крик и стоны, утихли лягз к стук,
И выпустили витязи оружие из рук.

(поступово гинуть один за одним бургундські
воїни, знищуючи і багато гуннів. Нарешті
королева наказує підпалити зал, де відбувається
битва. Насамкінець в живих з бургундів зали-
шаються лише Гунтер та Хаген)

*О том, как Дитрих бился
с Гунтером и Хагеном*

Авентюра XXXIX

²³²⁴ Поднялся Дитрих с места, доспехи сам достал,
И в них ему облечься помог старик-вассал.
Так сокрушался бернец и в горе был таким,
Что от стенований витязя дрожня дрожал весь дом.

²³²⁵ Но, с силами собравшись, он овладел собой,
Надел на левый локоть свой добрый щит стальной
И вместе с Хильдебрандом отправился туда,
Где с бернскою дружиною произошла беда.
²³²⁶ «Спешит, – промолвил Хаген, – к нам
Дитрих через двор,
И у него от гнева огнем пылает взор.
Он был обижен нами и мшенья вожделеет.
Вот мы сейчас и поглядим, кто в схватке одолеет.
²³²⁷ Хотя правитель Берна на вид несокрушим,
Известен повсеместно бесстрашием своим
И нам за смерть вассалов мечтает отомстить,
Я все же отважусь с ним в бою оружие
скрестить».
²³²⁸ -Той речи бернцы вняли еще издалека –
Во двор из зала вышли два рейнца-смелычака
И там, к стене прижавшись, стояли у дверей.
Поставил Дитрих наземь щит и глянул на гостей.
²³²⁹ Затем возвысил голос: «Я знать хочу, король,
За что же причинили вы мне такую боль.
Изгнанник я бездомный, живу в краях чужих,
А вы меня лишаете всех радостей моих.
²³³⁰ С вас, вормсцев, было мало, что
Рюдегер, наш друг,
Наш давний благодетель, погиб от ваших рук.
Вы всех моих вассалов убили сверх того,
Хотя не сделал вам, король, я ровно ничего.
²³³¹ А вы ведь испытали и сами на себе,
Как тяжело и горько друзей терять в борьбе,
Как после их утраты душа у нас болит.
Ах, до чего же грустно мне, что Рюдегер убит!
²³³² Людей, меня несчастней, еще не видел свет,
Но до чужой печали вам, рейнцы, дела нет.
Моих бойцов отборных вы в сече истребили,
И перестану слезы лить о них я лишь в могиле».
²³³³ «Не так уж мы виновны, – вскричал
владелец Тронье. –
Нас вынудили бернцы сегодня к обороне –
Они вломились сами с оружием в этот зал.
Вам кто-то о случившемся неправду рассказал».
²³³⁴ – «Но Хильдебранд клянется, что
амелунги вас
Труп Рюдегера выдать просили много раз,
А вы лишь насмехались над слезной их мольбой.

Могу ль я допустить, что лжет мне мой
вассал седой?».
²³³⁵ «Нет, с вами был он честен, – признался
Гунтер смело, –
Но верьте, что не выдал я вашим людям тело,
Чтоб Этцеля – не бернцев задеть и оскорбить.
Все б обошлось, когда б не стал ваш
Вольфхарт нам грубить.»
²³³⁶ «Пусть так, – ответил Дитрих, – но долг и
честь велят,
Чтоб за беду платился тот, кто в ней виноват,
И если ты со мною желаешь примиренья,
Изволь сейчас же, Гунтер, дать мне
удовлетворенье.
²³³⁷ Коль ты с вассалом вместе согласен
сдаться мне,
За вашу безопасность ручаюсь я вполне.
Не подпущу я гуннов к заложникам моим,
Надежнейшим защитником и другом буду им».
²³³⁸ Воскликнул Хаген: «Боже, спаси
нас и помилуй!
Пока мы невредимы, не оскудели силой
И дать отпор достойный способны всем врагам,
Два столь могучих воина в плен не сдадутся вам.»
²³³⁹ На это Дитрих молвил: «Не говорите так.
Ведь по вине бургундов, хотя им был не враг,
Всего лишился в жизни я с нынешнего дня,
И долг ваш, Гунтер с Хагеном,
вознаградить меня.
²³⁴⁰ Ручаюсь головою и честью вам клянусь,
Что лично вас доставить на Рейн не поленюсь,
Что раньше сам погибну, чем вред
вам дам нанести,
И не взыщу с вас за ущерб, мне
причиненный днесь».
²³⁴¹ Владетель Тронье бросил: «Не тратьте
время даром.
Здесь не возьмете пленных вы с
Хильдебрандом старым –
Постигнет нас бесчестье, коль разнесется слух,
Что убоялись мы врагов, притом всего
лишь двух».
Тут Хильдебранд вмешался: «Клянусь
творцом небесным,

Мой государь явился к вам с предложеньем
лестным.
Пойти на мир почетный должны вы,
Хаген грозный,
Пока уладить все добром еще отнюдь не поздно».
²³⁴³ «Да, – усмехнулся Хаген, – куда
почетней сдаться,
Чем с перепугу в бегство без памяти кидаться,
Как сделали вы нынче, прервав наш
бранный спор,
Хоть смельчаком вас, Хильдебранд, считал
я до сих пор».
²³⁴⁴ «Вот вы, – старик ответил, – смеетесь
надо мной,
А кто под Васкенштайном, забыв свой
долг прямой,
В бой с Вальтером Испанским вступить
не захотел,
На щит уселся и с него на смерть друзей глядел?».
²³⁴⁵ – «Молчите! – крикнул Дитрих
седому удальцу. –
Браниться, как старухам, мужчинам не к лицу.
Вы, Хильдебранд, отныне не раскрывайте рот –
С меня довольно и без вас печали и забот».
²³⁴⁶ И Хагену он молвил: «О чем, у зала стоя,
Вы с королем беседу вели между собою,
И правильно ль расслышал я, подходя к дверям,
Что силами померяться со мной угодно вам?».
²³⁴⁷ «Я впрямь, – признался Хаген, – так
говорил недавно.
Пока мне верно служит меч нибелунгов
славный,
Я с вами потягаться согласен хоть сейчас.
Гневлюсь я, что в заложники вы взять
хотели нас».
²³⁴⁸ Увидев по ответу, что схватка предстоит,
Проворно бернец поднял с земли свой
добрый щит,
И Хаген тут же прыгнул на недруга с крыльца.
Меч нибелунгов засверкал в руках у храбреца.
²³⁴⁹ Смекнул могучий Дитрих, что сильно
Хаген зол,
И с превеликим тцаньем опасный бой повел,

Стараясь понадежней стальным щитом
прикрыться.
Он знал, как страшен враг его, коль скоро
разъярится.
²³⁵⁰ Сообразив, сколь Бальмунг широк,
тяжел, остер,
Он избегал сходиться с противником в упор
И лишь когда почувал, что тот не сладит с ним,
Бургунду рану тяжкую нанес мечом своим.
²³⁵¹ «Тебя, – подумал бернец, – усталость
доконала.
С тобой покончить просто, да чести в этом мало.
Хочу я, чтоб достался ты, Хаген, мне живой,
И ради этого рискну, пожалуй, головой».
²³⁵² Отбросив щит, он вормсца руками обхватил;
Тот стал сопротивляться, собрав остатки сил,
Но скоро рухнул наземь под натиском его
К безмерному отчаянью владыки своего.
²³⁵³ Был Хаген бернцем связан и отведен потом
Туда, где находились Кримхильда с королем.
Она повеселела, увидев, что в плену
Храбрец, который столько зла ей сделал
в старину.
²³⁵⁴ В поклоне королева склонилась до земли.
«От смерти и позора вы, Дитрих, нас спасли.
Пусть счастье вам за это сопутствует вовек,
А я по гроб у вас в долгу, бесстрашный
человек».
²³⁵⁵ В ответ герой промолвил
владычице надменной:
«Прошу вас, королева, чтоб жив
остался пленный.
Теперь его бояться причины больше нет.
Пускай живет и возместит вам
причиненный вред».
²³⁵⁶ Она врага велела в темницу отвести,
Чтоб там, от всех сокрытый, сидел он взаперти.
Меж тем державный Гунтер взывал у
входа в зал:
«Куда же бернский богатырь, обидчик
мой, пропал?»
²³⁵⁷ К нему вернулся Дитрих, услышав этот зов.
Был Гунтер силой равен славнейшим
из бойцов.

Отважно устремился навстречу бернцу он,
И тотчас огласил весь двор клинков
булатных звон.
²³⁵⁸ Как ни был бернский витязь могуч,
проворен, смел,
Он лишь каким-то чудом остался жив и цел –
Так беззаветно Гунтер рубился в том бою,
Так вымещал на недруге тоску и боль свою.
²³⁵⁹ Мир не знавал доселе подобных силачей.
Гудел дворец огромный от стука их мечей.
Старались друг на друге бойцы рассечь шишак,
И Гунтер доказал, что он доподлинный смельчак.
²³⁶⁰ Но был король измучен, а бернец
бодр и свеж.
Он Гунтера осилил, как Хагена допрежь.
Пробил кольчугу вормса клинок его меча,
И хлынула из раны кровь, красна и горяча.
²³⁶¹ Связал бургунду руки победоносный враг,
Хоть с государем пленным не поступают так.
Но Дитрих знал: коль рейнцев освободить от пут,
Всех, кто к ним ни приблизится, они
вдвоем убьют.
²³⁶² Потом правитель бернский, прославлен-
ный храбрец,
Отвел свою добычу к Кримхильде во дворец.
При виде скорби брата, забыв печаль и боль,
Она сказала Гунтеру: «Привет мой вам, король!».
²³⁶³ Он молвил: «Поклонился б я вам, моя сестра,
Когда бы вы хотели сородичам добра.
Но приуготовляли вы нам не встречу – мечь.
Недаром плохо приняты и я, и Хаген здесь».
²³⁶⁴ Возвысил голос Дитрих: «Вам, госпожа моя,
Заложников презнатных привел сегодня я.
Доныне в спорах ратных никто не брал таких.
Прошу в награду за труды – оставьте
их в живых».
²³⁶⁵ Взяв с королевы слово, что пленных пощадят,
В слезах пошел воитель куда глаза глядят.
Но клятве оказалась Кримхильда не верна –
У двух бургундских витязей жизнь отняла она.
²³⁶⁶ Велела их Кримхильда держать в
темнице врозь,
И больше им друг друга узреть не довелось,
Покуда брата смерти сестра не предала

И с головою короля к вассалу не пришла.
²³⁶⁷ Когда владетель Тронье был отведен
в тюрьму,
Явилась королева и молвила ему:
«Верните то, что взяли вы у меня когда-то,
А не вернете – я велю казнить и вас, и брата».
²³⁶⁸ Лишь усмехнулся Хаген: «Не след меня
стращать.
Поклялся вашим братьям о кладе я молчать,
Покамест не узнаю, что умерли все трое,
И где он – этого я вам до гроба не открою».
²³⁶⁹ Она в ответ: «От клятвы освобожу я вас»,
И обезглавить брата велела сей же час,
И к Хагену обратно вернулась поскорей,
Отрубленную голову влача за шелк кудрей.
²³⁷⁰ На государя глянул в последний раз вассал,
К Кримхильде повернулся и с вызовом сказал:
«Напрасно ты лидуешь, что верх взяла в борьбе.
Знай: я поставил на своем благодаря тебе.
²³⁷¹ Погиб державный Гунтер, король
моей страны.
Млад Гизельхер и Гернот врагами сражены.
Где клад – про это знаем лишь я да царь небес.
Его ты, ведьма, не найдешь – он навсегда исчез».
²³⁷² Она в ответ: «Остались в долгу вы предо мной.
Так пусть ко мне вернется хоть этот
меч стальной,
Которым препоясан был Зигфрид, мой супруг,
В тот страшный день, когда в лесу он пал
от ваших рук».
²³⁷³ Из ножен королевой был извлечен клинок,
И пленник беззащитный ей помешать не смог.
С плеч голову Кримхильда мечом снесла ему.
Узнал об этом муж ее к прискорбью своему.
²³⁷⁴ «Увы! – воскликнул Этцель с
горячими слезами.
Убит рукою женской храбрейший меж мужами,
Превосходил отвагой он всех, кто носит щит,
И смерть его, хоть он мой враг, мне
совесть тяготит».
²³⁷⁵ А Хильдебранд промолвил: «Себе я
не прошу,
Коль за бойца, из Тронье сполна не отомщу.

Пусть даже я за это погибну в свой черед,
Та, кем был обезглавлен он, от кары не уйдет».
²³⁷⁶ Старик, пылая гневом, к Кримхильде
подскочил.
Мечом своим тяжелым взмахнул он что
есть сил.
Она затрепетала, издав короткий крик,
Но это ей не помогло – удар ее пастиг.
²³⁷⁷ Жену владыки гуннов он надвое рассек.
Кто обречен был смерти, тот смерти не избег.
Стенал в унынье Этцель, и Дитрих вместе с ним,
Скорбя по славным ленникам и родичам своим.
²³⁷⁸ Бесстрашнейшим и лучшим досталась
смерть в удел.
Печаль царил в сердце у тех, кто уцелел.
Стал поминальной тризной веселый,
пышный пир.
За радость испокон веков страданьем платит мир.
²³⁷⁹ Сказать, что было дальше, я не сумею вам.
Известно лишь, что долго и дамам, и бойцам
Пришлось по ближним плакать, не осушая глаз.
Про гибель нибелунгов мы окончили рассказ.

(Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. М., Худлит, 1975. – пер. Ю. Корнеева. – С.357–629.)

Структуральний аналіз міфологічного підґрунтя “Пісні про Нібелунгів”

...Таким чином, ми можемо читати міт
більш-менш так, як читаємо оркестрову
партитуру: не рядок за рядком, а розумію-
чи, що мусимо охопити цілу сторінку; бо
те, що написано в першому рядку на по-
чатку сторінки, набуває значення тільки
тоді, коли взяти до уваги, що це лише час-
тина або частка написаного знизу в дру-
гому рядку, в третьому рядку і так далі.
Тобто ми повинні читати не тільки зліва

направо, але й вертикально, згори додолу.
Мусимо зрозуміти, що кожна сторінка є
цілістю. І тільки якщо ставитись до міту
так, ніби він оркестрова партитура, напи-
сана рядок за рядком, тоді ми можемо
зрозуміти його як цілість, і саме таким
чином зможемо виявити значення міту...

...Щоб пояснити це твердження, доз-
вольте запропонувати конкретний приклад
з Вагнерової тетралогії “Кільце”. Однією
з найважливіших тем тетралогії є тема, яку
ми називаємо по-французьки “*le thème de
la renunciation a l'amour*” – зречення
любви. Добре відомо, що ця тема появи-
лася найперше в “Золоті Рейна”, в місці,
де рейнські діви говорять про Альберіха,
що він може здобути золото тільки тоді,
коли відмовиться від усіх видів людської
любви. Цей найперший музичний мотив
є знаком Альберіхові, знаком, даним в ту
саму мить, коли він каже, що бере золото
і відмовляється від любови раз і назавж-
ди. Усе це очевидно і просто; буквальний
сенс цієї теми: Альберіх відмовляється від
кохання.

Тепер другий вражаючий та важливий
момент, де ця тема з'являється знову: у
“Валькіріях”, за обставин, які абсолютно
не надаються витлумаченню, не зрозумі-
ла причина, чому ця тема тут з'явилася.
У мить, коли закоханий Зигмунд саме ви-
явив, що Зиглінда – його сестра, і саме коли
вони збираються вступити в інцестуальні
взаємини, в ту мить, завдяки вгороджено-
му у дерево мечеві, який Зигмунд нама-
гається дістати, знову виникає тема відмо-
ви від кохання. Це – своєрідна таємниця,
бо в цю мить Зигмунд зовсім не відмов-
ляється від кохання, він чинить цілком про-
тилежне, вперше в житті пізнаючи любов

зі своєю сестрою Зигліндою.

Втретє ця тема з'явилася також у *"Валькіріях"*, в останньому акті, коли Вотан, король богів, прирікає свою доньку Брунгільду до безперервного чарівного сну й загороджує її вогнем. Ми гадаємо, що Вотан теж відмовляється від любови, адже він відмовляється від любови до своєї доньки. Однак це не дуже переконує.

Отже, бачимо, що маємо ту ж проблему, що і в мітології; тобто маємо тему, в даному випадку музичну, замість мітологічної, яка з'являється у трьох різних моментах у дуже довгій оповіді: одна на початку, інша – посередині, а третя – наприкінці, якщо, задля аргументу, обмежитися двома першими операми *"Кільця"*. Я хотів би показати, що єдиний спосіб зрозуміти цей таємничий повтор теми (хоч повтори і здаються дуже різними) полягає в тому, щоб накласти ці три події, нагородити їх одна на одну і намагатись визначити, чи не могли б вони бути потрактовані як одна й та ж подія.

І так ми виявимо: у трьох різних випадках фігурує скарб, який потрібно витягнути чи викрасти звідти, куди він був запропорений. Є золото, що зав'язало у глибинах Рейну. Є меч, що зав'яз у дереві, символічному дереві життя або світовому дереві. І є жінка Брунгільда, яку потрібно витягнути з вогню. Повторювання теми наводить нас на думку, що золото, меч та Брунгільда – це одне й те ж: золото як ознака торжества сили, меч як ознака торжества кохання, якщо можна так сказати. І те, що ми маємо приклад узгодженості між золотом, мечем та жінкою, є, по суті, найкращим поясненням, яке ми можемо мати; ось чому наприкінці *"Присмерку Богів"*

завдяки Брунгільді золото повернеться до Рейну; всі вони – одне і те саме, але розглянуте під різними кутами зору.

Інші моменти сюжету також стають зрозумілими. Наприклад, хоч Альберіх відмовився від кохання, пізніше завдяки золоту, він зможе звабити жінку, яка народить йому сина, Гагена. І завдяки перемозі свого меча, Зигмунд також породив сина, який став Зігфрідом. Отже, повторення теми показало нам щось, що ніколи не пояснювалося в поемах: існує подвійний зв'язок між зрадником Гагеном і героєм Зігфрідом. Вони надзвичайно схожі. Це також пояснює, чому стало можливим, що Зігфрід і Гаген, або, точніше, спершу сам Зігфрід, а потім під виглядом Гагена, в різні моменти оповіді здобули Брунгільду...

(К. Леві-Строс. Міт і значення. Пер. М. Маерчик // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996. С.353–355.)

"Пісня про Нібелунгів" в інших видах мистецтва

Оперний цикл Рихарда Вагнера

...Вагнер (1813–1883) розірвав зв'язок з багатьма оперними традиціями та рішуче перейшов на шлях створення "музичної драми", де, на його думку, музика та поетичний текст мали бути рівноправні. Композитор відмовився від звичайних елементів оперної вистави і, насамперед, від поділу опери на замкнені вокальні номери (арії, ансамблі, хори). Чільне місце Вагнер віддав мелодизованим речитативам, значно посиливши при цьому роль оркестра. Широко застосовував Вагнер і систему

лейтмотивів ("провідних мотивів"), які характеризували головних героїв, їхній душевний стан, сценічні ситуації. Драматургія вагнерівських опер побудована на принципі безперервного розвитку музики. Як основу для музично-сценічних творів композитор обирає сюжети із середньовічних народних легенд.

Найяскравіше та найпоєднаніше Вагнер втілює свої реформаторські ідеї в монументальному циклі "Перстень нібелунгів" – чотирьох взаємопов'язаних операх: "Золото Рейну" (1854), "Валькірія" (1856), "Зігфрід" (1871), "Загибель богів" (1874)...

(Ю. Булучевский, В. Фомин, «Краткий музыкальный словарь для учащихся», Ленинград, 1975, С.27–28)

Ідеологічна функція фільму "Нібелунги" в гітлерівській Німеччині

...Розвиваючи тему долі, фатуму, приреченості деяким фільмам кіноекспресіонізму, Фріц Ланг здійснив у 1924 р. гігантську екранізацію "Саги про Нібелунгів". Ця суперпостановка мала, на думку Ланга, стати екранним виразом германського, нордичного духу, національним твором мистецтва, який зміг би пронести його по всьому світу. Фріц Ланг ніколи не захоплювався ідеями націонал-соціалізму. Більше того: не бажаючи залишатися у гітлерівській Німеччині, він покинув її одразу ж після захоплення влади гітлерівцями, емігрував до США та поставив низку талановитих антифашистських фільмів.

Але націоналістичний характер постановки, її ідеалізація "германського духу" виявилися цілком придатними для відомства Геббельса. В середині 30-х років фільм "Нібелунги" було озвучено музикою Вагнера та випущено в нацистській Німеччині до прокату.

Англійський історик кіно Роджер Менвелл пише про причину успіху "Нібелунгів" у повоєнній Німеччині: "Після поразки у першій світовій війні та пов'язаних з цим тяжких матеріальних негараздів Німеччина перебувала у стані глибокої пригніченості та намагалася пом'якшити біль своєї ображеної гордості тим, що воскрешала найбільш величні із своїх національних легенд".

Автор сценарію "Нібелунгів" Теа фон Гарбу писала, що "метою фільму було підкреслити неблаганність, з якою перший злочин тягне за собою кінцеву відомсту".

Автор книги про кіноекспресіонізм "Демонічний екран" Лотта Ейснер так характеризувала німецьких кіноглядачів того часу: "Сповнена розчарування німецька інтелігенція, що не хотіла й не могла змиритися з тяжкою та нерадісною реальністю, чіплялася за свою колишню славу "народу поетів та мислителів" і намагалася знайти притулок у світі підсвідомого, в світі, сповненому тривог та неясних докорів сумління, сповненому спогадів про славетне минуле".

Зображувальний бік "Нібелунгів" є, мабуть, найсильнішим елементом фільму, який вражає глядача навіть тепер... Ланг споруджував величезні архітектурні будови та використовував гру світла та тіні для створення необхідних йому ефектів. Особливе враження справляв проїзд Зігфріда

через ліс, повз велетенські стовбури дерев, між котрі крізь легкий туман струменилося сонячне сяйво... Дивом постановлювальної техніки була сцена двообою Зігфріда з драконом, яким керували люди, заховані в його тілі. Фільми жахів, які часто показують різноманітних монстрів при надзвичайно високому рівні теперішньої знімальної техніки, не перевершують цієї сцени, здійсненої у відносно ранньому періоді розвитку кінематографа.

Зігфрід Кракауер, автор історичної праці про німецьке кіномистецтво "Від Калігарі до Гітлера", особливу увагу приділяв мізансценам "Нібелунгів", зокрема там, де Ланг мав справу з людськими масами. "Абсолютна авторитарна влада, – писав він, – стверджує себе, розташовуючи підвладних їй людей у вигляді приємного для зору візерунка. Це можна було бачити за часів нацистського режиму, для якого було характерно організувати маси в суворо орнаментальному стилі. Коли Гітлер збирав своїх слухачів, він оглядав не стільки сотні тисяч людей, скільки гігантський орнамент, що складався з сотень тисяч частинок. "Тріумф волі", офіційний нацистський фільм про Нюрнберзький гітлері-

вський партійний з'їзд 1934 р., показує, що у створенні масового орнаменту з людей гітлерівські декоратори черпали натхнення з фільму "Нібелунги". Театральні рольди Зігфріда, імпазантні сходи та мізансцена, що підкреслювала авторитарну владу, знову з'явилися, у надзвичайно збільшеному масштабі, в сучасному нюрнберзькому параді"...

(Н. Абрамов «Експрессионизм в киноискусстве» // Экспрессионизм. Сб. статей. М.: Наука, 1966. С.143–144).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Жирмунский В. М. Народный героический эпос. М.-Л., 1962.
2. Мелетинский Е. М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа. М., 1986.
3. Менендес Пидаль Рамон. Избранные произведения. М., 1961.
4. Смирнов А. А. Средневековая литература Испании. Л., 1969.
5. Хойслер А. Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. М., 1960.

РОЗДІЛ IV

ЛИЦАРСЬКА ПОЕЗІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. ЛИЦАРСТВО ЯК ОСОБЛИВЕ ЯВИЩЕ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЖИТТЯ

Лицарський ідеал середньовіччя

Трактат Андрія Капелана "Про кохання" як "підручник" куртуазної поведінки

*Андрей Капеллан. О любви (уривки)***2. ПОЕЗІЯ ТРУБАДУРІВ***Життєписи трубадурів*

Мовно-стилістичні особливості поезії трубадурів

*Джауфре Рюдель. Кансона**Бертран де Борн. Сирвента**Маркабрюн. Пасторела**Пейре та Бернарт де Вентадорн. Тенсона**Безіменний поет. Альба**Бертран де Борн. Плач***3. МІННЕЗАНГ**

Невідомий поет

*Дітмар фон Айсте. Альба**Гартман фон Ауе. Кансона**Генріх фон Фельдеке. Квопе сонце...**Ульріх фон Вюртемберг. Як тужно й тоскно...**Кондрат фон Вюрцбург. Це б мені співати...**Фон Кюренберг. Прибивсь до мене сокіл...**Вальтер фон дер Фогельвейде. Під липпою... Любовне кредо.**Мінливий світ***РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА****1. ЛИЦАРСТВО ЯК ОСОБЛИВЕ ЯВИЩЕ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЖИТТЯ**

В докладних описах феодального періоду цікаво порівняти побудову замків X ст. з замками наступних століть, починаючи з XII. Ми побачимо значні зміни. В замках X ст. видно виключно мету оборони та роз'єднання; будівничі аж ніяк не опікувалися зручностями життя та комфортабельністю приміщення: головна мета – войовнича, ворожа. Такі ж самі й будівлі XI ст. Проте в XII та XIII ст. архітектура вже зовсім інша. Головне призначення замків те саме: безпечний притулок від ворогів, починаючи від вілана до сусіднього пера та далекого прибульця; але понад це, ленний володар цього часу турбується вже про просторе приміщення. Ми бачимо, що в самих замках, тобто всередині їх, відбулися певні зміни, що спосіб життя змінився. Особливо це помітно у XIII та на початку XIV ст. Величезне подвір'я, якого не було раніш, призначене для розваг мешканців замку. Не сама лише войовнича дружина барона мешкає тут: при дворі кожного власника утворюється невеликий двір, в нього свої чиновники, він кілька разів на рік влаштовує свята. В самій архітектурі більше вишуканості, більше претензій на красу. Коротко кажучи, видно, що норози пом'якшуються і що феодальні власники вже далеко не ті, що їхні предки...

...Церква надала релігійного характеру обряду вступу [до лав лицарів]. Джура напередодні вступу до лицарства проводить цілий день у пості та молитві, ніч він

проводить у церкві: він умивається, церква надягає на нього білі шати на ознаку чистоти моральної. Обряд посвячення відбувається в храмі у супроводженні спільної молитви. Старий лицар питає в нового, з якою метою вступає він до лав лицарів, чи не заради корисливого зиску та мирських прибутків? Якщо так, він не гідний лицарства. Вочевидь, це питання підказане феодальному барону церквою. Лицар відповідає заперечно і тоді присягається служити леннику, захищати церкву, вдів та сиріт, і взагалі слабких проти сильних. В такий спосіб у надрах самого феодалізму з'являється наче реакція проти нього самого: він оснований на пригніченні слабких, а юнак, долучаючись до лицарства, бере на себе обов'язок захищати слабкого проти сильного... Лицарство об'єднало в собі всі шляхетні елементи феодального світу. З лицарських обітниць сформувався цілий кодекс, ціле укладення моральності для лицарства. Хоч ухилення від цих законів і були нерідкі, але їх піддавали суворому засудженню... Спочатку лицарство, зазвичай, було вище та краще; але загалом в ньому виховався особливий погляд, особливе почуття честі, поняття про гідність людини, звичай захищати слабкого проти сильного. Саме ці поняття дісталися від феодалізму народам Західної Європи; за такий спадок багато, напевне, можна пробачити феодальному світові. Класичною землею лицарства, де воно виявилось у найбільш вишуканих своїх формах, була Франція, особливо Південна Франція... Отже, можна сміливо сказати, що існувала особлива феодальна цивілізація; вона висловилася в багатій літературі, і ніко-

ли пам'ятники середньовічної літератури не були такі цікаві, як тут...

(Грановський Т. Н. Лекції по історії Середньовіччя, М.: Наука, 1987, Лекції 1848/49 г., с.252–257).

Лицарський ідеал середньовіччя

Усюди, де лицарський ідеал сповідували у найчистішому вигляді, особливий наголос робили на його аскетичному елементі. У період розквіту він природно поєднувався з ідеалом чернецтва – у духовних лицарських орденах часів хрестових походів. Але мірою того, як дійсність знову і знову викривала його в неправді, він усе більш переміщався в царину фантазії, щоб зберегти там риси шляхетної аскези, які рідко бували помітні в реальному житті. Мандрівний лицар, подібно до тамплієра, вільний від земних уз і бідний. Цей ідеал шляхетного борця, що не володіє майном, усе ще формує, як говорить Вільям Джеймс, "sentimentally if not practically, the military and aristocratic view of life" ["морально, якщо не практично, погляди військових і аристократів"].

Зв'язок лицарського ідеалу з високими цінностями релігійної свідомості – жалем, справедливістю, вірністю – жодним чином не є чимось штучним і поверховим. Але не цей зв'язок сприяє перетворенню лицарства на якусь прекрасну форму, у тип життя. І навіть безпосереднє укорінення лицарства у військовій мужності не змогло б його підняти до такого ступеня, якби жіноча любов не була тим палаючим жаром,

що вносив живе тепло в цю складну єдність почуттів та ідеї.

Глибокі риси аскетичності, мужньої самопожертви, властиві лицарському ідеалу, найтіснішим образом пов'язані з еротичною основою цього підходу до життя і, можливо, є всього-на-всього моральним заміщенням незадоволеного бажання. Звичайно, любовне бажання знаходить форму і стиль не тільки в літературі й образотворчому мистецтві. Потреба додати любові шляхетних рис форми і стилю в такий самий спосіб знаходить широкі можливості для їх реалізації у самому житті: у придворному етикеті, у світських іграх і розвагах, у жартах і військових вправах. Тут також любов постійно сублимується і романтизується: життя наслідує в цьому літературу, але й остання зрештою черпає усе з життя. Лицарський аспект любові все-таки у своїй основі виникає не в літературі, а в житті, в основу якого закладено заданий мотив лицаря і його дами серця.

Лицар і його дама серця – це первинний і незмінний романтичний мотив, що виникає і виникатиме завжди й усюди. Це найбезпосередніший перехід чуттєвого тягу в моральну чи майже моральну самовідданість, що природно впливає з необхідності за присутності своєї дами виявляти мужність, піддаватися небезпеці, демонструвати силу, терпіти страждання – честолюбство, знайоме кожному шістнадцятирічному юнакові. Прояв і задоволення бажання, що здаються недосяжними, замінюються подвигом в ім'я любові. І тим самим смерть негайно ж стає альтернативою такого задоволення, забезпечуючи, так би мовити, звільнення обох сторін.

Томлива мрія про подвиг в ім'я любові, що переповнює серце і сп'янує, росте і поширюється рясною порослю. Первісна проста тема незабаром уже починає піддаватися ретельній розробці – в силу духовної потреби в усе новому і новому її втіленні. Та й сама пристрасть додає більш сильних барв цим мріям з їх любовними стражданнями і зрадами. Подвиг має полягати у звільненні дами від жахливої небезпеки, що загрожує їй. Так до первісного мотиву додається стимул ще більш дієвий. Спочатку справа обмежується основним персонажем, героєм, що жадає перетерпіти страждання заради своєї дами; але незабаром уже це сполучається з бажанням визволити з лиха жертву страждання. А може, у своїй основі такий порятунок завжди зводиться до охорони дівочої цнотливості, до захисту від стороннього зазіхання, для того щоб залишити за собою врятований трофей? У всякому випадку, із усього цього виникає чудовий мотив, що поєднує лицарство та еротіку: юний герой, що рятує безневинну діву. Супротивником його може бути якийсь щиро-сердий дракон, але сексуальний елемент і тут присутній найбезпосереднішим чином.

Звільнення діву – найбільш первинний і романтичний мотив, що не втрачає своєї свіжості. У літературі через занадто часте повторення цього мотиву якийсь час його уникають, зате він постійно з'являється в нових обладунках – скажімо, у романтичній атмосфері ковбойських фільмів.

Важко встановити, якою мірою в цьому уявленні про героя-коханця виявляється чоловічий і якою мірою – жіночий погляд на любов. Чи був образ залицяльника і чи було це тим, до чого прагнув чоловік,

чи ж саме бажання жінки знаходило тут своє втілення? Очевидно, все-таки перше. Взагалі при зображенні любові переважають винятково чоловічі погляди, у всякому випадку аж до новітніх часів. Погляд жінки на любов залишається усе ще неясним і прихованим, це набагато інтимніша і глибша таємниця. Жіноча любов не має потреби в романтичній сублимації, в піднесенні до рівня романтичного героїзму, тому що за своїм характером жінка невіддільна від материнства, любов її вже піднесена сама по собі, і тут немає необхідності вдаватися до мрій про відвагу і жертвність – всупереч себелюбності й еротичності. У літературі погляд жінки на любов здебільшого відсутній не тільки тому, що творцями цієї літератури були чоловіки, але також і тому, що для жінки сприйняття любові через літературу є набагато меншою необхідністю, ніж для чоловіка.

Образ шляхетного лицаря, що страждає заради своєї коханої, – насамперед суто чоловіче уявлення про те, яким чоловік хоче сам себе бачити. Мрію про себе як про визволителя він переживає ще більш напружено, якщо виступає інкогніто і стає відомим лише після здійснення подвигу. У цій таємничості безперечно ховається також романтичний мотив, обумовлений жіночими уявленнями про любов. В апофеозі сили і мужності, уособлених у вигляді вершника, що летить на коні, потреба жінки в шануванні сили зливається з гордістю і фізичними якостями чоловіка.

Суспільство епохи Середньовіччя з юнацькою ненаситністю культивувало ці примітивно-романтичні мотиви. Важливе місце в Середньовіччі приділялось турнірам, які характеризуються як драматич-

ним, так і яскраво вираженим еротичним змістом. Спорт за всіх часів містить у собі драматичний і еротичний елементи: змагання з веслування і футбольні змагання наших днів мають у набагато більшій мірі емоційне забарвлення середньовічних турнірів, ніж це усвідомлюють і самі спортсмени, і глядачі. Але якщо сучасний спорт повернувся до природної, майже грецької, простоти, середньовічний, і у всякому разі пізньо-середньовічний турнір – це спорт, перевантажений прикрасами, обтяжений важким декором, де драматичний і романтичний елементи підкреслюються настільки явно, що він безпосередньо виконує функцію драми.

Час пізнього Середньовіччя – один з тих завершальних періодів, коли культурне життя вищих прошарків суспільства майже цілком зводиться до світських забав. Дійсність сповнена пристрастей, важка і жорстока; її зводять до прекрасної мрії про лицарський ідеал, і життя будується, як гра. У гру вступають в образі Ланселота; це грандіозний самообман, але його болісна неправдоподібність пом'якшується тим, що і проблиск насмішки дозволяє позбутися власної неправди. В усій лицарській культурі XV сторіччя панує хитка рівновага між легким глузуванням і сентиментальною серйозністю. Яскраво виражений еротичний характер турніру вимагав кривавої шаленості. За своїми мотивами турнір найбільше нагадує змагання з давньоіндійського епосу: центральним мотивом Махабхарати також є битва за жінку.

(Хейзинга Й., Осень середньовіччя. М.: Наука, 1988. – С.81–89)

Трактат Андрія Капелана "Про кохання" як "підручник" куртуазної поведінки

Рукописи називають автора трактату "Про кохання" "Андрієм, капеланом короля французького"... Трактат написаний близько 1184–1186 рр. Наслідуючи Овідія, він складається з трьох книжок – як завоювати кохання, як зберегти кохання (це аналогія до плану "Науки кохання") та як уникнути кохання (це аналогія "Лікам від кохання")... Історико-культурна цінність трактату Андрія величезна. Етику куртуазного кохання, котру ми з більшим чи меншим успіхом відновлюємо, зокрема, з поезії трубадурів, – у зв'язному та систематичному вигляді викладено лише в цьому латинському творі придворного клірика. Овідій дає йому лише план, щодо змісту, який викладається за цим планом, він цілком належить середньовіччю. Для Овідія любовний побут був притулком від розпорядку суспільства з його офіційно визнаними цінностями, який тиснув на нього; для Андрія любовний побут – це найважливіший засіб організації лицарського суспільства та досягнення визнаних у ньому цінностей: любовне служіння розкриває лицарські звичаї, спонукає людей до славетних подвигів тощо. Для Овідія чарівність кохання в його стихійності та непередбачуваності, для Андрія – в стрункій схематичності та догматичності. Зрозуміло, це кохання, яке прославляє Андрій, – лише позашлюбне: тільки воно слугує ставним виразом куртуазної "ввічливості", тоді як кохання подружнє або кохання чуттєве для Андрія та його читачів байдуже, оскільки обидва позастанові та понадста-

нові. Розбіжність між цією світською мораллю лицарства та християнською мораллю кліру не турбує Андрія... Від уславлення любові в двох перших книжках він спокійно переходить до такого ж систематичного каталогу жіночих вад у третій книзі: з точки зору земної та лицарської жінка заслуговує на всіляку шану, а з точки зору вищої та понадстанової вона заслуговує на всіляку зневагу, і ці два ідеологічні пласти лежать у свідомості Андрія поруч, не змішуючись...

(М. Л. Гаспаров, Любовный учебник и любовный письменник //Жизнеописание трубадуров. Жан де Нострадам. Жизнеописание древних и наиславнейших провансальских пиитов, во времена графов прованских процветших. М.: Наука, 1993, с.571-572).

Андрей Капеллан. О любви (уривки)

...Отже, насамперед належить розглянути, що таке кохання, і звідки його назва, і яка його дія, і між ким та ким може бути кохання, та як досягається кохання, зберігається, збільшується, зменшується, кінчається, та про знаки взаємного кохання, та що робити одному з коханців, якщо інший порушив вірність.

1.1. Що таке кохання

Кохання – це певна вроджена пристрасть, що виникає від споглядання та надмірних міркувань про красу іншої статі, під впливом якої людина понад усе прагне досягти об'ємів іншої людини і в тих об'ємах за взаємним бажанням здійснити все, що постановило кохання.

Що кохання є пристрасть, тобто страждання, можна бачити наочно: бо доки не врівноважиться кохання обох закоханих, нема муки сильнішої за вічну тривогу закоханого не досягти бажаного кохання і дарма втратити плоди трудів своїх...

Але й коли потім звершиться любов між обома закоханими, не менші стають побоювання закоханих: бо кожний боїться, щоб отримане його зусиллями не втрачено зусиллям іншого, а це набагато тяжче, ніж побачити, що його праця безплідна, а надія виявилася марною: важче втратити знайдене, ніж обманутися в бажаному. Він і образити свою любов боїться, і так багато чого він боїться, що й не перекажеш...

1.2. Між ким може бути кохання

Насамперед про кохання слід зазначити, що дано йому бути лише між особами різної статі: між двома чоловіками або двома жінками кохання собі місця не має, бо гадаю, що дві особи тієї самої статі аж ніяк не прилаштовані до любовної взаємності та до природних любовних дій; а в чому природа відмовляє, того й кохання соромиться...

1.3. Яка є дія кохання

Дія кохання полягає в тому, що справжній закоханий не піддається іржі скнарості, що кохання навіть грубу людину та невіглаха змушує блищати красою, навіть низькородному дарує шляхетність норову, навіть зарозумілого благодіє смиренням, і будь-яке служіння коїться закоханим з великим благочинням. О, яке гідне подиву кохання, що осяє людей стількома чеснотами, що навчає кожного мати досить благих норовів!...

1.6. Скільки та які є засоби досягти кохання

...Деякі кажуть, що для досягнення кохання є п'ять способів, а саме, краса зовнішності, доброта норову, велика красномовність, багатий статок та швидка готовність до всього, що повелівають. Але на нашу думку, лише перші три способи належать до досягнення кохання, щодо двох останніх, їх слід цілком відкинути від його престолу, як покажуть тобі мої подальші настанови...

2.8. Про правила кохання

1. Шлюб не є причиною для відмови у коханні.

2. Хто не ревнує, той і не любить.

3. Подвійним коханням ніхто зобов'язаний бути не може.

4. Кохання, як всім відомо, завжди або зростає, або зменшується.

13. Розголошене кохання рідко буває довготривале.

14. Легким досягненням кохання буває знецінене, важким – набуває ціни.

17. Нове кохання проганяє старе.

18. Лише звитяга робить будь-кого гідним кохання.

19. Якщо кохання слабшає, воно швидко гине та рідко відроджується.

23. Кого мучать любовні помисли, той мало спить та мало їсть.

24. Будь-яке діяння закоханого спрямоване до думки про кохану.

(Андрей Капеллан, "О любви" // Жизнеописания трубадуров. Жан де Ностр-

дам. Жизнеописания древних и наиславнейших провансальских пиитов, во времена графов прованских процветших. М.: Наука, 1993, с.383-401).

Закоханий з собакою і дама з кроликом.
Париж 1280 рік.

2. ПОЕЗІЯ ТРУБАДУРІВ

Період феодальної зрілості характеризується дуже динамічним розвитком літературних процесів, появою нових літературних форм, жанрів, напрямків та стилів. Такою зовсім новою літературною формою стала куртуазна поезія, яка виникла

приблизно у той самий час, коли героїчний епос проходив етап свого остаточного формування, тобто наприкінці XI – початку XII сторіччя.

На відміну від героїчного епосу, в якому на перший план висувалась громадянська тематика, у куртуазній поезії наголошується на інтимних емоційно-чуттєвих аспектах буття. Якщо епос був демократичний за своїм характером, адресувався широкому загалу, то куртуазна поезія була тісно пов'язана з інститутом лицарства.

Колискою куртуазної поезії слід вважати Прованс – велику незалежну державу, розташовану між Іспанією та Італією. Тут у XII сторіччі при дворах заможних феодалів виникає поклоніння жінці, ідеалізуються високі любовні почуття. Поет вже не так охоче прислуховується до брязкоту мечів, як до ударів палкого людського серця. Усіма визнаною володаркою поезії стає Любов, а її вірною супутницею – Прекрасна Дама. Саме з культу Прекрасної Дами починається куртуазна поезія.

Коханню присвячені усталені канонічні форми – кансона (пісня), що складається із низки строф; альба (ранкова пісня, буквально – ранкова заря), кожна строфа якої завершується словом "альба"; пасторела, що присвячена зустрічі лицаря та пастушки. Але кохання не було єдиною темою куртуазної поезії. Дуже розповсюджені були такі поетичні форми, як тенсона – вірш-диспут, у якому беруть участь два поети, причому цей диспут може обговорювати вільно обрану тему; сирвентес – строфічна пісня, присвячена політичним та громадським темам; плач (жалоба) – пісня, що наближається до сирвентесу і в якій

поет оплакує смерть сеньйора чи якоїсь іншої близької йому людини.

Трубадури (а у французькому варіанті – трувери), а саме так називали себе творці нової поезії, – належали до різних верств населення. Серед них були королі, великі феодалі, лицарі, але були й служники, купці, ремісники, ченці. Однак популярність залежала не від титулу, а від таланту. Найбільшою славою були оповиті імена таких славетних трубадурів та труверів, як Гійом Аквітанський, Бернарт де Вентадорн, Кретьєн де Труа, Пейре Відаль, Бертран де Борн.

Життєписи трубадурів (уривки)

В XIII ст. з'явилися прозові життєписи трубадурів, різні за обсягом та жанром, які свідчать про величезну популярність цих поетів. Хоч сучасна наука визнає реальне підґрунтя певних фактів, значний в них і елемент вигадки. Всього до нас дійшли життєписи 101 трубадура. Деякі з них в кількох рядках подають мінімальні відомості про поета, інші є розгорнутим викладом різномірної інформації – легенд, анекдотів, тлумачень його пісень. Очевидно, що нервісно їх складала жонглери для виконання перед піснями з метою пояснити обставини їх створення, назви місцевостей та імена персонажів. Ці коментарі інколи називають "першими зразками європейської літературної критики". Далі йдуть кілька прикладів життєписів трубадурів.

V. Джауфре Рюдель, сеньйор Блайї
Джауфре Рюдель, сеньйор Блайї, був чоловік вельми шляхетний. Заочно покочав він графиню Тріполітанську, по самих лише гарних чутках про її куртуазність, що

йшли від прочан, які поверталися додому з Антіохії. І склав він про неї багато пісень, і наспіви їхні були прегарні, але слова прості. І так він хотів побачити її, що пішов у хрестовий похід та став плисти морем. На кораблі здолала його тяжка хвороба, так що ті, хто були з ним, вирішили, що він вже помер та, як привезли до Тріполі, поклали його, наче мертвого, у будинку для подорожніх. Графині ж дали знати про це, і вона прийшла до нього, до самого його ліжка, та взяла у свої обійми. Одрозу спізнав він, що то сама графиня, й повернулися до нього слух та почуття. І став хвалити він Господа за те, що збереглося йому життя, аж доки він її побачив. Так він і помер, в неї на руках. І звеліла вона поховати його з великими почестями біля храму тамплієрів, сама ж з великої скорботи по ньому того ж самого дня постриглася у черниці.

VI. Бернарт Вентадорнський

Бернарт Вентадорнський походив з Лімузину, з замку Вентадорн. Роду він був простого, походячи від служилого чоловіка, що правив за грубника й топив піч, де випікали хліб для всього замку. Виріс він зграбним та файним хлопцем, навчився добре співати та опанував трубадурське мистецтво й став чоловіком, що розумівся на законах куртуазії. Сеньйор його, віконт Вентадорнський, не міг нарадуватися ані на нього самого, ані на його мистецтво й надавав йому всіляку шану.

Була у віконта Вентадорнського дружина, юна, шляхетна та весела. Велику радість надавали їй і кансони Бернарта, і він сам, і ось полюбила вона його, а він її. І став він у піснях своїх та кансонах вихвалити її, і своє кохання до неї, і її гідність.

Довгий час тяглося їхнє кохання, доки не помітили його і сам віконт і багато інших. Коли віконт про це довідався, прогнав він від себе Бернарта, а дружину свою звелів замкнути та міцно стерегти. І дамі довелося відмовити Бернарту й прохати, щоб він пішов та віддалився з тих місць.

Рушив він у путь та прибув до герцогині Нормандської [Алієнори Аквітанської], дами юної та шляхетної, і такої, що вміла цінувати звитягу, честь та грацію звернених до неї похвалень. Кансони та пісні Бернарта дуже подобалися їй, і вона зустріла та прийняла його вельми сердечно. Довгий час жив він при її дворі та покочав її, а вона його, і склав на її честь багато чудових кансон. І ось в той час, як він перебував у неї, взяв її за дружину Генріх, король англійський, та забрав з Нормандії. А Бернарт, сумний та тужливий, залишився по цей бік моря та вирушив до доброго нашого графа Раймона Тулузького і залишався при ньому аж до самої його смерті. А тоді пан Бернарт з великої туги по ньому вступив до Далонського монастиря, де й скінчив свій вік.

XI. Бертран де Борн

Бертран де Борн був володарем замку в єпископаті Перигорському – замку під назвою Аутафорт. Безперервно воював він із своїми сусідами – графом Перигорським та віконтом Ліможьським, з братом своїм Костянтином та з Річардом, доки той був графом Пуатьє. Був він звитяжний лицар та хоробрий вояк, куртуазний шанувальник дам та прегарний трубадур, обізнаний у законах ввічливості та солодкомовний, який однаково вмів трактувати про добро та про лихо.

Коли б він тільки не забажав, завжди він міг змусити Генріха короля та його синів діяти за його вказівкою, а бажав він завжди того самого: щоб всі вони – батько, син та брат – весь час один з одним воювали. Бажав він також, щоб завжди воювали між собою король французький та король англійський. Коли ж вони укладали мир чи перемир'я, одразу ж намагався він сирвентами своїми той мир зруйнувати, переконуючи кожного, що той себе згальбив, уклавши мир та зробивши поступки. І від цього отримував він великі блага, але й бідмав чимало.

(Жизнеописання трубадуров. Жан де Нострадам. Жизнеописання древних и наиславнейших провансальских пиитов, во времена графов прованских процветших. М.: Наука, 1993, с.18; 20–21; 51–53)

Мовно-стилістичні особливості поезії трубадурів

...Поняття краси (decor) щільно пов'язане у середньовічній свідомості з ідеєю відповідності, пристойності, що стверджує моральність краси. Прекрасне визначається багатобічною відповідністю ідеальній моделі (exemplar), яку замислює митець, природі речі, що зображується, внутрішньою відповідністю частин, а також потенційною "абсолютною відповідністю" у причетності безкінечній божественній красі. Універсальна вимога "відповідності" (convenientia, congruentia) визначає стосунки автора та публіки, аудиторії та стилю, ставлення автора до поетичного матеріалу, в якому має відчуватися його осо-

бистість, що надає твору значення та ваги...

Світогляд та творчий метод середньовічного автора визначаються естетикою усталеного, "естетикою тотожності", "літературним етикетом", що має на увазі суворе дотримання традиції у зображенні явища, зведення кожного випадку під канонічний знаменник. Регламентованість визначає всі сфери середньовічного життя, насамперед – феодальний світопорядок з його складною та нерухомою ієрархічною системою, котра, у свою чергу, сприймається як відбиття небесної ієрархії... Традиційність аж ніяк не відчувається як вада – вона є, навпаки, необхідною умовою поетичного твору. Публіка в принципі не очікує від автора радикально нових ідей або несподіваних сюжетних ходів...

Спільна для середньовіччя естетика відповідності постає в поезії трубадурів у характерній модифікації. Піднесений характер Fin'Amor – куртуазного кохання вимагає від поета постійного внутрішнього вдосконалення, а в галузі поезії – митецького зусилля та удосконалення форми. ..З вимогами формальної досконалості ми часто зустрічаємося в провансальській поезії, котрій взагалі притаманна висока естетична самосвідомість... Кожний трубадур прагнув перевищити решту. Створюючи нові, все досконаліші та більш ускладнені форми, він стверджує істинність свого кохання та свою поетичну індивідуальність. На тлі попередньої анонімної традиції виникнення індивідуальної поезії характеризується загостреною увагою до ускладненої форми, за допомогою котрої нова поезія протиставляє себе традиції... Ступінь оригінальності форми слугує міри-

лом творчої обдарованості поета. Прагнення до оригінальності було однією з рушійних сил стилістичної еволюції поезії трубадурів до "темної" та "вишуканої" манери висловлювання...

...Всі ці факти свідчать про високу професійну та поетичну свідомість трубадурів. Трубадури були письменники насамперед у тому сенсі, що склали свої твори в процесі наполегливої літературної праці, а не імпровізації. Складання супроводжувалося записом – на це вказує не лише надзвичайна складність форми, а й іконографія та прямі вказівки текстів...

Упорядкованість, усталеність та відповідність в досконалій формі – такі... основні вимоги, що ставилися до середньовічного твору мистецтва, зокрема, куртуазної пісні. Середньовічне мистецтво традиційне за самою своєю суттю. Можливість необмеженого варіювання компенсує сувору тематичну детермінованість куртуазної поезії, в якій акцент переноситься з "що" на "як" (бо їхній розподіл у мистецтві, як ми знаємо, лише умовність)... Особистість автора може розкриватися не тільки в оригінальності думки, а й у формальній інтуїції, що змушує його по-новому комбінувати ці елементи. Вірність цьому принципіві, яка визначає риси куртуазної поезії від найзагальніших сюжетних та ситуаційних побудов, мотивів та образів її персонажів, їхніх почуттів, поведінки та характеристик аж до найменших деталей, особливо помітна у використанні стереотипних засобів висловлювання, що отримали назву "формул", "кліше", "матриць", "ключових слів", "скам'янілостей"...

[Ключові слова та поняття, які входять в суму куртуазних якостей, що виникають

від кохання – "куртуазія", "радість", "втіха", "звитяга", "честь" тощо, протиставлені їхнім протилежностям.] ...Виходячи з цих ключових характеристик, заданих в опозиціях, видається можливим говорити про складену ними універсальну систему куртуазних цінностей. Їхня системність, усвідомлена самими трубадурами, відбилася у зображенні алегоричного Дерева Кохання... Воно є цікавим варіантом архетипного "світового дерева", представленого тут з позицій куртуазного універсуму; ...основним куртуазним ознакам, надписаним на листі Дерева Кохання чоловіка та жінки, що подає кохання в його відносному аспекті (на відміну від абсолютної "любові до Бога та ближнього"...), відповідає зображення антикуртуазних вад на сокирі, що підрубує це дерево...

Застановча низка членів цієї опозиції складає широку систему куртуазних характеристик, які об'єднуються у понятті куртуазного кохання – Fin'Amors. Йому протистоїть симетрично побудована шкала антикуртуазних ознак, що їх регулює Fals'Amors. Носієм першої низки ознак є Дама (і, певною мірою, трубадур, що нескінченно намагається наблизитися до неї). Другу, немарковану низку може іноді персоніфікувати негативний член куртуазного універсуму – наклепник...

Ми бачимо, таким чином, що ключові слова-формули провансальської лірики характеризуються високою семантичною насиченістю. Їхні значення ускладнені різноманітними зв'язками з позатекстовими структурами. Вони утворюють надзвичайно складну систему куртуазних цінностей та піддаються нескінченним рекомбінаціям у поетичній практиці трубадурів.

Ставлення до застосування формул як до "загального та серйозного недоліку провансальської поезії", а до самої цієї поезії – як до легкого дивертисменту, що являє собою одноманітний набір "високих фраз" та "манірних слів", не витримує сьогодні жодної критики.

(М. Б. Мейлах, Язык трубадуров, М.: Наука, 1975, с.77–110).

Трубадури перші у європейській ліриці запровадили риму. Ось як пише про це **О. С. Пушкін:**

...Поезія прокинулася під небом південної Франції – рима відгукнулася в романській мові; ця нова прикраса вірша, що з першого погляду значила так мало, мала важливий вплив на словесність новітніх народів. Вухом зраділо подвоєним ударом звуків... Трубадури грали римою, винаходячи для неї всілякі зміни віршів, вигадували найскладніші форми...

(Пушкін А. С. О поэзии классической и романтической, 1825)

Джауфре Рюдель
(середина XII ст.)

КАНСОНА

Мені під час травневих днів
Приємний щебет віддалік,
Зринає в пам'яті без слів
Моє кохання віддалік.
Навік я неспокійний став,
І не ростуть квітки між трав,

Як зимно у душі мені.

Я щастя у житті зустрів
В моїм коханні віддалік.
Немає в світі кращих днів
Ні поблизу, ні віддалік!
Коли б я лиш надію мав,
У царство б маврів я помчав,
Обдертий весь, в самотині.

Немає в світі кращих снів –
Примчать до неї віддалік,
І чуть слова її, мов спів,
І розмовлять не віддалік,
А віч-на-віч, щоб не шукав
Я більш її, щоб не страждав,
Щоб другом був її всі дні.

Щоб я від горя не смутнів,
Кохання тішить віддалік.
Далеко до її країв.
Даремно мріять віддалік.
Хоч цілий вік я мандрував,
Але я там ще не бував.
Безжальні думи навсіні!

Господь не раз людей жалів.
Святе кохання віддалік!
Та поки що я весь змарнів,-
Про неї мрію віддалік.
О, до прочан би я пристав
Та посох би з собою взяв,
Щоб бачить очі неземні!

Коли б господь мене привів
Скоріш до неї віддалік,
Щоб я признатись їй посмів
І більш не мучивсь віддалік,
Щоб кожен кущ і кожен став
Ще кращим біля неї став,

Щоб стали обрії ясні!
 На мене жаль, на мене гнів,
 Що я кохаю віддалік.
 Я чистим принести зумів
 Своє кохання віддалік.
 Сумним я від кохання став.
 Невже святий мене скарав,
 Щоб мучивсь я в страшній борні?

Сумним я від кохання став.
 Ганьба тому, хто покарав,
 Щоб мучивсь я в страшній борні!

Бертран де Борн
 (бл. 1140 – бл.1215 рр.)

СИРВЕНТА

Люблю травневий світлий час
 І ніжні квіти весняні,
 Люблю, коли чарують нас
 Пташині радісні пісні,
 І тішусь я красою
 Рясних наметів і шатрів,
 Розкиданих серед лугів,
 Де гасла ждуть до бою
 Ряди уславлених полків,
 І вершників, і скакунів.

Люблю я бачить, як погнав
 Юрбу озброєний загін,
 Як мчать отари серед трав,
 А військо лине навздогін,
 І видно над рікою,
 Як замок між гірських горбів
 Обложений з-усіх боків,
 І темною габою
 Шереги мерехтять бійців,
 Що виглядають між ровів.

До серця рицар той мені,
 Що, першим кинувшись у бій,
 Летить безстрашно на коні,
 Запалює загін весь свій
 Відвагою п'янкою.
 Ось бій шалений закипів,
 І мчить боєць серед полів,
 Рискую головою,
 Складу тому свій кращий спів,
 Хто йде вперед на ворогів!

Тріщать шоломи і щити
 Від палиць і мечів дзвінких.
 Рідіють воїнів ряди,
 Не стримать коней бойових
 Уздечкою тугою.
 Хто честь свою не поганьбив,
 Той сповнений під час боїв
 Турботою одною –
 Щоб якнайбільш стинать голів.
 Хоробрих надихає гнів!

Це дороге життя мені,
 І не люблю я пить і спать.
 Люблю гук сурем на війні
 І ржання коней пізнавать
 З атакою новою;
 Мене сп'яняє блиск мечів,
 Як вороги із-за скарбів
 Воюють між собою,
 Приємно бачить між мерців
 Шмати подертих прапорів.
 Барони! Жить війською
 Нам краще, ніж на схилі днів
 Закладом селищ і ланів.

Мій Папіоль, з тобою
 Я передам без зайвих слів,
 Щоб Так-і-ні у бій нас вів.

(Переклад Миколи Терещенка. // Тема,
 № 1, 1998. – С.122–125.)

Маркабрюн
 (бл.1140–1185)

ПАСТОРЕЛА

Вчора в вечірню годину
 Стрів я дівча біля тину,
 Просту пастушку невинну.
 Ще й одягла та дівчиця
 Теплу квітчасту хустину,
 Хутряну шубку козлину,
 Синю картату спідницю.

Мовив я їй за хвилину:
 – Любко, мете без упину!
 Вас занесе, мов билину.
 – Пане, – сказала дівчиця, –
 Змалку здорова, не згину.
 Ярок малих не покину.
 Хуга ж нехай собі злиться!

– Іншими, любко, шляхами
 Малося йти, та за вами
 Слідом пішов я лугами.
 Гарна ж яка ви дівчиця!
 Важко самій до нестями
 З вівцями та баранцями.
 Гурт їх ось-ось розбіжиться!

– Пане, не тільки словами,
 Треба служити й ділами
 Вашій довірливій дамі.
 Лицарю, – мовить дівчиця, –
 Тут я сама з ягничками,
 З вами пустими речами
 Бавиться нам не годиться.

– Любко, для серця жадана,
 Не від простого вілана,
 А від вельможного пана
 Мати родила дівчицю!
 Сповнений весь почування,
 В личенько ваше кохане
 Вік би волів я дивиться.

– Пане мій, пізно і зрання
 Ради шматка, з безталання,
 Нам – тільки праця й зітхання.
 Лицарю, – каже дівчиця, –
 Окрім неділі, старанно
 Кожного дня безнастанно
 Й лицар повинен трудиться.

– Любко, таж феї літали,
 Як у колісці ви спали,
 Вашу красу захищали.
 Тільки, прекрасна дівчице,
 Ви б іще кращою стали,
 Якби мені ви сказали
 Ближче до вас притулиться.

– Пане, з нудьги я зітхала,
 Поки хвалу ви співали,
 Марно мені набридали.
 Лицарю, – мовить дівчиця, –
 Що б ви мені не бажали,
 Скільки б ви клятв не давали,
 Їдьте в свій замок-темницю.

Любко, ви надто ляклива, –
 Може привикнути діва
 Навіть найбільш вередлива.
 Бачу я, красна дівчице,
 Вельми були б ви щасливі,
 Якби зі мною могли ви
 Міцно любов'ю упитись.

– Пане мій, ніби та злива,
Ви клянетеся бурхливо,
Палко, завзято, чутливо.
Лицарю, – каже дівиця, –
Честь бережу я цнотливо,
Щоб від неслави, можливо,
Потім весь вік не журиться. (...)

(Пер. Терещенка М. // Зарубіжна література,
ра, число 46 (110), грудень 1998. – С.7.)

Пейре та Бернарт де Вентадорн

ТЕНСОНА

- Мой славный Бернарт, неужель
Расстались вы с песней своей?
А в роще меж тем соловей
Выводит победную трель,
Страстно и самозабвенно
Ликуя в полуночный час.
В любви превосходит он вас!

- Мне, Пейре, покой и постель
Рулад соловьиных милей.
Душе опостыли моей
Несчастной любви канители,
Цепи любовного плена.
Уж я отбезумствовал раз,
Постигнув любовь без прикрас.

– Бернарт, перестаньте, мой друг,
Бесстыдно любовь порицать.
Она заставляет страдать,
Но в мире нет сладостней мук,
Ранит любовь и врачует.
В ней – счастье великое нам,
Пускай и с тоской пополам.

– Эх, Пейре, вот стали бы вдруг

Любви у нас донны искать,
Чтоб нам их владыками стать
Из прежних безропотных слуг!
Где уж! Три года минует,
Как мог убедиться я сам:
Не сбьются сим дерзким мечтам!

– Бернарт! Что валяют дурака!
Любовь – вот исток наших сил!
Ужели бы жатвы решил
Я ждать от сухого песка!
В мире такой уж порядок:
Положено донну любить,
А донне – к любви снисходить.

– Мне, Пейре, и память горька
О том, как я нежно любил, –
Так донной обижен я был,
Такая на сердце тоска!
Донны коварных повадок
Вовек не могу я простить.
Ловка она за нос водить.

– Полно, Бернарт мой! Нападок
Умерьте безумную прыть.
Любовь нам положено чтить.

– Пейре, мой жребий несладок,
Коварную мне не забыть –
Так как же безумным не быть!

Безымянный поэт.

АЛЪБА

Отогнал он сон ленивый,
Забыть любви счастливой,
Стал он сетовать тоскливо:
– Дорогая, в небесах

Рдеет свет на облаках.
Ах!
Страж кричит нетерпеливо:
"Живо!
Уходите! Настает
Час рассвета!"

Дорогая! Вот бы диво,
Если день бы суетливый
Не грозил любви пугливой
И она, царя в сердцах,
Позабыла вечный страх!
Ах!
Страж кричит нетерпеливо:
"Живо!
Уходите! Настает
Час рассвета!"

Дорогая! Сколь правдиво
То, что счастье прихотливо!
Вот и мы – тоски пожива!
Ночь промчалась в легких снах
День мы встретили в слезах!
Ах!
Страж кричит нетерпеливо:
"Живо!
Уходите! Настает
Час рассвета!"

Дорогая! Сиротливо
Я уйду, храня ревниво
В сердце образ горделивый,
Вкус лобзаний на устах. –
С вами вечно я в мечтах!
Ах!
Страж кричит нетерпеливо:
"Живо!
Уходите! Настает
Час рассвета!"

Дорогая! Сердце живо –
В муке страстного порыва –
Тем, что свет любви нелживой
Вижу я у вас в очах.
А без вас я – жалкий прах!
Ах!
Страж кричит нетерпеливо:
"Живо!
Уходите! Настает
Час рассвета!"

Бертран де Борн

ПЛАЧ

(Вірш оплакує смерть Генріха Плантагетета – сина короля Генріха II, який тішився надзвичайною популярністю у народу.)

Наш век исполнен горя и тоски,
Не сосчитать утрат и грозных бед.
Но все они ничтожны и легки
Перед бедой, которой горше нет, –
То гибель Молодого Короля.
Скорбит душа у всех, кто юн и смел,
И ясный день как будто потемнел,
И мрачен мир, исполненный печали.

Не одолеть бойцам своей тоски,
Грустит о нем задумчивый поэт,
Жонглер забыл веселые прыжки, –
Узнала смерть победу из побед,
Похитив Молодого Короля.
Как щедр он был! Как обласкать умел!
Нет, никогда столь тяжело не скорбел
Наш бедный век, исполненный печали.

Так радуйся, виновница тоски,
Ты, смерть несытая! Еще не видел свет
Столь славной жертвы злой твоей руки, –
Все доблести людские с юных лет

Венчали Молодого Короля.
И жил бы он, когда б господь велел,-
Живут же те, кто жалок и несмел,
Кто предал храбрых гневу и печали.

Нам не избыть унынья и тоски,
Ушла любовь-и радость ей вослед,
И люди стали лживы и мелки,
И каждый день наносит новый вред.
И нет уж Молодого Короля...
Неслыханной отвагой он горел,
Но нет его – и мир осиротел,
Вместилище страданья и печали.

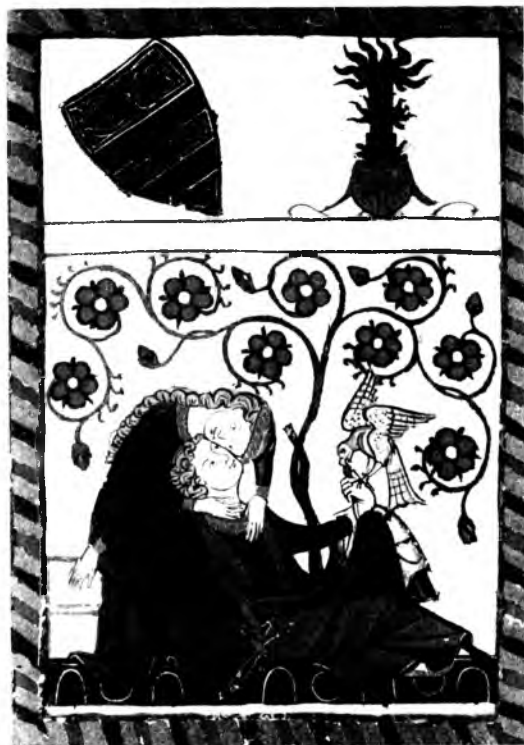
Кто ради нашей скорби и тоски
Сошел с небес и, благостью одет,
Сам смерть приял, чтоб, смерти вопреки,
Нам вечной жизни положить завет,-
Да снимет с Молодого Короля
Грехи и вольных и невольных дел,
Чтоб он с друзьями там покой обрел,
Где нет ни воздыханья, ни печали!

(Пер. В. Дынник. // Пoesия трубадуrow.
Пoesия миннезингеров. Пoesия вагантов.
М.: Худлит, 1974. – С.34–35, 65–66, 95–96.)

3. МІННЕЗАНГ

На загальному тлі європейської куртуазної поезії особливе місце посідає надзвичайно багата і різноманітна німецька поезія – міннезанг (пісня кохання). Міннезанг пройшов у своєму розвитку складний шлях, в якому виразно спостерігаються чотири найважливіші етапи: ранній міннезанг, що сформувався порівняно незалежно від мистецтва трубадуrow (1150–1180 pp.); міннезанг, позначений сильним впли-

вом романської, у тому числі й провансальської поезії (1190–1200 pp.); період розквіту (1200–1230 pp.); період кризи лицарської культури (1240–XIV ст.) Найвидатнішими міннезингерами вважаються Кюренберг, Дітмар фон Аїст, Генріх фон Фельдеке, Фрідріх фон Хаузен, Тангейзер та найвідоміший – Вальтер фон Фогельвейде.

Конрад фон Альтстеттен як мисливець і здобич. Цюрих, 1300 рік.

Невідомий поет

Я твій в дні щастя й дні біди.
Нікого іншого не жди.
Тебе замкнув я в моєму серці,

А ключик зник, хто й зна куди.
Лишайся в серці назавжди.

Дітмар Фон Аїсте

АЛББА

"Прокинься, милий, час наспів!
Досвітній в липах чути спів,-
Маленька пташка, про що вона
Співає нам біля вікна?"
"Не руш мене, я сплю – ще ніч,
Та ось вже серцем чую клич:
Меч і війна, кохання й біль –
їх не розняти, шкода й зусиль!"
Тихо зронила сльозу з-під вій:
"Щастя моє, чоловіче мій!
Доки ж тебе чекатиму я?
Радість з тобою зникає моя".
"Скажи своїй господині, скажи їй, милий
юначе,
Що гірко мені і сумно, відколи її не бачу.
Ми знали любов щасливу,
Чудовішу від співу,-
Тепер розлуки настала мить,
І серце моє болить".
"Скажи своєму рицарю, джуро, щоб він не
побивався,
Від мене благай, щоб веселий він був, про-
си, щоб з
журбою не знався.
На глум він мене залишає,
Та, мабуть, того й не знає.
Чому я плачу й сумую чому,
Могла б я сказати тільки йому".

Гартман Фон Ауе

КАНСОНА

Влітку мені довелося тужити й страждати.

Радість, минула. Пустка навколо німа.
Хочу я пісню немилій зимі заспівати,
В серці у мене тепер тільки туга й зима.
Вірність, покірність – все це дарма!
Ночі й світання, світло й п'ятьма
Важко повзуть, і кінця їм нема...
Не прокляну тебе, знай лиш одне:
Гірко образила ти мене.

Генріх Фон Фельдеке

Кволе сонце у просторах нив
Перед холодами присмеркає,
І малої пташки спів,
Що в теплі бринів, змовкає;
Серце сум моє сповив;
Вже недовго ждуть снігів,
Приморозок все вбиває;
На прозорий гай
Важко глянуть –
Квіти в'януть.
На душі одчай,
Бо й коханню край.

Ульріх Фон Вюртемберг

Як тужно й тоскно ріг дзвенить
Над темними полями!
Я звіра виїхав ловить,
Він біг перед хортами.
Моїм він бути мав, той звір;
Конем невтомно й сміло
За ним я мчав, він геть зникав –
Мені не пощастило.
Ховай, мій звірю, в глушині
Дівочно-білі груди,-
Призначений ти не мені...
Уже хтось інший буде
Удосвіта тебе будить,
Твоя скінчиться воля –

Наздожене й навек замкне.
Сумний я їду з поля.

Конрад Фон Вюрцбург

Це б мені співати
Про троянди цвіт,
Про щедроти маю,
Що в квітки вбирає
Рясно дикий гай.
Та мене стрівати
Вийшли сотні бід,
Журно до нестями –
Більше я піснями
Не прославлю май.
Полюбив я вроду,
Вірну не мені,-
Сліз моїх не бачить,
Мовби я не плачу,
Не люблю без меж.
Маю в нагороду
Повні жури дні,
Втіхи не шукаю,
Та її не маю
І від маю теж.

Фон Кюренберг

Прибивсь до мене сокіл,
І я до нього звик
Привчав я того птаха
До себе понад рік.
Я дужі крила щедро
Йому позолотив,
А він на вільну волю
Від мене полетів.
Ген високо у небі
Літає вільний птах,
І ретязці шовкові
У нього на ногах,-

Хоч він у позолоті
Весь з голови до ніг,
Та до свого кохання
Не полетить не міг.

Вальтер Фон Дер Фогельвейде

Під липою
В зеленім лузі,
Ген недалечко від ріки,
Як після свята,
Трава прим'ята
І потолочено квітки.
Співав там соловей в гаю,
Тандарадай,
Солодку пісеньку свою.
Прийшла я смерком
У луг зеленій,
А він раніш туди прийшов;
Зустрілись ми –
І в серці в мене
Зашумувала ніжна кров.
Ми цілувались? Раз до ста!
Тандарадай,
Глянь, як горять мої уста!
Він не вагався –
Послав уміло
З чудових квітів постіль для нас,
Та ще й сміявся
Сердечно й мило;
Коли б прийшов туди хто з вас,
Троянда б вам розповіла,
Тандарадай,
Де головою я лягла.
Приліг мій милий
Близенько скраю, –
О милий боже, о честь моя!
Що ми робили,
Ніхто не знає

У цілім світі – лиш він, та я,
Та пташка крихітна одна,
Тандарадай,
Але не скаже і вона.

(З поезії міннезингерів. – пер. Л. Первомайського. // Л. Первомайський. Твори в 7-ми т. К.: Дніпро, 1970. – Т.6. – С.208–215.)

Поезії Вальтера фон Фогельвейда
в перекладах Петра Тимочка

ЛЮБОВНЕ КРЕДО

Що за скарги хтось питає
мов диявол шепче тихо: все в житті мана
дехто дні даремно гас
ради мук і втіх кохання, тож не дивина

що зневіривсь посумнів
хто ж гадав би
що з кохання мав би
хай послухає мій спів

Всі говорять про любов
правда тільки дехто зрідка знав солодку
мить
до чеснот з любов'ю йшов
а без неї жодне в світі серце не горить

всемогутня пані ти,
о любове
почуття чудове
втіх без тебе не знайти

Вірю що любов моя
принести одвітну радість має в майбутті
та коли ясна зоря
лиш обман то мало втіхи буде у житті

хай мене пізнавши страсть
в ній заграє
серце запалає
хай мені блаженство дасть

В душу глянула б мені
то прихильною до мене стала би вона
та біда що в наші дні
чути лиш слова солодкі, всюди фальш одна

що й жінки не знають де
правда в слові
від любові
нас бува лиш мука жде

Хто ж лукавити готов
і жінок в оману вводить, робить зло для всіх
бо хіба бува любов
там де йдуть оманним шляхом до коротких втіх

Жінко, честь тобі й хвала
я співаю
і чекаю
ласк твоїх твого тепла

МІНЛИВИЙ СВІТ

Світе, хоч я твій слуга
ти тікаєш геть чомусь
наче дим і пилюга
я ж услід щосили в'юсь

вийся без упину
я свою годину
вижду і тебе покину

Світе, я зі справ твоїх
вибрав лиш одну свою
і не тільки для утіх

сили всі їй віддаю

я самим собою
завжди був з тобою
все життя твоїм слугою

Світе, я прошу, не злись
прагну ж бо і я платні
в вічі ти мої дивись
другом будь частіш мені

вмієш ти зогріти
горем отруїти
все в твоїх руках, о світе!

Любиш ти чи ні мене
не скажу та знаю я
що люблю усе земне
в тім уся любов моя

чи тобі замало
і мені пристало
більш співати ніж бувало?
Світе, вваж моє прохання

мудрих будь-коли нас любиш
вважиш дурнів побажання
то лише себе погубиш

поки є чесноти
стародавні доти
люди вчаться зло бороти

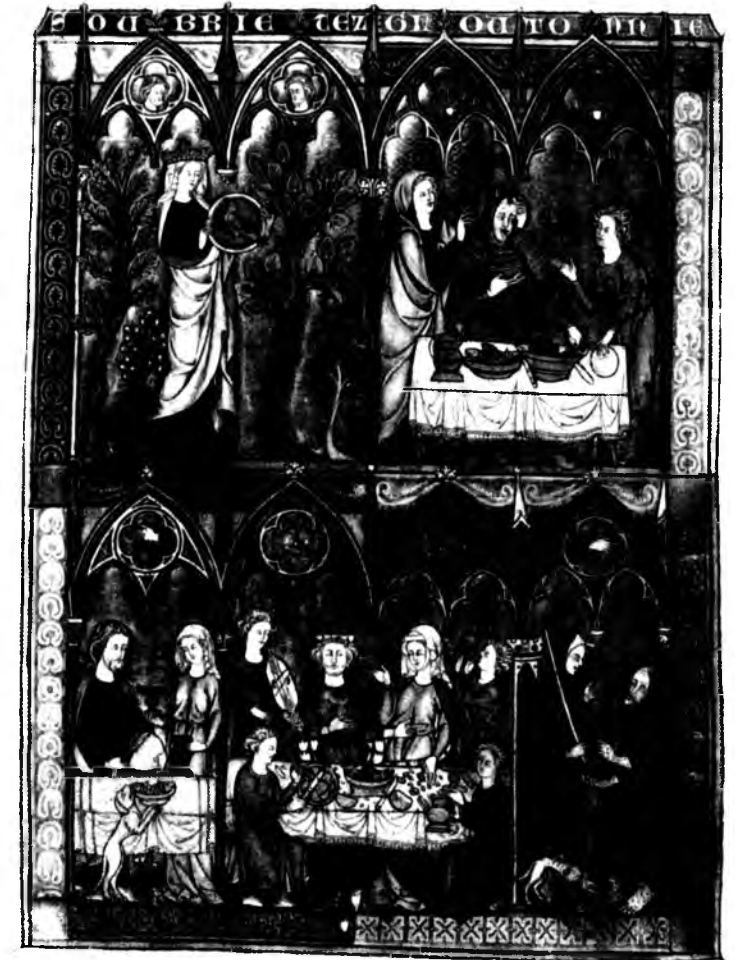
(Всесвіт N7, 1999. – С.81-89.)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бернарт де Вентадорн. Песни. М.: 1979 (ЛП).
2. Вальтер фон дер Фогельвейде. Стихотворения. М.: 1985
3. Жизнеописания трубадуров. М.: 1993.
4. Мейлах М. Б. Язык трубадуров. М.: 1975.
5. Песни трубадуров. М.: 1979.
6. Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. М., 1979 (БВЛ).

РОЗДІЛ

V

ЛИЦАРСЬКИЙ РОМАН

1. ВІДМІННОСТІ МІЖ ГЕРОЇЧНИМ ЕПОСОМ ТА КУРТУАЗНИМ РОМАНОМ

2. РОЗВИТОК БРЕТОНСЬКОГО ЦИКЛУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЛИЦАРСЬКОГО РОМАНУ XII СТ.

Теорії походження бретонського циклу романів

Міфологічне підґрунтя романів бретонського циклу

Артуріана в світовій літературі

“Смерть Артура” Т. Мелорі

Зв'язок міфу про Святий Грааль з кельтською міфологічною традицією

Легенди про Святий Грааль у дзеркалі світової літератури

“Трістан та Ізольда” – гімн непереможному коханню

Роман про Трістана та Ізольду

Пісня Українка. Ізольда Білоручка (уривки)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. ВІДМІННОСТІ МІЖ ГЕРОЇЧНИМ ЕПОСОМ ТА КУРТУАЗНИМ РОМАНОМ

Куртуазний роман прийшов до Франції на зміну героїчному епосу у формі т.з. *chanson de gestes*. Розквіт героїчного епосу відноситься до першої половини XII ст., хоч жести писалися й пізніше, а куртуазний роман розпочав бурхливий розвиток з другої половини того самого століття. Жести користувалися силабічним десяти-складником, прикрашеним асонансами, та поділялися на лесси нерівної довжини; героїчний епос був принципово анонімний.

Героїчна жеста, як відомо, мала історичний або квазіісторичний характер, в певній формі моделювала французьку військово-політичну історію; її епічний час – доба Карла Великого... Жеста була в принципі просякнута національним пафосом, який зрештою підкоряв собі свавілля героїчних характерів епічних персонажів; оспівувалася васальна вірність...

Куртуазний роман написаний восьми-складником, що римується попарно... Автор, як правило, відомий, що підкреслює не лише зростання авторської свідомості, а й відмову від авторитету традиційної “колективності”, яка гарантувала достовірність, визнання певного права на літературну вигадку та літературну “майстерність”. Куртуазний роман охоче вдається до напрочуд чужої жести атмосфери казковості та прямого використання казкових мотивів та фантастики. Він байдужий до національного минулого і різко пориває з французькою історичною тематикою... Бретонський цикл, який характеризує тематику класичної форми французь-

кого роману, висуває як епічне тло на місце Карла Великого та його паладинів – напівказкового короля Артура та його лицарів Круглого Столу. Двір Артура позбавлений національно-патріотичного забарвлення та мислиться як космополітичний центр зразкового лицарства. Самі лицарі здійснюють героїчні подвиги вже не в ім'я “солодкої Франції” та християнської віри і не заради феодалних інтересів, а цілком поза сферою сеньоріально-васальних стосунків, в ім'я особистої слави взірцевого лицаря, для захисту слабких та несправедливо скривджених, за проханням та для захисту честі прекрасних дам.

Найбільш несамовиті і навіть люті героїчні характери в епопеї жили національними або принаймні місцевими феодалними інтересами, а лицарі в романі, стурбовані лише дотриманням станового “міжнародного” лицарського кодексу, – справжні “індивідуалісти”. В романі відбувається, таким чином, певна емансипація особистості і навіть часткове відкриття “внутрішньої людини”.

В лицарському романі висувається на перший план любовна тема. Кохання як вираження особистісного та власне романічного первнів у певний спосіб врівноважується лицарськими подвигами як вираженням децю перетвореного епічного, героїчного первеня. Кохання та подвиги часто виступають в амбівалентних стосунках, бо кохання може відволікати від подвигів, але може й повинно надихати на них. Подібні конфлікти та їхнє подолання посідають значне місце в лицарському романі, особливо в творах Кретьєна де Труа, класика віршованого куртуазного роману. Зображення кохання та душевних

конфліктів тягне за собою перші спроби психологічного аналізу

(Мелетинский Е.М. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. М., Наука, 1983, С. 29-30)

2. РОЗВИТОК БРЕТОНСЬКОГО ЦИКЛУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЛИЦАРСЬКОГО РОМАНУ XII СТ.

Куртуазний (лицарський) віршований роман французькою мовою у межах володінь французької та англійської корони склався та досяг вищого розвою у другій половині XII ст.

Бретонський цикл, що знаменує розквіт французького середньовічного роману, був підготовлений латинською хронікою валлійця Гальфрида Монмутського "Історія королів Британії" (1136) та її віршованим перекладом французькою мовою, здійсненим англо-нормандським трувером Васом ("Брут", 1155). В цих книжках розроблено легенду про короля Артура та його лицарів, що стала рамкою для більшості романів бретонської тематики...

Головні твори бретонського циклу – це романи про Тристана та Ізольду, представлені т.з. "загальною" версією Беруля (1191) та "куртуазною" – Тома, іншого англо-нормандського автора (між 1170 та 1190), а також романи великого середньовічного поета Кретьєна де Труа, який творив у Шампані та був пов'язаний з двором Марії Шампанської, дочки Альєнори Аквітанської. Перу Кретьєна належать п'ять романів:

"Ерек та Еніда" (бл.1170), "Кліжес" (бл.1175), "Івен, або Лицар лева", "Ланселот, або Лицар Візка" (між 1176 та 1191) та "Персеваль, або Повість про Грааль" (між 1181 та 1191)... Сюжет Грааля в агіографічному ключі розроблений в романах Роберта де Борона. В XIII ст. в Шампані та Бургундії ті самі сюжети бретонського циклу перекладаються у вигляді прозаїчних романів та великих компілятивних зводів цих романів ("Вульгата")...

Первісно романи як у Франції, так і в Англії створювалися французькою мовою, але в XIII-XIV ст. було написано низку віршованих романів і англійською мовою (наприклад славетний "Гавейн, або Зелений лицар")...

Наприкінці XII – початку XIII ст. розвиває німецький лицарський роман, головне, на підмурівку творчої переробки французьких романів: "Енеїда" Гайнріка фон Фельдеке (1170-1180), "Тристан та Ізольда" у версіях "Ейльгарта фон Оберге" (бл.1170) та Готфрида Стразбурзького (початок XIII ст.), "Ерек" та "Івейн" Гартмана фон Ауе (1190-1200), "Парцифаль" Вольфрама фон Ешенбаха (початок XIII ст.).

(Мелетинский Е.М. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. М., Наука, 1983, С. 28-29)

Теорії походження бретонського циклу романів

...Сама назва "бретонський цикл" вказує на наявність кельтської теми та кельтських джерел (епітет "бретонський" стосується і французької Бретані, населеної

кельтами-бретонцями, і Великобританії з її корінним кельтським населенням – валлійцями, шотландцями, ірландцями).

Бретонський цикл називають також артурівським, оскільки двір легендарного короля Артура та його лицарі Круглого Столу складають своєрідне тло майже всіх творів бретонського циклу...

... Зібрана "кельтивізуючими" медієвістами величезна маса фактів загалом свідчить на користь кельтської генези романів артурівського циклу. При цьому слід розрізняти зведення до кельтського коріння на рівні окремих мотивів, окремих імен, жанрових витоків... та складних сюжетних комплексів або глобальних моделей. Крім того, необхідно віддиференціювати типологічні аналогії з кельтським матеріалом, які опосередковано свідчать про вірогідність кельтської генези (але відкривають шлях і для інших архаїчних паралелей), від конкретного, сказати б, матеріального, буквального виведення персонажів та епізодів французьких романів з певних кельтських сюжетів та текстів...

Поруч з кельтською гіпотезою існують і інші генетичні теорії, які прагнуть або просто вказати на додаткові джерела, або довести незначущість кельтського компонента в куртуазних романах бретонського циклу; згадуються античні, християнські, східні, фольклорні джерела...

З нашого огляду можна зробити висновок, що кельтські традиції, книжкові та фольклорні, справді складають головне джерело сюжетів та мотивів бретонського лицарського роману, але дечим роман зобов'язаний і іншим традиціям – античній, християнсько-агіографічній, традиції французької та міжнародної казки...

Окрім показових збігів та дотепних етимологічних побудов, кельтська гіпотеза дає змогу уявити творчість французьких куртуазних романістів не як несподіваний винахід сюжетів "з голови", а як процес опанування та переробки певної сюжетної традиції, що довго існувала як у книжковій, так і в усній формі. Стосовно середніх віків лише такий стан речей (індивідуальне новаторство, як завгодно видатне, але в межах стійкої сюжетної традиції) уявляється вірогідним. Відзначимо, що романи про Тристана та Ізольду, які представляють більш ранній етап бретонського роману, менш експериментують з традиційним сюжетом, ніж Кретьєн де Труа...

(Мелетинский Е.М. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. М., Наука, 1983, С. 39-66)

Міфологічне підґрунтя романів бретонського циклу

...До цих міфологем відносяться здобуття магічних та культурних об'єктів в іншому світі, викрадення жінок в силу екзогамії та священний шлюб з богинею землі, календарні міфи, щільно пов'язані з новорічними ритуалами, боротьба богів або героїв, що втілюють космос, з демонічними силами хаосу, міфологема царя-мага, від сил котрого залежить родючість та добробут країни, воїнська ініціація... тощо.

Всі ці міфи "вчитуються" з евгемеризованих ірландських міфів, які дійшли до нас, що набули вигляду псевдоісторичних переказів про заселення Ірландії, та з ірлан-

дської героїчної казки з міфологічним тлом (цикли Кухуліна, Фінна, тощо)...

Перехід від кельтської міфологічної та героїчної казки... до французького, а далі й німецького лицарського роману явно супроводжується нейтралізацією міфологічного тла: хтонічні демони перетворюються на “чорних” та “червоних” лицарів, що кривдять сиріт та самотніх жінок, господині місцевості та водних джерел стають володарками замків, сіди (феї) – примхливими та спокусливими дівчатами, охоронці пекла – потворними пастухами, дивними каліками або карликами, райський острів жінок перетворюється на замок чудес, а культурні герої-напівбоги – на ідеальних лицарів короля Артура. Проте... деміфологізація в Артурових романах далеко не повна, оскільки старі міфологічні образи не перетворюються на голу орнаментальну оболонку, а зберігають архетипове підґрунтя, яке, однак, піддається суто художньому варіюванню та новому метафоричному розвитку...

(Мелетинский Е.М. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. М., Наука, 1983, С. 68-89)

Артуріана в світовій літературі

Артуріана – легенди, перекази про короля Артура та їх художні переробки. Своім корінням артуріана сягає кельтської міфології, фольклору і водночас відображає специфічне англійське поняття “The Matter of Britain”, що означає “Справа Британії” або “Суть Британії”. В центрі артуріани стоїть легендарний кельтський король

Похід лицарів Круглого стола.
Е. Бьорн-Джонс.

Артур та лицарі його Круглого Стола.

Кельтська культура та історія залишили дуже мало слідів у писемних пам'ятках через заборону друїдів записувати знання, тому зараз важко відмежувати історичні факти від фольклорно-легендарного матеріалу. Вважається, що реально-історичний Артур (воєначальник, римлянин або кельт, що одержав римське виховання), відігравав значну ролу в боротьбі бриттів проти саксів, які в V-VI ст. завоювали Англію.

Перше писемне свідчення про Артура зустрічається в “Історії Британії” валлійського ченця Неннія (бл. 796). Артур зображений як воєначальник, що стоїть вище від королів. З його іменем пов'язують вирішальну битву біля гори Бадон. Імовірна поява в Уельсі такої особистості, як Артур, стала своєрідним каталізатором для формування ідеалізованого образу національного героя, навколо якого починають гуртуватися герої його майбутнього дво-

ру. Поступово легенда вийшла за межі кельтських земель, чому сприяло завоювання Англії французько-нормандським герцогом Вільгельмом, який 1066 р. став королем. У зв'язку з цим змінився англо-французький білінгвізм, посилюються культурні зв'язки з континентальною Європою, почалася політизація артуріани залежно від приналежності автора до того чи іншого табору.

Вперше цілісний сюжет про Артура з'являється в “Історії королів Британії” (близько 1130-1139 рр.) Гальфріда Монмутського. Артур зображений там як король, що об'єднує кельтсько-британську державу. Він перемагає саксів, має намір завоювати Римську імперію. Скориставшись відсутністю короля, його небіж Мордред захоплює владу в державі і королеву Гевенір. Король повертається, під час двобою Мордред гине, а смертельно враженого Артура феї перевозять на острів Авалон.

Подальшого розвитку і збагачення мотивом Круглого Стола артурівський сюжет набуває у Васа, який створив на основі “Історії” Гальфріда франкомовну віршовану хроніку “Роман про Брута” (до 1155). Хроніка Васа в основному зберігає сюжетний матеріал Гальфріда, однак у викладі подій відчувається куртуазно-лицарська стилізація. Хроніка слугувала піднесенню молодій династії Плантагенетів. Історія появи Круглого Стола, що лише окреслена у Васа, дістала розробку в “Бруті” (бл 1190), який переклав хроніку англійською мовою. Поряд з Артуром Круглий Стіл став центральним, стрижневим образом, що поєднує розрізнені сюжети.

Своєрідне продовження артуріани дістала у французьких лицарських рома-

нах Кретьєна де Труа і Роберта де Борона: з Артуром пов'язуються сюжети про лицарів (Персеваль, Ланселота), які відправляються на звершення героїчних подвигів з резиденції короля в Камелоті. В дусі Кретьєна і Роберта створюються численні продовження, доповнення, переробки сюжетів, які в сукупності складають одну з основних літературних течій у французькій літературі XIII ст., а “Персеваль” (1191-1225) – це перший прозовий роман французької літератури.

Значний інтерес являє легенда про майбутнє повернення Артура після його одужання на острові Авалон, що бере початок в кельтській міфології. Водночас вона є своєрідною реакцією бриттів, які протестували проти нашествия англо-саксів, а пізніше й нормандського завоювання. Ставлення до цієї легенди у середньовічних авторів було неоднозначним і відображало їх політичні погляди. Так, Гальфрід, що шукав покровительства вищої нормандської вельможества, навмисне замовчує майбутнє повернення короля Артура. В той же час чернець Лайамон в “Бруті” прямо говорить устами Артура і через пророцтва чарівника Мерліна про майбутнє повернення короля. Француза Кретьєна де Труа не цікавить майбутня доля короля Артура та його держави, він розробляє сюжетні відгалуження артуріани пов'язані з Ланселотом, Івейном та ін. Одночасно з'являється роман Етьєна де Русна “Dgaso Normannicus” (1170), в якому автор відверто знущається з ідеї майбутнього повернення Артура. Це дозволяє стверджувати, що вже за Середньовіччя навколо артуріани точилася політична боротьба, котра відкривала шлях для подальшої транс-

формації сюжетно-образного матеріалу.

Чимало популярних артурівських сюжетів у німецькій літературі, наприклад, у творчості Гартмана фон Ауе, Вольфрама фон Ешенбаха, Готфріда Страсбурзького, хоча сюжет про Ланселота не знайшов у Німеччині яскравого поетичного втілення. Італійська література приходить до артуріани через французьке посередництво, переосмисливши її через перекази про Карла Великого. Виникає своєрідний сюжет, в якому Круглому Столу короля Артура протиставлений більш ранній Круглий Стіл його батька Утера Пендрагона, де показано передусім діяння батька Трістана Меліадуса. Перший італійський артурівський роман – “Меліадус” (біля 1275) Рустичано да Піза, в якому вже наявне розділення на “Старий стіл” і “Новий стіл”.

Італійська артуріана трактувала коло артурівських сюжетів як своєрідний спадок карлівських сюжетів; мечі Карла та його паладинів переходять до Артура і його лицарів. Зближення двох величних епічних циклів ще більше посилилося в добу Відродження в поезії Боярдо та Аріосто.

В Іспанії артуріана представлена перекладами французьких джерел. Самостійного розвитку вона не дістала.

Серед середньовічних творів артуріани варто виділити “Вульгату” (1215-1230) – прозовий роман, який називають “біблією літературної артуріани”. Це – зведення сюжетів, що пов’язані з іменем короля Артура і “Справою Британії”. Тут поєднано сюжетно-тематичні відгалуження артуріани: 1. Рання історія Грааля – про те, як він був привезений до Британії; 2. Історія Мерліна і початок кар’єри Артура; 3. Пригоди Ланселота й інших лицарів Круглого

стола; 4. Пошуки Святого Грааля і як Галахад знайшов його; 5. Смерть короля Артура. Одним з найоригінальніших творів є присвячена Ланселоту третя частина. Роман оповідає про народження героя, його виховання феєю Вівіаною, посвячення в лицарі при дворі короля Артура, любов до королеви Гинієври, лицарські мандри і марні пошуки Грааля. Образ Артура відходить на другий план, поступаючись в активності новому героєві – Ланселоту. Роман про пошуки Святого Грааля просякнутий християнським містицизмом. Грааль таємничо з’являється перед лицарями Круглого Стола і відразу ж зникає. 150 найкращих лицарів відправляються на пошуки святині, серед них небіж короля Гавейн і лицар Ланселот, яким за їхню гріховність не судилося здобути Грааль. Тільки син Ланселота Галахад і безстрашний Персеваль досягають замку Грааля, їхня чистота і благочестя – запорука перемоги. Заключна частина оповідає про зіткнення Артура з зухвалим Мордредом та їхню загибель. Зі смертю короля гине і створена ним ідеальна держава.

Вже за Середньовіччя сюжет про Артура вийшов за межі національної літератури і набув зонального європейського характеру. Він активно функціонує в Англії, Франції та низці інших країн. Це дозволяє говорити, що вже в цей час почався процес інтернаціоналізації сюжету і він перейшов у розряд традиційних сюжетів. “Історію” Гальфріда можна вважати протосюжетом артуріани, тобто літературною схемою, на яку орієнтувались автори пізніших епох. У процесі функціонування сюжету артуріана зазнала відчутних змін: розширився і ускладнився сюжет, зросло число

персонажів. “Канонізація” артуріани була здійснена в епопеї Т.Мелорі “Смерть Артура” (бл. 1469), яку можна вважати сюжетом-зразком для подальшого її розвитку. При порівнянні розвитку сюжету в Гальфріда і Мелорі слід відзначити розгалуження, подієве розширення сюжету. Розвиток центральної лінії розірвано описом пригод багатьох лицарів. Хоча майже кожен з цих епізодів може сприйматися як самостійне сюжетне ціле, в той же час вони пов’язані з центральною сюжетною лінією Артура або участю в його діяннях підданих короля, або місцем дії в Камелоті. Крім того, змінився характер основного конфлікту. Якщо у Гальфріда в конфлікті Артур – Гинієвра – Мордред боротьба точиться тільки за владу, а тому має зовнішній антагоністичний характер, то у Мелорі він змінюється міжособистісним конфліктом Артур – Гинієвра – Ланселот, вирішується на широкому соціально-політичному фоні кризи й занепаду лицарського суспільства...

Міфологічна першооснова, на яку первинно спиралась артуріана, майже повністю загубилась в розгалуженому сюжеті. А.Михайлов пише, що в цьому процесі “найсуттєвіше – це поступове зникнення з “бретонського циклу” кельтської міфології, що лежить у його основі. Світ артурівських легенд саме набував міфологічних рис. Камелот, Круглий стіл, лицарське братство, пошуки Грааля ставали новими міфологемами.

Звернення до артуріани з XVI-XVII ст. мали спорадичний характер і не залишили видатних пам’яток. Відродження інтересу до короля Артура та його оточення почалось після нової публікації “Смерті Артура” Мелорі на початку XIX ст. Найви-

датнішим твором цього часу є “Королівські ідилії” А.Теннісона (1859-1888). Це цикл з 11 великих поем, який зображує розквіт Круглого стола і поступову втрату ілюзій унаслідок розповсюдження гріха і неспроможність Артура. Епопея Мелорі стає найщедрішим джерелом на прокладеному Теннісоном шляху. Яскравим прикладом є поема Морріса “Захист Гинієври” (1858).

Поворотним пунктом в історії артуріани став роман М.Твена “Янкі при дворі короля Артура” (1889). Використавши прийом часового перенесення, Твен зміг водночас критично поглянути і на артурівський світ і на досягнення сучасної цивілізації. Це, мабуть, перший приклад продуктивної трансформації артуріани, що відкрив шлях для майбутніх, не менш сміливих, трансформацій даного традиційного сюжетно-образного матеріалу. Позаяк у літературі XX ст. з’явилася низка творів за мотивами Твена (наприклад, “Янкі при дворі короля Артура” німецького письменника К-Гаммеля, “Нові пригоди Янкі при дворі короля Артура” М.Роціна), можна говорити про те, що “Янкі” Твена взяли на себе функцію сюжетно-посередника в розвитку артуріани.

На початку XX ст. в артуріані домінували поезія і драма і тільки після 1-ої світової війни з’явилися романи, а найзначніші з них вийшли в світ вже після 2-ої світової війни.

Поетичну традицію продовжив Е.А.Робінсон, який створив за мотивами Мелорі артурівський епос у трьох частинах “Мерлін” (1917), “Ланселот” (1920), “Тристрам” (1927). Ці твори пройняті відчуттям втрати перед невідворотним ликом фатуму.

Серед драматичних творів виділяється п'єса Ж.Кокто "Лицарі Круглого стола" (1927). В центрі уваги тут історія Ланселота і королеви, їхнього багатолітнього обману. Йому ж належить кіносценарій "Вічне повернення". Світ реальності втручається і руйнує артурівську ілюзорну гармонію і щастя. В мюзиклі "Камелот" (1960) Ф.Лоу і А.Лернера Артур також бачить себе в фіналі серед руйновищ своєї справи. Передчуття катастрофи, загибелі акцентується в артуріані XX ст.

Найвизначнішою і найцікавішою є прозова артуріана XX ст. Х.Томпсон в праці "Повернення з Авалона: дослідження артурівських легенд в сучасній художній літературі" виділяє: перекази, реалістичні романи, історичні романи і фентезі. До другої групи він залічує твори, в яких артурівські первинні введені з сучасне оточення. Так, історія кохання Тристана та Ізольди надихнула польську письменницю М.Кунцевич на створення роману "Тристан-1946" (1974). Пошуки Грааля лягли в основу містичного роману Д.К-Повіс "Гластонберійський роман" (1933). Алюзіями артуріани насичений роман У.Пресі "Ланселот" (1978).

Найчастіше історичні романи апелюють до Темних часів правління Артура та англо-саксонського нашестя. Багатомовні романи В.Каннінга та М.Стюарт присвячені функції долі в історії піднесення і падіння артурівського королівства.

Серед науково-фантастичних романів виділяється "Дзеркало Мерліна" (1975) А.Нортон. Автор говорить про споконвічну боротьбу добра і зла, що тягнеться з далекого минулого в неоглядне майбутнє. В романі переплітаються долі Артура, Мер-

ліна, всієї земної та вселенської цивілізації.

Найчисленнішою є група романів-фентезі, в яких артурівські легенди зводяться в сучасне оточення або через пошуки Грааля, або через звільнення Мерліна, колись зачарованого дівою Німує, або шляхом перетворення Мерліна, Артура і Феї Моргани на безсмертних і т.д. Найвдалішою з героїчних фентезі можна вважати тетралогію Т.Х.Вайта "Король в минулому і майбутньому" (1958), яка відображає всю історію короля Артура.

Привертає увагу твір Дж.Стейнбека "Діяння короля Артура і його доблесних лицарів" (1976). Почавши з перекладу Мелорі сучасною мовою, американський письменник перейшов до переказу, а потім і до дописування того, що було закладено в першоджерелі.

Оригінальне екзистенціалістське пародійно-іронічне трактування артуріани дав Т.Бергер в романі "Артур-король" (1978). Його герої одвічно приречені: Ланселот – бути непереможеним героєм, Артур – королем, прикутим до свого трону і Круглого Стола, Гінієвра – кохати Ланселота і вічно зрікатися його заради Артура.

Крім літератури, артуріана знайшла відображення і в інших видах мистецтва, наприклад, в образотворчому мистецтві – від найбільш ранніх книжкових мініатюр, середньовічних гравюр, фресок і картин прерафаелітів (Д.Г.Россетті, Дж.В.Гант, Стефенс, Вулнер) – до малюнків і графіки Г.Доре, О.Бердслі і сучасних художників-ілюстраторів. В XIX-XX ст. на артурівські сюжети було написано більше тридцяти опер, серед яких особливо виділяються музичні драми Р.Вагнера ("Тристан та Ізольда", "Парціфаль", "Лоенгрін"). Арту-

ріані присвячені популярні мюзикли, наприклад, написаний за романом Вайта "Камелот" Лоу та Лернера, що з успіхом йшов у 60-ті рр. на Бродвеї, музичні інтерпретації роману Твена Р.Роджерса і Л.Харга (1927) та Б.Кросбі (1949). Віддав данину артуріані кінематограф, починаючи від перших екранізацій початку століття (К.Портер "Парціфаль", 1904), – до одного з найкращих фільмів Бсрмана "Ескалібур" (1981).

Артурівська традиція продовжує розвиватися, художньо удосконалюватися, освоювати нові жанри. Справедливою залишається крилата формула про Артура: "Король у минулому і майбутньому". І в наші дні артуріана не втратила життєздатності.

(Горбачевська І. І. – Артуріана // Питання літературознавства. Науковий збірник. Випуск 7(64), Чернівці, 2000, с. 138-143)

"Смерть Артура" Т. Мелорі

...Про автора цих оповідей відомо дуже мало. Лицар, авантюрист та солдат, він народився на початку XV ст. та помер 14 березня 1471 р., провівши значну частину останніх 20 років життя у в'язниці. (За грати його було кинуто, бо він здійснив напад на монастир, який захопив землі, що колись належали роду Мелорі). Саме там він написав найбільшу частину своїх творів (а можливо і всі), завершивши останній 1469 або 1470 року. Через 15 років, 11 липня 1485 р. Вільям Кекстон надрукував повну збірку в одному томі під назвою "Смерть Артура", що стала з тих пір чільним джерелом англійської Артуріани.

За можливим винятком "Кентерберійських оповідань", жодна з англійських книжок, заповіданих нам Середніми Віками, не захоплювала такою мірою уяву сучасних читачів. Однак якщо спитати себе, як це сталося, як мало відомий "лицар-в'язень" XV ст. досяг свого тривалого успіху, відповідь буде нелегко знайти. Він зробив от що: "виклав англійською мовою", як каже про це Кекстон, певні прозові французькі романи XIII ст. Зовні, окрім "викладення" його твір мав не дуже великі відмінності від французьких прототипів. Але в той час, як сучасні видання Артурівських романів Мелорі суперничають з накладами великих творів англійської класики..., "французькі книжки", як Мелорі їх називає, давно втратили свою привабливість і в сучасній французькій поезії та прозі не залишилося і сліду їхнього колись потужного впливу. Їх навіть не засудили, як це часто трапляється з великою літературою, заради новомодних доктрин – їх просто забули, ніби вони ніколи не існували...

...В чому полягає чарівність (твору Мелорі) – нехай кожний читач визначить для себе сам... Але один аспект цієї проблеми можна, мабуть, прояснити, не посягаючи на особисте судження, а саме, підхід Мелорі до особливостей ранньої французької прози. Вважається, що будь-який середньовічний лицарський роман – це...великий конгломерат історій, збірка різномірних оповідань, складених до купи без будь-якої послідовності або логіки, незв'язна, часто абсурдна, та розрахована на спантеличення навіть найуважливішого читача...Він (Мелорі) був достатньо близький до традиції ранніх французьких романів, щоб зрозуміти примхливий механізм їхньої

дії, і водночас достатньо незалежний від цієї традиції, щоб бути у змозі винайти способи їхнього адаптування до нового розуміння наративу. Простого конденсування, яким користувалися численні автори переробок до та після нього, очевидно, було не досить. Треба було розплутати всю тканину тексту, і відділити кожну нитку, наскільки це було можливо, від інших. Це включало застосування двох різних технік. Деякі історії, відтворені з незначними модифікаціями, могли бути зроблені самодостатніми просто завдяки їхньому вилученню з контексту. “Ланселот та Елейн” і “Лицар візка” є прикладами цього відносно раннього процесу... Другий метод більш складний. Він полягає у побудові зв'язної оповіді на не дуже міцному підґрунті фрагментів, розкиданих по широких просторах французького циклу. Один з ранніх творів Мелорі, “Шляхетна історія про сера Ланселота”, складається з трьох таких фрагментів. Ретельно відібравши та поєднавши їх, він надає своїй історії певної послідовності та такого ступеню зв'язності (за сучасними критеріями), якого ніколи не було у її складових частин... Саме розв'язання цієї проблеми, бодай часткове, забезпечило його твору довге життя...

(Vinaver E. Introduction // King Arthur and His Knights. Boston, Houghton Mifflin, 1956. P.VII-XII).

Зв'язок міфу про Святий Грааль з кельтською міфологічною традицією

Карл Густав Юнг неодноразово називав міф про Святий Грааль найбільш ве-

Прощання лицаря. Е. Бьорн-Джонс

ликим міфом Середньовіччя.

Це справедливо – з багатьох причин. Одна з них – можливо, найважливіша – той величезний вплив, що справили перекази циклу Грааля та присвячена їм література на культуру Середніх віків. “Ця книжка виганяє з покоїв государів Біблію” – з обуренням писав 1568 року секретар королеви Єлизавети I про “Смерть Артура” – одну з книжок цього кола...

...Отже, Святий Грааль. Саме це ім'я (лат. Gradalis, староофранц. Graal; також Sangreal “Святий Грааль”) походить, мабуть, від грецького “краатер” – таку назву мали великі судини для змішування вина з водою. Щоправда, існують і інші версії: наприклад, від Sang Real “справжня кров” (тобто, кров Христа); або від Gradualis (церковний спів).

Легенда про Грааль з'явилася в Британії; на порубіжжі XIX та XX ст. її походження було предметом великих суперечок в науковому середовищі. Академік О.М. Веселовський в опублікованій 1900 року праці “Де склалася легенда про Святий Грааль?” стисло й чітко сформулював

дві основні гіпотези: “Для одних вона (легенда про Грааль) – уельська казкова тема, до якої пристосувалися мотиви та імена християнських переказів; для інших вона – розвиток християнського апокрифу, що оточився фантастичними подробицями народної уельської саги”...

...Отже, Святий Грааль, чудодійна чаша, дійсно з'являється в цій легенді лише в Британії. Зрозуміло, самі по собі окремі уявлення про чашу Таємної Вечері, або про чашу, в яку збирають кров розіп'ятого Христа, – ці уявлення ми бачимо усюди в християнському світі... Але у власне християнських легендах ця тема далі не розвивається, і тим більше чаша ця ніде в канонічних християнських джерелах не отримує імені Грааль та не стає потужним предметом Сили.

І тут ми уперше зіштовхуємося з культурним пластом, на тисячоліття давнішим, аніж християнська культура. Магічна Чаша, що потрапила в Британії до занесеної хрестоносцями легенди про Йосифа Арімафейського – це Магічна Чаша або Магічний Казан кельтських міфів. “Ним володіли боги та богині; його викрадали знов і знов. Схований та знайдений, він був центром бріттських містерій...” – так писав про нього Джон Меттьюз в своїй праці “Традиція Грааля”...

... Казан – і як магічний символ, і як реальний фізичний предмет – дійсно відігравав величезну роль в кельтській сакральній Традиції. Магічний казан згадується у величезній кількості давніх кельтських текстів (з сакральними текстами включно); з іншого боку, вже в Новий Час на європейських територіях, колись зайнятих кельтами, в ході археологічних пошуків

знайдено десятки старовинних ритуальних казанів. Слідуючи відомому закону традиційного мислення (“те, що згори, як те, що знизу”), кельти перенесли міфологічний образ Казана до своїх містерій: Так робили боги, так тепер чинять люди... За словами М.Еліаде, “оскільки міф розповідає про діяння понадприродних істот та про прояви їхньої могутності, він стає моделлю для наслідування під час будь-якого... прояву людської активності”.

Найвідоміший з кельтських магічних казанів – це, безперечно, славний казан з Гундеструпа, знайдений в болотах Північної Ютландії у 1891 році, який датується найпізніше кінцем II – початком I тисячоліття до н.е. Виготовлений із срібла, цей ритуальний казан являє собою чудовий шедевр стародавнього мистецтва: його поверхня прикрашена майстерно виконаними рельєфами, що зображують міфологічні та ритуальні сцени.

Подивимося, які міфи пов'язувалися у кельтів з Магічним Казаном...

...Переродження (Друге Народження...) – це основний зміст міфу про Священний Казан... Священна чаша Святий Грааль також має здатність не лише загоювати душевні та фізичні рани, а й перетворювати людину, що побачила її...

...Згадки про Казан Переродження можна знайти у багатьох середньовічних кельтських текстах, хоч іноді його образ частково втрачає своє первісне магію та частину сакрального змісту... Тут вже не постулюється перетворення людини: Казаном, а зазначається лише, що опущений в нього мертвий воїн оживе... Проте слід зауважити, що й тут все не так просто: Переродження, посвячення завжди пов'я-

зується в сакральній традиції з проходженням стану смерті...

...Цікаво, що образ Казана Переродження можна зустріти не лише у кельтів. Ми бачимо, наприклад, цей Казан (точніше – Казани, в даному випадку) у... П.П.Єршова в “Горбоконику”, написаному за мотивами народних російських казок...

(Платов А. В поисках Святого Грааля. Король Артур и мистерии древних кельтов. М., 1999. С.7-8, 15-16, 21-31).

Легенди про святий Грааль у дзеркалі світової літератури

Святий Грааль, безперечно, належить до найзагадковіших образів західноєвропейської християнської традиції. Незважаючи на величезну кількість захоплюючих оповідань старого й нового часу, чітких відомостей про нього майже немає.

Відомо, що св. Грааль – це річ, але належить радше до духовних, ніж до матеріальних цінностей. Це щось невимовне прекрасне і, безперечно, чудодійне. Св. Грааль зберігається десь у таємничому замку в загадковій країні. Його слід шукати і віднайти у слушний час. Зробити це може, звичайно ж, тільки бездоганний лицар, герой. Але бути героєм і пережити чимало пригод у пошуках Грааля ще не означає знайти його, бо він відкривається лише тому, хто чистий духом. Знов-таки, знайти цю святиню – не означає заволодіти нею. Це не трофей; на героя, що знайде його, чекає лише духовна нагорода, наближення до Бога, блаженство споглядання прекрасної таємниці, що тамує спраглий дух. Втім, св. Грааль може також зцілю-

Дама з Ескалоту. Д.- Г. Россетті.

вати й тілесні недуги поранених лицарів, годувати голодних, повертати мир і добробут спустошеним країнам. Зухвальців і грішників Грааль карає раною чи хворобою, проте, покавшись, вони можуть сподіватися на зцілення від тієї ж святині.

Певним чином історія про пошуки св. Грааля у християнські часи сприймалася не тільки як цікава пригодницька епопея, але й як своєрідна притча про духовне зростання людини, пошуки внутрішньої гармонії, “відновлення втраченого зв’язку з Богом” (Д. Чижевський). Цей аспект підкреслює, зокрема, те, що в історіях про св. Грааль, з усіма їх карколомними пригодами, пошуками, битвами, казковими персонажами, таємницями й неприступними замками, бракує принцеси. Жінки, у розумінні коханої героя, там принципово

немає. (Тільки у найдавніших, найближчих до фольклору оповіданнях хранителькою Грааля виступає чиста дівка.) Щоб знайти св. Грааль, герой повинен зректися всього земного, суєтного, грішного й передусім – тілесного кохання. Власне, вже самий намір податися на пошуки святині означає, що лицар робить вибір на користь небесного, бо в похід вирушають лише “спраглим духом”, ті, кому земного стає замало.

Цикл легенд про св. Грааль традиційно пов’язаний з Артуріаною. Саме лицарі Круглого столу мандрують у пошуках цієї таємничої святині, здійснюючи в її ім’я чимало подвигів. Найчистішим з них -серу Галахаду, серу Персивалю – св. Грааль відкривається в усій своїй славі.

Обов’язковий персонаж цього кола історій – Йосип Аримафейський. Він – перший хранитель св. Грааля, що, за переказами, зібрав і зберіг у цій чаші кров розп’ятого Ісуса Христа. Він фігурує в усіх оповіданнях про св. Грааль саме в цій ролі, незалежно від місця й часу їх створення. Легенди про діяння Йосипа Аримафейського мають своїм джерелом апокрифічні євангелія, головню від Никодима (хоч про нього послідовно згадують і всі чотири канонічних євангелія). Одна з легенд розповідає про місіонерську діяльність, яку він провадив у країнах Західної Європи, зокрема на Піренейському півострові. Вважалося, що саме Йосип Аримафейський привіз св. Грааль з Палестини у Британію, де заснував абатство Гластонбері. Тривалий час там навіть показували його могилу.

Ще однією типовою фігурою оповідань про св. Грааль, що входять до артурівського циклу, є таємничий Король-Рибар. У деяких переказах він є володарем замку,

де зберігається Грааль, в інших лише допомагає герою в його пошуках. В усякому разі, ім’я Короля-Рибаря й те, що він позичає герою човна, на якому той має дістатися острова, де стоїть замок св. Грааля, вказує на прадавні фольклорні корені легенди про християнську святиню. За кельтськими повір’ями, подорож “через воду” символізує перетинання “межі світів”, тобто герой наприкінці своїх пошуків опиняється якщо й не в потойбічному, то принаймні в паралельному світі, загадковій Країні Ельфів британського фольклору.

Цікаво, що в багатьох сюжетах про св. Грааль з’являється також Скалічений Король, який править Спустошеним королівством. Саме для того, щоб допомогти йому та його нещасній країні, а не заради власного самовдосконалення та спасіння душі, лицарі Круглого столу вирушають на пошуки св. Грааля. Їх духовна еволюція відбувається, можна сказати, у процесі і в результаті подвигів в ім’я св. Грааля; все починається з любові до ближнього, що потребує допомоги. Звичайно ж, тільки-но Скалічений Король дістає можливість вшанувати святиню, виліковується його хвороба, а з країни спадає закляття...

Втім, попри всі зусилля мандрівних лицарів та літописців, а згодом і фахових істориків, археологів та письменників, досі достеменно не відомо, що, власне, являє собою св. Грааль, звідки походить, як і коли з’явився у нашому світі, чому його слід шукати й де саме можна знайти.

Таємничість і недосяжність у поєднанні із надзвичайною привабливістю й очікуванням дива є головними ознаками св. Грааля в усіх переказах, присвячених йому з найдавніших часів.

Перш за все, не існує єдиного визначення щодо вигляду та походження назви св. Грааля. У найпоширенішій версії Грааль – це кратер, широка чаша для змішування вина з водою...

Втім, є й інші припущення. За валлійськими переказами, Грааль – це зовсім не чаша, а коштовне блюдо, іноді навіть із закривавленою головою на ньому. Фахівці вважають цей мотив пов'язаним не лише з історією Івана Хрестителя, голову якого в нагороду за свій танок зажадала за вказівкою матері іудейська царівна Саломея: про дивні чари відрубаної голови на блюді йдеться також у деяких сюжетах кельтського фольклору.

Досить часто також назву і зовнішній вигляд Грааля сполучають з іншою чарівною річчю кельтських (тепер уже ірландських) переказів – “сгуої”, кошиком добробуту, чимсь на кшталт чарівного обрусу наших казок.

Сміливим оригіналом виявився середньовічний німецький автор Вольфрам фон Ешенбах (бл. 1117-1220). У своєму віршованому лицарському романі “Парцифаль” (що через кілька століть ліг в основу славетної опери Вагнера) він називає св. Граалем чарівний коштовний камінь незрівняної краси.

У сучасному романі нашої співвітчизниці Наталени Королевої (вона взагалі дуже неординарно розробляє тему св. Грааля на матеріалі південноєвропейських легенд і казок; про це ще піде мова далі) св. Грааль описано як “посвятний келих”, вирізьблений з цільного смарагду. Смарагд, до речі, досить часто згадують й інші джерела в описах оздоб святині.

Герой, що вирушає на пошуки св. Грааля, часто знаходить разом з ним чарівну зброю: спис, який карає, годує й лікує водночас (асоціюється зі списом, що ним було поранено самого Христа), та непереможний меч (асоціюється з мечем царя Давида), призначений цнотливому юнакові, що стане взірцем для всього лицарства. Взагалі здобуття чарівного меча – один з найвідоміших мотивів артурівських легенд. Сам король Артур, ідеальний воїн і володар, ще підлітком здобуває для себе зачарований меч. За одним з кельтських переказів, Артур добуває меч та чарівний кошик (чи казан) статків у Лліда – темного володаря потойбічного (підземного) світу.

Таємнича сутність св. Грааля, його зв'язок з божественним, прекрасним і героїчним віддавна привертала увагу письменників. Літературні твори, присвячені пошукам св. Грааля, з'явилися вже у середні віки.

Імовірно, першим у розробці цієї теми виступив французький автор XII ст. Кретьєн де Труа у своєму віршованому романі “Персеваль, або Повість про Грааль”. Цей твір ще досить тісно пов'язаний з фольклором. Автор не стільки розвиває, скільки переповідає захоплюючу історію, повну пригод, магії і таємниць, – казку про молодого цнотливого лицаря, що своїм праведним життям і безліччю подвигів завойовував право знайти св. Грааль і служити святині.

Цей незакінчений роман мав багато шанувальників на батьківщині та за кордоном. Чимало авторів наважилося навіть наслідувати його і скласти свою версію повісті про св. Грааль. У Франції це був, зокрема, Робер де Борон, що дозволив собі

трохи відійти від фольклорної основи, принаймні в деталях, а в Німеччині романом Кретьєна де Труа як основою для власного твору скористався вже згаданий тут Вольфрам фон Ешенбах.

Він, подібно до французького письменника, використовує традиційний для оповідань про св. Грааль мотив “прекрасного незнайомця”: лицарем святині виступає простодушний і безгрішний юнак Парцифаль (Персеваль), вихований на лоні природи, який не відає про своє високе походження та призначення. Історія Парцифала, котрий після численних пригод і випробувань знаходить св. Грааль й очолює братство лицарів, що його оберігають, в інтерпретації Ешенбаха – то передусім історія духовних пошуків людини, історія її вдосконалення, своєрідна ілюстрація шляху до Бога через світ, через пізнання його вад, його страждання і його мудрості. Сам Грааль для автора, здається, лише привід, щоб розповісти людям про прекрасне й піднесене в них самих, про необхідність зробити вибір між умовностями суспільства й вимогами справжньої людяності на користь останньої.

Надзвичайно цікавим видається той факт, що, на думку деяких сучасних дослідників, і Кретьєн де Труа, і Вольфрам фон Ешенбах у поемах про св. Грааль не просто дозволили собі мистецьку розкіш відступити від вимог “офіційної церкви” у трактуванні легенд про святиню, а й висловили низку ідей, що змушують згадати таємну доктрину середньовічної секти альбігойців (катарів)...

...Сер Томас Мелорі (бл. 1417-1471), англійський письменник XV ст., доклав

найбільше зусиль для того, щоб подвиги лицарів короля Артура, а разом й оповідь про св. Грааль навіки увійшли до історії європейської літератури. Його всеохоплюючий “Роман про Короля Артура”, більше знаний у світі під назвою “Смерть Артура”, вперше вийшов друком у 1485 р. Він успішно перевидється донині й перекладений багатьма мовами світу, включаючи турецьку. Кількість же переробок, переказів і різноманітних інтерпретацій не піддається обрахунку.

Фактично 99 відсотків усього, що нині відомо про славетного короля Артура та дружину його Гвіневеру, чарівника Мерліна, фею Моргану, лицарів Круглого столу та про св. Грааль, збереглося в пам'яті людства завдяки книзі Томаса Мелорі. Його “Смерть Артура” (майже 60 друкованих аркушів за сучасними мірками!) являє собою найповнішу та найдегальнішу компіляцію всіх артурівських сюжетів...

“Смерть Артура”, побудована на літературному та фольклорному матеріалі, у свою чергу надихала не одне покоління англійських авторів та письменників інших англійських країн. Основ відь про “прекрасного незнайомця”, яким у романі є принц Артур, трагедію Скаліченого Короля та його країни і здобуття чарівної зброї для молодого володаря. Цю зброю спочатку здобуває для юнака Артура сам Мерлін, який разом з непереможним мечем знаходить у прадавній схованці й інші незвичайні речі – спис та чашу. Авторка показує ці предмети не магічними, а ритуальними й вустами Мерліна наголошує на тому, що коли час меча настане разом з приходом короля (меч – річ практична й

водночас символ міцної державної влади, об'єднання країни під однією рукою), то час списа й чаші – в майбутньому. Вони слухатимуть віддаленим духовним цілям і знадобляться тоді, коли битви залишаться в минулому й лицарям доведеться шукати собі іншої розради. Таким чином, Грааль у зображенні Мері Стюарт постає певним матеріальним символом недосяжної мрії, своєрідною іграшкою героїв у вільний від подвигів час.

Зовсім інакше розгортає тему св. Грааля Наталена Королева у своєму романі “Quid est veritas?”. Її твір є, власне, оригінальною версією історії про фатальний вироки Понтія Пілата й про те, “що було далі”, а тема “посвятного келиха” виникає в романі як важливий обертон головного мотиву. Глибокі фахові знання й особистий досвід учасниці археологічних експедицій дозволили Н. Королеві змалювати переконливі картини життя й побуту східних провінцій Римської імперії часів імператора Тіберія, подати психологічні портрети представників різних верств багатокультурного римського суспільства у відповідному “інтер'єрі доби”. Надзвичайно вправно зводить вона в єдину композицію (що найважливіше, фактично не порушуючи при цьому структури матеріалу, тобто Євангелія) традиційно не пов'язані між собою євангельські сюжети: про Марфу й Марію, про воскресіння Лазаря та Марію Магдалину, про багатого юнака та Каяфупервосвященника, про Йосипа Аримафейського, влітаючи сюди ж, зрештою, й легенди про св. Грааль.

Авторка користується фольклорною спадщиною півдня Західної Європи – іспанськими, каталонськими, прован-

сальськими, навіть циганськими переказами. Тому чималу увагу в її оповіді приділено “місцевим” святим (таким як, наприклад, свята Сара – покровителька циган), мало-відомим, нетрадиційними деталям легенд про долю Понтія Пілата та його родичів – Святий Грааль під пером Н. Королевої стає “посвятним келихом” магів, подарунком з прадавньої Атлантиди, що мав чарівну силу ще до того, як Йосип Аримафейський зібрав туди кров Христову. Мотив пошуків св. Грааля у романі трансформується у його чудесне віднайдення, а подорож “за ним” перетворюється на мандри “з ним”. Всупереч традиції письменника наголошує не на тому, що людина здатна зробити заради вшанування св. Грааля, а на тому, що дає людині “по-святний келих”, коли їй доведеться його побачити. Звичайно ж, надбання тут може бути лише духовним, аж до повного переродження тих, кому пощастило побачити келих. Так, довічною охоронницею дивовижного скарбу, що врешті-решт потрапляє до потаємної печери в Піренеях, стає не хто інший як Марія-Магдалина, котра зреклася марнот світу й земного кохання, пізнавши вічну істину, явлену в красі келиха з Атлантиди...

“Краса правдива. Істина прекрасна”, – написав один з найтонших англійських ліриків Джон Кітс. Можливо, саме метафорою Істини й залишається в нашому світі святий Грааль – омріяний і недосяжний.

(Рязанцева Т. Омріяний і неосяжний. Легенди про святий Грааль у дзеркалі світової літератури // Людина і світ. – 2000. – № 1 (472), січень-лютий, с.44-48))

“Трістан та Ізольда” – гімн непереможному коханню

Друга половина XII ст. була у Франції епохою такого піднесення в найрізноманітніших сферах людської діяльності, що декотрі історики порівнюють цей час із добою Відродження. На зміну приземленому романському стилю в архітектурі приходять готика з властивим їй одухотвореним пориванням до неба, а різнобарвні вітражі готичних соборів, крізь які денне світло проникає в їхній таємничий присмерк, ніби символізують перетворення зовнішнього світу в душу людини у внутрішній монолог – звернення до Бога. Переможні Хрестові походи для визволення гробу Господнього від влади невірних, тисячі небезпек, які чигали на лицарів у далекі краях, зумовили появу витонченої любовної лірики, сповненої тугою за недосяжною Прекрасною Дамою. А привезені з Візантії, через яку пролягали шляхи хрестоносців до Святої землі, ошатний одяг, коштовні келихи, саджені дорогоцінними каменями мечі й розповіді про неймовірну розкіш імператорського двору сприяли виробленню тонкого смаку й заміні давніх напівварварських звичаїв новими та появи розмаїтих нюансів у людських стосунках. Поступово створюються передумови для заснування перших університетів. Вживання французької мови виходить за межі Франції і поширюється в суміжних країнах. Особливо помітні зміни відбуваються у царині літератури. Якщо доти домінуючою темою поезії була вірність лицаря-васала своєму сеньйорові (насамперед тут слід згадати славнозвісну “Пісню про Роланда”), то тепер на перший план виходять

Трістан п'є любовний напій.
О. Бердсі

такі твори, як перейнятий християнською містикією цикл легенд про братерство лицарів Круглого столу та їхні подвиги в ім'я духовного самовдосконалення, а також довшеної форми любовна лірика трубадурів на Півдні і труверів на Півночі, в якій жінка не тільки виступає як об'єкт лицарського обожнювання, а й сама починає грати активну роль.

На цьому підґрунті спочатку у Франції, а згодом і в інших європейських країнах поширюється стародавній кельтський переказ про трагічне кохання Трістана й Ізольди. Джерела цієї легенди губляться у мороці століть, і час її виникнення досі не встановлено. Очевидно, вона склалася десь у середині першого тисячоліття по Р. Х. в епоху напівказкового короля Артура – оборонця кельтів від нападів заморських загарбників. Відгомонам цих подій є

викрадення хлопчика Трістана норвежцями, про яке розповідає одна з версій легенди. В усякому разі географія історії Трістана й Ізольди (за всієї її неточності, характерної взагалі для фольклорного твору) та сама, що й географія легенд про лицарів короля Артура. Це місця давнього розселення кельтських племен: півострів Корнуол на південному заході Англії, Бретань – північно-західна частина Франції, Уельс, Ірландія, Шотландія.

Легенда про Трістана та Ізольду не дійшла до нас у її первісному, кельтському звучанні. Найдавніші її тексти – це старофранцузькі обробки кінця (точніше – останньої третини) XII ст. .

Легенда про Трістана та Ізольду дала початок двом лініям розвитку європейської літератури. Це, передусім, лінія лицарського роману, де відважний герой визволяє королівство від влади могутніх велетнів та вогнедишних драконів і дістає як винагороду принцесу й половину врятованого ним королівства. Тут мимоволі згадується улюблена лектура Дон Кіхота – книжки, що переносили його у світ фантастичних пригод, або поем Боярдо чи Аріосто, що зберігають казковість як одну із своїх яскравих прикмет.

Друга лінія – це лінія психологічного роману й трагедії, де у непримиренний конфлікт вступають любов і обов'язок, де фатальне кохання заводять героїв у безвихідь, але вони з гідною подиву й захоплення впертістю перемагають усі, здавалося б, незборимі перешкоди, споруджені ворожим оточенням. Відблиск історії Трістана та Ізольди лежить на трагедії Шекспіра “Ромео і Джульєтта”. Ідеться, зрозуміло, не про сюжетну схему твору, а

про непереможне почуття, яке переповнює серця героїв п'єси, володіє всім їхнім еством, відкидає всі заборони в ім'я торжества кохання. Інший приклад – роман Гете “Страждання юного Вертера”, герой якого лише у смерті знаходить розв'язання трагічного зіткнення між обов'язком і всепоглинаючим почуттям.

Певна річ, було б спрощенням розуміти легенду про Трістана та Ізольду як єдине джерело згаданих двох ліній літературного розвитку. Лицарський роман сформувався також під впливом переказів про короля Артура та святий Грааль, а психологічний роман увібрав у себе протягом століть багато різноманітних джерел. Але жоден інший твір західноєвропейської літератури не виявляє такої інтенсивної насиченості почуттям, такої гострої туги за втраченим коханням, такої безоглядної вірності любові.

На перший погляд, може здатися, що історія Трістана та Ізольди – це легенда не тільки про любов, а й про зраду. Справді, королева Ізольда багатократно зраджує свого чоловіка, короля Марка. До того ж і Трістана не можна вважати вірним Ізольді Білорукий: узявши з нею шлюб, він мріє про іншу жінку, шле до неї таємного гінця, сподівається на побачення з нею. Та при уважнішому читанні виявляється, що не все так просто. Ізольда поєднала своє тіло, душу й життя з Трістаном на кораблі, по дорозі до Тінтажеля, ще навіть не бачивши короля Марка. То хіба в такому разі її відмова від Трістана не була б справжньою зрадою? Ізольда Злотокося залишається вірною Трістанові протягом усього свого життя, не раз важачи ним саме в ім'я цієї високої вірності. Трістан же, втрапивши

надію на зустріч із королевою, вигнаний назавжди з її країни, щиро вірить, що, одружившись з Ізольдою Білорукою, він забуде свою далеку кохану. Згодом він розуміє, що помилився, але зарадити біди вже не може – і мужньо зустрічає смерть як визволення від; тяжких ран, – не тільки тілесних, а й душевних. Отже, не про зраду йдеться в легенді, а про збереження вірності своєму кохання. При цьому виникнення кохання Трістана й Ізольди можна розуміти по-різному. Історія з магичним напоєм ніби знімає з закоханих відповідальність за їхнє почуття: вони стають рабами фатальних обставин. Проте любовний напій можна розуміти і як символ непереборного кохання на все життя. Кохання Трістана й Ізольди невичерпне, воно не пригасає з часом, але розгоряється ще дужче, незважаючи на всі перешкоди. Більше того, можна сказати, що численні перешкоди й труднощі підтримують вогонь любові. Жертовність закоханих, які не шкодують життя, аби поєднатися одне з одним, цільність їх характерів, завдяки якій вони кидають виклик звичаям та умовностям оточення, – ось що творить із них постаті ідеальних коханців усіх часів.

Трістан та Ізольда належать до “вічних образів” світової культури. Сучасний французький письменник Мішель Турнье вважає, що кожен вічний образ, – Дон Кіхот, Прометей, Гамлет, Фауст, – є втіленням бунту проти встановленого порядку. Особливе місце приділяє він порівнянню контрастних, полярно протилежних образів Трістана і Дон Жуана:

“Дон Жуан – втілення бунту свободи проти вірності, бунту свободи людини, котра шукає втіх, проти подружньої вірності.

Дивний парадокс Трістана й Ізольди полягає в тому, що вони так само повстають проти подружньої вірності. Але вони чинять це не заради свободи, а в ім'я вірності глибшої і стійкішої, – вірності фатальній пристрасті”.

Дослідник культури французького середньовіччя Дені де Ружмон звертає увагу на те, що справжніми жертвами в легенді виявляються не Трістан та Ізольда, а король Марк – символ законного шлюбу. Але не забудьмо й про ще одну жертву – Ізольду Білоруку, яка так само символізує законний шлюб. Обидва шлюби (Ізольди Злотокося з Марком і Трістана з Ізольдою Білорукою) приречено на невдачу: накинений іззовні обов'язок перетворюється на ніщо при зіткненні з єдиною реальною дійсністю непереможного почуття. Внутрішня цільність героїв стародавньої легенди залишається неперевершеним зразком для всіх часів. Але в наші дні, на думку дослідника, міф про Трістана й Ізольду втрачає свою життєвість, і винна в цьому “вичерпаність душі” сучасної людини, надто раціональної, щоб у ній знайшлося місце для непереборної пристрасті. Зникло багато давніх табу, у протистоянні до яких гартувалася людська душа, – і разом з ними вогонь великого почуття згас у здібнілому серці. Цю думку підхоплює письменник Жан Жюно: “Ми стали дуже вправними автомобілістами, авіаторами, стратосферниками, але розучилися любити”.

На жаль, цілісний текст кельтської легенди про Трістана та Ізольду до нас не дійшов. Найдавнішими творами, що містять основні епізоди легенди, є дві поеми, скомпоновані старофранцузькою мовою в останній третині XII ст. Не випад-

ково обидва автори походили з Нормандії: цей край межував з населеною кельтами Бретанню. У поемі Беруля, від якої лишилося близько 4500 рядків, бракує початку й закінчення, а в поемі Тома (від неї дійшло трохи більше 3000 рядків) знаходимо другу половину твору. Ці поеми відрізняються одна від одної також своєю стилістикою. Якщо твір Беруля тяжіє до казки і мотивація дій персонажів у нього досить проста, то в тексті Тома подибуємо вдалі спроби психологічної характеристики героїв.

У цей час поетеса, яка мешкала в Англії і була відома під ім'ям Марії Французької, створює за мотивами легенди про Трістана та Ізольду коротку ліричну повість "Ле про деревник"; невідомі автори складають різні версії "Безумства Трістана" – епізоду про відвідини Трістаном у вигляді божевільного жebraка палацу короля Марка, щоб востаннє побачити Ізольду. До сюжету легенди звертається найвизначніший поет середньовічної Франції Кретьєн де Труа (на жаль, про цей його роман ми знаємо лише завдяки згадкам інших авторів), а на початку XIII ст. на берегах Рейну кельтську легенду переспіває німецький поет Готфрід Страсбургський. Поеми про фатальну любов Ізольди й Трістана забриніли і на півночі Європи (відомі їх датські та норвезькі тексти), і на півдні (в Італії), і на сході (у Білорусі). Трагічна історія двох закоханих стала чи не найпоширенішим твором європейського середньовіччя. А в новітні часи великий німецький композитор Ріхард Вагнер, узявши за основу поему Готфріда, створив одну з кращих своїх опер – "Трістан та Ізольда".

У XIX–XX ст. легенда привертає ува-

гу численних дослідників, які намагаються відтворити її первісний текст. Найбільш вдалою серед цих спроб виявилася праця французького вченого Жозефа Бедьє, яку переклав у двадцять роки нашого століття Максим Рильський. Це була прозова версія легенди. Але в українській літературі є й чимало поетичних творів, навіяних "Трістапом та Ізольдою". Серед них на-самперед слід згадати поему Лесі Українки "Ізольда Білорука", в якій наша поетеса робить центральним персонажем другорядну дійову особу легенди, і трагічні події твору доходять до нас через сприйняття Ізольди Білорукої. Взаємини Трістана з нелюбою дружиною навели молодого Максима Рильського на думку написати вірш "Трістан коня сідлає...":

Ізольда Білорука
Ридає за вікном.

А Микола Вороний в одному із своїх ліричних віршів згадує Трістана та Ізольду як добре знайомі українському читачеві символічні постаті:

Не смійся, кохана,
Сміятися гріх –
Ізольда Трістана
Не брала на сміх.

(Коптілов В. Передмова. – Роман про Трістана та Ізольду. Переспів В.Коптілова // Всесвіт. – 1998. – №12, С. 120–123)

Роман про Трістана та Ізольду

Дитинство Трістана

Сеньйори, чи бажаєте ви послухати прегарну повість про любов і про смерть?

Це повість про Трістана та Ізольду. Слушайте ж, як у великій радості, у печалі великій вони любилися і як померли одного дня – він через неї, вона через нього.

За давніх-давен був у Корнуельсі король Марк. Дізнавшись, що вороги встали на нього війною, Рівален, король Лооннуа, переплив море, щоб допомогти йому. Слугував він Маркові і зброєю, й порадою, ніби васал, слугував так вірно, що той дав йому гойну нагороду – сестру свою Бланшфлер, яку кохав король Рівален нечуваним коханням.

Повінчалися вони в церкві королівського замку – Тінтажелю. Та тільки-но відбувся шлюб, як прийшла новина, що давній Ріваленів ворог, герцог Морган, напавши на Лооннуа, руйнує його замки, нищить поля, плюндрує городи. Жваво спорядив Рівален кораблі і повіз Бланшфлер, що почувала вже дитя під серцем, до далекої своєї землі. Причаливши біля замку Каноель, віддав він королеву на піклування маршалові Рогальту, отому Рогальту, якого всі за його велику вірність чудовим іменували іменем – Рогальт Вірне Слово, а сам зібрав своїх баронів і вирушив на війну.

Довго чекала-виглядала його Бланшфлер. Та не судилося йому вернутись. Одного дня вона почула, що герцог Морган лукаво, по-зрадницькому вбив її мужа. Вона не плакала, ні: ані сліз, ані тужіння, тільки все тіло їй зробилось якесь кволе та безсиле; душа рвалась покинути тлінну свою оболону. Рогальт намагався її розважати

– Королево, – казав він, – ніколи не треба додавати печалі до печалі; хіба ж не має Вмерти кожен, хто народився? Хай прийме господь померлих і хай боронить живих!

Та молода королева не хотіла й слухати його. Три дні чекала й марила вона, що з'єднається на тім світі з паном своїм. Четвертого ж дня породила сина і, взявши немовля на руки, мовила йому:

– Сину мій, довго я тебе ждала і ось бачу найкраще сотворіння, що від початку світу було в матері на руках. Сумна я повила тебе, сумне моє перше до тебе привітання, сумно мені тепер, маючи тебе, помирати. Отож прийшов ти на землю в сумі та тузі і тому маєш від мене ім'я Трістан!

І, сказавши так, поцілувала його та з тим поцілунком і вмерла.

Рогальт Вірне Слово прийняв сирітку. Аж от військо герцога Моргана обложило замок Каноель; чи ж сила була Рогальтові довго триматися в ньому?

Правду каже прислів'я: безумство – не хоробрість; мусив він скоритися Морганові. Але щоб той не вбив Ріваленового сина, маршал удав, ніби це його власне дитя, і виховав Трістана разом з своїми синами.

Як увійшов же Трістан у сьомий рік і треба було забрати хлопчика з-під жіночої опіки, Рогальт доручив виховання його мудрому навчителеві, славному конюшому Горвеналю. За невеликий час навчив його Горвеналь усього, що належить знати баронам: битися мечем та списом, стріляти з лука, кидати камінний диск, найширші рови перескакувати. Він призвав його ненавидіти брехню та лукавство, помагати безсилому, міцно держатися слова. І ще перейняв Трістан од вихователя мистецтво розмаїтого співу, гру на арфі та мисливські звичаї й порядки. То коли всяде, було Трістан на коня та й виїде поміж

молодих конюших, кожне сказало б, що його кінь, його зброя і сам він молодий – то одно тіло і що ніколи вони не розлучались.

Бачивши його такого шляхетного, гордого, широкого в плечах, а тонкого в стані, дужого, вірного та одважного, всі славили Рогальта, що викохав такого сина. Але Рогальт, усе маючи на мислі Рівалена та Бланшфлер, що їх молодість і врода в очах йому воскресали, милував Трістана, як рідне дитя, а потаємки мав його за свого володаря.

Та радість його урвалася того дня, коли норвезькі купці, заманивши Трістана на свій корабель, повезли його з собою як дорогу здобич. Корабель плів до чужих земель, а Трістан рвався і пручався у своїй неволі, наче молодий вовк, потрапивши в самолов. Але суцтва правда, і всі моряки це знають, що море не любить носити на собі людей лукавих та невірних і що не сприяє воно ні злодійству, ні зраді. Повстало воно, гнівне, великою хвилею, темрявою оповило корабель – і носило його вісім день і вісім ночей безперестанку.

Дев'ятого дня моряки побачили крізь імлу берег, укритий скелями та рифами. Тут і хотіло море розбити їхнє судно. Вони покаялися, зрозумівши, що море гнівається на них за це під нещасну годину вкрадене дитя, дали обіцянку випустити його на волю і спорядили човен, щоб вивезти Трістана на берег. Зараз же вщухли хвилі й вали, небо вияснилось, і поки норвезький корабель щезав у далечі, лагідні та радісні води тихо віднесли Трістанів човник на пісок якогось узбережжя.

Багато потративши сили, виліз він на стрімку скелю – і побачив безлюдну степову рівнину, а за нею – без кінця без краю

ліс. З ревним плачем згадав він тоді Горвеналю, батька свого Рогальта і землю свою Лооннуа, аж раптом далекий шум полювання та мисливські поклики звеселили йому серце. Прегарний олень вийшов на узлісся. Згряя псів примчалась йому вслід, а за ними й ловці, голосно вигукуючи та трубячи в роги.

Але як пси, неначе гроно, повисли на оленевій шкурі, звір, за кілька кроків від Трістана, смертельно задиханий, упав на коліна. Хтось із мисливців ударив його списом. Зібравшись в коло, взялись ловці сурмити на radoшах, і от побачив Трістан, що найстарший з-поміж них приставив звірові ножа до горла, ніби мав його перерізати.

– Що ви робите? – скрикнув Трістан. – Невже ви збираєтесь білувати цю благородну тварину, як зарізану свиню? Хіба ж такий у вашому краю звичай?

– Друже, – мисливець на те, – що ж тут тебе дивує? Справді, я перше одігну голову цьому оленеві, потім розріжу тіло його на чотири частини, і ми повеземо їх, приторочивши коло сідел, до короля Марка, нашого володаря. Так завжди чинимо ми, так чинили від найдавніших мисливців усі в Корнуельсі. Проте коли знаєш ти ліпший який звичай, покажи нам його; візьми цього от ножа, милий друже, ми залюбки повчимося в тебе.

Трістан, ставши навколішки, перше ніж розбирати оленя, зняв з нього шкуру, потім він почетвертував звіра, не займаючи, як то й годиться, крижів, далі одібрав тельбухи, пісок, язик, ядра і сердечну жилу.

І ловці й доїжджаючи, згуртувавшись круг нього, дивом дивувалися.

– Друже, – мовив найстарший, – звичай твій прехороший. Де, в якій землі ти це

перейняв? Скажи нам, відкіля ти і як тебе звати.

– Шановний пане, звать мене Трістан, а навчився я цього в землі моїй Лооннуа.

– Трістане, – каже мисливець, – хай господь благословить батька, що такого шляхетного сина виховав! Певне, він могутній і багатий барон?

Але Трістан, що мудро вмів говорити, а мудро й мовчати, відповів усміхаючись:

– Ні, сеньйоре, батько мій купець. Я крадькома покинув його дім та й поплив на кораблі, що вирушив торгувати з чужими землями, бо хотілось мені дізнатись, як то живуть люди по чужих краях. Та коли воля прийняти мене між ваші охотники, то я радо служитиму і покажу вам, сеньйоре, ще й інші способи та хитрощі мисливські.

– Любий Трістане, дивно мені, що є на світі край, де купецькі сини знають таке, чого по інших краях не знають і сини рицарів. Ходімо ж із нами, коли твоя на те охота, будь у нас любим та шановним гостем. Ми поведемо тебе до короля Марка, нашого пана й володаря.

Тим часом Трістан кінчив білувати оленя. Він розділив між собаками пісок, серце і тельбухи та показав, як годиться паювати на пси їхню частку здобичі та як іскликати їх на ріг. Потім він настромив на рогатини добре поділені частини і доручив їх мисливцям, кому що: тому голову, тому озадок і полядвицю, тим окости, тим задні ноги, іншим знову – стегна. Він вишикував їх парами, щоб їхали в доброму порядку, кожен на тому місці, яке пасувало йому задля його частини здобичі. Тоді всі рушили в путь і їхали розмовляючи, доки не опинились перед пишним замком. Замок був оточений лугами, садами, бистрими водами, рибни-

ми ставами та ланами родючими. Багато кораблів увіходило в гавань. Замок підносився над морем, міцний та прехороший, добре захищений від різних нападів та воєнних підступів. Головна башта – її за давніх часів збудували велетні – змурована була з величезних, добре обтесаних кам'яних брил; зелені й голубі, вони були розміщені, як ото клітки на шахівниці.

Трістан запитав, як зветься замок.

– Зовуть його, любий хлопче, Тінтажель.
– Тінтажель! – скрикнув Трістан. – Хай благословить тебе господь, тебе й хазяїв твоїх!

Сеньйори, це ж тут колись батько його Рівален, радий та веселий, узяв шлюб із Бланшфлер. Але Трістан цього не знав.

Коли під'їхали вони до підніжжя башти, ловці затрубили в роги, і вийшли на те барони і сам король Марк. Найстарший мисливець оповів королеві про сьогоднішню пригоду. Марк замилувався, як то гарно вишикувано мисливський поїзд, як мудро поділено оленя та які розумні звичаї полювання. Але найбільше припав йому до вподоби юний чужинець, і не міг він од нього одвести очей. Король питав у свого серця, звідкіля прийшла така ніжність до незнайомого, – і не годен був собі те врозуміти. Сеньйори, то ж озвалася його власна кров, то любов колишня до сестриці Бланшфлер заговорила в ньому.

Увечері, як забрано вже з королівських столів посуд, уельський жонглер, великий митець до свого діла, вийшов перед баронів та й почав співати пісень, пригравачи на арфу.

Трістан сидів у короля біля ніг. Ото як заграє жонглер пригравку до нового співу, він і каже:

– Майстре, ця пісня над усі найкраща. Колись її зложили давні бретонці, щоб прославити Граеленове кохання. Хороший її голос, солодкі слова. Ти добре вмієш співати, майстре, пригравай же як слід!

Уельсець проспівав, а тоді:

– Хлопче, – промовляє, – хіба ж ти знаєшся на музиці? Коли купці в землі Лооннуа навчають своїх синів також і грати на арфу, на роту та на скрипку – устань, візьми оцю арфу та й покажи нам свою вмільсть.

Трістан узяв та й заграв так любо, що барони зчудувались. Маркові надміру сподобався цей арф'яр, що прибув із землі Лооннуа, куди забрав колись Рівален сестру його Бланшфлер.

Спів уже давно скінчився, а король мовчав.

– Сину, – сказав він нарешті, – хай буде благословен учитель, що навчав тебе, будь ти й сам благословен господом! Бог любить добрих співців. Голос їхній сягає в людські серця, будить у них милі спомини і примушує забувати печалі та злі діла. На радість і на втіху прибув ти до нас. Зоставайся ж у мене, друже!

– З радістю служитиму, вам, королю, – одвітує Трістан, – служитиму як арф'яр, як ловчий і як ваш ленник.

Так він і вчинив.

Минуло три роки, і дедалі більше любили вони один одного. Вдень ходив Трістан із королем на судну раду чи на влови, а вночі лягав він у королевій опочивальні серед вірних його слуг та ближніх людей, і, як спадав королю на душу смуток, він грав йому, щоб розважити, на арфу. Барони любили його, немов рідного, а надто, як це розкаже вам повість, сенешаль Дінас із Лідана. Проте ніжніше за баронів

і за Дінаса любив юнака король. Та не міг утішитись Трістан, не міг забути батька свого Рогальта, вчителя Горвеналя і землю Лооннуа.

Сеньйори, коли оповідач хоче подобатись, він не повинен розказувати, надто розволікаючи та розтягуючи. Про багато гарних та розмаїтих речей мовиться в цій повісті – пощо ж тут зайві слова? Я розповім лише коротенько, як, довго блукавши по морях і по суходолах, Рогальт Вірне Слово прибув до Корнуельсу, найшов Трістана і, показуючи королеві дорогий карбункул, що той колись подарував Бланшфлер на весіллі, сказав так:

– Королю Марку, це ось – Трістан із Лооннуа, ваш небіж, син сестри вашої Бланшфлер та короля Рівалена. Герцог Морган, стоптавши закон, володіє його землею. Час би повернути її справдешньому спадкоємцеві.

А далі я скажу коротко, що король Марк висвятив Трістана на лицаря, і Трістан, перехопившись корнуельськими кораблями через море, (ознаймував ім'я своє й рід свій батьковим васалам, викликав на поєдинок Ріваленового вбивцю, подолав його і вернув собі дідищу)

Та намислив він, що король Марк не може без нього щасливо жити, а як шляхетне серце завжди давало йому наймудріші поради, то й скликав він своїх графів та баронів і таке їм сказав слово:

– Сеньйори Лооннуа, я одвоював своє королівство і помстився за короля Рівалена, дякуючи вам і господу богу. Я зробив, що належалося, для свого батька. Але ж Рогальт і король Марк Корнуельський пригріли сироту і заблукану дитину:

їх я також повинен звати батьками; чи

ж не годиться мені зробити й для них, що належиться? У шляхетного мужа дві є речі: земля його і його тіло. Отже, Рогальтові, що стоїть перед вами, віддаю я мою землю. Батьку, ви володітимете нею, і син ваш візьме її по вас в обладу. Королю Маркові віддам я своє тіло: покину цей край і піду служити пану моему Маркові Корнуельському. Так я намислив. Проте ви мої васали, сеньйори Лооннуа, і маєте радувати зо мною; то коли хто з-між вас щось краще мені порадить, хай устане й скаже про це.

Але всі барони, хоча й сльози навернулись їм на очі, похвалили Трістана, – і він виїхав, узявши з собою самого лише Горвеналя, до землі короля Марка.

Моргольт Ірландський

Прибув Трістан до короля Марка. Король і все його баронство були саме у великому смутку, бо король Ірландський спрядив на той час флот, щоб сплюндрувати Корнуельс, коли його володар ще раз, як робив це вже п'ятнадцять років, зречеться виплатити йому данину, яку за давніх літ платили предки. Бо, бачите, в старих угодах стояло, що ірландці мали право брати з мешканців Корнуельсу першого року триста фунтів міді, другого року триста фунтів щирого срібла, третього – триста фунтів золота. Коли ж приходив четвертий рік, вони забирали триста юнаків і триста молоденьких дівчат по п'ятнадцятому року, вибраних жеребками з корнуельських родин. І от тепер король Ірландський прислав до Тінтажеля правити податок велетня-лицаря Моргольта, брата своєї жінки. Ніхто досі не міг подужати Моргольта в бою.

Король Марк листами з печаткою скликав до свого двору корнуельських баронів, щоб урадити з ними раду.

Призначеного дня, коли барони зійшлися в замковій залі з дужною стелею, а Марк сів на троні, Моргольт мовив так:

– Королю Марку, востаннє вислухай повеління від короля Ірландського, мого пана. Він хоче, щоб ти сплатив, нарешті, данину, яку йому винен. А що ти довго зрікався це вчинити, то він наказує тобі віддати цього самого дня в мої руки триста юнаків і триста молодих дівчат по п'ятнадцятому року, обраних жеребками із корнуельських родин. Мій корабель, об'якорений біля Тінтажеля, одвезе їх до нашої країни, і там стануть вони нам за рабів. Проте – я не кажу про тебе самого, королю, бо то не годиться, – та коли хто з твоїх баронів має охоту довести в двобої, що це данина незаконна, я радо стану проти нього. Хто з-поміж вас, сеньйори, хоче битися зо мною за вольність свого краю?

Барони мовчки, спідлоба дивились один на одного – і понурювали голови. Той казав сам собі:

“Глянь-но, нещасний, яка у Моргольта Ірландського постать: адже він дужчий за чотирьох дужих чоловіків. Глянь на його меч, що зносив, зачарований, голови найсміливішим бійцям, які важилися стати проти цього велетня, коли він їздив оголошувати виклик від короля Ірландського. Чи й ти, бідолахо, такою смертю хочеш померти? Навіщо спокушати бога?” А другий знову: “Чи на те я вас вигодував, сини мої любі, щоб поробились ви рабами, а вас, дочки красні, щоб ви стали полюбовницями? Ні! Але моя смерть не врятувала б вас”.

Тоді Моргольт ізнову:

– Хто з вас, сеньйори корнуельські, ва-
житесь стати на двобій зо мною? Обіцяю
тому славний герць: за три дні запливемо
ми звідси човнами на острів Святого Сам-
сона. Там ваш рицар і я, ми змагатиме-
мось один на один, і слава, що він пішов на
таке діло, укрис всю його родину.

Але вони мовчали, і Моргольт схожий
був на кречета, запертого в одній клітці з
малими пташками: коли його впустять, усі
німіють.

І втретє сказав Моргольт:

– Гаразд, славні сеньйори Корнуельсу,
коли це здається вам шляхетнішим, – кинь-
те жеребки, щоб я знав, у кого саме маю
забрати дітей. Проте не гадав я, що у ва-
шій країні живуть тільки раби.

Тоді Трістан упав на коліна перед коро-
лем, кажучи:

– Ясний королю, коли буде ваша ласка,
я стану до двобою.

Даремно намагався король Марк спи-
нити його: він, мовляв, такий молодий іще
рицар; яка буде користь із його одваги?

Трістан кинув, проте, свою рукавицю
Моргольтові, і Моргольт підняв її.

Настав той день. Ступив Трістан на
пурпуровий килим і сказав озброїти себе
для високого подвигу. Він надів панцер та
шолом із воронавої криці. Барони плакали:
жаль їм було юнака, соромно за себе.

“Трістане, Трістане, – казали вони в дум-
ках, – сміливий бароне, прекрасний юначе,
чому не я, а ти зважився на цей бій? По
мені не тужили б так ревно, як тужити-
муть по тобі”.

Дзвонять у дзвони, і всі – значне пан-
ство і простий люд, старі, малі, жінки, –
плачучи та молячись, проводять Трістана
до берега. Вони ще мали якусь надію, бо

ж надія в людських серцях кришками може
живитись.

Трістан ступив сам на човен, поставив
вітрило і попрямував до острова Святого
Самсона. А Моргольт нап’яв на свою щог-
лу пишний багрянний парус і прибув на
острів першим. Він саме прив’язував чов-
на край берега, коли Трістан, під’їхавши,
зіпхнув свого ногою в море.

– Що то робиш, васале? – сказав Мор-
гольт. – Чому не прив’язав човна ливною,
як зробив я?

– Навіщо, васале? – відповів Трістан. –
Лише один із нас вернеться звідси живий. Чи
ж не досить буде для нього одного човна?

І от вони обидва, заохочуючись до бит-
ви прикрими та зневажливими словами,
пішли островом вибирати місце. Ніхто не
бачив жорстокої борні, але тричі здавало-
ся тим, що лишились на березі, ніби морсь-
кий вітер приносить з острова страшний
крик. Тоді, на знак скорботи, сплескували
жінки руками, а Моргольтові товариші,
стоячи гуртом біля намету, сміялися. Аж
настала дев’ята година, і в далечині за-
маячив багрянний парус; то ірландців чо-
вен відплив від острова, і пролунали в юрбі
жалібні вигуки: “Моргольт! Моргольт!” А
човен, наближаючися, ріс, і раптом, коли
він саме опинився на вершині водяного
валу, пізнали на ньому рицаря, що мав у
кожній руці по мечу. То був Трістан. Зараз
же двадцятєро човнів полинуло йому на-
зустріч, а дехто з молодих то й без човна
поплив стрічати переможця. І от вийшов
він на берег, і кинулись матері цілувати його
залізом ковану одіж, а звитяжець тим ча-
сом гукнув до Моргольтових товаришів:

– Панове ірландці, Моргольт по-моло-
децькому бився! Гляньте, меч мій пощер-

блений, бо уламок леза глибоко ввійшов
йому в череп. Візьміть же цю крицю,
сеньйори: це данина, що вам сплачує Кор-
нуельс.

І він подався вгору, до Тінтажеля. Виз-
волені мужнім його вчинком діти радісно
махали, де він проходив, зеленими вітами;
пишні запони прикрашували вікна по всіх
домах на знак великого свята.

Та коли серед радісних співів, церков-
ного передзвону, сурем і рогів, таких го-
лосних, що за ними не почути б і божого
грому, Трістан дійшов до замку, – упав він,
знесилений королеві Марку на руки, і кров
полилася з його ран.

Вельми зажурені прибули Моргольтові
супутники до Ірландії. Ще ж недавно, уві-
ходячи в гавань Вейзефор, радіє, було,
Моргольт, що знову побачить юрми людей,
які вітають його і славлять, і королеву, се-
стру свою, і свою племінницю Ізольду Зло-
токосу, чия краса сіяла вже, як сонце на
світанку. Ніжно стрічали вони його, а як
бував він ранений – лікували: відомі-бо їм
були зілля та напої, що оживляють смер-
тельно вражених. Та що тепер по тих
зіллях і напоях чарівничих, по тих замов-
них травах? Він лежав мертвий, завине-
ний в оленячу шкуру, і в черепі його – ула-
мок ворожого меча. Ізольда Білява витягла
той уламок, щоб заховати в дорогоцінній
скриньці із слонової кості як святиню. І,
склонившись над велетенським трупом,
мати й дочка, без краю вихваляючи вмер-
лого і без кінця посилаючи одно й те саме
прокляття убивці, по черзі наглядали, щоб
як слід було влаштовано похорон. З того
дня Ізольда Білява навчилася ненавидіти
ім’я Трістан із Лооннуа.

А Трістан у Тінтажелі лежав у недузі

дедалі тяжчий: отруєна кров струмувала з
його ран. Лікарі догадалися, що Моргольт
уразив йому тіло намоченим у трутизні
списом, а що не могли їхні ліки та напої
його врятувати, – здалися вони на волю
божу. Від його ран ішов такий тяжкий дух,
що до нього боялися підходити найближчі
друзі, – всі, опріч короля Марка, Горвеналя
і Дінаса із Лідана. Лише ці троє могли сиді-
ти у рицаря в головах, і любов їх перема-
гала жах. Нарешті Трістан сказав однес-
ти себе в поставлену при березі хатинку.
Там, лежачи край морських хвиль, чекав
він смерті. І думалось йому: “Ти кинув
мене, королю Марку, мене, що врятував
честь землі твоєї... Ні, я знаю, любий дядь-
ку, що ти віддав би своє життя за моє, але
що ж по твоїй любові? Мені судилося
вмерти. Та солодко, проте, бачити сонце,
іще сміливе серце б’ється в грудях. Я хочу
здатись на волю примхливого моря. Я
хочу, щоб воно мене, самотнього, однесло
далеко відсіля. До якої землі? Не знаю. Та,
може, там найшов би я когось, що міг би
мене вилікувати. І, може, тоді я ще послу-
жу тобі, мій славний дядьку, як твій арф’яр,
як твій ловчий, як вірний твій васал”.

Він так благав короля Марка, що той
уволив його волю. Відніс король Трістана
на човен без весел і без парусів, і попросив
Трістан, щоб покладено з ним лишень його
арфу. Навіщо б здалися паруси, як руки вже
не здолають їх нап’ясти? Навіщо весла?
Навіщо меч? Як моряк у довгій плавбі ски-
дає за облавок труп свого старого товари-
ша, так Горвеналь тремтячими руками
відштовхнув у море човен, де лежав син
його любий, – і море понесло його геть.

Сім днів і сім ночей воно тихо гойдало
його на своїх хвилях. Інколи грав Трістан

на арфу, щоб утишити свою муку. Нарешті вода принесла його, так що він і не знав, до берега. Саме тієї ночі рибалки виїхали з гавані, щоб закинути невід, – і почули враз ніжну мелодію, сміливу та жваву, що линула звідкілясь по тихих хвилях. Нерухомі, піднявши весла над водою, вони прислухались; а як почало світати, примітили човен, що без керунку блукав у морському обширі.

– Така-от, – казали вони, – неземна музика бриніла круг корабля святого Брендана, коли він плыв до Щасливих Островів білим, як молоко, морем.

Вони взялись веслувати, намисливши догнать каюк, що плыв за водою. Нікого, здавалося, там не було живого, тільки-но арфа бриніла та й бриніла; проте що вони більше зближались, то тихшала арфа, аж нарешті зовсім замовкла. Коли вони підїхали, то Трістанові руки лежали знесилені на тремтячих іще струнах.

Вони взяли його і одвезли до пристані, щоб віддати нещасного в руки своєї милосердної пані, яка б, може, зуміла його врятувати.

А пристань же та була Вейзефор, де поховано Моргольта, пані ж їхня – Ізольда Білява. Тільки вона, знаючися на цілющих напоях та зіллях, могла вигоїти Трістана; і тільки вона з-між усіх жінок на світі хотіла його смерті.

Коли Трістан, одужуючи під умілою її рукою, опритомнів, – він зрозумів, що хвилі принесли його до небезпечної для нього землі. Але сміливий іще, щоб боронити своє життя, знайшов він незабаром красні та хитрі слова: розповів, ніби він жонглер; що мандрував на купецькому кораблі до Іспанії – повчитися там читати по зорях, і

ніби морські розбійники напали на судно, а він, поранений, утік на човні.

Цьому повірили: ніхто з Моргольтових товаришів не пізнав прекрасного рицаря, що бився на острові Святого Самсона, – так-бо потворно змінила трутизна йому обличчя. Та минуло сорок днів, і золотоволоса Ізольда його сливе зовсім вилікувала, і знову тіло його відмолоділо й почало квітувати цвітом юності. Тоді догадав Трістан, що треба йому втікати. Він потаємки кинув острів і, зазнавши багато пригод та небезпек, став знову перед королем Марком.

Шукання золотоволосої красуні

Було в короля Марка при дворі чотири барони, найлукавіші серед людей, що ненавиділи Трістана лютою ненавистю за його хоробрість і за ніжну до нього любов короля. Я можу вам сказати їхні імена: Андре, Генелон, Гондоїн і Деноален. З них герцог Андре доводився, як і Трістан, небожем королеві Маркові. Знали вони, що король гадає, лишившись бездітним, зоставити землю свою Трістанові, – підбурювали вони проти Трістана найзначніших у королівстві мужів.

– Скільки-то є дивного в його житті, – казали невірні. – Та ви люди великого розуму, то й можете легко все це збагнути.. Він подолав Моргольта – ось уже одно чудо; та якими чарами зумів він, сливе зовсім уже мертвий, мандрувати сам-один по морю? Хто б із нас, панове, зміг керувати судном без весел і парусів? Лише чаклуни, кажуть люди, здатні на такі речі. Далі: в якій чарівницькій країні міг він знай-

ти ліки на свої рани? Певне діло, він сам ворожбит. А так! І човен його був замовний і меч також, зачарована і його арфа, яка щодня отрути наливає в серце королеві. Як зумів він, силою безбожних чарів, полонити це серце! Він буде королем, сеньйори, і ви матимете свої землі від чаклуна!

Такими намовами вони переконали більшу частину баронів: бо ж часто люди не знають, що речей, які може зробити чарівник і чаклун, досягає також серце, сповнене любові й мужності. Тому-то й почали барони наполягати на короля Марка, щоб узяв він шлюб з якою-небудь королівною; вона, мовляв, дасть йому законного спадкоємця. Вони загрожували, що, коли він того не вволить, підуть у міцні свої замки і звідти встануть на нього самого війною. Король перечив і в серці своєму запряг, що, поки живий буде милий його племінник, жодна королівна не розділить із ним ложа.

Але й Трістан, що за велику мав ганьбу, коли хто думав, ніби для користі слугує він дядькові, – і Трістан почав йому загрожувати: нехай король виконає волю свого баронства; а коли ні, то він, Трістан, покине його двір і піде служити багатому королеві Гауа. Тоді Марк визначив час і годину баронам: за сорок днів мав він їм сказати свою гадку.

Настав той день. Король сидів самотній у світлиці, чекав своїх васалів і думав сумовито: “Де ж би найти королівну таку далеку й недоступну, щоб я міг удати і тільки вдати, ніби хочу взяти її за дружину?”

І якраз у ту хвилину вікном, яке виходило на море, дві ластівки, що звивали собі гніздо на стіні, влетіли до світлиці й почали битися.

Раптом, злякані, вони полетіли геть. Але із їх дзьобів випала жіноча волосинка, тонша за шовкову нитку, що виблискувала, як сонячний промінь.

Марк, піднявши її, закликав баронів та Трістана і сказав:

– Щоб догодити вам, сеньйори, я візьму собі жінку, якщо ви знайдете ту, котру я вибрав.

– Ми радо це зробимо, ясний королю. Але кого ж ви вибрали?

– Я вибрав ту, з чиєї голови випала ця от золота волосинка, і знайте, що іншої я не хочу.

– А відкіля ж у вас, ясний королю, ця золота волосинка? Хто вам її припіс? З якого краю?

– Вона у мене, сеньйори, від золотоволосої красуні; дві ластівки принесли її мені; вони знають, із якого краю.

Барони зрозуміли, що їх обманено й осміяно. Люто позирали вони на Трістана, бо думалось їм, що це він порадив ужити таких хитрощів. А Трістан, розглянувши золоту волосину, згадав Ізольду Біляву. Він усміхнувся і сказав:

– Королю Марку, не гаразд ви чините. Хіба ж не бачите ви, що гадки та здогади цих сеньйорів ганебні для мене? Проте дарма: я піду шукати золотоволосу красуню. Знайте, що подорож буде небезпечна і що важче мені буде вернутися з красуніної землі, ніж з того острова, де вбив я Моргольта. Але ще раз хочу я, славний мій дядьку, віддати тіло своє і життя своє небезпекам задля вас. А щоб знали барони, що я люблю вас любов'ю праведною та чесною, присягаюсь я так: або я умру, шукаючи золотоволосу красуню, або привезу її до вашого замку.

Він опорядив прегарний корабель, навантажив його пшеницею, вином, медом та багато чим із їстівного, узяв із собою, крім Горвеналю, сотню молодих, мужніх, славного роду рицарів і зодяг їх у каптани та плащі з простої, грубої матерії, щоб скидалися вони на купців; але під чардаком корабельним вони заховали коштовну одіж із золотої парчі, пурпурових тканин та едвabu, що личила б послам могутого короля.

Коли вплив корабель у широке море, стерничий запитав:

– Сеньйоре, до якої землі нам прямувати?

– Керуй, друже, до Ірландії, прямо на пристань Вейзефор.

Здригнувся стерничий. Невже ж не відає Трістан, що, відколи вбито Моргольта, король Ірландський полює на корнуельські кораблі? Що моряків корнуельських він, упіймавши, вішає на рогатинах?

Проте стерничий послухався наказу і привів корабель до небезпечної землі.

Передовсім Трістан зумів переконати людей у Вейзефорі, що його супутники – англійські купці і що прибули вони сюди мирно торгувати.

Але дивними могли здатися ці купці: дні їхні спливали в шляхетних іграх у шахи та в тавлеї, і краще вони, бачилося, вміли метати кості, ніж міряти пшеницю. Тому Трістан боявся, що його пізнають, і не знав, як почати шукати красуню.

Одного разу, рано-вранці, почув він голос такий страшний, як крик лютого демона. Ніколи ще не чув він звіра, що ревів би так чудно й жахливо. Він запитав у жінки, що саме йшла узбережжям:

– Скажіть мені, коли ласка, звідки йде цей от крик, що я чую? Не крийтеся від мене.

– Авжеж, сеньйоре, я скажу вам усе по правді. Це крик звіра найдикішого й найбридшого в світі. Щодня виходить він із своєї печери і стає біля одної з міських брам. Ніхто не може ні ввійти, ні вийти, доки не дадуть драконі молодій дівчині; а згрібши дівчину в свої кігті, він пожирає її швидше, ніж отченаша можна змовити.

– Не смійтеся з мене, – каже Трістан, – а скажіть, чи міг би народжений від жінки муж убити його на двобої?

– Не знаю, що й казати, шановний пане. Відомо лише мені, що двадцять одважних, бувалих рицарів ставали проти нього, бо король Ірландський оповістив через герольда, що переможцеві дракона віддасть за жінку дочку свою Ізольду Біляву; та страховище всіх їх, розірвало і з'їло.

Тоді залишає Трістан ту жінку і вертається на свій корабель. Там він потаємки озброюється. Любо було глянути, як із того купецького судна вийшов пишній-препишний бойовий кінь, несучи гордого та дужого рицаря! Але нікого не було в гавані, бо тільки-но благословилося на світ, і ні душа не бачила, як проїхав хоробрий юнак до самих воріт, що їх показала йому незнайома жінка. Зненацька на дорозі з'явилось п'ять чоловік, що стискали острогами своїх коней, а гнuzдечки випустили з рук... Усі вони мчали до міста. Трістан схопив на ході одного з них за руде заплетене волосся так славно, що той аж упав коневі на спину. Кінь спинився.

– Хай вас бог береже, сеньйоре, – промовив Трістан, – якою дорогою йде дракон?

Утікач показав йому ту дорогу, і Трістан його відпустив.

← Страховище наближалось. Голову мало

воно зміїну, очі червоні та блискучі, немов дві жарини, на лобі два роги, довгі мохнаті уші, пазури левині, хвіст, як у гадюки, а вкрите лускою тіло було схоже на тіло грифа. Трістан пустив на нього коня такою твердою рукою, що той, хоча й наїжившись, велетенським скоком опинився перед потворою. Трістанів спис, ударившись об луску, розлетівся на скалки. Тоді вихоплює рицар свого меча, підносить його вгору і затинає потвору в голову... Та навіть шкури не взяв його меч. Проте дракон відчув удар. Він випустив свої пазури проти щита і заглибив їх у нього так, що застіжки поодпадали. З одкритими грудьми Трістан ще раз кинувся на страховище і вдарив його мечем у бік так люто, що аж повітря загуло. Та марно! Він не може поранити дракона! А дракон випустив із ніздрів подвійний струмінь отруйного полум'я; панцер Трістанів од нього почорнів, як вугіль, кінь упав неживий. Але рицар миттю скочив на рівні ноги і заглибив доброго свого меча звірові в пашеку. Меч пронизав тіло і розтяв серце надвоє. Востаннє заревів дракон своїм страшним криком – і життя його скінчилось.

Трістан одрізав у почвари язик і сховав його під одіж. Потім, із затуманеною від їдконого диму головою, він одійшов напитись до озерця стоячої води, що блищало недалеко відтіля. Але отрута, що йшла з драконового язика, нагрілась от теплого рицарського тіла – і він упав, як мертвий, серед високої болотяної трави.

Треба вам знати, що втікач із рудим заплетеним волоссям був Агінгеран Рудий, сенешаль короля Ірландського, і що, він домагався руки Ізольди Білявої. З натури він був дуже полохливий, але – таку-то силу

має кохання! – шодня озброювався і робив засідку на дракона; проте тільки-но, було, зачується здалека жахливе ревіння, як наш смілько зараз же подається втікати. Того дня, про який іде мова, Агінгеран із чотирма товаришами наважився вернутися з дороги. Він найшов убитого дракона, мертвого коня, роздроблений щит, – і йому спало на думку, що переможець, одійшовши трохи од місця бою, вмер.

Тоді відрізав у страховища голову, відніс її до короля і почав вимагати обіцяної прекрасної нагороди.

Король не повірив, ніби він справді учинив такий подвиг, а проте, бажавши виконати закон, звелів, щоб за три дні зібралися всі його васали: перед ними мав сенешаль Агінгеран явити докази своєї звитяги.

Коли дізналася Ізольда Білява, що має вийти за оцього боягуза, спочатку довго сміялася, а потім гірко заридала. Та другого дня, догадуючись, що тут є якась омана, вона взяла з собою свого слугу, білявого вірного Перініса, та молоду свою служницю й подругу Бранжієну, і сіли вони троє на коні і поїхали крадькома до драконового лігва. Ідучи, примітила Ізольда на дорозі чудні сліди: видима річ, не в цьому краю підкований був кінь, що там проходив. Далі знайшла вона дракона без голови і мертвого коня; не ірландська збруя була на тому коні! Запевне – убив страховище якийсь чужинець. Та чи живий він іще? Ізольда, Перініс і Бранжієна довго його шукали, аж нарешті серед високих болотяних трав помітила Бранжієна блискучий рицарів шолом. Рицар іще дихав. Перініс узяв його на свого коня і потай заніс у жіночі покої. Там Ізольда розказала все своїй матері і доручила їй чужоземця. Коли

королева здіймала з нього зброю, то раптом випав схований драконів язик. Тоді віджила королева юнака якимось зіллям і сказала йому:

– Чужинче, я добре знаю, що це ти вбив дракона. Але наш сенешаль, лукавий боягуз, одтяв йому голову й вимагає тепер у нагороду собі дочку мою, Ізольду Біляву, за дружину. Чи ти зможеш за два дні від сьогодні показати в поєдинку, що право на твоїм боці?

– Королево, – мовив на те Трістан, – два дні – це дуже скоро. Але ж я певен, що ви зможете вилікувати мене за ці два дні. Я завоював собі Ізольду, бившись з драконом, – може, завоюю і в поєдинку з сеншалем.

Тоді королева оточила його розкішню та вигодами і замішала для нього шонаймцніших ліків. Другого дня Ізольда приготувала йому купіль і ніжно обмастила тіло бальзамом, що зварила її мати. Вона спинала погляд на обличчі раненого, побачила, яке воно вродливе, і помислила: “Так, коли його хоробрість варта його краси, то мій боєць докаже слави в поєдинку!”

А Трістан, зовсім очутившись від теплої води та чудовних пахощів, глянув на неї – і зрозумів гаразд, що він здобув золотоволосу королівну, і почав усміхатись. Ізольда теє постерегла та й питає себе: “Чому цей чужинець усміхається? Може, я вчинила щось не так, як годиться? Може, я не зробила якоїсь послуги, які належить робити молодій дівчині для гостя? Так, він, певне, усміхнувся, що я забула довести до ладу його зброю та панцер, почорнілі від трутизни”.

І вона пішла туди, де складено всю лицарську справу Трістанову.

“Цей от шолом – із доброї криці, – думала вона, – він не зрадить свого хазяїна. І панцер також міцний, легкий, гідний того, щоб його носив завзятець”.

Вона взяла меч за держальце: “Так, це славний меч, він пасує хороброму баронові”. І витягла вона із дорогих піхов закривавлену зброю – спробувати, чи гостра. Аж бачить: лезо сильно вищерблене. Придивляється до тієї щербини, і спадає їй на думку, – чи не та це шабля, що зламалась колись у Моргольта в голові? Вона вагається, дивиться ще раз, перевіряє себе, біжить до тієї кімнати, де сховала колись витягнений із Моргольтового черепа уламок. Прикладає його до меча – ледве видно те місце, де вламалось.

Тоді вона метнулася до Трістана і, розмахуючи над головою раненого величезним мечем, скрикнула:

– Ти Трістан із Лооннуа, ти вбив Моргольта, мого дорогого дядька. Умри ж тепер і ти!

Хотів Трістан здержати її руку – дарма! Та хоч було тіло його безсиле, розум працював жваво, як завжди. Він сказав мудро:

– Гаразд, я умру, та, щоб не зазнати тобі тяжкого каяття, – слухай. Королівно, ти не тільки можеш, а ти маєш право мене вбити. Так, ти вільна чинити з моїм життям що хочеш, бо двічі ти його врятувала й вернула мені. Вперше давно: я був той ранений жонглер, якого ти вигоїла, вигнавши йому з тіла отруту, що в неї вмочений був Моргольтів спис. Не червоної, дівчино, що ти вилікувала ті рани: хіба ж не в чесному я їх дістав бою? Хіба зрадою вбив я Моргольта? Чи не він мене викликав? І чи не повинен я був захищати своє тіло? Вдруге ти врятувала мене, найшовши в

болотяних травах. Це ж для тебе, дівчино, для тебе бився я з драконом!.. Та облишмо про це: я хотів лише переконати тебе, що, двічі вирвавши мене від смерті, ти маєш тепер право на моє життя. Що ж – убий мене, коли гадаєш придбати цим славу й честь. Запевне, коли лежатимеш ти у хороброго сенешаля в обіймах, солодко буде тобі згадувати про твого пораненого гостя, що не побоявся за своє життя, аби здобути тебе, і здобув, а ти вбила його, безборонного, в купелі. Ізольда скрикнула на те:

– Я чую дивні слова. Навіщо ж то убивця Моргольта хотів здобути мене? А! Як колись Моргольт хотів ухопити на свій корабель молодих корнуельських дівчат, так тепер ти, бажаючи за те відплатити, похвалився, що візьмеш за рабиню ту, кого найніжніше із усіх дівчат любив Моргольт!

– Ні, королівно, – одповів Трістан, – одного дня дві ластівки залетіли до Тінтажеля і принесли туди твою золоту волосину. Я подумав, що це для мене звістка про любов і згоду. Ось чому переїхав, я через море тебе шукати, ось чому я напав на страховище, не побоявшись його сили і його трутизни. Глянь на цю золоту волосинку, зашиту серед золотих ниток мого жупана. Нитки потемніли, злиняли – волосина, яка була, така й лишилася.

Ізольда відкинула меч і взяла в руки Трістанів жупан. Побачила вона там золоту волосинку і довго мовчала; а тоді поцілувала свого гостя в уста на знак миру і зодягла його в розкішні шати.

Настав день, коли мали з'їхатися барони.

Трістан крадькома послав на свій корабель слугу Ізольди Перініса – викликати звідти молодих корнуельців до королівсь-

кого двору. Вони мали прибратись так, як личить послам багатого короля, бо надіявся того самого дня добитися, за чим приїхав.

Горвепаль і сто рицарів уже чотири дні горювали за Трістаном; вони дуже зрадли новині.

Один по одному ввійшли вони в зал, де зібралося вже пребагато ірландських баронів, і сіли підряд. Коштовні самоцвіти струмували й переливалися на їхніх одягах із пурпуру, шовку та оксамиту. Ірландці говорили поміж собою:

– Що це за пишні сеньйори? Гляньте-бо на їхні дорогі шати, оздоблені золотом та соболями! Гляньте, як на держальцях їхніх мечів, на їхніх хутрах виграють рубіни, берили, смарагди і ще багато інших самоцвітів, що ми й назвати їх не потрапимо! Хто бачив коли таку розкіш та пишноту? Звідкіля ці сеньйори? Чий вони васали?

Але сто рицарів не говорили ні слова, не вставали ні перед ким зо своїх місць.

Як же сів король Ірландський на троні, сенешаль Агінгеран Рудий сказав, ніби може довести і свідками, і поєдинком, що він убив страховище і що йому має бути віддана Ізольда. Тоді Ізольда вклонилася своєму батькові і мовила:

– Королю, тут є чоловік, що зважився обвинувачувати сенешаля в неправді і в лукавстві. Коли цей чоловік доведе, що насправді він визволив вашу землю від лихої напасті і що не йти вашій дочці під вінець із боягузом, – то чи обіцяєте ви простити йому давні провинності, хоч які б вони були тяжкі, і дарувати йому ваш мир і вашу вдячність?

Король на те загадався, одповів не зразу.

А барони закричали гуртом:

– Дайте цю обітницю, королю, дайте цю обітницю!

Тоді король:

– Обіцяю, – сказав.

А Ізольда перед ним навколішки:

– Батьку, дайте мені спочатку поцілунок миру й ласкавості на знак, що так само поцілуєте й того чоловіка!

Король поцілував її, і вона пішла по Трістана і привела його за руку перед пишну громаду. Коли він з'явився, сотня корнуельських рицарів устала, як один, і привітала, склавши руки на грудях і ставши йому по обидва боки. З того взяли на ум ірландці, що він володар для цих незнайомих рицарів. Але чимало знайшлося таких, що пізнали його, – і зчинився великий крик:

– Це Трістан із Лооннуа, це убивця Моргольта!

Блиснули вийняті з піхов мечі, і страшні голоси залунали: “Смерть йому!” А Ізольда на тес:

– Королю, поцілуй цього чоловіка в уста, як ти обіцяв.

Король поцілував його в уста, і галас ущух. Тоді Трістан показав драконового язика і оголосив, що ладен стати із Агінгераном до двобою; але той зрікся битись і визнав, що допустився неправди й омани. Після цього Трістан такими мовив словами:

– Сеньйори, я вбив Моргольта, але тепер я переплив море, щоб дати вам за це гідну відплату. Покутуючи колишню вину, я смертельній небезпеці піддав своє тіло і визволив вас від дракона, і от здобув я собі прекрасну Ізольду Біляву. Тепер я відвезу її на своєму кораблі. А щоб не зненавидь, а любов процвіла від цього дня між Кор-

нуельсом і Ірландією, – знайте, що дорогий мій сеньйор, король Марк, візьме з нею шлюб. Бачите – ось сотня рицарів високого роду, і всі вони ладні заприсягти на святих мощах, що король Марк шле вам свій мир і свою любов, що він бажає шанувати Ізольду як милу й дорогу дружину і що всі люди корнуельські слугуватимуть їй як своїй пані й королеві.

Принесено святі мощі, і сто рицарів заприсяглися, що він каже правду.

Король узяв Ізольду за руку і спитав Трістана, чи чесно доведе її до свого володаря. Перед стома корнуельськими рицарями і перед ірландськими баронами дав Трістан у тому присягу. Ізольда Білява тремтіла од сорому й печалі. Як? Трістан, здобувши її, тепер нехтує нею, вигадкою була чудова казка про золоту волосину, і для другого, не для себе, він бере королівну з батьківського дому!..

Але король поклав праву руку Ізольдину в Трістанову правицю, і Трістан стис її на знак того, що приймає Ізольду іменем пана свого, короля Корнуельського.

Так, щиро люблячи короля Марка, хитрощами й силою Трістан здобув для нього золотоволосу королеву.

Дання

Коли настав час від'їздити Ізольді з корнуельськими рицарями, мати її збрала всяких трав, квітів та корінців, змішала їх у вині і зварила з того міцне питво. Як те питво, з усякими чарами та знахарським примовленням варене, було готове, вона злила його в глечик і тихенько сказала Бранжієні:

– Доню моя, ти маєш їхати з Ізольдою до Корнуельсу, – а ти її любиш вірною любов'ю. Візьми ж оцей глечик вина і добре затям мої слова. Сховай його так, щоб нічیه око не бачило і щоб нічий уста до нього не зближались. Та як прийде шлюбна ніч і настане така хвилина, коли молодят лишують самих, – ти наллеш тоді в кубок цього вина і даси його королю Маркові та Ізольді, щоб вони випили його разом. Гляди ж, доню, тільки їм можна пити цей трунок, бо таку він має силу, що коли випити його вдвох разом, то ті двоє любитимуться всім серцем і всією душею в житті і в смерті!

Бранжієна пообіцяла королеві, що вволить її волю.

Корабель, краючи глибокі води, ніс у далечінь Ізольду. Та що більше віддалялася вона від Ірландії, то смутніше робилось їй на душі.

• Сидячи під наметом, де заперлися вони з Бранжієною, своєю служницею, вона згадувала свою отчизну і гірко плакала. Куди завезуть її ці чужинці? До кого? Навіщо? Коли Трістан приходив до неї і хотів заспокоїти її ласкавими словами, вона гнівалась, не хотіла його слухати, і люттю сповнене було її серце. Це ж він – убивця Моргольта, він, що взяв її підступом та хитрощами од матері з рідного краю! І не для себе береже він її тепер – мов вона того не гідна, – а везе морем як здобич до ворожої землі! “Нещасна я, – казала вона собі. – Хай будуть прокляті води, що несуть мене! Краще б умерти на тій землі, де я вродилась, ніж жити там”.

Одного дня вітер ущух і спорожнілі паруси обвисли на щоглах. Трістан звелів причалити до якогось острівця, і там, стомлені з морської подорожі, вийшли на бе-

рег корнуельські рицарі та моряки. Тільки Ізольда та ще мала служниця з нею лишилися на кораблі. Трістан підійшов до королівни і заговорив з нею, намагаючися заспокоїти її серце. Сонце пекло, їх мучила спрага – і вони сказали дати собі напитись. Шукаючи якого-не-будь питва, натрапила дівчина на той глечик, що доручила Бранжієні Ізольдина-мати.

– Я найшла вино! – скрикнула вона. Та не вино то було, ні: то була пристрасть, то було палке щастя, то було безмежне страждання і смерть. Дитина сповнила келих і піднесла своїй пані. А та надпила поволі і решту подала Трістанові. Трістан допив.

У цю хвилину ввійшла Бранжієна й побачила, як вони мовчки дивляться одне на одного ніби безумілі й причаровані. Тут примітила вона глечик між ними, сливе зовсім уже порожній, і келих. Схопивши те начиння, вона побігла до корми, кинула його в воду і затужила:

– Горе мені, горе! Хай буде проклятий той день, коли я вродилася, і той день, коли я ступила на цей корабель! Ізольдо, подруго мила, і ви, Трістане, – це ж ви сьогодні випили свою смерть!

Тим часом судно прямувало далі до Тінтажеля. Трістанові здавалось, що живий терновий кущ з гострими колочками і квітками запахущими пустив коріння в крові його серця і міцними прив'язав нитками до тіла прекрасної Ізольди його тіло, його мислі, його всі бажання.

Він думав:

“Андре, Деноален, Генелон і Гондоїн, лукаві люди, що обвинувачували мене, ніби я заздрю й важу на Маркову землю! О! Я ще гірший, ніж ви казали. Я зазіхаю не на його країну! Дорогий дядьку, ти любив

мене сиротою, ще й не знавши, що я – кров твоєї сестри Бланшфлер, ти ніжно оплакував мене, своїми руками несучи на човен без весел і вітрил... Чому не прогнав ти відразу заблуканого хлопчика, що прийшов, щоб зрадити тебе? О, що спало мені на думку? Ізольда твоя дружина, а я твій васал. Ізольда твоя дружина, а я твій син. Ізольда твоя дружина і не може мене кохати”.

Ізольда кохала його. Вона хотіла, проте, його ненавидіти: хіба ж не жорстоко він її зневажив? Вона хотіла його ненавидіти – і не могла, бо серце її горіло ніжністю, болочішою за ненависть.

Бранжієна дивилася на неї з великим сумом і ще більшою турботою, бо ж вона знала, яке лихо сталося через неї. Два дні стежила вона за ними, два дні примічала, як вони не приймають жодної їжі, жодного пиття, жодної потіхи, як шукають вони одне одного, ніби сліпці, що навпомацки знаходять один одного, як страждають вони, нещасні, від довгої розлуки і як печаляться ще гіршою печаллю, коли, зійшовшись, тремтять перед страшною хвилиною першого визнання.

Третього дня, коли підходив Трістан до Ізольдиного шатра, нап'ятого на кораблі, Ізольда, сидючи там, побачила його й мовила тихо:

– Заходьте, сеньйоре.

– Королево, – каже на те Трістан, – пощо звати мене сеньйором? Хіба ж я не ваш ленник, не ваш васал, що має вам уклінно слугувати і любити вас як свою королеву і свою пані?

А Ізольда одвітує:

– Ні, ти добре знаєш, що ти мій сеньйор, мій володар! Ти знаєш, що твоя сила

мене упокорює і що я – твоя рабня. О, навіщо я вигоїла колись раненого жонглера? Чому не лишила я загинути в болотяних травах убивцю дракона? Чому не вразила я його тоді в купелі уже піднятим мечем? Лихо мені! Я тоді не знала того, що знаю тепер!

– Ізольдо, що ж знаєте ви тепер? Що мучить вас і тривожить?

– Ах, усе, що я знаю, мене мучить – і тривожить мене все, що я бачу. Це небо мучить мене, і це море, і моє тіло, і моє життя!

І вона поклала свої руки Трістанові на рамена: сльози потьмарили проміння її очей, уста затремтіли. Він промовив удруге:

– Дорога моя, що ж таке вас мучить?

Вона у відповідь:

– Любов до вас.

Тоді він припав своїми устами до її уст. Та коли вони вперше зазнали солодощів кохання, Бранжієна, що слідувала за ними, голосно скрикнула і, простягаючи руки, сльозами обливаючись, кинулась їм до ніг.

– Нещасні! Спиніться, коли ще можна! Та ні, це дорога без повороту, непереможна любов вабить і притягає вас, і від цього дня ви вже не знатимете радості без муки! Настояне на зіллях вино взяло над вами силу, чарівне дання, що ваша, Ізольдо, мати доручила мені. Сам лише король Марк повинен був з вами його випити; але злий дух посміявся з нас, і от ви вдвох спорожнили келих. Милий Трістане, мила Ізольдо, я тяжко покараюся за те, що зле стерегла трунок; я віддам вам своє тіло, своє життя. З моєї-бо вини випили ви з заворженої чаші кохання і смерть!

Залюблені обнялися; в прекрасних тілах

забриніла пристрасть і радість до життя.

Трістан мовив:

– Що ж, хай прийде смерть.

І коли смеркло, на кораблі, що бистро мчався до земель короля Марка, вони, навіки зв'язані, віддалились коханню.

Бранжієну віддано рабам

Король Марк зустрів Ізольду Біляву на березі.

Трістан узяв її за руку і підвів до короля; король тоді взяв її сам, за руку. З великою шанобою він повів Ізольду до замку Тінтажеля, і, коли вона з'явилася в замковій світлиці серед васалів, врода її так засіяла, що стіни заграли ніби від проміння ранкового сонця. Тоді похвалив король ластівок, що принесли йому, любі та гречні, золоту волосинку, і похвалив Трістана та сто рицарів, що впливли кораблем у повне пригод, примхливе море, щоб здобути для нього в невідомім краї солодкий дар для очей його і для його серця. Не знаєш ти, шляхетний королю, що цей корабель приносить тобі – тобі також – гірку скорботу й муки невимовні!

Десять днів минуло, і Марк, скликавши своїх баронів, узяв за дружину Ізольду Біляву. Та, як настала ніч, Бранжієна, щоб потаїти безчестя своєї пані і врятувати її від смерті, лягла замість неї на шлюбному ложі.

Караючись за свій тяжкий недогляд на морі, щиро люблячи Ізольду-королеву, вона, вірна подруга, принесла їй у жертву свою непорочність; нічна темрява не дала королеві добачити, що його обманено і оганьблено.

Дехто повідає, ніби Бранжієна не викинула в море глечика з настоящим вином, якого не допили закохані; і що другого дня, коли вже сама Ізольда прийшла розділити королеве ложе, вона, Бранжієна, вилила в кубок те, що залишилося від дання, і подала його подружжю; і нібито король випив багато, а Ізольда крадькома вилила свою частину. Але знайте, сеньйори, що ці оповідачі зламали й зіпсували повість. Вони вигадали цю неправду, бо не могли збагнути того потужного кохання, що його завжди мав король Марк до королеви. Справді, ви далі почувете, що ніколи – хоч як пекли його гіркі муки і страждання, хоч до яких тяжких відплат дійшлося, – ніколи не міг Марк викинути з свого серця ні Ізольду, ні Трістана. Проте пам'ятайте, що він не пив дання.

Тут не було ні трутизни, ані чарів: лише ніжне благородство його серця надихало королеві Марку вірну любов. Ізольда – королева. Здавалось би, живе вона в радості й супокі. Ізольда – королева, і в тяжкій вона живе печалі. Пестить її й жалує король Марк, високою шанобою Оточили її барони, і простий люд як не молиться на неї. Дні Ізольди проходять у пишно завітчаній та розмальованій світлиці. Єсть у Ізольди коштовні оздоби та самоцвіти, пурпурові тканини і килими фессалійські, пісні арф'ярів, розкішні запони з вишитими на них леопардами, орлятами, папугами і всіма морськими та лісовими тваринами. Ізольда любить палкою, прекрасно любов'ю, і Трістан буває з нею, коли вона хоче, вдень і вночі, бо, як ведеться у великих сеньйорів, він спить у королівській опочивальні, серед ближніх і вірних людей. А вона непокоїться й тривожиться.

Чому? Навіщо? Чи ж не добре заховане їхнє кохання? Чи хтось думає на Трістанна? Та хто ж би міг думати на свого сина? Хто бачить її? Хто стежить? Який свідок? Так, стежить свідок за нею: Бранжієна. Бранжієна стереже її, Бранжієна одна лише знає її життя, Бранжієні на ласку мусить вона здаватись. Господи! Що коли набридне тій стелити, як служниці, постіль, де вона була перша, і внесе вона в уші королеві всю правду! Що коли Трістан умре через її лукавство! Од цього жаху безуміє королева. Ні, не од вірної Бранжієни, – з власного її серця ішли ці тортури! Слухайте ж, сеньйори, на яку лиху зраду вона зважилась. Та бог – ви це зараз почуєте – змилювався над нею; будьте ж і ви милосердні та поблажливі!

Того дня король і Трістан полювали далеко, і Трістан не знав про злий її вчинок. Ізольда покликкала двох рабів, пообіцяла їм волю і по шістьдесят дукатів, коли вони присягнуть, що вчинять, як вона поведе. Раби побожились.

– Я дам вам, – сказала вона тоді, – молу дівчину, і ви заведете її в темний ліс, далеко чи близько, але в таке місце, щоб ніхто про це не знав. Там ви її уб'єте і принесете мені її язик. Запам'ятайте, що вона говоритиме, щоб потім сказати мені. Ідіть же. Вернувшись, ви зробите вільними й багатими людьми.

А тоді покликкала Бранжієну і так до неї мовила:

– Люба моя, ти бачиш, як сохну я і в'яну; чи не могла б ти пошукати в лісі зілля, що зарадило б моему лиху? Ось два раби, вони тебе проведуть; вони знають, де ростуть помічні зілля та трави. Іди ж із ними і знай, сестро, що я посилаю тебе в ліс, бо

йдеться про мій спокій і життя моє.

Раби повели служницю. Прийшли в ліс, і вона хотіла спинитись, побачивши, що навколо росте дуже багато корисних рослин. Але вони примусили її йти далі.

– Ходімо, дівчино, ..це не те місце, що треба.

Один із рабів ішов перед неї, другий – позаду. Не було вже там протоптаних стежок, – терен, глід та вовчі ягоди слалися густо. Тоді той, що йшов попереду, вихопив меч і повернувся. Вона кинулась до другого, щоб поміг їй, – а в того теж блищав меч у руці, і він мовив:

– Дівчино, ми маємо тебе вбити.

Бранжієна впала на траву, і руки її намагались відхилити вістря мечів. Вона благала рабів так ніжно і жалібно, аж вони сказали:

– Дівчино, коли Ізольда, пані твоя і наша, хоче твоєї смерті, то, певне, ти у великому злочині. А вона їм:

– Не знаю, – каже, – друзі. Жодного лихого вчинку не пам'ятаю. Коли ми виїхали з Ірландії, то кожна з нас узяла з собою як найдорожчу оздобу білу як сніг сорочку для своєї шлюбної ночі. На морі Ізольда розірвала свою шлюбну сорочку, і я їй у перший після вінчання вечір позичила свою. Оце, друзі, і вся моя провина. Що ж, коли вона хоче моєї смерті, – перекажіть їй, що я шлю їй привіт і люблю за її добро і ласку, яких я зазнала від неї з того часу, коли мене, дитину, вкрали морські розбійники і продали її матері і коли поставлено мене до неї, Ізольди, за служницю. Хай господь милосердний береже її честь, її тіло, її життя. А тепер убийте мене, браття, не гайтеся!

Жаль її стало рабам. Вони порадились,

а порадившись, надумались, що, може, за такий злочин і не варто платити смертю. Тоді вони прив'язали Бранжієну до дерева і вбили молодого пса; один із них одрізав йому язик і заховав у полу каптана, і обидва стали знову перед Ізольдині очі.

– Вона казала що-небудь? – злякано спитала королева.

– Так, королево, казала. Вона розповіла, що ви розгнівались за такий злочин: ви розірвали на морі білу як сніг сорочку, що взяли з Ірландії, і вона позичила вам для шлюбної ночі свою. Оце, казала вона, і єсть її гріх. Вона дякувала вам за милості, що ви дарували їй з її дитячих літ, і молила бога, щоб він беріг вашу честь і ваше життя. Вона шле вам привіт і свою любов. Ось, королево, її язик.

– Убивці! – крикнула Ізольда. – Верніть мені Бранжієну, вірну мою служницю! Хіба ви не знали, що це мій єдиний друг? Убивці, верніть мені її!

– Правду кажуть, королево, що жінка швидко міняється; в одну хвилину вона сміється, плаче, любить, ненавидить.

– Як я могла дати такий наказ? За яке лиху? Чи ж то не моя була товаришка, дорога та мила, вірна і хороша? Ви це знали, убивці: я послала її шукати зцілющих трав, і вам я довірила її провести! Але тепер я скажу, що ви її замордували, і вас спалять на вугіллі.

– Королево, знайте, що вона жива і що ми приведемо її до вас здорову й незаймаю.

Але вона їм не вірила і кляла, як божевільна, і вбивців, і себе. Вона звеліла одному рабові зостатися при собі, а другий учвал побіг до дерева, де стояла прив'язана Бранжієна.

– Дівчино, бог урятував тебе, і твоя пані кличе тебе знову.

Прийшовши до Ізольди, Бранжієна стала перед нею навколішки, благаючи простити гріхи; а королева впала навколішки перед служницею, і обидві, обнявшись, зомліли.

Велика сосна

Не щирої та вірної Бранжієни – самі себе мають берегтися закохані. Та як могли їх сп'янілі серця бути насторожі? Кохання гонить їх, як гонить спрага пораненого оленя до річки або голод – несподівано пущеного з руки яструба на здобич. Не можна, ох, не можна потаїти любові! Правда, Бранжієнина мудрість була в пригоді: ніхто не застав королеву в обіймах її милого; та хіба не міг щогодини й щохвилини, скрізь і завжди кожен бачити, як пристрасть хвилює їх, охоплює, стискає, як б'є вона джерелом, ніби молоде вино через вінця в стояні, з усіх почуттів їхніх?

Уже чотири лукаві барони, що зненавиділи Трістана за його сміливість, кружляють навколо королеви. Уже знають вони про її прекрасну любов. Вони палають від заздрості, злоби й радості. Понесуть вони новину королеві і побачать тоді, як ніжність перетвориться в шалену лютість, як Трістана виженуть пріч або пошлють на страту, як тяжко буде мучитись королева. Вони довго боялися Трістанового гніву, – а проте ненависть перемогла страх, і одного дня чотири барони сказали, що мають, про щось із королем говорити, і сказав йому Андре такі слова:

– Ясний королю, ми добре знаємо, що

ти зараз вельми розгніваєшся, і це дуже нас засмутить. Але ми повинні виявити тобі те, про що саме несподівано дізналися. Ти щиро полюбив Трістана, а він хоче укрити тебе ганьбою. Даремне ми тебе остерігали; з любові до одного чоловіка ти нехтуєш усіма своїми родичами і баронами, ти не зважаєш ні на кого з нас. Знай же, що Трістан кохає королеву; це суцтва правда, і про це вже багато говорять.

Аж похитнувся король і мовив, одповідаючи:

– Злий чоловіче, що за лукавство задумав ти? Так, я щиро полюбив Трістана. Того дня, коли Моргольт викликав вас на поєдинок, ви дрижали, ви опускали голови, ви були наче німі, а Трістан пішов проти нього за честь цієї землі, і кожною раною, що дістав він у тому бою, душа його могла вилетіти з тіла. Ось за що ви його ненавидите, ось за що я його люблю більше, як тебе. Андре, більше, як вас, більше, як усіх на світі. Що ж бачили ви? Що ви чули?

– Нічого, королю, нічого, чого не могли бачити твої очі і чути твої уші. Пильнуй, дослухайся, ясний королю. Може, ще не пізно.

І вони пішли, залишивши його- впиватися на дозвіллі отрутою.

Король Марк не міг скинути з себе їхніх злих чарів. Проти волі власного свого серця він почав стежити за небожем і за королевою. Але Бранжієна це помітила, порадила їм бути обачнішими, і марно підіймався король на хитрощі, щоб випитати правду в королеви. Незабаром зрозумів він, яка це негідна боротьба, і, бачивши, що не може одігнати од себе лихих здогадів, покликав Трістана і сказав йому:

– Трістане, покинь цей замок і не важ-

ся більше перехоплюватись через його рови й мури. Лихі люди винуватять тебе у великій зраді. Не питай мене: я не міг би тобі переказати їх обвинувачень, не безчестячи нас обох. Не шукай слів мене заспокоїти: я почувую, що вони будуть марні. Проте я не вірю лукавим викажчикам: коли б вірив, то хіба не віддав би тебе досі на ганебну страту? Та їх лихі намови стурбували мені серце, і тільки тоді воно втихомириться, як ти од'їдеш. Покинь же нас. Я певен, що скоро знову тебе покличу, їдь, мій сину, завжди для мене любий!

Почувши новину, зрадники казали один одному:

– Він поїхав, поїхав ворожбит, вигнаний, як злодій. Що ж буде з ним тепер? Певне діло – перепливе він море і стане служити безчесною своєю службою якомусь іншому королеві.

Ні! Трістан не мав сили виїхати; і коли опинився він по той бік ровів та мурів замку, то зрозумів, що далі йти не може.

Він зостався в самому Тінтажелі-місті, найшов собі з Горвеналем притулок у одного міщанина і ліг там у важкій недужі: його мучила лихоманка, поранений він був ще глибше, ніж тоді, коли Моргольтів спис отруїв йому тіло. За тих днів, як лежав він у хатинці на морському березі і всі втікали од гидкого духу, що йшов із його ран, – троє людей були, однак, при ньому: Горвеналь, Дінас із Лідана і король Марк. Тепер Горвеналь і Дінас сиділи ще у нього в головах, але король Марк не приходив. Трістан стогнав:

– Так, дорогий дядьку, страшнішу отруту тепер випаровує моє тіло, і твоя любов уже не має снаги перенести той жах і огиду.

Та безперестанку, у гарячці та лихоманці, пристрасть, ніби шалений кінь, мчала його до добре замкнених башт, що за ними лишилась королева; вдарилися кінь і рицар об міцні мури і знову вставали, і знову летіли вчвал на ті самі мури. А за добре замкненими мурами Ізольтда мучилась теж, іще за Трістана нещасливіша; бо ж треба їй серед чужинців, що за нею стежать цілий день, удавати веселощі та силувано сміятись, а вночі, лежачи обіч короля Марка, затаювати пристрасне хвилювання свого тіла і тремтіння його з лихоманки. Вона хоче полинити до Трістана. Їй здається, що вона стає й підбігає до дверей; та лихі вороги поклали на темному порозі великі гострі коси; що вона ступить, то їх жорстокі леза притискаються до ніжних королевиних колін. Їй здається, що вона падає і що з її порізаних колін б'ють два червоні струмені.

Незабаром закоханим прийде смерть, коли ніхто їм не стане в пригоді. А хто ж стане в пригоді, як не Бранжієна? Наразившись на смертельну небезпеку, вона крадькома пішла до того дому, де нудьгував і мучився Трістан.

Радісно одчинив їй Горвеналь, і, щоб урятувати закоханих, вона порадила Трістанові одну хитру вигадку. Ні, сеньйори, ніколи ви не почуете про хитрішу любовну вигадку! За замком Тінтажель широко розрісся сад, огорожений міцним частоколом. Без міри багато росло там прегарних дерев, що аж гнулися од плоду та пахучих грон і гойдали на своїх вітах безліч пташок. У найдальшому від замку місці, біля самого частоколу, стояла сосна, висока та рівна; її грубий стовбур тримав

на собі широке буйне гілля. Біля її підніжжя – живе джерело: вода спочатку розливалася в мармуровім водозборі широким, світлим та спокійним струменем, а далі, затиснена в узьких берегах, текла лугом аж до замку, несучи свої хвилі просто в жіночі покої.

Отож щовечора Трістан, як порадила йому Бранжієна, штучно краяв шматочки кори та дрібний хмиз. Він перескакував через гострий частокіл, прямував під сосну і кидав там трісочки у воду. Легкі, як шумовиння, вони пливли гойдаючися за течією, і королева Ізольтда в жіночих покоях стежила, коли вони з'являться. Тоді – якщо того вечора щастило Бранжієні одвести короля та лукавих вельмож – королева йшла до свого милого.

Вона йде поспішаючи, боячись та приглядаючись, чи хто з ворогів не заховався де за деревами. А Трістан скоро її побачить, – зараз кидається їй навпроти й обіймає палко. Тоді-то вже береже їх темна ніч та приєдна тінь великої, сосни.

– Трістане, – каже королева, – хіба ж моряки не запевняють, що Тінтажель – зачарований замок і що силою чарів, двічі на рік, зимою і влітку, він зникає з людських очей? От тепер він зник.

Чи ж правда, – це той чарівний сад, що про нього співають арф'ярі: повітряна стіна оточує його довкола, всі дерева вкриті цвітом, од землі йдуть дивні пахощі; герой живе тут не старіючись в обіймах своєї коханої, і ніяка ворожа сила не може зруйнувати повітряної стіни.

А на баштах Тінтажеля гудуть уже сурми сторожі, провіщаючи світанок.

– Ні, – одказує Трістан, – ту стіну вже зламано, і не тут чарівний сад. Але буде

такий день, моя люба, коли ми підемо з тобою в щасливу країну, звідки ніхто не вертається. Там високо підноситься палац із білого мармуру; в кожному з тисячі його вікон сяє запалена свіча; в кожному жонглер співає і грає пісні безконечної; сонце не світить там, а проте ніхто за його промінням не тужить. То щаслива країна живих.

Тим часом на верхів'ях тінтажельських башт ранок освітлює зелені та блакитні кам'яні брили.

Ізоolda знову найшла своє щастя. Король Марк уже більше не думає на неї нічого лихого, та лукаві вороги догадалися, що Трістан бачився з королевою.

Бранжієна, проте, так добре стерегла закоханих, що даремно за ними слідували і стежили. Тоді герцог Андре – хай буде він богом посоромлений! – сказав своїм товаришам:

– Сеньйори, порадьмося з Фросіном, горбатим карликом. Він знається на сімох мистецтвах, на магії та на всяких чарах. Він може, як народиться дитина, так добре ворожити по сімох планетах та по зорях, що скаже все, що має їй бути в житті. Він розгадає, силою Бужібуса та Нуарона, найглибше заховані тасмниці. Він нам виявить, коли захоче, всі хитрощі Ізоолди Білявої.

Ненавидячи красу та мужність, маленький злий чоловічок нарисовав чаклунські знаки, почав чарувати та замовляти, приглянувся до ходи Оріона і Люцифера і сказав так:

– Радійте, шановні сеньйори: цієї ночі ви можете їх зловити.

Вони тоді повели його до короля.

– Королю, – мовив знахар, – хай візьмуть на смики псів і осідлають коні; оголосить, що сім днів і сім ночей ви пробудете в лісі

на влогах, – і ви скажете повісити мене, коли цієї ж самої ночі не почувете, як розмовляють між собою Трістан та королева.

Король учинив так проти свого серця. Ніч упала, він залишив мисливців у пущі, посадив за собою на коня карлика і вернувся до Тінтажеля.

Знавши прохід в огорожі, він дістався в сад, і карлик підвів його до великої сосни.

– Славний королю, вам треба вилзти між віти цього дерева. Майте наготові лука й стріли: може, вони вам стануть у знадобі. Та чекайте тихо – довго чекати вам не доведеться.

– Іди геть, дияволів собако! – одповів Марк. І карлик пішов, одвівши з собою й коня. Він казав правду: королю не довго довелось ждати. Тієї ночі світив місяць, ясний та прекрасний. Схований між гіллям, король побачив, як його небіж перескочив через гостру огорожу. Трістан підійшов під дерево і кинув у воду трісочки та хмиз.

Але, кидаючи їх, він нахилився до води – і побачив одбиту там королеву постать. О, коли б міг він спинити трісочки, що вже попливли! Та ні... швидко біжать вони за водою через сад! Там, у жіночих покоях, Ізоolda жде їх та виглядає; от уже, напевне, вона їх бачить – і поспішає садом. Хай бог береже закоханих! Вона йде. Трістан сидить нерухомо й дивиться на неї; він чує, як на дереві заскрипіла покладена на тятиву стріла. Вона йде, бистра та обережна, як звичайно. “Що ж це таке? – думає вона. – Чому Трістан не біжить мені цього вечора назустріч? Чи не побачив він якого ворога?” Вона спинилась, пильно вдивляючись у гушавину; раптом при місячнім світлі помітила й собі королеву тінь у воді. Добре проявила вона тут мудрість жіночу,

не звела очей угору, на дерево. “Господи милосердний, – сказала потихеньку, – вчини лише так, щоб я перша могла заговорити”.

! Вона підійшла ближче. Слухайте ж, як попередила вона мовою свого милого.

– Сеньйоре Трістан, на що ви насмілились? Кликати мене в таке місце, у таку годину! Багато вже разів ви мене викликали – про щось благати, кажете. Про що ж саме? Чого ви від мене сподіваєтесь? Я прийшла-таки, бо ж не можу забути, що коли королева, то за те маю бути вдячна вам. Так от питаю тепер: чого ви хочете?

– Я благаю вас, королево, пом'якшити королівський гнів! – Вона тремтить і плаче. А Трістан благословляє господа бога, що виявив він небезпеку його коханці.

– Так, королево, я багато разів кликав вас, і все намарне; жодного разу, відколи король мене прогнав, ви не виходили до мене. Та змилосердьте-ся над нещасним, що перед вами; король ненавидить мене, не знаю за що; а хто ж може уласкавити і втишити його гнів, як не ви, королево, як не люб'язна Ізоolda, кому довірив він своє серце?

– Та чи справді ж, Трістане, ви й досі ще не знаєте, що він думає зле на нас обох? І що думає! В якій зраді нас винуватить! Хіба мені, ще збільшуючи сором та наругу, про те вам розказувати? Мій володар гадає, що я люблю вас злочинною любов'ю. Та господь знає все, і коли я кажу неправду, хай він укриє соромом моє тіло! Ніколи не давала я свого кохання нікому, окрім того, хто перший узяв мене, дівчину, в свої обійми. І ви бажаєте, Трістане, щоб я просила за вас короля? Та коли б він тільки дізнався, що я вийшла сюди під сосну, він узавтра розвіяв би мій попіл по вітру!

Трістан застогнав тоді тяжко:

– Кажуть, любий дядьку: той не грішний, хто не чинить гріха! У якому ж серці могла зародитись така підозра?

– Що ви хочете сказати, Трістане? Ні, король, мій володар, не міг сам такої гидоти намислити. Але лукаві люди переконали його в тому, бо шляхетне серце легко піддається намовам. Вони любляться, сказали йому обмовники, і повернули нам це на злочин. Так, ви любили мене, Трістане, навіщо це таїти? Бо хіба ж я не дружина вашого дядька, хіба ж я не врятувала вас двічі од смерті? І я, я вас теж любила: адже ви належите до королівської родини, а я багато разів чула від моєї матері, що та жінка не любить свого мужа, котра не любить його кривних. Я любила короля, а тому любила й вас, Трістане; і тепер, коли він вам поверне свою милість і ласку, я буду рада та щаслива... Але тіло мені дрижить, страх мене огортає, я йду звідси, бо й так пробула тут надто довго.

Король, схований між гіллям, на те слово відчув жалощі і тихо усміхнувся. Ізоolda побігла, а Трістан їй услід гукнув:

– Королево, іменем спасителя молю вас допомогти мені, змилюватись надо мною. Боягузи хотіли віддалити від короля всіх, хто його любить. Їм це вдалося, і тепер вони сміються з цього. Гарзд, я піду геть із цієї країни, нещасний, як тоді, коли до неї прийшов, але одного ще попросить у короля: хай він за колишні мої послуги дасть мені із своєї скарбниці стільки, щоб я міг посплачувати свої видатки, викупить коня та зброю – і без сорому помандрувати до чужих земель.

– Ні, Трістане, не годиться вам мене про це просити. Я одна в цьому краю, одна в цьому палаці, де ніхто мене не любить,

без жодної вірної руки, уся у владі королеві. Може, досить, щоб я сказала йому слово за вас, і він пошле мене на ганебну страту. Хай господь вам допоможе, друже мій! Король несправедливо ненавидить вас, але хоч де б ви пішли, бог буде для вас другом і оборонцем.

І вона побігла в свою світлицю, і Бранжієна обняла її там, стривожену та стурбовану; королева розповіла їй усе. Бранжієна тоді:

– Ізольдо, пані моя, – каже, – велике чудо зробив для вас господь. Він милосердний і не хоче, щоб невинні страждали.

Під великою сосною Трістан тим часом, обпершись об мармурову огорожу, гірко скаржився:

– Хай змилюється господь надо мною і одверне од мене несправедливість мого дорогого пана.

Як перескочив же він через садовий паркан, мовив собі король, усміхаючись:

– Милий небоже, хай благословенна буде ця хвилинка! Далека подорож, що ти в неї збирався вирушити вранці, вона вже скінчилась.

Карлик Фросін на узліссі читав на зорях; він вчитав, що король має послати його на смерть. Почорнівши від страху та сорому, він надувся зо злості і швидко кинувся втікати до уельської землі.

Карлик Фросін

Король Марк помирився з Трістаном. Він дозволив йому вернутися в замок, і, як раніше, знову ночує Трістан у королівській опочивальні разом з ближніми та вірними людьми; коли захоче, може він туди входити і

виходити відтіль. Короля це вже не турбує. Та хто може довго таїти своє кохання?

Марк вибачив лукавим обмовникам, а коли сенешаль Дінас із Лідана потрапив якось у далекому лісі на заблуканого нещасного горбатого карлика, він привів його до короля, король змилювався і відпустив йому провину. Та добрість короля тільки драгувала баронів; вони знову застали Трістана з королевою і так присяглися один одному: як не вижене король свого небожа із країни, то вони вернуться до своїх міцних замків і встануть на Марка війною. Вони запросили короля на раду:

– Королю, люби нас чи ненавидь, то воля твоя, але ми хочемо, щоб ти прогнав Трістана. Він кохає королеву, це може бачити кожен. А ми, ми цього не можемо стерпіти.

Король, їх слухавши, зітхнув і мовчки опустив голову.

– Ні, королю, ми цього не стерпимо, бо ми тепер знаєм, що ця новина, перше така вразлива, тебе більш не дивує і що ти спочуваєш їх злочину. Що ж учиниш ти? Подумай, послухай ради. Ми – коли ти не відішлеш небожа від свого двору назавжди, – ми зречемося тебе й твого двору, вернемося до своїх баронств, заберемо з твоєї облади і сусідів. Так ми кажемо тобі: вибирай же!

– Сеньйори, раз уже я повірив брудним словам, що ви казали на Трістана, і мені довелось каятись у цьому. Але ви – мої феодала, і мені не хочеться позбутися послуг моїх людей. Дайте ж мені пораду, прошу вас, ви повинні мені бути за радників. Ви знаєте, що я не люблю непомірних гордощів та високодумства.

– То скажіть покликати, королю, кар-

лика Фросіна. Ви не вірите йому через ту пригоду, що в саду. А хіба ж не вчитав він, проте, по зорях, що королева вийде того вечора під велику сосну? Він багато чого знає, порадьтеся з ним..

І прибіг тоді проклятий горбань, і Деноален його обняв. Слухайте, якого лукавства научив він короля.

– Звеліть, королю, вашому племінникові, щоб він одвіз узавтра вдосвіта якнайшвидше в Кардюель листа до короля Артура, писаного на пергаменті і добре запечатаного воском. Королю, Трістан спить уночі біля вашого ліжка. Після першого сну вийдіть із кімнати, і присягаюсь вам богом і римським законом, що як любить він Ізольду нечестивою любов'ю, то йому захочеться поговорити з нею перед від'їздом; коли він підійде до неї так, що я того не знатиму, а ви не побачите – звеліть мене вбити. Дайте мені лише зробити те, що я знаю, і не кажіть Трістанові про своє доручення, поки не підете всі до сну.

– Гаразд, – мовив Марк, – хай буде так. Тоді піднявся карлик на мерзенні хитрощі; він пішов до пекаря, купив у того за чотири деньє білої муки і сховав її собі під одежу. Чи хто коли міг додуматись до такої лукавої вигадки? Настала ніч, король потрапезував, слуги його поснули у великій, сусідній з його опочивальнею кімнаті, а Трістан підійшов, як завжди, до королевого ложа.

– Любий небоже, вволь мою волю: поїдь верхи до короля Артура в Кардюель, одвези йому цього от листа, привітай його від мене і довше, як день, не барись там.

– Завтра я одвезу листа, королю.

– Так, узавтра до схід сонця.

І от Трістан у великій тривозі. Од його

ліжка до ліжка королевого не більше як на один спис. Шалене бажання охопило його – поговорити з королевою, і він присягся сам собі в серці, що перед світом, коли король Марк спатиме, підійде до неї. О боже, яка безумна думка!

Карлик спав, як звичайно, в королівській світлиці. Коли здалось йому, що всі спнули, він устав і насипав між постіллю королеви та Трістановою білого борошна: коли б захотів хто із закоханих підійти до другого, сліди його мали зостатись на борошні.

Та Трістан не спав іще. Він побачив, що робить карлик і подумав:

“Що ж воно таке? Цей карлик не має звички дбати про моє щастя; проте я ошукаю його: треба бути дурнем, щоб залишити для нього сліди своїх ніг”.

Опівночі король устав і вийшов, а за ним горбатий карлик. У кімнаті було темно. Ні свічки запаленої, ані світильника. Трістан підвівся і став у себе на постелі. Боже наш! Навіщо йому спало це на думку? Підкорчивши ноги, він змірює оком віддалення, плигає й опиняється на королевому ліжку. Леле! Напередодні в лісі великий вепр поранив його іклом у ногу, і, на нещастя, рана досі не була перев'язана. Отож як плигав він, то від зусилля рана відкрилася – і з неї потекла кров; але не бачив Трістан крові, що струмує з ноги і червонить білизну на постелі. Тим часом надворі карлик силою своїх чарів дізнався, що закохані одне біля одного.

Він задрижав з радості і мовив Маркові:

– Ідіть, королю, і коли ви їх не застане-те вкупі, то звеліть мене повісити.

І от ідуть вони в світлицю – король, карлик і чотири лукаві вельможі. Трістан

їх почув: він борзо встав, кинувся і досяг свого ліжка. Та горе! Кров саме в ту хвилину, як він стрибав, сильно полилась на муку; а тут уже й король, і барони, і карлик, несучи світоч. Трістан і Ізоolda вдали, ніби сплять. Вони zostалися самі в покої, і тільки Перініс спав біля ніг Трістанових і не ворухився. Але побачив король пурпурову пляму на своїй постелі і свіжозакривавлену муку на долівці. Тоді чотири барони, що ненавиділи Трістана за його мужність та лицарську вдачу, придержують його на ліжку, погрожують нещасній королеві, сміються з неї, знущаються і обіцяють їй правий суд. Приглянувшись до Трістана, вони знайшли його рану.

– Трістане, – каже король, – ти вже нічим не можеш виправдатись; узавтра ти помреш.

А той волає до нього:

– Змилуйтесь, королю! Іменем господа, що постраждав за людей, змилосьердьте над нами.

– Помстись за себе, королю, – кажуть на те лукаві.

– Любий дядьку, не за себе я благаю; що мені смерть? Певна річ, коли б я не боявся вас розгнівати, я дорого відплатив би за образу цим от боягузам, що без вас, королю, не зважились би діткнутись руками до мого тіла. Та я шаную; вас і люблю вас, і тому здаюсь на вашу ласку; що хочете, те й чиніть зо мною. Але пожалійте, сеньйори, пожалійте королеву!

І Трістан упав Маркові до ніг.

– Змилуйтесь над королевою, бо коли єсть у цьому замку людина, що посміла б неправо запевняти, ніби я любив її злочинною любов'ю – та людина мусила б зуст-

ріти мене в чесному двобої. Змилуйтесь над королевою, на бога!

Але барони міцно зв'язали його, зв'язали і королеву. О! Коли б знав він, що йому не дадуть довести свою безневинність на поединку, то краще дав би він себе на частини розірвати, ніж ганебно зв'язать. Та він здався на волю божу, бо знав, що ніхто не зважиться підняти на нього руку у двобої. І його була правда: він недаремне надіявся на бога. Коли він присягався, що не любив королеву злочинною любов'ю, вороги сміялися з того, як з нахабної брехні. Але я звертаюся до вас, сеньйори: вам відомо про дання, випите на морі, і ви знаєте, чи він казав неправду. Не вчинок виказує злочин, а суд. Люди бачать вчинки, але бог бачить серце, – і один лише він суддя праведний. Від нього ж то й іде той порядок, що коли кого в чому обвинуватять, – то й може виправдатись у чесному двобої, і завжди він сам бореться на боці безневинного. Ось чому Трістан вимагав суду і поединку і остерігався образити короля Марка. Але якби знав він, що має статись, він повбивав би зрадників. Господи, чому він не повбивав їх?

Стрибок із каплиці

По городу серед темної ночі котиться чутка: Трістана й королеву впіймано, король хоче їх покарати смертю. Багаті городяни й простий люд – усі плачуть.

– Ой лихо, як же нам не плакати! Трістане, хоробрый бароне; невже ж маєш ти вмерти од такої зрадницької підлоти? А ти, королево щира та шляхетна! В якій землі має народитись королівна, така, як ти, гарна на вроду, така, як ти, всіма люблена?

– І все це вийшло од твого чаклунства, горбатий карлику! Хай той не побачить вівки лица господнього, хто, зустрівшись з тобою, не вразить тебе списом у серце!

– Трістане, милий друже, коли Моргольт, прибувши сюди забрати наших дітей, зійшов з корабля на цім от березі, жоден із баронів не наслідився піднести на нього зброю, і всі мовчали, як німі. А ти, Трістане, ти став до бою за всіх нас, корнуельців, і вбив Моргольта; і він поранив тебе списом, що ти ледве за нас не помер.

– То чи ж можемо ми сьогодні, все те пам'ятаючи, пристати, щоб тебе ведено на смерть?

Скарги й плачі постають у місті; всі біжать до замку. Але король у таким гніві, що нема такого сильного та відважного барона, котрий наважився б той гнів словами пригамувати.

Минає ніч, день ізближається. До схід сонця їде Марк за город, туди, де звичайно судив він своїх підданців. Там велить він викопати рів і накидати в нього узлуватої колючої лози та викопаної з корінням білої й чорної тернини. Коли настав час ранішньої молитви, він звелів скликати з усієї землі корнуельських людей. З гамором сходяться вони; нема такого, хто-б не плакав, опріч одного лише тінтажельського карлика. І сказав тоді король:

– Сеньйори, я повелів накласти багаття з тернини для Трістана і для королеви, бо вони зробили злочин.

Але всі тоді в крик:

– Хай буде суд, королю, хай буде перше суд, розгляд і оборона! Ганебно й злочинно було б убити їх без суду. Королю! Почекай, змилуйся над ними!

А Марк на те гнівно:

– Ні! Не буде їм ні суду, ні милості, ні оборони! Присягаюсь іменем творця світу, коли ще хто насмілиться просити мене про це, – перший згорить на цьому огні!

І от наказує він розпалити огонь і привести із замку першого Трістана.

Тернина палає, всі мовчать, король жде, Слуги прибігли до замку, де закоханих оточила міцна сторожа. Вони тягнуть Трістана за зв'язані руки. Боже правий! Яка то мерзотність була так його зв'язати. Він плаче від наруги; але що по його сльозах? Ведуть його зганьбленого, а королева кричить, з горя сливе зовсім безумівши:

– Коли б мене вбили, друже, аби лиш ти жив, – яка то була б радість!

І от сторожа та Трістан прямують із міста туди, де розкладено багаття.

Аж раптом позад них з'являється вершник; він мчить учвал, доганяє їх і на ході сплигує з свого коня: це Дінас, добрий сеньшаль. Почувши, що скоїлось, він виїхав із свого замку Лідан; піна, піт і кров струмували з боків його коня.

– Сину мій, я поспішаю на королівський суд. Коли бог pomoже, я дам йому таку раду, що буде вам обом у пригоді; уже ось і тепер я можу хоч маленьку та зробити тобі послугу.

– Приятелі, – каже він тоді до слуг, – я хочу, щоб ви вели його без пут (і Дінас розрубав ганебні мотузи); якби він попробував утікати, то хіба не маєте ви мечів у руках?

Він цілує рицаря в уста, сідає знову на сідло і мчить далі. Отже, послухайте, який бог милосердний та добрий! Він, що не бажає смерті навіть грішникові, почув ревний плач та стогін бідних людей, що молилися за взятих на муки коханців. Над до-

рогою, де проходив Трістан, на верхів'ї скелі стояла при морі повернена на північ каплиця. Її стіни підносились на краю високої, стрімкої берегової скелі, і розмальоване вікно – мистецький утвір якогось святого – виходило над страшне глибоке провалля. Трістан і каже своїм супровідникам:

– Панове, ви бачите цю каплицю, дозвольте мені зайти в неї. Смерть моя близька, і я хочу помолитись богові за всі свої гріхи й провини. В каплиці немає іншого виходу, крім цього, кожен із вас має меч. Ви добре знаєте, що я можу вийти тільки цими дверима і що, помолившись, муситиму знов віддатись вам у руки.

Один із сторожів сказав:

– Певна річ, ми можемо йому це дозволити.

І вони дали йому ввійти. Він перебігає каплицю, переплигує хори, досягає розмальованого вікна, розчиняє його й кидається вниз. Краще-бо впасти тут і розбитись, аніж умерти на огні, та ще перед таким збіговищем!

Знайте ж, сеньйори, що бог змилювався над ним.

Вітер набрався в його одягу, поніс рицаря і легко посадив його на широкому камені, біля підніжжя скелі. Люди в Корнуельсі і досі називають цей камінь “Трістанів стрибок”.

А перед каплицею чекають та й чекають. Даремне! Тепер уже бог узяв його під свою охорону. Він біжить, сипкий пісок обвалюється під його ногами. Він падає, обертається, бачить далеке багаття: огонь палає, дим іде вгору. Він біжить.

З мечем при боці Горвеналь чвалом вимкнув із города: король спалив би був його замість його пана. Він догнав Тріста-

на в чистім полі, і Трістан скрикнув:

– Учителю! Господь змилювався надо мною. О, я нещасний, навіщо це мені? Коли немає Ізольди, то немає нічого для мене дорогого. Чому я краще, падавши, не розбився? Я врятувався, Ізольдо, а тебе уб'ють. Її спалять через мене; я через неї теж умру.

Горвеналь на те каже:

– Милий мій пане, заспокойтеся, не слухайте свого гніву. Бачите той он густий чагарник, оточений широким ровом? Сховайтесь там. Багато проходить людей цією дорогою, вони нас оповістять про все, і коли, сину мій, королева Ізольда буде спалена, то я, клянусь ім'ям Ісуса, сина Марії, не знатиму відпочинку доти, доки ми не помстимось за неї.

– Дорогий учителю, у мене нема меча.

– Ось він – я привіз тобі.

– Гаразд, учителю; тепер я не боюсь нікого, опріч господя.

– Іще, сину, у мене під одягою річ, що вельми тебе потішить: мідний і легкий панцер; він може бути тобі в знадобі.

– Давай його сюди, славний учителю. Присягаюсь богом, у якого вірую, – тепер я визволю свою милу.

– Не поспішай, – відповідає Горвеналь. – Господь, напевне, готує для тебе вірнішу помсту. Зміркуй, що тобі не можна зближатись до огнища: круг нього стоять городяни, а вони бояться короля; котрий і хотів би, щоб ти звільнився, перший тебе ж і вдарить. Сину, добре каже приказка: безумство – не хоробрість. Почекай...

Коли Трістан кинувся зі скелі, один бідний чоловік із простого люду побачив, як устав він і побіг. Чоловік той кинувся до Тінтажеля і тайкома ввійшов у королевину світлицю.

– Королево, не плачте. Ваш друг урятувався.

– Хай буде благословен господь! – мовила вона. – Чи тепер мене зв'яжуть чи розв'яжуть, помилують чи скарають – мені байдуже!

Лихі люди так скрутили їй руки, що з них аж кров текла, – але вона казала усміхаючись:

– Чого б я була варта, якби заплакала від цієї муки тепер, коли милосердний бог вирвав мого друга із рук ворогів.

Коли дійшла до короля новина, що Трістан утік із каплиці, – він поблід од гніву і наказав слугам привести до нього Ізольду.

Ведуть її, вона з'являється на порозі світлиці і простягає ніжні свої закривавлені руки. Стогін устав тоді на вулиці.

– Господи, змилуйся над нею! Шляхетна, горда королево, скільки печалі принесли в нашу землю ті, що на тебе виказали. Хай будуть вони прокляті!

І от приведено королеву до тернового огню. Тоді Дінас, сеньйор Лідана, упав королю до ніг.

– Королю, вислухай мене; я довго служив тобі чесно й незрадливо, не шукаючи користі, бо ж немає бідаря сироти, старої жінки, що дали б мені хоч гріш за сенешальство, яке я маю від тебе все своє життя. В нагороду за це помилуй королеву. Ти хочеш спалити її без суду: це недобре, бо вона не признається до того злочину, в якому її обвинувачуєш. Подумай. Коли ти спалиш її на огні, небезпека постане в твоєму краю: Трістан утік; він добре знає всі долини, пущі, всі шляхи й дороги; він одважний вояк. Певне, ти йому дядько, і він не нападе на тебе; але кожного з баронів, твоїх васалів, він, зустрівши, уб'є.

І чотири обмовники, теє чувши, побілили; їм здалося, що вони вже бачать, як Трістан засів у засідці і чигає на них.

– Королю, – каже сенешаль, – коли правда, що я все життя вірно тобі слугував, – віддай мені Ізольду; я відповідатиму за неї як охоронець і заручник.

Але король узяв Дінаса за правицю і запрягся всіма святими, що зараз же покарає Ізольду.

Тоді Дінас підвівся на рівні ноги.

– Королю, я вертаюсь до Лідана – і більше вже я вам не слуга.

Ізольда сумно усміхнулася йому. Він сів на свого ратного коня і поїхав скорбний, похмурий, з опущеним чолом.

Ізольда стоїть перед огнем. Юрба круг неї кричить, проклинає короля, проклинає злих баронів.

Сльози котяться по королевиному обличчю. Вона одягнена у вузьку сіру одягу, з тонкою на ній золотою смужкою; золота нитка заплетена в її косах, що спадають нижче колін. Тільки лиху, невірну людину не взяв би за серце жаль, бачивши ту вроду невимовну. Боже, як міцно зв'язали їй руки!

На той саме час сто гидких, струпом укритих прокажених пришкутильгали на своїх милицях, з шумливими торохкавками в руках, до місця кари; їхні наліті кров'ю очі, милуючись, дивилися з-під напухлих повік на видовище.

Івен, найбридкіший з-поміж хворих, крикнув до короля верескливим голосом:

– Королю, ти хочеш укинути в огонь свою жінку; це добра кара, але надто коротка. Це полум'я її скоро спалить, а вітер скоро рознесе її попіл. І коли огонь потухне, стражданням її настане край.

Коли хочеш, я тобі пораджу гіршу кару, таку, що вона житиме, але в ненастаннім безчесті та в нарузі, і щодня, щогодини проситиме собі смерті. Хочеш цього, королю?

Король одказав:

– Так, життя для неї у вічному безчесті й нарузі гірше, як смерть. Хто навчить мене таких тортур, того я над усіх полюблю.

– Королю, я коротко скажу тобі свою думку. Глянь, ось у мене сто товаришів. Оддай нам Ізольду, хай вона належить нам усім. Хвороба розпалює наші бажання. Оддай її своїм прокаженим. Жодна жінка не кінчала гірше свого життя. Глянь, як лахміття поприкипало до наших виразок, що сльозять і гнояться. І коли та, що при тобі втішалася дорогими шатами, підбитими кольоровим футром, пишними оздобами, мармуровими світлицями, добрими винами, шанобою, веселощами та розкішними розривками, – коли вона побачить двір твоїх прокажених, коли їй доведеться ввійти в наші низькі халупи, лягти в одну постіль з нами, – тоді Ізольда Прекрасна, Ізольда Білява збагне свій гріх і пошкодує за цим славним терновим огнем.

Король вислухав його, устав і довго стояв нерухомо. Потім він підійшов до королеви і вхопив її за руку. Вона заволатала:

– На бога, королю, спалить мене швидше, спалить мене!

Але король віддав її калікам. Івен узяв її, і сто прокажених її тісно оточили.

Чувши їхній крик і вереск, всі серця сповняються жалощами, але Івен радіє; Ізольда йде, Івен веде її. Гидке стовписько вийшло за місто.

Ім припало йти тою дорогою, де був Трістан у засідці.

Горвеналь скрикнув:

– Сину, що ти вчиниш тепер? Он твоя кохана.

Трістан виїхав з гущавини.

– Івене, буде тобі її вести, облиш її, коли хочеш жити.

Але Івен скинув свого плаща.

– Вперед, товариші! За милиці! За костури! Покажімо свою одвагу.

Славно було глянути, як прокажені поскидали свої плащі, як вишикувались вони до бою, кульгаючи на хворих ногах, як вони з криком та з риком, з гидким сопінням розмахували своїми палицями; той погрожує, той гарчить, як пес. Та гидко було Трістанові вбивати їх. Розказують оповідачі, що Трістан убив Івена; не личить так говорити. Ні, він був надто шляхетний рицар, щоб убити такий набрид. Але Горвеналь, виламавши міцну дубову гілляку, вдарив нею Івена в лоб; чорна кров бризнула і залила його аж до потворних ніг.

Трістан одбив королеву: уже їй тепер не буде нічого лихого. Він розрізав пута на її руках, і от вони втрюх – Трістан, Ізольда й Горвеналь – покинули ту рівнину і пішли шукати схованки в лісі Моруа. Там, у найтемнішій гущавині, Трістан не боявся уже ніякої небезпеки, ніби опинившись за стінами міцного замку.

Коли настав вечір, вони спинились біля підніжжя гори; страх утомив королеву, вона поклала голову Трістанові на груди і заснула.

Уранці Горвеналь позичив у якогось лісничого лук і дві добре оперені та забулені стріли і дав їх Трістанові, доброму стрільцю та мисливцеві. Той витропив дику козу і вбив її. Горвеналь наносить сухого хмизу, викресав огню і розпалив багаття,

щоб спекти дичину. Трістан нарізав віт, збудував із них куреня і вкрив його листом; Ізольда густо настелила в курені трави. І от у глибині дикого лісу почалося для втікачів суворе, а проте любе їм життя.

Ліс Моруа

В гущавині дикої пущі з тяжкими зусиллями блукають вони, ніби зацьковані звірі, тільки вряди-годи пощастить їм переночувати де-небудь дві ночі поспіль. Їжа їхня – лише м'ясо лісової звірини, і, жалкуючи, згадують вони про смак солі та хліба. Їхні обличчя схудли й поблідли, одежа, чіпляючись за колючки, порвалася на лахміття.

Вони любляться, вони не страждають. Одного дня, мандруючи в цих великих лісах, що ніколи не знали сокири, вони натрапили на житло пустельника Огріна. На сонці, в світлому кленовому гаю, старий тихо походжав перед своєю каплицею, обпираючись на патерицю.

– Сеньйоре Трістан, – скрикнув він, – знайте, якою великою присягою запряглися мешканці Корнуельсу! Король ізвелів оголосити по всіх усюдах: хто зловить вас, той дістане в нагороду сто марок золотом. І от усі барони побожились, що привезуть вас до короля, хоч живого, а хоч мертвого. Покайтеся, Трістане! Бог дарує грішникам їхні провини, як вони каються.

– Мені покаятись, сеньйоре Огрін? В якому ж гріху? Ви, що нас судите тепер, чи ви ж знаєте, який напій випили ми на морі? Так, славний трунок сп'янує нас, і я волів би все життя старцювати по дорогах, житися травами та корінням, аби була при мені Ізольда, ніж без неї бути королем пишного королівства.

– Хай вам бог допоможе, Трістане, бо ви втратили і цей світ, і той: Зрадника свого пана закон велить розірвати двома кінцями, спалити на огні, і там, де залишиться з нього попіл, не росте вже трава і марно працює хлібороб: і дерево, і всяке зело там гине. Трістане, віддайте королеву тому, хто взяв із нею шлюб по римському закону.

– Вона вже не належить йому: він оддав її своїм прокаженим; у прокажених я її відбив. З тієї хвилини вона моя, я не можу розлучитися з нею, а вона зо мною.

Огрін сів; у ногах його плакала-тужила Ізольда, поклавши голову на коліна людини, що терпить муки в ім'я боже. І говорив їй пустельник слова із письма святого; але вона, ридуючи, хитала головою і не хотіла йому вірити.

– Горе мені! – сказав Огрін. – Хіба ж є слова, щоб ними втішати мертвих? Покайся, Трістане, бо нерозкаяний грішник – то мрець.

– Ні, я живу і не каюсь. Ми вернемося в діброву, що дає нам притулок і охорону. Ходім, Ізольдо, друже мій коханий.

Ізольда підвелася; вони взяли за руки і пішли поміж високою травою та кущами вересу; дерева з'єднали за ними свої віти, і листя закрило їх від людського ока. Послухайте, сеньйори, про дивну пригоду. Трістан іще раніше, будучи при королі, виховав мисливського пса – гарного, жвавого, доброго до біги: жоден граф, жоден король не мав у себе такого славного собаки для полювання з луком. Звали його Гюсден. Довелось замкнути його в башні, прив'язавши до колоди; відколи не бачив Гюсден свого хазяїна, він не брав ніякої їжі, рив землю пазурами, плакав, як людина, жалібно вив. Чимало кому зробилось його шкода.

– Гюсдене, – казали ті люди, – не було ще тварини, яка б любила так щиро, як ти. Так, мудро сказав Соломон: [мій вірний друг – то мій вірний хорт.]

І король Марк, згадуючи минулі дні, казав у серці своєму:

– Великий розум у цього пса, що так він нудьгує за своїм господарем: справді-бо, чи є людина в Корнуельсі, варта Трістана?

Три барони прийшли до короля:

– Сеньйоре, скажіть одв'язати й відпустити Гюсдена, ми тоді справді дознаємось, чи він горює за хазяїном; а коли ні, то ви побачите: як скоро його відпустять, він з розкритою пашекою, з висолопленим язиком буде кидатись на людей і на тварин.

І от його одв'язано. Він виплигує в двері і біжить до кімнати, де перше знаходив, було, Трістана. Він гарчить, виє, нюшкує і натрапляє, нарешті, на господарів слід. Ухопивши тропу, він крок за кроком іде до того місця, де мали спалити Трістана. Всі їдуть за ним і дивляться, що то буде. Він голосно гавкає і дереться на скелю. От він уже в каплиці, стрибає на престол; раптом кидається у вікно, падає біля підніжжя скелі, знову нападає на слід, кілька хвилин лишається в густому гаю, де Трістан ховався в засідці, і далі біжить у пущу. Усякому, бачивши те, серце стислося з жалощів.

– Ясний королю, – сказали тоді рицарі, – годі нам за ним гнатися, він може нас завести в такі місця, звідки важко було б повернутись.

Усі поїхали назад. А пес у діброві подає дзвінкий голос, і лісова луна його підхопила.

Здалека почули це Трістан, королева та Горвеналь.

– Це Гюсден, – мовили вони і вжахнулись: видима річ, король женеться за ними,

пустивши на їх, як на дикого звіра, свої ловецькі собаки... Вони заглибились у непрохідний чагарник. На краю чагарника Трістан спинився і натяг свого лука. Але як Гюсден побачив і пізнав свого пана, то плигнув до нього, почав крутити головою і хвостом і дугою вигинати спину. Чи хто бачив коли таку радість? Потім він підбіг до Ізольди Білявої, до Горвеналю, навіть до коня й до того полащився. Жалко було його Трістанові!

– Лишенько! – мовив він. – І навіщо він нас найшов? Що маю робити з собакою, котра не вмє таїтись, гнана й переслідувана людиною? По лісах і долинах, по горах і ярах король розшукає нас; Гюсден нас ізрадить своїм гавканням. Ох! Любов і щире серце привели його сюди шукати собі смерті. Але ж нам треба стерегтись. Що робити, порадьте мені?

Ізольда погладила Гюсдена рукою і сказала:

– Сеньйоре, змилуйтесь над ним! Я чула про одного лісничого в Уельсі, що привчив свого пса гнати по сліду раненого оленя, не подаючи голосу. Друже Трістане, що б то була за радість, якби привчити до цього і Гюсдена.

Він на яку хвилину замислився. Гюсден тим часом лизав Ізольді руки. Жаль узяв Трістана, і він одповів:

– Спробую. Дуже тяжко було б мені його вбити.

Незабаром по цьому пішов Трістан полювати, вигнав оленя й поранив його стрілою. Гончак хотів був кинутись звірові вслід і забрехав так голосно, аж далеко покотилася луна. Трістан ударив його й примусив замовкнути; підвів голову пес, дивиться на свого хазяїна, не сміє знову

подати голос, боїться доганяти оленя. Тоді Трістан кладе його біля своїх ніг і злегка вдаряє себе по чоботі каштановою гілкою, як то роблять мисливці, щоб нацькувати псів; на цей знак Гюсден знову хоче загавкати, Трістан знову карає його. Так от муштруючи, за який, може, місяць він навчив собаку ганяти звірину нишком.

Минуло літо, настала зима. Закохані мали собі пристановище в печері, під кам'яною скелею; земля замерзла, і колючі крижинки вкрили їхню постіль із сухого листя. Але така була сила їхнього кохання – ні він, ні вона не відчували свого горя.

Настав знову ясний час, і вони поставили під деревами курінь із позеленілих уже віт. Трістан змалку навчився переймати у лісових пташок їхні голоси, він міг то співати вивільгою, то дзенькати, як синиця, то тьохкати по-солов'їному, і не було тої птиці, якої він би не вдав. Отож інколи сила-силенна пташок, злетівшись на його свист, сідали у вітах куреня і, надимаючи свої горляночки, любо виспівували в красному сонячному світлі. Тепер не блукали вже залюблені по лісі, шукаючи схову: жоден із баронів не зважувався за ними ганятись, знаючи, що Трістан кожного повісив би на гілляці першого-ліпшого дерева. Проте якогось дня один із недобрих баронів, Генелон – хай буде прокляте його ім'я, – віддавшись мисливському запалу, насмілювався заїхати аж під Моруа. Того саме ранку в яру на узліссі Горвеналь розсідав свого коня і попасає його на молодій травиці, а в гаю під зеленим гіллям, на ложі із весняних квітів, Трістан держав королеву в міцних обіймах; обоє спали.

Зненацька Горвеналь почув голоси ловецьких псів: вони шалено гнали оленя,

олень біг просто в яр. Здалеки, на полявині, з'явився мисливець, Горвеналь пізнав його: це був Генелон, чоловік, що його Трістан ненавидів понад усіх; один, без джури, стиснувши острогами закривавлені боки свого румака, затинаючи його гарпаником по шії, мчав він уперед. Притаївшись за деревом, Горвеналь чатував; прудко летить іздець, та не так прудко буде він вертатись.

Він зближається, Горвеналь вискакує зо своєї засідки, хапає коня за гнзедчку, пригадавши в цю хвилину, скільки-то зла вчинив цей лукавець, убиває його, розрубує на частини його тіло і йде пріч, несучи з собою одтяту голову. А там, на розкішній постелі з квіток, під наметом із гілля, Трістан і королева спали, тісно обнявшись. Горвеналь тихенько підійшов до них із мертвою головою в руці. Генелонів доїжджачі, найшовши під деревом тулуб без голови, стратили тям; їм здавалось, що Трістан женеться вже й за ними, і вони кинулись урозтіч, боячись неминучої смерті. Відтоді ніхто не важився полювати в тих пущах. Щоб звеселити серце своєму панові, коли той прокинеться, Горвеналь прив'язав мертву голову за волосся до жердини куреня так, що густе листя обвивало її навкруги.

Трістан пробудився – і бачить напівзховану межі листям голову, що дивиться на нього. Він упізнав Генелона і встає, ужаснувшись, на рівні ноги. Але вчитель кричить йому:

– Заспокойся, він мертвий. Я його вбив цією от шпагою. Сину мій, це твій ворог.

Врадувався тоді Трістан: той, кого він ненавидів, Генелон, уже неживий.

І от уже ніхто не насмілювався захо-

дити до того дикого лісу: страх стояв там за сторожа, і закохані були там єдині господарі. Тоді ж то Трістан змайстрував лука і назвав його Несхибним: стріла з нього попадала в ціль, чи то була людина, чи звірина, і саме в те місце, куди хотілося влучити.

Це було влітку, сеньйори, в жнива, за який час після зелених свят. Пташки, сидячи на росяному гіллі, виспівували назустріч ранішній зірниці. Трістан вийшов із куреня, озброївся мечем, перевісив через плечі лука та й вирядився по здобич. Ще й вечір не настане, як його спіткає велике лихо. Ні, жодні в світі закохані не любилися так щиро, і жодні не заплатили такими муками за свою любов. Намучений спекою, вернувся Трістан з полювання і обняв королеву, а вона:

– Друже, де ти був?

– Я ганявся за оленем, він утомив мене до краю. Глянь: з мене піт так і лється. Я хотів би лягти заснути.

Під наметом із зеленого гілля на постелі з свіжої трави Ізольда лягла перша.

Трістан ліг обіч неї, поклавши між нею й собою меча без піхов. На щастя собі, вони полягали як були, в одежі. У королеви на пальці був золотий перстень з чудовими смарагдами, весільний дарунок від короля; пальці її так схудли, що обручка ледве держалась. Вони спали обнявшись. Трістан одну руку поклав під голову милій, а другою міцно пригортав її прекрасне тіло; але уста їхні не торкались одні одних. Ні вітру, ні шелесту навкруги. Крізь сплетене гілля сонячний промінь упав на Ізольдине обличчя, і воно сіяло, мов ясна крижинка.

Саме того ранку побережник, обходячи ліс, натрапив на пом'яту траву; то за-

люблені спочивали там напередодні. Не збагнувши, хто б то міг бути, побережник пішов слідом і натрапив на їхній намет. Він побачив, як вони сплять, пізнав і кинувся втікати, боячись страшного гніву розбуженого Трістана. Прибіг він просто до замку Тінтажель, що був за два льє відти, і піднявся по сходах у королівський зал, де король творив суд у колі своїх васалів.

– Друже, пощо ти сюди примчав, та ще й такий задиханий, як псар, що довгий час гнався слідом за хортами? Може, й ти маєш до нас яку скаргу? Хто тебе вигнав із мого лісу?

Побережник одкликав його набік і пошепки сказав йому:

– Я бачив королеву і Трістана. Вони спали. Я злякався.

– Де це було?

– Вони в курені, в лісі Моруа. Вони сплять обнявшись. Не гайся, як хочеш помститись.

– Иди, чекай мене на узліссі біля підніжжя Червоного Хреста. Гляди, ні перед ким не прохопись про те, що бачив. Я дам тобі золота й срібла скільки захочеш.

То побережник пішов і сів виглядати короля біля підніжжя Червоного Хреста. Прокляття шпигові! Але ж він і помер ганебною смертю, це ви зараз самі побачите.

Король сказав осідлати коня, озброївся мечем і крадькома виїхав без слуг, без супутників із міста. Їдучи, пригадав він про ту ніч, коли зловив був свого небожа: яку ж тоді ніжність появила до Трістана яснолиця білява Ізольда! Аби-но застати їх несподівано, буде їм кара за їхні гріхи, буде їм помста за ганьбу та безчестя! Біля Червоного Хреста найшов він побережника.

– Иди попереду, веди мене швидко і просто.

Чорна лісова сутінь огорнула їх звидусіль. Виказник іде вперед, король за ним. Він надіється на свій меч, що не раз служив йому вірою й правдою. Так! Прокинується Трістан, і один із них – котрий, то тільки господь відає, – упаде мертвий.

– Королю, – шепоче побережник, – уже близько.

Він підтримав йому стремено, а коня прив'язав за гнущечку до кислиці. Ще пройшли трохи – і враз на сонячній поляні побачили заквітчане шатро з гілля.

Король розстебнув свою мантію з щирозолотими застіжками і одкрив тим свій прекрасний стан. Вихопивши меча з піхов, присягається він у своєму серці, що коли не вб'є їх, то помре сам. Побережник пішов був за ним, але він дав йому знак вернутись.

Увійшов король під гіллясте шатро, розмахнувся гострим мечем... Яке ж то буде горе, коли він ударить ним! Але враз він примітив, що королевині уста не торкаються Трістанових і що меч без піхов лежить між ними.

– Господи мій, що я бачу! – сказав він. – Чи слід же їх убивати? Скільки вже часу вони живуть у цьому лісі, – і коли б любилися безумною любов'ю, то не клали б між собою меча. А хіба не знає кожен, що покладений між двома тілами меч найвірніша охорона і запорука невинності. Безчесно кохаючись, вони не лежали б так непоорочно. Ні, я їх не вбиватиму, це був би великий гріх. І якщо я розбудив би його і один із нас упав у двобої мертвий, – то довго про це говорили б люди, і сором упав би на

нас. Але я зроблю так, щоб, прокинувшись, вони зрозуміли, що я бачив їх сонних і не хотів їм смерті, що господь їм прощає й милує їх.

Сонце крізь віти пекло біле Ізольдине личко, король узяв свої лямовані горностаєм рукавиці. “Це вона, – думалось йому, – це вона привезла мені їх з Ірландії”. І він прилаштував рукавиці між листям так, щоб затінити королеву від проміння, потім тихенько зняв оздобленого смарагдами персня, що колись подарував королеві, – тоді насилу надіто його на палець, а тепер пальці були такі худі, що перстень відразу знявся. На місце його король надів свою каблучку – дарунок від Ізольди. Узяв він і покладеного між закоханими меча, – так, це був той самий меч, котрий пощербився колись об Моргольтів череп, – поклав на його місце свого, вийшов із куреня, скочив на сідло і сказав побережникові:

– Утікай тепер, рятуйся як можеш!

А Ізольді приснився сон. Снилось їй, що вона в прегарному наметі серед лісу. Два леви кинулись па неї і почали між собою за неї битись... Зойкнувши, королева прокинулася: лямовані білим горностаєм рукавиці впали їй на груди. На той крик Трістан підвівся, хотів ухопити свого меча і враз, глянувши на золоту його головку, побачив, що це – королів меч. Королева також пізнала королевого персника. Вона скрикнула:

– Горе нам, горе! Король нас застав!

– Так, – відповів Трістан, – він забрав мого меча. Він був сам, він злякався й пішов шукати собі підмоги. Він вернеться і спалить нас перед усім народом. Утікаймо!

І, мало де відпочиваючи, попростували

вони з вірним Горвеналем на уельську землю, аж до границь лісу Моруа. Яких-то мук завдало їм кохання!

*Пустельник Огрін

Минуло три дні. Трістан довго ходив по лісі, висліджуючи раненого оленя. Настала ніч, і от у темряві густого лісу почав він собі роздумувати:

– Ні, король змилосердився над ними не через те, що злякався. Він узяв мого меча, я спав; я був у його руках, він міг мене вбити одним ударом; навіщо б йому підмога? А якби він хотів узяти мене живого, то нащо було, забравши мого меча, лишати мені свого? Ні, я пізнав тебе, батьку мій! Не злякався ти, а ніжність і добрість заговорили в твоїм серці і сказали вибачити нашу провину. Вибачити? Але хто міг би, не накликаючи на себе ганьби, вибачити такий гріх? Ні, він не вибачив, а зрозумів. Він збагнув, що перед карним огнищем, у надбережній каплиці, у засідці на прокажених нам помагав і беріг нас бог. І згадав він також хлопчика, що грав колись у короля біля ніг на арфу, і землю мою Лооннуа, яку я покинув для нього, і Моргольтів спис, і пролиту за нього кров. Він згадав, що я не визнав своєї вини, а марно вимагав правдивого суду і чесного поєдинку, і шляхетне серце дало йому зрозуміти те, чого інші люди не розуміють: не те, що він знає – він і знати не може – правду про наше кохання; але він вагається, надіється, він почуває, що я не сказав неправди, він хоче, щоб я став перед суд і оборонив себе. О добрий мій дядьку, перемогти з божої ласки у двобої, помиритися з вами, надіти знову для вас панцер і шолом! Але що я?

Таж він забрав би королеву... А я б віддав? Чому, чому він не зарубав мене сонного? Ще недавно він гнав мене і переслідував, і я міг його ненавидіти: він віддав королеву хворим, вона більше не належала йому. Вона була моя. А тепер він, великодушний, пробудив у моєму серці давню ніжність і одвоював королеву. Королеву? Вона була королевою, живши в нього, а тут, у лісі, вона живе, як рабня. Що зробив я з її молодістю! Замість пишних, прикрашених шовком світлиць я даю їй цю дику пушу; не в палатах, у вбогому курені живе вона; і це ж я її повів на таку тяжку путь! Господи милий, всесвітній володарю, молюся тобі й благаю: дай мені сили вернути Ізольду королю Маркові! Хіба вона не дружина його, вінчана по римському закону перед усіма значними панамі Корнуельсу?

І, обпершись на свій лук, довго тужив і сумував Трістан серед темного лісу.

У лісовій гушавині, де за огорожу був колючий терен, Ізольда Білокоса виглядала Трістана. У місячному промінні заблищав у неї на пальці золотий перстень, короля Марка дарунок. І вона помислила:

– Цю обручку надів мені любо та гречно зовсім не той розгніваний чоловік, що віддав був мене прокаженим; ні, це добрий, ласкавий король, що, відколи я прибула в його країну, був для мене за друга й охоронця. Як любив він Трістана! Але я прибула – і що я вчинила? Трістанові треба б жити в королівському палаці і мати під своєю рукою сотню молодих вояків, які збройно служили б йому, шукаючи лицарської честі. Він би їздив од замку до замку, од баронства до баронства, здобуваючи славу й багатство. А через мене він забув ратну справу, через мене вигна-

но його з королівського двору, через мене блукає він диким звіром по лісах!

Тут вона почула шелест опалого листа і тріщання сухих гілок: то вертався до неї Трістан. Як завжди, вийшла Ізольда йому назустріч; узявши в нього зброю, вона зняла Несхибний лук та стріли і одв'язала меч.

– Мила моя, – сказав Трістан, – це королів меч. Він мав нас убити, він пожалів і помилував нас.

Ізольда взяла меча, поцілувала золоте його держальце, і Трістан помітив, що вона плаче.

– Коли б я міг, любя, помиритися з королем Марком! Коли б він дозволив мені виявити на поєдинку, що я ніколи й на мислі не мав любити тебе безчесною любов'ю! Кожного рицаря від Лідана до Дюргам, що наважився б сказати проти мене слово, викликав би помірятися зо мною в чистім полі. А згодився б король залишити мене як свого дружинника, – і я вірно служив би йому, здобуваючи для нього, батька свого й пана, хвали і слави; одіслав би мене, лишивши тебе при собі, – і я пішов би до Фризії або Бретані з одним лише товаришем – Горвеналем. Але скрізь я залишився б вашим, королево Ізольдо. Я про цю розлуку заговорив тільки через те, що вам довелося так довго терпіти зо мною тяжке й злиденне життя серед цієї пустелі.

– Трістане, згадайте про пустельника Огріна, що живе в гаю. Вернімося до нього, і, може, щирою молитвою ми виблагаємо прощення й ласки у нашого небесного владики. Ходімо, друже мій, вірний мій Трістане!

Вони розбудили Горвенала, Ізольда сіла на коня, Трістан ішов поруч і вів його за

поводи, і так цілу ніч прямували вони востаннє любими їм лісами, ні слова не говорячи. Вранці мандрівці мали перепочинок, а потім рушили далі і не спочивали вже, доки не дійшли до того місця, де спасався пустельник. На порозі своєї келії Огрін читав книгу. Побачивши їх іще здалека, він скрикнув привітно:

– Друзі мої! Як гонить вас кохання від одного нещастя до другого! Доки будете ви такі безумні? Будьте ж мужні, покайтеся!

А Трістан на те:

– Вислухайте мене, сеньйоре Огрін. Поможіть нам дійти до згоди з королем. Я віддам йому королеву, а сам удамся далеко, в Бретань чи у Фризію. Коли ж захоче король мати мене при собі, – я вернусь і праведно служитиму.

Низько вклонившись доброму самотникові, Ізольда сказала йому і своє скорботне слово:

– Не можу я далі так жити. Не кажу, що я каюся в любові моїй до Трістана, що я ремствую за любов його до мене. Ми покохались навіки. Але принаймні тіла наші повинні бути розлучені.

Спасенник заплакав і, ніби проказуючи молитву, сказав:

– Господи, владарю всесильний! Дяка тобі й хвала, що дав ти мені жити досі, щоб я врятував цих от нещасних.

І він почав утішати та розважати їх мудрими речами, а потім приніс чорнило й пергамент і написав для Трістана листа до короля, де просив у того миру та згоди.

Коли він написав усі слова, що Трістан проказував, рицар запечатав листа своїм перснем.

– Хто ж однесе цей лист? – запитав пустельник.

– Я його віднесу сам.

– Ні, сеньйоре Трістан, небезпечна це для вас путь. Я піду замість вас, я добре знаю всіх у замку.

– Облиште це, сеньйоре Огрін; королева зостанеться тим часом у вас, а я з своїм конюшим, що стерегтиме мені коня, виряджусь увечері в дорогу.

Коли темрява огорнула пушу, Трістан і Горвеналь рушили. Біля тінтажельської брами Горвеналь залишився, а Трістан пішов далі. Нічна сторожа на мурах сурмила в свої сурми. Він зійшов у рів і, наражаючись на смертельну небезпеку, пройшов у місто. Як колись, перескочив рицар через гострий частокіл саду, побачив знову мармуровий ганок, джерело, велику сосну – і підійшов до вікна того покою, де спав король. Марк прокинувся.

– Хто ти, що кличеш мене уночі, в таку годину?

– Королю, це я, Трістан, я приніс до вас листа. Я залишаю його тут, на віконних ґратах. Скажіть прив'язати вашу відповідь до Червоного Хреста.

– На бога, любий племіннику, почекай мене.

Король вибіг на поріг і тричі гукнув у нічну темряву:

– Трістане! Трістане! Трістане, сину мій!

Але Трістан одбіг уже далеко. Він найшов свого конюшого і легко скочив на сідло.

– Безумче! – мовив Горвеналь. – Не гайся, втікаймо швидше.

І вони знову вернулися до пустельника. Виглядаючи їх, Огрін молився, а Ізольда плакала.

Небезпечний брід

Марк велів розбудити свого капелана і подав йому лист. Капелан розпечатав його і спочатку привітав короля в Трістановім імені, а потім, уміло розібравши написане, переказав, чого хоче Трістан. Марк послухав мовчки, радіючи в своєму серці, бо й досі любив він королеву. Потім він скликав щонайзначніших із-між своїх баронів і, коли вони зібралися і стихились, мовив їм так:

– Сеньйори, ось лист до мене. Я король над вами, ви мої феодали. Послухайте, що тут написано, і порадьте, що мені чинити. Я вимагаю цього, бо ваш обов'язок – бути мені за порадиників.

Капелан устав, розгорнув обома руками письмо і виголосив, стоячи перед королем:

– Сеньйори, передовсім Трістан посилає уклін і привіт королю і всьому баронству. “Королю, – додає він, – коли я вбив дракона і здобув ірландську королівну, її віддано мені; вона була в моїх руках, але я не хотів її брати за себе, а привіз у вашу країну і віддав її вам. Та скоро ви взяли з нею шлюб, як лихі люди укрили і її й мене неправдою та ганьбою, і ви повірили їхнім наговорам. З великого пересердя, любий дядьку, ви хотіли без суду спалити нас на вогні. Господь, проте, змилювався над нами: наші молитви дійшли до нього, і він, праведний, врятував королеву, врятував і мене, коли я кинувся з високої скелі вниз. Що ж лихого вчинив я з того часу? Королева була віддана хворим, – я одбив її й забрав з собою: чи ж міг я не допомогти їй, що без провини мала через мене вмерти? Я втік із нею в пущі; чи ж міг я, щоб вер-

нути її вам, вийти з лісу і спуститись у долину? Хіба не веліли ви взяти нас живих або мертвих? Але й тепер, як завжди, я готовий, ясний королю, стати до бою з кожним, хто захоче, і довести, що ні я королеву, ні королева мене не кохали ганебним для вас коханням. Призначте поєдинок; я не боюсь жодного супротивника, і коли не зможу змити пляму з своєї честі – пошліть мене на огонь перед усіма вашими підданими. А як буде перемога, і ви знову візьмете до себе яснолицю Ізольду, – тоді ні один із ваших баронів не служитиме вам вірніше за мене. Не захочете ви моєї служби, – що ж: я перепливу море і піду служити королю Гавау або королю фризів, і ви не почувте ніколи про мене ні слова. Королю! Врадьте раду, і коли не дійдете ви до згоди, я одвезу Ізольду до Ірландії, звідки привіз її, вона королюватиме в своїй рідній землі”.

Барони корнуельські, почувши, що Трістан ладен стати з кожним із них на поєдинок, такими словами заговорили до Марка:

– Королю, прийми до себе королеву. То нерозумні люди наговорили тобі на неї. А Трістан, Трістан нехай іде служити, як і сам він хоче, під королем Гавау або королем фризів. Звели йому щонайскоріше привести Ізольду.

Король запитав раз, і вдруге, і втретє:

– Чи не встане хто обвинуватити Трістана?

Всі мовчали. Тоді він сказав капеланові:

– Напишіть-но мерцій листа, ви чули, що треба в ньому сказати. Не гайтесь же; Ізольда стільки зазнала лиха в таких молодих літах! І нехай повісять тую грамоту на Червоному Хресті сьогодні-таки перед вечором. Швидше!

Він додав іще:

– Допишіть, що я посилаю обом їм привіт і любов.

Ішлося до півночі, коли Трістан перейшов через Біле Поле, знайшов листа і приніс його нерозпечатаного до пустельника Огріна. Пустельник прочитав те писання: Марк ухвалив, порадившись з усіма баронами, взяти знову до себе Ізольду, але не залишав Трістана під своєю рукою; Трістанові належало за три дні привести королеву до Марка, що мав чекати їх біля Небезпечного Броду, а тоді помандрувати за море.

– Господи, – сказав Трістан, – яке ж це горе втратити тебе, мила моя та єдина! Проте – так треба; ти стільки через мене мучилась, тепер я можу тебе позбавити цих мук. Коли настане час нам розлучатись, я дам тобі дарунок, запоруку моєї любові. З невідомого краю, куди мушу виїхати, пришлю я до тебе посланця. Він скаже мені твою волю, і на перше твоє слово я примчусь із далекого краю.

Ізольда зітхнула й промовила:

– Трістане, залиши мені пса свого Гюсдена. Ще не було на світі гончака, якого б так доглядали й шанували, як я його доглядатиму й шануватиму. Погляну на нього, згадаю тебе – і полегшає мені на серці. Милій мій, єсть у мене перстень із зеленого япису; любиш мене – візьми його собі й носи на пальці. Коли прибуде посланець і говоритиме, що він од тебе, я не повірю доти, доки він не покаже цей обручки. А як буде в нього твій перстень, то ні наказ королівський, ані його заборона не спинять мене, і я вволю все, що скажеш, чи то мудре, чи безумне.

– Я оддаю тобі Гюсдена, моє серце.

– Коханий мій, натомість візьми цього персня.

І вони поцілувалися в уста.

Лишивши залюблених у скиту, Огрін попрямував, опираючись на посох, до міста Мон. Там накупив він усякого кольору тканин, горностаєвого хутра, шовку, пурпуру та багрянці, купив білішу за цвіт лілеї сорочку та ще й до всього того коня з золотою збруєю, що мав легку та тиху ходу. Люди сміялися, бачивши, як розкидає він на ці чудні для нього коштовні речі довго збирані й відкладувані гроші; але старий поклав на коня всі оті дорогі тканини та інші покупки і сказав, вернувшись до Ізольди:

– Одіж ваша, королево, порвалася на лахміття. Прийміть ці дари, щоб кращою й пишнішою прибути до Небезпечного Броду. Боюсь лише, що вони вам не припадуть до смаку; я на цім не знаюся.

Тим часом король ізвелів оголосити по всьому королівству, що за три дні має стрітись коло Небезпечного Броду з королевою і помиритися з нею. Багато рицарів і дам зібралися туди призначеного дня, усім хотілось знов побачити королеву Ізольду, всі любили її, крім трьох обмовників, і досі ще живих.

! Але із цих трьох один має вмерти від меча, другого пониже стріла, третій потоне; а побережника – його уб'є в лісі ударом своєї палиці Перініс Білявий Вірний. Так господь, що ненавидить усяке зло, помститься над ворогами закоханих.

Того дня, коли призначено зібратись коло Небезпечного Броду, увесь луг виблискував і вигравав, покритий пишними наметами баронів. Лісом їхав Трістан з

Ізольдою; боячись засідки, він надів під своє лахміття панцер.

Раптом з'явилися вони на узліссі і побачили здалека короля Марка в колі його баронів.

– Люба моя, – сказав Трістан, – от і король, ваш володар, і його рицарі та слуги; вони прямують до нас; ще хвилинка, і нам уже не можна буде говорити між собою. Іменем господа всесильного і славного заклинаю тебе: коли пришло до тебе якого посланця, вчини, як я скажу.

– Любий Трістане, як тільки побачу я знову ясписового персня, то ні башти, ні мури, ані замки не стануть мені на заваді, і твоя воля буде вволена.

– Хай бог тобі віддячить за це, Ізольдо!

Їхні коні йшли поруч: він міцно обняв її.

– Коханий, – мовила Ізольда, – вислухай останнє моє прохання; ти маєш виїхати звідси; почекай хоч кілька днів; сховайсядесь і жди, поки не побачиш, як поводитьсь зо мною король – гнівно а чи ласкаво. Я тут сама-одна: хто оборонить мене від лихих людей? Я боюсь! Побережник Оррі тебе переховає; прийди крадькома вночі до зруйнованого льоху: я пошлю туди Перініса сказати тобі, чи мене не кривдять!

– Ніхто не посміє, моя мила! Я сховуюсь у побережника Оррі. Якщо хто-небудь наважиться тебе скривдити, хай бережеться мене, як вражої сили!

От уже з'їхались, уклонилися одні одним. На постріл із лука вперед від своїх їхав бадьоро король, за ним Дінас із Лідана. Коли барони під'їхали до Трістана, він, держачи за поводи Ізольдиного коня, привітав короля і сказав:

– Королю, вертаю тобі Ізольду Білоко-

су. Перед твоїми підданцями прошу тебе, дозволь мені оборонити свою честь і добре ім'я. Ніколи я не судився. Дозволь стати на судний поєдинок; переможуть мене – звели спалити в сірці; подолаю я – залиши мене при собі чи одішли із своєї землі.

•Ніхто не прийняв Трістанового виклику. Тоді Марк узяв із рицаревих рук поводи Ізольдиного коня і, припоручивши її Дінасові, од'їхав, щоб порадитися з баронами. Вельми зрадив Дінас, багато проявив він шаноби та гречності до королеви. Він зняв з неї препишну пурпурову мантію, і вродливе її тіло залишилося в тонкій шовковій одежі. Королева всміхнулася на спогад про старого пустельника, що не пожалував для неї своїх грошей. На ній дорогі шати, гнучкий та ніжний у неї стан, очі сяють, світле волосся полискує, як сонячне проміння.

Побачили вороги королеву, вродливу та вшановану, як колись, і роздратовані під'їхали до короля. Саме в той час один із-між баронів, Андре де Ніколь на ім'я, намагався переконати його.

– Королю, – говорив він, – залиши Трістана при собі, тебе більше боятимуться й слухатимуть краще, коли під твоєю рукою буде такий рицар.

Говорячи так, він щодали більше уласкавлював королеву серце. Але під'їхали лихі зрадники і сказали:

– Королю, послухай поради вірних твоїх слуг. На королеву наговорили неправди, ми з цим погоджуємось; але коли Трістан разом із нею увійде до твого замку, то люди почнуть говорити те саме. Хай краще Трістан виїде на який час. Запевне, прийде той день, що ти його знову покличеш.

Так і зробив Марк: він ізвелів сказати

Трістанові, щоб той покинув Корнуельс, не гаючись.

І от прийшов Трістан до королеви й короля попрощатися. Він зглянувся з Ізольдою. Бачивши навколо себе людей, вона почервоніла.

Жаль узяв короля, і він уперше мовив слово до небожа:

– Куди ж помандруєш ти в такому дранті? Візьми у моїх скарбниці скільки тобі треба золота, срібла, пістрявого та сірого хутра.

– Королю, – відповів Трістан, – нічого не візьму я. Піду з великою радістю послужу багатому королю фризів.

Він натяг поводи, повернув коня й поїхав до моря.

Ізольда дивилась йому вслід, доки він не зник у далечині.

Почувши про згоду між королем, Трістаном та Ізольдою, старе й мале, жінки й діти юрмами висипали за місто Ізольді назустріч; жаль і туга брали їх за вигнанцем Трістаном, але з великою радістю вітали вони повернену свою королеву. Дзвонили в усі дзвони, улиці були приоздоблені зеленими вітами, шовками прикрашені; король, графи і принци склали королевин пишний супровід; замкові двері відчинено для всіх, бідний і багатий міг зайти в замок і бенкетувать, – і щоб одзначити цей день, король Марк, відпустивши на волю сто рабів, дав із власних рук рицарські мечі й панцери двадцятьом своїм конюшним.

Тим часом, як настала ніч, Трістан, виконуючи свою обітницю, прийшов крадькома до побережника Оррі; той дав йому потаємний притулок у зруйнованому льоху. Начувайтесь, вороги Трістана!

Суд червоним залізом

Минув який час, і Деноален, Андре та Гондоїн зміркували, що їм нічого боятись: адже, напевне, Трістан живе за морем, у країні надто далекій, щоб досягти їх своєю помстою. Отож якогось дня, на влогах, коли король, дослухаючись до голосів своїх гончих собак, спинив коня на недавно розкорчованій полявині, усі троє під'їхали до нього:

– Королю, вислухай нашу мову. Ти послав був королеву на страту без суду – це вчинок несправедливий; тепер без суду скасував свій вирок – і це також несправедливо. Вона нічим не виправдалась, і всі барони винуватять за це її і тебе. Порадь їй краще самій домагатись суду божого. Чи ж завадить їй, невинній, заприсягти на святих мощах, що ніколи вона не впадала в гріх? Чи ж боїться вона, невинна, узятись за розпечене на полум'ї залізо? Так велить звичай, і після цього легкого іспиту геть розсиплються давні згоди та підозри.

Гнівно одповів Марк:

– Хай поб'є вас сила божа, сеньйори корнуельські, що заповзялись ви вкрити мое ім'я соромом та ганьбою! Через вас я прогнав свого небожа: чого ж вам іще? Може, хочете, щоб я прогнав і королеву до Ірландії? Які нові скарги маєте ви мені занести? Хіба Трістан не ладен був захистити її проти колишніх обмов? Ставши їй за оборонця, він викликав вас на поєдинок, і всі ви це чули; чому ж не вийшли проти нього з щитами й списами? Сеньйори, ви од мене домагаєтесь більше, ніж є на те право; начувайтесь ж, – той, кого я через вас вигнав, може вернутись на мій поклик!

Затремтіли страхополохи: їм привиді-

лось, що Трістан уже вернувся, несучи їм кров і смерть.

– Королю, ми дали вам добру пораду, ми дбали про вашу честь, як то й належить вірним феодалам: та віднині будемо мовчати. Не гнівайтесь ж, верніть нам свою ласку й прихильність.

Але король випростався на сідлі і скрикнув:

– Геть із моєї землі, зрадники! Не діждати вам моєї ласки й прихильності! Через вас прогнав я Трістана; тепер ваша черга; геть із моєї землі!

– Гаразд, ясний королю! Замки у нас міцні, добре огорожені, поставлені вони на високих скелях і доступитись до них нелегко!

І, не попросившись, вони повернули коні й поїхали від короля.

Не чекав тоді король ні псів, ані ловчих, учвал погнав він свого коня до замку Тінтажель, сходами увійшов у зал, і здалека почула королева, як лунають його кроки по камінних тафлях. Вона встала, вийшла йому назустріч, взяла у нього, як завжди, меч і низенько вклонилася. Марк бере її за руку й підводить, – а Ізольда, глянувши на нього, помітила, що його благородне обличчя темне від гніву: таким бачила вона короля, коли стояв він, осканженілий, біля карного вогню.

“Лихо мені, – подумала вона, – мого друга впіймано, король зловив його”.

Серце похолело їй у грудях, і вона, не кажучи ні слова, впала до ніг королеві. Марк обняв її ніжно поцілував; вона поволі очутилась.

– Мила, що в тебе за горе?

– Королю, мені страшно: гнів побачила я на вашому обличчі!

– Я сердитий вернувся з полювання.

– Королю, певне, ловчі не догодили вам, та чи ж варто це так брати до серця? Марк усміхнувся на те:

– Ні, люба, не ловчі мої мене розсердили, а три поклепники, що здавна нас ненавидять: ти їх знаєш – Андре, Деноален і Гондоїн. Я вигнав їх із своєї землі.

– Королю, що вони насмілились говорити на мене?

– Хіба тобі не байдуже? Я ж прогнав їх.

– Кожен має право, королю, казати те, що він думає. Але й я маю право знати, в чому ж мене винувачено. А від кого ж я про це дізнаюсь, як не від вас? Я сама одна в цьому чужому краю, і ніхто, крім вас, мене не захистить.

– Гаразд. Вони гадають, що тобі слід виправдатись на суді божім на іспиті розпаленим залізом. Королева, – кажуть вони, – королева сама була повинна б вимагати суду. Для невинних цей іспит не страшний. Чому б же їй не стати на його? Господь – праведний суддя: він навіки розвіє давні підозри... Ось як вони говорили. Та менше з тим. Я вигнав їх, кажу тобі.

Ізольда затремтіла і скинула очима на короля:

– Королю, скажи їм вернутись до твого двору. Я виправдаю себе присягою.

– Коли?

– Десятого дня.

– Це короткий час, мила моя.

– Ні, дуже довгий. Але прошу вас закликати короля Артура з сеньйором Говеном, з Жірфле, з сенешалем Ке і согнею рицарів; нехай прибудуть вони до границі вашої землі, на Біле Поле, на берег річки, де межує Артурове королівство з вашим. Перед ними зложу я присягу, а не тільки

перед вашими баронами: ваші-бо барони вимагатимуть ще нового для мене іспиту, і ніколи не буде краю нашим мукам. Але вони не зважаться на це, коли король Артур та його рицарі будуть мені за рукоїмців.

Їдуть Маркові герольди, поспішають, а Ізольда тим часом посилає тайком слугу свого вірного Перініса Білявого – розказати Трістанові, що сталося. Перініс полинув лісами й борами, минаючи протоптані стежки, і дістався, нарешті, до побережничкової хатинки, де уже не день, не два чекав на нього Трістан.

Тут він повів Трістанові новину, розказав, яке то нове лихо задумали лукаві барони, і ознайомив, коли й де саме має відбутись суд.

– Сеньйоре, пані моя просить вас призначеного дня прибути в одежі пілігрима, так переодягшись, щоб ніхто вас не пізнав, без жодної зброї, на Біле Поле. Щоб дістатись на місце суду, їй треба буде перепливати річку човном; на тім березі – там буде король Артур із своїми рицарями – ви маєте її чекати. Тоді, певна річ, ви зможете їй допомогти. Жах бере мою пані, коли здумає вона про судний день; проте вповає вона на бога, бо він же допоміг їй вирватись із рук прокажених.

– Вернись до королеви, славний мій, любий друже Перініс. Скажи їй, що я вволю її бажаю.

Слухайте ж, сеньйори. Коли вертався Перініс до Тінтажеля, він примітив у лісовій гущавині того самого побережника, що колись, натрапивши на послулих Трістана та Ізольду, виказав на них королю. Якось, напідпитку, він роздзвонив про свій зрадницький вчинок. Саме в той час, коли Перініс їхав од Трістана, він вирив у

землі глибоку яму і мудро вкрив її гіллям, щоб ловити вовків та вепрів. Побачивши, що королевин слуга кидається на нього, побережник хотів був утекти. Та Перініс загнав його на край вовчої ями.

– Навіщо утікати тобі, королеви своєї зраднику? Залишись тут, біля могили, що сам ти собі викопав.

Засвистіла, крутнувшись у повітрі, тяжка палиця – і розбилася разом з черепом, а Перініс Білявий Вірний штовхнув тіло обмовника ногою в глибоку, прикриту гіллям яму.

Призначеного для суду дня король Марк та Ізольда з баронами корнуельськими, з пишним почотом прибули на Біле Поле і спинилися край річки, а рицарі короля Артура, зібравшись по тому боці, привітали їх своїми ясними корогвами. Перед ними, сидячи на крутому березі, убогий пілігрим, в обвішаному ракушками та скойками плащі, простягав свою дерев'яну мисочку і пронизливим та жалібним голосом просив милостині.

Корнуельські човни простували через воду, гонені веслами. Коли вони мали вже причалити, Ізольда запитала рицарів, що були при ній:

– Панове, як же ступить мені на берег, не замастивши своєї довгої одежі в цьому болоті? Треба б, щоб хтось із перевізників допоміг мені.

Один із рицарів гукнув на пілігрима:

– Ану-бо, друже, підіткни свого плаща, увійди в воду і перенеси королеву, коли тільки не боїшся ти, немощний, впасти по дорозі.

Той узяв королеву на руки. Вона шепнула йому потихеньку: “Милий мій, – а потім ще тихше: – Упади на пісок”. Він

дійшов до берега, спіткнувся і впав, стискаючи королеву в обіймах. Конюші та моряки, ухопивши весла й корабельні гаки, кинулися навздогін нещасному жебракові.

– Облиште його, – сказала королева, – певне, довга подорож по святих місцях так знесилила його.

І вона зняла з себе дорогу прикрасу щирого золота і кинула її пілігримові.

✓ Перед Артуровим наметом, на зеленій мураві, розстелили тим часом дорогі нікейські шовки і розклали на них святі мощі, вийняті з кіотів та ковчежців. На сторожі стояли там сеньйори Говен, Жірфле та сенешаль Ке.

Помолившись богу, королева зняла у себе з шиї та з рук коштовні оздоби і роздала їх старцям; зняла вона й пурпурову мантию і покривало з тонкого серпанку і теж віддала; усе, що було дорогого в її одежі, і навіть черевички, цяцьковані самоцвітами, віддала королева – і зосталася перед обома королями тільки в безрукавій сорочці, з оголеними руками, з босими ногами. Барони навколо дивились і плакали. Недалеко від мощів палав уже вогонь. Тремтячи, простягла вона руку до святих реліквій і промовила:

– Королю землі Логр, і ти, корнуельський королю, пане Говен, пане Ке, пане Жірфле, і всі ви, що стали мені за рукоїмців, цими святими тілами всіх святих присягаюсь, що ніколи жоден чоловік, од жінки народжений, не мав мене в своїх обіймах, опріч короля Марка, мого владаря, та вбогого прочанина, що оце перед вашими очима впав зо мною на пісок. Чи досить такої присяги, королю Марку?

– Так, королево, і нехай господь явить свій праведний суд.

– Амінь, – сказала Ізольда.

Бліда та стурбована, вона, хитаючись, підійшла до огнища. Всі мовчали; залізо було вже червоне. Тоді розгорнула вона своїми голими руками жар, взяла пекучу залізну штабу і пронесла її дев'ять кроків; потім кинула, простягла схрещені руки і показала свої долоні. Всі побачили, що тіло її здоровше, як слива на дереві, що не попекло й не знівечило його гаряче залізо.

Тоді з усіх грудей вирвалася голосна хвала господові.

Солов'їні співи

Коли Трістан вернувся в побережничкову хатину, кинув у куток патерицю і зняв пілігримську одежу, – він добре збагнув у своєму серці, що наспів день виконати сказане Маркові слово: покинути корнуельську землю. Чого ж він іще гаявся? Королева виправдалася, і король знову її любить ніжно та шанобливо. До того ж Артур узяв би, коли треба, її під свій захист, і ніхто не зважився б на неї наговорювати. Навіщо ж довше блукати по околицях Тінтажеля? Цим він тільки наражає себе на небезпеку, себе й побережника, цим тільки порушує Ізольдин спокій. Так – пора виїхати. Так, це востаннє, в одязі прочанина, на Білому Полі, мав він у своїх обіймах прекрасне тіло Ізольди Злотокосої.

Ще три дні вагався й перечікував він, не маючи сили розлучитися з краєм, де жила королева. Та четвертого дня попрощався з побережником, що прийняв був його до себе, і сказав Горвеналеві:

– Учителю, час рушати в далеку дорогу, їдьмо до Уельсу.

Вони виправились, сумні та невеселі, серед темної ночі. Та путь їм лежала біля того саду, огороженого частоколом, де виглядає, було, Трістан свою кохану. Ніч була ясна та зоряна. Там, де дорога зверталася, недалеко від огорожі, побачив він у місячному сяйві могучий стовбур великої сосни.

– Учителю, почекай на мене в ближньому лісі; я буду там незабаром.

– Куди ж ідеш ти? Безумче, ти знову шукаєш своєї смерті?

Але Трістан перескочив уже через частокіл. Він підійшов під велику сосну, до мармурового водозбору. Та навіщо б тепер кидати трісочки та дрібний хмиз у бистре джерело? Однаково Ізольда вже не вийде! Легкими та обережними кроками ступивши на ті сходи, де ходить було, сама королева, він одважний, закрався до замку.

Спав у світлиці король Марк, та не спала в його обіймах королева Ізольда. Зненацька крізь відчинене вікно, де грало місячне проміння, залетіла соловейкова пісня. Слухає Ізольда дзвінкий голос, що од його чарів умліває ніч; далі підвелася, така смутна та скорботна, що найжорстокіше серце, серце злого вбивці, стиснулося б, на неї дивлячись. “Звідки цей голос? – думає королева. І раптом догадалася: – Ох! це ж Трістан! Отак само в лісі Моруа співав він по-пташиному, мене розважаючи. Він од'їздить, і це останній його привіт. Як же жалібно він тужить! Немов і справді соловей, що сумно прощається з літом. Прощай, милий мій, ніколи вже не почую я твого голосу!”

Ще палкіше заливається пісня. – О, чого ж благаєш, чого хочеш ти? Щоб я вийшла? Ні, згадай про Огріна, пустель-

ника, згадай про нашу присягу. Мовчи, смерть на нас чигає... Але що смерть! Ти мене кличеш, ти мене бажаєш, – іду, милий!

Вона випручалась потихеньку з королевих обіймів і накинула підбитий сірим хутром плащ на тіло, майже зовсім голе. Їй треба було перейти сусідньою кімнатою, де щонаочі десять рицарів стояли по черзі на сторожі: п'ятеро спить, а п'ятеро, озброївшись, охороняє вікна й двері. Та, на щастя, цим разом рицарі послули, п'ять на ліжках, а п'ять на підлозі. Королева переступила через їх розкинуті тіла, взялася за двері; задзвеніло у дверях кільце, але жоден із охоронців від того не прокинувся. От вона вже за порогом – і співець замовк.

Під деревами, ні слова не кажучи, він притис її до грудей; руки їхні палко сплелися круг тіл, і аж до світанку, ніби зв'язані, вони не розімкнули обіймів.. Незважаючи на короля й на дозорців, закохані цілувались та милувалися.

Ця ніч сп'янила їх. Якраз тими днями король виїхав із Тінтажеля – творити суд у Сен-Любені. Трістан вернувся знову до Оррі і щоранку, безумний, при сонячному світлі зважувався підходити садом до жіночих покоїв.

Один із рабів застав їх і побіг сказати про це Андре, Деноаленові та Гондоїнові.

– Сеньйори, ви думали, що звіра вигнано, аж він знову вернувся.

– Хто?

– Трістан.

– Коли ти бачив його?

– Цього ранку. Я його добре впізнав. Ви так само можете взавтра, удосвіта, побачити, як іде він з мечем, луком та двома стрілами в руках.

– Де саме?

– Я знаю таке вікно. Але коли я вам покажу його, що ви мені за це дасте?

– Марку срібла, ти будеш багатим селянином.

– То слухайте ж, – каже раб, – можна заглянути до королеви в кімнату крізь узьке вікно вгорі, що міститься дуже високо. Проте велика запона, розп'ята в світлиці, закриває його. Нехай завтра котрий із вас закрадеться тихеньку в сад, зріже там довгу тернову гілку, загострить її на кінці, підлізе до високого вікна і ввіткне гілку в тканину. Тоді вже можна буде йому легенько одвернути запону, і ви можете спалити моє тіло, сеньйори, коли не побачите крізь отвір того, що я вам кажу.

Андре, Гондоїн і Деноален почали міркувати, кому з них першому має належати приємність цього видовища, і згодились, нарешті, на тому, що перший буде Гондоїн. Після цього вони розійшлися, щоб другого дня, вдосвіта, знову зустрітись. Другого дня, вдосвіта, будьте обачні, славні сеньйори, бійтеся Трістана!

Ще темна була ніч, як Трістан вийшов із побережничкової хати, крадучись поміж колючими тернами до замку. Аж ось виглянув він із чагарника – і побачив крізь віти Гондоїна, що простував кудись із свого дому. Трістан кинувся знову в куші і притаївся в гущавині.

– Господи! Зроби так, щоб він не помітив мене до слушної хвилини!

Вихопивши меч з піхов, він чатував, але сталося так, що Гондоїн пішов не тією дорогою. Трістан вийшов із гущавника на поляну, натяг лука, виміряв, та жаль! Стріла не могла б уже досягти ворога.

В цю саму хвилину з'явився в далечині Деноален. Він тихо їхав з гори лісовою

стежкою на невеликому вороному інохідцеві, два великі пси бігли за ним. Сховавшись за яблунею, Трістан уважно підстерігав його. Бачить – той напускає хортів на вепра, що заліг у переліску. Та перше ніж виженуть вони кабана з його берлоги, хазяїн їхній – Деноален – дістане таку тяжку рану, що жоден лікар її не вигоїть. От уже порівнявся він з Трістаном. Трістан скинув з себе плащ, плигнув із засідки на доріжку і зненацька став насупроти свого ворога. Той хотів утекти, та де там! Не встиг він навіть крикнути: “Ти поранив мене!” І от упав Деноален з коня, а Трістан одтяв йому голову, обрізав кучері, що спадали йому на обличчя, і сховав собі під одягу: хотів він їх показати Ізольді і втішити цим серце своєї коханої. “Шкода, – подумав він, – що Гондоїн вислизнув із моїх рук, а то б і йому я так само заплатив”. Він обтер меч, вклав його в піхви, накрив закривавлене тіло колодою, натяг собі на голову відлогу та й рушив далі, поспішаючи до милої. Гондоїн попередив його: він був уже біля Тінтажеля. Вилізши на високе вікно, він увіткнув у запону тернову гілку, розсунув обережно полотнище її на обидва боки та й заглядав у гарно прибрану, завітчану світлицю. Спершу не бачив нікого він, крім Перініса: потім з'явилася Бранжієна з гребінцем у руці: хвилину тому вона розчісувала золотоволосу королеву. Аж ось увійшла й Ізольда, а за нею Трістан. В одній руці його був гнучкий лук та дві стріли, у другій – довгі пасма чоловічого волосся. Одкинувши відлогу, він спинився перед королевою, ставний та вродливий. Ізольда Білява привітала його, вклонилася і – раптом випростуючись і підіймаючи до нього голову, помітила на

запоні тінь од Гондоїнової голови.

Трістан каже їй:

– Бачиш ці гарні кучері? Це Деноаленове волосся. Я помстився над ним за тебе. Вже ніколи не доведеться йому ні купувати, ні продавати щита й меча.

– Гаразд, сеньйоре, але натягніть лука, прошу вас, я хотіла б побачити, чи добре він натягається.

Трістан, здивований, натяг лука: він не міг збагнути, до чого йдеться. Ізольда взяла одну стрілу, поклатала її на тятиву, спробувавши, чи тятива міцна, і сказала потихеньку та сквапливо:

– Я бачу річ, що не подобається мені. Націляйся добре, Трістане!

Він став, приготувався, глянув угору й побачив на запоні тінь Гондоїнової голови.

– Хай господь скерує цю стрілу! – мовив він, повернувшись до стіни й вистрелив. Засвистіла в повітрі довга стріла, прудкіша за ластівку й за кібця, – і влучила зрадникові просто в око; пронизавши, немов яблуко, мозок, вона спинилась. тремтячи, в черепі. Не зойкнувши, не скрикнувши. упав Гондоїн униз, на гострий частокіл.

Тоді Ізольда сказала Трістанові:

– Втікай тепер, любий мій! Ти ж бачиш, вороги наші дізнались, де ти переховуєшся. Андре лишився живий, він викаже королю, небезпечно тобі zostаватись у побережника в хатині! Утікай, друже, Перініс Вірний заховає цей труп у лісі, і король ніколи не довідається про нього. А ти – ти покинь цю країну, рятуй себе, рятуй мене!

– Як же я житиму? – відповів Трістан.

– Правда, друже Трістане, тісно й міцно зв'язане твоє життя з моїм. А я як житиму? Тіло моє зостається тут, серце ти забираєш із собою.

– Ізольдо, дорога моя, я їду, їду, не знаю сам куди. Але як побачиш ти знову ясписового персня – чи вволиш тоді мою волю?

– Так, ти це знаєш, коли я побачу знову ясписового персня, то ні башти, ні мури, ні заборони королівські не вдержать мене, і я виконаю бажання мого коханого, однаково – мудре чи безумне.

– Мила, хай воздасть тобі за це господь, народжений у Віфліємі!

– Хай господь тебе береже, милий!

Чарівне брязкальце

Трістан виїхав до Уельсу, в землю благородного герцога Жілена. Герцог був молодий, могутній, добрий та милостивий; він прийняв його як бажаного гостя і доклав усіх сил, щоб ушанувати й розвеселити його; та ні герці лицарські, ні пишні учти не могли розвіяти Трістанової журби.

Одного разу сидів він обіч герцога – а на серці було так тяжко, що, сам того не помічаючи, він усе зітхав. Герцог, хотівши розважити його, звелів принести найулюбленішу свою забавку, що дивними чарами веселила йому під сумну годину очі й серце. На столі, покритому розкішним пурпуром, посаджено його песика, Пті-Крю. Це був зачарований песик: його привезли колісь герцогові з острова Аваллона, це був подарунок від феї на знак любові й приязні. Немає слів списати красу його та втішність. Шерсть на ньому грала стількома барвами, що ніхто не міг би сказати, який саме песик на масть; спочатку здавалось, що шия в нього біліша за сніг, озадок зеленіший від листя конюшини, один бік червоний, як багрянець, другий жов-

тий, як шафран, живіт лазурово-блакитний, спина рожева; але, придивившись довше, ви б помітили, що всі ці кольори починають мінятись і танцювати в очах, один одного заступаючи – біле, зелене, жовте, голубе, пурпурове, темне й світле. На шії мала дивна собачка підвішене за золотий ланцюжок брязкальце; воно бриніло так весело, чисто, ніжно, що серце Трістана, слухаючи його, розчулилось і заспокоїлось, а печаль ущухла. Зникло з пам'яті лихо, що зазнав він ради королеви; таку-бо дивну силу мало теє брязкальце: серце, чуючи його ніжний, чистий та веселий бренькіт, забувало про все горе. Охоплений чарами, гладив і пестив Трістан чарівну тваринку, що втишувала всі його муки і що мала шерсть м'якішу за едаб, і думав: от би був дарунок для Ізольди! Та що ж робити!

Герцог Жілен любив собачку над усе, і ніхто б не міг взяти її в нього ні хитрощами, ані лестощами.

Одного дня каже Трістан до герцога:

– Ласкавий пане, яку нагороду дали б ви тому, хто звільнив би вашу державу від велетня Ургана Кошлатого, що такою тяжкою даниною хоче вас обкласти?

– Правду скажу тобі: я б дав переможцеві вибрати з-між моїх скарбів те, що він вважає за найкоштовніше. Та ніхто не зважиться піти на велетня.

– Чудні слова! – відповів Трістан. – Таж лише подвиги дають країні щастя й добро, і за все золото Мілана я не відмовлюсь поборотися з велетнем.

– Що ж, – каже герцог, – хай господь, народжений од діви, буде з тобою на полі битви і оборонить тебе від смерті.

Трістан напав на Ургана-велетня в його печері. Довго й затято бились вони. На-

решті мужність пододала силу, спритний меч – тяжку булаву, – і Трістан, одрізавши у велетня правий кулак, приніс його до герцога.

– Сеньйоре, в нагороду ви обіцяли дати мені що захочу: подаруйте мені Пті-Крю, улюбленого вашого песика.

– Друже мій, чого ти просиш? Залиши його мені, візьми собі краще мою сестру й половину моєї землі.

– Сеньйоре, сестра ваша гарна, і гарна ваша земля; але я бився з велетнем Урганом лише для того, щоб здобути вашого чарівного песика. Згадайте свої обіцянки!

– Що ж, візьми його, але знай, що ти забираєш од мене мою радість і втіху.

Трістан доручив собачку уельському жонглерові, хитрому та мудрому, і той привіз її до корнуельської землі. Він приїхав до Тінтажеля і віддав Пті-Крю Бранжієні. Дуже зраділа королева, дала в нагороду жонглерові десять марок золота і сказала мужеві, ніби королева Ірландська, мати її, прислала цей дорогий подарунок. Вона звеліла майстрові-золотникові зробити для собачки оздоблену золотом та самоцвітами клітину і скрізь, куди тільки йшла, носила за собою дивне звірятко на спомин про милого. Гляне на песика – і сум, печаль та журба зникають геть із серця.

Спершу королева не могла збагнути, що воно за чудо: коли їй так радісно та мило дивитись на песика, то це, – гадала вона, – запевне тому, що його прислав Трістан; думаючи про коханого, вона заспокоюється і втішається. Та одного дня зрозуміла, що то чари і що йдуть вони од дивного брязкальця.

“О! – помислила Ізольда. – Чи годить-

ся ж, що я тут розважаюсь, коли Трістан, нещасний, горює на чужині? Він міг би залишити при собі зачарованого песика і забути про все лихо й журбу; та ні, гречний та милий, він волів прислати його мені, дати мені радість і собі zostавити скорботу. Не гаразд буде, щоб я на таке згодилась; Трістане, я бажаю мучитись доти, доки мучишся ти”.

Вона взяла чарівне брязкальце, подзвонила ним востаннє, тихо одв'язала його і крізь відчинене вікно кинула в море.

Ізольда Білорука

Закохані не могли ні жити, ні вмерти одне без одного. Розлука – це було не життя й не смерть, але життя й смерть разом. Мандруючи по морях, островах і дальніх землях, хотів Трістан утекти од свого лиха. Він одвідав свою рідну землю Лооннуа, де Рогальт Вірне Слово прийняв свого сина, плачучи від надміру ніжності; та не міг тут лицар жити спокійно і поїхав далі королівствами і герцогствами, шукаючи пригод та подвигів: із Лооннуа до фризів, од фризів до Гавуа, Німеччини та Іспанії. Багатьом володарям служив, багато славних діл учинив, та два роки не мав жодної звістки із Корнуельсу: ні друга, ані листа не прибувало звідти.

Тоді спало йому на думку, що Ізольда не любить уже його, забула про нього.

І от сталося так, що, мандруючи з одним лише Горвеналем, потрапив він до Бретані. Вони їхали спустошеною, зубожілою рівниною: скрізь розвалені стіни, села без людей, знищені огнем поля, по вугіллю та попелу ступали їхні коні. Серед цієї пустині подумав Трістан:

“Стомився я, зморився. Навіщо мені всі оті пригоди? Дама моя далеко, і ніколи я її не побачу. Чому – от уже два роки минуло – не послала вона шукати мене по чужих землях? Та й жодної вісточки від неї нема. В Тінтажелі король шанує її, служить їй; вона живе радісно. Певне діло, брязкальце чарівної собачки добре втішає її. Вона забуває мене, і що їй до колишніх радощів і колишньої журби, що їй до того нещасного, хто блукає тут, по оцій спустошеній землі! А я, невже я ніколи не забуду тієї, що забула мене? Невже ніхто не заспокоїть, не розвіє мого горя?”

Два дні їхали Трістан та Горвеналь полями й селищами, ніде не здивавши ні людини, ні півня, ані пса. Третього дня, в годину ранішньої молитви, наблизились вони до пагорка, де стояла старенька каплиця і – недалечко від неї – виднілося житло пустельника. На пустельникові не було тканой одежі: він ходив загорнутий в козину шкуру, з кострубатою шерстю на спині. Простягшись на землі, з голими ліктями й колінами, він молився Марії-Магдалині, благав послати йому доходи до бога молитви. Він привітав прибулих і, поки Горвеналь ставив на місце коні, поміг Трістанові зняти з себе лицарський обладунок і зготував дещо попоїсти. Не поставив він делікатних страв, а пригостив лише хлібом із ячмінної муки, змішаної з попелом, та ще почастував криничною водою. По вечері, коли вже зайшла ніч, всі троє сіли круг огню, і Трістан запитав, що це за сплюндрована країна.

– Шановний сеньйоре, – відповів пустельник, – ця земля зветься Бретань, а належить вона герцогу Гоелеві. Колись це була прегарна країна, з розкішними луга-

ми і родючими ланами; скрізь були млини, яблуневі садки, хутори. Та граф Ріоль Нантський знищив це все; його здобичницькі загони все пустили на попіл, все пограбували. Тепер люди його багаті надовго. Така вже війна, нічого не вдієте.

– Брате, – мовив Трістан, – чому ж граф Ріоль та покривдив вашого пана Гоеля?

– Я розкажу вам, сеньйоре, з чого пішла війна. Знайте, що Ріоль був васалом герцога Гоеля. А в герцога є дочка, над усі королівські дочки найкраща. От граф Ріоль і хотів узяти з нею шлюб. Але батько не захотів віддавати її за свого васала, і граф Ріоль намагався взяти її силою. Багато людей полягло через цю зваду.

– Чи може герцог Гоель провадити далі війну? – запитав Трістан.

– Тяжко йому, сеньйоре. А проте останній його замок, Карге, ще не піддався, бо міцні його мурі і міцне серце у герцогового сина, славного лицаря Кагердена. Та вороги тісно оточили його, морять хоробрих голодом... Як же їм довго встояти?

Трістан запитав тоді, чи далеко до замку Карге.

– Усього дві милі звідси, сеньйоре.

Вони розійшлись і поснули. Вранці, після того як спасенник помолвився і вони розділили між собою ячмінний з попелом хліб, Трістан попрощався з чесним дідусем і взяв просто на замок Карге. Під замковими мурами він побачив людей, що стояли на чатах, і спитався, де герцог. Гоель був серед цих людей, а також син його Кагерден. Тоді Трістан мовив:

– Я Трістан, король Лооннуа, а Марк, корнуельський король, доводиться мені дядьком. Я довідався, сеньйоре, що ваші васали кривдять вас, і прийшов вам на допомогу.

– Шкода, сеньйоре Трістан! Ідьте своєю дорогою, і нехай вас бог благословить за вашу добрість. Чим ми вас тут приймемо? У нас нема вже ніяких харчів, вийшло все жито, zostалися тільки боби та ячмінь.

– Байдуже! – каже Трістан. – Я живився в лісі протягом двох років травою, корінням та дичиною, і це життя було мені до вподоби. Звеліть одчинити мені браму.

Кагерден сказав тоді:

– Прийміть його, батьку, коли він такий одважний, і хай він розділить з нами наше щастя і наше нещастя.

З великою шанобою прийнято Трістана. Кагерден показав своєму гостеві міцні замкові мурі й головну башту, оточену меншими, дерев'яними, де за високим частоколом чатували стрільці-лучники. З бійниці побачив Трістан і розкинуті в далечині герцога Ріоля шатра та намети. А як вернулись вони до замкових дверей, Кагерден сказав Трістанові:

– Тепер, любий друже, ходімо до світлиці; там моя мати і моя сестра.

Взявшись за руки, ввійшли вони обоє в жіночу кімнату. Мати й дочка сиділи на килимі, гаптували золотом англійську тканину і співали пісні про те, як вродлива Доета виглядала під кущем білого терну милого свого Доона, що десь забарився. Трістан з ними привітався, привітали й вони його, і обидва лицарі сіли. Кагерден, показуючи на епітрахиль, що вишивала мати, сказав:

– Гляньте, друже Трістан, що за рукодільниця моя неня! Як прегарно вміє вона оздоблювати епітрахилі та ризи, щоб давати їх на бідні монастирі! А як швидко снуються золоті нитки у руках моєї сест-

риці, квітчаючи білий шовк! Далєбі, сестро, даремно люди зуть тебе Ізольту Білорука!

Трістан, почувши ім'я молодій дівчині, усміхнувся і глянув на неї ніжніше.

Граф Ріоль став табором на три милі від Карге, і чимало днів пройшло, а люди герцога Гоеля все не зважалися напасти на нього, вийшовши з фортеці. Але тепер сталося по-іншому. Другого ж дня Трістан, Кагерден і дванадцять молодих лицарів вирушили із Карге, в шоломах та панцерах, і проїхали сосновим бором до ворожих шанців; зненацька вискочивши з гущавини, вони одбили одну з підвід графа Ріоля, навантажену різними припасами. З цього дня, усе підіймаючись на інші воєнні хитрощі, вони щоразу грабували й плюндрували його шатра, що недбала коло них була сторожа, нападали на його обоз, ранили й вбивали його людей, – ніколи без здобичі не вертались до Карге. Велика постала тоді приязнь між Трістаном та Кагерденом, і заприсягли вони бути вірними друзями й побратимами. Ніколи, як розкаже вам ця повість, вони не зламали цього слова.

Одного разу, вертаючись з якогось наскоку, вони розмовляли про лицарство та про слугування дамам; Кагерден раз у раз вихваляв своєму дорогому товаришеві сестру свою Ізольту Білоруку, щире та вродливе.

Якось рано-вранці, ще й сонце не сходило, вартовий з великим поспіхом збіг із башти і побіг по замкових кімнатах, кричачи:

– Сеньйори, ви надто міцно спали! Вставайте, Ріоль іде на нас!

Рицарі й городяни озброїлись і вибігли на вали: глянувши в долину, вони побачили, як виблискують шоломи, мають корогви; усе військо Ріолеве йшло, дотримуючи ладу, на їхній замок.

Герцог Гоель і Кагерден зараз же вишикували перед ворітьми перші лави рицарів. Коли між двома військами було не далі як на вистріл із лука, рицарі стиснули острогами коней і помчали зо списками в руках уперед, – а стріли сипались на них, як квітневий дощ.

Трістан і собі озброївся разом з тими, кого вартовий розбудив пізніше. Одягши на себе всю лицарську справу, в пишнім жупані, узьких чоботях з золотими острогами та в панцері, він приладнав шолом до прилбиці, скочив на коня і пустив його вчвал просто на ворожу силу. Він держить щит перед грудьми і голосно гукає: “Карге!” і мчить проти Ріолевого війська. Та й пора вже була: уже люди герцога Гоеля відступили аж до частоколу. Що ж то за любо було подивитись, як падали коні й поранені васали, як тяли й рубали молоді рицарі, як закривавилася під їхніми ногами трава! Кагерден одважно спинився перед усіх: він примітив, що проти нього виїздить хоробрий барон, брат графа Ріоля. Вони зіткнулися з опущеними списками, і нантський рицар зламав свого, не вибивши Кагердена із сідла; а Кагерден загнав своєму супротивникові гострий булат глибоко, аж по самий військовий значок, у бік. Похитнувся той на сідлі, пустився стрепен і впав. На братів крик помчав проти Кагердепа, пустивши поводи, Ріоль. Але Трістан загородив йому дорогу. Вдарили обидва разом – і Трістанів спис зламався йому при руках, а Ріолів, улучивши в груди Тріста-

нового коня, ввійшов у тіло і звалив коня мертвого на траву. Трістан зараз же скочив на рівні ноги і, розмахуючи блискучим мечем, гукнув:

– Боягузе! Ганебна смерть тому, хто поранив коня і лишив жити хазяїна! Ти не підеш звідси живий.

– Неправда твоя! – відповів Ріоль, наїжджаючи на нього конем.

Але Трістан ухилився і, піднявши руку, так тяжко вдарив мечем у Ріолів шолом, що погнув у ньому обруча і одбив наїсника.

Спис упав з лицаревого плеча коневі на бік, – і цей кінь так само захитався і впав. Ріолеві пощастило виплутатись і встати, і от вони, обидва вже піші, з побитими, посіченими шоломами, з продірявленими панцерами, стинаються знову у лютому двобої. Нарешті вдарив Трістан у карбункуд, що був у Ріоля на шоломі. Обруч іще глибше увігнувся, і Ріоль упав на коліна й на руки.

– Вставай, коли можеш, васале! – скрикнув Трістан. – Під лиху годину прибув, ти на це поле: тут тобі й смерть!

Ріоль знову скочив на ноги, але Трістан звалив його ще раз, пробивши йому шолом і шанку та досягнувши гострим булатом до черепа. Почав тоді Ріоль благати, щоб подаровано йому життя, – і Трістан прийняв свого меча. Саме в цю хвилину звідусіль наспіли нантські вояки своєму панові на підмогу. Та пан їхній був уже у переможця в руках. Він сказав, що віддається в полон герцогу Гоелю, і пообіцяв присягтися йому знову на вірне й щире слугування і відбудувати сплюндровані городи та села. З його наказу бій припинився, і військо його відійшло. Коли пе-

реможці вернули до Карге, Кагерден мовив своєму батькові:

– Сеньйоре, закликайте до себе Трістана і скажіть, нехай залишиться у нас. Нема рицаря над нього, а в вашій землі потрібен такий хоробрий та сміливий барон.

Порадившись зі своїми людьми, герцог Гоель сказав Трістанові:

– Як же мені, друже, віддячити, що ти визволив од напасти мою країну? Дочка моя, Ізольда Білорука, славного роду: її предки – королі, герцоги й королеви. Візьми її за себе.

– Гаразд, мій пане, я візьму її, – одповів Трістан.

Ох, сеньйори, і навіщо ж він сказав це слово! Через нього має він умерти. Визначено день і годину. Герцог прибув із своїми друзями, Трістан зі своїми. Капелан одправив меса. Зійшлися люди, і перед святою брамою Трістан, як велить закон божої церкви, обвінчався з Ізольдою Білорукою. Пишне й розкішне одбулося тоді весілля.

А як настала ніч і Трістанові слуги почали його роздягати, то трапилось так, що, стягаючи з нього надто тісний рукав, вони стягнули йому з пальця і ясписовий перстень Ізольди Золотокосої. Він задзвенів, упавши на підлогу. Глянув Трістан і зрозумів свою провину. Йому згадався той день, коли Ізольда подарувала йому персня: це ж сталося в тому лісі, де вона через нього жила тяжким та злиденним життям. І от, лежачи біля цієї другої Ізольди, він уявив собі курінь у лісі Моруа. Яке божевілля найшло на нього, що він зважився винуватити свою кохану, зрадницею в своєму серці її називаючи? Ні, – для нього тяжко мучилась і каралась вона, і він тепер

допустився зради. Але жаль йому було й жінки його Ізольди, щирої та вродливої. Обидві Ізольди не на радість собі покохали, обох він зрадив.

Тим часом Ізольда Білорука дивувалася, чому він тяжко зітхає, лежачи з нею поруч. Трохи засоромившись, вона сказала нарешті:

– Дорогий сеньйоре, може, я вас чим образила? Чому ні разу ви мене не поцілуєте? Скажіть мені, чим я завинила, і я спокую свою помилку, як тільки зможу,

– Люба, – каже на те Трістан, – не гнівайтесь, але я дав обітницю. Колись, в іншій країні, бився я з драконом і мав уже загинути, як раптом згадав я про матір божу і запрягся їй, що коли вона мене врятує од страховища, то я, одружившись, цілий рік не цілуватиму своєї жінки.

– Що ж, – мовила Ізольда Білорука, – така моя доля.

Та як уранці служниці накинули на неї жіночу намітку, вона сумно усміхнулася і подумала, що не має на те права.

Кагерден

За кілька днів після цього герцог Гоель, сенешаль його і всі мисливці, а з ними й Трістан, Ізольда Білорука й Кагерден виправилися з замку у ліс на влови, їдучи, вузькою дорогою, Трістан був по ліву руч од Кагердена, а той держав за поводи коня Ізольди Білорукої, що їхала з правого боку. Раптом кінь її якось послизнувся в калюжі. Вода бризнула з-під копита так високо, що зовсім облила Ізольду аж під одежею, і від того нога їй вище коліна змерзла. Вона тихо скрикнула, звела коня, ударивши його ост-

рогою, і засміялася так дзвінко та ясно, що Кагерден, доганяючи її, запитав:

– Чого ти смієшся, сестрице люба?

– Я сміюсь, брате, бо коли ця вода бризнула на мене, то я подумала: водо, водо, ти сміливіша, ніж Трістан. Ось чому я засміялась. Та я вже й так надто багато сказала і каюсь у цьому.

Здивований Кагерден так узявся тоді розпитувати, що вона врешті розказала йому всю правду про свій шлюб.

Тоді Трістан приєднався до них, і мовчки доїхали вони втрюх до мисливського дімка. Там уже одкликав Кагерден Трістана і сказав йому:

– Сеньйоре Трістан, моя сестра розказала мені всю правду про свій шлюб. Я мав тебе за друга й побратима. Але ти зламав своє слово: вкрив безчестям наш рід. Або виправдайся передо мною, або я викличу тебе на двобій.

Трістан у відповідь:

– Так, – каже, – я прийшов до вас вам на горе. Та вислухай, вірний мій друже, товаришу й брате, якого горя зазнав я сам, може, твоє серце заспокоїться. Єсть у мене друга Ізольда, краща над усіх жінок у світі, що багато через мене терпить. То правда – сестра твоя любить і поважає мене, але та Ізольда більше поваги має до пса, що я їй подарував, аніж твоя сестра до мене. Така-бо у тієї велика любов. Покиньмо це полювання, їдь за мною, і я розкажу тобі про нещасне своє життя.

Трістан повернув коня і стиснув його острогами. Вслід йому поїхав Кагерден. Мовчки заїхали вони в самі нетрі лісові. Тоді-то вже Трістан розповів Кагерденові про своє життя: як на морі випив він напою любові й смерті, як виказували на ньо-

го барони та карлик, як послано королеву на огонь, як віддано її прокаженим на поталу, як жили вони в дикому лісі і як він врешті повернув Ізольду королеві Марку. Він признався, що хотів, покинувши свою кохану, ширим серцем полюбити Ізольду Білоруку, та зрозумів тепер і знає вже навіки, що несла йому ні жити, ні померти без королеви.

Мовчить Кагерден, дивується. Він почувує, як мимохить утихає його гнів.

– Друже, – промовив він нарешті, – дивовижні речі я чую, і жалощами виповнило моє серце: такого лиха ти зазнав, що не дай господи нікому! Вертаймось же до Карге; за три дні, коли зможу, скажу тобі свою думку.

А тим часом у Тінтажелі Ізольда Злотокоса тужить, виглядає, кличе свого Трістана. Немає в неї іншої думки, іншої волі, як тільки милувати його повсякчасно. Лише для нього живе вона й дише, а от уже два роки немає від нього й вісточки. Де він? У якому краї? Та й чи живий він?

Сидить у своїй кімнаті Ізольда Білява, співає сумної пісні про любові. Співає королева про того нещасного Гурона, що його вбито за любов до дами, котру він любив над усе на землі, і що серце його лукавий граф дав з'їсти своїй жінці, співає, як то вона печалувалась та побивалась.

Солодка пісня, ніжно приграв до неї арфа. Руки в королеви білі, спів її прегарний, тихо й лагідно бринить її голос.

Аж от прибув Каріадо, багатий граф із дальнього острова. Він приїхав до Тінтажеля служити королеві і, відколи Трістан покинув Корнуельс, усе добивався, щоб вона його полюбила. Та королева не зва-

жала на його підмовляння, вважаючи таку любов за безумство.

Він був гарний рицар, ставний та гордий, бистрий на язик, і миліші були йому жіночі покої, ніж бойове поле. Він увійшов, коли Ізольда саме співала, і сказав сміючись:

– Та й сумна ж ця пісня, королево, достоту спів орла-рибалки! А хіба ж не говорять, що орел-рибалка співає, провіщаючи смерть? Певне, мою смерть пророкує ваша пісня: я помираю з любові до вас.

– Нехай і так, – відповіла королева, – я б і справді хотіла, щоб моя пісня була проти вашої смерті, бо ніколи ще не приїздили ви сюди без лихих вістей. Тож ви завсігди оберталися орлом-рибалкою чи совою, щоб недобре говорити на Трістана. Яку ж тяжку новину принесли ви сьогодні?

Каріадо у відповідь:

– Не знаю, за що ви гніваєтесь, королево; та безумний був би той, хто б на це зважав. Чи віщує мою смерть орел-рибалка, чи ні, а от вам тяжка новина, що сова приносить: Трістан, ваш милий, утрачений для вас, ясна пані Ізольдо. Він одружився в чужій землі. Тепер ви можете зажити по-іншому, бо він кинув під ноги ваше кохання. Він узяв за себе дівчину славного роду, Ізольду Білоруку, дочку бретанського герцога.

І Каріадо розлютований вийшов, а Ізольда Білява опустила голову та й умилася сльозами.

Третього дня Кагерден закликав Трістана і сказав йому:

– Друже, ось що постановив я у своєму серці. Коли правда те, що ти мені розказав, то життя твоє в цій країні – безумство й божевілья. Не дасть воно нічого доброго ні тобі, ні сестрі моїй Ізольді Біло-

рукій. Вислухай же, що я тобі маю порадити, їдьмо разом до Тінтажеля; ти побачиш там знову королеву і дізнаєшся, чи тужить вона за тобою і чи вірна тобі зосталася. Коли вона про тебе забула, то, може, прихилиться твоє серце до сестри моєї Ізольди, щирої та хорошої. Я буду товаришити тобі в дорозі: на те ж я твій друг і побратим.

– Брате, – мовив Трістан, – добре каже приказка: серце одної людини варте всього золота в королівстві.

Незабаром Трістан і Кагерден одяглися за пілігримів, взяли в руки посохи, вирядившись нібито на прощу до далекої землі, і віддали привіт герцогові Гоелю. Трістан узяв із собою Горвеналю, а Кагерден одного лише конюшого. Вони потаємно спорядили корабель і попливли ним до Корнуельсу. Лагідний вітер сприяв їм аж до того часу, як вони одного ранку, передсвітом, в'їхали в безлюдну затоку, недалеко від Тінтажеля, поблизу від Ліданського замку. Там, напевне, славний сенешаль Дінас гостинно прийме їх і сховає прибулих друзів од людського ока. Рано-вранці товариші рушили до Лідана і раптом примітили, що якийсь чоловік їде за ними слідком, пустивши свого коня тихою ходою. Вони тоді в ліс, а чоловік поїхав, не забачивши їх, бо він собі дрімав на сідлі. Трістан його пізнав.

– Брате, – тихенько сказав він до Кагердена, – це ж і є самий Дінас із Лідана. Він спить їдучи. Певне, вертається од своєї лубки і ще бачить її уві сні. Не гречно було б його будити, але їдь за мною здалека.

Він догнав Дінаса, тихенько взяв його коня за гнuzдечку і поїхав з ним поруч. Аж ось нерівна хода конева збудила заснутого

рицаря, він розплющив очі, побачив Трістана і сказав, сам собі не ймучи віри:

– Це ти, це ти, Трістане? Благословен час, коли я тебе знову побачив: я так довго на це чекав!

– Хай бог благословить тебе, друже! Що розкажеш ти мені про королеву?

– Ох! Тяжку скажу тобі новину! Король ніжно її кохає й догоджає їй, але вона, відколи ти поїхав, тужить і плаче за тобою. Нашо тобі вертатись до неї? Хіба ти знову хочеш шукати смерті для неї й для себе? Трістане, пожалій королеву, дай їй спокій!

– Друже, – відповів Трістан, – зроби мені ласку, сховай мене в Лідані, одвези їй слово від мене і влаштуй, щоб я з нею побачився ще раз, єдиний раз.

Дінас одказує тоді:

– Я маю жаль до моєї королеви, і тоді тільки вволю твою волю, коли знатиму, що вона й досі найдорожча для тебе з-між усіх жінок.

– Скажи, що вона й досі найдорожча для мене з-між усіх жінок, і це буде правда.

– Ну, коли так, Трістане, то я поможу тобі.

Сенешаль прийняв у Лідані Трістана, Горвеналю і Кагердену та його конюшого, і, коли Трістан переповів йому слово по слову своє життя і свої пригоди, Дінас подався до Тінтажеля – розвідати, що там робиться. Він почув там, що за три дні королева Ізольда, король Марк і вся його бойова дружина, всі стайничі і всі мисливці, виїдуть з Тінтажеля до замку на Білому Полі і там мають урядити велике полювання. Тоді Трістан дав сенешалеві свого ясписового персня та сказав йому, що переповісти Ізольді на словах.

Дінас із Лідана

Дінас вернувся до Тінтажеля і, перейшовши сходами, завітав до світлиці. Король Марк та Ізольда Білява сиділи під балдахіном, граючи в шахи. Дінас сів на ослінчику біля королеви, нібито приглядаючись до гри, двічі, удаючи, що показує їй ходити, клав руку на шахівницю. За другим разом Ізольда пізнала свого ясписового персня. Вона злегка діткнулася Дінасової руки, і від того руху декілька фігурок у безладі впало.

– Дивіться, сенешале, – мовила вона, – ви змішали мені гру, я вже не можу тут і ладу добрати.

Марк вийшов із світлиці, а Ізольда пішла до себе і поклікала сенешала.

– Друже, вас прислав Трістан?

– Так, королево, він у Лідані, переходить у моєму замку.

– Чи правда, що він одружився в Бретані?

– Вам правду сказано, королево. Але він запевняє, що не зрадив вас, що й досі любить вас над усіх жінок у світі, що він умре, як не побачить вас хоч би єдиний раз; він просить вас дати на це згоду і нагадує вам ту обіцянку, що дали ви йому, прощаючись.

Королева кілька хвилин мовчала, держачи в умі ту, другу Ізольду, а тоді каже:

– Так, я пам'ятаю, що, прощаючись, сказала йому: [коли я побачу персня з зеленим ясписом, то ні башти, ані мури, ні королівські накази не втримають мене і не стануть мені на заваді вволити волю мого милого.]

– Королево, за два дні королівський двір має вирушити із Тінтажеля до замку, що

на Білому Полі. Трістан просив сказати вам, що він захищатиметься на той час при дорозі, у терновому куші. Він благає вас мати жаль до нього.

– Я вже сказала: ні башти, ні мури, ні королівський гнів не перешкоджають мені вволити волю мого милого.

Третього дня, коли весь двір готувався від'їхати з Тінтажеля, Трістан, Горвеналь, Кагерден і його конюший наділи панцери, взяли мечі й щити і потаємними стежками подалися до призначеного місця. Дві дороги в гаю вели до Білого Поля: одна вигідна, добре уторована – нею якраз мали проїхати король та королева зо своїм почетом, – а друга камениста та безлюдна.

Трістан і Кагерден залишили на цій от другій своїх конюших, що малися чекати на їх, доглядаючи коні та щити, а самі заїлися в чагарнику. Перед кушами, па дорозі, Трістан поклав ліщиновий прут, обвитий гілкою козячого листу. Аж от і поїжджани зближаються. Попереду Марків загін військовий. Додержуючи гарного ладу, їдуть фур'єри та маршалки, кухарі та кравчі, капелани, псарі з хортами та гончими, сокольники з птицями на лівій руці. а далі доїжджачі, а ще далі рицарі та барони; їдуть вони поволі, вишикувавшись парами, і любо дивитися й на них, розкішно вдягнених, і на їхні коні, прикрашені оксамитом, золотом та сріблом. Поряд усіх проїхав король Марк, і Кагерден зачудувався, бачивши його ближніх людей, – двох праворуч і двох ліворуч, – убраних з голови до ніг у золото та пурпур.

Аж ось і королевин поїзд. Пралі та покоївки попереду, а за ними жінки й дочки баронів і герцогів. Вони їдуть одна по одній, поруч кожної молодий рицар. На-

решті зблизився кінь, а на ньому така красуня, якої Кагерден зроду не бачив: обличчя і стан прекрасні у неї, брови чудово окреслені, очі дивляться й сміються, зуби дрібненькі, на ній одежа із червоного оксамиту, тоненька золота стрічка, оздоблена самоцвітами, прикрашає її ясне чоло.

– Це королева? – пошепки питає Кагерден.

– Королева? – відповідає Трістан. – Ні, це служниця її Каміла.

Тоді під'їздить на сірому огирі друга панна, біліша за лютневий сніг, рум'яніша за троянду, світлі очі її грають і переливаються, як одбита в воді зірка.

– Бачу, бачу! Це королева! – каже Кагерден.

– Та ні, – одвітує Трістан. – Це Бранжієна Вірна.

Аж раптом уся дорога освітілася, ніби крізь листя великих дерев зненацька блиснуло сонячне проміння – і появилася Ізольда Золотокоса.

Герцог Андре – побий його, сило господня! – їхав їй по праву руку.

Тоді з дернових кущів почувлися співи жайворонків та очеретянок, що Трістан виливав у них свою ніжність. Королева догадалася, що це її милий подає голос. Вона помітила на шляху ліщиновий прут, тісно оповитий лозиною козячого листу, і подумала в своєму серці: “Так от і ми, мій коханий – ні ти без мене, ні я без тебе”. Вона спинила свого коня, зіскочила з нього і підійшла до інохідця, що віз на собі обсипану самоцвітами клітку, де на пурпуровім килимі лежав песик Пті-Крю. Взявши песика на руки, Ізольда ніжно гладить та пестить його, горностаєвою мантією обви-

вас. Потім, поклавши собачку на місце, вона повернулася до тернових кущів і голосно заговорила:

– Лісові пташки, ви, що звеселили мене своїм шебетанням. Запрошую вас до себе в гостину. Король Марк поїде до Білого Поля, а я заночую сьогодні в моєму замку Сен-Любен. Пташки, проведіть мене туди, я щедро винагороджу вас, як славних менестрелів.

Трістан чуючи це, зрадувався. Але лукавий Андре вже щось примітив і занепокоївся. Він підсадив королеву на коня, і поїзд рушив далі.

Послухайте ж тепер про лиху пригоду. Саме тоді як король із почтом прямував до Білого Поля на тій дорозі, де Горвеналь та Кагерденів стайничий гляділи коні своїх панів, з'явився озброєний рицар, на імя Блегері.

Він здалека впізнав Горвеняля та Трістанів щит.

“Що ж це? – подумав він. – Це Горвеняль, а той другий – певна річ, Трістан”. Він пустив свого коня прості їх, вигукуючи:

– Трістане!

Але обидва конюші повернули своїх огирів і кинулися втікати. Блегері – за ними, та знай гукає:

– Трістане! Спинися, згадай про свою одважність!

Але стайничі й не оглянулись на те. Тоді Блегері крикнув:

– Трістане, спинися, згадай про Ізольду Біляву!

Тричі закликав він утікачів іменем Ізольди Білявої. Та дарма: вони зникли в далечині, і Блегері зміг догнати і взяти собі за здобич лише одного коня. Він прибув до замку Сен-Любен якраз тоді, коли ко-

ролева допіру там розташувалась. Заставши й саму, він сказав їй:

– Королево, Трістан тут. Я бачив його на закинутій дорозі, що йде до Тінтажеля. Він утік. Тричі гукав я йому, щоб спинився, закликав іменем Ізольди Білявої, але страх узяв його, він не насмілювався мене подождати.

– Славний рицарю, неправдиві й безумні речі ви кажете: звідкіля Трістанові узялись у цій країні? А коли б він тут був, то хіба втікав би од вас? Хіба він не спинився б, чуючи моє ім'я?

– А проте я його бачив, королево, он і один із його коней, пишно прибраний, там, на дворі.

Тут примітив Блегері, що Ізольда має на нього велике пересердя. Сумно йому стало, бо він любив щиро й Трістана і королеву. Він пішов од неї, каючись в тому, що сказав.

Тим часом Ізольда заплакала, кажучи:

– Нещасна я! Надто довго я живу, бо дожила, що Трістан сміється з мене і зневажає мене. Колись, якби його закласти моїм іменем, хіба був той ворог, проти якого він не став би на бій? – він, мужній рицар; отже, коли утік він од Блегері, коли не спинився на ім'я своєї милої – о! певне ж, його серце належить тепер тій, другій Ізольді. То навіщо ж було йому вертатись? Він зрадив мене, а тепер хоче ще взяти мене на плум. Чи не досить із нього моїх колишніх мук? Хай же вертається, сам критий ганьбою, до своєї Ізольди Білорукої!

Вона покликала Перініса Вірного і оповіла йому про те, що сказав Блегері, додавши:

– Друже, найди Трістана на покинутій дорозі, яка йде від Тінтажеля до Сен-Лю-

бена; найшовши, скажи йому, що я не вітаю його, і нехай він не насмілюється до мене підходити, бо я звелю своїм слугам його прогнати!

Перініс рушив у дорогу і шукав доти, доки найшов Трістана й Кагердена. Він переказав їм слова королеви.

– Брате, – скрикнув Трістан, – що це ти кажеш? Як би я міг утікати од Блегері? Адже ж – ти бачиш – при нас немає навіть наших коней. Горвеняль глядів їх, ми не найшли його на визначеному місці – і досі шукаємо.

Саме на цю хвилину нахопилися Горвеняль та Кагерденів конюший. Вони розказали про свою пригоду.

– Перінісе, милий та любий мій друже, – мовив Трістан, – вернись мершій до своєї пані... Перекажи, що я шлю їй привіт і любов, що я не зламав кохання, яке повинен мати до неї, що вона дорожча мені над усіх жінок на світі, перекажи їй, щоб прислала тебе до мене з ласкавим словом. Я чекаю, доки ти не вернешся.

Отож Перініс пішов до королеви і розповів їй, що бачив і що чув. Та вона не повірила тому.

– Перінісе, – сказала вона, – ти був для мене вірний та щирий, і мій батько признав тебе, ще маленького, слугувати мені. Але Трістан-чарівник затуманив тебе своїми вигадками та подарунками. І ти – і ти теж мене зрадив! Іди ж від мене геть!

Перініс упав перед нею навколішки:

– Жорстокі слова чую я, королево. Ніколи ще не було мені в житті так прикро. Та менше з тим – не про мене тут ходиться! Гірко мені за вас, королево, гірко, що зневажаєте ви пана мого Трістана... Ви будете в цьому каятись, та запізно!

– Геть! Я не вірю тобі! І ти, вірний Перінісе, і ти мене зрадив!

Трістан довго дожидав Перініса з ласкавим словом од королеви. Та Перініс не прибув.

Уранці Трістан зодягся у великий подраний плащ. Він подекуди розмалював своє обличчя циноброю та горіховою шкаралушею, щоб скидатись на прокаженого, і взяв у руки дерев'яну мисочку збирати милостиню та торохавку, з якими звичайно ходять прокажені.

Прийшовши на сен-любенські вулиці, він почав зміненним голосом просити у всіх перехожих... Та чи зустріне ж він тут королеву? От вона виходить, нарешті, із замку. Бранжієна та придворне жіноцтво, слуги та охоронці йдуть біля неї. Вона простує до церкви. Прокажений наздоганяє слуг, торохавка його тріщить, а сам він скиглить жалібним голосом:

– Королево, подайте мені хоч що-небудь. Ви не знаєте, яка в мене тяжка скрута.

Ізольда пізнала його по прекрасному його тілу, по лицарській постаті. Вона вся затремтіла, та проте й оком не повела в його бік. Прокажений благає її, аж жалко слухати; він мало не повзе слідом за нею:

– Королево, не гнівайтесь, що я смію до вас наближатись; згляньтесь надо мною, я на це заслуговую.

Та королева віддає наказ своїм слугам та охоронцям:

– Проженіть геть цього прокаженого.

Слуги штовхають його, б'ють. Він опирається й кричить:

– Королево, змилосождьтесь!

Тоді Ізольда голосно засміялась. Сміх її дзвенів іше й тоді, як вона увіходила в церкву.

Почувши той сміх, прокажений відійшов. Королева ступила кілька кроків по церкві, потім раптом руки й ноги їй отерпли; вона впала навколішки, голова її поникла до землі, руки розп'ялися хрестом.

Того самого дня Трістан – од горя ніби безумілий – попросився з Дінасом, і корабель його відплив до Бретані. Шкода й казати! Королева незабаром гірко пожалкувала. Довідавшись од Дінаса із Лідана, в якій печалі од'їхав Трістан, вона повірила оповіданню Перініса, що Трістан не втік од Блегері, заклятий її ім'ям, і збачнула, що вчинила зле, його прогнавши.

“Як! – думала вона. – Я прогнала тебе, Трістане, тебе, мій єдиний! Тепер ти мене ненавидиш, і ніколи я вже тебе не побачу. Ти навіть не дізнаєшся повік, як я каюсь у своєму вчинку, на яку кару ладна сама себе віддати, щоб хоч трохи спокутувати свою вину”.

З цього дня, щоб покарати себе за нерозважність та безумство, Ізольда надягла під одяг на тіло волосяницю.

Трістан Юродивий

Знову побачив Трістан бретанську землю, Карге, герцога Гоеля і жінку свою Ізольду Білоруку. Всі його радісно зустрічали, – та що з того? Ізольда Злотокоса його прогнала. Довго нудьгував і тужив він за нею, – і наважився ще хоч раз її побачити, хоч би й сказала вона знову своїм слугам і пахолкам ганебно побити його. В розлуці з нею він почував, як надходить до нього смерть. Та краще вмерти відразу, аніж поволі, день по дню. Хто живе в ненастанній печалі – той між людьми як

мрець. Трістан бажає і прагне смерті; але нехай же хоч довідається королева, що він умирає з любові до неї; як вона це знатиме – він умре спокійніше.

Він вирушив із Карге, не признавшись нікому: ні рідним, ні друзям, ні навіть побратимові своєму Кагердену. Пішки вирушив він у вбогій одежі: ніхто-бо не зважає на бідних волоцюг, що блукають по великих дорогах.

Так ішов він, доки не опинився на морському березі. У гавані вирудався в путь великий купецький корабель; уже моряки на ньому напинали вітрила і піднімали якір, готуючись рушати в море.

– Хай бог береже вас, панове! Щасливої вам плавби! До якої землі йде ваш корабель?

– До Тінтажеля.

– До Тінтажеля? О панове, візьміть мене з собою.

Його взято. Сприятливий вітер надимає паруси, корабель швидко біжить по хвилях. П'ять днів і п'ять ночей ішов він просто на Корнуельс, шостого дня об'якорився в Тінтажельській пристані.

Недалеко від пристані, над самим морем, піднісся замок, з усіх боків добре захищений і огорожений; одною лише залізною брамою можна увійти до нього, і два певні охоронці стояли при ній день і ніч. Як же дістатися туди? Трістан зійшов з корабля і сів на узбережжі. Од перехожого довідався він, що король Марк у замку і що недавно він збирав увесь свій двір.

– А де королева? І де Бранжієна, вірна її служниця?

– Вони теж у Тінтажелі, я оце якось їх бачив: королева Ізольда здавалася смутною, як завжди.

Почувши ім'я Ізольди, Трістан зітхнув: подумав, що ні хитрощами, ані одвагою не доб'ється він побачення з милою: король Марк уб'є його.

– Та що з того? Уб'є то й уб'є. Хіба я не маю, Ізольдо, умерти через любов до тебе? А хіба щодня без тебе я не вмираю? Але ти, Ізольдо, коли б ти знала, що я тут, – чи сподобиш же мене хоч єдиного слова? Може, знову звелиш своїм слугам прогнати мене? Так, піду на хитрощі. Одягнуся за юродивого, за божевільного – і це божевільня буде мені великою мудрістю. Безумніші від мене матимуть мене за безумця, і за дурня – вдсятеро від мене дурніші.

Проходив тим берегом рибалка в простій шерстяній куцині з великим каптуром. Трістан побачив його, одкликав і каже:

– Друже, хочеш помінятися зо мною на одяг? Дай мені свою куцину: дуже вона припала мені до смаку.

Рибалка оглянув Трістанову одяг, вона здалась йому кращою, ніж його власна, – і вони помінялись.

Прудко пішов рибалка, радий та веселий, що виміняв таке добро.

Тоді Трістан зняв своє гарне біляве волосся, вистригши на голові хрест. Він помастив собі вид настійкою із чарівничої трави, що вивіз із свого краю, і зараз же обличчя його так змінилося, що ніхто зроду-віку не пізнав би Трістана.

Потім він вирвав із огорожі каштанову гілку, зробив з неї собі кийка, почепив його на шию та й почвалав босий до замку.

Воротар подумав, що він і справді не при своїм умі, і сказав:

– Ану, підійди ближче! Де це ти так довго пробував?

Трістан, одмінивши голос, відказує:

– Був я на весіллі у приятеля мого, абата, в Моні. Він одружився з абатисою, товстою жінкою в намітці. Від Безансона аж до Мона усіх попів, абатів, ченців та клерків покликано на весілля; усі з кийками та патерицями в руках, плигають, скачуть та танцюють на моріжку, у затінку високих дерев. Та я покинув їх і прийшов сюди: сьогодні я мушу usługувати при королівському столі.

Воротар тоді каже:

– Заходьте ж, сеньйоре, сину Ургана Волохатого; ви великі на зріст і вкриті волоссям так само, як і він, ви зовсім-таки схожі на батька.

Коли він увійшов у город, граючися своєю палицею, слуги та стайничі збіглися юрмами і почали цькувати його, як того вовка.

– Глянь! Глянь! Божевільний! Го-го! Го-го!

Вони кидають на нього камінням, нападають із киями; а він терпить те все, іде далі, підскакуючи, і, коли його б'ють з лівого боку, він повертається і б'є праворуч.

Серед сміху та галасу, маючи позаду себе шалене стовпище, він дійшов до порога світлиці, де сидів на троні король Марк, а біля нього королева. Він наблизився до дверей, почепив ціпка собі на шию і ввійшов.

Побачивши його, король мовив:

– Оце-то любий товариш до розмови! Хай він підійде ближче.

Його приводять, палиця теліпається в нього на шиї.

– Добридень, друже!

Трістан одповів своїм чудно зміненим голосом:

– Королю, добрий і шляхетний з-між

королів, я знав, що, побачивши вас, серце моє розтане з ніжності. Хай бог помагає вам у всіх ділах!

– По що ти прийшов сюди, друже?

– Я прийшов по Ізольду, яку так палко люблю. У мене є сестра, вона теж прийшла зо мною, це прекрасна Брюнгільда. Королева уже вам набридла, попробуйте цієї: поміняймося, я дам свою сестру, ви мені оддайте Ізольду; я її візьму і вірно вам служитиму.

Король засміявся та й каже до причинного:

– А що ж ти робитимеш із королевою, як я її тобі дам? Куди ти поведеш її?

– Туди, високо, де між небом і землею стоїть мій чудовий скляний палац. Сонце грає в ньому своїм промінням, вітрам не похитнуть його; я понесу королеву в світлицю з кришталю, всю завітчану трояндами, всю затоплену вранці сонячним сявом.

Король та барони кажуть тоді один до одного:

– Оце-то славний дурень, мастак поговорити!

А він сів на килим, ніжно поглядаючи на Ізольду.

– Друже,– мовив Марк,– звідки в тебе надія, що королева хоч погляне на такого потворного блазня, як ти?

– Я маю на те право, королю; я зробив для неї багато подвигів, через неї я й з розуму спав.

– Хто ж ти такий?

– Я Трістан, той, хто так палко кохав королеву, той, хто кохатиме її до сконання.

На це ім'я Ізольда зітхнула, змінилась в обличчі і гнівно скрикнула:

– Иди пріч! Хто тебе завів сюди? Геть, злий дурню!

Юродивий примітив її гнів:

– Королево Ізольдо,– каже,– чи пам'ятаєте ви той день, коли я, поранений оруним списом Моргольта, взявши з собою на море свою арфу, приплив до ваших берегів? Ви мене вигоїли. Невже ви забули про це?

Ізольда одповіла:

– Геть відсіля, дурню, ні твої жарти, ні ти сам мені не до вподоби.

Тут Трістан повернувся до баронів і почав їх гнати до дверей, примовляючи:

– Забирайтеся відси, дурні, нехай я вічна-віч поговорю з королевою. Я ж прийшов сюди милувати її.

Король зареготався, Ізольда почервоніла:

– Виженіть цього безумця, королю!

А божевільний знову чудним своїм голосом:

– Королево Ізольдо, пам'ятаєте того великого дракона, що я вбив у вашому краю? Я сховав його язик у себе в одежі і, опалений його трутизною, упав край болота. Я славний був тоді рицар... і я мався вмерти, але прийшли ви і врятували мене.

– Мовчи! – відповіла Ізольда. – Ти безчестиш рицарів, ти не при своїм умі, одколи вродився. Хай будуть прокляті моряки, що привезли тебе сюди замість укинути в море!

Засміявся юродивий і провадить далі:

– Королево Ізольдо, а пам'ятаєте ту купіль, де ви хотіли вбити мене своїм мечем? казку про золоту волосинку, що вас заспокоїла? і як я, боронячи вас, бився з боягузом сенешалем?

– Мовчи, лихий оповідачу! Навіщо ти сюди прийшов зо своєю маячнею? Певна річ, ти вчора звчора був п'яний, і п'яному тобі все це наснилось.

– Правда ваша, я п'яний, та ще й від такого напою, що це сп'яніння ніколи не минеться. Королево Ізольдо, чи впам'ятаку вам той теплий день погожий серед широкого моря? Вам захотілося пити – згадуєте, королівська доню? Ми випили обоє з одного кубка. З того часу я завжди п'яний – і недобрим сп'янінням...

Сама лише Ізольда могла зрозуміти ці слова. Почувши їх, вона закрила голову своєю мантиєю, встала і хотіла вийти, але король задержав її за горностаєву відлогу, щоб знову сіла поруч нього.

– Почекай трохи, мила Ізольдо, дай нам дослухати до кінця всі ці химери. Дурню, якого ремесла ти знаєш?

– Я служив королям і графам.

– Справді? Ти вмєєш полювати з собаками та з птахами?

– Певне діло; коли мені заманеться полювати в лісі, я вмєєю ловити з хортами журавлів, що літають попід хмарами, з гончачками – лебедів, білих та сірих гусей і диких голубів, а з лука я б'ю норців та водяних бугаїв.

Всі од щирого серця засміялись, і король спитав:

– А по яку здобич ходиш ти на річку?

– Я добуваю там усе, що трапиться: з яструбами – лісових вовків та великих ведмедів, із кречетами – вепрів, з соколами – сарни та лані, з коршаками – лисів, а з кібчиками – зайців; і коли я вертаюсь до того, хто мене прийняв за гостя, я вмєєю добре гратися палицею, частувати стайничих головешками, строїти арфу, співати, приграючи собі, кохати королев і кидати в струмок добре застругані хмизинки та трісочки. Справді, чим я не хороший ме-

нестрель? Ви ж бачили сьогодні, як я вмєєю орудувати кием.

І він почав розмахувати ним круг себе.

– Забирайтеся відсіля, сеньйори корнелельські,– гукав він,– чого вам ще тут треба? Чи не ситі ви досі, не зодягнені?

Король, посміявшись з божевільного, сказав подати собі коня та ловчих соколів і поїхав у поле, забираючи з собою баронів та стайничих.

– Королю,– сказала йому Ізольда,– я втомилась, мені якось невесело. Дозволь мені піти до моєї світлиці відпочити. Не сила моя слухати довше оті нісенітници!

Замислена ввійшла вона в свою кімнату, сіла на ліжку – і тяжко зажурилась.

– Нещасна я! Навіщо я на світ народилась! Тяжко й сумно мені на серці. Бранжієно, сестра моя мила, моє життя таке гірке та суворе, що краще б смерть. Там он прийшов якийсь божевільний, на голові в нього вистрижений хрест... Не під добру годину прибув він сюди! Цей безумець, цей жонглер – чарівник чи знахар; він знає усе моє життя, він знає й про речі, нікому, крім нас із тобою і Трістана, невідомі. Він знає все, волоцюга, силою своїх чарів та чаклунства!

– А може ж, то сам Трістан? – каже Бранжієна.

– Ні! Трістан уродливий, він найкращий з-між усіх рицарів; а цей чоловік – гидкий і потворний. Хай буде проклятий господом! Хай буде проклятий час, коли він народився, і корабель, що привіз його сюди, замість утопити там, у глибоких водах!

– Заспокойтеся, пані,– каже Бранжієна,– ви сьогодні надто охочі клясти та проклинати. Де ви цього навчилися? Може ж, цей чоловік посланець від Трістана?

– Не думаю того, я б мусила його впізнати. А втім, піди, мила подруго, поговори з ним, може, укмітиш яку признаку.

Бранжієна пішла до королівського залу, де залишився один лише юродивий, сидючи на лаві. Трістан упізнав її, кинув свою палицю і сказав:

– Бранжієно, шляхетна Бранжієно, молю тебе богом, май до мене жаль!

– Який диявол сказав тобі моє ім'я, гидкий дурню?

– Я знаю його здавна, красуне! Присягаюся своєю головою, недавно ще білявою: коли з неї відлетів розум, то винна в цім сама ти. Чи ж не ти повинна була глядіти чарівного пиття, що я випив серед моря? Я надпив його гарячого літнього дня із срібного кубка і подав Ізольді. Ти одна про це дізналась, красуне; забула тепер?

– Ні! – відповіла Бранжієна і, стурбована, побігла знову до королеви в світлицю.

Та безумець кинувся за нею, кричачи:

– Пожалій мене!

Він увиходить, бачить Ізольду, хоче обняти її, притиснути до грудей; але вона, охоплена стидом, укрита холодним потом, швидко відхиляється назад, уникає його. Бачивши це, Трістан затремтів од сорому та гніву, одступив до дверей і сказав своїм усе зміненим голосом:

– Правда, я надто довго жив, бо діждався дня, коли Ізольда мене жене від себе, не сподобляє любити, зневажає. О Ізольдо, хто палко кохає, той пізно забуває. Ізольдо, любо плянути на струмись, що грає головними та повними водами; та висохне він – і вже не вартий нічого. Так само й запізнена любов.

Ізольда у відповідь:

– Брате, я дивлюсь на тебе, я вагаюсь, я дрижу, не знаю, не пізнаю Трістана.

– Королево Ізольдо, я Трістан, той, хто так тебе любив. Чи пам'ятаєш карлика, що насипав борошна між нашими ліжками? Пам'ятаєш, як я плігнув тоді і як кров полилась із моєї рани? Пам'ятаєш мій дарунок – песика Пті-Крю з чарівним брязкальцем? І добре вистругані трісочки, що я кидав їх у струмок?

Ізольда дивиться на нього, зітхає, не знає, що й казати, вірити їй чи не вірити, бачить добре, що йому все відоме, але гадає, що безумно було б повірити, ніби це Трістан.

А Трістан далі:

– Ясна королево, я добре розумію, що ви од мене одсахнулись, і винувачу вас за зраду. А проте ж я зазнав, красуне, днів, коли ви щиро любили мене. Це було в темному лісі, під наметом із листя. А пригадуєте той день, як я подарував вам славного свого пса Гюсдена? О, цей-то мене любив завжди, для мене покинув би він Ізольду Біляву. Де він? Що ви з ним зробили? Він принаймні пізнав би мене.

– Він би вас пізнав? Бредня! Відколи Трістан од'їхав, Гюсден лежить у своїй конурі і кидається на кожного, хто надійде. Бранжієно, приведи його сюди. Бранжієна привела.

– Іди сюди, Гюсдене! – каже Трістан. – Ти був мій, я знову беру тебе до себе.

Як почув Гюсден його голос, він вирвався од Бранжієни, що держала його на мотузці, підбіг до свого хазяїна і почав качатись біля його ніг, лизати йому руки, гавкати на радощах.

– Гюсдене! – гукнув юродивий. – Благословен хай буде той час, що я потратив, тебе вигодуючи: ти краще стрів мене, ніж та, кого я так любив! Вона не хоче мене пізнати: чи ж пізнає вона цього персня, котрого

подарувала мені колись, плачучи та цілуючи мене, в день розставання? Я ніколи не розлучався з цим персником із зеленого яспису, не раз поливав я його сльозами.

Ізольда бачить персня. Вона розкриває руки для обіймів:

– Ось я! Візьми мене, Трістане!

Тоді Трістан сказав, уже не відмінюючи голос:

– Мила, як могла ти так довго мене не пізнавати, довше, аніж цей пес? Що такого в персні? Чи ж ти не розумієш, що солодке було б для мене, якби ти мене пізнала по моїх згадках про колишню нашу любов? Що там мій голос? Ти мала б чути голос могого серця.

– Друже, – відказує Ізольда, – може, почула я його й раніше, ніж тобі здається; та навколо нас – лукавство і підступництво! Хіба могла я, як цей пес, дати волю своєму серцю, коли за те могли тебе вбити у мене на очах? Я берегла і себе й тебе. Ні твої нагади про колишнє, ні твій голос, ні цей навіть перстень мене не впевняють: все це, може, зле навождення од якогось чарівника. Проте я корюся, побачивши цього персня, бо запряглася, що скоро його побачу, то, хоч би це принесло мені смерть, вволю твоє бажання, чи мудре воно буде, чи безумне. Мудро це чи безумно, але от я, Трістане! Візьми мене!

Вона впала, зомлівши, на груди своєму коханцеві.

Коли вона опритомніла, Трістан держав її в обіймах, цілував їй очі й обличчя. Так він увійшов з нею під полог.

Щоб мати з кого покепкувати, слуги дали юродивому притулок, як собаці, під замковими сходами. Він покірливо терпів їхнє знущання та їхні стусани, бо їноді, при-

бравши справжнього свого вигляду та вроди, виходив крадькома із свого вбогого житла в королевині покої.

Та минуло кілька днів, і дві служниці щось запримітили; вони сповістили про це Андре, і той послав до жіночих покоїв трьох добре озброєних підглядачів. Трістан хотів увійти в двері, а вони закричали:

– Назад, дурню! Іди собі на свою солому!

– А чому б мені, – відповів юродивий, – не піти цього вечора цілувати та милувати королеву? Хіба вам не відомо, що вона любить і виглядає мене?

Трістан замахнувся палицею, вони злякались і дали йому ввійти. Він обняв Ізольду, кажучи:

– Люба, треба мені втікати, бо ось-ось мене впіймають. Треба втікати. Ніколи я вже, певно, не вернусь. Смерть наближається до мене: без тебе я умру з любові.

– Обійми мене, друже, так міцно, щоб серця наші від того порвались і душі відлетіли. Забери мене до тієї щасливої країни, що казав колись: до країни, звідки ніхто не вертається, де чарівні співці співають без кінця, забери мене!

– Так, я заберу тебе до щасливої країни живих. Час той наближається; чи не до дна ми випили з тобою наші муки й наші радощі? Час наближається, і коли я покличу тебе, Ізольдо, ти прибудеш?

– Друже, поклич мене! Ти ж знаєш, що я прибуду.

– Хай бог нагородить тебе за це, світе мій.

Він переступив поріг, і підглядачі кинулись на нього. Та божевільний зареготався, крутнув палицею і сказав:

– Ви проганяєте мене, добрі сеньйори:

навіщо це? Мені вже тут нема чого робити, бо дама моя посилає мене далеко приготувати для неї світлий палац, що я їй обіцяв, будинок із кришталю, повний уранці сонячного проміння і завітчаній трояндами.

– Іди ж під лиху годину, дурню!

Слуги розступились, і юродивий, не поспішаючи та пританцювуючи, вийшов із замку.

Смерть

Скоро вернувся Трістан до Малої Бретані, до замку Карге, як йому довелося, помагаючи своєму дорогому товаришеві Кагердену, воювати проти барона на ім'я Бедаліс. Він наткнувся на засідку, що той зробив для нього зо своїми братами. Трістан убив сімох братів, але самого його поранено отруйним списом.

Ледве достався він до Карге і сказав перев'язати собі рани. Прийшло багато лікарів, та ніхто не міг його вилікувати, не знаючи, що то саме за отрута, і не вміючи зготувати проти неї пластиру. Даремно товчуть та розтирають вони коріння, варять зілля, komponують цілющі бальзами: Трістанові все гіршає, трутизна розходить ся в нього по тілу, він зблід, і кості його починають одкриватись.

Почув Трістан, що життя його згасає, зрозумів, що надходить смерть. Тоді йому захотілося побачити Ізольду Біляву. Та як же поїхати до неї? Адже він так знесилів, що морська подорож уб'є його; хоч би й добрався до Корнуельсу, то як захватись від лихих ворогів? Він гірко тужить, отрута мучить його, смерть наближається.

От і покликав він до себе потай Кагердена, бо любили один одного вірною любов'ю, і попросив, щоб усі, oprіч побратима, вийшли з його кімнати і навіть із сусідніх кімнат. Ізольда, жінка його, зчудувалася в серці з цього дивного бажання, воно вжахнуло її, і вона захотіла підслухати розмову.

Припавши в сусідній кімнаті до тієї стіни, біля котрої стояло Трістанове ліжко, вона наслухає: один із вірних її слуг стереже, щоб ніхто не нахопився. Трістан збирає останні сили, випростовується, обпирається об стіну. Кагерден сідає біля нього, і обидва тихенько плачуть. Вони плачуть за своїм славним бойовим товаришванням, так рано урваним, за своєю великою приязню, за любов'ю, і один одному завдають жалю.

– Славний, любий друже, – каже Трістан, – я в чужій землі, немає в мене ні роду, ані друзів, oprіч тебе; ти лиш один у цій країні утішав мене і розважав. Я трачу життя і хотів би востаннє побачити Ізольду Біляву. Але як же, якими хитрощами дати їй знати про це? О! Якби мені посланець, що згодився б піти до неї, вона прийшла б, – так вірно мене кохає! Кагердене, славний товаришу, пам'ятаючи нашу дружбу та побратимство, пам'ятаючи благородство твого серця, благаю: зважся на це для мене, і, коли ти одвезеш моє послання, я буду тобі за васала і любитиму тебе над усіх людей.

Бачить Кагерден, як Трістан плаче, тужить та скаржиться, і порушив йому серце жаль, і мовив він ніжно:

– Не плач, любий побратиме, я вволю твою волю. Таж, певне, друже мій, я через любов до тебе ладен піти на смерть.

Жодної біди, жодної муки не побоює і зроблю все, що можу. Повідай же, що я маю їй переказати, і я виряджусь у путь.

Трістан одповів:

– Спасибі, друже. Отже, вислухай моє прохання. Візьми цю от каблучку: це у нас із нею певна признака. Прибувши в її землю, доберись до королівського двору як нібито купець. Розклади перед нею шовкові тканини і подбай, щоб вона побачила цього персня. Вона зараз же вимислить спосіб поговорити з тобою наодинці. Тоді скажи їй, що серце моє шле їй привіт; що тільки одна вона може полегшити мої страждання; що як вона не прибуде, я умру; скажи, хай згадає колишнє наше щастя, наші великі муки й печалі, наші великі радощі, нашу солодку та вірну любов; хай згадає дання, що ми вдвох випили серед моря... Ох, то ж ми смерть свою випили! Хай згадає мою присягу нікого не любити, крім неї: я свого слова не зламав.

Ізольда Білорука, чуючи крізь стіну цю мову Трістана, ледве не зомліла.

– Не гайся ж, товаришу, і скоро вертайся до мене; спізнишся – не застанеш мене живого. Визнач собі сорок днів і за цей час привези Ізольду Біляву. Не признавайся, що від'їжджаєш, сестрі своїй – або скажи їй, що їдеш по лікаря. Мандруй на моєму прегарному кораблі та візьми з собою два вітрила, біле й чорне. Вертаючись з королевою Ізольдою, напни біле, а як її не буде на кораблі, то напни чорне вітрило. Оце і все, друже мій; хай господь тобі у всьому допоможе і щасливо поверне сюди!

Він зітхнув, жалібно заплакав, заплакав і Кагерден, і, цілуючись, вони попрощались.

Скоро повіяв сприятливий вітер, Кагер-

ден одплив. Моряки підняли якір, поставили паруси і попливли за легким вітром. Крабель їхній ішов уперед, розтинаючи високі та глибокі морські вали. Багатий крам везли вони з собою: шовкові тканини, незвикле пофарбовані, дорогий посуд із Тура, вина із Пуату, кречетів із Іспанії; ця вигадка, думав Кагерден, допоможе йому ввійти до королівського замку. Вісім днів і вісім ночей пливли вони серед хвиль, розпустивши всі вітрила, просто на Корнуельс.

Жіночий гнів – небезпечна річ, і кожному належить його остерігатись! Котра жінка найпалкіше кохала, та й помститься найстрашніше. Швидко зароджується у жінок любов, швидко й ненависть; а неприязнь, раз виникши, триває довше, ніж приязнь. Вони вміють гамувати в собі любов, але не злобу. Стоячи за стіною, чула Ізольда Білорука кожне слово. Вона так любила Трістана! Тепер от дізналась про його любов до іншої. Добре затирила вона кожне слово. Аби-но прийшов слухний час, вона зуміє відплатити тому, кого кохала над усе в світі. Одначе вона не подала й знаку, що в неї на мислі, і, коли відчинено двері, ввійшла в кімнату до Трістана та, затаївши гнів, узялася слугувати й упадуть коло нього, як годиться вірній та щирій дружині. Вона ніжно з ним розмовляла, цілувала в уста і питала, чи скоро прибуде Кагерден із лікарем, що має його лікувати... А тим часом прибирала способів помститись.

Кагерден плив без упину, доки не об'якорився в Тінтажельській гавані. Взявши собі на руку великого яструба, він приніс його, а також дивної барви тканину і чудово карбований келих у дарунок королеві

Марку і ввічливо попросив ласки та охорони, щоб можна йому торгувати в Коруельсі без жодної кривди від камергера та віконта. Король дав йому на те обіцянку перед усіма людьми в замку.

Тоді Кагерден подав королеві Ізольді застіжку з щирого золота.

– Королево, – сказав він, – це добре золото, – і, здійнявши з пальця Трістанового персня, приклав його до застіжки. – Гляньте, королево: золото цієї застіжки дорожче, та, проте, й золото персня чогось варте.

Пізнала Ізольда персня з зеленого яспису, серце в неї затремтіло, обличчя відмінилось, і, передчуваючи, яку звістку має зараз почути, одвела Кагердена набік, до вікна, ніби б то щоб краще розглянути й приторгувати обручку. Кагерден похапливо сказав їй:

– Королево, Трістана ранено отруєним списом, він має померти. Він переказує вам, що лише ви можете полегшити його муки. Він нагадує вам про великі страждання та нещастя, що їх ви вкупі з ним зазнали. Візьміть цього персня, він вам його дарує.

Ізольда відповіла умліваючи:

– Друже, я з вами поїду. Завтра вранці хай ваш корабель буде напоготові.

Другого дня рано королева сказала, що хоче поїхати на влови з соколами, і звеліла приготувати до того псів та птахів. Але ж герцог Андре, що ненастанно стежив за нею, зголосився товаришити їй. Коли вони вже були в полі, недалеко від морського берега, знявся фазан. Андре пустив на нього свого сокола, але день був ясний та погожий, фазан злетів високо і зник.

– Гляньте, пане Андре, – промовила королева, – сокіл сів там, у гавані, на щоглі

незнайомого мені корабля. Чий же це корабель?

– Той корабель, – відповів Андре, – належить, королево, бретонському купцеві, який подарував вам учора золоту застіжку. Їдьмо туди, заберемо нашого сокола.

Кагерден кинув дошку, що мала бути за сходні, із свого корабля на берег. Він вийшов назустріч Ізольді.

– Ясна королево! – сказав. – Милості прошу завітати до мене на корабель, я покажу свій пишний крам.

Вона зіскочила з коня, іде рівно через дошку і опинається на кораблі. Андре хоче за нею, він уже ступив на дошку, але тут Кагерден, що стояв на палубі, ударив його веслом. Андре похитнувся і впав у море. Він хоче вилізти знову на місток, та Кагерден новим ударом вертає його в воду, кричачи:

– Умри, зраднику! Ось тобі нагорода за все зло, що вчинив ти Трістанові та королеві Ізольді.

Так господь відплатив за коханців обмовникам, які їх мучили й ненавиділи. Всі четверо вмерли: Генелон, Гондоїн, Деноален, Андре.

Якоря піднято, щоглу поставлено, нап'ято вітрило. Свіжий поранковий вітер засвистів у вантах і напружив паруси. Із пристані в широке море, біле-біле та в далечині залите сонячним промінням, вихопилося судно.

А Трістан у Карге тяжко мучиться. Він щодень, щогодину виглядає Ізольду. Нічого вже не помагає йому, і коли він ще живий, то лише тому, що чекає милої. Щодня він посилає на берег пильнувати, чи не підходить корабель та яке на ньому вітри-

ло; іншого бажання нема в його серці. Незабаром він сказав перенести себе на скелю Пенмарш і звідтіля до захід сонця вдивлявся у морську далечинь.

Слухайте ж, сеньйори, сумної приповідки, жалібною для всіх, хто кохає. От уже Ізольда підпливала; уже здалека указалася скеля Пенмарш, і корабель пішов уперед жвавіше. Раптом зірвався буревій, ударив у вітрила навпроти і ледве не перекинув галери. Моряки висипали на ту сторону палуби, звідки вітер, і проти волі своєї мушили повернути корабля назад. Вітер лютує, встають глибокі хвилі, світ потемнів, море зробилося чорне, полив густий дощ. Ванти та буліні порвалися, моряки зложили паруси і, різко повертаючи корабля, борються з вітром та хвилею; на лихо, вони забули підняти на палубу човна, що, прив'язаний до корми, плив за кораблем.

Високий вал ударив його і поніс геть.

Ізольда кричить-тужить:

– Горе мені, нещасній! Бог не хоче, щоб я ще пожила, доки побачу Трістана, мого друга, іще раз, єдиний раз; він хоче, щоб я потонула тут, у цім морі. Трістане! Ще б тільки раз поговорити з тобою, а там хоч і вмерти. Коханий мій, коли я не прибуду до тебе, то це воля божа, а для мене найбільша мука. Що мені. смерть: господь пошле мені її, і я вмру покійно; та ти, друже, почувши про це, умреш, я знаю. Я бачу твою смерть і разом свою. Леле! Не збулось, друже, моє бажання – умерти в твоїх обіймах, лягти вкупі з тобою в труну. Я умру сама, без тебе, зникну в морській глибині. Може, ти не дізнаєшся про мій загин і житимеш далі, щодня мене виглядаючи. Як на те господня воля, ти ще видужаєш. О! Може, після мене ти покохаєш друга, по-

кохаєш Ізольду Білоруку! Я не знаю, що з тобою буде; але я, милий, якби я знала, що ти помер, я б не жила довше. Поможі ж, господи, або мені вигоїти його, або нам обом умерти одною мукою!

Так тужила королева, доки бушувала буря. Та за п'ять днів буря вщухла. На верху щогли Кагерден весело нап'яв біле вітрило, щоб Трістанові здалека побачити його колір. От уже бачить Кагерден свою Бретань... Та лихо! Сливе зараз же по бурі зробилось тихо-тихо, море розляглося спокійне та рівне, вітер перестав надимати вітрила, і дарма моряки повертали галеру туди й сюди, вперед і назад... У далечині побачили вони берег, та буря забрала їхнього човна, і вони ніяк не могли до нього під'їхати. Третьої ночі Ізольді приснилося, ніби вона держить у себе на колінах голову великого вепра, що закривавив їй одіж; вона зрозуміла, що ніколи вже не побачить свого друга живого.

Трістан надто знемігся, щоб довше бути на скелі Пенмарш, і вже кілька днів, лежачи в кімнаті, далеко від узбережжя, він скаржиться, зітхає, непокоїться, от-от не умре од муки та бажання.

Аж ось вітер подужчав, забілів на морі парус. І тоді Ізольда Білорука помстилася. Підійшовши до Трістанового ліжка, вона каже:

– Друже, Кагерден надпливає. Я бачила його корабель у морі; він поволі підходить, проте я його впізнала. Можливо, він везе того, хто тебе вилікує.

Трістан здригнувся:

– А чи певна ти, любо моя, що це його корабель? Скажи ж мені, яке на ньому вітрило?

– Я добре придивилась, вони постави-

ли його дуже високо, бо вітер малий. Знай же, що вітрило зовсім чорне.

Трістан повернувся тоді до стіни та й каже:

– Несила моя довше жити!

І він промовив тричі:

– Ізольдо мила, – а за четвертим душа одлетіла від нього.

Заплакали тоді в домі рицарі, Трістанові товариші. Вони знесли його з ліжка, поклали на пишнім килимі і вкрили його тіло саваном.

На морі тим часом знявся вітер і вдарив вітрило просто в середину. Корабель підійшов до берега.

Ізольда Білокоса ступила на сухе. Вона почула голосіння на вулицях та церковне подзвіння і спитала в людей, за ким це плачуть, по кому дзвонять. Якийсь літній чоловік каже їй:

– Пані, ми маємо велике горе. Хоробрий шляхетний Трістан упокоївся. Добрий він був до бідних, милостивий до нещасних. Це – найгірша печаль, що тільки зазнала наша земля.

Ізольда слухає його і ні слова не може вимовити. Вона йде вулицею до замку, розпустивши покривало. Бретонці дивляться й чудуються: ніколи ще не бачили вони такої вродливої жінки. Хто вона? Звідки?

А біля Трістана Ізольда Білорука, стративши тямку од лиха, що сама заподіяла, голосить над тілом Трістана. Ввійшла друга Ізольда і каже їй:

– Пані, встаньте і дозвольте мені підійти. Я маю більше права плакати, ніж ви, повірте цьому. Я більше його любила.

Вона повернулася на схід сонця, молячись богу. Потім трошки відкрила Трістанів прах, припала до нього, поцілувала в уста

і в обличчя, ніжно притислася – тіло з тілом, уста з устами, – і так віддала богові душу, умерла біля свого коханця од нестерпної муки.

Коли король Марк почув про їх смерть, він переплив море і, прибувши до Бретані, сказав спорудити дві труни – одну із халцедону для Ізольди, другу з берилу для Трістана. Він одвіз на кораблі до Тінтажеля їхні любі йому тіла і там поховав їх біля каплиці у двох могилах по обидва її боки. За ніч із Трістанової могили виріс зелений терновий кущ з могутнім гіллям, увесь укритий пахучими квітками; він перегнувся через каплицю і вріс в Ізольдину могилу. Люди були зрубали його, та другого дня він виріс знову такий само зелений, квітчастий та живучий і знову заглибився до останнього ложа Ізольди Злотокосої. Тричі опитувалися його знищити, та дарма. Нарешті переказано про це диво королю Маркові. Король назавжди заборонив рубати той терен.

Сеньйори, славні трувери колишніх часів, Беруль і Тома, і монсеньйор Ейльгарт, і метр Готфрід казали колись цю казку для тих, хто любиться, не для інших. Через мене шлють вони вам привітання. Вони вітають усіх замислених і щасливих, усіх, хто не знає долі і хто прагне любові, веселих і засмучених, усіх, чиї серця кохають. Хай же найдуть вони тут собі пораду та втіху, зазнавши зради, неправди, муки та горювання, хай розважить їх ця повість у всіх стражданнях любові!

(Жозеф Бедьє. Роман про Трістана та Ізольду. Пер. М. Рильського. К.: Молодь, 1992.)

Песня Українка. Ізольда Білорука (уривки)

[щоб догодити коханому Трістану, Ізольда Білорука звертається до чаклунки і змінює свою зовнішність, набираючи вигляду Ізольди Злотокосої]

У темнім лісі знов Трістан

самотну терпить муку,

і жде до себе і не жде

Ізольду Білоруку.

Коли щось шурхнуло, мов птах,

з кущів струсило росу,

і враз Трістан побачив там

Ізольду Злотокоосу.

Ті самі очі і коса,

та сама тиха мова...

Душа Трістана в небеса

полинуги готова!

“Се ти, єдина моя?

Се ти, моя царице?

З-за моря приплила сюди,

кохана чарівнице?

Та як же випустив тебе

король той недоріка?

Чи ти для лицаря свого

убила чоловіка?

А де ж твій кубок золотий

і те дання уроче?

Тепер свідомо я до дна

його доп'ю охоче!

Напій кохання нам залле

і згадку про розлуку”.

- Трістане! Ти хіба забув

Ізольду Білоруку?..

“Вона забудеться тепер,

як ночі тінь минула!”

– Трістане! Що, коли вона про тебе не забула?..

“Нехай вона в Єрусалим

іде на прощу боса.

Тепер до мене прибула

Ізольда Злотокоса!”

– Трістане! в тебе є гріхи,

великі, непростимі.

На їх навряд чи проща є

в святім Єрусалимі.–

“З тобою, любя, я готов

іти на вічні муки!”

– Трістане! Годі вже розмов.

Поглянь мені на руки!

Згадай, кого ти посилав

сьогодні до Моргани!

Куди ж тепер мене пошлеш

загоїть в серці рани?

Хоч зникла тьма з очей моїх,

зате лягла на душу.

Ти чорний камінь там поклав,

повік його не зрушу.

Нехай же знов моя коса

чорніє, мов жалоба!

Я сеї барви не зміню

віднині вже до гроба.–

.....

Трістан у недузї лежить,

ослаб мов дитина,

не служать нічого йому

всі чари Мерліна.

А фея Урганда з-за гір
сказала лукава:

“Тут може одна допомогти –
Ізольда Білява.

При тій злотокосій тебе
і смерть не поборе”.

– І вірного друга послав
Трістан геть за море.

І другові так наказав:

“Як згодиться мила,
– ти свій корабель наряди
у білі вітрила.

Як ні – то напни лиш одно,
велике та чорне,
хай потім у нього мій труп
чорнява угорне...”

VI

“Піди, піди на берег, Білорука,
прошу тебе, молю тебе, піди!
Там є гора висока та стрімчаста,
на неї злізь і подивись туди,

де море хвилю гонить із півночі.
Вертайся вмить і розкажи мені,
чи не леліють білії вітрила
на видноколі в сизій далині”.

І мовчки йде Ізольда Білорука
на берег моря, на високий шпиль.

Ох, щось біліє здалека на морі!
Вітрила то, чи тільки піна хвиль?.

Вернулася Ізольда Білорука.

Трістан питає: “Що? Яка яса?”

– Щось мріє там далеко у просторі.
“Щось біле?!” – “Чорне, як моя коса”.

І враз душа Трістанова порвала
ждання шнурок, що здержував її,
і злинула мов пташка вільнокрила
далеко у незнанії краї...

– Ходи, ходи, Ізольдо Злотокоса!
Тебе давно Трістан твій вірний жде.
Між скелями не бійся заблудитись, –
Ізольда Білорука проведе.

Іменнями посестри ми з тобою
так, як вечірня й ранішня зорі.
Чи то ж не диво, що тепер судилось .
розлить нам заграву в одній порі?

Колись і я була на час-годину
такою ясною, як ти тепер. –
“Посестро, голос твій мене лякає!
Скажи по правді! Мій Трістан умер?!”

– Ізольдо Злотокоса, бог розсудить,
чий був Трістан, чи твій, чи, може, мій,
та бути з ним аж до його сконання
дісталось таки мені самій.

Ти не привезла чорного вітрила,
не жалібна – ясна твоя краса.
Та милий в гріб не ляже непокритий, –
його покриє чорная коса.
(Леся Українка. Ізольда Білорука. //
Твори в 5-ти т. Т.1, К.: 1951.)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гальфрид Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина. М.: 1984 (ЛП).
2. Кретьен де Труа. Эрек и Энида. Клижес. М.: 1980 (ЛП).
3. Мелетинский Е. М. Средневековый роман. Происхождение и классические формы. М.: 1983.
4. Михайлов А. Д. Французский рыцарский роман и вопросы типологии жанра в средневековой литературе. М.: 1986.
5. Мэлори Т. Смерть Артура: в 3 кн. М.: 1991.
6. Средневековый роман и повесть. М.: 1974 (БВЛ).

РОЗДІЛ VI

МІСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Сміхова культура середньовіччя

2. ТВАРИННИЙ ЕПОС

Генеза, проблематика та поетика "Роману про Лиса" в контексті світової традиції оповідей про тварин

Роман про Ренара (уривки)

Рух сюжетних мотивів "Роману про Лиса" у часі

Герменевтичний підхід до "Роману про Лиса"

3. ПОЕЗІЯ ВАГАНТІВ ТА ГОПІАРДІВ

Орден вагантів

Бідний студент

Весняна пісня

Занепад освіченості

Безтурботна пісня

4. ТВОРЧІСТЬ ФРАНСУА ВІЙОНА

Поет про поета: життя та поезія Франсуа Війона

Ф Війон. Спір Війонового серця з тілом. Епітафія Війона у формі балади. Балада. Епітафія у формі балади, писана собі й своїм товаришам у чеканні шибениці. Балада неймовірностей. Балада на прислів'ях. Балада прикмет. Балада поетичного змагання в Блуа.

5. СЕРЕДНЬОВІЧНА ДРАМА

Походження середньовічної драми

Народження середньовічної драми з великодневої літургії

Драматургічні жанри пізнього середньовіччя

Опис постановки містерії

Міраклі. Рютбеф. Чудо о Теофіле (уривки)

Мораліте. Звичайна людина.

Фарс. Адвокат Патлен (уривки)

6. ВИДІННЯ

Середньовічні латиномовні видіння релігійного змісту

Роман про Троянду (уривки)

Зміна концепції кохання в "Романі про Троянду" у порівнянні з куртуазною концепцією

7. БЕСТІАРІЙ**Алегорична природа жанру бестіарію***Единорог***8. ПЕРЕДНОВЕЛІСТИКА****Приклади****Збірник "Римські діяння" (Gesta romanorum)***О яде греха, которым мы всякий день отравляемся**О том, что прирожденную злобность следует смирять кротостью***Приклади та інші жанроформи***О повешенном воре, коего освободила блаженная дева**О повешенном воре, которого Богоматерь поддерживала в течение двух дней***Пе***Пэ о жимолости***Фабліо***Тытам***Шванк***Поп Амис (Невидимая картина)***Новеліно***Новелла XV (О великом милосердии святого епископа Павлина)**Новелла XLVI (рассказывающая о том, как Нарцисс влюбился в свое отражение)**Новелла LXIX (рассказывающая о великой справедливости императора Траяна)**Новелла LXXVI (О великой резне, устроенной королем Ричардом I)***Актуалізація передновелістики в літературі постмодерну***Дж. Фаупз. Епідюк (уривки)***РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА****1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Протягом XII–XIII ст. відбувається бурхливий розвиток міст, зростання їхньої ролі у поступі культури. На відміну від античності, де центральною була політична функція міст, в добу середньовіччя вони важливі насамперед як осередки торгівлі. Міста також поступово перебирають на себе головні культурні функції. Університети, що з'являються в багатьох європейських містах, з часом позбавляють клір привілею на освіту. Міська література живиться з фольклорних джерел. Водночас відбувається постійний взаємовплив та взаємообмін між нею та двома іншими найвпливовішими гілками словесності цього періоду – лицарською та християнсько-церковною.

Проте в міській літературі формується відмінна система етичних цінностей, в якій на перший план виходять такі "нелицарські" та "недуховні" якості, як здоровий глузд, кмітливність, розважливність, навіть спритність та хитрість. Реакцією на куртуазність "культури замків" стає відчутний антифеміністичний струмінь в міській літературі.

Для поезики міської літератури характерне зображення повсякдення в його низьких проявах, значний елемент дидактизму, алегоризм, висока питома вага коміко-сатиричних мотивів, використання народної, а подеколи й жаргонної мови.

Між окремими жанровими групами міської літератури немає непроникненої перетинки, але можна умовно говорити про такі категорії: науково-дидактичні жанри (бестіарії, гербарії, лапідарії тощо); морально-дидактичні жанри (напучування, "прикладки", зеркала, видіння тощо); коміко-сатиричні жанри (фабльо, шванки, тваринний

епос). Окрему сторінку у розвитку міської культури складають драматургічні жанри, пов'язані з відродженням театру в середньовічних містах.

Сміхова культура середньовіччя

Вся багатюща народна культура сміху у середні віки жила й розвивалася поза офіційною сферою високої ідеології та літератури. Виключна однобічна серйозність офіційної церковної ідеології призводила до необхідності легалізувати поза нею, тобто поза офіційним і канонізованим культом, обрядом і чином, витиснуті з них веселість, сміх, жарт. Їх змушені дозволяти у навколоцерковному та навколосвятковому побуті, допускати навіть існування паралельного культу чисто сміхових форм і обрядів.

Такими є перш за все "свята дурнів" (festa stultorum, fatuorum, follorum), котрі справлялися школярами та нижчими кліриками у день св. Стефана, на новий рік, у день "невинних немовлят", у "богоявлення", на Іванів день. Свята ці спершу справлялися у церквах і мали цілком легальний характер, потім вони стали напівлегальними, а під кінець середньовіччя і взагалі нелегальними; але вони продовжували існувати на вулицях, у тавернах, влилися у масничні гуляння. Особливу силу і впертість "свята дурнів" (fete des fous) демонструвало саме у Франції. "Свята дурнів" в основному мали характер пародійної трагедії офіційного культу, супроводжувалися перевдяганнями і маскуваннями, непристойними танцями. Особливо невгамовного характеру ці веселощі нижчого

кліру набували на новий рік та на свято богоявлення. Від XV століття дійшла цікава апологія цього свята. У цій апології захисники "свята дурнів" посилаються перш за все на те, що свято запроваджене у найранніші віки християнства нашими пращурами, які краще знали, що вони роблять. Потім підкреслюється не серйозний, а суто жартівливий (блазневий) характер свята. Ці святкові веселощі є необхідними, "щоб глупство (блазнювання), котре є нашою другою природою і видається притаманним людині з народження, могло хоча б раз на рік вільно зжити себе. Діжки з вином луснуть, якщо час від часу не відкривати отвори і не пускати в них повітря. Всі ми, люди, – погано збиті діжки, котрі лопнуть від вина мудрості, якщо це вино буде безперервно бродити благоговінням і страхом божим. Потрібно дати йому повітря, щоб воно не зіпсувалося. Тому ми й дозволяємо собі у певні дні блазнювання, щоб потім з тим більшою наснагою повернутися до служіння господу". Перед нами пряме визнання другого святкового життя середньовічної людини. Сміялася "друга природа людини", сміявся матеріально-тілесний низ, що не знаходив собі виразу в офіційному світогляді та культурі.

У більш ранні часи також можна зустріти подібні судження з аналогічного приводу. Фулдський абат IX століття Рабан Мавр (Rabanus Maurus), суворий церковник, створив скорочену редакцію "Вечері Кіпріана" ("Coena Cypriani"). Він присвятив її королю Лотарю II "ad jocunditatem", тобто "задля звеселення". Привабливість народного сміху була дуже сильною на всіх щаблях ще молодій феодальній ієрархії (і церковній, і світській). Явище це пояснюється наступними причинами:

1. Офіційна церковно-феодальна культура у VII, VIII і навіть у IX століттях була ще слабкою і не повністю сформованою;

2. Народна культура була дуже сильною, з нею неможливо було не рахуватися, а окремими елементами її потрібно було користуватися з метою пропаганди;

3. Були ще живі традиції римських сатурналій та інших форм легалізованого римського народного сміху;

4. Церква прилаштовувала християнські свята до місцевих язичницьких свят (з метою їх християнізації);

5. Молодий феодальний лад був ще відносно прогресивним і тому відносно народним.

Під впливом цих чинників у ранні віки і мала змогу сформуватися традиція відносно терпимого ставлення до народної сміхової культури. Традиція ця продовжувала жити і далі, піддаючись, однак, все новим і новим обмеженням.

"Свято дурнів" – один з найбільш яскравих та чистих виразів середньовічного навколоцерковного святкового сміху. Інший його вираз – "свято осла", запроваджене в пам'ять про втечу Марії з немовлям Ісусом до Єгипту на осла. У центрі цього свята опинилася не Марія і не Ісус (хоча тут і фігурувала дівчина з дитиною), а саме осел та його крик "Hinham!". Відправлялися особливі "ослячі меси". "Свято осла" – одна з варіацій прадавнього традиційного мотиву.

Сміх у середні віки був закріплений за святом, був переважно святковим сміхом. Нагадаю перш за все про так званий "risus paschalis". Стародавня традиція дозволяла у великодні дні сміх та вільні жарти навіть у церкві. Священник з кафедри доз-

воляв собі жарти, щоб після довгого по-сту та смутку викликати у своїх прочан веселий сміх як радісне відродження; сміх цей і називався "великоднім сміхом". Це були жарти карнавального типу. Традиція "risus paschalis" була жива ще у XVI столітті, тобто за часів Рабле. Одним з обов'язкових моментів народно-святкових веселощів було перевдягання, тобто оновлення одягу та свого соціального образу. Іншим суттєвим моментом було переміщення ієрархічного верху униз: блазня проголошували королем, а у церквах, непосередньо підпорядкованих папі, – навіть жартівливого папу. На багатьох святах обов'язково обиралися ефемерні (однодобові) королі та королеви свята. Обрання таких ефемерних королів ("roi pour rire") особливо було розповсюджено у Франції. Висувався момент відносності і момент становлення на протизагугу всяким претензіям на непорушність та позачасовість середньовічного ієрархічного ладу. Ритуал та образи свята ніби прагнули розіграти самий час. Час грає і сміється. Це – граючий хлопчик Геракліта, котрому належить вища влада у всесвіті ("дитині належить панування"). Акцент лежить завжди на майбутньому, утопічному образі якого завжди присутній у ритуалах та образах народного святкового сміху. Завдяки цьому у формах народно-святкових веселощів і мали змогу розвиватися ті зачатки, котрі розквітнуть пізніше у ренесансній відчутті історії. Сміхова культура середньовіччя, по суті, була всенародною. Правда сміху захоплювала і залучала всіх: їй ніхто не міг протистояти.

З формами народно-святкового сміху пов'язана і величезна пародійна літерату-

ра середньовіччя. Уся пародійна література середніх віків – рекреативна література, що створювалася під час святкового дозвілля та призначалася для святкового читання, уся вона проникнута атмосферою святкової свободи та розкутості. Тут панує та ж сама логіка амбівалентного матеріально-тілесного низу.

Величезне значення в історії середньовічної пародії мали шкільні та університетські рекреації. Зазвичай вони співпадали зі святами. Під час рекреацій не лише відпочивали від усієї офіційної системи світогляду, від шкільної премудрості та шкільного регламенту, але й дозволяли собі робити їх предметом веселої знижуючої гри та жарту. Середньовічна пародія, в особливості стародавня (до XII століття), менш за все спрямована на щось негативне, на якісь часткові недосконалості культу, церковного устрою, шкільної науки. Для середньовічного пародиста все без усякого винятку є смішним; сміх є так само універсальним, як і серйозність: він спрямований на світове ціле, на історію, на все суспільство, на світогляд. Це – друга правда про світ, святковий аспект всього світу в усіх його моментах, неначе друге одкровення про світ із грою та сміхом. Характерно, що найменша середньовічна пародія завжди побудована так, неначе вона є уламком цілого і єдиного комічного світу. Можна сказати, що сміхова культура середньовіччя, яка тяжіє до свят, була неначе "четвертою", тобто сатировою драмою середньовіччя, котра відповідала і протиставлялася "трагічній трилогії" офіційного культу. Як і антична сатирична драма, сміхова культура середньовіччя була значною мірою драмою тілесного

життя, але, зрозуміло, драмою не індивідуального тіла і не приватного матеріального побуту, а великого родового народно-го тіла, для якого народження і смерть не абсолютні початок і кінець, а лише моменти його безперервного зростання та оновлення. Поряд із універсалізмом середньовічного сміху необхідно поставити другу його характерну особливість – безперервний і суттєвий його зв'язок із свободою. Свято було чимось на зразок тимчасового призупинення дії всієї офіційної системи з усіма її заборонами та ієрархічними бар'єрами. Сама ефемерність цієї свободи тільки посилювала фантастичність та утопічний радикалізм створених у святковій атмосфері образів.

З універсалізмом і свободою середньовічного сміху пов'язана і його третя помітна особливість – суттєвий зв'язок сміху з неофіційною народною правдою. У серйозності завжди є елемент страху та залякування. У середньовічній серйозності цей елемент різко домінував. Сміх, навпаки, передбачав подолання страху. Не існує заборон та обмежень, створених сміхом. Влада, насильство, авторитет ніколи не говорять мовою сміху. Перемагаючи страх, сміх прояснював свідомість людини і розкривав для неї світ по-новому. Ця перемога, однак, була лише святковою, за нею знову тяглися повсякденні страх та пригнічення. Взагалі неможливо зрозуміти гротескного образу без врахування цього моменту переможеного страху. Зі страшним грають і над ним сміються: страшне перетворюється на "веселе страхіття". Але не можна зрозуміти гротескної образності, якщо спрощувати цей момент і намагатися тлумачити весь образ

у дусі відстороненої раціоналізації. Не можна сказати, де закінчується переможений страх і де починаються веселощі. Середньовічний сміх перемагав страх перед тим, що страшніше за землю. Усе неземне страшне оберталося землею, вона ж – рідна мати, поглинаюча, щоб народити знову, народити більше і краще. На землі не може бути нічого страшного, як не може його бути на материнському тілі.

Але середньовічний сміх – це не суб'єктивно-індивідуальне і не біологічне відчуття безперервності життя – це відчуття соціальне, всенародне. Людина відчуває цю безперервність життя на святковій площі, у карнавалі, у натовпі; вона відчуває себе членом вічно зростаючого та оновлюваного народу. Тому народно-святковий сміх включає в себе момент перемоги не лише над страхом перед потойбічними жахами, перед священним, перед смертю, – але й над страхом перед всякою владою, перед земними царями, перед земною соціальною верхівкою, перед всім тим, що пригнічує і обмежує.

(Бахтин М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М.: Худлит, 1990. – С.86–106.)

2. ТВАРИННИЙ ЕПОС

Гене́за, проблематика та поетика "Роману про Лиса" в контексті світової традиції оповідей про тварин

... Перша значна за обсягом обробка "Роману про Лиса", перше зведення у єдине

ціле відбулися на французькому ґрунті, де в останні десятиліття XII ст. почали одна за одною виникати невеликі поеми, що оповідали про якийсь епізод з життя Лиса, і котрі потім, вже на початку наступного століття, об'єдналися у достатньо зв'язну оповідь, до якої протягом всього XIII ст. продовжували приєднуватися додаткові "гілки".

Автором першої з цих поем був П'єр де Сен-Клу. Близько 1175 року він написав восьмикладовим віршем з парною римою історію про пригоди Лиса та його антагоністів...

...Науковці слушно відзначають певну єдність "гілок", створених між 1175 та 1205 р. р., попри те, що у викладенні подій тут немає ані суворої послідовності, ані логіки. Єдність ця не сюжетна. Вона реалізується на рівні трактування персонажів, які мають фіксовані характери та постійні функції в оповіді. Відзначимо одразу ж композиційну "відкритість" цього химерного цілого: незавершеність головного конфлікту "Роману" – ворожнечі та суперництва лиса Ренара та вовка Ізенгріна, до якого долучаються інші представники тваринного світу, від лева до слимака, – дозволяла створювати нові й нові поеми, присвячені черговим витівкам Лиса..!

...Кумедні історії про тварин, мабуть, здавна побутували у широкому народному середовищі, у фольклорі і не менш захоплювали та зацікавлювали довірливих і жадібних до всіляких побасенок середньовічних слухачів, ніж розповіді про пригоди звияжних лицарів у зачарованих лісових хащах або замках. Не підлягає сумніву, що створенню поем П'єра де Сен-Клу

та його послідовників передували достатньо тривалий етап усного побутування всіх цих розважальних та повчальних сюжетів.

Відмітимо також, що "Роман про Лиса" виник у добу розквіту лицарського роману як його комічна, багато в чому пародійна паралель...

П'єр де Сен-Клу був здібним версифікатором та винахідливим оповідачем. Проте він не ставив перед собою ані сатиричних, ані пародійних завдань. Він хотів розвеселити та розважити. Однак в його не дуже пов'язаних між собою оповідях про витівки Лиса виникає вже основна тема всього циклу, його сюжетна домінанта, той фабульний стрижень, на котрий з полегкістю нанизалися потім всі наступні "гілки" "Роману" – це непримиренна ворожнеча лиса Ренара з вовком Ізенгріном. Ні, не П'єр де Сен-Клу цю тему вигадав; ми знаходимо мотив постійного суперництва між вовком та лисом у фольклорі, у байковій традиції, в латинських пам'ятниках тваринного епосу.

Як і в його попередників, але у більш яскравому вигляді, у П'єра де Сен-Клу виявилася та подвійність у зображенні персонажів, котра стане потім визначальною рисою, мабуть, всіх "гілок" твору [антропоморфізм /зооморфізм].

...Головний герой "Романа про Лиса", виконуючи роль порушника спокою, своєю поведінкою, навіть самим своїм існуванням незмінно викриває явні або приховані вади оточення. Проте, окрім цієї "соціальної" функції, яка багато в чому обумовлює його місце в описаній у творі умовній дійсності, спосіб життя Лиса диктується насамперед його характером. Лисом рухає

начебто вроджене, нестримне бешкетництво, котре, між іншим, загалом притаманне йому у світовому казковому сюжетному фонді та відбилосся у величезній кількості фольклорних та літературних пам'яток... Саме це бешкетництво... надає образу Лиса неповторних народних рис. Але саме воно часто робить героя безжалюгідним та жорстоким...

...Інші тварини менш індивідуалізовані, і їхні характери, природно, не настільки докладно розроблені в "Романі". В них підкреслюється якась одна домінуюча риса – войовнича хвальковитість півня Шантеклера, хитрість kota Тибера, благодюшність борсука Гринбера, глупота віслюка Бернара тощо. Навіть постійний антагоніст Лиса вовк Ізенгрін насамперед неймовірно дурний. Звідси його простодушність, довірливість, незграбність, що роблять його легкою жертвою жорстоких розіграшів Лиса...

...Наш "Роман" виник не на порожньому місці, він був підготовлений досвідом інших жанрів та інших літератур і саме через це зміг вилитися у такі завершені форми та виробити досить цільну концепцію дійсності, чого ми майже не знайдемо у численних творах інших літератур, які також виводять на сцену тварин як основних персонажів. У деяких творах світової літератури ще не втрапилися архаїчні міфопоетичні підвалини і тому не відбулося виключення тварин з соціальної ієрархії; через це також не зникла ідея походження людського колективу від тварин-першопредків і тим самим зберігалосся уявлення про тварину як особливу іпостась людини. І хоча таке ставлення до тваринного світу,

зафіксоване у багатьох міфах та літературних творах, не має, здавалося б, нічого спільного з концепцією дійсності "Романа про Лиса"... не враховувати міфологічного походження певних мотивів та образів цього пам'ятника все-таки не можна...

...У формуванні "Романа про Лиса" байкова традиція, що йде від античності, зіграла першочергову, якщо не вирішальну роль. Ця традиція, мабуть, не знала перерви. Хоч не кожне століття Середньовіччя залишило нам зразки байкової творчості, численні цикли середньовічних байок, що збереглися, свідчать про стійкість та тяглість цієї традиції...

...Зовсім іншими виглядають тварини у бестіаріях, котрі були помітним жанровим різновидом літератури Середніх віків, тяжіючи до природознавчих та алегоричних творів, які осмислювали навколишній світ, що відкривався перед людиною, і об'єднували у цьому осмисленні об'єктивно-наукову та релігійно-символічну точки зору...

...Розгалужену традицію оповідей про тварин знала й література Сходу. Вже в перші століття нашої ери в Індії склалася на ґрунті усних казок, оповідань, переказів, притч чудова книжка "Панчатаптра"... Ця книжка примикає до широко розповсюдженої в Індії літературі повчань та наукових творів... і може слугувати (власне, мабуть, і слугувала) своєрідним керівництвом з "розумної поведінки"... В життєвих "прикладах" "Пантчатантри" діють то люди, то тварини...

...Казки й оповіді про тварин набули широкого поширення і в інших регіонах світової літератури... Якщо ж не виходити за межі Старого Світу та за хроно-

Роман про Ренара (уривки)

ВСТУП

ЗВІДКИ ВЗЯЛИСЯ РЕНАР, ІЗЕНГРІН ТА ІНШІ ЗВІРІ

Послухайте правдиву вість:
Лихі пригоди почались,
Бо Лис у дуже давній час
Як хижий звір прийшов до нас.
А сталась та подія так:
Господь Адамові дав знак
Коли і Єву, і його
Він з раю вигнав зі свого:
"Візьми собі отой ціпок,
Який поклав я на пісок,
І як нудьга почне скубти,
То удар ціпком по хвилях ти".
Пішов відпочивати Бог...
Адам замислився: для двох
Порожній цей просторий світ,
А жити в нім ще стільки літ!
Тоді подумав пан Адам:
"Науку морю я подам.
Хай марно хвилі на пісок
Не котить: весь уже він змок!"
Схопив мерщій Адам ціпка
Й ну вибивати гоцака
По хвилях. Раптом вирина
Із хвиль вівця одним-одна.
Вівця створіння не німе,
Тому вона гукнула: "ме!"
І до Адама підійшла
І біля ніг його лягла.
А Єва, бачивши все те,
Подумала:
"Нехай росте
Овечка наша не одна:

логічні рамки Середньовіччя, допустимо намітити такі закономірності. Ми можемо говорити про три різні потрактування тварин у фольклорі та літературі. В одному випадку лис відіграє роль трикстера й наділяється цілим комплексом знижувальних ознак (він характеризується вивертливістю, злодійкуватістю, брехливістю, хитрістю, улесливістю, себелюбством тощо). У разі зіткнення з людиною він може отримати над нею тимчасову перемогу – ошукати, перехитрити тощо, але в цілому виявляється слабкішим... Зрозуміло, що такий підхід характерний для європейської культурної зони. Зовсім інакше – у Східній Азії. У східноазійській традиції лис (лисиця), сходячи підчас до культурного героя, першопредка, має цілу низку магічних якостей. Він надає людині допомогу або карає її, легко набирає людського вигляду і навіть може вступати з людиною у шлюбні стосунки. Те саме стосується й деяких інших тварин. Такі мотиви дуже сильні у китайському та японському фольклорі... Третій варіант ми знаходимо у близькосхідному та центральноазійському регіонах. На перший погляд, потрактування тварин не відрізняється від того, з яким ми зустрічалися в Європі. Але тут немає протиставлення світу тварин та світу людей. Згідно з широко розповсюдженим на Сході вченням про метемпсихоз, це не два світи, а один, лише в різних формах існування..."

(Михайлов А. Д. Старофранцузский "Роман о Лисе" и проблемы средневекового животного эпоса. В кн.: Роман о Лисе. М.: Наука, 1987, с.3–34).

Овечці треба барана!"
 Вона взяла до рук ціпка,
 По хвилі вдарила... Яка
 Потвора із глибин морських
 Примчала, виючи, до них?
 Це вовк, це лютий Ізенгрін.
 Роззявив хижу пащу він
 І вмить напався на вівцю
 І здобич в ліс поніс оцю.
 Тоді Адам ціпка схопив,
 Із хвилі шумовиння збив, –
 І вже на берег пес примчав,
 Загавкав і заскавучав
 І миттю вовка наздогнав,
 А той вівцю йому віддав –
 І вже у пущі сам-один
 Біжить голодний Ізенгрін.
 Отак наввипередки вдвох
 Ціпком, що дав Адаму Бог,
 По черзі із морських глибин
 До себе кликали тварин
 Адам і Єва. Дивна гра!
 Нам розгадать її пора.
 Читачу! Ти мені повір,
 Що жоден Євин дикий звір
 Не йшов до них, а враз тікав
 І в пущі без слідів зникав.
 Але тварини ті, яких
 Адам добув з глибин морських,
 Слухняно бігли всі за ним,
 Як за господарем своїм...
 Ренара не було між них.
 Його по витівках лихих
 Пізнати можемо завжди,
 Від нього кожен жди біди.
 Такий був цей хитрющий Лис,
 Якого весь боявся ліс!
 Про нього повість буде ця,
 Вона не матиме кінця,
 Бо лис живий, бо він не вмер,

Ще й нас дуритиме тепер.
 Панове, чули ви не раз,
 Що від Парісових образ
 Війну почав цар Менелай,
 І тут вже лай його – не лай,
 А вибухла страшна війна
 І Трою знищила вона.
 Ви чули, певно, як Трістан
 Загинув від сердечних ран,
 І як відважний Парсіфаль,
 Що мріяв про святий Грааль,
 В безповоротну рушив даль...
 Тепер, я знаю, час наспів
 Почати зовсім інший спів:
 Як хижий Вовк і хитрий Лис
 На весь наш величезний ліс
 Війну затіяли. Вони
 Втягли в страшні жахи війни
 Увесь звіриний мирний люд.
 Я декого назву вам тут:
 Ренарів кум, старий Борсук,
 І чорний, мов чернець, пан Крук,
 І гострий на язик Їжак,
 Що був Ренарові свояк,
 Ведмідь і Заєць-Довголап,
 Тиберій-Кіт і мудрий Цап,
 Співучий Півень Шантеклер, –
 Про всіх почувте тепер.

*ЯК РЕНАР ЗАБРАВ КОВБАСУ
 В ІЗЕНГРИНА*

Вже наближається зима,
 В Ренара ж їстоньки катма,
 Запасів ні на гріш нема.
 Ренар по лісу ледве йде.
 Поволеньки собі бредє
 І раптом бачить вовчий дім.
 Сидить господар в домі тім,
 По-дружньому хвостом виля:

Побачив Лиса він здаля.
 "Ренаре, гостю дорогий,
 Заходь, винця у нас попий
 І закуси, чим Бог послав".
 "Ой, Вовчику, якби ти знав:
 Шматка черствого я не мав
 У роті три довжезні дні.
 Тож дай чогось вкусить мені", –
 – Лис відповів – і в дім іде,
 Бо там його вечеря жде.
 Сказав дружині Ізенгрін:
 "Дивись, який голодний він.
 Мабуть, давно мій кум не їв.
 Зготуй печеню зі щурів,
 Мені ж яєчню з трьох яєць".
 Ренар підскочив: "Хай їм грець!
 Побачив щойно я у вас
 Чимало вуджених ковбас,
 А я ж так хочу ковбаси!"
 "Її, мій друже, не проси!"
 "Люблю я, куме, ковбасу".
 "Її тобі не принесу.
 Як вдарять і мороз, і сніг,
 Чим нагодую я своїх
 Маленьких любих вовченят?
 А голод вовкові не брат".
 Ренар за стіл у Вовка сів,
 Вина попив, щурів поїв,
 А потім рушив знов у путь,
 Та все ніяк не міг забути
 Побаченої ковбаси,
 Її небесної краси.
 Гадав він довго, міркував
 І в думці так собі поклав:
 Як темна ніч на ліс впаде,
 До хати Вовка він піде,
 Стрибне на невисокий дах
 І з ковбасою у думках
 Знайде малу шпаринку він,
 А там – здоров будь,

Ізенгрін!
 Так і вчинив хитрющий Лис.
 На завтра ж весь великий ліс
 Почув, як плаче Ізенгрін,
 Бо втратив найдорожче він.
 Тому він злодія клене
 Й кричить, що кара не мине
 Того, хто підступом лихим
 Жорстоко так повівся з ним.
 А тут Ренар іде якраз,
 Наївшись кумових ковбас,
 Він погуляти захотів.
 До хати Вовка Лис добрів.
 На Ізенгрінове виття
 Ренар сказав: "Таке життя!
 Але, між нами, я збагнув:
 Ковбас ніхто не потягнув.
 Ти брешеш, плачучи, щоб хтось
 Не думав, ніби завелось
 У тебе до зими м'ясце.
 Так не брешти ж мені про це".
 Вовк від образи заревів
 І Лиса мало не побив.
 Ренара так він налякав,
 Що той інакшу путь обрав
 І кума лиш тоді зустрів,
 Як вовчий гнів перекипів.

*ЯК ШАНТЕКЛЕР СПІВАВ
 ПЕРЕД РЕНАРОМ*

Одного дня хитрющий Лис
 До курника впритул підліз.
 "Де ж та щілина в паркані,
 Аби дістатися мені
 Всередину? Наїмся я,
 Наїсться вся моя сім'я,
 Коли додому притягну
 Я курку, може, й не одну", –
 Так міркував собі Ренар,

І раптом – що це? Наче жар
Ренару очі засліпив.
Те пір'я – племін, диво з див,
Те пір'я носить Шантеклер.
Він перед Лисом став тепер
І проспівав: "Кукуріку!"
Ренар же річ почав таку:
"О Шантеклере! Не тікай!
Між нами буде мир нехай!
Тебе не скривджу я, Ренар,
Бо наша дружба – Божий дар.
Я знав ще татуся твого.
Він так співав, що ого-го!
Потужний Шантекленів спів
Не раз на весь наш край гримів.
Той спів дзвенів, мов срібний дзвін,
Як міцно мружив очі він,
Бо знає кожен птах і звір:
Співцеві не потрібен зір".
На те відмовив Шантеклер:
"Співати можу я тепер,
Та тільки не склепивши віч,
Щоб не здолала вічна ніч
Мене в Ренарових зубах:
До них я відчуваю страх".
"Невже не віриш ти мені?!"
– Гукнув Ренар. – Твої пісні,
Коли заплющиш очі ти,
Сягнуть такої висоти,
Якої тільки тато твій
При всій умілості своїй
Міг досягти в найкращі дні,
Коли він їх співав мені".
"Гаразд. Але, Ренаре, ти
Негайно мусиш відійти
Від мене кроків хоч на п'ять.
Тоді я спробую співать".
Ренару нічого робить,
Тож довелося відступить.
Необережний Шантеклер

Хвоста розкішного задер,
Міцними крилами змахнув –
І весь курник той спів почув.
Співає гордий Шантеклер,
Забувши, де він є тепер,
Забувши, що тут поряд Лис,
Якого весь боїться лис.
Тим часом шепотить Ренар –
І очі сяють, наче жар:
"Співай, мій півнику, співай,
Потрапиш скоро просто в рай!"
Заплющив очі Шантеклер
І співом до небесних сфер
Піднісся. І тоді Ренар,
Неначе блискавка з-за хмар,
Стрибнув на Півня. Гарний спів
Урвався. Зуби вгородив
Ренар у здобич і мерщій
Побіг із нею в замок свій.
А кури в курнику були,
Вони нестерпний крик зняли
Про те, що їхній захисник
В Ренара пащі раптом зник.
Почули галас Жак і Жан
І на чолі юрби селян
З дубцями вдерлися у лис,
Де щойно зник підступний Лис.
Тоді звернувся Шантеклер
До Лиса: "Пане мій, тепер
Покпити можеш ти із них,
Із переслідників твоїх.
Скажи, що все у них не влад
І хай вертаються назад".
На світі мудреця нема,
Якому вистачить ума,
Щоб кожна думка хитруна
Йому була як день ясна.
Пораду Півня чує Лис.
І Жан, і Жак йому колись
Дубцем пройшлися по хребту.

Згадав Ренар образу ту.
І захотілося йому
Сказати лісові всьому,
Що Жан і Жак – неначе пні,
Ліниві, грубі та дурні.
Нехай біжать – щаслива путь!
Його вони не доженуть!
Роззявив пащу тут Ренар,
А з неї вилетів, мов жар,
Мов промінь сонця, Шантеклер.
"Ну, Лисе, квити ми тепер.
Мене у дурні ти пошив,
Та й сам себе перемудрив
І з пащі здобич упустив".
На долю скаржиться Ренар:
Від нього втік двоногий дар,
Що так божественно співав.
А скільки ж м'яса Півень мав!

*ЯК РЕНАР ПРОГОЛОСИВ
СЕБЕ ЦАРЕМ*

Закликав Лев звіриний люд:
"Прийдіть і станьте всі отут.
Ми з вами – це ж одна сім'я,
Тепер вам слово мовлю я.
Настав важкий для царства час,
Полки поган ідуть на нас.
Вже оборону двох фортець
Звели зухвальці нанівець
І захопили хижі й злі
Чимало нашої землі.
Зберімо ж військо в добрий час,
Щоб враг не поневолив нас".
Тривога звірів облягла,
Вівця до неба зір звела,
Розхвилювався мудрий Цап,
Не стримав Пес тремтіння лап,
А Лев тим часом далі вів:
"У бій піти нам час наспів!

Я ваше військо поведу
І відвернемо ми біду.
Але на весь воєнний час
Як лис залишиться без нас?
Щоб панував у лісі лад,
Поки повернемося назад,
Ренара призначаю я
Заступником себе – царя".
Ренар і вухом не повів,
Лиш пильним поглядом обвів
Присутніх звірів. Він хотів
Дізнатись, хто із них посмів
Шепнути проти нього щось.
Тоді йому би довелося
Приборкати бунтівника.
Була б розправа та швидка.
Тому звіриний люд мовчав.
Ренар усе те примічав,
І ось нарешті сам-один
На царстві залишився він.
А військо вирушило в путь.
Попереду відважно йдуть
Ведмідь, Борсук, Осел, Баран,
Їжак, і Півень, і Кабан,
Ще й з Левом поряд Ізенгрін.
Передчуває битву він,
Тому в руці тримає кий
Нешадний, довгий та важкий.
Побачив Цап у далині
Якісь дими, якісь вогні.
Сказав: "Ввижається мені
Вороже військо, що на нас
Іде в цей нещасливий час".
Лев зупинитись наказав:
Оборонитись кожен мав,
Відбити напад ворогів,
На них обрушити свій гнів
І у жорстокому бою
Вітчизну захистить свою.
В бою пощади не проси,

В бою ламаються списи,
 В бою напився крові меч,
 Що голови стинає з плеч.
 Але, гукнувши: "З нами Бог!" –
 Цар Лев у сяйві перемог
 Здолав полки поганців злих
 І винищив дощенту їх.
 Проте він був не дуже рад,
 Зазнавши так багато втрат:
 Хоробрий Півень Шантеклер
 Від ран тяжких раптово вмер,
 За ним Осел своє життя
 Віддав, пішовши в небуття,
 А Заєць, Білка та Баран
 Страждали від кривавих ран.
 Тим часом Лис до трону звик
 І думав: "Ох, якби ж то зник
 Той Лев дурний, той цар старий,
 Щоб ліс навек лишився мій!"
 Ренар записку написав
 І служнику її віддав,
 Та ще й суворо наказав:
 "Про це нікому не скажи,
 Мою записку збережи,
 А завтра, як звіриний люд
 Згромадиться з усіх усюд
 На широченний наш майдан,
 Ти, мов знемігшись від ран,
 Немов гонець з полів війни,
 Прийди й записку дай мені.
 Та ще й додай, що Лев помер,
 Що на шматки його роздер
 Могутній ворог". Той служник
 Записку взяв і миттю зник.
 А зватра сталося все так,
 Як Лис казав. Подав він знак.
 Служник з'явився і сказав,
 Що Лев на полі бою впав.
 Ренар записку прочитав,
 Від горя дико заволав,

Зробився наче сам не свій
 В оскаженілості страшній,
 Схопив меча під гук і крик
 І голову слуги відсік.
 Так свідка хитрий Лис убив,
 Щоб той як-небудь не розкрив
 Усіх Ренарових оман,
 Що склались на важливий план.
 Ренар узяв записку ту
 І простягнув її Коту,
 Ще й наказав: "Читай, Тібер,
 Що нам робити всім тепер".
 Поправив окуляри Кіт
 І прочитав печальний звіт
 Про той тяжкий останній бій:
 "В кривавій сутичці страшній
 Необережний Лев упав.
 Так головою цар наклав,
 Та перед смертю він сказав:
 "Я хочу, щоб прийняв як дар
 Мою корону Лис Ренар.
 Хай стане він над вами цар.
 Моя Левиця хай із ним,
 Як з чоловіком зі своїм,
 Над вами царствує повік".
 Так Лев скінчив свій довгий вік".
 Ренар подякував Коту
 І мовив у хвилину ту,
 Коли припишк звіриний люд,
 Зібравшись з усіх усюд:
 "Накази нашого царя
 Негайно виконаю я.
 З Левицею беру я шлюб,
 Я знаю, що давно їй люб.
 Усім звелю в найближчі дні
 Співати радісні пісні.
 Звелю: хай кожен буде рад
 Зустріть найкраще з наших свят,
 Хай звеселиться весь наш ліс:
 Віднині цар над вами Лис".

І почалося торжество:
 Наїдки різні та питво
 Умить прикрасили столи
 Для звірів, що туди прийшли.
 Скрипки, і флейти, й тулумбас
 Заграли гарно в той же час...
 Але розумний Кіт Тібер
 Подумав: "Може, Лев не вмер?
 Дивує поспіх цей мене.
 Я знаю: кара не мине
 Того, хто так радіє тут,
 Звіриний обдуривши люд".
 Подумав Кіт, зібрався вмить,
 І на коні вже він летить
 До Лева. Той його прийняв
 Як брата, міцно обійняв,
 Ще й по-котячому "няв-няв"
 На знак прихильності сказав.
 Кіт все цареві розповів,
 А той від злості ошалів.
 Віддав наказ він поспішити,
 Не гаючися ні на мить,
 Щоб самозванця покарати.
 Швиденько йшла звірина рать.
 Ось в ліс вони вночі прийшли,
 В палац нечутно увійшли,
 Ренара сонного взяли
 Й на суд до Лева привели.
 На Лиса грізно глянув цар –
 Одразу затремтів Ренар.
 "Брехун! Поганець! Як ти міг
 Підданців відданих моїх
 Ввести в оману? Я, твій цар,
 Найгіршу з неймовірних кар
 Тобі призначу!" Лис на те
 Пригладив хутро золоте
 І стиха мовив: "Царю, ти
 Моєї не збагнув мети.
 Затяв я цей маскарад,
 І співи, й танці, і парад,

Аби дізнатись, хто той гад,
 Який сидить в своїм кублі
 І проти тебе змови злі
 Плете. Тебе він ладен вбить,
 Щоб лісом цим заволодів.
 Він певно викрив би себе!
 Але, побачивши тебе,
 Співатиме тобі хвалу
 Й ховатиме личину злу.
 Якби ж хоч день ти зачекав!
 А так – весь задум мій пропав".
 Тут Лев обличчям прояснів,
 Ренара-Лиса він простив,
 І часто став Ренар з тих пір
 Відвідувати царський двір.
 Лев прислухатися був рад
 До хитрих Лисових порад.
 Отак уникнув наш Ренар
 Тяжких заслужених ним кар.

ЯК РЕНАРА БУЛО ОБРАНО ЦАРЕМ

Лев захворів. Звіриний люд –
 І Антилопа, і Верблюд,
 Бобер, Баран, і Вовк, і Бик
 (Всі, хто коритись Леву звик),
 І Курка з Півнем, і Їжак,
 Що був Ренарові свояк,
 Ведмідь, і Заєць-Довголап,
 І Кіт-Тібер, і мудрий Цап,
 Гусак, а ще старий Віслюк –
 Знавець основ усіх наук, –
 Вони летять, вони повзуть,
 Ідуть і по воді пливуть.
 З пустель і пуш, з усіх усюд
 Збирається звіриний люд.
 На смертнім ложі Лев лежить,
 Він вже не може їсти й пити,
 Він просить звірів і птахів:

"Панове! Час уже наспів
Царя нового обирають,
Мені ж бо треба помирать.
Але чому в мій смертний час
Нема Ренара серед вас?"
Вовк Ізенгрін підбіг в ту ж мить:
"Я все вам можу пояснить.
Недавно я його зустрів,
Він щось таке мені наплів,
Царем неначе стану я,
Не буде кращого царя.
Що ж до суперників моїх,
Мовчати він примусить їх,
І люд мене враз обере,
Як тільки Лев, наш цар, помре".
Лев гостро відповів на те:
"Все, що сказав ти, все – пусте!
Тобі я не повірю, ні!
Ти майстер підлої брехні.
Не міг розумний Лис Ренар
Тобі звірине царство в дар
Пообіцяти. Тож піди
Й сюди Ренара приведи.
Лише тоді тебе прощу.
Та шкуру з тебе я спущу,
Як мій забудеш ти наказ".
Вовк Ізенгрін зібрався враз
І почвалав у монастир,
Де Лис-чернець душевний мир
Знайшов нарешті й гаяв час
У молитвах за грішних нас.
Прийшов до нього Ізенгрін,
Все розповів про Лева він
І ще додав: "Тебе, Ренар,
У смертний час наш мудрий цар
Негайно кличе в замок свій".
Ренар, хоч був таки крутий,
Але збагнув, що треба йти,
Бо до високої мети
Йому нова проляже путь:

"Піду. А там вже будь-що-будь".
Вони прийшли до Лева вдвох,
В Ренара серце тьох та тьох!
Боявся Лис, що хворий цар
Завдасть йому тяжкий удар
За те, що все своє життя
Брехав Ренар без каяття.
Лев лаяти його не став.
А тільки чемно попрохав
До ложа ближче підійти,
Аби йому допомогти.
Ренар сказав: "О царю мій!
Як я почув, що вечір твій
Поглине скоро хижа ніч,
Я серцем угадав твій клич,
Молився день, молився два, –
Аж заболіла голова!
І не тому, що Ізенгрін
(Усім відомо: дурень він)
Прийшов по мене, я тут є.
Віддав би я життя своє
За те, щоб ти, наш царю, жив.
Та що ж робити? Час наспів
Тобі від нас навек піти".
А Лев на те: "Чи знаєш ти
Від смерті ліки? Хоч на рік
Врятуй мене!" "Ніхто не втік
Від смерті власної, то й ти
Готуйся в темну ніч піти", –
Сказав з плачем йому Ренар,
А очі блиснули, мов жар,
У Лиса. Бо хитрун відчув:
Не марно він сюди прибув.
Лев приховав свій чорний сум
І мовив: "Знаючи твій ум,
Сьогодні у тяжкій журбі
Звіряюсь, Лисе, я тобі:
Аби unikнути незгод,
Які лякають мій народ,
Поважних звірів ти збери.

Із ними переговори,
Й під пальмову уставши віть,
Царя нового оберить".
Ренар тепер міркує так:
"Поважний звір мій кум Іжак,
До того ж він мені свояк.
А ще поважний кум Борсук,
Мене він різних вчив наук..."
Набрав десятків півтора
Поважних звірів Лис. "Пора
Вже перейти до справжніх справ!":
Ренар поважним нагадав.
Тут першим слово взяв Іжак:
"Хай знають всі, хай знає всяк,
Що я Іжак, а не Ішак!
Порад розумних маю віз.
Осиротіє скоро ліс,
Нового треба нам царя.
Хай буде гарний, мов зоря,
Хай має розум – божий дар,
Хай буде хитрий... мов Ренар!"
"Ренар, Ренар – наш любий цар!"
Так загули та заревли
Поважні звірі, що були
Ренаром дібрані самим,
Бо близько зналися із ним.
Коли звіриний люд почув,
Що Лис одноголосно був
Царем поставлений над ним,
Це звірів вразило, мов грім.
Баран сказав: "Хай краще б цап,
Який не має хижих лап,
Або, можливо, сам Верблюд
Не кривдив би звіриний люд,
А чесно правив би всіма.
Так правди ж на землі нема!"
А Тигр на те: "В шасливу мить
Хто там про правду говорить
Посмів? Нехай живе наш цар,
Хоробрий, добрий Лис Ренар!"

Так травоїд і м'ясоїд
Засперечалися в обід
І згоди не змогли дійти
Аж до нічної темноти.
Тим часом у юрбі Іжак
Не міг пробитися ніяк
До Лиса, щоб у цей момент
Вручити свояку презент.
Він марно борсався в юрбі,
Аби прокласти шлях собі,
Ще й Леопарда поколов –
І з ранки полилася кров.
Ренар тоді таке сказав:
"Ми позбавляємо всіх прав
Колочих звірів, хай вони
На всі чотири сторони
Негайно звідси мовчки йдуть,
А неслухняних кари ждуть".
Одразу вирушили в путь
Удвох Іжак і Дикобраз.
Іжак не ждав таких образ,
Бо саме він у слушний час
Ім'я Ренара підказав,
Царем Ренара він назвав.
В недобрий час царем став Лис,
Немов завівся в лісі біс.
Для мирних, лагідних тварин
Настало не життя – полин.
Ні сірий Заєць, ні Ховрах
Не можуть подолати страх.
Могутній Тигр і Леопард
Закон перевели на жарт,
І не втекти від них ніяк:
Ренар, як і вони, хижак.
Вони спустошують наш край
Під клич "Грабууй та убивай!"

ПІСЛЯМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА

Минуло вісім сотень літ –

Ренара знає цілий світ:
Звіриний лісовий народ
Багато пережив пригод,
Та він живе в наш з вами час
Не тільки в лісі, а й між нас...
Ренар – звіриний депутат.
З трибуни він брехати рад
І про добро, і про мораль:
Йому красивих слів не жаль.
А сам купує – продає,
І вже не знаєш, хто він є:
Чи захисник народних прав,
Чи той, хто всіх нас обікрив.
Цар Лев – присяжний патріот
Неначе дбає про народ,
А задивляється на Схід,
Де б'є повстанців наш сусід,
Лев обіцяє в той же час
Вести на мирний Захід нас.
Живий-здоровий Ізенгрін,
Торочить про минуле він
І до блискучих верховин
Нас підганяє, сучий син.
На конференції Баран
Доводить, що змінився стан
Економічних наших справ,
Що в нас росте багато трав,
І поголів'я Баранів
Гуляє між зелених нив.
Співає пісню Шантеклер,
Як вільно ми живем тепер;
Від хліба звільнений поет
Зринає в понадхмарний лет
Й, забувши скарги та жалі,
Не бачить грішної землі.

Зайшла далеко повість ця,
Хай добіжить вона кінця,
Хай наших лих скінчиться лік.
Скінчиться хай Ренарів вік.

Рух сюжетних мотивів "Роману про Лиса" у часі

Жанр "Роману про Ренара" визначити важко: в ньому зустрічаються і відгомони казки, і елементи гумору та сатири, а деякі його "гілки" нагадують твори поширеного в середні віки різновиду міської літератури – моралізаторських анекдотів – фабліо, з яких згодом виросла художня проза, що існує від доби Боккаччо до наших часів.

Що ж стосується питання про фольклорне походження "Роману про Ренара", то слід розрізняти середовище, в якому виник роман, і середовище, в якому він поширювався. Пригоди Ренара викладалися на письмі ченцями монастирів північної Франції або їхніми учнями. В усякому разі, це були люди освічені, про що свідчить, зокрема, використання ними сюжетів античної літератури. Поширювався ж текст роману або окремі його фрагменти не тільки письмовим, а й усним шляхом (наприклад, при виконанні твору мандрівними співцями – менестрелями), що й забезпечило його виняткову популярність.

Повертаючись до античних мотивів роману, варто згадати видозміну байки Езопа про Крука й Лиса, яка в "Романі про Ренара" набула додаткових подробиць. Твір Езопа налічує лише кілька прозових рядків, у яких, до речі, йдеться не про сир, а про м'ясо: "Крук украв шматок м'яса і примостився на гілці дерева. Лис помітив це і, бажаючи заволодіти м'ясом, став під деревом і почав вихвалити красу Крука, кажучи, що лише він є гідний стати царем птахів, якщо він ще й має гарний голос. Крук вирішив показати Лисові свій голос, забув про м'ясо і крякнув на все горло. Лис

поквапився схопити м'ясо і сказав: "О Круче, якби ти ще й мав розум, то, напевно, став би царем птахів". Ця байка містить висновок для дурнів".

Твори Езопа датуються VI ст. до н. е. Через сім століть грецьку байку опрацював римський байкар Федр, додавши до неї нові деталі: "Чи подобається комусь, що його хвалять і ховають при цьому пастку? Він зазнає кари і через власні жалі, і через ганьбу від інших. Крук украв сир, що лежав на вікні, і злетів на гілку дерева, щоб з'їсти його. Це побачив Лис і одразу став його вихвалити: "О Круче, як сяє твоє пір'я! Який же ти гарний! Якби ти ще мав голос, то жоден птах не зрівнявся б із тобою". Дурний Крук, бажаючи показати свій голос, загубив сир, що випав з його дзьоба просто в жадібну пашу Лиса. Крукові лишилося тільки плакати над власною дурістю. Ця історія показує, яким потужним є розум: він завжди перемагає силу". Під пером Федре текст зріс, в основному, за рахунок авторських міркувань.

У XII ст. цю латинську байку опрацювала у віршах Марія Французька, відома також як авторка книжки Ле – поезій, з яких згодом розвинувся жанр балад. Історія Крука й Лиса займає в неї 34 віршові рядки. Марія Французька не тільки констатує дії своїх персонажів, а й прагне виявити їх мотивацію (так, вона каже, що Лис, побачивши сир у дзьобі Крука, "відчув нестримне бажання з'їсти його). Виклавши античну байку, поетеса додала розгорнену мораль: "Ось що трапляється з гордим і жадібним до вихвалень. Завдяки лестошам і брехні з ними можна робити, що заманеться. І вони по-дурному розтринькують своє багатство на лицемірів, які їх звеличують".

Ще більше нових деталей з'явилося в оповіді про Крука та Лиса у "Романі про Ренара". Вона розтяглася майже на 60 рядків. Побачивши сири, які сушилися на свіжому повітрі, Крук Тьєслен вибирає з них "найжовтіший та найніжніший", він користується відсутністю жінки, що доглядає сири, для здійснення крадіжки. Ренар просить його не просто подати голос, а "заспівати ротрюанж", тобто пісню з кількох строф із рефреном. Він згадує Тьєсленового батька Роара, який начебто був славетним співаком, і питає, чи може Тьєслен дорівнятися йому своїм співом... Тут, як і в інших місцях "Роману про Ренара", невідомі автори досягають ефекту реальності змальованих подій завдяки використанню переконливих подробиць.

Згодом, у XVII ст., до повчальної історії Лиса та Крука звернувся славнозвісний байкар Жан де Лафонтен, якого пізніше наслідували росіянин Іван Крилов і українці Леонід Глібов і Михайло Старицький.

Попри свій солідний вік "Роман про Ренара" залишається не тільки історико-літературним фактом, а й живим явищем французької культури. У 1950–60-х роках його було видано в шести томах у серії "Французька класика середньовіччя", а 1999 р. він вийшов з вичерпними коментарями у престижній "Бібліотеці Плеяди".

Перекладачі оспорюють один в одного право найкращого відтворення роману сучасною французькою мовою. Лише протягом останніх двадцяти років вийшли чотири нові переклади "Ренара", а сучасний прозаїк Моріс Женевау створив переказ середньовічного роману жвавою й мальовничою мовою з дотепними діалогами.

У літературах нового часу Ренар живе

й за межами Франції. Наприкінці XVIII ст. історію хитрого Лиса виклав у дванадцяти піснях своєї поеми "Райнеке Лис" (1794) Й. В. Гете, а через століття після нього – Іван Франко у широковідомому "Лисі Микиті" (1890). І німецький, і український поети, крім старофранцузьких текстів, мали перед собою також поему про Ренара фламандця Віллема, створену близько 1250 р.

Обидва згадані твори є переспівами. Зберігаючи ідею, сюжет і характери головних героїв роману, автори почували себе вільними у виборі деталей. Вони змінили зовнішню форму "Роману про Ренара". Замість восьми складового вірша, властивого поезії тієї доби, Гете звернувся до гексаметру, очевидно, задля створення комічного контрасту між величними рядками, які прийшли з епічних творів Гомера та Вергілія, і описом пригод лісових звірів:

Райнеке швидко сказав це і ворога
потім за горло

Міцно схопив, сподіваючись миттю із
ним покінчити.

Ізенгрін все ж як сильніший рвонувсь,
що було йому сили,

І за два рухи звільнив своє горло.

Та Райнеке в морду

Зараз його укусив...

А. І. Франко написав свій переспів шестирядковою строфою – секстиною, в якій римуються два початкові рядки між собою, а інші чотири мають оперізуючу і суміжну рими:

Обернувсь Микита скоро,
Вовка вхопити за горло

Вже ось-ось він наострівсь –
Але Вовк скакіць до нього
І зубами хап за ногу –
Лис на землю поваливсь.

Іван Франко, працюючи над "Лисом Микитою", прагнув, "щоб оповідання читалося гладко, плавно, було ясне й прозоре, щоб із кожної строфки віяло нашим, рідним, українським духом..."

Іван Франко був не тільки перекладачем, а й дослідником "Роману про Ренара". Він відзначав, що найдавніше ядро оповіді про ворожнечу між Вовком і Лисицею походить з латинського твору "Втеча полоненого", складеного в Лотарингії близько 940 р. Початком XII ст. датовано іншу латинську поему – "Ізенгрімус", де знов-таки йдеться про непримиренну взаємну ненависть Лиса і Вовка, а ще через півстоліття третя латинська поема – "Рейнардус" – вже розповідає про цілу низку пригод, героєм яких є Лис. Зі спроб перекладу фрагментів цих творів з латини на старофранцузьку мову народився "Роман про Ренара", який поширився не тільки у Франції, а й в Італії, Німеччині та Нідерландах.

У передмові до "Лиса Микити" І. Франко писав:

"Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нівідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга моєї праці – в те не входжу, досить, що з сього погляду вона моя. Друге видання, що виходить у протягу трьох літ,

дає мені хоч скромний доказ, що я зумів попасти в тон нашого народного оповідання, зумів дійсно присвоїти сей твір нашому народові".

Працюючи над "Романом про Ренара", я прагнув дотримуватися точки зору Івана Франка на завдання перекладача. Є чимало перекладів, де вірність духові іншомовного твору збігається з вірністю його букві. Але такий переклад не завжди можливий і навіть не завжди потрібний. Важко уявити сучасний переклад такого колосального твору, як "Роман про Ренара", без скорочення тих повторень, які в ньому трапляються. А в описах битви між звірами або двобою Ренара з Ізенгріном є чимало натуралістичних подробиць, які нічого не дають ні для розвитку дії, ні для характеристики персонажів, отже, частину їх можна пропустити без шкоди для відтворення того художнього цілого, що ним є роман. Це стосується також пропуску деяких другорядних середньовічних реалій, збереження яких вимагало б запровадження додаткових пояснень.

У пропонованому переспіві "Роману про Ренара" пропущено всі ті "гілки", де йдеться про тривалі розшуки Ренара, якому було наказано з'явитися до царя Лева й стати перед судом за всі скоєні ним злочини. Ці розшуки й сам згаданий суд стали об'єктами переспівів Гете і Франка. Нинішній переспів, який спирається на інші "гілки", можна вважати доповненням двох попередніх.

Перекладач дотримувався віршової форми оригіналу, відтворюючи французький восьми складовик його українським відповідником – чотири-стоповим ямбом. Як і в першотворі, рими в переспіві скрізь

чоловічі, тобто з наголосом на останньому складі. Як і в оригіналі, у тексті переспіву то тут, то там виринають "постійні рими", тобто часто вживані сполучення тих самих римованих слів...

У переспіві дотримано характеру гумору, властивого оригіналові. У ньому нема витонченості дотепів Мольєра чи Вольтєра, це гумор не блискучих висловлювань, а комічних ситуацій, у які потрапляють герої "Роману про Ренара".

Зберігаючи зміст першотвору, перекладач іноді відступав від його форми. Так, у тих місцях тексту, де відчувалося особливе напруження, перекладач не зупинявся перед запровадженням інтонаційних зламів віршового рядка. Вірш "Роману про Ренара" більш одноманітний, він плине рівномірно у визначеному для нього річищі, тоді як рядок переспіву часом нуртує та бунтує, спотикається на перенесеннях, рветься навіпіл. Сподіваюся, що така "модернізація" ритміки не зашкодила творові; проте справжнім суддею тут буде читач.

(Роман про Ренара. Переспів з давньофранцузької Віктора Коптілова. Всесвіт, 2001, №1-2, с.124-136.)

Герменевтичний підхід до аналізу "Роману про Лиса"

...У ці питання мене вплутали мої "Дослідження середньовічних поем про тварин" (1959). Середньовічний, поновлений Гете Лис Микита (Reineke Fuchs) відчуває і дивує читача наших днів передусім так званими "антропоморфізмами" його постаей тварин, тобто людськими атрибутами,

лицарськими жестами, придворною веломовністю, одне слово, вигадливою поведінкою, яка не піддається розумінню ані міметично (як спостережене в природі життя тварин), ані алегорично (як спіритуальне значення їхніх "природ"). В історії тлумачень "Роману про Ренара", починаючи від Якоба Грімма, намагалися розв'язати це дивовижне сплетіння людських рис і тваринних постатей, йдучи то в один, то в інший бік, і при цьому романтичний поділ на народну і мистецьку поезію ще залишався – як латентна парадигма – дієвим навіть в історично-позитивістській інтерпретації. Коли в фігурах нещільно прилеглих один до одного шванків вбачалася наївна природна поезія первісного зрівняння у сприйнятті людини і тварини, то поза антропоморфними, зведеними до пізніших проникнень рисами, тоді ще дозволялося постулювати чисту постать прадавніх казок про звірів. Якщо ж у характерах тварин вбачали зумовлене часом перевдягання епічних героїв, то тоді чвари між Ренаром та Ізенгріном можна було інтерпретувати як сатиричну мистецьку форму тваринного епосу, який, як пародія на лицарський епос і дзеркало феодального суспільства, використовував постаті тварин не більш як зовнішню оболонку чи декор. Ці обидві парадигми тлумачення разом зі своїми по-різному спрямованими зоднобаченнями зовсім не переймаються питанням, яке тут напрошується, а саме: що ж мала б означати розіграна у "Романі про Ренара" аналогія тваринної істоти і людської вдачі для того адресата, для якого 1076 року вперше постав цей згодом безліч разів продовжуваний твір? Чи не слід було у відповіді на це питання шукати підстави

того задоволення, яке знаходили середньовічні читачі у новомодних тваринних шванках, і чи це не могло б також пояснити, чому твір П'єра де Сен-Клю викликав до життя так багато наслідувачів? Чому естетичний інтерес був такий невичерпний, щоб постійно продовжувати байку про "правдивий початок праворожнечі Лиса і Вовка", аби знову і знову переглядати її закінчення, тобто процес на придворному зібранні у Лева, і щоби розгорнути цей найстаріший тваринний епос французькою народною мовою до нескінченної пригоди шельми у феодальному царстві звірів, що поряд із Трістаном і "Романом про троянду" спромоглася перетривати кінець середньовічної літератури?

Одній із розв'язок цього питання прислужився той щасливий випадок, що П'єр де Сен-Клю, автор найстарших частин (II-Va) роману про Ренара, удався у пролозі до топічного сповіщення: "Я подаю тут ще ніколи не сказане!" Він називає усю ранішу поезію, яку його твір мав затьмарити, в переліку окремих творів і літературних жанрів, що тішилися особливою любов'ю публіки: "Троя" і "Трістан", іншими словами, – античний і придворний романи, віршований шванк (фавльо) і лицарський епос. Із цього канону, з подальших посилянь на вже відоме і, не в останню чергу, з (досі не визначеного) стосунку продовження до (не згаданого в пролозі) твору попередника, латинського "Ізенгріуса" Магістра Нівардуса, я зміг передати горизонт сподіваного тогочасної публіки, що його автор викликав до життя, щоб вирізнити від нього новаторство свого твору. Опертий на цьому текстуальний аналіз і справді показав, що автор у ході оповідання конк-

ретно дотримується того, що заповідав у пролозі, беручи до уваги викликані сподівання і сповнюючи або ж розчаровуючи їх переважно імпліцитно, але згодом теж експліцитно і критично, коли він хоче спародіювати взірць лицарського епосу чи травестіювати казуїстику придворного кохання. Пізніший інтерпретатор, очевидно, отримує змогу реконструювати перед-розуміння первинного адресата навіть у часовій дистанції; а в різниці між ретроспективним і проспективним сподіванням, новим досвідом, який витворюється у ході прочитання, спостерегти ту зміну горизонтів, яку, на нашу думку, могли нести зі собою для публіки тексти *chanson de geste* і придворної поезії.

Втіха від нового жанру лисячих шванків виникає в тій мірі і так часто, наскільки читач сприймає "антропоморфізми" як сигнали, які змушують його впізнавати в постаті тварин дешифру людської натури. Відтак заповідану "нечувану війну двох баронів" слід читати як контрафактуру героїчного епосу, що вперше ставить під сумнів високий етос лицарського світу, та й, зрештою, ідеальність придворного кохання, обертаючи, як жартівлива сатира, неідеальну, тваринну суть людини в проєкціях її досконалості.

І якщо моя спроба проінтерпретувати цей середньовічний текст, виходячи з горизонту сподівань сучасної йому публіки, й відкрила теперішньому розумінню якийсь новий підхід, то, озираючись назад, я аж ніяк не заперечую, що ця реконструкція альтеральності естетичного досвіду, який став для нас чужим, передумовлювала герменевтичне випередження сучасної антропологічної теорії. Феноменологічний

аналіз "суті людини" Г. Ліппса був тим чинником, який відкрив мені очі на те, що тварина, у якої "характер її відміни написаний на її обличчі" і якій властивий "стабільний зв'язок з її сутністю", дає змогу розпізнати в характері людини субстрат, пов'язаний з природою її духовного буття (48). Зрозуміло, що й це теоретичне випередження не могло наздогнати спонтанний досвід прочитання першого читача, проте могло розкрити те імпліковане текстом ставлення, яке щойно і дає змогу розуміти його як умову можливого тлумачення. Спонтанний досвід прочитання історично далекого тексту має герменевтично нульову вартість; захотіти реконструювати його як такий – це ілюзія, тому що рефлексія ніколи не зможе повністю наздогнати спонтанність.

Тут також закривають очі на те, що естетичний досвід за своєю суттю опосередкований, а отже, і підсилений сприйняттям, тобто ніколи не може повністю відбутися в емоційній спонтанності. І все ж теоретичне випередження, особливо як у цьому випадку, коли воно вводить у гру антиципації нечітких загальностей з феноменологічної антропології, які слід ще докладніше визначити, принаймні такі опосередкування, які взагалі роблять естетичний досвід придатним для комунікації: систематично – як імпліковане текстом ставлення й історично – як передрозуміння, яке входить до гри разом зі зміною горизонтів сподівання та досвіду і може їх розкривати і робити корисними для інтерпретації.

Так здобує нове тлумачення "Роману про Ренара" зародилося, звичайно ж, із наскрізь сучасного інтересу: з питання про історичну і літературну генезу індивідуалізації.

Тому воно аніскільки не було тільки зворотньою проекцією сучасного зацікавлення, а пройшло завдяки свідомо здійсненому розрізненню горизонтів, (що історично конкретизувало теоретичне випередження) – до відкриття нового для XII ст. досвіду характеру і природи людини; твір П'єра де Сен-Клю, з одного боку, виявляє – як антигеройську контрафактуру лицарського і придворного життєвого ідеалу – досконалий, вбережений від історичних змін типовий світ характерів, проте, з другого, – надає негативному героєві Ренарові, який в перехитрюванні всіх інших виставляє їхню неідеальну, надто людську суть, перших ознак індивідуальності за допомогою кумедности шельми. І якщо навіть ця інновація не розпізнала чи не розглянула як таку більшість сучасників-адресатів, то все ж є одне позалітературне підтвердження, що її могли у цей час так розуміти. Оскільки поріг індивідуалізації, що літературно оформлений для пізніших інтерпретаторів у перших частинах "Роману про Ренара", також історично засвідчений уперше в цей час: починаючи від Отто Фрайзінеського, persona могла позначати не тільки змінне (маску, роль), але й незмінну individualitas світських людей.

Метафора порогу індикує для історичної герменевтики, що перехід від старого до нового не обов'язково повинен відбуватися одним стрибком і всіма сучасниками водночас. Вихід за межі середньовічного життєвого світу, який через закритий горизонт майбутнього видавався християнському світорозумінню ледве чи змінним, вимагав вивільнення нових сподівань, що виходили з-під заборони curiositas. Очевидно, ліцензію на розвіяння чару ідеаль-

ности лицарських і придворних життєвих норм і на показ людської суті потойбіч добра і зла в її недосконалій пересічності було легше здобути через фікцію царства звірів. Тим-то літературна герменевтика може внести свою частку до історичного пізнання на свій лад там, де вона зможе вивести в зміні горизонту естетичного досвіду на світло те, що було для сучасників минулого житевого світу тільки латентною потребою, бажанням або поняттям про майбуття і що може бути у своєму ще не відчитуваному значенні піднесене до свідомості тільки за допомогою історії інтерпретацій...

(Яус Г.Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика. (фрагменти) // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. Львів, "Літопис", 1996. – Переклад з німецької Ю.Прохаська. С. 295-298.)

3. ПОЕЗІЯ ВАГАНТІВ ТА ГОЛІАРДІВ

Вагантами та голіардами називалися мандрівні поети, розквіт діяльності котрих припадає на XII–XIII ст. (їхні назви походять від латинських слів: "ваганти" – від "vagantes" ("мандрівні люди"), "голіарди" – від "gula" ("горлянка"), або від імені велетня Голіафа. За соціальним станом ваганти неоднорідні – багато було серед них студентів, які недовчилися ("школярів"), бідних кліриків, міських декласованих елементів. Оскільки мовою поезії вагантів була латина, зрозуміла на теренах всієї Європи, вони утворювали своєрідне міжнародне братерство. Основні теми та моти-

ви поезії вагантів – студентське життя, радощі плоті, кабацький розгул, зіпсованість світу, мінливість долі, що часто набувала метафори "колеса Фортуни". Їхня маргінальність щодо суворо ієрархізованого середньовічного суспільства у сполученні з рудиментами освіти обумовлювала дуалістичність їхнього світобачення – з одного боку, вони уславлювали радощі життя, з другого – ставилися до нього та свого місця в ньому (чи радше відсутності такого місця) з гіркою іронією. З формальної точки зору лірика вагантів відрізняється вченістю, знанням античних та християнських авторів, а паралельно – використанням фольклорних мотивів та образів. Їй притаманна пародійність щодо лицарської літератури (зокрема, у зовсім іншій концепції кохання), а також травестування та зниження церковно-релігійних жанрів. Серед творів вагантів є макаронічні (тобто такі, що використовують одразу дві мови). Як правило, авторство цих віршів анонімне, за винятком таких відомих імен або псевдонімів, як Гюг ("Прімас") Орлеанський, Архіпіта Кельнський та Вальтер Шатільонський. Джерелами поезії вагантів слугують рукописні збірки XII–XIII ст. Найвідоміша з них – збірка "Carmina Burana" ("Байренські пісні") з Бенедикт-байренського монастиря у Німеччині. (На тексти цієї збірки композитор Карл Орф у XX ст. написав ораторію).

Орден вагантів

1. Коли спів почується
"Йдіть у світ безкрай!",
То ченці збираються,

Клірик поспішає,
І левіт про Біблію
Тут же забуває –
В орден всі вливаються,
Що життя спасає.

2. Наш статут наказує:
Зважте все старанно!
У житті поведіться
Тільки бездоганно!
Вам не личить знатися
З кліриком захланним,
Що ні з ким не ділиться,
Що з нутром поганим.

3. Милосердя любимо
І добра дорогу:
Обіцяєм кожному
Нашу допомогу.
Приймемо багатого
І людину вбогу,
Ту, котру побожнії
Гонять од порога.

4. В ордені вагантському
Ми ченцеві раді,
Щедрому пресвітеру
І його відраді,
Вчителям і клірикам,
Школярів громаді,
А найбільш – студентові
В гарному наряді.

5. Шваби, сакси, мейсенці,
Наші друзі славні,
Що до нас зібралися
З міст і глухомані,
Постанови слухайте
Наші бездоганні:
"Згиньте, люди скнаристі,

Скупарі захланні!"

6. В орден ми приймаємо
Чесних і лукавих,
Дужих, сили сповнених,
Немічних, кульгавих,
Виснажених старістю,
Молодих і жвавих,
До Венери жадібних,
І до неї млявих.

7. Миролобних, лагідних,
Буйних, інтриганських,
З Швабії, з Італії
Та з країв слов'янських,
І маленьких карликів,
І людей гігантських,
Тихих, скромних вдачаю
І бундючно-панських.

8. Орден відкриває нам
Істину єдину:
Тут ми щастя знайдемо
Й радісну годину.
Нам миліше в ордені
Їсти буженину,
Ніж ячмінне вариво
Та суху скорину.

9. Орден наш роудиною
Слушно звати стану:
Ми ж бо всіх приймаємо –
З будь-якого стану.
Не раз проголосимо
Твердо, без обману –
Всіх у нас стрічаємо,
Як рідню кохану!

10. Тут нам заборонено
Прокидатись зранку:
Всяка нечисть юрбами

Бродить до світанку
І облудні видає
Шле нам без устанку –
Дурень хай вистрибує
З ліжка до сніданку!

11. Тут нам заборонено
Утреню служити –
Вставши, краще в загінку
Снідання зложити.
Вина ми смакуємо
І курчаток ситних,
Одного лиш лячно нам –
Не програти б свити!

12. Мати дві одежини
В ордені негоже:
Хто тут одягається,
Мов якийсь вельможа,
Мусить щось програти нам –
Це підтвердить кожен.
Зайвого ж позбутися
Гра всім допоможе.

13. Хто бажає йти до нас,
Хай собі затямить:
Дорожиш сорочкою –
Жертвуй-но штанами!
І не мрій про чоботи,
Тішся постолами,
Бо тебе відлучимо,
Як не згоден з нами!

14. Поки не наївся всмак,
Не виходь із хати:
Вміє найскупішого
Бідний упрохати;
Може й мідячок не раз
Добрий приріст дати –
З ним гравець удачливий

Виграє дукати.

15. Хай не дмуть в обличчя нам
Грізні вітровії.
Слізьми хай не миється
Бідний в безнадії,
І про кращу доленьку
Не втрачає мрії.
Бо, бува, за лихом йдуть
Радісні події.

16. Всім, кого зустрінете,
Треба пояснити,
Чом гріхи ви мусите
Піснею хулити:
"Щоб нечесних гудити,
Чесних похвалити,
Чесно від цапів овець
Чесних відділити".

Бідний студент

1. Стану я духовного,
Злидень поміж вами,
Для страждань народжений
Плентаюсь світами.

2. Я до всіх премудростей
Прагнув причаститись,
Тільки злидні капосні
Не дали довчитись.

3. Одяг подірваний
На мені, недужім,
І в морозну днину я
Аж тремчу від стужі.

4. То ж до церкви божої
Не ходжу по праву:
Чи в лахмітті вистоїш

До кінця відправу?

5. Вам, міські правителі,
Шлю свої благання:
Не жалійте бідному
Крихти подавання.

6. Трішечки вподібніться
Доброму святому –
Вкрийте одежиною
Бідного сірому!

7. А за те, що зводили
Жебрака одіти,
Бог воздасть сторицею
На тамтому світі!

Весняна пісня

1. Йде весна, дівчата,
Щастя милі дні!
Веселіться, хлопці,
Розпочніть пісні!

(Приспів):
Гай, гай! На душі розмай!
Прагну розкошів дівочих,
Що дарують рай!
Я згораю від кохання –
Світе, прощавай!

2. Солодко лунає
Соловейка спів...
Він палке кохання
В серці розбудив.

(Приспів)
3. Всіх окрас окраса –
Та, що я люблю.
Із троянд троянда...

Я ночей не сплю!
(Приспів)
4. Мила посміхнеться –
Сповнююсь надій,
Гляне непривітно –
Я вже сам не свій.
(Приспів:) Гай, гай! На душі розмай!

Прагну розкошів дівочих,
Що дарують рай!
Я згораю від кохання –
Світе, прощай!

Занепад освіченості

Те, що було наукою,
Сьогодні стало мукою –
Усе запастилося,
Розвагами змінилося.
5 Школяр іде на хитроці,
Його долають лінощі,
Від книг він одвертається
І мудрості цурається.
Не так було в минулому,
10 Яке давно забули ми:
Тоді ми не лінилися –
Аж до сивин училися.
А нині й не дивуємось,
Коли частенько чуємо,
15 Що вчителі теперішні –
Пташата неоперені,
Сліпих ведуть сліпенькії,
Осли на лірі бренькають,
Бики в палаци пхаються,
20 Хлопи на герць збираються.
З шинків уже Григорії
Зробили консисторії,
Ієроніми згідливі
Тепер для запобігливих,
25 І Бенедикт за чарками

Цікавиться вівчарками,
А Августин розводиться
Про те, що в полі родиться,
Рахіль стає незрячою,
30 А Марфа – преледачою,
Марія – метушливою,
А Лія – та цнотливою!
Від чести відмахнулися
І совісті позбулися –
35 І став Катон п'яницею,
Лукреція – блудницею.
Чого давно цуралися,
Сьогодні славним сталося,
Зробилась спека холодом,
40 Ну а пересит – голодом.
Стають дурні пророками,
Чесноти всі – пороками,
Усе перемінилося,
З доріг належних збілося.
45 Розумний хай замислиться
І від гріхів очиститься,
Щоб не благати "Змилуйся!"
На тім страшнім судилищі,
Якого той лякається,
50 Хто винним почувається.

Безтурботна пісня

1. Геть книжки виснажливі!
Годі нам учитися!
Юні нерозважливій
Личить веселитися!
А до знань на схилі віку
Можна причаститися!
.....
(Приспів:) Кинь книжки, бо пролетить
Час, немов на крилах,
Хай же душу веселить
Молодість грайлива!

4. ТВОРЧИСТЬ ФРАНСУА ВІЙОНА

Поет про поета: життя та поезія Франсуа Війона

1431 року англійські загарбники спалили на вогнищі Жанну д'Арк, як "відступницю та еретичку".

1431 року народився Франсуа Війон, найбільш французький та найбільш еретичний з усіх поетів Франції.

Жахливе видовище являла тоді батьківщина Війона. Палали міста. Коні витоптували ниви. Було багато зрад, багато подвигів, багато трупів, багато перемог, але не було ані хліба, ані спокою. До жахів війни додалися неврожайні роки, надзвичайно суворі зими й, нарешті, чума. На узбіччях путівців валялися трупи. Банди розбійників вешталися країною. Вовки нападали на села. Судді швидко судили, й кати швидко вішали. На роздоріжжях зростали шибениці, гойдалися тіла повішених.

З Італії приходили перші голоси Відродження. Світ, затьмарений аскетами середньовіччя, смутно посміхався, попри голод та холод. Боючись втратити владу над збентеженими душами, церква лютувала: кожного дня знаходили нових еретиків, кидали їх до підземель, вішали, спалювали.

У похмурих замках доживали свій вік учасники останнього хрестового походу. Вони у сотий раз переповідали онукам про штурм сірійських міст, про боротьбу хреста та півмісяця. Молоді тихенько глузували з них. Молодих цікавило, чи виженуть зі Франції англійців, чи впорається молодий король з повстанням еретиків...

Ще продовжувалися поетичні турніри. Останні поети середньовіччя ще вихваля-

2. Дні весни відлинули,
Вже війнуло хугою,
Насолоди згинули,
Повнимось тугою:
Серце слабне, кров не грає,
Минаються радощі:
Старість люта нас лякає
І хвороби старості.

(Приспів)

3. До богів подібні ми!
Як боги, кохаймося!
До забав жадібними
Бути не вагаймося!
Між дівочі хороводи
Юнаки, поквартися,
Щоб не втратити нагоди,
Як нагода трапиться!

(Приспів)

4. У танку грайливому
Дівчина проміниться.
Навіть вередливому
Тут зваблива стрінеться.
Бачу он: красуня мила
У танку звивається.
І душа моя від тіла
Наче відривається!

(Приспів:) Кинь книжки, бо пролетить
Час, немов на крилах,
Хай же душу веселить
Молодість грайлива!

(Переклади М. Борецького – Тема N2,
1998 р.)

ли лицарські чесноти. Мандрівні жонглери ще співали на ярмарках вірші про милосердя богородиці. Але шанувальники мистецтва сумно говорили, що приходить варварська доба: немає більше ані автора "Романа про Троянду", ані інших ніжних співців минулого...

Звідки прийшов Франсуа Війон?

В Парижі, на вулиці Сен-Жак, була невеличка церква святого Бенедикта, розписана майстрами середньовіччя. Капеланом однієї з каплиць цієї церкви був такий собі Гійом Війон; він всиновив маленького Франсуа, котрого мати не могла прогудувати... Війон у житті брав на кпини усе: віру та знання, вельмож та єпископів, і навіть самого себе, але завжди з розчуленням згадував матір... Для матері він написав молитву і в ній згадав фрески церкви святого Бенедикта...

Війону було трохи за двадцять, коли він потрапив у страшну халепу. Йому подбалася жінка, яку звали Катрін де Воссель; у нього був суперник, такий собі Сермуаз; на паперті церкви вони побилися. Сермуаз ножем розсік губу Війону. Тоді Війон жбурнув камінь у голову супротивника. Сермуаз помер. Цирюльник, котрий промив рану Війона, повідомив поліцію про те, що сталося, і Війон був змушений тікати з Парижу.

Він довго волоцюгував. У 1456 році король Карл II зголосився помилувати поета, який надіслав йому жалісне клопотання. Війон повернувся до Парижу та написав "Малий заповіт". Це жартівливий твір, в якому поет дарує різні предмети своїм друзям та ворогам.

Можна сказати, що з цього часу Війон став поетом. З цього часу він також став

студентом Сорбонни, або, як він казав, "бідним школяром". Сорбонна приваблювала його аж ніяк не знаннями. "Школярі" були непідсудні королівському суду, і це вельми цікавило Війона, оскільки він вів далеко не добродійний спосіб життя... Поліція шукала винуватців: було зчинено великі крадіжки. Просто дня з келії ченця-августинця крадії винесли п'ятсот золотих екую... Одного з учасників крадіжки було затримано, й він виказав Війона. Поету знову довелося покинути Париж.

Він поїхав до Анжеру і там, мабуть, зійшовся з відомою бандою розбійників. Він написав низку віршів блатною мовою.

Невдовзі його було заарештовано. Його було присуджено до повішення разом з іншими винними. Чекаючи на страту, він написав "Епітафію"...

Потрапляючи до в'язниць, Війон незмінно звертався по допомогу до впливових друзів. Багато знаних людей цінували поетичне обдарування "бідного школяра". Найвірнішим захисником Війона був принц Карл Орлеанський, один з найзначніших поетів свого часу...

У 1461 році Війону виповнилося тридцять років. За наказом єпископа... його посадили до в'язниці у невеличкому містечку Мен-сюр-Луар, поблизу Орлеана. Людовік XI, який щойно сів на престол, приїхавши до Мен-Сюр-Луар, наказав звільнити поета. Війон урочисто прокляв злого єпископа, а молодому королю побажав дванадцять синів.

Незабаром після звільнення з в'язниці Війон, повернувшись до Парижу, написав "Великий заповіт". Він знову робить всім подарунки, але цього разу перед нами твір зрілого митця: в ньому не лише вірші на

випадок та ущипливі епіграми, в ньому – філософія поета.

Нам нічого не відомо про кінець Франсуа Війона. Навряд чи він помер власною смертю: не така в нього була вдача, та й часи були не такі. Можливо, він загинув під час одного з розбійних нападів? А можливо, "майстри зворушливих обрядів" (так називали тоді катів) зрештою його повісили: адже не кожного року оголошується амністія з приводу коронації..

За спиною Війона стояло середньовіччя з його юродивими та містиками, з танцями смерті та з райськими видіннями. Людина, що була колись присуджена до смерті та багато разів чекала на неї, не могла про неї не думати. Перед очима Війона ставали не кущі раю, не багаття пекла, він думав не про потойбічне життя, в яке навряд чи вірив, а про кінець першого, справжнього життя...

Він був першим поетом Франції, який жив не в небесах, а на землі і який зумів поетично осмислити своє існування. Одного разу принц Карл Орлеанський влаштував у своєму замку, в Блуа, поетичний турнір. Такі змагання були улюбленою розвагою освіченої шляхти. Карл Орлеанський запропонував учасникам турніру написати баладу, яка мала починатися словами:

Від спраги я вмираю над струмком...

Для принца це було нісенітницею, кумедним жартом... Проте Війон потрактував запропоновану тему всерйоз і у свою баладу вклав чимало: це – сповідь людини, звільненої від догми, та й від віри також, її сумніви, її суперечності, її внутрішня складність... В його віршах, іноді хитруватих, іноді відвертих до брутальності, глибока людяність; це – життя без пропові-

дей... Здіймався новий день – світлий та важкий...

...Чому сьогодні його читають та перечитують поети різних країн, різних генерацій? Найменше це можна пояснити його строкатим, неспокійним життям. Люди ХХ століття, ми бачили досталь війн, злочинів та страт, щоб нас могла вразити біографія Війона. Він вражає нас, і не лише тому, що він видатний поет. Є чимало видатних поетів, яких ми знаємо по шкільних роках; їхні імена ми вимовляємо з незмінною повагою, але до їхніх книжок ніколи не повертаємось. Війон – не пам'ятник, не реліквія, не одна з віх історії. Хвилинами він здається мені сучасником, попри чудернацьку орфографію давньофранцузької мови, попри архаїзм балад та рондо, попри безліч злободенних для його часу та незрозумілих для мене натяків...

...Поезія Війона – перший чудесний прояв людини, яка мислить, страждає, кохає, обурюється, глузує. В ній вже чутна й та іронія, що приваблювала романтиків, і поєднання поетичної піднесеності з прозаїзмами, таке близьке сучасним поетам – від Рембо до Маяковського... Звільнившись від умовностей середньовіччя, пізнавши всю принадливість критичного мислення, людина здобула нові радощі й нові страждання. Вірші Війона інколи сумні, бо нелегким було життя поета, але частіш цей сум пов'язаний з розвитком думки, з тим навантаженням, яке відчули на своїх плечах люди, які скинули з себе окови смирення, слухняності та сліпої віри...

(Эренбург И. Пoesия Франсуа Вийона. В кн.: Французские тетради. Заметки и

переводы. М.: Советский писатель, 1959. С. 62–72).

Спір Війонового серця з тілом

Це хто товчється? – Я. – Хто?
Що за крик? – Твоє це серце! З волок-
на тонкого
Звисаю вже, живущий тане сік,

Коли дивлюсь на тебе, самотнього,
Мов те песя, що сіло під порогом.
– І звідки це? – Шибайголовства плід.
– Навіщо гнів? – Бо маю горя вбрід.
– Лиши мене, я в думці тим займуся.
– Коли? – Як виросту з дитячих літ.
– Більш не скажу. – Я зовсім не журюся.
– Що думаєш? – Добути славу й шик.
– Тобі вже тридцять: вік коня старого.
– Чи це дитинство? – Ні. – То значить,
впік

Тебе злий дур. – Де впік? Це все до
чого?
– Е, що ти знаєш! – А різницю всього:
В сметані муха – чорне й біле... Квит.
– Це все? – Тобі сваритися не стид?
Коли не досить, знов почну, вернуся.
– Ти вже програв! – Ні, знов піду в похід.
– Більш не кажу. – Я зовсім не журюся.
– Звідкіль це зло? – Від лиха, бо не звик.
Сатурн, гадаю, в клунок на дорогу
Мені нещастя вклав. – Дурне ти рік:
Ти пан його, не будь слугою в нього.
Це Соломон вписав був до Святого
Письма:

"Мудрець планет рішає хід
І міць його долає вплив орбіт".
– Не вірю в це. Яким спекли, лишуся.
– Що кажеш ти? – Так я дивлюсь на світ.

– Більш не кажу. – Я зовсім не журюся.
– Ти жити рад? – Як збавить Бог від бід.
– То мусиш скласти... – Що?
– Твердий обіт,
Читати вперто.
– Що? – З наук, що слід,
І кинути шельвір.
– Ну, що ж, повчуся.
– Лиш не забудь! – Я запишу це в зшит.
– Не жди, аж підеш, голубе, під лід.
– Більш не кажу. – Я зовсім не журюся.

Епітафія Війона у формі балади

Брати, що житимете після нас,
Сердець для нас не майте задубілих
І милостиві будьте, без ураз,
За те Господь вас ласкою наділить.
Глядіть – п'ять, шість нас разом
почепили:
Коли по наших пещених тілах,
Об'їдених, облуплених, лиш прах
Залишиться і стане кістками,
Хай не смішить вас наше горе й жах;
Благайте: Боже, змилуйся над нами!
Ми просим вас: втисніть на серця дно
Свою погорду, хоч були ми вбиті
Законним правом. Знане ж вам давно,
Що розум даний не усім на світі;
Щоб наше все харцизтво окупити,
Нас синові Марії поручить,
Хай ласку шле, незчерпну ні на мить,
Щоб не ввійшли ми у пекельні брами.
Ми мертві вже, душа нам не болить,
Благайте: Боже, змилуйся над нами!
На мокнення ми віддані дошам,
Геть висохли на сонці, чорні стали;
Сороки очі видовбали нам,

Волосся з брів, з борід повисмикали.
Спочину ми ніколи не зазнали;
На примху вітру здані ми весь час,
Сюди-туди погойдує він нас,
Як той наперсток, здзьобаний птахами.
В це товариство хай не тягне вас,
Благайте: Боже, змилуйся над нами!

Ісусе-царю, пане над усім,
Не дай нам бути в пеклі огням:ім;
Не хочем стати чорта жолдаками.
Ох людоньки, тут насміх ні при чім,
Благайте: Боже, змилуйся над нами!

(Переклади Гординського С. Я. – Колір
і ритми. Поезії, переклади. К.: 1997. –
С. 364–368.)

Балада

Скажіть, в яких світах вона,
Римлянка Флора незрівнянна,
Архіпіада чарівна,
Таїс, її сестрою звана,
Де Ехо, гомінка, неждана
Луна ставків і рік гучних?
Де вся та врода неказанна?
А де ж тепер торішній сніг?
Де велемудра та жона,
Та Абеярова кохана, –
Він випив чашу мук до дна,
Життя його – кривава рана,
Або красуня невблаганна,
Та, що зашить звеліла в міх
І в Сену вкинуть Бурідана?
А де ж тепер торішній сніг?
Де королева Бланш, ясна,
Немов лілея тонкостанна,
Аліса, Берта де, хто зна,

Де Аренбур, вельможна панна,
Де горда орлеанка Жанна,
Офіра ворогів лихих?
Де всі вони, де їхня шана?
А де ж тепер торішній сніг?
Ні, принце, марна річ від рана
Й до вечора питать про них,
Бо приспівка незмінна й знана:
А де ж тепер торішній сніг?

Епітафія в формі балади, писана собі й своїм товаришам у чеканні шпбениш

Братове, що лишилися живі,
Суворим словом не картайте нас.
Коли до нас не будете черстві,
То й вам Господь простить у слушний час.
Ось висим – п'ять чи шість нас, – і погас
Вогонь життя в тілах, таких бридких, –
Гниє і опадає м'ясо з них,
На порох перетліють скоро й кості.
Не кліть із наших напастей лихих, –
За нас благайте Бога в високості.
Хай обирали ми шляхи криві,
Закон понишив нас, ніхто не спас, –
Та мудрощі не всім же в голові.
Не гнівайтеся, коли звемо ми вас
Братами, – тут уже не до образ.
Моліть, щоб Син Пречистої поміг
У невичерпності щедрот своїх
Уникнуть нам диявольської злості.
Не зневажайте зганьблених, німих, –
За нас благайте Бога в високості.
Нас мили й прали зливи грозові,
Пекло й палило сонце, вітер тряс,
Ставали ми поживою черві,
Сорокам, крукам чорним, і не раз
На нас ненатлий птах свій голод пас,

І очі повиймав, і з брів густих
Волосся вискуб, як соломі з стріх.
Погляньте лиш, і вас охоплять млости.
Щоб не зазнати вам всім таких утіх,
За нас благайте Бога в високоств.
Ісусе-князю, ти, що все й усіх
У владі маєш, – і чесноту, й гріх,
Не дай потрапити нам до пекла в гості.
Тут, людоньки, ніякий вам не сміх,
За нас благайте Бога в високоств.

(Переклади Гр. Кочура з кн. "Трете відлуння". К.: Рада, 2000. С.391–393)

Балада неймовірностей

Працює ледар безупинно,
Тиран нас милосердя вчить,
Найліпша в світі їжа – сіно,
Пильнує добре той, хто спить,
Хоробрий, хто в бою тремтить,
Найвища добродійність – зрада,
Лиш від закоханого ждїть
Найрозумнішої поради.

Для пологів є домовина,
Врожай – найтяжче з лихоліть,
Поб'ють – сміятись є причина,
Хто виграє, тому й платить,
Водою греблю слід гатить,
Ми живемо брехні заради,
Лиш від закоханого ждїть
Найрозумнішої поради.

Радіє в злигоднях людина,
Найкраща піч, коли курить,
Сумління чисте – ось провина,
Найбільша чесність – обдурить,
Дівок гулящих слід любить,

Шукати розуму у влади, –
Лиш від закоханого ждїть
Найрозумнішої поради.

Ви правди хочете? Лиш вади
І хиби в людях слід цїнить,
Лише в стражданні є принади,
Любити вмїють тільки гади, –
Од вщерть закоханого ждїть
Найрозумнішої поради.

Балада на прислів'ях

Коза на кризі лиха не мине,
Глек носить воду, поки не поб'ється,
Коханку грїють, поки не спане,
Кують залїзо, тож воно і гнеться,
Всяк вартий того, що йому дається,
Вода весною в ріках прибува,
Хоч дуже швидко час біжить, здається,
Ми довго дожидаємо рїздва.

Коли кума базікати почне,
Верзе що хоч, допоки не затнеться,
Швець – шие, жнець – у полі жита жне,
Бїда приходить, та й вона минеться,
Дурний за обіцянками женеться,
Приходять завжди по сївбі жнива,
Хоч, може, й навпаки комусь багнеться,
Ми довго дожидаємо рїздва.

Голодний пес в конурі не засне,
Ідуть на штурм, як місто не здається,
Плід викидають, коли гнить почне,
П'яниця буде пити, поки вп'ється,
Найкраща пісня, а й вона псується,
Як знати наперед її слова;
Життя біжить, – ще тільки рік почнеться,
А ми вже дожидаємо рїздва.

Пересміють смішне на геть сумне,
Сорочка найдорожча мнеться й рветься,
Найбільша радість також промайне.
Де розум плаче – глупота сміється,
Ханжа до раю за життя пропхнеться,
Він спить і бачить чудеса й дива,
Всяляка нитка з кужеля снується,
Ми довго дожидаємо рїздва.
Мій принце! Краще дурневі живеться
Від іншого всілякого єства –
Він ще й на мудреця перекується,
Покіль ми дожидаємо рїздва.

Балада прикмет

Я знаю – мухи гинуть в молоці,
Я знаю добру і лиху годину,
Я знаю – є співці, сліпці й скопці,
Я знаю по голках сосну й ялину,
Я знаю, як кохають до загину,
Я знаю чорне, біле і рябе,
Я знаю, як господь створив людину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю всі шляхи й всі манівці,
Я знаю небо щастя й сліз долину,
Я знаю, як на смерть ідуть бійці,
Я знаю і чернички спідничину,
Я знаю грїх, але грїшить не кину,
Я знаю, хто під течію гребе,
Я знаю, як в бочках скисають вина,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю – коні є і є їзді,
Я знаю, скільки мул бере на спину,
Я знаю, хто працює без упину,
Я знаю сну й пробудження хвилину,
Я знаю Рим і як він всіх скубе,
Я знаю і гуситську всю провину,

Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю палац, знаю і хатину,
Я знаю цвіт, і плід, і соб-цабе,
Я знаю смерть і знаю домовину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Балада поетичного змагання в Блау

У спразі гину біля водограю,
Зубами біля вогнища січу,
Чужинцем в рідному краю блукаю,
Нїмую криком, мовчки я кричу,
Я догола зодягнений в парчу,
Сміюсь від сліз, від балачок нїмію,
Радію серцем в муках безнадії,
В стражданні є для мене щастя хміль,
Жебрак – скарбами світу володію,
Скрїзь прийнятий, я гнаний звідусіль,
Непевний того, в чому певність маю,
Я бачу світло, як задму свічу,
І знаю тільки те, чого не знаю,
Знання химерним випадком вважаю,
Зірвавши банк, весь програш я плачу.
"Добраніч!" – прокажу, коли задніє,
Боюся впасти, лежачи на дні я,
Здоровий – почувую вічний біль,
Безрідний – спадщини чекати смію,
Скрїзь прийнятий, я гнаний звідусіль.

Стурбований життям – турбот не знаю,
Плюю на скарб, але за ним лечу,
Не злість, а доброта мене жахає,
Той кращий друг мені, хто запевняє,
Що в голоді я ситий досхочу,
Що білий лебідь вороном чорніє,
Що ворог мій мені на користь діє,

Що істина в брехні – ось в чому сіль! –
Все тямлю й ні чорта не розумію,
Скрізь прийнятий, я гнаний звідусіль.

Мій принце! Вас запевнити я смію:
Не вмючи нічого, все я вмю,
Змиритись докладаю всіх зусиль
І покладаю лиш на вас надію,
Скрізь прийнятий і гнаний звідусіль.

(Переклади Леоніда Первомайського –
Тема, №1, 1998 – С.125–128)

5. СЕРЕДНЬОВІЧНА ДРАМА

Середньовічна європейська драма –
явище унікальне. З одного боку вона своїм
корінням сягає у язичницькі традиції. На
основі давніх обрядових ігрищ, ритуальних
та культових дійств відточувалось мистецтво
речитативу, міміки та пластики. З іншого
боку середньовічний театр змістовно
формується під безпосереднім впливом
християнської ідеології, і першим сценічним
майданчиком для так званої літургійної
драми стають християнські храми. Літургійна
драма дала поштовх для розвитку основних
видів середньовічної драматургії – містерії,
міраклія та мораліте.

Містерії були найбільш розповсюджені
в Англії та Франції. Вони демонстрували
глядачеві епізоди з Біблії. Однією з перших
таких містерій було "Дійство про Адама".
Починаючи з XIII ст. містерії поєднуються
у цикли, які відтворюють світову історію в
біблійній інтерпретації – від першого дня
творіння до Страшного Суду. Але центральними
подіями були народження, смерть та вознесіння
Христа.

У XIII ст. виникає також інший жанр
літургійної драми – міраклі (від французького
"miracle" – чудо). Джерелами міраклів були
оповідання про чудеса Богоматері чи святих.
Ці драматичні дійства дозволяли домішок
романтичних, авантюричних та побутових
елементів. Один з ранніх міраклів – "Міраклі
про Теофіла" Рютбефа – став першою обробкою
легенди про продаж людиною своєї душі дияволу.

У XV ст. у Франції та Англії виникає
новий жанр – мораліте. Мораліте – алегорична
драма, що пропонує дуже спрощене уявлення
про життя. Але ця спрощена, алегорична модель
базувалась на системі середньовічної християнської
моралі. Таке дійство було по суті театральною
проекцією моральної свідомості, знанням про
добро і зло. Вважалося, що перед людиною
завжди постає лише два варіанти вибору –
поганий та добрий, і треба тільки вчасно
підказати їй вірний шлях.

Походження середньовічної драми

У європейській драмі було два народження.
З'явившись на світ у середині першого
тисячоліття до нашої ери, вона обійшла
все коло середземноморських земель,
бачила велич Афін та велич Рима, бачила
багатотисячні театри, охоплені жахом та
співчуттям, оглушені сміхом. Вона почала
вмирати – вкладатися на довгий сон у
гробниці бібліотек, одягатися у пергаментні та
папірусні савани – задовго до того, як
помер театр. Але помер і він із загибеллю
античної культури. зламаної і своєю
одряхлілістю, і молодою силою варварських
народів.

Через три-чотири століття драма
народилася знов – невпізнанно іншою, але,
як і вперше, з ритуалу... Яка сила породила
драму, чого не вистачало католицькому
богослужінню, яке досягло у IX ст. ритуальної
повноти і з того часу до наших днів... зовсім
не змінило своїх принципів і лише незначно
змінило свій склад?...

...Не можна мислити генезу середньовічної
драми поза церковним ритуалом це призводить
до безплідних парадоксів. Але мислити її
виключно літургійною також не можна – це
заводить у глухий кут. Сила, що породила
драму, має бути і позаположна і співпричетна
відправі, не має цілком підходити під
принципи організації католицького культу і
разом з тим не повинна спричиняти в ньому
реакцію відторгнення.

Таку силу не може мати ні професійна,
ні соціальна група – її може акумулювати
лише універсальна та засаднича форма
життєдіяльності, в межах котрої відбувається
орієнтування людини у природному та
суспільному космосі. Іншими словами,
знов-таки ритуал. В даній книзі висувається
та, мірою можливого, обґрунтовується
припущення, що силою, яка зламала або
перехитрила захисні механізми християнського
культу та внесла у зроблені нею розломи
зерно майбутньої драми, був карнавал.
Точніш, не карнавал у суворому сенсі, що
відлився у свої класичні форми в XI–XIII ст.,
а весь річний цикл народних, застановчих
поганських, сезонних обрядів карнавального
типу...

(Андреев М. Средневековая европейская
драма. Происхождение и становление. М.:
Искусство, 1989, с. 5-8)

Ігри шляхти перед замком

Народження середньовічної драми з великодневої літургії

...Театральність християнської відправи,
чий учасники в явний спосіб поділяються на
глядачів (паству) та акторів (целібрант,
міністранти, хор), а простір – на глядачеву
залу (неф) та сцену (вівтар, святилище),
чия дія обмежена суворими структурними
закономірностями, проходить у своєму
русі класичні композиційні фази (зав'язку,
кульмінацію, розв'язку), має сюжет,
відбувається у діалогічному обміні репліками
між священиком та хором, коментується
красномовними жестами та позами, вимагає
складного реквізиту, обставлена пишними
декораціями, супроводжується урочистою
музикою, – театральність, повторюю, храмової
християнської дії, особливо католицької та
православної, одразу впадає у вічі...

...В літургії церковного року вирізняються
два відносно автономні сезони: різдвяний та
великопісно-великодневий... Проте і
різдвяний цикл не може вважатися цілком
завершеним, хоча б через те, що за
народженням Спасителя має йти саме

спасіння. Лише Великдень святкує подію, яка не має історичного продовження, оскільки воскресінням закінчується земна місія Христа. Не дивно, що в усьому церковному році лише дев'ять передвеликодневих тижнів... виявилися пов'язаними єдиним та цілісним, без вад та провалів, сюжетом.

Будучи сюжетом ритуальним, він відтворює, що цілком природно, композиційні фази сезонного ритуалу як такого: в ньому чітко розрізняються періоди жалоби та утримання, очищення, накопичування нових сил та святкування.

Коли богослужбний рік входить у Страсний тиждень, коли через ритуальний простір храму проглядає історичний (та міфологічний) простір Масличної гори, Гетсиманського саду, палацу Ірода Великого, Голготи, коли ритуальний час літургії починає рухатися в одному ритмі з історичним (та міфологічним) часом Єрусалима за кілька днів до 14 нісана, ... тоді карнавальний сюжет зустрічається з євангельським. Сценарій зустрічається з текстом. Літургія Страсного тижня – місце зустрічі античного та давньосхідного карнавала, що уникнув смерті завдяки страсним розділам Нового Заповіту, з карнавалом новоевропейським, середньовічним, який проріс у католицьку відправу. Перша драма мала народитися тут – де зійшлися ритуальна драматургія відправи, ритуальна драматургія карнавала та потенційна драматургія Євангелія.

(Андреев М. Средневековая европейская драма. Происхождение и становление. М.: Искусство, 1989, с. 58; 80)

Драматургічні жанри пізнього середньовіччя

... "Час міраклія як жанрового різновиду середньовічної драми прийде набагато пізніше – через століття [у XV ст.]. Твори цього драматичного підвиду, створені у другій половині XIV ст., які дійшли до нас вельми багатою колекцією... і схожі, і несхожі на міраклі Рютбефа. Об'єднує їх вирішальна роль Богоматері, яка здатна відвернути покарання від найзапеклішого злочинця та виклопотати прощення для найчорнішого гріха...

... "Фарс має сусідити з містерією, в принципі він повинен поділяти з нею місце на тому самому кону. Середньовічне пекло не може обійтися без раю, середньовічний чорт – без янгола...

Для французького та італійського фарсу (час масового виробництва XV ст.) драматична дійсність обмежується побутом, а функція сміху – чистою карнавальною агресивністю, не ускладненою жодними ідеологічними завданнями. У французькому соті (те саме XV ст.) від побуту здійснюється сходження до соціально-політичної реальності, відповідно підвищується універсальність сміху, проте він залишається відверто агресивним. Форму будь-якого з цих піджанрів французького комічного театру, інколи обох разом, може набирати німецький фастнахтшпіль (перші пам'ятки з XIV ст.) У французькому (з кінця XIV ст.) та англійському (XV ст.) мораліте предметом зображення стає не сама дійсність, а її загальний сенс (життя – смерть, добро – зло), виведений на сцену в алегоричній колізії алегоричних постатей. Сміх в мораліте, головню, французь-

кому (англійські, за одиничними винятками, більш однотонні), зберігає агресивність та універсальність, але, як і раніш, нічого не випробує: шлях до істини має на увазі захоплення неправдою, але не потребує сміхового зниження. Лише в містеріях... де дійсність сакральна, сміх набуває "світоглядного" (термін М. М. Бахтіна) або життєтворчого характеру: комічне стверджується на території священного та стверджує його в ньому самому. Але агресивність, пряму спрямованість на конкретне зло сміх у містерії втрачає...

(Андреев М. Средневековая европейская драма. Происхождение и становление. М.: Искусство, 1989, с. 184, 188, 190–191).

Опис постановки містерії сучасниками

"... У вищезазначеному році (1437) були представлені в Меці на майдані "Страждання господа нашого Ісуса Христа." .. і був побудований театр у найбагродніший спосіб. Від мав дев'ять сидінь заввишки, а також ряди навколо; а позаду знаходилися великі та довгі сидіння для сеньорів та для дам. Й виконував роль Господа Бога священник на ймення Ніколь з Невшателя, в Лотарингії, який був на той час кюре церкви св. Віктора в Меці. Життя зазначеного кюре було у величезній небезпеці, і він мало не помер, перебуваючи на хресті, оскільки в нього припинило битися серце, і він помер би, якби йому не надали допомогу. ... І тривала ця містерія чотири дні. В цій виставі брав участь ще один священник на імя Жан де Місейль, котрий грав роль Юди; але оскільки він провисів надто

довго, він також ледь не помер, бо серце в нього зупинилося; через це його поспіхом витягли з петлі, віднесли до найближчого місця та відтирали оцетом, щоб він оговтався. Паща, яка слугувала входом до пекла на зазначеній виставі, була дуже добре зроблена; бо за допомогою певного механізму вона відчинялася та зачинялася сама собою, коли чорти хотіли увійти до пекла або вийти з нього. І мала ця голова два сталеві ока, які сяяли на диво...

(L. Petit de Julleville, Le mysteres, t.II, Paris, 1880, pp.12-13; Цит. за Хрестоматія по истории западноевропейского театра, т.1, М.: Искусство, 1953, с.108–109).

Міраклі. Рютбеф. Чудо о Теофиле (уривки)

Здесь начинается история Теофила.

Теофил

Мой господин! В моей мольбе
Я столько помнил о тебе!
Все роздал, раздарил, что мог,
И стал – совсем пустой мешок.
Мой кардинал сказал мне: "Мат!"
Король мой загнан в угол, взят,
Дая вот – нищенствую сам...
Подряник свой к ростовщикам
Снесу иль жизни я лишусь...
И как с прислугой разочтусь?
И кто теперь прокормит их?
А кардинал? Ему до них
Нет дела... Новым господам
Пусть служат... Он к моим мольбам
Не снизойдет... Чтоб он издох!

Ну, хорошо! Я сам не плох!
 Будь проклят верящий врагу:
 Сам провести его могу.
 Чтобы свое вернуть, готов
 Пойти на все без дальних слов.
 Его угроз не побоюсь...
 Повешусь, что ли? Утоплюсь?
 Отныне с ним я вовсе квит,
 Путь для меня к нему закрыт...
 Эх, славный бы провел часок
 Тот, кто его бы подстерег,
 Чтобы посечь, пообтесать!
 Вот только как его достать?
 Он так забрался высоко,
 Что нам добраться нелегко,
 Его нельзя и палкой вздуть:
 Сумеет быстро улизнуть...
 Ах, если б только удалось,
 Ему бы солоно пришлось...
 Смеется он моим скорбям...
 Разбилась скрипка пополам,
 И я совсем безумным стал!
 Смотри, что слух пойдет, – скандал
 Меня прогонят от людей,
 Запрут, не пустят к ним, ей-ей,
 И всякий словом попрекнет,
 Укажет пальцем, скажет: "Вот,
 Как с ним хозяин поступил..."

Здесь идет Теофил к Саладину,
 который говорил с дьяволом, когда хотел

С а л а д и н

Эге! Что с вами, Теофил?
 Во имя господи! Ваш лик
 Печален, гневен... Я привык
 Всегда веселым видеть вас...

Т е о ф и л

Ты знаешь сам: в стране у нас

Я господином был всегда.
 Теперь – богатства нет следа.
 Всего ж грустней мне, Саладин,
 Что я, как верный паладин,
 Не забывал латинских слов
 И по-французски был готов
 Без всякой усталости хвалить
 Того, кто по миру ходит
 Заставил нагишом меня.
 И потому решаюсь я
 По непривычному пути
 К делам неслыханным итти
 Затем, чтоб только как-нибудь
 Свое достоинство вернуть.
 Его терять – позор и стыд.

С а л а д и н

Честь ваша мудро говорит:
 Тому, кто злата видел свет,
 Ведь ничего ужасней нет,
 Чем к людям в рабство поступить,
 Чтоб только сладко есть и пить
 И слушать грубые слова...

Т е о ф и л

Совсем кружится голова...
 О Саладин, мой друг и брат!
 Еще немного – и навряд
 Не лопнет сердце у меня!

С а л а д и н

Мученья ваши вижу я,
 Кто столько заслужен, как вы,
 В таких делах и головы
 Своей лишиться может вдруг.

Т е о ф и л

Увы! Все так, мой верный друг!
 И потому прошу тебя,
 Не скажешь ли, меня любя,

Какие в свете средства есть,
 Чтобы вернуть богатство, честь
 И милость? Я на все готов.

С а л а д и н

Угодно ль вам без лишних слов
 В борьбу с хозяином вступить?
 Тогда вы будете служить
 Вассалом у того, чья власть
 Воротит вам не только часть,
 Но больше, чем хотели вы,
 Богатства, почестей, молвы.
 Поверьте мне, не стоит ждать.
 Пора вам дельно поступать.
 Я вашего решенья жду.

Т е о ф и л

На это с радостью иду.
 Исполню твой совет благой.

С а л а д и н

Идите с миром вы домой.
 Как ни грусти, придется им
 Вернуть вас к почестям былым.
 Я завтра утром здесь вас жду.

Т е о ф и л

Приду, брат Саладин, приду!
 Да сохранит тебя твой бог,
 Когда б ты все исполнить мог. [...]

Здесь рассказывает

Теофил; он приходит в капеллу
 Мадонны и говорит:

Безумец жалкий я!

Куда теперь пришел!
 О, расступись, земля!
 Я в ад себя низвел.

Когда отрекся я и господином счел
 Того, кто был и есть источник всяких зол.
 Я знаю, согрешив, отверг святой состав.
 Я бузины хлебнул взамен целебных трав
 Над хартией моей злой дьявол тешит
 нрав, –
 Освободит меня, живую душу взяв.
 Меня не примет бог в свой светлый вертоград
 Душа моя пойдет к чертям в кипучий ад
 О, расступись, земля! Там каждый дьявол рад,
 Там ждут они меня, клыки свои острят
 Господь, что делать мне, безумцу, научи?
 Всем миром надо мной занесены бичи.
 Всех адских глаз в меня направлены лучи
 Все двери предо мной закрылись на ключи!
 Сойду ль когда с пути моих безумных дел?
 За малое добро я господи презрел,
 Но радости земли, которых я хотел,
 Закинули меня в безрадостный предел!
 Семь лет иду тропой твоею, сатана!
 Трудна моя вина от хмельного вина;
 Расплата за грехи мне скоро суждена.
 Плоть плотникам-плутам в аду обречена.
 Больной душе моей возлюбленной не стать.
 Мадонну за нее не смею умолять.
 Плохие семена пришлось мне рассеять:
 В аду придется им расти и созреть
 Безумен я, увы! Темна судьба моя!
 В отчаяньи и я и ты, душа моя!
 Когда бы смел просить святой защиты я.
 Тогда спаслись бы мы – моя душа и я.
 Я проклят и нечист. В канаве место мне.
 Я знаю, что сгорю на медленном огне.
 Такой ужасной смерть не снилась и во сне:
 Я мукою своей обязан Сатане.
 Уже ни на земле, ни в небе места нет.
 Где черти обдерут несчастный мой скелет?
 В крошечный ад итти совсем охоты нет,

А господу я враг, – закрит мне райский свет.

Не смею умолять святых мужей и жен:
Я к дьяволам ходил нечистым на поклон;
Проклятый свиток мой моим кольцом скреплен!

В несчастный день я был богатством искушен...

Святых мужей и жен не смею я молить,
Мадонну кроткую не смею я любить,
Но чистоту ее осмелюсь восхвалить:
Я знаю – за хвалу нельзя меня хулить.

Здесь обращается Мадонна к Теофилу и говорит:

Мадонна

Кто там нашел в капеллу. путь?

Теофил

О, дай лишь на тебя взглянуть!
Я – бедный Теофил,
Кого сам дьявол заманил,
И обольстил, и окрутил.
Спасенья жду.
К тебе с молитвою иду:
Не дай погибнуть мне в аду,
В пучине зла.
Меня лишь крайность привела.
Меня ты некогда звала
Слугой своим.

Мадонна

Иди отсюда, пилигрим.
Расстанься с домом ты моим.

Теофил

Не смею, нет!
О роз благоуханный цвет!
О белых лилий чистый свет!

Что делать мне?

Попал я в сети к сатане,
Неистов он, жесток ко мне.
Что предпринять?
Я не устану призывать
Твою святую благодать,
О дева дев!
Сойди ко мне, небесный сев.

Теофил

О дева, -так! Попал, несчастный, я
впросак.

Труд потерял, кто сеял так:
Не проведешь теперь!

Здесь приходит Теофил к
кардиналу; он вручает ему
картию и говорит:

Я здесь, во имя вышних сил,
Хоть грех тяжелый совершил.
Должны вы знать,
Что душу мне пришлось продать;
Пришлось худеть и голодать,
И был я наг,
А Сатана, лукавый враг,
Завел меня в глухой овраг!
Вина тяжка,
Но девы светлая рука
Меня вернула, бедняка,
На правый путь.
Я мог кривым путем свернуть
И в преисподней потонуть,
В пучине зла,
Затем, что добрые дела
Душа навеки предала,
И бес велел
Расписку дать и захотел,
Чтоб я на ней запечатлел
Печать кольца.

Потом страдал я без конца,
Не смея приподнять лица
И весь в огне.
Пошла святая к Сатане,
Вернула ту расписку мне
И знак кольца.
Теперь прошу вас, как отца,
Чтоб знали чистые сердца,
Ее прочесть.

(Хрестоматія по історії західноєвропейського театру, т.1, М.: Искусство, 1953 пер. А. Блока. 97–102)

Мораліте. Звичайна Людина

На сцену виходжу я. Звичайна Людина
З.Л. Таке у мене відчуття, що дивне
щось, а може і жахливе
Повинно статися зі мною.
А хто це там – той, хто на вид такий
страшний та лютий?

На сцену виходжу я, Посланець Смерті
П.С. Я, Смерті Посланець, прийшов з
Країни Мертвих

Тебе з собою заберу. Готуйся в подорож останню.

З.Л. О Смерть! Завжди приходиш ти тоді,
Коли найменше думаєш про тебе
Дозволь мені хоч попроситись з тими,
Кого любив, хто дорогий мені.
П.С. Тож кляца! Твій спливає час!

На сцену виходимо ми, його Товариші

З.Л. Мої товариші! Ми провели багато
Часу разом – у radoцax і горі
Пораду ви завжди мені давали
Тож і тепер, я сподіваюсь...

Ви зможете мені допомогти
Т. О ні! Прийшли лише для того.
Щоб попрощатися з тобою. Прощай.

На сцену виходимо ми, його Рідня

З.Л. Улюблені мої і рідні, ви втіхою усе
моє життя

Були для мене. Тож благаю зараз
Допоможіть мені – у скруті я страшній.
Р. О ні! Прийшли лише для того,
Щоб попрощатися з тобою. Прощай!

На сцену виходжу я, його Життєві Сили

З.Л. О Сили, вас благаю – не лишайте
Мене на самоті. Потрібні ви мені
Так, як ніколи.

Ж.С. Підтримували ми тебе так часто,
Надаючи наснаги та бажання жити,
Творити щось нове. А зараз
Енергію вже вичерпано вщент.
Тож вибачай, бувай!

З.Л. О боже! Вже минає час
А я знайти ніяк не можу
Когось, хто б допоміг мені!

На сцену виходжу я, його Добрий Вчинок.

Д.В. Прийшов тобі допомогти.
Бог милосердний, він врятує
Від пекла душу, що добро чинила.

З.Л. О! Якби я знав раніш
Від кого порятунку слід чекати
То набагато більше Добрих Вчинків
Я б за життя здійснив!

Усі разом:
Нехай усім щастить, хто п'єсу цю дивився

І тим нехай щастить, хто в ній зіграв!

(The History of Medieval Literature, Vol.3
– Cambridge U-ty Press, 1961, p. 342–343,
пер. О. Горенко).

**Фарс.
Адвокат Патлен
(уривки)**

Действие переносится в суд.
Перед придурковатым судьей предстают
Гильом, Аньеле и Патлен, пришедший
защищать пастуха.

Патлен
Судье почтенному – привет!
Желаю вам на много лет
Здоровья, силы и...

Судья
Того же
Вам от души желаю тоже.
Прошу поближе. Дело есть?..
Решать его сочту за честь.
Наденьте шляпу. Поскорей...
Я тороплюсь... Живей... живей.

Суконщик
Ах, погодите лишь мгновенье,
Сейчас придет он, без сомненья.

Судья
Да кто?

Суконщик
Мой адвокат... Сейчас
Сюда придет он, чтобы вас
С моим процессом ознакомить...

Судья
Мне нужно время экономить...

Суконщик
Одну минуточку.

Судья
Здесь суд,
А не базар.
Меня все ждут.
И тут на площади и там...
И нет конца моим делам...
Ответчик есть? Да? Начинайте
И сами иск свой предъявляйте.

Суконщик
Я пастуха к суду призвал.
Он, негодяй, перебивал
Моих овец и весь мой скот...

Судья
Пускай ответчик подойдет.

Суконщик
Вот он в толпе, губитель мой!
За чьей-то спрятался спиной.
Ага! Молчит! Не молвит слова.
Тебя повесят, вора злого!

Судья
Молчать! Спокойствие хранить!
Обоих нужно допросить.
Вы излагайте!

Суконщик
Он их бил
И мясо в город отвозил.
Он мной воспитан был, как надо
И вот за милости награда.
Его кормил я и потом
Назначил даже пастухом.

Судья
А за работу вы платили?
Его расписки сохранили?

Патлен
Ах, вид такой, что наш купец
Ни гроша не платил.

Суконщик
Творец! Патлен! Он сам!
Его улыбки,
Лицо и голос...
Без ошибки!

Судья
Зачем закрылись вы рукой?
Зубная боль?

Патлен
Да, ветер злой
Оттуда дует, и боюсь,
Еще вдобавок простужусь.

Судья
Желаю вам, чтоб не болело...
Однако нужно кончить дело.
Спешу я очень, господа...

Суконщик
Я узнаю вас, сударь, да!

Судья
Молчите, сударь.
Слушать вас
Я должен, видно, битый час?

Суконщик
Да, это вам, не отпирайтесь,
Сукно я продал. Сознавайтесь!

Судья
Что за сукно еще?

Патлен
Он врет
Иль бредит.
Пусть теперь придет

Сюда пастух и объяснится,
Тогда все дело прояснится.
Ах, понял я! Издалека
Он речь ведет, но мысль жалка...
Ведь наше платье из сукна,
Сукно из шерсти, а она
С овец купеческих снималась
И в мастерскую отправлялась.
Пастух овец его губил
И тем сукна его лишил...
А в общем-странное затменье..

Судья
И у меня такое ж мненье...
Скорее... Вывод... Сколько ждать?

Патлен
Его фигура хохотать
Меня заставит поневоле.
Таким давать не должно воли.
Кто любит без толку болтать,
Того к порядку надо звать.

Судья
Вернитесь к овцам.

Суконщик
Чертовщина!
Он взял сукно мое, скотина!
Прошу я вора наказать...
Я расскажу все...

Судья
Он опять!
Вернитесь к овцам, господин!
Их сколько было?

Суконщик
Шесть аршин.

Судья
Мы кто, по-вашему? Чурбаны?

Ослы, безумные, болваны?
Я чуши больше не прощу
И дело тотчас прекращу.

Патлен
Он уморить нас хочет вздором
И дело выиграть измором.
Но эта тактика плоха
Спросите лучше пастуха.

Судья
Держусь я мнения того же.
Скажи мне...

Пастух
Бе...

Судья
А это что же?
Что значит бе? Я не баран!
О, как я зол! Скорей, болван!
Скажи мне...

Пастух
Бе-е...

Судья
Что? Издеваться?

Патлен
Не надо слишком удивляться.
Безумец он иль идиот,
И пред собою видит скот.

Суконщик
Как быстро, сударь, вы забыли,
Что, взяв сукно, не заплатили...
Как изворотлив он, хитер...

Судья
Досадно слушать этот вздор.

У вас в одну смешалось кашу
Сукно и овцы...

Суконщик
Милость вашу
Я об одном теперь молю,—
Я все по пунктам объявлю:
Один стада мои расстроил,
Другой сукно мое присвоил...
Но все равно... Все вижу я...
Спокойна будет речь моя...
Итак, сказал я, что хитрец
Мое сукно... тоесть овец...
Опять смешал! Прошу прощенья.
Еще смущен я, без сомненья...
Итак... Пастух мой избивал
Сегодня в поле... Он сказал,
Что долг монетой золотой,
Когда приду к нему домой...
Опять не то!.. Да, вот в чем дело:
Уже три года пролетело,
Как я и тот мошенник-вор
Мы заключили договор,
Что мне служить он должен верно,
Овец моих стеречь примерно,
Не безобразничать, не лгать
И ничего себе не брать...
А он забрал себе сукно,
Не заплативши заодно...
Теперь стоит он здесь, болтая,
Меня как будто бы не зная,
А кто заплатит мне, подлец?
А между тем он пас овец
Три долгих года, господи!
Ему так верил я всегда!
Овечки все здоровы были
И шерсть исправно приносили.
А он больными их сказал
И шерсть нахально воровал.
Замыслив дерзко преступленье,
Овец он бил без сожаленья...

Под плащ мое сукно он скрыл,
К нему домой зайти просил,
Вино и деньги обещал,
Сукно схватил и... убежал...

Судья
Нелепость! Чушь! Безумье! Глупость!
Затменье полное и тупость!
Ни капли смысла в этом нет.
Сплошной больной и дикий бред!
Опять вы все перемешали—
Сукно... овец... И не сказали,
Каков же иск ваш, наконец?

Патлен
Уверен я, что сей купец
За труд ему платил едва ли...

Суконщик
Что ж, если правду вы сказали,
Из этих денег за сукно
Снять шесть экию не мудрено...

Судья
Пойми, кто может... Что за дичь!

Суконщик
Что ж, дать доить себя и стричь?
Ну, пусть себе оставит платье,
Но деньги должен увидеть я...

Судья
Вы надоели мне, купец.
Одно поймите, наконец:
Пастух служить обязан верно,
А вы-платить ему примерно.

Патлен
Пастух мне жалок. Он сказать
Боится правду. Защищать
Его берусь и жду я слова.

Судья
Клиента вы нашли плохого:
И с виду он большой болван,
Ну и вдобавок пуст карман.
Таких я видел много раз.
Улов печальный ждет и вас.

Патлен
О деньгах я и не мечтаю...
Его из жалости желаю
От лжи и злобы оградить
И в дело ясности пролить.
Иди ко мне сюда, пастух,
И говори спокойно, друг!

Пастух
Бе-е...

Патлен
Однако объясненье!
Скажи хоть да иль нет... Терпенья!

Пастух
Бе-е...

Патлен
Бе-е... Да ты не в стаде!
Блеять чего затеял ради?
Ты человек ведь, а не скот...

Пастух
Бе-е...

Патлен
По маслу все идет...
Увы, печальная картина:
Он — бессловесная скотина!

Судья
Он от рожденья идиот.

И тот безумен, кто ведет
Его к судье напрасно, чтобы
На нем излить избыток злобы...

С у к о н щ и к
Он идиот? Поменьше вас,
Поверьте мне...

С у д ь я
Молчат сейчас!
Судью кто смеет оскорблять,
Того под стражу можно взять?

С у к о н щ и к
Но он сукно забрал, подлец,
А тот избил моих овец...
А это истина – не злоба...

С у д ь я
Опять! С ума сошли вы оба!
Пастух назад вернется. Он,
Чтобы стада пасти, рожден.
Бедняк! Его не обижайте...
Уф! Кончил я! Теперь... прощайте
[...]

П а т л е н
Теперь иди сюда, мой милый...
Спасен ты мною от могилы.
Оправдан, чист, свободен ты...

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Довольно! Простоты
Уж на себя не напускай...
Ушел хозяин... Ну, давай...

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Чудак! Перепугался!
Хозяин твой уже убрался.
Судьи в помине также нет.
Как ты находишь мой совет?

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Отлично! Молодец!
Давай же деньги-и конец!
Тебе условие известно,
Его блюсти ты должен честно.
А чтоб экую мне отсчитать,
Совсем не надобно бляеть.

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Да ты совсем рехнулся!
Что, у тебя язык свихнулся?
Перехватил ты через край.
Давай же деньги, и прощай!

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Ты не в своем рассудке!
Оставь-ка лучше эти шутки!
Со мною можно говорить.

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Еще? Со мной хитрить?
Ведь обусловлена расплата!

Мы оба-честные ребята!
Ну, будь разумным, милый мой!
Скорее деньги – и домой!

П а с т у х
Бе-е...

П а т л е н
Подлец! Мерзавец! Плут!
Тебя я упеку под суд!
Тебя сейчас я арестую,
Повешу, подлого, и вздую!
Меня обманывают? Болван!
Я не поддамся на обман!
Тебя сумею я достать...

П а с т у х
Сперва попробуйте догнать...

П а т л е н
Так вот конец веселых сцен!
И ты обманут! Ты, Патлен!
Покушай гуся на жаркое.
Ах, как та истина свята,
Что есть на каждого плута
Свой плут – еще хитрее вдвое!

(Хрестоматия по истории западноевропейского театра, т.1, М.: Искусство, 1953.
Пер. Л. Когана. С.125–149).

6. ВИДІННЯ

Середньовічні патиномовні видіння релігійного змісту

...Немає сумніву, що видіння належать до дидактичних жанрів, бо їхня мета –

відкрити читачеві істини, неприступні для безпосереднього людського пізнання. Формальною ознакою, що встановлює (разом з вищезазначеною метою) природу жанра, є образ ясновидця, тобто особи, через чие посередництво зміст видіння стає відомим читачеві. Цей образ повинен обов'язково мати такі функції: а) він має сприймати зміст видіння суто духовно; б) він мусять асоціювати зміст видіння з чуттєвими сприйняттями, інакше кажучи, зміст видіння має неодмінно містити в собі чуттєві образи.

Наявність ясновидця, посередника між автором та читачем, відрізняє видіння від проповідей, схожих на них за змістом.

Функція (а) відокремлює їх від найбільшого до них жанру – чудесних подорожей (як, наприклад, Св. Брендана, Овейна, Енея тощо), які дослідники, як правило, навіть розглядають спільно з видіннями.

Функція (б) встановлює відмінність між видіннями та різноманітними пророцтвами та одкровеннями, в яких той, що пророкує, нічого не бачить духовним оком, не чує "вухом серця", а лише дізнається.

Визначений в такий спосіб жанр складає доробок всіх європейських та багатьох неєвропейських літератур від найдавніших часів...

Щоб пояснити надзвичайну життєздатність видінь, недостатньо розглядати їх лишень як літературний жанр: необхідно кинути на них оком, як на психофізіологічне явище, що ґрунтується на трьох чинниках: летаргічний стан, галюцинація (в екстазі або при маренні) та сновидіння. Будь-яке видіння містить один з цих трьох мотивів..., якщо тільки його обставини не обійдені мовчанням.

Химерні сполучення образів, котрим і наша наука ще не знайшла задовільного пояснення, вражали античних та середньовічних людей таємничістю свого виникнення, спричиняли пошуки та здогадки щодо їхнього джерела. Найприродніше було визначити це джерело – як трансцендентне, а самі видіння як продукт надприродної сили, чи то божественної, чи то диявольської. Наступний ступінь – пошуки смислу й цілі в діях зазначеної вищої сили, тобто бажання видобути з видіння загальнокорисне знання. З цього моменту мається на увазі вже об'єкт повчання, тобто публіка, і створюється твердий ґрунт для виникнення літературного твору. ...

...З XIII століття в житті видінь відбуваються важливі зміни: а) вони піддаються впливу новелістичної та драматичної літератури; б) розвиток світської творчості, який вже наприкінці XII ст. породив перші переклади видінь на національні мови (див. "Видіння Тнугдала"), в XIII ст. виявляється у появі самостійних видінь цими мовами..., котрі невдовзі сягають свого апогея і, разом з цим, апогея всього жанру, в "Божественній комедії" Данте Алігьєрі. На противагу цьому, наш період, що охоплює близько шести століть (VI-XII), можна назвати суто церковно-латинським: всі без винятку видіння цього часу оброблені духовними особами церковною мовою. Жанр представлений надзвичайно багато... Ціла низка країн взяла участь у його створенні: Італія (наприклад, видіння з "Діалогів" Григорія Великого), Англія (видіння Дриктхелма, Мерхдеофа), Ірландія (видіння Фурсея, Тнугдала), Німеччина верхня (видіння Веттина) та нижня (видіння Годеска-

ка), Галлія (видіння Сунніоулора, Баронта) – всі зробили свій внесок.

...Класична побудова видінь... ґрунтується на богословській схемі, яка, зрештою, сходиться до того ж Св. Григорія. Ми маємо на увазі насамперед його вчення про чистилище та пекло (...). Таким чином, маємо два місцеперебування грішників, одне з тимчасовими муками, друге – з віковичними. З іншого боку, про райські поселення також здавна існувало два уявлення: одне, що бере початок в язичській старожитності та засвоєне апокрифами, – луг блаженних, (...); інше, іудейсько-християнське – справжнє Царство Боже, Небесний Єрусалим (...). І тут ми спостерігаємо ту саму відмінність: перше місцеперебування – тимчасове..., друге – вічне. Виходить повний паралелізм двох світів, який був відмічений вченим систематиком Бедою й вперше застосований ним для побудови видінь... Хоча б як там було, у Беди ми вперше бачимо ту структуру, котра лягла у підґрунтя всього подальшого розвитку і має такий вигляд:

I. Вступна частина;

II. Саме видіння:

А) місце тортур: а) чистилище; б) пекло;

Б) місця блаженства: в) луг блаженних; г) Царство Боже;

III. Повчальна частина...

(приклади релігійних видінь наведено в розділі I даного посібника)

(Ярхо Б. Средневековые латинские видения (Рукопис). Цит за: Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. М.: Наука, 1989. С. 21-36)

Пильний погляд Бажання

Роман про Троянду (уривки)

Першу частину цього твору написав у куртуазно-алегоричному ключі Гійом де Лорріс. Другу частину "Роману про Троянду" (18000 рядків) років через сорок після Гійома де Лорріса написав видатний поет середньовіччя Жан Шопінель (в окремих списках – Клопінель, що означає "кривий") де Мен в цілком іншому, демократичному дусі. Незважаючи на спільну з попередньою частиною фабулу і алегоричну форму, це переважно збірка окремих дидактичних поем-розповідей, пройнятих

сміливою критичною думкою. В цілому поема являє свого роду енциклопедію вільнодумства, за що деякі пізніші дослідники називали Жана де Мена "Вольтером середньовіччя". До того ж цей твір написано народною мовою. Він відзначається гострою сатиричною дотепністю. "Роман про Троянду" породив цілий ряд антижіночих творів.

Зміна концепції кохання в "Романі про Троянду" у порівнянні з куртуазною концепцією

...У повній відповідності до загального духу пізнього Середньовіччя, яке воліло представити мислення в цілому у якомога більш всеохопній формі та звести його до єдиної системи, "Roman de la Rose" надав всій цій еротичній культурі форму настільки барвисту, настільки вишукану, настільки багату, що став справжнім скарбом, що його шанували як мирську літургію, вчення та легенду. Саме двоїстість "Романа про Троянду", творіння двох поетів, таких різних за своїм типом та за своїми уявленнями, зробила його ще прийнятнішим як біблію еротичної культури: там вишукували тексти для найрізноманітніших потреб.

Гійом де Лорріс, перший з двох поетів, дотримувався ще старого куртуазного ідеалу. Його граціозному задуму супутня жива, чарівна фантазія у розробці сюжету. Це мотив сновиди, що постійно використовувався. Поет раннім травневим ранком виходить послухати спів солов'я та жайворона. Він прямує уздовж річки та опиняється біля муру тасмничого саду кохан-

ня... Всередині ведуть хоровод Веселощі, Бог Кохання танцює там з Красою... Тоді як поет перед фонтаном Нарциса застигає у здивуванні, побачивши Троянду, яка ще не розкрилася, Амур пускає в нього свої стріли... Поет оголошує себе васалом Кохання... Добре Привітання запрошує поета до Троянд, але тут з'являються стражі троянди: Небезпека, Зломовність, Страх та Сором'язливість – і виганяють його. Так відбувається зав'язка... Скаргою закоханого завершувалося творіння Гійома де Лорріса.

Потім – мабуть, набагато пізніше – до справи взявся Жан де Мен, котрий значно доповнив, розширив та завершив цей твір. Подальший хід оповіді, штурм та взяття замка троянд Амуром у спілці з придворними чеснотами... – просто-таки тоне у потоці велемовних відступів, описів, розповідей, які перетворюють твір другого поета на справжнісіньку енциклопедію. Але що найважливіше: в цьому авторі ми бачимо людину, за духом настільки невимущену, холодно-скептичну та цинічно-безжалюну, яких рідко породжувало Середньовіччя, – і яка до того ж оперує французькою мовою, як мало хто. Наївний, світлий ідеалізм Гійома де Лорріса затінюється всезапереченням Жана де Мена, котрий не вірить ані у примар та чарівників, ані у вірне кохання та жіночу чесність, який усвідомлює сучасні йому болючі запитання і вустами Венери, Природи та Генія рішуче захищає чуттєвий напор життя...

...Отже, сексуальному мотиву тут цілком свідомо відводиться центральне місце: це все постає у вигляді настільки витонченої містерії та одягається такою святістю, що більший виклик життєвому

ідеалу церкви годі й уявити. В своїй цілком язичницькій спрямованості "Roman de la Rose" може розглядатися як крок до Ренесансу. Але за зовнішньою формою він, очевидно, цілковито відноситься до Середньовіччя. Бо що може бути більш притаманне середньовічній традиції, аніж ретельно проведена персоніфікація душевних переживань та обставин кохання? Персонажі "Романа про Троянду": Привітання, Солодкий погляд, Оманливість, Зломовність, Побоювання, Сором'язливість, Страх – стоять в одному шереху з суто середньовічними зображеннями чеснот та хиб у людському вигляді...

Любовна мрія втілюється тут у формі майстерно обробленій – і водночас насиченій пристрастю. Велемовні алегорії задовольняють всі вимоги уявлень Середньовіччя. Середньовічна свідомість не вмiла виражати та сприймати душевні рухи, не вдаючись до уособлення. Вся строкатість барв та елегантність ліній цього незрівняного театру маріонеток була необхідна для того, щоб сформувані систему уявлень про кохання, за допомогою котрих люди набували можливості розуміти один одного... Основна тема підтримувала биття пристрасті. Адже замість блідого служіння одруженій дамі, піднесеній трубадурами до захмарних висот як недосяжного предмету обожнювання, тут знов пролунав найприродніший еротичний мотив: гостра привабливість таїни незайманості, символічно втіленої у вигляді троянди, завоювати котру можна було наполегливістю та мистецтвом.

Теоретично кохання в "Романі про Троянду" все ще залишалося сповненим куртуазії та шляхетності. Сад радощів буття

приступний лише для вибраних і тільки через посередництво кохання. Хто хоче увійти до нього, має бути вільний від ненависті, невірності, недолугості, скнарості, жадібності, задрощів, дряхлості та лицемірства. Щодо позитивних чеснот, які мають бути протиставлені всьому цьому, вони підкреслюють, що ідеал стає тепер суто аристократичним, і більш не є етичним ідеалом, як це було у куртуазному коханні. Ці чесноти – безтурботність, вміння насолоджуватися, веселий норов, любов, краса, багатство, щедрість, вільність, куртуазність. Це вже не якості, які облагороджують особистість світлом, що його випромінює кохана, а чесноти як засоби для її завоювання. І душею твору більше не є (бодай притворне) вшанування жінки, а, принаймні, у другого поета, Жана Клопітеля (де Мена), – жорстоке презирство до її слабкостей; презирство, джерело якого – сам чуттєвий характер цього кохання...

(Хейзинга Й. Осень Середньовіччя. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах. Пер. на рус. яз. Д. В. Сильвестрова. М.: Наука, 1988. С. 122-126)

ОБРАЗ КРАСИ

Уривок з "Роману про Троянду"

Вона не темний привид млистой,
А наче місяць променистой,
Навколо неї зірочки –
Мов ті малесенькі свічки.
У неї ніжна плоть священна,

І вся вона мов наречена,
І біла, наче цвіт лілей.
А якщо вид чи зір очей
Туман якийсь їй застилає,
Вона рум'яна не вживає, –
Адже нема потреби їй
Буть штучною в красі своїй.
А коси в'ються аж до п'ят,
Як рідко в котрої з дівчат.
Чудовий ніс, уста і очі.
Всіх тішать чари ці жіночі,
І бог, коли творив її,
Найкращі барви брав свої,
Які лиш є у світі цілім,
А стисло мовить: з личком білим,
Розумна, юна, чарівна, –
Приємна і п'янка вона.

ЛИЦЕМІРСТВО

Уривок з "Роману про Троянду"

Тут лицемірство, вічне зло,
Та перед людом почало
Свою промову без вагання:
"Послухайте моє казання.
Живу, звичайно, при дворі,
А часом і в монастирі,
Тут – випадково, там – частіш,
Там – інколи, тут – охитніш.
Але найбільше там буваю,
Де краще справжній вид ховаю.
Таке пісне лице у мене,
Коли ношу вбрання смиренне!
Чернець схвати краще вмiє,
А світський люд одвертіш діє.
Релігія дозволить все,
Од викриття тебе спасе,
Вона все повиває в тайну,

Бо хитрість має надзвичайну.
 І хоч смирення й вірність там,
 Не довіряю я ченцям.
 Та слухаю їх теревені,
 Обмови, брехні їх шалені,
 Що хочуть все в туман повити,—
 Без хитрощів ченцям не жити!
 Вони на розум не багаті,
 Але задирливі й пихаті.
 Хоч їх зухвалість не спинить,
 Вдають смиренних кожну мить.
 Я не живу з людьми такими,
 Якщо живу – гиду ю ними.
 А то ще схочеться на гріх
 Повіситись від пик таких,
 Що люблять день у день брехати,
 Святих без сорому вдавати!
 Живу я серед шахраїв,
 Серед нероб і лихварів,
 Що у пошані та в чинах
 У світських водяться домах,
 Живу з тими я лестунами,
 Що хочуть знатись з владарями,
 У кого світ увесь в руках,
 Хто ходить ніби в бідняках,
 Щоб ласувать шматком смачним
 І запивать винцем пахким,
 Хто ніби любить злидарів,
 Щоб стать найбільшим з багачів,
 Ловити світ у сіть омани.
 Таке життя моє погане!
 Не всяк чернець, що носить рясу,
 Не їсть у піст і кришки м'яса.
 Міняти спосіб життя,
 Міняти одяг – майстер я:
 То я чернець, то я аскет,
 То я прелат, то я поет,
 То рицар я, то писар скромний,
 Невдаха бідний і бездомний,
 То підневільний, то правитель,

То учень я, а то учитель,
 То принц, то паж я молодий,
 То я юнак, то дід старий,
 Усі я мови в світі знаю,
 Скрізь інші маски одягаю,
 То я Робен, то я Робін,
 Я – майстер розмаїтих змін.

(Сузір'я французької поезії. Антологія.
 В 2-х т. Пер. і переспіви М. Терещенка
 К.: Дніпро, 1971, т.1. С.54–56)

7. БЕСТІАРІЙ

Алегорична природа жанру бестіарія

...Традиція середньовічних бестіаріїв спирається на пізноантичний "Фізіолог", сюжетно-нарративна частина котрого є синтезом елементів александрійської вченості з напівфантастичними оповідями про поведки тварин, що побутували у низовому середовищі. Оповіді ці, проте, записувалися не заради них самих; головною складовою частиною бестіаріїв була алегорія чи символізація, причому, як правило, сакральна. Пелікан, що годує пташенят власною кров'ю, ставав символом Христа; сюжет про гідру, яка дозволяла крокодилу проковтнути її, а потім прогризала його нутроші та з перемогою вибиралася назовні, обростає паралелями з апокрифічних розповідей про сошесть Христа до пекла, де він перемагає сили темряви та виводить на світ божий праведників. Подібність нарративу та алегоричної паралелі до нього, як правило, вельми приблизна і будується аж ніяк не на подібності ха-

рактеристик персонажів, як у сучасній байці про тварин: яка може бути подібність між Христом та гідрою? Підставою для уподіблення слугує структурно-динамічний паралелізм подій, що уподібнюються, подібність у розстановці сил та напрямку їхньої дії, яка відбиває первісне, несвідоме "знання про буття у світі", знання про структури можливих подій у ньому.

В результаті не лише сакральна, а й будь-яка інша сюжетна або понятійна конструкція із подібною розстановкою "векторів, що взаємодіють", набуває здатності пов'язуватися з первинними оповідями про тварин у єдине ціле. Можуть долучатися до цього процесу й куртуазні поведінкові схеми – аби тільки дія, що регламентується ними, відбувалася за таким самим динамічним сценарієм...

(М. Собуцкий, "Предисловие" к "Бестиарию любви". В кн. Готье де Куэнси. Чудеса богоматери. Бестиарий любви Ришара де Фурниваля с приложением ответа дамы. Великий Гримуар. Сост., встп. статьи, перевод и комментарий М. Собуцкого. К.: Карме-синто, 1995. С.84–85).

Єдинорог

И посредством обоняния я был пленен, как единорог, которого усыпляет нежный аромат, исходящий от девственницы.

Ибо такова его природа, что нет зверя, коего труднее изловить, чем единорога; на носу у него имеется рог, – такой, что ни одна броня не способна устоять, – так что никто не смеет напасть на него или к нему притронуться, кроме чистой девственни-

Дама з Єдинорогом. Париж, 1500 рік.

цы. Ибо, учуяв ее по исходящему от нее аромату, он становится на колени перед нею и показывает ей свое смирение, как бы для услужения. Посему рассудительные охотники, знающие таковое свойство его природы, помещают девственницу у него на пути, и единорог засыпает, [положив голову] на ее лоно. И дождавшись, когда он заснет, подходят охотники, чтобы убить его, – чего, пока он бодрствует, они сделать не могут.

Тем же манером и любовь отомстила мне. Ибо я был величайшим гордецом в отношении любви изо всех, кто жили в мое время, и казалось мне, что никогда я не видел женщины, которую хотелось бы мне даже просто получить в полное мое распоряжение, а не то чтобы любить ее с той

силою, с которой любят многие, как об этом говорится. Любовь же, будучи из числа рассудительных охотников, поместила на моем пути невинную девственницу, чьею прелестью я оказался усыплен и умер таковою смертию, каковая свойственна любви: это – отчаяние, не ждущее пощады.

Поэтому и говорю, что я был пленен посредством обоняния, и что держит она меня с его помощью до сих пор в плену. И лишился я своей воли, дабы следовать ее воле.

(Готье де Куэнси. Чудеса богоматери. Бестиарий любви Ришара де Фурниваля с приложением ответа дамы. Великий Гримуар. Сост., встп. статьи, перевод и коментарий М. Собоуцкого. К.: Карме-синто, 1995. С.111–112).

8. ПЕРЕДНОВЕЛІСТИКА

Новелістикою називають сукупність жанрів малої наративної прози, в іншій термінології – малої епічної форми. В європейських та американських літературах сучасна новелістика як жанрова система формується наприкінці XIX ст. Вона складається з чотирьох основних жанрів: новели – гостросюжетного твору з пуантом наприкінці; оповідання – твору, позбавленого подієвої динаміки та неочікуваного впізнання; оповідання-долі – твору, що розповідає про все життя персонажу; ліричного оповідання – прозової медитації ліричного героя. Усі ці жанроформи зустрічаються і в попередні періоди розвитку малих наративів, витоки яких – у передновелістиці.

Передновелістикою вважається та су-

купність малих прозових та віршових наративів, що передувала становленню ренесансної новели, найяскравішою маніфестацією котрої став "Декамерон" Дж. Боккаччо. У Західній Європі доби Середньовіччя передновелістика була поширена у двох формах – писемній, спочатку латиною, а потім і новими мовами, та фольклорній – народними мовами. Книжкова передновелістика теж мала генезу в фольклорі, але дуже давньому, бо латиномовні наративи спиралися на традицію всієї середземноморської словесної культури в її язичницько-античних та християнсько-близькосхідних різновидах.

Найбільш архаїчним видом наративів є міфологічні перекази про першопредків – культурних героїв – та їхніх демонічно-комічних двійників – трикстерів. З розповідей про перших поступово формується чарівна казка, з нарацій про других – анекдотична і новелістична казки. Чарівна казка розповідає про випробування та становлення героя, новелістична – про окремі пригодницькі епізоди з його життя, анекдотична начебто дає короткий висновок з якоїсь пригоди та наближається до паремії (прислів'я).

Отже, життя героя чарівної казки запрограмовано на здійснення подвигів, тому сей жанр лежить у генезі героїчних поем, романів, житій святих (агіографій), а життя героя новелістичної казки – на індивідуальні пошуки виходу зі складного становища, тому сей жанр передує новелі та крутійському роману.

Іноді здається, що культура середньовічної Західної Європи приблизно до X–XII ст. була чітко поділена на дві (церковно-католицьку та селянсько-міську), а потім – на три (додалася ще середня – лицарсь-

ко-куртуазна) субкультури. Але між ними споглядається постійна взаємодія, взаємозбагачення, взаємопроникнення. Кожний клірик був носієм не лише книжної латини, а й своєї рідної мови, відповідно – знав рідний фольклор, мав певну етнічну ментальність. Лицарі і куртуазні дами частогусто краще знали на героїчних піснях, народних легендах і переданнях, ніж на церковних проповідях. У свою чергу писемні наративи через посередництво кліриків збагачували фольклорні, особливо міські. Слід додати, що книжкова словесність у середні віки завжди звучала, тому що читання було голосним.

Основними жанрами середньовічних малих наративів у Західній Європі були *приклади, ле, фабліо, шванки, новеліно*. У них можна простежити зародки тих жанроформ, котрі повністю структурувалися в новелістиці кінця XIX ст. і продовжують розвиватися у сучасному красному письменстві.

Усі тексти передновелістики спиралися не на безпосередній мімесис – наслідування дійсності, а на реінтерпретацію попередньої текстової реальності, що зближує їх з постмодерністською словесністю.

Б. Ніколаєв

Приклади

Приклад (*exemplum*) – це розповідна частина проповіді, що має характер притчі, байки, легенди, тобто наративу, котрий ілюструє, підтверджує, доводить морально-учительські міркування проповідника. Генеза жанру – у Святому Письмі та античній історичній, художній, риторичній,

філософській прозі, що насичені притчами, легендами, казками, анекдотами.

Ці наративи мали дати слухачам (пізніше – читачам) наочні взірці праведної поведінки. Вони стали невід'ємними компонентами проповідей і викликали появу відповідних збірників.

Збірник "Римські діяння" ("Gesta Romanorum")

Вважається, що збірник було скомпоновано в Англії приблизно в XIII ст. Більшість творів, які входять до нього, належать до жанру анекдоту в традиційному значенні терміна, себто до розповіді про другорядну, але характерну подію з життя видатної історичної особистості. Збірник мав першорядний вплив на подальший розвиток літератури. Фабули з нього запозичували Боккаччо, Чосер, Шекспір, Шіллер. В європейських книгозбірнях знаходиться близько 150 манускриптів "Діань". З кінця XV ст. і до нашого часу вони постійно з'являються друком латиною та в перекладах на сучасні мови.

Нижче наводяться два наративи зі збірки. Їх об'єднує центральний персонаж – Олександр Македонський. Цей образ та події, про які розповідається, не наслідують історичне минуле, а його міфологізують.

У першому тексті зустрічаються чотири основні архетипічні персонажі: правитель – об'єкт, котрий шкідник-ворог бажає знищити; помічник-порадник правителя; підступний ворог в образі жінки (додаткова конотація); виконавиця шкідництва – дівчина-красуня (теж додаткова конотація). Текст мав виконуватися при дворах сеньйорів. За жанроформою – образ-подія.

У другому тексті колізію побудовано на розвої едипового комплексу, який переборюється сином у межовій ситуації. За жанроформою твір наближається до образу-долі, бо син, проживши життя, приходять до висновку-сентенції (паремії) про скороминущість усіх перипетій (фрейдистською термінологією – комплексів) перед лицем Вічності.

Б.Ніколаєв

О яде греха, которым мы всякий день отравляемся

Правил весьма могущественный царь Александр. Он держал при себе своего учителя Аристотеля, который наставлял его во всякой науке. Прослышав об этом,

Кінець часів

царица какой-то северной земли с самого рождения стала давать своей дочери яд. Когда царица достигла совершеннолетия, она была так пригожа и так в глазах всех хороша, что многие, видя ее, давались диву. Царица послала ее Александру в наложницы. Увидев такую красавицу, Александр тут же влюбился и пожелал творить с нею любовь. Об этом узнал Аристотель и сказал ему: "Воздержитесь. Если вы сделаете это, тут же помрете, потому что эта красавица все время своей жизни принимала яд. Сейчас я докажу, что говорю правду. Здесь есть злодей, который приговорен к смерти. Пусть он переспит с ней, и тогда вы увидите, верно ли я говорю". Так и было сделано. Только злодей в присутствии всех поцеловал царицу, как тут же упал и умер. Видя это, Александр похвалил мудрость своего наставника, который спас его от смерти, а царицу отослал на ее родину.

О том, что прирожденную злобность следует смирять кротостью

Мудрый император Александр взял в жены дочь сирийского царя, и она родила ему пригожего сына. Мальчик вырос, когда достиг совершеннолетия, постоянно стал строить отцу своему козни и всяческими способами искать его смерти. Император этому дивился и однажды пришел к своей супруге и говорит: "Любезнейшая, смело открой мне свою сокровенную тайну: познал ли тебя кто другой, помимо меня?". Она: "О, господин, почему ты спрашиваешь об этом?". Александр

отвечает: "Сын твой неустанно ищет моей смерти, и я дивлюсь тому, ибо, будь он моим сыном, не стал бы так делать". Она: "Бог ведает, что, кроме тебя, никто не познал меня, и я готова любым путем это доказать. Истинно он твой сын, но почему преследует тебя, не пойму". Царь, услышав это, обратился к сыну со всей кротостью, говоря:

"Милый мой сын, я тебе отец; благодаря мне ты вступил в эту жизнь и будешь моим наследником. Почему же ты ополчился против меня? Я воспитал тебя в роскоши, и все мое принадлежит тебе. Перестань, – продолжал он, – злобствовать и не тщишь меня погубить".

Сын Александра не образумился после этих слов, напротив, день ото дня злоба его против отца росла, и он постоянно был готов его убить и подстерегал повсюду. Видя это, Александр взял меч, привел своего сына в уединенное место и сказал ему: "Вот меч – убей меня тут, ибо тебе будет меньше позора, если убьешь меня скрытно, а не на глазах у людей". Сын при этих словах тотчас бросил меч на землю и в слезах упал на колени перед отцом, моля простить его и говоря: "О, добрый отец, я раскаиваюсь в дурных своих поступках; я творил зло и не достоин зваться твоим сыном. Прошу, прости меня и люби, а я отныне стану твоим добрым сыном и во всем буду служить тебе по твоей воле". Слыша это, Александр бросился сыну на шею, поцеловал его и говорит: "О, дражайший сын мой, не греши впредь и будь преданным сыном, а я буду тебе добрым отцом". С этими словами он надел на сына дорогие одежды, повел его с собой во дворец и задал своим советникам

большой пир.

После этого случая Александр прожил немного дней и кончил жизнь свою в мире, а сын его наследовал царство и мудро правил им. В конце своей жизни, когда смерть была уже близка, он приказал по всему своему царству пронести и всем показывать прапор с такою начертанной на нем надписью: "Все преходит, кроме любви к Господу Богу".

(Средневековые латинские новеллы XIII в. – Л.: Наука, 1980. – С. 12 і 10–11.)

Приклади та інші жанроформи

Одна й та ж сама подієвість могла бути основою розповіді у прикладі та іншому наративі, при цьому латиномовні приклади передували авторським наративам новими європейськими мовами, а прозова форма – віршовій. При всій своїй сепаративності, приклад не був самостійним жанром, тому передача його змісту віршами, по-перше, одивлювала нарацію, робила її художньо-ігровою, по-друге, переводила її з дидактичної площини в художньо-куртуазну.

Далі наводиться однофабульний наратив, взятий з латинських прикладів, та наратив, що належить перу Готьє де Куенсі (Gautier de Coincil), [1177–1236], одного з перших французьких письменників, ім'я котрого залишилося в історії літератури. Наратив взятий з його збірника "Дива Божої Матері" (Les Miracle de Notre Dame), написаного старофранцузькою мовою.

Твір Куенсі передає особливості культу Діви Марії, що склався в Західній Європі за доби Високого Середньовіччя і сенсов-

но відповідав куртуазному служінню Прекрасній Дамі. Мати Божа врятовує життя злодієві лише за те, що кожного разу, йдучи на крадіжку, він не забував їй помолитися. Таким чином, вірність особистого служіння, відданість Божій Матері перевищують тяжкість гріхів.

Сюжет обох наративів організує образподія (невдале покарання злодія), але в ньому присутні акцентовані мотиви новини (йде мова про злодія) та долі (після події злодій закінчує життя як чернець).

Б. Ніколаєв

О повешенном воре, коего освободила блаженная дева

Подобно тому, как рассказывает блаженный папа Григорий о семи звездах Плеядах, что они, друг друга не касаясь, тем не менее [единными и] равными лучами свет свой излучают, так и многие на свете в разные времена являлись благочестивые (religiosi) мужи, кои Господу и пресвятой его родительнице равной преданностью и одной и той же добродетелью угождать старались. Коим подражая, некоторые, гораздо меньшими заслугами обладая, за заслуги святой Девы часто были избавляемы от мучений и души, и тела. Посему, пусть никто не усомнится оттого, что о разных [людях] мы поведаем чудеса, между собой не разнящиеся.

Жил когда-то некий вор по имени Эббон. Много раз он похищал чужие вещи, и провизиею, у других украденной, и себя и родню свою прокармливал. Однако же Святую Богородицу почитал сердечно и, даже когда на кражу отправлялся, молил

ее, приветствуя всепреданнейше. И однажды приключилось, что пока чужое нечто воровал, был своими недругами неожиданно [за этим] схвачен. А поскольку он [никак] не мог очиститься от обвинения, приговором судей было постановлено, что жизнь свою закончит он в петле повешенным. И отвели его к петле без сострадания, дабы вздернут был немедленно. Когда же ноги его, повешенного, уже болтались в воздухе, се святая Дева, как угодно было ей, пришед ему на помощь, три дня святыми своими руками его поддерживала и ущерб какой-либо ему не дала претерпеть. Те же, кто повесили его, придя в то место, где висел он и из коего они ушли недавно, увидав его живым, и лик его – веселым, будто бы и не случилось ничего плохого с ним, посчитали, что петля на нем неплотно затянулась, и когда они, к нему поднявшись, в шею поразить его намеревались, то и тут святая Дева руки свои к его шее поднесла и пронзить ее не допустила. Познав же от него, что ему святая Дева помогает, изумившись немало, сняли [с виселицы] и [ради] любви Господней и Богородицыной отпустили; он же, будучи отпущен, стал монахом и, покуда жив был, услужал Господу и Богородице.

О повешенном воре, которого богоматерь поддерживала в течение двух дней

Я расскажу вам по порядку
О некоем чуде очень кратко.
Спешу я все поведать сразу,
4 Чтоб перейти к другим рассказам.
На свете жил когда-то вор,

Который был весьма хитер.
Господню Матерь почитал
8 И никогда не забывал,
Идя на дело, помолиться,
Ее опекой заручиться,
А после, – раз себя отдал
12 Ей под защиту, – воровал,
Как будто кто послал его
На кражу. Знайте: ничего
Не брал у тех, о ком проведаль,
16 Что человек тот наг и беден:
Во имя Матери Христа
Всем бедным помогал всегда,
Добром несчастных привечал
20 И тем их долю облегчал.
Так пристрастился с неких пор
Ходить на кражу сей наш вор,
Что на горячем и попался.
24 Немало дьявол потешался,
Узрев, что будет тот повешен:
Ибо все ведали, сколь грешен
Сей человек и виноват.
28 Его повесить всяк был рад:
Надели на него веревку
И вздернули злодея ловко.
А он – всем сердцем, что есть сил,
32 Господню Матерь восхвалил.
Она ж своих не забывает:
Ему на помощь прибывает,
Руками за ноги берется
36 И держит так, что остается
Два дня тот цел и невредим.
Да, неразумен, кто своим
Трудом не угодит ей спорым.
40 Спустя два дня взглянуть на вора
Пришли казнившие его.
Узрев, что жив и ничего
Не претерпел он, так решили:
44 "Вина мы слишком много пили,
Когда вели на казнь злодея,

И вот – захват петли на шее
Не так, как надо было, туг".
48 Мечи выхватывают вдруг,
Чтоб в шею вора поразить.
Не тут-то было. Не пронзить
Ее никак ударом лезвий:
52 Она, как сталь или железо.
Ничуть ее не повредили:
Той руки шею защитили,
Чей сын – творец всего творенья.
56 Вор возопил без промедленья:
"Подите прочь! Пора бы знать,
Что вам меня никак не взять:
Защитой мне – то зрите все вы –
60 Мария, Пресвятая Дева!
Ее рука меня поддержит,
Она меня за шею держит.
Благая Дама никогда
64 Не даст мне причинить вреда".
Как только это услышали,
Петлю поспешно с вора сняли.
Такое чудо зревши вяве,
68 Спешили Господа восславить
И Приснодеву, Мать Христа.
И в тот же день монахом стал
Воришка в некоем аббатстве.
72 Служил Марии в этом братстве
Вседневно он и непреложно,
Ибо изведал то неложно:
Не зря свой труд употребит,
76 Кто Деве труд свой посвятит.
Чего же ждать? Не ожидайте
И к Деве руки воздевайте,
Да защитит вас и спасет.
80 Душою, верно, черен тот,
Кто ей, любя, не услужает.
Та Дева ведь не отвергает
Ни одного, кто служит ей:
84 Пусть будет жалок, пусть злодей,
Его от горечи избавит

И без поддержки не оставит.
Разбойник будет пусть и тать –
88 Господня Мать его отдасть
На поруганье не позволит.
Пускай грехи его зловонье
Распространяют, как навоз,
92 Она благоуханьем роз
Все обратит, лекарство дав.
Лекарственнее всяких трав
Те средства, что Господня Мать
96 Обыкла грешникам давать.
В ее руках спасен навечно
Всяк грешник – ибо человечно
Все в ней: и сердце, и обычай.

(Скорочені тексти у перекладах М. Со-
буцького наводяться за виданням: *Малые
жанры старофранцузской литературы.* –
К.: КАРМЕ, 1995. – С. 21 і 52–55.)

Ле

Ле (lai) – це середньовічний невеликий
за обсягом наратив у віршованій формі
авантюрно-фантазійної та лицарсько-кур-
туазної семантики, що спирається на
відповідний жанр кельтської усної поезії,
звідкіля й походить його назва.

Найбільш в історії літератури відомі ле
Марії Французької (Marie de France), по-
етки, що жила в другій половині XII ст. при
дворі англійського короля Генріха II План-
тагенета (1133–1189), який водночас як
граф Анжуйський володів майже полови-
ною Франції. Існує припущення, що вона
могла бути його позашлюбною сестрою.
В усякому разі письменниця отримала най-
кращу на ті часи освіту, добре знала кілька
мов, з яких запозичувала сюжети для своєї

творчості. До нас дійшли її дванадцять ле,
збірник байок, дидактичні тексти.

У ле Марія Французька реінтерпрету-
вала кельтські легенди і перекази любов-
ної тематики. Вона вводить у європейсь-
ку літературу фемінний погляд на відноси-
ни між чоловіком та жінкою. Для неї ці
взаємини мають базуватися на любові,
ніжності, довірі, жертвовності. Водночас,
при всьому можливому тоді психологізмі,
поведінка її персонажів відповідає нормам
куртуазної моралі: вони повністю дотриму-
ються вірності, даних обітниць, традицій,
звичаїв.

У наративі "Про жимолость" мова йде
про один епізод з великого масиву історій
про Трістана та Ізольду, тобто створюєть-
ся образ-подія. Трістан виступає не лише
дійовою особою нарації, а й своїм власним
біографом, першим оспівувачем свого ко-
хання. Відбувається подвійне кодування
подієвості. Разом з тим трагізм замінюєть-
ся драматизмом, котрий, у свою чергу,
наповнюється ліризмом. Відтак, у жорсто-
ке чоловіче суспільство письменниця вно-
сить жіноче прагнення до гармонійності
людських стосунків.

Б. Ніколаєв

Лэ о жимолости

1 Мне лэ понравилось одно –
Зовется "Жимолость" оно.
Правдиво расскажу я всем,
Как создано оно и кем.
5 Его я слышала не раз,
Нашла записанный рассказ,
Как сладостный постиг недуг
Тристрама и Изольду вдруг,

Как скорбь наполнила их дни
10 И вместе смерть нашли они.
Разгневан Марк, король страны, –
Тристраму не простит вины:
Он королеву полюбил
И королю теперь не мил.
15 Племянника изгнал король,
Сказав: "В Саутвельсе жить изволь!"
Тристрам на родине весь год
Живет в сетях тоски, невзгод.
Страх смерти из любви презрев,
20 Он забывает дядин гнев:
Не удивляйтесь же ему, –
Ведь гибель не страшна тому,
Кто скорбью сердца удручен,
С любимым другом разлучен.
25 Бежит он из родной страны:
Они увидятся должны!
И в Корнуэльс Тристрам идет,
Где королева друга ждет.
Дичась людей, тропой лесной
30 Он долго бродит в жар и зной.
Лишь ночью, прерывая путь,
Он ищет, где передохнуть.
Крестьянин, бедный человек,
Тристраму предлагал ночлег,
35 Тристрам по всей родной земле
Расспрашивал о короле.
И говорил ему народ,
Что в Тантажель король зовет
Своих баронов на турнир,
40 Что даст король баронам пир,
Что к Троице назначен сбор
И скоро съедется весь двор,
Что будет королева там...
И счастлив новостью Тристрам:
45 Близ этих мест лежит их путь,
Он сможет на нее взглянуть.
Король уехал. В тот же день
Тристрам вошел в лесную сень

И стал на той дороге ждать,
53 Где будет свита проезжать.
Орешник рос в лесу меж трав;
Его срубив и обтесав,
Он буквы имени на нем
Искусно вырезал ножом.
55 Их королева разберет,
Когда подъедет в свой черед,
Увидев трость, узнает вмиг,
Что друг ее сюда проник.
Уже случалось так не раз:
60 У королевы зоркий глаз.
Посланье тайный смысл хранит:
Без слов Тристрам в нем говорит,
Как долго здесь скитался он,
Разлукой с милой удручен,
65 Как ждал ее он много дней,
Стремясь к желанной встрече с ней.
Ей отдал сердце он свое
И жить не может без нее.
Орешник, вырезанный здесь,
70 Обвитый жимолостью весь,
От самой кроны до корней,
Навеки тесно связан с ней.
Но чуть их разлучит беда,
Они погибнут навсегда.
75 Орешник станет вмиг сухим,
И жимолость зачахнет с ним.
"Мой друг, так оба мы, увы,
Умрем в разлуке я и вы!"
Вот королева к тем местам
80 Подъехала, где был Тристрам,
И на орешнике тотчас
Заметил буквы острый глаз.
За нею вскачь лесной тропой
Несутся рыцари толпой.
85 Она велит сойти с коней:
Покой и отдых нужен ей.
Приказ исполнен, и она
Без свиты в лес идет одна.

90 Служившая ей много лет,
Идет Бренген за нею вслед.
Свернув с дороги, в глубь лесов
Спешит Изольда в лес на зов
Того, кто ей прислал привет,
И счастьем их – предела нет.
95 Он сердце ей открыл до дна,
И, светлой радости полна,
Она с ним говорит о том,
Как примириться с королем:
Его изгнав, познал король
100 И сожаление, и боль.
Всему виною клевета!
Без друга жизнь ее пуста...
Но расставанья пробил час,
И слезы катятся из глаз.
105 Тристрам в Уэльс идет опять,
Чтоб приглашенья дяди ждать.
Их встречу хочет он воспеть,
Подругу в лэ запечатлеть:
Она просила спеть о том,
110 Как ветку сделал он письмом.
Тристрам искусный был певец,
И лэ готово наконец!
Так создавалось это лэ
И называлось на земле
115 "Goteeef" у английских морей,
А у французов "Chievrefueil".
И я правдиво, без прикрас,
Передала о нем рассказ.

(Зарубежная литература средних веков. // Сост. Б. И. Пуришев. – М.: Просвещение, 1974. – С. 252–253.)

Фабліо

Фабліо [fabliau] – це віршовий наратив старофранцузькою мовою найчастіше об-

“Жінка зверху”

сягом від 200 до 500 рядків, який розповідає про одну подію та має пуантовану розв'язку. Жанр виник у містах північно-східної Франції наприкінці XI ст. і розвивався до середини XIV ст., проте час його розквіту припадає на XII ст. Більшість текстів, що збереглися, анонімні. Вони могли належати жонглерам, котрі почали мандрувати не лише від замку до замку, а й від міста до міста. Серед авторів фабліо могли також бути клірики, які закінчили міську єпископську школу або випускники університетів, що з'явилися на межі XI–XII ст., себто люди інтелектуальної праці: вчителі, архіваріуси, правники, лікарі. Були й професійні літератори, котрі писали в усіх тодішніх жанрах письменства.

У фабліо репрезентує себе нова міська культура нових у порівнянні з античністю міст, які стають не центрами споживання, а осередками торгівлі, ремісництва та освіти. У жанрі фабліо в літературу входять не лише наративи, запозичені з античності та літератур Сходу, а й власний фольклор колишніх германців і кельтів. Художність

жанрові надавала віршова форма. Коли вона перестала бути ознакою належності тексту до красного письменства, прийшов час прозових новел.

Персонажами фабліо виступають лицарі, клірики, буржуа, школярі, жонглери, селяни, волоцюги й приبلуди – представники всіх верств тодішнього суспільства. Таким чином формується демократизм нової європейської літератури. Розповідається про найрізноманітніші випадки з їхнього життя. Історії мають приватний характер, людина зображується не на війні, а у повсякденному побуті. Безкомпромісна боротьба часто-густо відбувається в родині, у ній можуть брати участь сторонні особи – сусіди, родичі, прислужники, коханці дружини. У цьому художньому світі демонструється абсолютна самотність людини, якій начебто протистоїть цілий всесвіт, у тому числі й люди, що мають бути найріднішими.

Любов у фабліо має зовсім інший характер, ніж у куртуазній ліриці, ле та лицарських романах. Вона презентується перш за все як перелюб, хіть, низьке почуття. Підкреслюють смішні, кумедні ситуації, в які потрапляють коханці. Любовні колізії використовуються для демонстрації самозвеличчання, довірливості, винахідливості, крутійства.

Жінка у тій моделі світу, що створювали фабліо, виступила не в образі Прекрасної Дами трубадурів і труверів, а джерелом страждань чоловіка, особистістю, сповненою хоті, постійною шукачкою любовних пригод.

Загалом фабліо порушували етикетність двох провідних жанрових груп літератури Середньовіччя – клерикальної

і куртуазної, вони травестували, пародіювали їхній пафос. Наслідували і продовжували традиції цього жанру міської літератури ренесансна новела, крутійський роман, драматургійні твори фарсового типу.

Нижче наводиться текст "Титам", що являє собою естетизацію новелістичної фольклорної казки з протистоянням багаті та бідної селянських родин і переможним крутійством бідної. Анонімний автор, скоріше за все жонглер, відверто співчуває сіромахам та їхньому злодійству.

Б. Ніколаєв

Тытам

Два бедных брата вместе жили,
Сиротами круглыми были;
Бедность – одна подруга их
Часто в гости к ним заходила,
А нет на свете такой силы,
Чтоб больше мучила людей:
Бедность – всех болезней лютей.
Так жизнь и коротали братья.
О них хочу вам рассказать я.
Томили ночью их однажды
Холод сильный, голод и жажда
(Вся вереница этих бед
Идет за бедностью вослед) –
И братья начали гадать,
Как им с бедностью совладать,
Что так тяжело их угнетала
И так скудно жить заставляла.
От них близехонько совсем
Жил богатей, известный всем.
В огороде его капуста,
И в овчарне его не пусто.
Глуп богач, а братья бедны...
И решили идти они

(С бедности легко одуреешь):
 Один брат взял мешок на шею,
 Нож схватил другой, торопясь,
 Оба двинулись в путь тотчас.
 Ни минуты даром не тратя,
 В огороде один из братьев
 Ножом срезать капусту стал;
 В овчарню дверцу открывал
 Этим временем брат другой:
 Впотымах он щупает рукой,
 Хочет взять пожирней барана.
 Но в доме ложились не рано
 И услышали, когда вор
 Дверь открывал. "Ступай во двор!—
 Обратился хозяин к сыну, —
 Человека или скотины
 Какой там нет — увидишь сам.
 Да покличь дворового пса!"
 Звали ихнего пса Тытам;
 Только так повезло вора,
 Что во дворе не оказалось
 Пса в ту ночь. Прислушался
 малый
 И, дверь приотворив во двор,
 Зовет: "Тытам! Тытам!" — а вор,
 Что в овчарне был, очень
 внятно
 Кричит в ответ: "Я тут,
 понятно!"
 Но сквозь ночную темь и мрак
 Того, кто отвечает так,
 Парень не разглядел, конечно;
 Думал он в простоте сердечной,
 Что и впрямь с ним пес
 говорил.
 Обрато в дом он поспешил;
 От страха бледен и смущен,
 Явился к родителю он.
 "Что с тобой, сынок?" Тот ему:

"Покойной матушкой клянусь,
 Тытам наш говорил со мною".
 "Кто? Пес наш?!" — "Клянусь
 головою,
 А коль верить мне не хотите,
 Бродягу сами позовите".
 И хозяин во двор идет,
 Хочет видеть чудо, зовет
 Он Тытама, пса своего,
 А вор, не зная ничего,
 "Понятно, тут я!" — отвечает.
 И, дивясь, богач восклицает:
 "О чудесах слышал я много,
 По о подобных, сын, ей — богу,
 Не слыхивал я отродясь.
 Беги и Расскажи тотчас
 Попу об этом: приходи
 Сюда с ним вместе; да гляди,
 Пускай возьмет стихарь с собою
 И святую воду". Стрелюю
 Летит парень к дому попа,
 Не ждет он, позовут пока.
 Пришел к попу: "Пойдемте
 к нам,
 Увидите, какие там
 Творятся чудеса; едва ли
 В жизни о подобных слышали.
 Берите свой стихарь — и в
 путь!"
 "С ума сошел! Иль отдохнуть
 Мне и ночью даже нельзя?
 Не пойду, уж разулся я".
 "Нет, пойдите! Вот что скажу —
 На закорки вас посажу".
 И, прихватив стихарь,
 священник
 На паренька без возражений
 Тотчас уселся; в путь-дорогу
 Отправились. Пройдя немного,
 Парень путь сократит желал

И как раз на тропку попал,
 По которой раньше спускались
 Те, что поживиться старались.
 Вор, что капустой занят был,
 Завидя белое, решил,
 Что это брат идет
 И добычу свою несет.
 Довольный, он спросил тогда:
 "Ну что, несешь?" —
 "Конечно, да!"
 Парень в ответ ему кричит
 (Думал, с ним отец говорит).
 "Постой-ка, наземь его сбрось!
 Остер мой нож, его, небось,
 Наточил я в кузне здорово,
 Перережет вмиг ему горло!"
 Наш поп, слова услышав эти,
 Подумал, что попал он в сети:
 В страхе с парня он соскочил —
 И ну бежать что было сил.
 Но стихарь за кол зацепился,
 Поп даже не приостановился,
 Отцепить его не посмел —
 Так он на колу и висел...
 А кто капустой занимался,
 Сам не меньше перепугался,
 Чем удиравший от него —
 Не понимал он ничего.
 К колу приблизился он все же
 Взять, что белело там, — и что же?
 Попов стихарь он увидал...
 Из овчарни меж тем шагал
 Вор другой, барана таша.
 Окликнул он брата тотчас
 (Тот уже, как я говорил,
 Свой мешок капустой набил),
 И, время на слова не тратя,
 К себе добычу ташат братья —
 Был близехонько домик их.
 Тут показал один из них

Стихарь — и вот была потеха,
 Сколько было шуток и смеха!
 Не знали веселья давно,
 Теперь вернулось к ним оно.
 Бог все в короткий срок свершает:
 За горем смех он посылает,
 А кто счастлив был утром — тот,
 Глядь, вечером уж слезы льет.

(Зарубежная литература средних веков. // Сост. Б. И. Пуришев. — М.: Просвещение, 1974, — С. 314–316.)

Шванк

Шванк — це німецький варіант жанру фабліо. Слово "шванк" [Swanc, суч. Schwank] походить від "Schwung" — "змах" і має ще сенси "удар", "стусан", "ураза", себто викликає асоціації з чимось незвичним, раптовим. Генеза шванку в тих самих писемних і фольклорних джерелах, що й фабліо, але французькі наративи, у свою чергу, теж були зразками для німецьких майстрів красного письменства.

На початку своєї історії шванки мали віршову форму, потім — прозову. Створювалися численні збірники шванків з XIII до XVIII ст., тобто набагато довше, ніж їхні французькі аналоги. Це відповідає більш тривалому збереженню у Німеччині рис традиційного феодального суспільства.

Біля витоків жанру стояв віршовий цикл німецького поета Штрікера (Striker), (? — бл. 1250) "Піп Аміс" ["Pfaffe Amis"]. Найвищим досягненням жанру у наступні віки був прозовий цикл про Тіля Уленшпігеля.

Якщо порівнювати шванк з фабліо, то перший більш різко опонує куртуазній літе-

ратурі, ширше вводить побутове тло, натуралістичні, матеріально-фізіологічні мотиви, крутість, еротичу, у стилістичному плані більше тяжіє до анекдоту.

Образом попа Амиса актуалізується стародавній фольклорний архетип крутія-блання, трикстера, що діє в християнському феодальному суспільстві.

Наратив, який наводиться нижче, має велику традицію у західній літературі. Широко відома його інтерпретація великим данським казкарем ХІХ ст. Г. Андерсеном у творі "Нове вбрання короля".

**Поп Амис.
(Невидимая картина.)**

Как только поп разбогател,
В своих мечтах безмерно смел,
Он возымел стремленье
Без усталы, без лени
Богатства большего добиться.
И к Каролингам быстро мчится
На скакуне наш поп Амис.
Огни Парижа вдруг зажглись
Пред ним. Вошел он в тронный зал
И прямо королю сказал:
"Коль помощь вам нужна моя,
Помочь вам буду счастлив я".
Король изрек: "Мы знать должны,
В каком искусстве вы сильны".
"Я так рисую, – поп в ответ, –
Что труд мой хвалит целый свет.
Я изобрел, признаюсь вам,
Искусство рисованья сам.
Лишь я один владею им –
Оно неведомо другим.
Отлично я б нарисовал
И ваш дворец, и этот зал,

Нарисовал бы ряд картин,
Каких не видел ни один
Из смертных. Только прикажите, –
Я покажу их вам и свите,
Чтоб каждый рыцарь благородный
И дама, если им угодно,
Могли их видеть. Пусть на миг
К ним подойдет дитя, старик,
Пусть будет честен и умен,
И добр, и простодушен он, –
Удастся увидать картину
Такой лишь дочери или сыну,
Что в честном браке рождены
От мужа и его жены.
Кого ж бесчестит их рожденье,
Те ничего в моем творенье,
Клянусь, вовек не разберут.
И, коль угоден вам мой труд,
Я буду счастлив мастерство
Открыть искусства моего".
"Охотно", – властелин сказал.
Потом в великолепный зал,
Где был высокий белый свод,
Правитель мастера ведет,
Велит все осмотреть, измерить,
Чтоб мог король расчет проверить:
Во сколько обойдется дело,
Коль зал распишет он умело.
И поп Амис сказал тотчас:
"Король мой, так возносят вас,
Так хвалят жизненный ваш путь,
Что выдать мне каких-нибудь
Три тысячи решитесь вы.
К тому ж, поверьте мне: увы,
Они покроют лишь расход –
И грош в карман мой не пойдет".
Король сказал: "Клянусь – я вам,
Коль захотите, больше дам,
Лишь только б стоил труд награды.
Но буду строг – немедля надо

Работу вам начать свою:
Я даром денег не даю!"
И весело ответил поп:
"Согласен я, но только чтоб,
Пока я все не распишу,
Никто – я вас о том прошу –
Не заглянул ни разу в зал.
Коль будет все, как я сказал,
Так в шесть недель или быстрее
Заказ исполню. У дверей
Велите вывесить приказ, –
За распиши я возьмусь тотчас".
"Все будет так, – король в ответ, –
Как вы сказали, спору нет.
Заприте двери на замок,
Двум часовым – нести дозор,
Чтоб до меня моих картин
Вассал не видел ни один.
На шесть недель я удалюсь
И вновь с придворными вернусь.
Когда приеду я домой,
То обещаю, мастер мой,
Что каждый рыцарь, как я сам,
Вручит свою награду вам,
Едва приблизится к картине.
Коль буду я здоров, как ныне,
Все те, над кем я властелин,
Прибудут на осмотр картин,
Чтоб каждый был осведомлен,
В законе ль он святом рожден.
И отберу я лен у тех, –
Бог видит! – чье зачатье – грех".
Король дворец оставил,
Со свитой путь направил
Далеко, в глубь страны спеша.
А поп, с собою взяв пажа,
Чтоб был помощник под рукой,
Пошел расписывать покой.
Я вам скажу, как начал он:
Велел ряды больших окон

Закреть, позволив одному
Пажу остаться своему.
Всем прочим запрещен был вход.
Вино и рыбу, мясо, мед
И все, в чем поп нуждаться мог,
В покой внесли на долгий срок.
А что ж он делал целый день?
Сидел, лежал, бродил, как тень,
Но двери в зал не открывал,
Хотя совсем не рисовал.
Так срок прошел, и наконец
Король вернулся во дворец.
По королевскому велению,
Хотя не без сопротивления,
С ним рыцари вошли толпою –
Все те, кого он взял с собою,
С кем говорил, в пути встречая, –
Ну, словом, свита пребогшая.
Тут мастер наш покинул зал
И, встретив короля, сказал
Любезно: "Вам открыт мой труд,
Но рыцари пусть подождут,
Пока все покажу я вам –
Согласно вашим же словам".
Король был рад, и дверь в покой
Закрыв он собственной рукой.
Потом, весельем окрылен,
Взор устремил на стены он:
Там нет рисунков никаких,
И оттого король на них
Но видит ровно н и ч е г о.
Так это потрясло его,
Что он упал па светлый пол
И взором весь покой обвел.
Тут в большую тоску он впал...
В том, что расписан был весь зал,
Король поклясться бы решился.
"Да, чести я вдвойне лишился
(Так он подумал про себя), –
Честь матери своей сгубя:

Сказав, что нет здесь ничего,
 Я тем, кто больше моего
 Увидит, буду обвинен,
 Что вне закона я рожден.
 Я слеп, не вижу ни штриха, –
 Ужель я впрямь дитя греха?
 Нет, лучше, правду утая,
 Скажу, что роспись вижу я,
 И это честь мою спасет.
 Но сердце давит тяжкий гнет:
 Ведь рыцари, пажи и дамы
 Увидят живопись и рамы, –
 Не вижу ничего лишь я...
 О жалкая судьба моя!"
 Король спросил: "Скажите мне,
 Мой славный мастер, – на стене
 Изображен какой сюжет?"
 "То царь Давид, – гласил ответ, –
 И Соломон, Давидов сын.
 Авессалом, с кем властелин
 Затеял встарь великий спор,
 Вот здесь бежит во весь опор.
 Длинноволос, он на скаку
 Повис кудрями на суку.
 Окиньте эти стены взглядом.
 Здесь Александр Великий рядом: –
 Как Дария он победил,
 Как Пора в Индии разбил,
 И все, что он свершил, тут есть.
 А дальше видно, ваша честь,
 Как управлялся Рим великий,
 Какие были там владыки.
 Изобразил я на плафоне,
 Как жили в древнем Вавилоне,
 Покамест Господом Великим
 Не сделан он многоязыким.
 Здесь, что б исполнить уговор,
 Я вас нарисовал и двор.
 А смысл сей росписи такой:
 Вот ваши рыцари толпой

Сюда за вами вслед спешат,
 И всяк на свой вздыхает лад:
 Ведь ясно рыцарям теперь,
 Что каждому не счесть потерь,
 Коль сих картин не видит он,
 Но что стократ вознагражден
 Тот будет, кто их похвалил".
 "Я жажду видеть утолил, –
 Лгать начинает властелин, –
 Кто ж не увидит сих картин,
 Сам пусть печалится о том:
 Прекрасно мой расписан дом".
 И поп сказал: "Продолжим суд:
 Пусть ваши рыцари войдут.
 Откройте им наедине,
 Что вы пообещали мне".
 Покинув свой прекрасный зал,
 Всем рыцарям король сказал:
 "Кто хочет видеть зал сейчас,
 Пока луч солнца не погас,
 Пусть мастера вознаградит
 Иль на картины не глядит, –
 Так вам король ваш приказал".
 И все хотят увидеть зал.
 Одни дают попу наряд,
 Другие золото дарят
 Иль острый меч, иль скакуна, –
 В чести он, и мошна полна.
 И рыцари вошли толпой
 В открытый мастером покой.
 Безумцев не было среди них:
 Картин не видя никаких,
 Они твердят, спасая честь
 И скрыв испуг, что в зале есть
 Картины мастерской руки,
 Но, преисполнившись тоски,
 Лишась счастья своего,
 Боялся каждый одного:
 Узнав, что он картин не видит,
 Король его тотчас обидит
 И лен отнимет у вассала.

Так в лихорадку их бросало,
 Когда предстал им голый зал.
 Меж тем король их слово взял:
 "Здесь – тот сюжет, а там – другой, –
 Так мастер расписал покой".
 Все подтверждали: "Это так".
 Но каждый, умный и простак,
 Свой в этом усмотрел позор
 И, разуму наперекор,
 Считал, что видит все сосед.
 И вот, во избежанье бед,
 Заверил каждый, что видны
 Ему картины. Но полны
 Все гнева на родную мать,
 Что честь свою могла попрасть.
 Все в зале осмотрев пустом,
 Двор королю сказал о том,
 Что поп искусство проявил.
 А поп немедля объявил,
 Что отпустить его он просит
 И королю мольбу приносит
 О награжденье. В ту же ночь,
 Все получив, он скачет прочь.
 Поп щедро счастьем взыскан был:
 Две тысячи себе добыл
 Он марок при дворе чужом
 И отослал в родной свой дом:
 Он наказал – до возвращенья
 Истратить все на угощенье.
 А рыцари весь день с тоской
 Осматривали тот покой,
 И поутру, с постели прямо,
 Явились с королевой дамы.
 Не меньший, даже больший страх,
 Затрепетал у них в сердцах,
 Когда увидели они
 Лишь стены голые одни.
 Но, как мужи, и дамы все
 Дивилися картин красе.
 За ними в зал вошли пажи.
 Стыдась бесчестья, но не лжи,

Все расхвалили, как один, –
 Сюжет и мастерство картин.
 Никто не рисовал-де так.
 Но тут заговорил дурак:
 "Глаза мои не из стекла,
 Клянусь, их не застлала мгла:
 Коль видишь ты, так вижу я".
 Тут все, что лгали, стыд тая,
 Сказали: "Бойся слепоты, –
 Увы, рожден в бесчестье ты".
 Однако был настойчив он:
 "Я знаю, как я был рожден.
 Про честь мою чтоб ни сказали,
 Картин не вижу в этом зале,
 И вам не видно ни одной.
 Коль не согласны вы со мной,
 Так доказательств я прошу:
 Ведь никуда я не спешу".
 И вспыхнул меж пажами спор,
 И он тянулся до тех пор,
 Покамест все, друг другу вслед,
 Не крикнули: "Картин здесь нет!"
 А если кто твердил упорно,
 Что роспись видит он бесспорно,
 Другие поднимали шум.
 Тут умники взялись за ум
 И заявили, кончив с ложью,
 Что ничего не видят тоже...
 Так правду в полной силе
 Пажи восстановили.
 Тут и вассалы друг за другом
 Явились также к юным слугам.
 И снова загорелся спор,
 В котором гнусный ложный вздор
 Был славной правдой побежден.
 Теперь был каждый убежден,
 Что роспись – выдумка и ложь.
 Один король молчал, но все ж
 И он признался наконец,
 Что лжец проник в его дворец:
 Раз, бедный и богач равно,

Твердили все вокруг одно –
 Что нет на стенах ни штриха, –
 Он также не свершит греха
 И скажет: ничего там нет!
 Тут во дворце ему в ответ
 Послышался веселый смех.
 Единым было мнение всех:
 "Пройдоха-поп хитер и смел,
 Коль так добро стяжать сумел".

(Зарубежная литература средних веков. // Сост. Б. И. Пуришев. – М.: Просвещение, 1975, – С. 101–105.)

"Новеліно"

"Новеліно" / "Il novellino" – анонімний збірник зі ста наративів. Його було створено в Італії наприкінці XIII ст. Іноді книжку називають збірником новел, бо саме з нею для характеристики твору малого епосу вводиться поняття новини. Однак за жанровою семантикою це ще передновели. До ренесансної новели Боккаччо залишається один крок, та крок вирішальний. Новелістична дія має стати вираженням індивідуального вибору людиною своєї життєвої дороги, своєї екзистенції, принаймні, вчинку в межовій ситуації. Відтак, тексти "Новеліно" лишень підсумовують поступ і рівень західноєвропейської передновелістики.

Скриптор по-новому у порівнянні з авторами прикладів структурував подієвість. Зміст наративів, що міг бути знайомий читачам, він одивлює не за допомогою віршування, як це робилося у французьких фавлію, а майстерністю побудови прозової розповіді. Кожний текст відрізняється від усіх інших саме композицією. Образ-новину він акцентує в майже обов'язковому

пуанті, який несе в собі елементи подієвості і навіть психологізму, а не тільки риторичного висновку.

У XV новелі розповідається про легендарну подію з життя одного із галльських єпископів межі IV-V ст., про яку вперше переповів Римський Папа Григорій I Великий у своїх "Діалогах". Заключна фраза єпископа Павліна у структурному плані демонструє злиття подієвості з психологічним жестом.

Новела XLVI є переробкою відомого наративу з "Метаморфоз" Овідія, котрий у різних інтерпретаціях був популярним у середні віки. У порівнянні з античним джерелом тут ушляхетнюються і характер Нарциса, і історія його життя. У пуанті торжествує не аскетично-християнська, а гедоністична етика.

Досить складну структуру має новела LXIX. Вона розповідає про дві події. У першій йде мова про справедливий вчинок римського імператора Траяна. У другій – про найбільшу з можливих винагород за його життя, сповнене подібних учинків. Пуант має підсумково-подієвий характер.

Матеріалом для новели LXXVI стала легенда доби 3-го Хрестового походу. Вона має розгорнуту нетрадиційну подієвість, хоча й закінчується риторичним пуантом, який нагадує кінцівки прикладів.

ХС новела демонструє антиномію між особистою любов'ю та повагою до держави (орел символізував владу імператора). У пуанті об'єднується психологічна подієвість із символікою, котра показує зверхність держави навіть над почуттями її володарів.

Б. Ніколаєв

Споглядання Нарциса.

Новелла XV (XVI)

[О великом милосердии святого епископа Павлина]

Блаженный епископ Павлин был столь милосерден, что на просьбу одной бедной женщины помочь ее сыну, находившемуся в тюрьме, ответил: "Я могу помочь тебе только так: отведи меня в тюрьму, где твой сын". Она привела его туда, и он отдался в руки тюремщиков и сказал: "Верните сына этой доброй женщине, а меня держите вместо него".

Новелла XLXI

[Рассказывающая о том, как Нарцисс влюбился в свое отражение]

Нарцисс был славный и прекрасный рыцарь. Однажды случилось ему отдыхать возле прекрасного источника, и в воде он увидел свое отражение изумительной красоты. Стал он всматриваться в источник и радоваться, и отражение повторяло его движения, и казалось ему, что отражение это живое, а не тень его. И тогда, охваченный безмерной к нему любо-

вью, он пожелал его коснуться. Тут вода замутилась, и отражение исчезло. Стал он плакать. Но когда вода прояснилась, он увидел плачущее отражение. Тогда он бросился в источник и утонул.

И было то весной: к источнику па прогулку пришли женщины. Увидев, что прекрасный Нарцисс утонул, они с плачем вытащили его из источника и положили на берегу. Новость об этом дошла до бога любви. И бог любви превратил его в благороднейшее миндальное дерево, зеленое и стройное, которое первым зацветает и пробуждает любовь.

Новелла LXIX

[Рассказывающая о великой справедливости императора Траяна]

Император Траян был на редкость справедливым властителем. Однажды, когда он собирался в поход на врагов со своими рыцарями, к нему бросилась одна женщина, вдова, и, ухватив за стремя его коня, обратилась с такими словами: "Мессер, воздай по заслугам тем, которые убили моего ни в чем не повинного сына".

Император ответил ей: "Я удовлетворю твою просьбу, когда вернусь".

Тогда она говорит: "А если ты не вернешься?"

На это он отвечает: "Тогда твою просьбу удовлетворит мой преемник". А она и говорит: "Ну, а если твой преемник не сдержит обещания, ведь ты окажешься моим должником. Но положим даже, что он мне даст удовлетворение, это все равно не искупит твоего долга. Хорошо уж, если он исполнит свои собственные обязательства".

Тогда император сошел с коня и воздал по заслугам тем, которые убили ее сына, а затем ускакал и разгромил своих врагов.

А потом, вскоре после его смерти, блаженный папа святой Григорий, узнав об его справедливости, отправился туда, где был он погребен, и со слезами воздавал ему хвалу, повелел выкопать его останки. Оказалось, что все, за исключением костей и языка, обратилось в прах. А это указывало на то, что был он справедливейшим человеком и судил по справедливости.

И святой Григорий помолился за него Господу. И, говорят, случилось чудо: молитвами этого святого папы душа императора была избавлена от адских мук и обрела вечность, хотя и был он язычником.

Новелла LXXVI

[О великой резне, устроенной королем Ричардом]

Славный король Англии Ричард переправился однажды за море со своими доблестными и бесстрашными баронами, графами и рыцарями; ехали они на корабле, без коней, и приплыли в земли султана. И вот, как были пешие, они по его приказу вступили в битву, и такое множество сарацин погибло, что когда дети плачут, кормилицы говорят: "Вот сейчас придет король Ричард!", – потому что боятся его пуще смерти.

Рассказывают, что Саладин, увидев, как бежит его войско, спросил: "Сколько христиан устроили эту резню?"

Ему ответили: "Мессер, это лишь король Ричард со своими людьми, и все они пешие".

И султан сказал: "Моему богу неугодно, чтобы столь славный человек, каким является король Ричард, ходил пешком".

Взял он благородного боевого коня и послал ему.

Посланный привел коня и сказал: "Мессер, это вам посылает Саладин, чтобы вы не ходили пешком".

Но король был мудр: велел сесть на него одному из своих оруженосцев как бы для того, чтобы его испробовать. Слуга исполнил приказание. Конь же этот был обучен, и слуге не удалось его обуздать, так что понесся он напрямик к шатру Саладина. Саладин ожидал короля Ричарда, но напрасно.

Так вот дружескому обхождению врагов не стоит доверять.

Новелла XC

[О том, как император Фридрих убил своего сокола]

Император Фридрих отправился однажды на соколиную охоту. И был у него превосходный сокол, которого он очень ценил, больше даже, чем какой-нибудь город. Спустил его на журавля, взлетевшего высоко. Сокол поднялся гораздо выше него. Но, увидев под собой орленка, погнался к земле и так ударил, что убил. Император подбежал, думая, что это журавль, и увидел, что произошло. В гневе он позвал палача и приказал отсечь соколу голову за то, что тот умертвил своего государя.

(Новеллино. – М.: Наука, 1984 [пер. Т. З. Клебановой]. – С. 27; 62–63; 92–93; 101; 116–117.)

Актуалізація передновелістики в літературі постмодерну

Джон Фаулз. "Елідюк" (уривки)

Джон Фаулз (John Fowles) народився в 1926 р. Автор низки романів, творів малої прози та есеїв. Вважається одним із найв-

ідоміших письменників сучасної Англії. Його текстам притаманні цікавість до історії та традицій, змішування культур, інтертекстуальність, орнаментальність стилю – типові риси постмодернізму.

У новелі "Елідюк" письменник наслідує однойменне ле Марії Французької, себто через голову новелістики звертається до передновелістичної традиції, актуалізує її. Його переказ тексту середньовічної авторки, здійснений за моделями прозової нарації XX ст, відновлює початкову форму європейської малої прози.

Перша частинка "Елідюка" має підзаголовок "Від автора". Вона являє собою розвиток образу-міркування з приводу творчості бриттів та Марі де Франс.

Друга частинка починається з попередження, що автор розповідатиме легенду так, як зрозумів її. Розвиток образу-події знаменує собою порушення рівноваги: Елідюкові відмовляє його король, володар Бретані. Він прямує до Англії, стає там на службу до одного з королів. Починається основна колізія твору: донька короля Гіліадон закохується в нього.

Дія розвивається у формі перипетій. Урешті-решт дружина Елідюка, із співчуття до кохання свого чоловіка та Гіліадон, йде до монастиря. Гіліадон і Елідюк з'єднуються в шлюб. Проте після насолоди подружнім життям вони також приймають чернечий постриг.

Отже, для Фаулза головним було протиставити альтруїзм природної людини егоїзмові людини модерної як шлях до гармонізації міжособистих взаємин.

Одного ранку, коли він саме вийшов із церкви після меси, за ним пішов назирці

молодий слуга, якому Гільдельбек пообіцяла дати в нагороду коней і зброї, коли він зможе непомітно вистежити, якою дорогою пройде його володар. Слуга зробив усе, як було наказано. Він непомітно в'їжджає до лісу за Елідюком. Він стежив пильно і побачив, як Елідюк зайшов до каплички, і чув знадвору його побивання. Тільки-но Елідюк вийшов, слуга помчав мерщій назад, і все, що чув і бачив, розповів своїй пані – як голосив у каплиці, страждаючи, її чоловік. Ця звістка, заступивши образу, розчулила Гільдельбек.

– Мерщій поїдемо до каплиці й оглянемо те місце, – сказала вона. – Ваш володар має скоро з'явитися при дворі, де триматиме раду з королем. Відлюдник недавно помер. Я знаю, Елідюк його дуже любив, але не став би так переживати через його смерть. Не побивався б він так тяжко.

Отож розгадка таємниці мала зачекати до слушного часу. Того ж таки дня Елідюк зустрівся із королем Бретані. А в цей час його дружина взяла слугу, і той привів її до каплиці відлюдника. Зайшовши досередини, вона угледіла ложе і дівчину на ньому, свіжу, мов вранішня троянда. Гільдельбек відкинула покривало й побачила тендітне тіло, тонкі руки, білі долони, довгі ніжні пальці. І їй стало відразу зрозуміло, чому обличчя Елідюка оповите чорним сумом. Вона гукнула слугу й показала йому дивовижну красуню.

– Бачиш цю дівчину? Вона чарівна, мов самоцвіт. Це і є кохана мого чоловіка. Ось чому він такий нещасний. Але не це ятриє мені душу. Така красуня – і померти так рано... Я відчуваю лише жаль до неї. А Елідюка я все ж таки кохаю. Це наша спільна біда.

Вона заплакала – із співчуття до Гіліадон. Та коли присіла коло смертного ложа, із сльозами на очах, з-під вівтаря зненацька вискочила ласиця. Тієї ж миті слуга вдарив її ціпком, щоб вона не побігла по тілу Гіліадон, убив і відкинув маленьке тільце на середину каплиці. Невдовзі з'явився товариш ласиці й побачив, де вона лежить. Тваринка оббігла навколо голови мертвої ласиці і кілька разів поторгала її. Але подруга не оживала і звірятко явно засмутилося. Раптом воно вибігло з каплиці, кинулось до лісової трави, зірвало там яскраву червону квітку, чимдуж принесло її назад і вклало у рот забитої подруги. За мить ласиця ожила.

Гільдельвек усе це бачила й закричала до слуги:

– Лови її! Кидай мерщій палицю! Не дай їй утекти! Слуга жбурнув палицю, влучив, і квітка випала з рота звірятка. Гільдельвек швидко схопила її, повернулася до Гіліадон і вклала їй в уста багряну квітку. Першої миті нічого не сталося, та за хвилину дівчина заворушилась, зітхнула і розплющила очі.

– Боже милий, – прошепотіла вона, – як довго ж я спала!

Почувши, що дівчина заговорила, Гільдельвек подякувала Всевишньому, а тоді спитала в Гіліадон, якого вона роду і звідки.

– Пані моя, народилась я в Британії, мій батько – британський король. Я безтямно покохала одного лицаря, хороброго найманця па ім'я Елідюк. Я таємно втекла із ним. Та він ошукав і зрадив мене. У нього була дружина, про яку він нічого мені не сказав, навіть і словом не захопився. Коли ж я взнала всю правду, то відразу й зомліла на місці. А він жорстоко кинув мене, одну, тут, в чужому краї. Він обманув мене, і

що зі мною буде, не знаю. Це божевілля – вірити чоловікам.

– Люба моя, – мовила Гільдельвек, – запевняю вас; весь цей час він у невтійшному горі. Він гадає, що ви померли, і сам не свій від такого удару. Щодня приходиться подивитись на вас. Але, бачу, ви нічого про це не знаєте. Я і є його справжня дружина й дуже за нього переживаю. Він був такий засмучений... І я вирішила довідатись, куди він весь час зникає. От я й поїхала за ним і ось так знайшла вас. А тепер я дуже рада, що ви живі. Я візьму вас із собою і відвезу до нього. І скажу усім на світі, що він ні в чому не винен. А по тому пострижуся в черниці.

Гільдельвек говорила так заспокійливо, що Гіліадон погодилася їхати з нею. Гільдельвек спорядила слугу і послала його за Елідюком. Слуга помчав учвал і незабаром наздогнав його. Хлопець поштиво привітав Елідюка, а тоді розповів усю правду. Елідюк, не чекаючи на своїх воїнів, стрибав в сідло. Того ж вечора він примчав додому і побачив Гіліадон – живу! Він ніжно подякував дружині і був на сьомому небі – такого щастя він ще не видав. Елідюк не може відірватись від Гіліадон, цілує її, а та сором'язливо відповідає на його поцілунки. Вони не в змозі приховати радості зустрічі.

Коли ж Гільдельвек побачила, як усе обертається, вона поділилась із чоловіком своїми міркуваннями. Попросила його дозволу жити нарізно, бо бажає стати черницею і служити Богові. Елідюк має дати їй частину своїх земель, де вона заснує абатство. Після цього він має одружитись із дівчиною, яку так нестямно кохає, бо жити з двома дружинами не тільки протизаконно, але й непорядно і непристойно.

Елідюк не став перечити їй. Він зробить усе так, як вона побажає, і віддасть частину своїх земель.

У тому самому лісі біля замку, де стояла каплиця відлюдника, він звів церкву та інші монастирські споруди. За тим – відписав монастиреві багато угідь та всілякого добра. Коли усе залагодилося, Гільдельвек, – разом із тридцятьма іншими черницями – оселилася в монастирі. Отак вона заснувала свій орден і стала жити новим життям.

Елідюк обвінчався з Гіліадон. Пишне й бучне відсвяткували вони тоді весілля, і довгий час щасливо жили у повній злагоді й любові. Вони роздали людям силу всілякого добра і зробили багато гарних справ – так багато, що, зрештою, присвятили себе служінню Богові.

Гарно все обміркувавши, Елідюк прибудував до свого замку церкву й одказав їй усі гроші й більшу частину своїх володінь. Він призначив служників та інших богочестивих людей дбати про орден та його будівлі. Коли все було завершено, він ввірив себе і слуг своїх всемогутньому Богові. А Гіліадон, яку він так палко кохав, Елідюк відіслав до своєї першої дружини. Гільдельвек зустріла її як рідну сестру, і, виявляючи до неї велику шану й повагу, вчила слугувати Богові й жити богоугодним життям ордену. Вони молилися за спасіння Елідюкової душі, а той, у свою чергу, молився за них обох. Через вівторців узнавав Елідюк, як вони жили і втішали одна одну. Всі троє по-своєму щиро намагалися любити Бога, і, як настав час, то милістю Божою, на якій стоїть уся правда життя, кожний спочив тихою смертю.

За давніх-давен склали цю легенду благородні кельти, щоб зберегти пам'ять про

дивовижну долю цих трьох людей. Хай живе вона у віках!

(Фаулз Д. Вежа з чорного дерева. – К.: Дніпро, пер. Д. Стельмаха, 1986. – С.: 130–158.)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев М. Л. Средневековая европейская драма. Происхождение и становление. М., 1989.
2. Бахтин М. М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Возрождения. М., 1990.
3. Вийон Ф. Життя і твори (пер., передмова і примітки С. Гординського) Мюнхен, 1971.
4. Гинзбург Л. Лирика вагантов. М.: 1970.
5. Малые жанры старофранцузской прозы. М.: 1995.
6. Мелетинский Е. М. Историческая поэтика новеллы. М.: 1990.
7. Михайлов А. Д. Старофранцузская городская повесть "фаблио" и вопросы специфики средневековой пародии и сатиры. М.: 1986.
8. Поэзия вагантов. М., 1975 (ЛП).
9. Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. М.: 1979 (БВЛ).
10. Средневековые французские фарсы. М.: 1981.
11. Собуцкий М. Средневековые притчеобразные нарративы: общечеловеческое знание о структурах возможных событий // Рациональность и семиотика дискурса К.: 1994.
12. Фаблио. Старофранцузские новеллы. М., 1971.
13. Фавос Жан. Франсуа Вийон. М.: 1991.
14. Фарсы об адвокате Патлене. М.: 1951.

РОЗДІЛ VII

НАРОДНА
ЛІРИКА
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

1. БАПАДА

Походження жанру балади, принципи класифікації та змістовно-формальні особливості народних балад

Точка зору поета: І Франко про старошотландські балади

Чернець (німецька балада)

Дочка французького короля (французька балада)

Едвард (англійська балада)

Робін Гуд і герфордський єпископ (англійська балада)

Три загадки (англійська балада)

Чарівна арфа (старошведська балада)

2. ІСПАНСЬКИЙ РОМАНС

Граф Арнальдос

Романс про Білосніжку

Смерть інфантів Пари

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. БАЛАДА

Походження жанру балади, принципи класифікації та змістовно-формальні особливості народних балад

...Європейська балада, зародившись як літературний жанр ще наприкінці першого тисячоліття нашої ери, пройшла складний шлях розвитку. Її походження неможливо звести до якогось одного джерела, витоків та генезу цього дивного жанру можна знайти і в усній народній творчості, і в міфології, і в середньовічному героїчному епосі, і в історії.

Так, середньовічні провансальські, італійські та давньофранцузькі балади виявляють зв'язок з весняними хороводними піснями любовного змісту. Провансальське слово "balada" означає "танцювальна пісня" (від "balar" – "танцювати"), італійське "ballata" – лірична танцювальна пісня (від "ballare" – "танцювати", французьке "ballade" або "ballette" (дослівно – "танцювальна пісня") – всі сходять до пізньолатинського "ballare" – "танцювати"... В скандинавських баладах зв'язок з танцем зберігався ще і в ХХ ст., але цей зв'язок вже у середні віки не мав слідів первісного обрядового дійства. Музика, спів та танок відпочатково виступали в баладі як самостійні мистецтва, надаючи даному типу балади особливої художньої завершеності. Разом з тим, у багатьох народів Європи балада вже на ранніх стадіях втратила зв'язки з танцем або навіть не мала їх від початку.

Виявляючи вражаючу, мало не універсальну "всеїдність" у своїх витоків, народ-

на балада зберігла цю "всеїдність" протягом свого багатовікового розвитку, передавши її потім літературній баладі... Найдавніший шар європейських балад сюжетно багатий в чому перегукується з епізодами міфологічного, тваринного або героїчного епосу. Оскільки епос (наприклад, кельтський, скандинавський, давньогерманський або південнослов'янський) доніс до нас риси архаїчних, передфеодальних епох (військово-родової общини і навіть матріархата), природно, що ці самі риси відбилися і в багатьох баладах...

...Народна балада, активно розвиваючись упродовж багатьох століть, постійно вбирала в себе та переробляла найрізноманітніший матеріал, черпаючи його з усних переказів та письмових джерел або безпосередньо з життя. Академік М. П. Алексєєв, який намагався розібратися у неосяжному морі англійських та шотландських балад, дійшов наступного висновку: "походження сюжетів балад дуже різне: деякі мають за джерела книжковий переказ, християнські легенди, твори середньовічної писемності, лицарські романи, навіть в окремих та рідких випадках твори античних авторів, засвоєні через посередництво якихось середньовічних обробок та переказів; інші сходять до усного переказу, являють собою варіації "мандрівних сюжетів", які мали міжнародне розповсюдження. Треті відтворюють якусь історичну подію, відомію, стилізуючи її відповідно до загальних умов пісенної традиції"...

З точки зору розмаїття сюжетів та характеру їхньої обробки балади можна визначити як **оповідні пісні (або вірші) з драматичним розвитком сюжету.**

Аж дотепер найпоширенішим принципом класифікації балад... залишається кла-

сифікація за сюжетами, що групуються за тематичним принципом... Відомий дослідник англомовної народної та літературної балади Г.М. Лоуз (G.M. Laws) на підставі тематичного принципу поділяє всі балади на вісім класів: балади про надприродне, про трагічні ситуації, про кохання, про злочини та злочинців, про шотландський кордон, про війну та пригоди, балади змішаного характеру, гумористичні балади та пародії. Інший відомий знавець англомовних народних балад А.Б. Фрідман (A.B. Friedmann) вирізняє п'ятнадцять тематичних груп... Вже з наведених прикладів класифікації балад за тематичним принципом видно, що, полегшуючи систематизацію всього баладного фонду, цей принцип мало що дає для розуміння засадничих рис балади, її відмінностей від інших епічних або ліро-епічних жанрів, які також можуть ґрунтуватися на трагічному чи драматичному конфлікті. Теми та сюжети балад настільки розмаїті, що при бажанні можна з більшими або меншими підставами вирізняти будь-яку кількість баладних груп.

Штучність тематичного підходу змусила науковців шукати інші, істотніші ознаки балади... З багатьох відомих на сьогодні методів розмежування та визначення балад найперспективніший, на наш погляд, еволюційний підхід, розроблений в низці розвідок Ю.Смірнова... На думку вченого, "...кожний фольклорний текст окрім варіанта та версії має також ознаки форми, що дозволяють віднести його до певного жанрового різновиду". Запропонований підхід надає можливість враховувати водночас форму, зміст та тип художньої вигадки кожного баладного тексту...

Трансформація первісних форм балади

полягала у посиленні ліричного первня, розширенні кола сюжетів, в ускладненні та диференціації форм. Говорячи про художню специфіку народної балади на підставі текстів XIII-XVI століть, які дійшли до нас, можна констатувати такі особливості балади, як **драматизм розвитку сюжету, перервність оповіді**, яка концентрує увагу на кульмінаційних моментах, використання **діалогу як сюжетоформуючого чинника**, застосування рінومانітних форм **повторення**, що посилює драматизм ситуації, а також **недомовленість**, яка надає баладам таємничості або навіть загадковості. Ці особливості не обов'язково виявляються одночасно, поруч з ними можуть виникати й інші, притаманні тим або іншим національним формам балади..."

(Гугнин А. Постоянство и изменчивость жанра. В кн. : Эолова арфа. Антология баллады. М.: Высшая школа, 1989. С. 7-11).

Точка зору поета:

...Що поперед усього вдаряє нас у отих старошотландських баладах, се їх повна об'єктивність та безособовість, а при тім майже гарячкова драматичність оповідання, далека від того спокою та тої широкої плавності, якою визначаються не тільки старинні грецькі епопеї, але також такі твори середньовікової епіки, як старофранцузька Chanson de Roland, та ще пізніші юнацькі пісні болгар і сербів, так наші пісні турецького циклу, зложені майже рівночасно з отсими старошотландськими баладами в XV-XVI вв. Особливо гідна подиву композиція тих балад, у яких

оповідання не починається, звичайно, викладом про початки та обставини головної події, але зовсім незаметно впадає in medias res [в саму суть], а дуже часто лишає найважливішу подробицю, вияснення конфлікту та ключ події на сам кінець. Із того погляду майже кожда наведена тут балада являється твором незрівнянного майстерства, блискавкою, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі, найстрашніші тайни людського життя...

(І. Франко, Передмова до старотландських балад // Зібрання творів у 50 томах, том 10, К.: 1977, С.142–143)

Чернець (Німецька балада)

А що ж його тепер почать?
Та, звісно, не заплачку!
Утнімо пісню про ченця
Та про біляву швачку.

У трапезну прийшов чернець,
Наївся і напився:
Вже час йому до швачки йти,
Він ледве не спізнився.

Аж ось до швачки він прийшов,
Лежать вони в постелі...
Чи можу я переказать
Розмови їх веселі?

Аж ось і північ настає –
До меси кличуть дзвони.
“А хай би згинув пан абат
І всі його канони!”

Прийшов чернець у монастир

І стрів свого абата.
“Добрідень, ченче, де твоя
Була сьогодні хата?”

“Де я сьогодні ночував –
То не твоя турбота.
Я пив вино і цілував,
І не пройшла охота!”

Коли ж у церкву він прийшов
І став співати в хорі,
Аж загули навкруг ченці,
На суд і кару скорі.

А він капуцу скинув геть:
“Виходь хто навкулачки!
На всіх ченців своєї я
Не проміняю швачки!”

Хто вам цю пісню проспівав,
Він наспівавсь доволі –
Це той чернець, що був ченцем,
Та вже тепер на волі.

Дочка французького короля (Французька балада)

Король французький віддає
До Англії дитя своє.
“Не дайте, дорогі брати,
Мене за море завезти!
Солдат французький більш зрідні,
Ніж владар Англії, мені”.

Коли ж, раніше чи пізніш,
Кортеж пройшов через Париж,
Прямуючи до корабля
З мізиницею короля, –
Там не було шляхетних дам,
Що волі не дали б сльозам.

Як корабель по морю плив,
Він очі їй запнуть хотів.
“Мені очей не запинай,
Я хочу бачить рідний край,
Ще він видніється здаля
Ген за кормою корабля”.

Як грянули в чужій землі
Їй сурмачі і скрипалі,
Вона зайшлася у плачі:
“Геть, скрипалі і сурмачі!
Мене б звільнити міг від мук
Французького гобоя звук”.

Вечеряти англієць сів
І хліба врізав їй хотів.
“Мені морська мліша глиб,
Ніж твій гіркий англійський хліб!
Не буду пити я до дна
Твого англійського вина!”

І в спочивальні він не зміг
Їй черевички зняти з ніг.
“Не думай ти і не гадай,
До ніг моїх не припадай, –
Не годен, осоружний, ти
Мене роззути й роздягти!”

І ніч зайшла, їх перша ніч...
Красуня не змикає віч.
“Мене цілунками зігрій,
Коханий мій, англієць мій!
Господь з'єднав нас – він велить
Нам одне одного любить”.

Едвард (Англійська балада)

“Чому скривавлений твій меч,
Едвард, Едвард?
Чому скривавлений твій меч,

Чиєю кров'ю вмився він?”
“Я сокола свого убив,
мамо, мамо!
Я сокола свого убив,
А він у мене був один, о!”
“Ні, це не соколина кров,
Едвард, Едварді
Ні, це не соколина кров.
Скажи мені, що ти вчинив?”
“Я румака свого убив,
мамо, мамо!
Я румака свого убив –
Таких не знайдеш румаків, о!”
“Чи так шкодують румака,
Едвард, Едвард!
Не так шкодують румака,
Не тим в'ялить тебе печаль!”
“Я батька рідного убив,
мамо, мамо!
Я батька рідного убив –
І серце тисне біль і жаль, о!”
“Чим спокутуеш ти свій гріх,
Едвард, Едвард!
Чим спокутуеш ти свій гріх,
Мерщій відповідай мені!”
“Край моря в човен сяду я,
мамо, мамо!
Край моря в човен сяду я
І згину в темній далині, о!”
“Коли із замка підеш ти,
Едвард, Едвард!
Коли із замка підеш ти,
Хто владувати буде ним?”
“Нехай хоч западеться він,
мамо, мамо!
Нехай хоч западеться він –
Я їду з серцем кам'яним, о!”
“Але дружину і дітей –
Едвард, Едвард! –
Але дружину і дітей
Невже покинеш ти самих?”

“Нехай вони у жебри йдуть,
мамо, мамо!
Нехай вони у жебри йдуть –
Я не побачу більше їх, о!”
“Що діять матері твоєї?
Едвард, Едвард!
Що ж діять матері твоєї?
Вона загине з самоти!”
“Тобі прокльон останній мій,
мамо, мамо!
Тобі прокльон останній мій,
Бо так мене навчила ти, о!”

**Робін Гуд і герфордський
єпископ (Англійська балада)**

Присвячено рицарям славним пісні,
Робін Гудові зокрема,
А про те, як в єпископа золото він взяв,
Крім моєї, пісні нема.

В Барнеській долині сталося це,
Де ліс зелений ізріс,
Єпископ із пишним почтом своїм
Проїхати мав той ліс.

“Прудкого оленя,– сказав Робін Гуд,–
Найкращого вбити слід;
Герфордський єпископ сьогодні сповна
Заплатить нам за обід.

Вб'ємо ми оленя й зготуєм його,
Допоки вогонь не погас,
А я пильнуватиму, щоб не подався
Єпископ деінде од нас”.

І Робін, і хлопці його одягли
Вівчарськеє убрання,
І єпископ навколо вогнища їх
Побачив зі свого коня.

“Гей, що тут у вас? – єпископ гукнув.–
А хто ж це, хто це посмів
Королівського звіра шляхетного вбить,
Коли тут так мало їдців?”

“А ми вівчарі,– Робін Гуд відповів,–
І сир нам овечий набрид,–
Шляхетний олень – королівський звір
Сьогодні в нас на обід”.

“Ви сміливі хлопці, король мусить знать,
Що ви накоїли тут,
Отож збирайтесь зо мною в путь –
На королівський суд!”

“О змилося! – Робін гукнув,–
Не личить злоститись попам!
Невже-таки й справді ти б захотів
Життя вкоротити нам?”

“Яке милосердя,– єпископ сказав,–
Та й як йому бути тут?
Мерщій збирайтесь зо мною йти
На королівський суд!”

Тут спиною Робін на дуба зіперсь,
А ногою вперся в моріг
І з-під вівчарського убрання
Витяг мисливський ріг.

Він встромив його в рота вузьким кінцем
І враз почав сурмить,
І сімдесят його молодців
На поклик з'явились ту ж мить.

На коліна упали вони перед ним,
І він владно долоню простер,
І тоді довгов'язий Крихітка Джон
Обізвався: “Що сталося, сер?”

“Аж ось герфордський єпископ стоїть,

Милосердя не має він, ні!”
“То вбий його,– Крихітка Джон сказав,
І нехай він згниє в труні!”

“О, будь милосердним, Робін Гуд,–
Єпископ обізвався,–
Коли б я знав, що стріну тебе,
Я б іншим шляхом подався!”

“Ні, милосердя тобі нема,–
Озвався тоді Робін Гуд,–
В Барнеській долині буде суд,
Короткий і правий суд!”

І за руку єпископа Робін повів
У Барнеську долину ту ж мить,
І він мусив обідати з ними вночі,
І пиво й вино з ними пить.

І єпископську мантию Крихітка Джон
На зеленій траві розіслав,
І з товстого єпископського гаманця
Триста фунтів відрахував.

“Приємно,– тут Крихітка Джон сказав,–
Дивитись на золото сяє,
Але неприємно дуже мені,
Що єпископ не любить мене!”
І музикам грати звелів Робін Гуд,
І в одержі його старій
Танцював той єпископ і дуже радів,
Що з лісу вийшов живий.

**Три загадки
(Англійська балада)**

Був рицар в світі, об'їздив світ –
Шукав собі пари багато літ.

Шляхи його до вдови привели,
Три доньки-красуні у неї були.

“Я був би, вдово, вам добрий зять,
Але ж не знаю, котру з них узять.

Три загадки маю, дівчата, я –
Яка відгадає, та й буде моя:

Що довше за довгий мій шлях сюди
І глибше глибин морської води?

Що дужче од сурми, що битву кінча,
Й гостріше від гострого мого меча?

Зеленіше що, ніж трава-зелена,
Й лихіше за жінку,– хто з вас зна?”

І перша думає, і друга мовчить,
А третя, найкраща, озвалася вмить:

“Кохання довше, ніж шлях твій сюди,
А пекло глибше морської води.

Грім дужчий од сурми, що битву кінча,
А голод гостріший од твого меча.

Зеленіша трутизна, ніж та зелена,
А лихіший за жінку лише сатана”.
Отак вона рицарю відповіла
І заміж одразу ж за нього пішла.
А тих, що не вміли відповідать,
І досі в церкві ще не видать.

Як хочеш заміж – заміж, та й квит,
Одгадувать загадки слід як слід.

**Чарівна арфа
(Старошведська балада)**

Край темного моря він жив не один,
– Яка безмірна печаль!

Двох дочок він мав і дожив до сивин,
– А юності жаль!

Що старша з них чорна була, як земля,
— Яка безмірна печаль!
Молодша – як снігом укриті поля,
— А юності жаль!

Сказала однораз сестра до сестри,
— Яка безмірна печаль!
— Ходімо до моря нічної пори,
— А юності жаль!

Холодна і темна морська течія,
— Яка безмірна печаль!
Скупайся, білішою станеш, ніж я.
— А юності жаль!

Коли ж вони стали удвох на скалі,
— Яка безмірна печаль!
Молодшій у серці поснули жалі,
— А юності жаль!

— О сестро, рятуй, визволяй із води –
Віддам я свій черес тобі назавжди!
— І так він зостанеться, сестро, мені,
А ти потопай у морській глибині.

— О сестро, рятуй, не піддайся злобі –
Усе, що лиш маю, віддам я тобі!
— Усе, що ти маєш, лишиться мені,
А ти потопай у морській глибині!

— О сестро, рятуй мене серцем незлим,
А мій наречений – він буде твоїм!
— Однаково він залишиться мені,
А ти потопай у морській глибині!

— Розрадь же ти, сестро, хоч неньку мою,
— Яка безмірна печаль!
Що келих весільний у хвилях я п'ю,
— А юності жаль!

Отцеві скажи і повідай рідні,

— Яка безмірна печаль!
Весілля моє у морській глибині,
— А юності жаль!

Скажи й нареченому, хай не рида,
— Яка безмірна печаль!
Бо в морі постеля – пісок і вода,
— А юності жаль!

Край темного моря музика блукав.
Він бачив, що сталось, і важко зітхав.
Безщасну йому віддала глибина.
Чарівною арфою стала вона.

Він взяв її груди, холодні, як сніг,
І звуки печальні полинули з них.

Він взяв її пальці, тонкі і стрункі,
І в них зазвучали зітхання важкі.

І злоте дівоче волосся взяв він –
Ридало воно і співало, як дзвін.

І взяв він ту арфу, й пішов до двора,
— Яка безмірна печаль!
Де учту весільну справляла сестра,
— А юності жаль!

Аж ось він ту арфу уперше торкнув,
— Яка безмірна печаль!
В сестри на обличчі вогонь спалахнув,
— А юності жаль!

Удруге рука доторкнулася струн,
— Яка безмірна печаль!
І море на берег послало бурун,
— А юності жаль!

І втретє він арфи торкнувся – пора!
— Яка безмірна печаль!

І мертвою впала зрадлива сестра,
— А юності жаль!

(Переклади Леоніда Первомайського –
Первомайський Л. Твори в 7-и т., Т.5. З
глибини балади народів світу. К., 1986.
С.235–278).

2. ІСПАНСЬКИЙ РОМАНС

(В народній поезії Іспанії своєрідним
еквівалентом балади став самобутній
жанр романсу)

Загальновідомим набуток іспанської
середньовічної поезії є романс. Насампе-
ред слід зазначити, що романс з'явився
досить пізно: не раніше XV ст. – одночас-
но із першими проявами італійського впли-
ву, котрі віщували майбутню добу Відрод-
ження.

Термін “романс” не є жанровим визна-
ченням: спочатку це твір, писаний довгим,
чотирнадцятискладовим (за нашим рахун-
ком) віршем, і з асонансом, витриманим
від початку до кінця твору. Пізніше дов-
гий вірш поділився на два семискладові,
де асонанс сполучає паристі вірші. В одній
з праць я знайшов таке визначення: “Ро-
манс – це композиція з невизначенної
кількості віршів, чи то ліричних, чи то епі-
чних, в тональності від простої і фамільяр-
ної до піднесеної й величної”. Щодо змісту
дехто називає такі романси: історичні, мав-
ританські, лицарські, пасторальні, любовні,
сатиричні.

Підручник з історії іспанського пись-
менства чомусь відокремлює романси
прикордонні та мавританські, а серед
інших, що їх вважає властиво романсами,
виділяє чотири групи:

а) романси зі старої історії, що їхній ма-
теріал – Біблія та історія греко-римська;

б) романси з історії самої Іспанії (ро-
манси про Сіда, про самих інфантів де
Лара, про короля Педро Жорстокого...).
Автор книжки вважає ці романси найваж-
ливішими. Натомість Борис Ярхо казав про
них: “исторические романсы – это те же
хроники, для чего-то переделанные в сти-
хи бездарными версификаторами”;

в) романси, базовані на французькому
матеріалі (про смерть Альди, про пригоди
Лансарота (“зламаний спис” – нострifi-
коване ім'я Ланцелот). (До речі, три перші
групи – а вони головні – незаперечно до-
водять літературне, не фольклорне поход-
ження романсів);

г) романси новелістичні й ліричні, до-
сить строкаті щодо своєї тематики. Саме
серед цієї групи можна, на мою думку, на-
трапити на твори, котрі мають непроми-
нальну загальнолюдську вартість. Навод-
жу два таких анонімних романси в моєму
перекладі українською мовою. У першо-
му випадкові збережено первісне написан-
ня чотирнадцятискладових віршів, у дру-
гому – кожен такий вірш поділено на два
семискладові, так що асонанс сполучає ці
вірші вже не поспіль, а через один.

Граф Арнальдос

Чи хто чув таку пригоду, що пішов
Арнальдос-граф

Ранком на Святого Йвана понад
море-океан.

Він ішов на полювання: сокола в руці
тримав –

І помітив, що галера йде до берега
здаля.

Мала вітрила шовкові, із бродату
такеляж,

А моряк, що нею править, вголос
пісню заспівав,

Аж спокійне стало море, і зненацька
вітер спав,

І спливли наверх рибини, що ховала
глибина,

Птахи, що докіл літали, всі на щоглу
сіли враз.

І промовив граф Арнальдос – слухайте,
те, що він сказав:

– Прокажи, моряче, пісню, ради Бога,
всі слова.

– Та моряк відповідає – відповідь той
чує граф:

– Лиш для тих, хто йде зі мною, пісня
складена моя.

Тут чуємо наскрізний асонанс на “а”:
граф – океан – тримав... Тому що дія
відбувається на Святого Івана (наш “Іван
Купайло”), можна говорити про якийсь за-
лишок дохристиянських вірувань, а пуанта
підказує нагоду навіть і для філософського
трактування поезії: мистецтво є не для всіх...

В іншому романсі, що його подаю в
пізнішій трансфігурації, також виступає граф
– очевидно, не Арнальдос, а якийсь інший.

Романс про Білосніжку

– Така біла, ти, сеньйоро,
Денних променів біліш.
Що, як разом переспати,
Без зброї й не боячись?
Адже я уже сім років
Не скидав оружжя з пліч,
Почорніло мсе тіло,
Геть на вугіль перевівсь...

– Відпочинь, засни, мій пане,
Зброю скинувши, не бійсь:
Граф поїхав полювати
У Леон, до дальніх гір...
Бодай йому пси сказались,
Вбили б соколів орли,
І від гір додому графа
Зсув гірський би приволік.
Як були вони при тому –
І зостав їх чоловік...

– Що ти робиш, Бланка-Нінья,
Зрадницький у тебе й рід?
– Я зачісуюсь, мій пане,
Маючи глибокий біль,
Що мене саму лишили,
Як поїхали в ліси ...
– Ці слова твої, дитино,
Тільки зрада і не більш:
Там внизу іржання чути,
– Може, скажеш, чий то кінь?
– А онде в передпокої.
Чия зброя там лежить?
– Це від мого брата, пане,
Зброю вам дарує він.
– Ну, а спис то чий, дитино,
– Що побачив я відціль?
– Візьми, графе того списа,
Списом тим мене забий,
Бо таку смерть, добрий пане,
Заслужила я собі.

(Качуровський І. Лірика європейського
Середньовіччя (Піренейський півострів) /
/ Вісник КДЛУ, 1999, т.2, № 1. С.192–193)

Смерть інфантів пари

По дорозі з Канікоси,
У степу Арабіани,

Де чекає дон Родріго
На синів сестри своєї,
В чистім полі Паломарес
Видно юрмище велике –
Миготить блискуча зброя,
Мерехтять щити чудові,
Виступають коні баско,
Прапори, знамена, стяги
Аж горять – на вітрі мають...
“Смерть! – кричить юрба захланна.
Уб’ємо інфантів Лари!
Хай вмирають, якщо ними
Не вдоволений Родріго!”
З ними був Нуньо Салідо,
Їхній добрий вихователь,
Маврів здалеку уздрівши,
До інфантів він промовив:
“О мої кохані діти,
Я б хотів не жити радше,
Щоб не бачить того лиха,
Що його побачить маю!
Краще б вас не доглядав я,
Щоб не знати того горя,
Адже я вас так кохаю,
Що душа у мене рветься!
Невблаганну, неминучу
Смерть для нас приготували!
Не врятує нас утеча
Від юрби захланних маврів.
Думаймо ж не лиш про тіло,
Дбаймо і про нашу душу,
Бо за нашу смерть помститься
Нам самим на маврах треба, –
Хочуть в нас життя купити,
Хай же дорого заплатять!”
Маври близько вже, інфантів
Нуньо міцно обнімає,

Підійшов до Гонсальвіко
І в лице його цілує.
“О мій сину, Гонсальвіко,
Тим печалюсь я найбільше,
Що ридати донья Санча
Буде гірко за тобою,
Дуже ти на неї схожий
І для неї найдорожчий!”
Підступають маври ближче,
Бій страхітний закипає,
На списи ідуть інфанти,
Прикриваються щитами.
“В бій! Сантьяго! В бій! Сантьяго!”;
Так вони волають вголос,
Убивають безліч маврів
І самі в тій битві гинуть.

(Переклад Леоніда Первомайського –
Первомайський Л. Твори в 7-и т., Т.5. З
глибини балади народів світу. К.: 1986. С.
235–278).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев М. Литература средневековой Англии и Шотландии. М.: 1984.
2. Лирика средневековой Франции. М.: 1991.
3. Маршак С. Английские и шотландские баллады. М.: 1973.
4. Романсеро. М.: 1970.
5. Скандинавская баллада. Л.: 1978 (ЛП)
6. Эолова арфа. Антология баллады. М.: 1989.

Відомості про авторів:

Висоцька Наталя Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету

Горенко Олена Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови фізико-математичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Заремба Тамара Федорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету

Каустов Андрій Вікторович – викладач кафедри філософії Київського національного лінгвістичного університету

Ніколаєв Борис Іванович – старший викладач кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету

Навчальне видання

ЛІТЕРАТУРА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Навчальний посібник
для студентів гуманітарних факультетів з курсу
"Історія зарубіжної літератури"

Головний редактор **Висоцька** Наталія Олександрівна

Автори і упорядники:

Висоцька Наталія Олександрівна

Горенко Олена Павлівна

Заремба Тамара Федорівна

Каустов Андрій Вікторович

Ніколаєв Борис Іванович

Коректор *Л. Я. Шутова*

Дизайн та програмне забезпечення: *С. М. Касіренко*

Свідоцтво ДК № 103

Підписано до друку 12.03.03 р. Гарнітура Times New Roman.

Формат 70 x 100 $\frac{1}{8}$. Папір офсетний. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 27,83. Ум. друк. арк. 36,4. Наклад 500 прим. Зам. № 31.

Видавництво "Нова книга"

21100, м. Вінниця, вул. Стеценка, 46/85

тел. (0432) 35-24-43, 35-35-82

E-mail: newbook1@vinnitsa.com

Віддруковано з готових діапозитивів

на ПП Короновський І. А.

21100, м. Вінниця, вул. Гоголя, 19 офіс 114.

НБ ПНУС

658020